DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

1774 KÜÇÜK KAYNARCA ANDLAŞMASI

OSMAN KÖSE

TÜRK TARİH KURUMU

ISBN 975-16-1865-7

1774 KÜÇÜK KAYNARCA ANDLAŞMASI

OSMAN KÖSE

ANKARA, 2006

"Annem Fatma KÖSE ve
babam merhum Ali KÖSE'nin anısına..."

1774 KÜÇÜK KAYNARCA ANDLAŞMASI

(OLUŞUMU-TAHLİLİ-TATBİKİ)

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
VII. Dizi – Sayı 218

1774 KÜÇÜK KAYNARCA ANDLAŞMASI

(OLUŞUMU-TAHLİLİ-TATBİKİ)

OSMAN KÖSE

Ankara - 2006

Köse, Osman
1774 Küçük Kaynarca Andlaşması : oluşumu-tahlili-tatbiki / Osman Köse.— Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2006.
xiv, 402 s. ; 24 cm.--(AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VII. Dizi-Sa. 218).

Bibliyografya ve indeks var.
ISBN 975 - 16 - 1865 - 7

1. Osmanlı İmparatorluğu _ Dış ilişkiler _ Rusya. 2. Rusya _ Dış ilişkiler _ Osmanlı İmparatorluğu. 3. Küçük Kaynarca Andlaşması. 4. Kırım'ın ilhakı _ Rusya. I. E.a. II. E.a.: Oluşumu-tahlili-tatbiki. III. Dizi

956.101532

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun 4.12.2003 tarih ve 467/22 sayılı Yönetim Kurulu Kararı ile 1000 adet basılmıştır.

ISBN 975-16-1865-7

Raportör: Prof. Dr. Kemal BEYDİLLİ

Baskı : Sarıyıldız Basımevi - Ankara
Tel : 312 342 16 14

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR IX
ÖNSÖZ XI
GİRİŞ 1

I. BÖLÜM

1768 -1774 OSMANLI-RUS SAVAŞI

A - SAVAŞIN SEBEPLERİ 5
B - SAVAŞIN BAŞLAMASI VE CEPHELERDEKİ DURUM 10
1 - Harp İlanı ve İki Devletin Askeri ve Ekonomik Durumu 10
a - Harp İlanı 10
b - İki Devletin Askeri ve Ekonomik Durumu 12
ba - Osmanlı Devleti 12
bb - Rusya 17
bc - Savaş İlanı Karşısında Avrupa 18
2 - Cephelerdeki Durum 20
a - Kırım Giray'ın Rusya'ya Akın Düzenlemesi 20
b - Ordunun Hareketi ve Hotin'in Ruslar Tarafından İşgali 21
c - Eflak ve Buğdan'ın Ruslar Tarafından İşgali 26
d - Kartal Muharebesi 30
e - İsmail, Kili, Bender ve İbrail'in İşgali 34
f - Rusların Akdeniz Harekatı 39
fa - Balkanlara Yönelik Rus Faaliyetleri 39
fb - Mora İsyanı 40
fc - Çeşme Vakası 49
fd - Limni Muhasarası 51
g - Rusların İlk Sulh Teklifleri ve Avrupa Devletlerinin Tavassut Girişimleri 52
h - Cephelerde Durum ve Babadağı Ordugâhının İşgal Edilmesi 57
ı - Kırım Cephesi 63
C - SAVAŞI SONA ERDİRME GİRİŞİMLERİ 70

1 - Rusların İkinci Defa Sulh Teklifleri 70
a - Yergöğü Mütarekesi 71
b - Bahr-ı Sefid Mütarekesi 73
2 - Fokşan Müzakereleri 75
3 - Bükreş Müzakereleri 79
4 - Rus Donanmasının Akdeniz'deki Faaliyetleri 86
5 - Küçük Kaynarca Andlaşmasına Doğru 91
a - Rusların Tuna Boyu Harekatı 91
aa - Silistre Muhasarası 95
ab - Karasu'nun Rusların Eline Geçmesi ve Pazarcık Muharebesi 97
ac - I. Abdülhamid'in Tahta geçmesi 100
ad - Rusların Sulh Teklifi 101
b - Kozluca Mağlubiyeti 102
c - Şumnu Ordugahının İşgali ve Sulh Teklifinin Kabulü ... 104

II. BÖLÜM

KÜÇÜK KAYNARCA ANDLAŞMASI VE TATBİKİ

A - SULH GÖRÜŞMELERİ VE KÜÇÜK KAYNARCA ANDLAŞMASI 107
1 - Sulh Görüşmeleri 107
2 - Küçük Kaynarca Andlaşması 112
a - Andlaşmanın Tasdiki ve Mübadelesi 119
b - Avrupa Devletlerinin Andlaşmaya Tepkileri 129
c - Andlaşmanın Tahlili 131
B - RUS İŞGALİNDEKİ KALE, ŞEHİR VE ADALARIN OSMANLI DEVLETİ'NE TERKİ, EFLAK VE BUĞDAN 142
1 - Rus Askerlerinin Tuna'nın Sol kıyısına Çekilmesi ve Bu Yöredeki Kale ve Kasabaların Osmanlı Askerlerine Teslimi 143
a - Tuz Çıkarma Meselesi ve Özi'ye Kazak İlticası 148
b - Tombasar Hassı Çekişmesi 153
c - Akdeniz Adaları ve Mora'da Huzurun Sağlanması 157
2 - Eflak ve Buğdan'da Andlaşmanın Uygulanması 159

C - TİCARİ FAALİYETLER VE KONSOLOSLUKLAR AÇILMASI 169
1 - Ticari Faaliyetler 172
a - Aynalıkavak Tenkihnamesinden Sonra Ticari Faaliyetler 176
b - Ticaret Andlaşması 181
2 - Konsolosluklar Açılması 189
D - ESİRLERİN SERBEST BIRAKILMASI 198
E - RUSYA'YA VERİLEN DİNİ İMTİYAZLAR MESELESİ 205
F - GÜRCİSTAN'DA OSMANLI-RUS NÜFUZ MÜCADELESİ 213
1 - Rusya-Gürcistan Andlaşması 219
2 - Açıkbaş Melikinin Ruslara Tabiiyeti ve Açıkbaş Melikliği Meselesi 223
3 - Osmanlı Devleti'nin Gürcistan Politikası ve Rusya'nın Hanlara Yönelik Diplomatik Faaliyetleri 226
4 - Dağıstanlıların Gürcistan'a Akınları ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu 229

III. BÖLÜM

KIRIM

A - ANDLAŞMA SONRASI KIRIM'DA OSMANLI-RUS NÜFUZ MÜCADELESİ 235
1 - Sahib Giray'ın Kırım Han'ı Seçilmesi 235
2 - IV. Devlet Giray'ın Hanlığı 238
3 - Şahin Giray'ın Hanlığı 244
a - Teşrifat İçin İstanbul'a Heyet Gönderilmesi ve Rus Elçisi ile Mülakat 245
b - Kırım'daki Faaliyetleri 248
c - III. Selim Giray'ın Han Olarak Kırım'a Gönderilmesi 251
d - Kırım Halkının Şahin Giray ve Ruslara Karşı Ayaklanmaları 253
e- III. Selim Giray'ın Gelmesinden Sonra Kırım'da Siyasî Durum 259
f - Rusların Kırım'daki Faaliyetleri Karşısında Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler 262
fa - Anadolu ve Rumeli'den İsmail'e Asker Sevki 265
fb - Canikli Hacı Ali Paşa'nın Kırım Seraskerliği 269
fc - Avrupa Devletlerine Beyanname Gönderilmesi 280

B - AYNALIKAVAK TENKİHNAMESİ 281
C - OSMANLI DEVLETİ'NİN KAFKASYA'DAKİ FAALİYETLERİ 290
1 - Ferah Ali paşa'nın Soğucak Muhafızlığına Atanması 291
a - Nogayların Kafkasya'da İskanları 297
b - Kırım'ın İşgalinden Sonra Kafkas Kabilelerinin Osmanlı Devleti ile İlişkileri 299
c - Bahadır Giray ve Şahin Giray'ın kafkasya'daki Faaliyetleri 305
2 - İmam Mansur'un Ruslarla Mücadelesi 307
3 - Ferah Ali Paşa'dan Sonra Soğucak'ta Durum 313

IV. BÖLÜM

A - KIRIM'IN İSTİLÂSI VE İLHAKI 315
1 - Osmanlı Devleti'ni Paylaşmaya Yönelik Mohilof Görüşmesi 315
2 - Rusların Kırımı'ı İstilâsı 317
a - Bahadır Giray'ın Han Seçilmesi 317
b - Kırım'ın İstilâsı 324
c - Rusya ve Avusturya Ültimatomu 327
3 - Rusların Kırım'ı İlhakı 329
a - İlhakın Osmanlı Devleti Tarafından Tasdik Edilmesi 338
aa - İlhak Karşısında Avrupa Devletlerinin İzlediği Politikalar 343
b - Şahin Giray'ın İdamı 351
B - KIRIM'IN İLHAKINDAN SONRAKİ DURUM VE OSMANLI-RUS SAVAŞININ ÇIKMASI 357
1 - Osmanlı Devleti ve Rusya'nın Askeri hazırlıkları ve İhtilafların Çözümü İçin İstanbul'da Görüşmeler Yapılması 357
a - Kerson Mülakatı 362
b - Rusya'ya Savaş İlanı 366
SONUÇ 371
BİBLİYOGRAFYA 379
DİZİN 389

KISALTMALAR

A.AMD.	:	Amedi Kalemi
A.AMD.KRM.	:	Amedi Kalemi Kırım Hanlığı Belgeleri
A.DVN.DVE.	:	Dîvân-ı Hümâyûn Düvel-i Ecnebiye Kalemi
A.DVN.KRM.	:	Dîvân-ı Hümâyûn Kırım Hanlığı Kalemi
A.DVN.MHM.	:	Dîvân-ı Hümâyûn Mühimme kalemi
AÜDTCFD.	:	Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
BOA.	:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
BTTD.	:	Belgelerle Türk Tarihi dergisi.
CA.	:	Cevdet Askeriye.
CB.	:	Cevdet Bahriye.
CD.	:	Cevdet Dahiliye.
Çev.	:	Çeviren.
CH:	:	Cevdet Askeriye.
D.BŞM.	:	Başmuhasebe Kalemi.
Haz.	:	Hazırlayan.
HH.	:	Hatt-ı Hümayun.
İA.	:	İslam Ansiklopedisi.
İÜEF.	:	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
Ktp.	:	Kütüphane.
Mütc.	:	Mütercim.
Nr.	:	Numara.
s.	:	Sahife.
Sad.	:	Sadeleştiren.
TDVİA.	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
Trc.	:	Tercüme.
TTK.	:	Türk Tarih Kurumu.
Yay.haz.	:	Yayına hazırlayan.
Yay.yön.	:	Yayın yönetmeni.

ÖNSÖZ

XVI. yüzyılda ticarî münasebetler şeklinde başlayan Osmanlı-Rus ilişkileri, giderek siyasî ve askerî boyut kazanmış ve nihayet XVIII. yüzyılın ilk yıllarından itibaren farklı bir döneme girmiştir. İstanbul Andlaşması ile Ruslar karşısında mağlup bir devlet olarak andlaşma imzalayan Osmanlı Devleti, ileriki yıllarda bunu telafi etmeye çalışmıştır. Bununla beraber Lehistan meselesinden dolayı açılan 1768-1774 seferi, askerî, siyasî ve ekonomik duraklamanın eşiğinde olan Osmanlı Devleti'nin, gelişmekte olan Ruslar karşısında yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Ruslar karşısında alınan bu yenilgi sonucu, 1774 yılında Küçük Kaynarca Andlaşması imzalanmıştır. Küçük Kaynarca Andlaşması, Rusya başta olmak üzere dünya devletleri ile Osmanlı Devleti arasındaki siyasî, askerî ve ekonomik ilişkilerin çok farklı bir döneme girmesine vesile olmuştur. Bu yeni dönemde, Rusya başta olmak üzere, Avrupa devletleri Osmanlı coğrafyasından pay almaya gayret etmişler ve bunu gerçekleştirmek için plânlar ve programlar yapmışlardır.

Bu nedenle Küçük Kaynarca Andlaşması siyasî, askerî ve ekonomik alanlardaki tükenmişliğin acı bir reçetesi sayıldığından Osmanlı Devleti açısından ve dünya siyaseti bakımından büyük önem arz etmektedir. Andlaşmanın imzalandığı dönem olan XVIII. yüzyıl, pek bilinmeyen bir zaman dilimi olma özelliğini hala korumaktadır. Osmanlı tarihinin bu dönemi henüz yeterince aydınlatılamamıştır. Halbuki XIX. ve XX. yüzyıllardaki olayları kavrayabilmek için XVIII. yüzyılın mutlaka iyi bilinmesi gerekmektedir. Osmanlı tarihinde etraflıca bilinmeyenlere bir de Osmanlı-Rus tarihini eklersek, gerçekten ortaya hiç de iyi bir tablo çıkmamaktadır. Tarihçilerin neden bu yüzyıla ve Osmanlı-Rus ilişkilerine eğilmediklerinin sebebe dayalı izahı da yoktur. Fakat, son yıllardaki tarih araştırmalarında XVIII. yüzyılı çalışma sahası olarak ele alan araştırıcıların sayısında artış bulunmaktadır. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*'nde bu yüzyıla ait oldukça zengin belge ve defterler vardır. Sözkonusu malzemelerin ileriki yıllarda tarihçiler tarafından değerlendirilmesiyle, Osmanlı Tarihi açısından çok şeyler ortaya çıkacaktır.

Küçük Kaynarca Andlaşması ile ilgili Türkiye'de, arşiv kaynaklarına inilerek bir araştırma bu ana kadar yapılmamıştır. 1768-74 savaşı-

nın ve akabinde imzalanan andlaşmanın Osmanlı ve dünya tarihi açısından önemli bir dönemeç teşkil ettiğini düşünürsek, bunun büyük bir eksiklik olduğunu görürüz. Çalışmamız bu anlamda önemlidir. Fakat iddialı bir çalışma da değildir. İlerleyen zamanlarda yapılacak çalışmalar için belki bir başlangıç kabul edilebilir. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*'nde sadece incelediğimiz savaş ve barış dönemi ile ilgili on binlerce belge vardır. Sürekli yeni fonlar da araştırmaya açılmaktadır. Bu nedenle, araştırmamızda verdiğimiz bilgilerin içeriği, açılacak olan arşiv fonlarının hizmete girmesiyle belki de değişebilecektir.

Küçük Kaynarca Andlaşması Osmanlıca, Rusça ve İtalyanca olmak üzere üç dilde imzalanmıştır. Andlaşmanın üç dildeki orijinal metinleri henüz ortaya çıkmamıştır. Bu gün bilinen metinler andlaşmanın kopyalarıdır. Andlaşma metninin suretleri *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*'nde değişik fonlar içinde bulunmaktadır*. Rusça metni, Druzhinina'nın *"Küçük Kaynarca Andlaşması 1774"* adlı eserinden Rusçs metin, İtalyanca metnin suretidir. Söz konusu eserin asıl kaynağını Rus arşiv malzemesi oluşturduğundan, bizim dolaylıda olsa konuyla ilgili Rus belgelerinden haberdar olmamıza imkân tanımaktadır. E.İ. Druzhinina'nın eserinden bu anlamda istifade ettim. Andlaşmanın ortak dil olarak kabul edilen İtalyanca metninin kopyasını, *Venedik Devlet Arşivi*'nden kopyayı temin eden Prof.Dr. Hiroki ODAKA'dan aldım. Kendisine teşekkür ediyorum. Burada bulunan andlaşma sureti, andlaşmanın imzalandığı 1774 yılında İstanbul'da bulunan Venedik Balyozu tarafından ülkesine postalanan metindir. Venedik devlet Arşivinde, Druzhina'nın eserinde ve İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan metinleri kontrol ettiğimde, hepsinin aynı ibareleri taşıdığını gördüm. Bu anlamda, andlaşmanın orijinal metinlerinin ortaya çıkarılması, mevcut bilgilerimizi değiştirecek bir etki yapmayacaktır. Fakat, orijinal metinlerin de mutlaka ortaya çıkarılması gereklidir.

Araştırmanın temeli Osmanlı arşiv kaynaklarına dayanmaktadır. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*'nde *Divan-ı Hümayun Tasnifi Belgeleri*, *Divan-ı Hümayun Defterleri*, *Divan-ı Hümayun* ve *Bab-ı Asafi belgeleri*, *Ali Emiri Tasnifi*, *Cevdet tasnifi* ve *Hatt-ı Hümayun* gibi kısım-

* Küçük Kaynarca Andlaşması'nın suretleri Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki şu fonlarda bulunmaktadır: BOA. *Rusya Ahidname Defteri*, Nr. 183/148-162, Küçük Kaynarca Andlaşması sureti (Evâsıt-ı Ramazan 1188); *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/29; Küçük Kaynarca Andlaşması sureti (Evâsıt-ı Ramazan 1188); *HH*, Nr. 58503, Küçük Kaynarca Andlaşması sureti (Evâsıt-ı Ramazan 1188).

larda konu ile ilgili çok sayıda belge bulunmaktadır. Bu dönem vakanüvisleri, Ahmed Vasıf'ın savaş dönemini anlatan *Tarih* ve 1783 yılından sonraki gelişmeleri anlatan *Mehâsinü'l-Asâr ve Hakâikü'l-Ahbar* adlı eserleri ile Sadullah Enveri'nin *Tarih*'i bu çalışma için temel kaynaklardır. Önemli bir Osmanlı bürokratı olan Resmi Ahmed Efendi'nin *Hülâsâtü'l-İ'tibar* adlı eseri savaş ilanından ordunun cepheye kadar gitmesini izah etmektedir. Yine aynı şekilde Kesbi Mustafa Efendi de *İbretnümâ-yı Devlet* adlı eserinde 1769 yılı seferinden bahsetmektedir. Penah Efendi'nin *Mora İhtilali Tarihçesi* adlı eseri Mora olaylarını, Şemdanizâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin *Mü'ri't-Tevârih'i* savaş dönemi olaylarını Mehmed Emin Nahifi'nin *Sefâretname-i Abdülkerim Paşa* adlı eseri Küçük Kaynarca Andlaşması'nın mübadelesi anında cereyan eden olayları ve Pir Mehmed'in *Bender Muhasarası ve İstilâsı* adlı eseri Rusların Bender'i muhasaralarını anlatmaktadır.

Şüphesiz araştırmanın kapsadığı alan çok geniştir. Konu başlığı olarak verdiğim her cümle belki bir Doktora çalışması olabilecek düzeydedir. Bunu dikkate alarak çalışma dört bölüm üzerinde planlandı. Birinci bölümde andlaşmanın oluşum evresi olarak kabul ettiğimiz savaş dönemi olaylarını ve 1772 ve 1773 yılında Fokşan ve Bükreş'teki andlaşma görüşmeleri incelendi. Andlaşma çeşitli badirelerden geçerek 13 yıl yürürlükte kaldı. Andlaşma maddeleri dikkate alındığında bu zaman dilimine damgasını vuran en yoğun olaylar dizisi Kırım meselesi üzerinde cereyan etmiştir. Küçük Kaynarca Andlaşması'nının en çok tartışılan maddelerinden birisi Kırım meselesi ile ilgili madde olduğu için olayların yoğunluğu da dikkate alınarak bu iki bölümde incelendi. Bu nedenle ikinci bölümde, andlaşma, tahlili ve diğer andlaşma maddeleri incelenirken, üç ve dördünce bölümler de Kırım meselesine ayrıldı.

Bu eserin, çoğu olayların aydınlatılmasına ışık tutacağı kanaatindeyim. Tarihçiler arasında hala tartışma konusu olan, İstanbul-Beyoğlu'nda bir Rus-Grek kilisesinin yapılıp yapılmadığı, Ortodokslar üzerinde Rusların himayesinin bu andlaşmayla Osmanlılarca kabul edilip edilmediği veya benzer yorumların kaynaklarının nereden çıktığı konularına bu çalışma ile bir kesinlik kazandırılmıştır. XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı-Rus ilişkileri söz konusu olduğunda yapılan tartışmaların, ifade ettiğim konular üzerinde yoğunlaştığını düşünürsek, eserin ehemmiyeti anlaşılacaktır. Bununla beraber, yaptığım çalışmadaki

eksiklikler veya eseri okuyanlar tarafından şayet varsa ortaya konulacak hatalar benimdir.

Araştırmalarım süresince bize sağladığı imkanlardan istifade ettiğim hocam sayın Prof.Dr. Dursun Ali Akbulut'a şükranlarımı ifade etmek istiyorum. Hocam Sayın Doç.Dr. Nedim İpek'in yapıcı tenkitleri, tavsiyeleri ve yönlendirmesi ile bu çalışma ortaya çıktı. Bu nedenle hocama teşekkür ediyorum.

Dr. Osman KÖSE
03 Haziran 2002
Samsun

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, batı ve doğu istikâmetlerinde topraklarını genişletmeye başladığı ve buna paralel olarak sosyal, ekonomik ve askerî bakımlardan güçlü bir siyasî teşekkülün temellerini attığı dönemlerde, kuzeyde kara parçaları içerisine hapsedilmiş, gelecekte karşısına çıkabilecek güçlü bir muarızının olduğunu belki de fark edemiyordu. Karadeniz'in kuzeyindeki bu devlet, şüphesiz Moskova Knezliği'nden başkası değildi.

Genişleme sahasını, Altınordu Devleti'nin mirası üzerinde kurulan hanlıkların toprakları üzerinde oluşturan, dolayısıyla hayat sahasına girdiği için Osmanlı Devleti ile muhtemel çatışmaları göze alan Moskova Knezliği'nin Osmanlılarla ilk temasları ticarî nedenlerden kaynaklanmıştır[1]. Bu ilişkiler çeşitli zamanlarda mektuplaşmalar ve gelip giden elçiler şeklinde cereyan etmiştir. Osmanlı yönetimi, denizlere ulaşma politikası çerçevesinde Kazan ve Astrahan hanlıklarını topraklarına katmaya çalışan Rusya'nın yayılmasını engellemeye yönelik ciddi bir önlem almadı. Zira bu dönemde Ruslar, Osmanlılar için bir tehlike unsuru olarak görülmüyordu.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilişkiler, Rus idaresi altındaki Kazakların Azak Kalesi'ni 1637 yılında alıp, 1647 yılında geri çekilmeleri ile siyasî ve askerî bir boyut kazandı[2]. Yine işgal edilen Çehrin Kalesi'ni almak için 11 Nisan 1678 tarihinde Rusya'ya harp îlân edildi ve

[1]Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara 1987,s.118; Ruslar ile Osmanlıların ilk ilişkileri, II.Bayezid ve III.İvan'ın Kırım'daki Ceneviz kolonileri ve Azak'taki Rus tüccarlarının meseleleri ile ilgili Kırım hanı Mengli Giray vasıtası ile yapılan (1475) mektuplaşmalardan doğmuştur. Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1490-1590)*, Ankara 1976, s.50; M.Cavid Baysun, "Azak", *İA*, İstanbul 1989, II, s.85; Tülay Duran, "Türk-Rus Münâsebetlerinin Başlaması", *BTTD*,3, s.44; Rus birliğinin temellerini atan Rurik hanedanı olmuştur. Fakat Rus birliğini oluşturan asıl âmil ise Knez Vladimir'in Hristiyanlığı kabulünden sonra Rusya'nın Hristiyan bir devlet olması hadisesidir. Esat Fuat Tugay, *Rusya Tarihi*, İstanbul 1948,s. 76-209.

[2] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, II, İstanbul 1314, s.113-120; İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, İstanbul 1992, s.389; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/I, Ankara 1988, s.33.

iki ülke arasında 13 Şubat 1681 tarihli "*Bahçesaray Andlaşması*" imzalandı[3].

Rusya, Çar I. Petro'nun sıcak denizlere inme ideali çerçevesinde, Osmanlıyı parçalama ve gerekirse yok etme emelleri üzerine 1686 yılında Hristiyan devletlerce kurulan "*Mukaddes Birlik*"e girdi. 1689 yılında Kırım'a başarısız bir hücum yaptı ve 26 Temmuz 1697'de Azak Kalesi'ni alarak[4] Osmanlılara karşı ilk askerî başarısını kazandı.

26 Ocak 1699'da imzalanan Karlofça Andlaşması'nın[5] yanı sıra Rusya ile iki yıllık geçici bir mütâreke yapıldı. Akabinde, Reisülküttap Râmi Mehmed Efendi ve Rusya adına olağanüstü yetkilerle görevli Ukraynçov (Ukraintzaw)'un müzakereleri sonucu 13 Haziran 1700 tarihinde İstanbul Andlaşması imzalandı[6]. Buna göre Azak Kalesi Rusya'ya bırakılacak ve İstanbul'da daimi bir Rus elçisi bulundurulacaktı[7]. Osmanlı Devleti'nin gerek Avrupa devletleri ve gerekse Rusya karşısında, tarihinde ilk defa uğradığı bu ağır hezimet, devlet adamlarını ve halkı derinden sarstı.

Osmanlı devlet adamları, kaybedilen toprakları geri alma ve devletin sarsılan imajını düzeltmek amacıyla, mâlî ve askerî hazırlıklar yapıyorlardı. İsveç kralı XII. Charles, Ruslarla yaptığı mücadele sonucu Poltova muharebesinde ağır yenilgi alıp Osmanlı Devletine sığınmıştı. Onu takip eden Rus kuvvetlerinin sınıra tecavüz etmesi üze-

[3] Bu andlaşmaya göre; Özi suyu sınır olacak ve iki tarafına kale yapılmayacak, Kırım Hanı Rus topraklarına akın yapmayacak, Potkalı Kazakları Karadeniz'de balık avı yapabilecek ve "*name*"lerde Rus Çarı'nın lakabı tam olarak yazılacaktır. Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*,VI, çev. Vecdi Bürün, İstanbul 1990, s.343; İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolijisi*, III, s.439; Osman Köse, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Rusya Siyaseti", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslar arası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000)*, Ankara 2001, s. 107-116.

[4] *Osmanlı Devleti ile Kafkasya,Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dair Arşiv Belgeleri*, Ankara 1992, s.51; İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolijisi*, III, s.480.

[5] Karlofça Andlaşması için bakınız: Nihat Erim, *Devletler Arası Hukuk ve Siyasî Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Ankara 1953, s.27; İsmet Parmaksızoğlu,"Karlofça", *İA*, İstanbul 1988, VI, s.346.

[6] BOA.*Rusya Ahidname Defteri*, Nr:83/1,s.4/1; *Muahedât mecmuası*, III, İstanbul 1298, s.209; Nihat Erim, *Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları*, s.39.

[7] 1700-1768 tarihleri arası İstanbul'da ikamet eden Rus elçilerinin isimleri şunlardır: Peter Andreviç Tolstoy, İvan İvanoviç Nepluyeff (1721-1734), Alexsey Andreviç Vesnyakof (1735-1745), Adrian İvanoviç Abreskov (1751-1768). BOA. *A.DVN.DVE*, Nr. 7/35 Dîvân-ı hümâyûnda tutulan mazbata; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnameleri*, Ankara 1987, s.247.

rine Rusya'ya savaş ilân edildi. 8 Temmuz 1711'de Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Çar I. Petro idaresindeki Rus ordusunu Prut nehri kenarında ağır hezimete uğrattı. Karşılıklı görüşmeler sonucu Prut Andlaşması imzalandı[8]. Prut bozgunundan kurtulan I. Petro ülkesine döndüğünde andlaşma hükümlerini uygulamak istemedi. Tekrar savaş hazırlığı yapan Osmanlı Devleti, İngiliz ve Felemenk elçilerinin tavassutları ile bir-iki ilâve madde sonucu aynı hükümleri ihtiva eden 24 Haziran 1713 tarihli Edirne Andlaşması'nı imzaladı[9].

Osmanlı Devleti ile mücadelenin kolay olmayacağını anlayan Rusya, dikkatlerini Baltık denizine doğru çevirdi. Neystad Andlaşması ile Baltık denizine ulaştı ve sonra da Kafkasya'ya yöneldi. Kafkasya'da bu sırada İran ile mücadele içinde olan Osmanlı Devleti ile tekrar karşılaştı ve iki ülke arasında İran topraklarının bölüşümü ile ilgili bir andlaşma imzalandı (24 Haziran 1724)[10]. Prut ve Edirne andlaşmalarını bir türlü içine sindiremeyen Rusya, Osmanlı Devleti'nin zayıf bir anını gözlemekteydi. Onun İran ile savaş içinde olmasını fırsat bilerek, Avusturya ile de ittifak sağladıktan sonra sınırı ihlâl ettiği gerekçesiyle 30 Mart 1736'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etti[11]. Bu savaşta Rusya, istenilen başarıyı gösteremedi ve Fransa'nın tavassutu üzerine Sadrazam İvaz Mehmed Paşa ve Cagnini'nin müzakereleri sonucu 18 Eylül 1739'da Belgrad Andlaşması imzalandı[12].

27 yıl süreli imzalanan Belgrad Andlaşması'nın[13] sonuna yaklaşıldığında Osmanlı Devleti tedirginlik duymaktaydı. Rusya'da 1763 yı-

[8] Andlaşmanın en önemli maddeleri: Azak Kalesi Osmanlılara geri verilecek; Ruslar Kırım Hanı'na vergi verecekler ve Lehistan işlerine karışmayacaklardır. Akdes Nimet Kurat, *Prut Savaşı ve Barışı*, Ankara 1953, s.526.

[9] BOA. *Rusya Ahidname Defteri*, Nr.83/1, s.32/106; Andlaşmanın Osmanlıca matbu ve Türkçe transkript edilmiş metinleri için bakınız: *Muahedât Mecmuası*, s.222; Nihat Erim, *Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları*, s.55.

[10] BOA. *Rusya Ahidname Defteri*, Nr:83/1, s.70/115; Osmanlı Devleti, bu andlaşmaya zemin hazırlamak için Kapıcıbaşı Nişli Mehmed Ağa'yı I. Petro ile görüşmek üzere Moskova'ya göndermiştir. Faik Reşit Unat, "Kapıcıbaşı Nişli Mehmed Ağa'nın Moskova Sefâretnamesi", *Tarih Vesikaları Dergisi*, II/10, (1942), s.284-289; II/11 (1943), s.352-371; II/12, (1943), s. 462-472.

[11] BOA. *CA*, No:23834.

[12] Andlaşmanın en önemli maddesi Azak Kalesi'nin yıkılmasıdır. BOA.*Rusya Ahidname* Defteri, Nr.83/1, s.82/118.

[13] Andlaşmanın uygulanması için bakınız: Osman Köse, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-Rus Mlünâsebetleri (84/2 Nolu Rusya Ahkâm Defterine Göre)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1993.

lındaki iktidar değişikliği ile II. Katerina'nın tahta geçmesi Osmanlı Devleti'nin bu tedirginliğini haklı çıkardı. II. Katerina, Çar I. Petro' nun bir takipçisi ve hatta doğrudan Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına yönelik politika izleyen bir yapıya sahipti. Bu sıralarda Lehistan'daki taht değişikliği meselesi II. Katerina'nın bu niyetlerine fırsat teşkil ettiğinden Osmanlı Devleti ile Rusya savaş ortamına doğru sürüklenmeye başlandı.

I. BÖLÜM

1768-1774 OSMANLI-RUS SAVAŞI

A - SAVAŞIN SEBEPLERİ

Belgrad Andlaşması ile başlayan sulh döneminde Osmanlı Devleti, andlaşma hükümlerine riayet etmeye büyük gayret sarf ediyordu. Bu sulh devresinde Çar I. Petro, Rusya'da ekonomik ve askerî atılımlar gerçekleştirdi. Bu şekilde gün geçtikçe gelişen ve bazı idealleri olan Rusya, her geçen gün Osmanlı Devleti için büyük bir tehlike arz etmeye başlamıştı. Rus devlet adamlarına göre, merkezî Avrupa'ya yaklaşabilmek için Lehistan'ın kısmen veya tamamen ortadan kalkması gerekiyordu. Bu teze göre, Osmanlı toprakları Rus saldırılarına tamamen açık bir hale geliyordu[14]. Rusların bu derece sarih emelleri ve hatta Lehistan, Balkanlar ve Kafkaslar üzerindeki açık hareketliliklerine rağmen Osmanlı Devleti'nin kayda değer bir hazırlığı yoktu. Bu dönemde Osmanlı Devleti ile Prusya arasında kurulması için gayret sarf edilen ittifak görüşmelerinden de çeşitli nedenlerden ötürü olumlu bir netice elde edilememiştir. Gittikçe güçlenen ve modern orduya sahip olan Rusya karşısında Osmanlı Devleti'nin siyasî ve askerî bir müttefiki bulunmuyordu[15].

Prusya kralı II. Friedrich, İstanbul'a gönderdiği elçisi Rexin vasıtasıyla Osmanlı devlet adamlarının dikkatlerini Avusturya ve Rusya'dan gelebilecek tehlikelere çekmiş ise de, iki ülke arasında ittifak andlaşması için bir zemin kurulamadı. Bu sırada cereyan eden iki hadise Osmanlı devlet adamlarını daha etkili düşünmeye ve hatta köklü tedbirler almak için araştırmalara sevk etti. Bunlardan birincisi, Çariçe Elizabeth'in ölümü ile yerine geçen III. Petro'nun Prusya ile ittifak andlaşması yapması ve akabinde de II. Katerina'nın Rusya tahtına

[14] Selahattin Tansel, "Osmanlı-Leh Münâsebetleri (1764-1768)", *AÜDTCFD*, Ankara 1945, LV, s.70.

[15] Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar (XVIII.Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münâsebetleri)*, İstanbul 1985,s.25-78; Selahattin Tansel, "Büyük Friedrich Devrinde Osmanlı-Prusya Mlünâsebetleri Hakkında", *Belleten*, (Ocak 1946), X/37, s.133-134.

geçmesi, ikincisi de Lehistan Kralı III. August'un ölmesi halinde yerine kimin geçeceği meselesiydi[16].

Osmanlı Devleti'nin yanıbaşında cereyan eden bu iki olay, yani Rusya'daki hükümdar değişikliği ve Lehistan tahtı meselesi fevkalade önem arz ediyordu. Lehistan'ın istikrarı Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki varlığının teminatı anlamına gelmekteydi. Geçmişte, bir çok müşkilat çıkarmasına rağmen Osmanlı Devleti, Lehistan'ı komşularına karşı korumayı söz konusu sebeplerden ötürü dış politikasının esaslarından biri kabul ediyordu. Buna karşı II. Katerina, Rusya'yı kara Avrupa'sını idare eden "*kuvvâ-yı muazzamadan*" biri haline getirmek istiyordu[17]. Yine, selefleri tarafından yapılması istenilen iki mühim meselede kendisini mesul hissediyordu. Bunlar:

1- Avrupa medeniyetinin gelişmesine büyük katkılar sağlayacak olan Lehistan'ın fethi.

2- Bizans İmparatorluğu yolunu açacak olan Karadeniz limanlarının zabtı[18]. Bu düşüncelere sahip olan II. Katerina, iktidara geldiğinde zamanı "*müheyyâ*" ve iktidarı "*âmâde*" buldu[19].

II. Katerina Lehistan meselesi için Osmanlı Devleti ile bir mücadele içine girmeden önce, Silezya'yı Avusturya'dan alan ve Osmanlı Devleti ile daha önceki ittifak teşebbüsleri akim kalan Prusya ile sekiz yıllık tecâvüzî ve tedâfüî bir ittifak yaptı. Bu ittifaka göre, herhangi bir saldırı karşısında iki devlet birbirlerine yardım edecek, yerli olmak ve herhangi bir hanedana hasr edilmemek şartıyla, Lehistan krallık seçimi serbest olacaktı[20]. Bu nedenle ölümü gün geçtikçe yaklaşan III. August'un yerini doldurmak hususunda Lehliler iki gruba ayrılmışlardı. Vatanperver Partisi'nin başında Potockiler, diğerlerinin başında ise Czartoriskiler bulunmaktaydı. Her iki parti de muvaffakiyetin yolunun diğer devletlere dayanmaktan geçtiğine inanıyordu. Bunlardan birincisi Fransa, İsveç ve Osmanlılara, ikincisi de Ruslara dayanmaktaydı[21]. Nihayet beklenen oldu ve 5 Kasım 1763'te Leh kralı III. August öldü.

[16] Selahattin Tansel, "Osmanlı-Leh Münasebetleri (1761-1768), s. 72.

[17] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, Çev.Yusuf Ziya, İstanbul 1911, s.18.

[18] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.19.

[19] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.20.

[20] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, Ankara 1988, s.357.

[21] Selahattin Tansel, "1768 Seferi Hakkında Bir Araştırma", *AÜDTCFD*, 8/4, s.487.

Rusya, Lehistan asilzâdelerinden Katerina'nın gözdesi Kont Stanislas-Auguste Poniatowski'yi Lehistan Kralı seçtirmek için Diyet Meclisi'ne baskıya başladı[22]. Avusturya ve Fransa, dışarıdan Katolik birisinin Leh tahtına çıkmasını savunurken, Prusya bu konuda Rusya'yı destekliyordu. Lehliler de hiç kimseye tâbi olmadan Diyet Meclisi'nde krallarını seçmek istiyorlardı. Osmanlı Devleti, Lehlilerin serbest iradeleri ile seçeceği bir yerli kralın Avrupa devletleri tarafından tanınması hususunu İstanbul'daki diplomatlara bildirdi[23]. Hatta Osmanlı Devleti, Rusya ile arasını bozacak herhangi bir olaya meydan vermemek için Kırım Hanı'na, Eflâk ve Buğdan beylerine, Bender Muhafızı ile Lehistan'da bulunan tüccarlarına, Lehistan'daki kral seçimi meselelerine asla karışmamalarını tembihledi[24].

Osmanlı Devleti'nin, meselelere barışçı ve sorun çıkarmaktan uzak bir yaklaşımla eğilmesine karşılık Rusya, Lehistan'a asker sokmaya başladı. Lehistan'ın kuzeyinde "*Yedi Sene Savaşları*"nda Leh meselesi için hazır bekletilen Rus birlikleri, bazı Rus mahzenlerinin muhafızlarını değiştirmek bahanesiyle Lehistan'a girdiler[25]. Buna tahammül edemeyen Prens Radzwill'in silâha sarılması, kral intihabı meselesine müdahale için Ruslara büyük fırsat verdi ve Rus birlikleri Litvanya ile Warşova'yı işgal ettiler[26]. Aynı zamanda Rusya ve Prusya'nın İstanbul sefirleri, Poniatowski'nin intihabına muarız olan Leh vatanperverlerinin himâye edilmemesi için Dîvân-ı hümâyûnun tazyik olunması emrini aldılar[27]. 7 Eylül 1764'te Rusya'nın desteklediği Poniatowski, Diyet Meclisi'ne yapılan baskılar sonucu Leh krallığına getirildi.

Ruslar, kral seçiminden bir kaç ay sonra Rus hududunun düzeltilmesi için bir kısım Lehistan topraklarının Rusya'ya terki, iki ülke

[22] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s.357.

[23] BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*,Nr.2,s.60/64, Sadaretten Kırım Hanı Kırım Giray'a mektup (Recep 1177).

[24]Selahattin Tansel, "1768 Seferi Hakkında Bir Araştırma",s.489.

[25] BOA.*HH*, Nr. 58493 Sadrazam takriri üzerine Padişah'ın Hatt-ı hümayunu (1 Safer 1178).

[26] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Mualıedesi*, s.29; Selahattin Tansel, "Osmanlı-Leh Münâsebetleri (1764-1768)", s.74.

[27] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Mualıedesi*, s.29; Prusya, Lehistan'da Rusya'nın adayını destekliyordu. Ona göre, Prusya'nın Rusya ile Lehistan hakkında andlaşması Osmanlı Devleti için iyi bir şeydi. Çünkü Lehistan'a yerli bir prensin kral seçilmesi, orada anarşinin sona ermesi demekti. Selahettin Tansel, "Osmanlı-Prusya Münâsebetleri Hakkında", *Belleten*, (Nisan 1946), X/38, s. 290,

arasında tecâvûzî ve tedafüî ittifak akdi ve Lehistan'daki Ortodoksları'a, Katolikler gibi eşit hak ve imtiyazlar verilmesini istediler[28]. Bu teklifler, Lehistan'da Ruslara karşı mevcut muhalefetin daha da artmasına neden oldu. Çatışmaların şiddetlenmesi üzerine Poniatowski, Lehistan'daki Rus kuvvetlerinin arttırılması amacıyla Rusya'ya müracaat etti. Buna karşılık Potocki başkanlığında toplanan Milli Katolik Partisi de Osmanlılardan yardım talebinde bulundu[29].

Osmanlı Devleti, istemeyerek de olsa kendisini olayların içinde buldu. Leh vatanseverlerinin istediği yardım tekliflerini reddetmemekle beraber, meselenin, zamanla hallolabileceği düşüncesiyle ilk etapta sessiz kalmayı tercih etti. Herhangi bir çatışmayı göze alarak Lehistan meselesine aktif bir şekilde atılamıyordu. Bu olaylar devam ederken Sadrazam Mustafa Paşa azledilerek yerine sınır muhafızlıklarında tecrübe kazanmış olan Muhsinzâde Mehmed Paşa getirildi (30 Mart 1765)[30]. Yeni sadrazam, ordunun ahvalini ve serhatlerin durumunu çok iyi bildiğinden sulh taraftarı bir politika takip ediyordu. Fakat Osmanlıların gevşek davranmasını onun aciziyetine yorumlayan Ruslar, Lehistan'daki tahrik edici faaliyetlerini her geçen gün arttırdılar[31]. Rus askerlerinin namluları altında toplanan Lehistan Diyet Meclisi, yukarıda zikredilen Rus ve Prusya'nın tekliflerini kabul etmek zorunda kaldı (19 Kasım 1767)[32].

Rusların Lehistan'daki faaliyetleri karşısında Macaristan sınırındaki Bar kasabasında Branski liderliğinde "*Confederation de Bar*" adıyla teşkilâtlanan Katolik Lehliler, "*Haydamak*" adıyla anılan Rus taraftarı Ortodokslarla çatışmaya başladılar. Bunu fırsat bilen Ruslar, çatışmalara müdahale ederek Leh vatanperverlerini dağıttılar. Hatta Osmanlı Devleti sınırlarını geçip Balta Kasabası'na girmek suretiyle bine yakın insanı katlettiler. Buğdan sınırındaki Raschov da tahrip edilerek halkı kâmilen kılıçtan geçirildi[33]. Bu olaylar üzerine barışçı

[28] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*,IV/1, s.359.

[29] Ahmed Resmî, *Hulâsâtü'l-İ'tibar*, İstanbul 1286, s.10-11; İstanbul'a gönderilen kişi Yakup ismindeki birisidir. Lehliler, Yakup ile gönderdikleri mektupta Osmanlıların tavassutunu istemektedirler. Selahattin Tansel, "Osmanlı-Leh Münâsebetleri (1764-1768)", s.78.

[30] Mücteba İlgürel, "Türkler (Osmanlılar)", *İA*, İstanbul 1988, XII/II, s.333.

[31] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.43-44.

[32] Selahattin Tansel, "Osmanlı-Leh Münâsebetleri (1764-1768)", s.81.

[33] Selahattin Tansel, "Osmanlı-Leh Münâsebetleri", s.81; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Haz. Heyet, V, İstanbul 1988, s.2562.

bir politika takip eden Sadrazam Mehmed Paşa azledilerek yerine Aydın Valisi Mahir Hamza Paşa atandı[34]. Yapılan hükümet değişikliğiyle artık Osmanlı Devleti, gelişen olaylar karşısında daha aktif bir politika izlemek için harekete geçiyordu.

Rusya, sadece Lehistan'da fesat ve tahriklerle kalmıyor, Balkanlar, Kafkaslar ve Kırım'da da tecâvüzî hareketlerde bulunarak, Osmanlı Devleti'ni her taraftan sıkıştırmaya çalışıyordu. Osmanlı Devleti aleyhine yıllardır genişleme faaliyetlerinde bulunan Rusya, Lehistan meselesinde Osmanlı Devleti'nin pasif politika takip etmesini de fırsat bilerek, 1766 yılından beri Mora, Teselya, Girit ve Karadağ'da ajanları vasıtasıyla hummalı bir çalışma içinde bulunuyordu. Bununla birlikte yalnızca Mora'da bir takım suikastlar tertip etmekten başka bir şey yapamadılar. Karadağ'da iş daha ciddiyet peyda etti. Fakat Ruslar, Karadağ'da istedikleri neticeleri alamadılar[35]. Rusya'nın Lehistan'da istediğini yaptırmakta olduğu bir zamanda cereyan eden Karadağ isyanı[36] Türklerin nazarı dikkatini celbetmeye kifâyet etti[37].

Gürcistan'da prensler üzerinde hâkimiyet kurma, Kırım'da sınır olayları ve Kabartaylarda Rusların kale yapımı ve Osmanlı sınırlarına yakın yerlerde küçük çapta da olsa sulhu ihlâl edici olaylar her geçen gün ivme kazanıyordu[38]. İşte bu gelişmeler iki ülkeyi yüzyılın son çeyreğinde bir savaşın daha eşiğine getirdi.

[34] Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya göre, serhatler bakımsız, askerler disiplinsizdir. Ordu daha Tuna'ya varmadan düşman etrafa hücum edecektir. Serhatlerde yeteri kadar asker yoktur. Düşman 50 seneden beri Deli Petro'nun vasiyetini hayata geçirmek için çalışmaktadır. Ordu en azından serhatleri takviye için bir sene hazırlık yapmalıdır. Ona göre bu görüşlerinden ötürü sadaretten uzaklaştırılmıştır. Ahmed Vâsıf, *Tarih*, I, Mısır 1243, s.255; Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman, *Mür'i't-Tevârih*, II-A, Yay. M.Münir Aktepe, İstanbul 1976, s.112.

[35] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.43; Ahmed Mithat, *Kâinat, Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1298, s.423.

[36] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, I, s.253.

[37] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.44.

[38] Bu konuda, Rusların Kabartay'da Mozdak kalesini inşâ etmeleri ve Özi'ye 50 saat mesafede Lazaretto (Hastahane) yapmaları gibi konularla ilgili Rus elçisi ile yapılan bir mükâlemename için bakınız: Selahattin Tansel, "1768 Seferi Hakkında Bir Araştırma", s.479-489.

B - SAVAŞIN BAŞLAMASI VE CEPHELERDEKİ DURUM

1 - Harp İlânı ve İki Devletin Askerî ve Ekonomik Durumu

a - Harp İlânı

Rusların son vahşeti üzerine Leh prenslerinden bir kaç kişi, çok sayıda imzayı içinde bulunduran arzuhâllerle İstanbul'a geldiler. Gelenler, Rusya'nın amacının Lehistan'ı tamamen ele geçirmek olduğunu, bu amaçlarına ulaştıktan sonra, Osmanlı Devleti topraklarına el uzatacaklarını iddia ediyorlardı. Rus saldırganlığına engel olması durumunda Podolya Eyaleti'ni Osmanlılara vermeyi de vaat ediyorlardı[39]. Osmanlı Devleti, savaş için hazırlıksızdı. Tecrübeli devlet adamı Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa savaşa karşıydı. Paşa en azından bir yıl daha beklenilerek barışı bozan tarafın Rusya olduğunun dünya devletlerince anlaşılması ve bu bir yıllık dönemde de askerlerin eğitim ve mühimmat noksanlarının giderilmesi ve serhatlerin takviye edilmesi gerektiğini düşünüyordu[40]. Bir çok muarızı Muhsinzâde'yi bu yüzden korkaklıkla itham etmekteydi. Diğer yandan Fransa sefiri, Rus saldırganlığının önüne geçilmezse bunun ileride Osmanlı Devleti'nin başına büyük dertler açacağını ileri sürerek savaş kışkırtıcılığı yapıyordu[41]. Rusya, Lehistan'dan başka Balkanlar ve Kafkaslarda da faaliyetlerde bulunuyor ve her geçen gün Osmanlı tebaası Hristiyan halk arasına isyan tohumları atıyordu. Bu gelişmeler üzerine Padişahın huzurunda yapılan "*meclis-i meşveret*"te şu sonuçlara varıldı (4 Ekim 1768) [42]:

Osmanlı Devleti, andlaşmaya sadık kaldığı halde, Rusya Lehistan'a top, cephane ve külliyetli miktarda asker göndermiştir. Lehistan'ın istiklâline müdahale ederek istediğini yapan II. Katerina, kendisine muhalefet edeni öldürtmekte, mal ve mülkünü yağmalatmaktadır. Asıl gayeleri Lehistan'ı aldıktan sonra Osmanlı topraklarına saldırmaktır. Bu nedenle Lehistan'daki askerlerini geri çekme isteğini şiddetle reddetmiştir. Hatta mal ve canını kurtarmak amacıyla iltica eden Lehlileri takip ederek Osmanlı topraklarına tecavüzde bulunmuşlar-

[39] Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic'ü-l Vukuat*, III, İstanbul 1294, s.49.

[40] Zaim-zâde Mehmed Sadık, *Vak'a-i Hamidiyye*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2171, s. 4a.

[41] Henry Jean Castera. *İkinci Katerina Tarihi*, Terc. Yakovaki, Mısır 1276,s.58.

[42] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, I, s.257.

dır. Kırım hanlarının haslarından olan Balta Kasabası'na hücum ederek bir çok kişiyi şehit etmişlerdir.

Özi ile Buğ Nehri arasında kale yapılması, Kabartay'da tecâvüzî hareketleri, Buğdan ve Karadağ'daki faaliyetleri ve Kafkasya'da Gürcüleri isyana teşvik etmeleri de dikkate alınarak Rusya üzerine sefer açılmasına karar verildi. Savaş aleyhtarı bir politika takip eden Muhsinzâde Mehmed Paşa azledildi (Ağustos 1768)[43]. Yeni Sadrazam Hamza Paşa'nın göreve başlamasından sonra Rus Elçisi Obreskow, Sadaret'e çağrıldı ve şu taleplerde bulunuldu[44]:

1- Rusya'nın Lehistan'dan geri çekilmesi.

2- Rusya'nın andlaşmaya riayet etmesi.

3- Bütün bu hususların Rusya'nın müttefiki bulunan Danimarka, İngiltere ve İsveç'in kefaleti altına alınması.

Rus elçisi bu tekliflere karşı, yetkisinin sınırlı olduğunu söyleyerek Rusya ile temasa geçmek için iki ay zaman istedi. Fakat daha önceki ifadelerinin aksine Lehistan'da 25 bin Rus askeri olduğunu belirterek Balta Kasabası'ndaki Rus katliamını doğruladı.[45]. Obreskow bu olay üzerine yapılan görüşmeler sonucundaki Divan kararlarını onaylamak istemedi[46]. Aynı gün Rusya'ya savaş ilân edildi (8 Ekim 1768). Rus elçisi Obreskow ise maiyetiyle birlikte Yedikule'ye hapsedildi[47].

Osmanlı Devleti, Rusya'ya savaş ilânını, yayınladığı bir beyanname ile Avrupa devletlerine duyurdu. 8 Ekim 1768 tarihinde ilân edilen beyannameye Rusların Lehlilerle iki yıl önce yaptıkları andlaşmanın bazı maddeleri de konuldu. Beyannamede "*Rusya, Lehistan'ın imhâ-yı hürriyetine cüret ve Lehlileri ne hânedân-ı kraliyeden olan ne de arzu-yı umûm-ı millîye muvafık bulunan bir şahsı kral tanımağa icbar ve tanımayanları katl ve emvâl ve arazilerini yağma ve gâret hususla-*

[43] Yuzo Nagata, *Muhsinzade Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi*, Tokyo 1976, s. 36.

[44] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, I, s. 258.

[45] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, I, s.258.

[46] Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, İstanbul 1990, s.401.

[47] Zaimzâde Mehmed Sadık, *Vak'a-i Hamidiyye*, s. 4a. Esirlerin zindana atılması, ilgili ülkelerdeki tüccarların bir zarara uğramadan sâlimen geri dönmeleri için o dönemde uygulanan diplomasî kurallarındandı. Yedikule'ye konulan 13 Rus'un isimleri için bakınız: Tülay Duran, "Osmanlı-Rus savaşları Nedenleri ve Sonuçları", *BTTD*, S.20, s.40.

rına cesaret ettiği için ilân-ı harp edilmiştir"[48] denilmekteydi. Sefer ilânını müteakip, aklî dengesizlik içinde bulunan Sadrazam Mahir Hamza Paşa azl edilerek Fındıklı'daki çiftliğine gönderildi. Yerine Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa sadrazam atandı (19 Ekim 1768)[49]. Aynı şekilde Kırım Hanı Maksut Giray da azledilerek Kırım Giray ikinci defa han naspedildi[50].

Rusya'ya harp açılmasına, Osmanlı kamu oyunun devlet ricâli üzerindeki baskı ve kışkırtmaları da etkili olmuştur. Osmanlı kamuoyunda, "*akıl ve tecrübesi nâkıs olmak takribiyle bu kânun-ı masnun-ı mergûbun husûlüne riâyet etmeyüb edyân-ı sâirede bulunanları bi'l-'umum dünyadan kaldırmak veyâhud her zaman düşmanın burnunu yere sürtüp haddini bildirmek ehl-i islâmın üzerine vaciptir deyu i'tikad eden yâdigârlar, hareket olmayınca bereket olmaz, bu memleketler sefil olmuştur, padişah-ı islâmın bahtı âlî, ricâli pişkin, kılıcı keskindir. Dünyada, bahadır 12 bin güzîde asker tedarik ettikten sonra, Kızılelma'ya kadar gitmeğe ne minnet vardır*" gibi hamasi lâflar konuşulmaktaydı. Ama bu fikirleri yayanlar, "*Kızılelma semtini Buğdan'dan gelen al yanak elma gibi yenir bir şey*"[51] zannetmekteydiler. Kamuoyunun hâlet-i rûhiyesi karşısında bu günlerde savaş istememek ve barıştan söz etmek vatan hâinliği ile eşdeğer görülmeye başlanmıştı. Savaştan söz etmek ve istemek ise vatanperverliğin âlâsı sayılıyordu.

b - İki Devletin Askerî ve Ekonomik Durumu

ba) Osmanlı Devleti

Osmanlı Devleti, savaş kararı almasına rağmen hazırlıksız bir durumdaydı. Otuz yıldır savaş yapılmadığından tecrübeli askerler ve komutanlar yoktu. Bu devirde olayları görüp yaşayan, daha sonra Sadaret Kethüdâsı olan Giritli Resmî Ahmed Efendi devlet erkânının durumunu şöyle tasvir etmektedir:[52]

"*Gün bu gündür demeye alışmış kurnazlar, seferi seyre gitmek gibi zannedip, ne güçlük var, meydanda düşman yok, muhasara olu-*

[48] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.45; Beyannamenin daha geniş bir metni için bk. Nigar Anafarta, *Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan (Polonya) Arasındaki Münâsebetlerle İlgili Tarihi Belgeler*, İstanbul 1979, s.50.

[49] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, I, s.259.

[50] Halim Giray , *Gülbün-i Hânân*, İstanbul 1332, s.108.

[51] Ahmed Resmî, *Hülâsâtü'l-İ'tibâr*, s.3.

[52] Ahmed Resmî, *Hülâsâtü'l-İ'tibar*, s.8-9.

nacak kale yok, üç ayda gider üç ayda geliriz; mansıp alır pâye kat' ederiz... Lillâhilhamd asker çok, hazine çok, bir ye's yok". Yine "*Muhsinzâde Mehmed Paşa Otuz sene tecessüsten hâlî olmayup Moskovlu'nun asker kullanımında tedbir ve tedariklerine vâkıf olmuş bir vezir-i kârdan olmağla*" onun azledilip yerine Aydın Valisi Mahir Hamza Paşa'nın geçmesini, seferin kötü gideceğine bir alâmet saymaktadır. Resmî Ahmed Efendi'ye göre Rusya üzerine açılan seferin kötü sonuçlanacağının diğer nedenleri şunlardır:

Değerli bir vezir olan Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın azledilmesi, liyakatsiz bir kimse olan Hamza Paşa'nın iktidara gelmesi, daha Edirne'ye varmadan ayakları şişen Emin Paşa gibi hasta bir adamın serdar olarak atanması, tertip edilen 100 bin asker için zahire hususuna gereken önem verilmemesi, İstanbul'dan çıkıldığı gün bazı cahil kimselerin "*Yahudi ve nasaranın sancak-ı şerife bakması câiz değildir*" diye çok sayıda reayayı katletmesi, Yeri göğü Farketmez Tahir Ağa nâmında bir "*mecnunun*" Nüzul Emini olması ve düşman ile muhasara edilecek kaleler meydanda yokken 40-50 kadar balyemez topları götürülüp topları çeken hayvanların açlıktan helâk olması ve topların kullanılmadan yollarda zayi olmasıdır[53].

Savaş kararı verilmeden önce serhat kalelerinin tahkimi yapılmamış ve gerekli mühimmat ve erzak tedarik edilmemişti. Bu nedenle Muhsinzâde Mehmed Paşa gibi devletin askerî ve ekonomik durumunu çok iyi bilen ve müesseselerine vâkıf bir sadrazamın, "*eğer kesin olarak savaş kapısı açılacak ise hiç olmaz ise sınırdaki bölgelerin, yiyecek, savaş araç ve gereçleri tamamlanmak için oyalayıcı yazışmalarla bir yıl süre kazanılsın*" mealindeki görüşleri devletin hangi şartlarda savaşa karar verdiğini açıkça ortaya koymaktadır. En azından bu hazırlık devresinde Kırım yarımadasını, Özi ve Bender kalelerini, özellikle deniz kıyısından 30-40 saat mesafe içeride bulunan Hotin Kalesi'ni iyice sağlamlaştırmak ve savunma araçlarını tamamlamak kesinlikle gerekli idi. Bunlar yapılmadığı gibi, askerin geçeceği ve konaklayacağı yol boyunca yeterince yiyecek ve içecek hazırlığı yapılmamış ve muhafaza görevini görecek askerler yerleştirilmemiştir[54]. Rus ordusunda batıdaki askerî tekniği öğretecek çok sayıda Alman ve İngiliz subay görev yaparken, Osmanlı ordusunda bir kaç Fransız'dan başka kimse

[53] Ahmed Resmî, *Hülâsâtü'l-İ'tibar*, s.11.
[54] Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuat*, III, s.58.

yoktu[55]. Onlar da Rusya ile ilişkilerini bozmak istemeyen Fransa tarafından geri çekilecektir. Sefer ilânını müteakip, önceden bir hazırlık olmadığından hemen tedârikâta başlandı. Anadolu ve Rumeli'deki vilâyet, kaza ve nahiyelere sefere hazır olmaları ve ilkbahardan evvel ordunun Davutpaşa Sahrası'nda hazır bulunması için fermanlar gönderildi. Gönderilen fermanlarda, Rumeli, Anadolu ve sair eyâletlerde mevcut züema ve erbab-ı tımara mutasarrıf olan gedüklü dergâh-ı mu'allâ müteferrikaları, çavuşları, Divân-ı âlî ve Defter-i hakânî katipleri ve şâkirdlerinin Mart ayından önce İstanbul'da hazır bulunmaları isteniyordu[56]. Yine vilâyetlerde mukim ve misafir, yeniçeri, cebeci, topçu, top arabacı ve kul oğullarının cümlesinin serdarları bayrakları ile vaktinde Edirne'ye gelmeleri istenmekteydi[57]. Gerek asker toplama esnasında ve gerekse daha sonra, idarî ve askerî birimlerin görev emrine uyması, aksi takdirde şiddetle te'dip edilecekleri ifade ediliyordu[58]. Rumeli'de köprü yapımı ve sâir mühimmatların nakli esnasında fazla ücret alınmaması konusunda da ilgili yöneticiler ikaz edildi[59].

Asker toplamak için yapılan hazırlıklardan sonra, serhatlerin takviyesi ve muhafazası için de bir dizi düzenlemeler yapıldı. Eflak, Buğdan[60], İbrail[61] ve Babadağı[62] gibi serhatlerdeki kale ve şehirler tahkim

[55] Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihi'nde Ayanlık Düzeni Devri (1730-1839), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (1975) XIV/23, s. 55.

[56] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr.*168*/21-1, Anadolu'nun sağ kol kaza kadılarına hüküm (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1182).

[57] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 166/70-1, Anadolu'nun sağ kol kaza kadılarına hüküm (Evâil-i Cemâziye'l-âhır 1182); *CA* , Nr. 2442, Lağımcıbaşına hüküm (29 Cemâziye'l-evvel 1182).

[58] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr.167/14-2, Rumeli'nin sol kol kaza kadılarına hüküm (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhır 1182); 14-1, İznikmid'de ikamet eden Hacı Ahmed'e hüküm (Cemâziye'l-evvel 1182).

[59] BOA.*Ali Emîrî.III.Mustafa* Nr.3490, İbrail Nâzırı'na hüküm (28 Cemâziye'l-evvel 1182).

[60] BOA.*CH*, Nr. 4772, Vidin Kadısı ve Naibi'ne hüküm (29 Cemaziye'l-evvel 1182); Ahmet Öğreten, *Mustafa Kesbî, İbretnümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, Ankara 2002, s. 243-246.

[61] BOA. *Mühimme Defteri*,Nr.167/15-2.1, İbrail Muhafızı'na hüküm (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1182).

[62] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr.167/15-2, İbrail Muhafızına hüküm (Cemâziye'l-evvel 1182); Nr. 167/13-1, Tuna nehri kenarındaki kaza kadılarına hüküm (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhır 1182).

ve takviye edildi. Buğdan'da silâh altına alınanların sayısı 40 bini geçiyordu[63].

Buğdan'a tayin edilen askerler aynı zamanda Eflâk'ın da savunmasından sorumluydular. Eflâk Voyvodası Alexander ve boyarlar, Buğdan Başbuğu ve Voyvodası ile sürekli irtibat halinde olacaklar, askerî, siyasî ve sosyal gelişmeler hakkında devlete bilgi vereceklerdi[64]. Osmanlı hükümetinin voyvodalara gönderdiği emirnamelerde memleket yönetiminden kendilerinin sorumlu olduğunu ısrarla vurgulamasının nedeni, Anadolu ve Rumeli'den cephelere giden askerî erkânın vilâyetin iç işlerine karışmalarını önleme gayretinden kaynaklanıyordu. Devlet, reayayı incitmemeye özen gösterirken Eflâk ve Buğdan'da çok sayıda hatırı sayılır kimseler Ruslar ile siyasî ve askerî işbirliğine girmede sakınca görmüyordu. Bu nedenle daha harp ilânını müteakip Eflâk ve Buğdan'dan, Lehistan'daki Rus askerlerinin ihtiyacı için silâh, mühimmat ve zahire satın alındığı haberleri gelmekteydi. Fakat bu aşamada asi reayanın cezasının verilmesine yönelik merkezî hükümetin yapabileceği bir şey yoktu. Ancak, Eflâk Voyvodası Alexander ve Buğdan Voyvodası Ligor'un asileri tespit ederek "*âleme ibret için*" cezalandırma yetkisi vardı[65].

Savaş esnasında Rusların hücumlarına hedef olacak önemli stratejik ve askerî noktalardan birisi de Kırım'dı. Kırım'ın takviyesi için Rumeli'de Tuna Nehri sahilinde bulunan Pravadi, Hacıoğlupazarı, Varna, Kozluca, Osmanpazarı, Eskicuma, Rusçuk, Hazargrad, Şumnu, Ziştovi, Silistre, Hırsova, Balçık, Karaharman ve Münkalya kazaları havalilerinden serdengeçdi bayrakları tedarik edilmeye başlandı.[66]. Er-

[63] Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s.405; Ordu Mart ayında sefere hazırlanırken Babadağı'na vaki bir Rus hucumuna karşı koymak için Edirne ve Maraş eyaletleri Mutasarrıfı Vezir Ali Paşa Babadağı'na Serasker olarak atandı. BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 167/11-2, Babadağı Seraskeri Vezir Ali Paşa'ya hüküm (Cemâziye'l-evvel 1182); Ordunun hareketi sırasında gerekli olan öküz arabalarının tedariki ise ücretleri mübâşirler tarafından verilmek üzere Osmanpazarı, Beypazarı, Şumnu, Pravadi, Hacıoğlu Pazarı, Hazargrad, Silistre, Hırsova, Babadağı, Karasu, Balçık, Tolçı, Kili ve İbrail kadılarına tenbihlendi. *CA*, Nr. 1688, Rumeli'deki kaza kadılarına hüküm (Şevval 1182).

[64] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 167/18-1, Eflâk Voyvodası İskerletzade Ligor'a hüküm (Evâhır-ı Cemâziye'l-evvel 1182).

[65] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 167/49-3, Eflâk Voyvodası İskerletzâde Ligor'a hüküm (Şa'ban 1182).

[66] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 167/13-1, Tuna nehri kenarındaki kaza kadılarına hüküm (Evâil-i Cemâziye'l-âhır 1182).

zurum Valisi İbrahim Paşa[67] ve Canik Muhassılı ve Trabzon Eyaleti Mutasarrıfı Hacı Ali Bey de Kırım Giray'ın maiyetine tayin edildiler[68]. Hotin, Bender, Selanik gibi önemli kaleler ve serhatlerdeki kaza ve nahiyeler askerlerle takviye edildi. Bu hazırlıklar sonucunda serhatlere ve önemli noktalara sevk edilen asker miktarı 250 bini buluyordu[69]. Yalnız Osmanlı ordusunda genel olarak disiplin denen bir şey kalmamıştı. Valilerin yanlarında getirdikleri "*mîrî levendler*" eşkıyalıktan başka bir şey bilmiyorlardı[70].

Savaşa başlamadan önce, Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumu nispeten iyi bir durumdaydı. Hazine doluydu. Hazinenin dolu olmasında 23 yıldır savaş yapılmamasının rolü olduğu kadar, Padişah III. Mustafa'nın almış olduğu tedbirlerin de etkisi bulunuyordu. Savaş öncesi yıllara ait şu tablo hazinenin durumu hakkında net ipuçları vermektedir:

1761 yılı bütçesinde 14.514 milyon kuruş gelire karşılık, 14.064 milyon kuruş sarfiyat yapılmıştır[71]. Savaş başlarken dolu olan hazineden savaş masrafları için sarf edilmek üzere defterdar emrine 7.5 milyon kuruş, kasap başına et temini için yarım milyon kuruş ve Kırım Hanı'na da 3 milyon kuruş gönderilmiştir (31 Ekim 1768)[72].

[67] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 167/44-2.3, Erzurum eyâletindeki vilâyet mutasarrıfları ve alay beylerine hüküm (Evâil-i Recep 1182). Gidecek askerlerin Kırım'a taşınması için gemi sıkıntısı olduğundan Ünye, Giresun, Keşap, Tirebolu, Zefre, Akçakale, Trabzon, Çömlekçi, Sürmene ve Rize iskele ve limanlarındaki tüccar gemilerinin kışlaklarından çıkmadan evvel navlları miriden verilmek üzere "*dümenlerinin ahz edilmesi*" emr edildi. Kırım'a gidiş güzergahı Trabzon-Sinop ve Kırım olarak belirlenmiştir. *C.A*, Nr. 37047, Erzurum Valisi İbrahim Paşa'dan Sadaret'e arz (3 Şa'ban 1182).

[68] Hacı Ali Paşa'ya bunun için hazineden 126.330 guruş nakit para gönderilmiştir. BOA.*CA*, Nr. 43094, Canikli Ali Paşa'ya hüküm (26 Recep 1182). Lâkin Kırım Giray'ın Rusya'ya yaptığı akından sonra zehirlenerek ölmesiyle bu teşebbüs sonuçsuz kalmış; ileride de görüleceği üzere Canikli Ali Paşa, Hotin savunmasında görev almıştır.

[69] Anadolu ve Rumeli'den kalelere ve serhatlere tayin edilen serdar ve Muhafızların isimleri ve askerlerin ayrıntılı miktarları için bk. Vasili Semirnof, *Devleti Aliyye ile Rusya Devleti ve Kırım hakkında Bazı Ma'lumat-ı Mühimme ve Tahrîrât-ı Resmiyeyi Havi Mecmua*, Terc. Bağdadlı Vehbi, Petersburg 1298, s.105-111; Anadolu ve Rumeli'den temin edilen askerlerin mevcudu için bakınız keza: Ahmet Öğreten, *Mustafa Kesbi, İbretnümâ-yı Devlet*, s. 250-255.

[70] Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri (1730-1739)", s. 55.

[71] Mehmed Genç'ten naklen, Yavuz Cezzar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul 1986, s.74.

[72] Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 406.

bb) Rusya

Osmanlı Devleti'nin savaş ilân ettiği tarihlerde II. Katerina savaşa hazırlıksızdı. Osmanlıların işi bu dereceye kadar getireceklerini tahayyül etmiyordu. Onları harp ilânından men' için diplomasîye güveniyordu. Lehistan muharebesi onun bütün "*kuvve-i maneviyesini*" tahrip ediyordu. Islahatlarla meşgul olduğundan orduyu ihmal etmişti. Askerî teşkilatını Prusya askerî teşkilatına benzer bir şekilde tanzim etmiş olmakla beraber, ona sadece zâhirî bir benzerlik göstermekteydi. "*İntizam, malumat ve emir kumanda nokta-i nazarından pek aşağı idi. Ne erzak ambarları ve ne de harp hazinesi vardı. Türkler de Ruslar gibi aynı zaaf ve intizamsızlıkta bulunuyorlardı. Türklerdeki devası olmayan bir inkırazın alametiydi. Ruslarda ise yükselmekte olan bir milletin intizamsızlığı vardı*". II. Katerina bunu hesaba katıyordu. "*Hasta adam*" deyimi daha o zaman bir kaide olmuştu. Rusya'da amiral sıfatıyla hizmet eden İngiliz Elfinston "*Ruslardaki cehalet ilk gençlik cehaleti, Türklerde ise alımak bir ihtiyarlık cesaretidir*"[73] diyordu.

Harp ilân edildikten sonra yedi ay sefere çıkılmaması Rusya'nın işine yaradı. Bu süre zarfında Çariçe, Hollanda'dan borç para aldı ve asker toplamaya başladı. Bütün mesaisini "*harbe hazırlamaya*" sevketti[74]. Azak ve Taygan kalelerini tahkim ederek, o civarda bulunan "*ufak*" donanmasını büyüttü. Bu hazırlıkları yaparken adetleri gereği Petersburg'da trampet çaldırarak seferi halka ilân etti. Diğer devletlere de beyanname neşri ile Osmanlı Devleti'ne savaş ilân edildiğini duyurdu. Hummalı bir çalışma ile hazırlığını yapan II. Katerina, yine de harbi kazanacağından endişeli olduğundan bütün ümidini Rumların ve Karadağlıların isyanına bağladı[75].

Çariçe II. Katerina, Rus halkına da bir beyanname yayınlayarak, savaş ilânının sebeplerini anlattı. Buna göre, Lehistan'daki mezhep kavgalarını önlemek için oraya bir miktar asker gönderilmişti. işler yoluna girince askerler geri çekilecekti. İyi niyetlerine rağmen geri dönen Rus askerlerine, Osmanlı hududuna yakın Podolya'daki Leh ricâli taarruz etmişti. Zaten Rus askerlerine saldıranlar kendi hükümdarlarına da karşı gelmişlerdi. Aynı zamanda Rus halkını da ayaklandırmaya çalışıyorlardı. Rus askeri gücü asilerle ve onlara destek veren-

[73] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.46.
[74] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.47.
[75] Castera , *Katerina Tarihi*, *s.59*.

lerle mücadele edebilecek güçteydi[76]. Bu şekilde Rusya, haklı sebeplere dayanarak, ortada hiçbir şey yokken barışı bozan tarafın Osmanlı Devleti olduğunu izah etmeye çalışıyordu. Savaş ilânını müteakip hazırlığını tamamlayan Rusya, Osmanlı Devleti'ne saldırı için ordularını beş kola ayırdı:

I- Prens Golitsin (Alexander Mihayloviç) komutasındaki 65 bin kişilik bir ordu Podolya'da hazır bekletiliyordu.

II- Kont Romanzow komutasındaki Kazak ve Kalmuklardan oluşan 60 bin kişilik ikinci bir ordu Dinyeper (Özi) Irmağı-Azak Denizi arasındaki sınırların savunmasıyla görevlendirildi. Belgrad Andlaşması ile yıkılan Azak Kalesi ve Taganrog Kalesi'ni bu ordu inşâ edecekti.

III- General Waymars komutasındaki üçüncü bir ordu Bar milliyetçilerinin herhangi bir hareketine engel olacaktı.

IV- General Medem, Kabartay ve Kuban taraflarında görevlendirildi.

V- General Totleben, Rus hâkimiyetine geçmiş olan Kartli, Mingrel, Gori ve İmeret Gürcü prensleriyle Trabzon ve Erzurum'a karşı harekâtta bulunacaktı[77].

bc) Savaş İlânı Karşısında Avrupa

Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş ilânı üzerine İngiltere Kralı II. George, 12 Kasım 1768'de elçisi vasıtasıyla tavassut teklifini içeren bir mektubu Osmanlı Devleti'ne gönderdi. Mektubunda, Rusların meydana getirdikleri zararı tazmin etmeleri halinde barışın bozulmamasını istiyordu[78]. Padişah III. Mustafa, İngiltere'nin tavassut teklifini Rusya'nın saldırgan tutumu karşısında ittifakla sefere karar verildiği, ordunun hareket etmek üzere olduğu, bu nedenle muharebe yapmadan sulh yapmanın mümkün olmayacağı düşüncesiyle geri çevirdi (4 Aralık 1768)[79].

[76] Nigar Anafarta, *Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan (Polonya) Arasındaki...*, s.54.

[77] Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*,VIII, s.421; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I,s.376.

[78] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s.370; *Mufassal Osmanlı Tarihi*,V, s.2566.

[79] BOA. *CH*, Nr. 6147, İngiltere'ye cevabî mektup (25 Şa'ban 1182).

Osmanlı Devleti'ni sürekli savaşa teşvik eden Fransa ise, savaş başladıktan sonra tarafsız kalmayı yeğledi. Yalnız, Osmanlı hükümeti bu sıralarda Fransa adına Kırım hakkında incelemelerde bulunan ve Tatarları Ruslara karşı kışkırtmak amacıyla Kırım Hanlığı'na elçi olarak gönderilen Baron de Tott'dan büyük çapta yararlandı[80]. Avusturya ve Prusya'nın ise tarafsız kalacakları umuluyordu[81]. Prusya Kralı II. Friedrich harp ilânından büyük kaygı duymakla beraber, Rusya ile arasındaki ittifak yüzünden Osmanlı Devleti lehine herhangi bir müdahalede bulunmaya pek taraftar görünmemekteydi. Ancak Rusların, "*ordu sevkinde ve taktikte Türklerden de aşağı kalmayan acemiliklerine rağmen*" büyük bir başarı kazanmaları II. Friedrich'i rahatsız etmekte ve kuvvetlenen komşusunun, ileride Prusya'ya karşı Lehistan'a davrandığı gibi davranabileceği endişesini taşımaktaydı[82]. II. Friedrich 9 Kasım 1768'de sefiri Zegelin'e verdiği emirle harbin men edilmesi için her türlü gayretin gösterilmesini emretti. Bu noktada Avusturya'nın politikasıyla uyuşan II. Friedrich'in çabaları[83] harbi ertelemeye yetmedi.

Osmanlı-Rus harbini önlemenin imkânsız olduğunu gören Prusya, bu aşamada bir kenarda beklemenin daha uygun olacağını düşünüyordu. II. Friedrich 3 Aralık 1768'de kardeşine gönderdiği bir mektupta "*bize taallük etmeyen ve semeresi başkasına ait olan bir harbe müdahale etmemeye katiyen azmettim*"[84] diyordu. Fakat siyasî ve askerî gelişmeler onu fikrinden vazgeçirmiş olacak ki, bir müddet sonra da "*bu kadar faideli bir fırsattan istifade etmemek için ya çulpa*

[80] Baron de Tott, II. Ferenç Rakoci ile Türkiye'ye iltica edip daha sonra Fransa'ya giden Macar asilzâdelerinden birisinin oğlu olarak 1733'de Fransa'da doğdu. 1755'te Fransa elçisinin sekreteri olarak İstanbul'a geldi. Aslında ona bu gelişinde Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu inceleme ve Kırım'la ilgili bilgi toplama görevi verilmişti. 1763'te tekrar Fransa'ya döndü, fakat 1767'de Fransa hükümeti tarafından Kırım Hanlığı hakkında incelemelerde bulunmak ve Tatarları Ruslara karşı kışkırtmak için Kırım'a konsolos tayin edildi. 1768 Osmanlı-Rus savaşının çıkmasında önemli rol oynadı. 1769'da Kırım Hanı'nın başlattığı askerî harekâta gözlemci olarak katıldı. Aynı yıl İstanbul'a döndükten sonra Çeşme bozgunu sonrası Çanakkale'nin tahkimi ve 1771-72 yılları arasında Osmanlı ordusundaki yenilik çalışmalarında yer aldı. 1777-78'de Akdeniz'de bir dizi incilemelerde bulundu. 1793'te Macaristan'da öldü. Geza David, "Baron de Tott, François", *İA*, İstanbul 1990, V,s.83.

[81] *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, s.2566.

[82] Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*,s. 98.

[83] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.51.

[84] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.54.

ya da budala olmak lazım geldiğini"[85] düşünerek mevcut durumdan Prusya lehine menfaatler elde etme plânları kurmaya başladı.

Görüldüğü gibi "*savaş ilân "âlemi mebhut ve mütehayyir etti. Savaşı Türkler ilân etti, Ruslar davet etti; Fransızlar tahrik ettiler ve Prusyalılar tavsiye ettiler. Avusturyalılar harpte mütedelihiş idiler. İngilizler tarafsız kalmak iddiasında bulunuyorlardı. Cümlesi mebhut idi, ne muharebe edenlerin ve ne de tarafsızların bir hazırlığı vardı*"[86].

2 - Cephelerdeki Durum

a - Kırım Giray'ın Rusya'ya Akın Düzenlemesi

Savaş, Kırım Hanı Kırım Giray'ın Rusya'ya akını ile başladı. Şumnu, Hazargrad ve Tuna yalılarında bulunan kazaların serdengeçdileri Kırım Giray'ın maiyetine tayin edildiler. Şirin ve Yedisan Tatarları da akınlar esnasında Kırım Giray'a yardımda bulunmuşlardır[87]. Leh kasabası İslatin'de bulunan 20 bin kişilik bir Rus kuvvetinin Buğdan'a saldırması ihtimali üzerine Çernoviçe tahkim edildi (Aralık 1768)[88]. Buraya muhafız olarak atanan Rumeli Valisi Mehmed Paşa, Hotin ve Bender muhafızları ile irtibatlı olacaktı[89].

Kırım Giray, 100 bini aşan bir kuvvetle[90] 31 Ocak 1769 tarihinde Kavşan'dan hareket etti. Rusları üç koldan yağma ve tahrip ederek yaklaşık bir ay sonra 20 binden fazla esir ve külliyetli ganîmet ile tekrar Kavşan'a döndü[91]. Kırım Giray'ın akını Rus Çariçesi II. Katerina'yı derinden sarstı. Daha savaşın başlangıcında askerî, siyasî ve ekonomik yönden büyük yara alan Rusya bunun intikamını almak ve dolayısıyla Tatar akınını engellemek için Eflâk Voyvodası'nın casusu olan bir

[85] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s. 62.

[86] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.46.

[87] Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman, *Müri't-Tevârih*, II-A, s.126.

[88] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 167/73-I, Rumeli Valisi Mehmed Paşa'ya hüküm (Evâhır-ı Şaban 1182).

[89] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr.167/188-3, Rumeli Valisi Mehmed Paşa'ya hüküm (Evâil-i Şevval 1182)

[90] Bazı kaynaklarda bu rakam 125 bin ile 150 bin arası olarak gösterilmektedir. Vasili Semirnof, *Devlet-i Aliyye ile Rusya Devleti ve Kırım Hakkında...*,s.143; Şem'dânizâde Fındıklılı Süleyman, *Müri't-Tevârih*, II-A, s.126.

[91] Rusya'ya düzenlenen bu akında 100 köy ve kasaba yakılıp yıkılmış, kişi başına 6-7 köle ve cariye, 24'er çocuk ve 60-80 arası koyun isabet etmiştir. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul 1992, s.44; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s.418.

Rum hekimine Kırım Giray'ı zehirlettirerek öldürttü (Mart 1769)[92]. Kırım Giray'ın ölmesi Osmanlı Devleti açısından çok büyük kayıp oldu. Kırım Hanlığı'na onun kadar iş görecek kudrette olmayan Devlet Giray atandı.

b - Ordunun Hareketi ve Hotin'in Ruslar Tarafından İşgali

Osmanlı ordusu 22 Mart 1769'da Vezir-i âzam ve Serdâr-ı ekrem Yağlıkçızâde Mehmed Paşa maiyetinde İstanbul'dan ayrılarak Mayıs 1769 başlarında da İsakçı Sahrası'na geldi[93]. Mehmed Emin Paşa, savaş stratejisini belirlemek üzere ordu erkânıyla İsakçı'da bir toplantı yaptı. Kendisinin "*ma'lûmât-ı askerîsi*" olmadığını beyan ile ordunun ne cihette hareket edeceğini sorması[94] ve "*ne tarafa karar verilirse kendisinin ona uyacağını*" belirtmeşi, mecliste olanları hayrete düşürdü. Söz konusu mecliste yapılan müzakerelerde bir grub, Tuna'yı geçip "*îcâb-ı hale göre*" hareket edilmesini isterken, diğer grublar da Bender veya Hotin tarafına gidilmesi gerektiğini savundular[95].

Ordu, Sadrazam Mehmed Emin Paşa'nın da mutabık kaldığı birinci görüşe göre hareket etmek üzere Tuna'ya doğru ilerledi. Hantepesi'ne yaklaşıldığında Rusların Hotin'e saldırdıkları öğrenildi[96]. Hantepesi'nde yapılan müzakereler neticesinde, Rus saldırısına maruz kalan Hotin'in takviye edilmesi ve Ordunun da Bender'e hareket etmesi uygun görüldü. Bunun üzerine 26 Haziran 1769'da Bender'e yakın Yassıtepe'ye gelindi[97]. Yassıtepe'ye gelinceye kadar sadrazamın azini gösteren yol boyunca sergilediği kararsız davranışlar ve askerin geçtiği yol boylarında hiç bir tedarikatın yapılmamış olması savaşa ne derece hazırlıksız ve plânsız girildiğini gösteriyordu.

Sefere karar verildiği yıl (1768) ülkede kuraklık ve kıtlık vardı. Ordunun ihtiyaç ve iâşesi için zâhire tedarikatı hususunda görevliler uyarılmıştı. Ancak, Sadrazam'ın tedbirsizliği sonucu yol boyu zâhire

[92] Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*, s.109; keza, Ahmed Cevdet, *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*, İstanbul 1308, s.12; Kırım Giray üç gün içerisinde Lehistan'da bulunan Rus kuvvetleri üzerine bir akın daha yaparak, Rusların zahire ve mühimmatlarını talan etmeyi plânlıyordu. Ahmed Resmî, *Hülâsâtü'l İ'tibar*,s.24.

[93] Ahmed Resmî , *Hülâsâtü'l-İ'tibar*, s.26.

[94] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, s.44.

[95] Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, II, İstanbul 1325,s.170.

[96] BOA.*CA*, 1007, Anadolu Valisi Zaralızâde Feyzullah Paşa'ya buyruldu (Safer 1183).

[97] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II,s.12.

ambarları yapılmamış ve askerlerin ihtiyaçları nispetinde zahire depolanmamıştı. Zahire tedarikâtı yapılmaksızın sefere çıkan orduya karşı, Bender ahalisi, "*zahiremiz yoktur niye geldiniz*" diye serzenişte bulundular[98]. Önemli bir mesele haline gelen zahire ve yiyecek tedarikinin yapılmaması sonucu askerdeki disiplinsizlik ve firar, ayrıca Sadrazam başta olmak üzere görevlilerdeki umursamazlık gidişatın pek iç açıcı olmadığını gösteriyordu. Daha Ruslarla karşılaşmadan askerde çözülmelerin başlaması, ordu erkânının morali üzerinde olumsuz etkiler yapmaktaydı. Yol boyunca çekilen yiyecek sıkıntısı üzerine, kendisine sefer öncesi yeterli ödenek verildiği halde zahire ve yiyecek tedarikatı yapmayarak görevini yerine getirmeyen Bender Defterdarı Ahmed Efendi azledilerek yerine Başmuhasebeci Şehdi Osman Efendi tayin olundu. Bu şekilde mevcut durumun sözde sorumlusu bulunmuş ve cezasını görmüş oluyordu. Aslında sefer boyu devam eden kargaşanın asıl sorumlusu Sadrazam Mehmed Emin Paşa idi. Sadrazam, Rusya ile bir savaş olabileceğine ihtimal vermiyor, Rumeli'ye varıldığında Rus kuvvetlerinin Lehistan'dan çekileceğini ve sulh yapılıp dönüleceğini umuyordu. Bu beklentilere göre sefer için geceli gündüzlü bir hazırlık içinde bulunulması gerekirken bilakis hiçbir gayret gösterilmemişti[99].

Rusya, savaş ilânını müteakip sekiz aylık süre içerisinde ordularını tam tekmil hazırlamıştı. II. Katerina, Sadrazam Mehmed Emin Paşa daha Tuna kıyılarına varmadan ordularına beş koldan Osmanlı Devleti'ne saldırı emri verdi. Mehmed Emin Paşa'nın İstanbul'dan çıktığının duyulması serhatlerde büyük sevinç yaratmıştı. Bu durumdan cesaretlenen Hotin'deki askeri birlikler arasında Rus hedeflerine akın yapıp yapmama konusunda kargaşanın çıkması yaklaşan Rus tehlikesi için hassas bir durum ortaya çıkardı[100]. İsyanda kale komutanı Hasan Paşa öldürüldü[101].

[98] Ahmed Resmî, *Hülâsâtü'l-i'tibar*, s.27.

[99] Ahmed Vâsıf, *Tarih, II*, s.13. Virginia Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı DevletAdamı Ahmed Resmi Efendi (1770-1783)*, İstanbul 1997, s. 132-134.

[100] Vasili Semirnof, *Devlet-i Aliyye ile Rusya Devleti Hakkında...*, s. 157.

[101] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 167/131-2, Hotin Muhafızı vezir Hasan Paşa'ya hüküm (Evâil-i Muharrem 1183); 167/128-3-4, Kırım Seraskeri İbrahim Paşa'ya hüküm (Evâil-i Muharrem 1183); Nigar Anafarta, *Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan (Polonya) Arasındaki...*, s.55; Hasan Paşa'nın yerine Dukakin Sancağı Mutasarrıfı Hasan Paşa atandı. Aslında kaledeki kargaşanın altında Kahraman Paşa'nın parmağı bulunuyordu. Kendisi bu suçundan dolayı daha sonra idam edilmiştir. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolijisi*, IV, s.45.

Hotin kalesindeki kargaşayı istihbar edinen Prens Golitsin, emrindeki 65 bin askerden 30 bini ile Turla suyunu geçerek kaleyi muhasaraya başladı (19 Nisan 1769)[102]. Bu ilk Rus saldırıları Teke Mutasarrıfı Abaza Mehmed Paşa'nın gayretleri ile püskürtüldü[103]. Muvaffakiyet Babadağı'nda bulunan orduya ulaştığında, askerler arasında büyük bir sevinç yarattı. Sultan III. Mustafa'ya "*Gazi*" unvanı verildi. Müjdeli haber cuma hutbelerinde tüm eyaletlerdeki halka duyuruldu (5 Mayıs 1769)[104]. Rus saldırılarına hedef olan Hotin ve Buğdan'da askeri hazırlıklar arttırıldı. Zahire tedarik etmemek ve idarede yetersizlikle itham itham edilen voyvoda Ligor azledildi [105].

Serdâr-ı Ekrem Vezir Mehmed Emin Paşa, orduda ve serhatlerde düzenlemeler yaparken, Ruslar General Golitsin komutasında tekrar Hotin'e saldırı başlattılar. Abaza Mehmed Paşa, Canikli Ali Paşa, Moldovancı Ali Paşa ve Kırım Hanı da kalede bulunuyordu (Temmuz 1769)[106]. Kale dışından gelen 30-40 bin süvari, top ve cephane sayesinde Rus saldırılarına karş Osmanlı direnişi sert oldu[107]. İlk başlarda Osmanlı askerlerinden Buğdan tarafına doğru olan firar hadiseleri[108]

[102] Virginia Aksan, *Adamı Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, s. 144; Kâmil Paşa, *Siyasî Tarih*, II, s.170.

[103] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 167/132-3; Hotin Seraskeri Ali Paşa'ya hüküm (Evâsıt-ı Muharrem 1183); 167/133-1, Yeniçeri Ağası'na hüküm (Evâsıt-ı Muharrem 1183); Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.7; Kâmil Paşa, *Siyasî Tarih*, II, s. 171; Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman, *Mür'i't-Tevârih*, II-B, s.23. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII,s.423; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2580; Nigar Anafarta, *Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan (Polonya) Arasındaki...*, s.55.

[104] BOA.*Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 2/69-72: Kırım Hanına mektup (Evahır-ı Muharrem 1183); Hotin muvaffakiyeti üzerine İstanbul'da top şenliği yapıldı. Şemdanizâde Fındıklılı Süleymen Efendi, *Tarih-i Mür'it-Tevarih*, II-B,s.23; Nigar Anafarta, *Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan (Polonya) Arasındaki...*, s. 62.

[105] BOA.*CA*, Nr. 8180, Rumeli'den Hotin'e memur Elviye alaybeylerine buyruldu (Safer 1183); Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.9,11,; Nigar Anafarta, *Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan (Polonya) Arasındaki...*, s.55; Buradaki reaya da Ruslara yardım etmekteydi. Hem bu yardımı engellemek ve hem de Rus askeri gücünü tahrip etmek için Aksu boylarında Ruslara ait İlsavat, Orhangrad ve Mirhorad kalelerinin fethedilmesi kararlaştırıldı. Bu nedenle Bender seraskeri Moldovancı Ali Paşa Yaş muhafızlığına, Kel Ahmed Paşazâde Ali Paşa da Aksu seraskerliğine tayin edildiler (Temmuz 1769); Kırım Hanı Devlet Giray da 40 bin askerle Ali Paşa'nın yanına memur edildi Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.15.

[106] Nigar Anafarta, *Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan (Polonya) Arasındaki...*, s.55- 56.

[107] BOA.*Namei-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 2/71-33, Kırım Hanı'na mektup (Evâsıt-ı Rebî'u'l-evvel 1183).

[108] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.19.

ordunun maneviyatını bozduysa da Ruslar başarısızlıkla geri çekilmek zorunda kaldılar (17 Temmuz 1769)[109].

Orduda yaşanan zahire kıtlığı askerler arasında kargaşa, disiplinsizlik ve firarlara neden oluyordu[110]. Daha kolay iaşe temin edebilme ümidiyle ordu Yassıtepe'den Hantepe'sine taşındı (26 Temmuz 1769)[111].

Hantepesi'ne gelen Mehmed Emin Paşa, kısa bir süre sonra Rus-lara karşı yeterli ölçüde başarı sağlayamama, sefere çıkarken gerekli hazırlıkları yapmama, zâhire kıtlığı ve ordudaki disiplinsizlikler sonucu askerlerin firar etmelerinden sorumlu tutularak azledildi. Mehmed Emin Paşa'dan boşalan sadaret makamına, Moldovancı Ali Paşa tayin olundu (12 Ağustos 1769)[112]. Ma'zul Sadrazam Mehmed Emin Paşa, İstanbul'dan hareket edilmesinden itibaren Ruslarla bir savaşa girişilmeden geri dönüleceğine inanmış, bu nedenle yollarda zahire tedariki yaptırmamıştı. Tuna'yı geçene kadar askere bol bahşiş dağıtmış, Tuna'yı geçip savaş ortamına girdikten sonra Anadolu'dan gelen kalabalık askerlerin intizam ve ihtiyaçları karşısında çoğu zaman çaresiz kalmıştır. Bu nedenle, son zamanlarda, üstlenmiş olduğu görevin üstesinden gelemeyeceğini kendisi de anlamış, görevden ayrılabilmek için bahaneler aramaya başlamış, ordu Hantepesi'ne geldiğinde de hastalanmıştı. İşte bu sırada sadaretten azledilerek Dimetoka'ya sürgüne gönderildi[113].

[109] Kale Muhafızı Hasan Paşa'nın şehit edilmesiyle bu göreve Abaza Mehmed Paşa tayin edildi. Ahmed Vâsıf, *Tarih* II, s.23; Muvaffakiyet askerler üzerine moral verdi ve Ruslarla işbirliği yapan Lehliler üzerine akınlar yapıldı. Nigar Anafarta, *Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan (Polonya) Arasındaki...*, s.71.

[110] Ordudan kaçanlar o kadar fazlaydı ki, bunlar geri dönüşlerinde kasaba ve köyleri yağmalayarak eşkiyalık hareketlerinde bulunuyorlardı. Firari askerlerin geçmesi gereken İsakçı köprüsü, Alaiye Sancağı mutasarrıfı Mehmed Sadık'ın buraya Muhafız atanması suretiyle kontrol altına alındı. Ona gönderilen emirde, köprüden geçmek için hücum eden asker kaçaklarına geçit vermemesi, onları geçirmenin ihânet sayılacağı, çünkü İsakçı'nın askerleri cephede olduklarından kasabanın boş olduğu, fakat buna karşılık orada hazine, cephane ve külliyetli miktarda mühimmat bulunduğu bildirilerek, köprüyü iyi koruması istendi. BOA.*Mühimme Defteri*,Nr. 168/5-3, İsakçı Cesri Muhafızı Mehmed Sadık Paşa'ya hüküm (Evâsıt-ı Rebî'u'l-evvel 1183).

[111] Ahmed Resmî, *Hülâsâtü'l-İ'tibar*, s.28.

[112] Ahmed Resmî, *Hülâsâtü'l-İ'tibar*, s.30.

[113] Fakat daha oraya varmadan Edirne'de boğdurulmak suretiyle öldürüldü Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.23.

Yeni Sadrazam Moldovancı Ali Paşa ordunun her geçen gün firarlarla erimesini önlemek için, görevlerinin başlarına dönmek kaydıyla firari askerlere af ilân etti[114]. Orduyu yeniden tertip etmeye başladı[115]. Hazineden gönderilen 3500 kese altınla kısmen de olsa ordunun sıkıntısı giderildi[116]. Özi muhtemel bir Rus hücumuna karşı tahkim edildi[117]. Lehistan tarafındaki Rus kuvvetlerine karşı Osmanlı askerî birliklerini takviye etti (Ağustos 1769)[118].

Hotin'deki muvaffakiyetsizlikten sonra Ruslardan sulh için teklif geldiyse de Sadrazam Moldovancı Ali Paşa buna itibar etmedi[119]. Çünkü bu sıralarda vuku bulan Rus saldırıları Osmanlılar tarafından etkisiz bırakılıyordu[120]. Fakat, II. Katerina müstahkem ve jeopolitik özelliğinden dolayı daha sonraki Rus hedeflerine ulaşmak için Hotin-'in mutlaka alınması gerektiği görüşündeydi. Bu nedenle Eylül 1769'da başlayan Rus hücumuna Osmanlılar karşı koyamadılar ve fazla bir direnme görmeden Rus askerleri Hotin'e girdiler (17 Eylül 1769)[121].

Moldovancı Ali Paşa'nın, "*eğer akabime 'âdet olmasa kendim binnefs ittibaım ile muhafaza-i kaleye gayret ederdim ve Hak teala ne*

[114] BOA.*CA*, Nr.47439, Edirne kadısına buyruldu (Evâsıt-ı Rebî'u-l âhır 1183).

[115] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 168/9-1, Anadolu Valisi Zaralızâde Feyzullah Paşa'ya buyruldu (Evâsıt-ı Rebî'u-l âhır 1183).

[116] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.23.

[117] Özi Muhafızı Süleyman Paşa, orduya gönderdiği yazıda Rusların kaleye hücum fikrinde olduklarını, 10 bin Rus askerînin Özi'ye 5.5 saat mesafedeki Hacı Hasan köyüne gizlice geldiklerini belirterek yardım talebinde bulunmuştu. BOA, *Mühimme Defteri*, Nr. 168/1-2, Bender seraskeri Ali Paşa'ya hüküm (Rebî'u-l âhır 1183).

[118] Daha önce Hotin muhafazasında görevlendirilen Dergâh-ı muallâ kul kethüdası Süleyman Ağa, emrindeki 20 bin kuvvetle, Leh içinde düşman takibatında olan askerlere yardım için vazifelendirildi BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 168/1-1, Ordu Sadaret Kaymakamı Süleyman'a hüküm (Evâhır-ı Rebî'u-l âhır 1183). Hatta sivillerin kayıp vermemesi için özen gösterildi . Nr. 168/7-2, Bender seraskeri Ali Paşa'ya hüküm (Rebî'u-l âhır 1183).

[119] Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman, *Mür'i't-Tevârih*, II/B, s.14.

[120] Ruslar içi patlayıcılarla dolu bir sandıkla nehrin üzerindeki köprüyü havaya uçurmaya çalıştılar. Bir buçuk arşın (bir metreden biraz büyük olan) bu sandığın içi "*eczay-ı nariyelerle*" doldurulup dört tarafına dört tabanca takılmıştı. Sandık, köprünün bir tarafına dokunsa hemen tabancalardan biri ateş alıp köprüyü havaya uçuracak şekildeydi. Ruslar, sandığı köprüye üç mil uzaklıktan nehire attılar. Akıntı ile köprüye yaklaşan sandığı farkeden Osmanlı askerleri, hemen nehirden çıkarıp etkisiz hale getirdiler ve sadrazama takdim ettiler. Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.29.

[121] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.31.

takdir ettiyse rü'yet can-ı azizimi feda-yı serir-i saltanat eylerdim" diyerek üzülmesi Hotin'in Rusların eline geçmesini engelleyemedi[122].

Hotin mağlubiyeti Osmanlı ordusu üzerinde tabiatıyla büyük bir moral çöküntü yarattı. Mağlup askerler Hantepesi'ndeki ordugahta toplanmaya başladılar[123]. Moldovancı Ali Paşa, komutanlar arasında görev bölümü yaptı[124]. Rusların başarıları ve daha sonraki muhtemel hedefleri dikkate alınarak özellikle saldırı ihtimalinin yüksek olduğu Yaş şehrine askeri takviye yapıldı[125]. Hotin bozgunu, askerler arasında firar olaylarını da arttırdı[126]. Savaşın daha başlarında bu tür girişimlerin önüne geçmek için Canikli Ali Paşa Prut kıyısına gönderilerek firarları engellemekle görevlendirildi[127]. Rusların Hotin'den sonra Eflak ve Buğdan'a yönelmeleri burada sakin reayanın bir kısmının eşkıyalık faaliyetlerine girişmesine neden oldu. Rus kuvvetleri reayadan askerî ve istihbarî destek de alıyorlardı. Osmanlı ordusu Ruslarla mücadele ederken Abaza Mehmed Paşa, isyan eden reayanın tenkiliyle uğraşıyordu[128].

Hotin'in Rus işgaline düşmesiyle Özi ve Bender kaleleri de Rus istilâsına açık hale geldi. II. Katerina Rus ordusunun başarılarına rağmen General Golitsin'i başarısızlıkla suçladı ve Ukrayna kuvvetleri kumandanı Romanzow'u başkumandan tayin etti[129].

c - Eflâk ve Buğdan'ın Ruslar Tarafından İşgali

Savaşın başlamasından sonra Rusya'nın taarruz edeceği ikinci önemli hedef Eflâk ve Buğdan'dı. Hotin'in Rus istilâsına düşmesi üzerine ordu, Rus saldırılarına açık hale gelen Babadağı'nda kışlama ka-

[122] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.32.

[123] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.36.

[124] BOA.*Mühimme Defteri*, Nı. 168/17-2, İbrail, Yergöğü ve İsakçı Muhafızı'na hüküm (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1183).

[125] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 168/22-1, İsakçı Cesri Muhafızı Mehmed Sadık Paşa'ya hüküm (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel).

[126] Mehmed Emin, *Rus Muharebelerine Dair Reisülküttap Recai el-Hac Mehmed Efendi'nin Tarihi ve Siyasî Muharrerat Müsveddeleri*, Millet Ktp. Ali Emiri-Tarih 304, s.2.

[127] BOA.*CA*, Nr. 2711, Babadağı kadısına buyruldu (25 Cemâziye'l-evvel 1183); Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.37.

[128] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 168/21-1, Ordu Kaymakamı Süleyman Paşa'ya hüküm (Cemâziye'l-evvel 1183).

[129] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*,IV/I,s.383.

rarı alırken[130], Hacıoğlu, Pravadi ve Babadağı'ndan toplanan askerlerle Buğdan asileri bastırılmaya çalışıldı. (Kasım 1769)[131].

Yenilgiler askerdeki disiplinsizlikleri de beraberinde getiriyordu. Buğdan Seraskeri ve Rakka Valisi Mehmed Paşa'nın[132] emrine verilen paşaların çeşitli mazeretlerle görevlerine gitmemesi ve Ruslar karşısında mücadelede yalnız kalması bunun göstergesiydi. Kalas Kasabası bu sorumsuzluk nedeniyle Rusların eline geçti. Ruslar ve taraflarına geçen reaya kalede sivillere yönelik katliama başladılar. Kasabada bulunan Mehmed Paşa'nın hazinedarı ve ittibaı "*haşerat ilacı*" ve "*kesici aletlerle*" katledilirken Buğdan beyi iple bağlanarak etkisiz hale getirildi. Mehmed Paşa ise kendini güçlükle Prut Nehri'ne atabildi[133]. Bu hezimetten sonra Rus Generali Kantakuzen 400 kişilik askeriyle Yaş şehrine geldi ve böylece Buğdan tamamen Rus işgali altına girmiş oldu (Kasım 1769)[134].

Kalas'a kadar yayılan Ruslar, asi reaya vasıtasıyla çevreden zahire tedariki yapmaktaydılar. Rusların Tuna'ya kadar yayılması ve Tuna kıyılarında bekleyen zahire dolu gemilerin yüklerini boşaltamaması sebebiyle yiyecek ve içecek fiyatları fahiş bir şekilde arttı. Yiyecek fiyatlarının olağanüstü artması ve muhtekirlerin türemeye başlaması üzerine gıda ürünleri miri fiyatla satılmaya başlandı[135].

Yaş ve Kalas şehirlerini Ruslardan kurtarmak ve asi reayaya "*haddini bildirmek için*" Babadağı, Silistre, Hırsova, Rusçuk, Niğbolu, Zişţovi, Şumnu, Hazargrad, Osmanpazarı, Pravadi, Hacıoğlupazarı, Kozluca, Eskicuma, Eski Zağra ve Yeni Zağra, Çırpan, Kızanlık, İslimye, Filibe, Tatarpazarı, İhtiman ve Tuna sahili ile Sofya arasındaki

[130] Babadağı'na hareket edilirken Hacıoğlupazarı A'yanı'nın 150 ve Tekfurdağı A'yanı'nın 50 araba dolusu arpa ve samanı orduya getirerek satması emredildi BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 168/66-2, Hacıoğlupazarı Kadısı'na hüküm (Evâsıt-ı Recep 1183).

[131] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 168/65-1, Karasu, Köstence, Hacıoğlupazarı, Pravadi ve Kozluca kadılarına hüküm (Evâsıt-ı Recep 1183).

[132] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 168/66-3, Buğdan Seraskeri Mehmed Paşa'ya hüküm (Recep 1183).

[133] Bunlardan Anadolu Valisi Feyzullah, maiyetinin perişan bir halde bulunduğunu ve 5-10 adamı ancak kaldığından gelemeyeceğini beyan ederken, diğer paşalar da buna benzer bahaneler ileri sürmüşlerdi. Ahmed Vâsıf, *Tarih* II, s.41.

[134] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/I, s.384.

[135] BOA.*CA*, Nr. 2583, Silistre Nazırı ve Zahire Mübâşiri Hacı Halil Efendi'ye hüküm (27 Recep 1183).

kazaların "*eli silâh tutan*" erkekleri silâh altına alındı (Kasım 1769)[136]. Neticede Rus ve asi kuvvetler mağlup edilerek Kalas Kasabası kurtarıldı (11 Aralık 1769)[137]. Üst üste yaşanan yenilgilerden sonra bu başarı şüphesiz büyük önem arz ediyordu. Başarının arkasındaki komutanlardan İbrail Muhafızı Abdi Paşa, Buğdan seraskerliğine tayin edildi[138]. Savaşta yararlılık gösteren diğerlerine de mükafatlar verildi[139].

Bu arada Turla Nehri'nde köprü olayı ve Hotin muvaffakiyetsizliği ile suçlanan Sadrazam Moldovancı Ali Paşa görevinden azledilerek yerine İvazzâde Halil Paşa tayin edildi (12 Aralık 1769). Ali Paşa, Sadrazamlık görevinde ancak 4 ay kalabilmişti. Padişah III. Mustafa cephelerden yenilgi haberleri gelince, kabahati serdarların başarısızlıklarına hamledip onları görevlerinden azlediyordu. Bir yıl içinde, hem de savaş esnasında üçüncü sadrazam değişikliğine gidiliyordu ki, bu, siyasî, sosyal ve askerî istikrarsızlığı beraberinde getirmekteydi. Savaşın Osmanlı Devleti'nin aleyhine gidişatına sebep devlet ricâlinin kifayetsizliği olmakla beraber, ordunun hâlâ eski usullere göre düzenlenmesi, disiplinin bozulması ve hiç hazırlık yapılmadan savaşa gidilmesi de önemli nedenlerdendi. Sıkça sadrazam değiştirmekle ordunun güç ve kudretinden değil, şahısların beceri ve gayretlerinden imdat beklenmekteydi[140].

Buğdan'ı ele geçiren Ruslar, Eflâk'ı da işgale yöneldiler. Eflâk'ın boyar ve reayası Ruslarla birlik olup Osmanlı kuvvetlerine karşı savaşma yolunu seçtiler[141]. Osmanlı Devleti, Eflâk'ın "*bir karış toprağın-*

[136] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 168/58-2, Tuna sahilindeki kazaların kadılarına hüküm (Recep 1183).

[137] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 168/99-1, Buğdan Seraskeri Abdi Paşa'ya hüküm (Şaban 1183).

[138] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 168/99-2, Buğdan Serasker Abdi Paşa'ya hüküm (Şa'ban 1183).

[139] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.44.

[140] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s. 45.

[141] Bu Serdengeçdi bayrakları 64 cemaatinden Hacı İbrahim Ağazâde Mustafa Ağa ve Saklı İbrahim Ağazâde süvari; Kalyoncu Memo Ağa, Bacdar Mehmed Ağa, Kahvecizâde Ebubekir Ağa, Hüseyin Ağa, Yukarıbazarlı Ahmed Ağa, Es-Seyyit Ahmed Ağa, Laz el-Hac Hüseyin Ağa, Kaleli Ömer Ağa, Onbirbölükten Cebelzâde İbrahim, Uzun Osmanzâde Ahmed Ağa, Uzun Ahmed Ağa, 4. Cemaatten Şatırzâde Ömer Ağa, Mustafa Ağa ve Kadıoğlu Hacı Ahmed Ağa piyade serdengeçdi bayrakları teşkil edeceklerdi. BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 168/58-2, Filibe Kalesi Muhafızı Seyyit Süleyman Paşa'ya hüküm (Evâil-i Şa'ban 1183); Buğdan'daki asi reayanın saldırılarından sivil halkı korumak için Karaman Valisi Süleyman Paşa Niğbolu Muhafızı tayin edilirken, mevcut aske-

dan ve bir nefer reayasından vazgeçmek" istemiyordu. Bu nedenle Eflâk Voyvodası İskerletzâde Ligor, boyarlar, papazlar ve cemaatbaşılarından isyan eden ve asilere yardım eden kişileri cezalandırmak üzere tespit etmeye başladı (Aralık 1769)[142]. Asileri takip esnasında suçsuz kimselerin mal ve mülklerine zarar verilmemeye özen gösteriliyordu[143]. Bundaki amaç, asi olmayan reayanın isyan eden reayaya katılmasını önlemek ve olayları büyümeden kontrol altına almaktı.

Eflâk'ın Rus istilâsından korunmasına yönelik tedbirler alınmasına rağmen, Ruslar, asi reayanın yardımı ile Bükreş'e girerek yerleştiler[144]. Bu şekilde Buğdan'dan sonra Eflâk da Rus istilâsı altına girmiş oldu (27 Şubat 1770). Hotin, Eflak ve Buğdan'ın, kısa aralıklarla Rus işgaline düşmesiyle savaş kritik bir duruma gelmişti. Kaybedilen yerleri geri almak için Osmanlı ordusu takviye edilmeye başlandı[145]. Eflâk ve Buğdan reayalarının bir kısmının Ruslarla beraber hareket etmeleri üzerine kuvvet kullanılmadan önce sulh yoluyla meselenin çözümüne gidildi. Asi reayaya verilen vaade göre, Osmanlı Devleti'ne itaat içinde olan reayadan üç sene vergi alınmayacak ve suçları affedilecekti. Nitekim kısmî de olsa bunun etkileri yavaş yavaş görülmeye başlandı ve bazı boyarlar Bükreş'i kurtarmakla görevli Vezir Ahmed Paşa'ya gelerek af dilediler. Uygulamanın semeresi görüldüğünden Ahmed

---

rin mühimmatını idare için beraberinde 300 asker getirmesi de istendi. 176/1-2, Karaman Valisi Süleyman Paşa'ya hüküm (Zilkade 1183).

[142] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 168/71-3, Eflâk Voyvodası İskerletzâde Ligor'a hüküm (Şa'ban 1183).

[143] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 168/89-1, Bükreş'i kurtarmaya memur Vezir Ahmed Paşa'ya hüküm (Evâsıt-ı Şa'ban 1183).

[144] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 168/131-1, Silistre Kadısı'na hüküm (Evâil-i Şevval 1183).

[145] BOA.*CA*, Nr. 2784, Mısır Valisi Hacı Ahmed Paşa'ya buyuruldu (Evâsıt-ı Şa'ban 1183); İlkbahardaki sefer için ordunun ihtiyacı olarak Rumeli'nin orta kolundaki kazalardan zahire tedariki yapılmıştır. Nr. 4518, Piriştine kadısına hüküm (18 Ramazan 1183); Bu amaçla Mısır'dan peksimet, pirinç, siyah barut ve Anadolu ve Rumeli'deki kazalardan da asker tedarikine gidildi. BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 168/94-1, Anadolu'nun sağ kol kaza kadılarına hüküm (Evâsıt-ı Şa'ban 1183); 97/1, Anadolu Valisi ve Kırım Seraskeri'ne hüküm (Evâhır-ı Şa'ban 1183); 98/1, Sultanönü Sancağı Mutasarrıfı'na hüküm (Evâhır-ı Şa'ban 1183). Selanik'ten muvazzaf asker dışında bin askerin 40-50 güne kadar Babadağı ordusuna katılması istendi. BOA.*CA*, Nr. 42453, Selanik Kadısı'na hüküm (3 Şevval 1183); Seferde ordunun cephane ve mühimmatını taşımak üzere yük hayvanları toplandı. Siroz'dan 100, Norakob'dan 35, Vidin'den 30, Kalas'dan 50, Gümülcine'den 40, Drama'dan 40 olmak üzere toplam 295 çift topçeken camusu tedariki yapıldı BOA.*CA*, Nr. 2681, Siroz, Norakob ve Gümülcine kadılarına hüküm (5 Ramazan 1183).

Paşa, vaatleri tüm reaya ve boyarlara yazılı veya sözlü olarak ulaştırdı[146].

Osmanlı ordusu bir yandan firar olaylarının önüne geçmeye[147] ve diğer yandan da Bükreş'i kurtarmaya çalışırken (Şubat 1770)[148] Rus kuvvetleri ilerleyişlerini sürdürerek İbrail ve Yergöğü üzerine askeri yığınak yaptılar[149]. Ruslara karşı Yergöğü karadan ve denizden takviye edildi[150]. Kaledeki Osmanlı askerlerinin başarılı savunması neticesinde büyük kayıplar veren Rus kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldılar[151].

Buğdan papazlarının ihaneti yüzünden Oltu Irmağı kıyısındaki Slatina ile Küçük Eflâk'in başkenti sayılan Kraşova şehirleri ise Rusların eline geçti. Vidin Valisi Mehmed Paşa ile birlikte hareket eden Kırım Han'ı burayı koruyamamıştı[152].

d - Kartal Muharebesi

Hotin'deki köprü faciası ve sonrası gelişmeler konusunda Moldovancı Ali Paşa ile birlikte suçlanan Kırım Hanı Devlet Giray azledilerek yerine Kaplan Giray Kırım Hanı olarak atandı (Şubat 1770). İddiaya göre, köprü faciasında Kırım Tatarları ücret vereni nehirden kur-

[146] Boyarlardan Pustalik Nikola ve kardeşi Lardli ve 31 reaya bunlardan birkaçıdır. BOA.*Mühimme Defteri*, Nr.168/131-1, Bükreş'in kurtarılmasına memur Ahmed Paşa'ya hüküm (Evâil-i Şevval 1183).

[147] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr.168/130-1,Rusçuk A'yanı Seyyid Süleyman'a hüküm (Şevval 1183).

[148] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 168/130-2, İsakçı Muhafızı Mehmed Paşa'ya hüküm (Şevval 1183).

[149] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 168/131-2, A'yan Ahmed'e hüküm (Evâil-i Şevval 1183); Rusların cephelerde süratli olarak ilerlemesini engellemek için önlemler alınması çerçevesinde Bender seraskeri vezir Ali Paşa hemen görev mahalline gitmesi için uyarıldı. CA, Nr. 1662, Bender seraskeri Ali Paşa'ya buyruldu. (Şevval 1183).

[150] BOA.*CH*, Nr. 4628, Yergöğü askerleri başbuğu Süleyman Paşa'ya hüküm (20 Şeveval 1183).; İbrahim Paşa'nın emrine, Tuna'da Rusçuk ve havalisinin muhafazası için bulunan Rusçuk şaykası kaptanı ve emrindeki Fethülislâm kaptanı Mehmed, Hisarcık kaptanı İbrahim, Güğercinlik kaptanı Selim, Ada-i kebir kaptanı Hacı Abdullah, Kozlu kaptanı Ahmed, Belgrad kaptanı Mehmed ve İsakçı kaptanı Mehmed toplam dokuz parça şaykayla tayin edildiler. şaykada 192 kürekçi, dümenci ve neferat-ı sairenin 3 aylık ücretleri için 2400 kuruş, 480 kile dakik için de 6 aylık olmak üzere 6064 kuruş hariçden gönderildi. BOA. Mühimme Defteri, Nr. 168/142-1, Rusçuk Kapdanı'na hüküm (Evâhır-ı Şevval 1183).

[151] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 168/149-2,Silistre'deki Serdengeçdi ağalarına hüküm (Şevval 1183).

[152] Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s.440.

tarmışlar, parası olmayanları ise kurtarma girişiminde bulunmayarak ölüme terk etmişler, Serdarın Hotin Kalesi'ni terk edip İsakçı taraflarına doğru gitmesinden sonra, Kırım Hanı da emrindeki kuvvetlerle oradan ayrılmış, Ruslara karşı koymaya gücü ve imkânı varken Eflâk ve Buğdan'ın Rusların eline geçmesine seyirci kalmıştı[153].

Bahar ayının gelmesi ile beraber Rusların bazı bölgelerden saldırıya geçeceği haberini alan Sadrazam İvazzâde Halil Paşa, ordunun hazırlıklarını büyük bir titizlik içinde hızlandırmıştı[154]. Ordunun sefer esnasında ihtiyaç duyacağı zâhire ihtiyacını karşılamış[155] ve gerekli yerlere şarampo ve tabyalar yaptırarak mevcutları tamir ettirmişti[156]. Rumeli'deki "*sol kol*" kaza ve nahiyelerin askerleri de bölül bölük ordugâhta toplatılmaya başlanmıştı (Mart 1770)[157].

Sadrazam İvazzâde Halil Paşa sefer için tuğları Babadağına diktikten sonra (2 Nisan 1770), sefer için gelecek askerlerin toplanmasını beklemeye başladı[158]. Babadağında toplanacak askerlerin en büyük sıkıntısı iaşe teminiydi[159]. Rus ordusu da kışı, ilkbaharda başlayacak savaş için hazırlık yapmak, serhatlerdeki Osmanlı kaza ve kalelerini işgal etmek ve yakıp yıkmaya çalışmakla geçirmişti. Kont Panin komutasın-

[153] Yeni Kırım Hanı olan Kaplân Giray, Kalgaylığa Arslan Girayzâde İslam Giray ve Nureddinlik'e de Kırım Giray Han Zade Baht Giray'ı atadı.Halim Giray Sultan, *Gülbün-i Hânân*, s. 118; Kırım askerleri top ve tüfeklerin kullanımı konusunda yeterli bilgi ve tecrübeye sahip değillerdi. Hanın, bu eksiğin giderilmesi yönündeki isteği üzerine silâhların kullanımına vakıf tecrübeli askerler ve subaylardan oluşan maiyetleriyle beraber İsmail muhafızı vezir Abaza Mehmed Paşa, Çorum mutasarrıfı Hasan Paşa ve Kapıcıbaşı Dağıstânî Ali Paşa'dan müteşekkil bir grub Bucak'a gönderildi. Ferâizcî-zâde, *Târih-i Gülşen-i Ma'arif*, II, İstanbul 1252, s.1591.

[154] Edirne ve Kırkkilise ile Balkan'ın öte tarafından orduya katılan Dergâh-ı muallâ yeniçerileri ve diğer sınıf askerler İsakçı'ya getirtildi BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 168/149-1, Edirne Bostancıbaşısı'na hüküm (Evâhır-ı Şevval 1183).

[155] Bergos iskelesine zahire tedarikine dahil olan kazalardan (Eski Zağra ve Yeni Zağra, Akçakızanlık, Yanbolu, İslimye, Ahyolu, Ruskasrı, Misuri, Aydos ve Karinabad) 5400 İstanbûlî kile un, 56 bin İstanbûlî kile arpa temin edildi BOA.*Ali Emîrî.III. Mustafa*, Nr..5601, Bergos İskelesi'ne zahire temin eden kaza kadılarına hüküm (23 Şevval 1183).

[156] BOA.*CA*, Nr. 2678, İsmail Muhafızı Abaza Mehmed Paşa'ya hüküm (23 Şevval 1183).

[157] BOA.*Mühimme Defteri*,Nr. 168/167-1, Rumeli'nin Sol kol kaza kadılarına hüküm (Zilka'de 1183).

[158] BOA.*Mühimme Defteri*,Nr.168/175-3,Bükreş askeri başbuğu İbrahim Paşa'ya hüküm (Evâil-i Zilhicce 1183).

[159] BOA.*CA*, Nr. 2364, Aydos-ordu arasındaki kaza kadılarına hüküm (19 Zilhicce 1183).

daki 60 bin kişilik Rus ordusu Bender'i muhasaraya giderken, Buğdan' da kışlamış olan Kont Romanzow komutasındaki 30 bin kişilik ordu Tuna'nın sol sahilinde Kartal'a on saat mesafede tabur kurmuş vaziyette beklemekteydi[160].

Mayıs başlarında Kırım Hanı Kaplan Giray ve Babadağı'ndan yanına gönderilen askeri birlikler Buğdan'ın kurtarılması yönündeki harekata da katılmak amacıyla Prut Nehri'ni karşıya geçmek için Kişenev'e geldiler (Mayıs 1770)[161]. Nehrin taşkın olması nedeniyle köprü yapmak gerekiyordu. Fakat Yaş'taki Rus kuvvetleri bütün geçitleri bataryalarla tuttuklarından girişimlerinden vaz geçtiler. Bunun üzerine Osmanlı ordusu Ruslara üç koldan saldırı için tertibat aldı. Kırım Hanı ve beraberindeki Osmanlı paşaları 60 bin kişilik kuvvetle Yaş ve Buğdan taraflarını, Halep Valisi Vezir Mehmed Paşa'nın ise 20-30 bin kişilik piyade ve süvari ile Bükreş ve Eflâk'ı Ruslardan kurtarması hedeflenirken, İbrail Muhafızı ve Buğdan Seraskeri Vezir Ali Paşa da İbrail'den Fokşan üzerine hareket edecekti (Mayıs 1770)[162]. Plan gereği Han, Hantepesi'ndeki Ruslar üzerine yürüdü[163]. Fakat, Han'ın ordusundaki piyade azlığı nedeniyle bir sonuç alınamadı. Prut'u geçen Romanzow ordusu, Han'ın ve Tuna'yı geçen Kapıkıran Mehmed Paşa'nın ordusu arasında kalmamak ve 1711'deki Prut bozgununu tekrar yaşamamak için harekete geçti ve Han kuvvetlerini topa tuttu. Tatar askerlerinin firarı diğer askerlere de sirayet edince Osmanlı askerleri Rus hücumları karşısında dağılmaya başladı (18 Temmuz 1770)[164]. Bu gelişmeler üzerine Tuna Nehri'nin öncekilere nazaran taşkın olması sebebiyle "*gezeli yük*" (hafif yüklü) olarak Sadrazam'ın orduyla karşıya geçmesine karar verildi.

Askerin bozulması ve dağılması Kartal'a geçerek sacayağı oluşturacak olan ve Rusları bu şekilde karşılamayı planlayan Kapıkıran Mehmed Paşa, Abdi Paşa ve Kırım Hanı'nın planlarını akamete uğ-

[160] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV,s. 50.

[161] Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s.449; Kaplan Giray'a İsmail'den 5 büyük top, mühimmat ve asker gönderildi. Bunları taşımak için de 60 çift camus ve 100 adet öküz arabası tedarik edildi. BOA. *CA*, Nr. 46075, İsmail Kadısı'na hüküm (16 Safer 1184).

[162] BOA. *CA*. Nr. 2348, Buğdan Seraskeri Abdi Paşa'ya buyruldu (Evâil-i Safer 1184).

[163] Ahmed Vâsıf, *Tarih,II*, s. 67.

[164] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s. 68.

rattı[165]. Bozgun şoku atlatıldıktan sonra dağılan askerlerin toplanmasıyla Serdar-ı ekrem ve devlet erkanı 30 bin askerle kayıklarla Kartal Sahrası'na geçtiler (27 Temmuz 1770)[166]. Zaman kaybetmeden Rus kuvvetleri üzerine saldırı kararı alındı. Orduya savaş düzeni verildi. Meşaleler ışığında sabaha kadar metrisler kazıldı. Osmanlı askerlerinin Rusları mağlubiyete uğratmaya inançları tamdı. Çünkü bu sıralarda edinilen istihbarî bilgiler, veba salgınının Rus askerlerinin savaş gücünü ve morallerini tahrip ettiği yönündeydi[167].

Romanzow, ordusunun önden Serdar-ı ekremin, arkadan da Kırım Hanı ve diğer ümeranın kuvvetleri arasında kaldığını görünce kurtuluş çareleri aramaya başladı[168]. Bu durum 1711 yılında Prut Savaşı'nda I. Petro'nun vaziyetini andırdığından tarihin bir daha tekerrür edeceğinden korkuyordu.[169]. Neticede top, tüfek ve havâî fişeklerle geceleyin Osmanlı kuvvetleri üzerine saldırmayı kararlaştırdı. Ona göre bu strateji Rus ordusu için tek kurtuluş çaresiydi. 1 Ağustos 1770 gecesi sabaha yakın Rus ordusu, Osmanlı askerleri üzerine saldırıya geçti[170].

Sayı itibariyle az olmakla birlikte düzenli ve disiplinli Rus ordusu, kalabalık Osmanlı ordusunu mağlup etti. Çarpışmalarda 30 binden fazla Osmanlı askeri öldü (1 Ağustos 1770)[171]. Savaşın kaderini tayin etmede önemli yere sahip olacak bu yenilginin sebebi, Sadrazam Halil Paşa'nın Osmanlı ordusunun fazlalığına rağmen Rus ordusunun azlığını fark edememesi, Kartal'a geldikten sonra hemen saldırıya geçmeyip metris kazımı ile zaman harcaması ve bu nedenlerle Ruslara toparlanma fırsatı vermesinden kaynaklanmaktaydı. Osmanlı ordusunun gerek insan kaybı ve gerekse silâh, teçhizat ve mühimmat kaybının

[165] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s. 69.

[166] Kartal sahrasına geçenler şu isimlerden oluşmaktaydı: ordu kadısı Nimetullah Efendi, Kethüda-yı Sadr-ı a'zami Seyyit İbrahim Efendi, Şıkk-ı evvel defterdarı İsmet İbrahim Efendi, Reisülküttap Recai Mehmed Efendi, Çavuşbaşı Arapkirli İbrahim Bey, Defter Emini Veli Efendi, Ruznamçe-i evvel Resmî Ahmed Efendi, Muhasebeci-i evvel Yesri Ahmed Efendi, Tezkireci-i evvel İbrahim Efendi, Tezkireci-i Sani Mustafa Efendi, Metktûbî el-Hac Abdürrezzak Efendi, Teşrifati Vahdeti Efendi, Kethüda Katibi Seyri Mehmed Hayri Efendi ve Beğlikçi Mustafa Efendi. Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.69.

[167] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 168/222-2, Niğbolu'da ikamet eden Vezir Süleyman Paşa'ya hüküm (Evâsıt-ı Rebî'u-l âhır 1184).

[168] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolijisi*, IV, s.50.

[169] Mustafa Nuru Paşa, *Netâyicü'l-Vukuat*, III,s.53.

[170] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II,s.70.

[171] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, s.50.

çok olmasının sebebi de, Tuna'yı karşıya köprüler kurarak değil de kayıklarla geçmesinden kaynaklanmaktaydı. Fakat, yenilginin diğer önemli bir nedeni de modern usullere göre teçhiz edilmiş bir ordu karşısında, hâlâ geleneksel savaş stratejilerinin uygulanıyor olmasıdır. Osmanlı ordusu Tuna'yı karşıya geçerken, bir ayda karşıya naklettiği askeri mühimmatlar Rusların eline geçti. Bu mühimmatlar, Tuna'dan sonrası harekâtlar için taşınmıştı. Savaş sonucu Osmanlı ordusunun kaybı 30 bin askerden başka, 7 bin zâhire yüklü araba ve 12 bin top ile çok sayıda askerî levazımattan ibaretti[172].

e - İsmail, Kili, Bender, Akkerman ve İbrail'in İşgali

Kartal bozgunundan sonra ellerinde 40 bin kişilik kuvvet bulunan Kaplan Giray ile Abdi Paşa, son anda bile bir şey yapamadan gözleri yılmış bir şekilde Özi'ye kaçtılar (1 Ağustos 1770)[173]. Serdâr-ı Ekrem İvazzâde Halil Paşa da karşıya geçirilen ağırlığı Ruslara bırakarak gece karanlığında Tuna'yı geçmek suretiyle İsakçı'ya geldi. Kartal'dan bozgun şeklinde ayrılan askerlerin ekserisi İsakçı'ya geçmeyip, İsmail'e gelince Serdar-ı Ekrem, mevcut asker orayı muhafaza eder düşüncesiyle kaleye takviye kuvvet göndermeyerek, Rusların muhtemelen saldıracağı yerleri tahkime başladı[174]. Her geçen gün artan asker firarını önlemek için, firarilerin dirliğinin başkasına verileceği ilân edildi[175]. Ordudan firar hadiseleri daha ziyâde Anadolu'daki ayanların rastgele tedarik ettikleri askerler arasında görülmekteydi. Eğitimsiz ve asi ruhlu bu kimseler, askerlik harici her şeye yatkın görünüyorlardı[176].

Kartal muharebesinden sonra Rusların muhtemelen hedefi İsmail olacaktı. Kartal muharebesinde pek yararlılık göstermeyen ve Abdi Paşa ile birlikte emrindeki kuvvetlerle âdeta kaçan Kırım Hanı Kaplan Giray, İsmail'in savunmasına memur edildi. İsmail'deki sivil halk da kalenin savunulmasında görev aldı. Çocuklar ve yaşlılar daha emin yer olarak görülen Kili ve Akkerman'a geçirildi[177].

[172] BOA.*Ali Emîrî.III. Mustafa*, Nr. 3821, Görevlilerce Kartal muhasarası sonucu tutulan zabıt.

[173] *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, s.2575.

[174] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s. 73.

[175] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s. 74.

[176] Bu şart ve evsaftaki ayanların topladığı kimseler cephelere geldiklerinde fırsatını bulur bulmaz firar ediyorlar ve memleketlerine giderlerken önlerine gelen yerleri yağmalıyorlardı. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Ankara 1994, s.155-156.

[177] Ahmed Vasıf, *Tarih*, II, s. 75.

Kırım Hanı, İsmail'e gelince, Kartal yenilgisinden sonra buraya gelen askerlerin Serdarın bulunduğu İsakçı'ya geçme istekleriyle karşılaştı. Sadrazam, Rusların, İsmail'e hücuma başladığını ve kalede meskûn çocuk ve yaşlılar bulunduğunu öne sürerek onların İsmail'den ayrılmasına şiddetle karşı çıktı ve Abdi Paşa'yı serdar olarak İsmail'e gönderdi. Bu emir İsmail'e henüz ulaşmadan 500 kantar peksimet getiren kayıkları zorla ele geçiren âsiler kaleyi izinsiz tahliye etmeye başladılar. Askerlerin ekserisi Tuna'da boğulurken, arta kalanlar Tolçı tarafına geçmeyi başardı. İsmail'deki askerler arasında bu kargaşayı haber alan Romanzow, General Repnin'i 15 bin askerle İsmail kuşatmasına gönderdi (6 Ağustos 1770). General Repnin, Kili ve Akkerman araflarına doğru kaçmaya çalışan süvarilerin çoğunu esir etti. Metrislerdeki piyadeler ise Bender taraflarına doğru dağıldılar. Yeniçeri ağası tedbirsizliğinden dolayı azledilerek yerine Kul Kethüdası Mehmed Ağa tayin edildi (13 Ağustos 1770)[178]. Böylece Ruslar, hiç bir mukâvemet ile karşılaşmadan İsmail Kalesi'ni istilâ ettiler.

İsmail'in işgalinden sonra Ruslar, daha ilerilere sokularak Tolçı Kalesi'ni kuşattılar. Serdar-ı ekrem bölgeyi tahkim etmek üzere Anadolu muhasebecisini gönderdi (13 Ağustos 1770)[179]. İsmail'in istilâsından sonra Kili'ye muhafız olarak İskenderiyeli Mustafa Paşa 200 adamıyla atandı. Kili ahalisinin çoğunluğu Akkerman taraflarına doğru hicret ettiklerinden Mustafa Paşa kalede kalan ahali ile kaleyi muhafazaya başladı. Kendisine para ve asker yardımı gönderildi[180].

Paşa'nın emrindeki askerler daha önce bir kaç defa muharebelere girdiğinden gözleri korkmuş, bu nedenle firar etme düşüncesindeydiler. Mustafa Paşa, emrindeki Arnavutlarla korumasına memur olduğu Kili'yi terk etti ve yol boyu yağmalamalarda bulunarak Akkerman'a doğru çekildi. Kalan askerin başına ise Abdi Paşa tayin olundu. Bunun üzerine General Repnin önemli bir direnişle karşılaşmadan 10 günlük muhasara sonucu Kili Kalesi'ni aldı (2 Eylül 1770)[181]. Kili'nin

[178] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s. 75.

[179] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.76.

[180] Bazı kaynaklarda Mustafa Paşa'ya gönderilen paranın 75 bin kuruş olduğu belirtilirken, kaleyi Ruslara Mustafa Paşa'nın teslim ettiği söylenmektedir. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*,VIII, s.453; Gerçekte ise bu miktar 7500 kuruştur; Paşa, Rus istilâsından sonra emrindeki Arnavudlarla Akkerman'a doğru gitmiştir. Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.78

[181] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s. 76.

düşmesi ve İsakçı köprüsünün selden yıkılması haberleri ordu merkezindeki askerler üzerinde olumsuz etki yarattı (6 Eylül 1770)[182].

Askerlerin emir dinlememeleri sonucu sağa sola dağılmaları ve Rusların hücumu karşısında kayda değer mukâvemet göstermemeleri Serdar-ı Ekrem ve diğer devlet ricâlini endişeye sevk ediyordu. Bu meselelerin tartışılması amacıyla orduda bir meşveret yapıldı. Toplantıda, firar edenlerin cezalandırılması ve maaşlarının kesilmesi, cephelerdeki bozgunun asıl sorumlularının gönüllü askerler gösterilmesi sebebiyle miri askere ağırlık verilmesi görüşleri üzerinde durularak, Akkerman, Özi ve Tuna ağızlarının tahkimine karar verildi. Buna göre Sünne boğazı şaranpo ile istihkâm edilecek ve muhafazasına Tolçı'daki Abdi Paşa gönderilecekti. Sünne'ye gelecek olan Abdi Paşa'ya çok miktarda zahire gönderildi. Fakat zahire daha Sünne'ye ulaşmadan Abdi Paşa gizlice palangadan kaçtı[183].

Ruslar, İsmail ve Kili'yi aldıktan sonra, Bender'in istilâsına yöneldiler. Bender daha önceden de Ruslar tarafından muhasara edilmiş, seraskeri Kul Ahmed Paşazâde Ali Paşa, Kırım Hanı'nın yardımı ile Rus askerlerini püskürtmüştü[184]. Rus kuvvetleri kaleyi dört taraftan muhasara altına aldılar[185]. Uzun süren muhasara boyunca Yedisan Tatarlarının Ruslarla gizlice anlaştıkları duyulduğundan, bu durumun diğer askerlere de sirâyet etmemesi için Kırım Han'ı emrindeki diğer Tatarlarla Akkerman'a doğru çekildi[186]. Osmanlı kuvvetleri, Bender kalesini sürekli takviye eden Ruslar karşısında fazla mukâvemet gösteremediler[187]. Veba salgınının kaledeki askerlerin gücünü kırmasından faydalanan Rus kuvvetleri Bender kalesini zaptettiler. Kale dahilindeki

[182] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.77.

[183] Ahmed Vâsıf, Tarih, II, s. 77; Ruslar Bender'e gelmeden önce, askerin ve ahalinin en büyük sıkıntısı olan su meselesinin halli için kale içinde 15 kuyu kazıldı. Daha önce Bender'in suyu Turla nehrinden taşınıyordu. Su kapısı Rusların ateş hattında kaldığından bu kapıdan dışarı çıkmak mümkün olmuyordu. BOA.*CA*, Nr. 49664, (12 Şevval 1183).

[184] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.78.

[185] Pir Mehmed, *Bender Muhasarası ve İstilâsı*, TTK. Ktp, Y. 208, s. 10; Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*, s.19.

[186] Tatarların sağa sola dağılmasını fırsat bilen Ruslar, 50 bin askerle Özi kalesi taraflarında biriktiler. Han, Kartal ve İsmail firarilerininde desteğiyle Rus kuvvetlerinin üzerine gitti ve ekserisini kılıçtan geçirerek onları dağıttı Kırım Hanı bu faaliyetlerinden sonra Kırım'a döndü. Ferâizcî-zâde, *Târih-i Gülşen-i Ma'arif, II*, s.1560.

[187] Pir Mehmed, *Bender Muhasarası ve İstilâsı*, s. 28.

halk ise Lehistan'a gönderildi (27 Eylül 1770)[188]. Akkerman Kalesi'nin muhafazasından sorumlu olan askerler, "*eğer Bender'i Ruslar alırlarsa bizler de Akkerman'ı verelim*" diye yaygara yapıyorlardı. Gerçekten Bender Kalesi'nin düştüğünün duyulması üzerine kaledeki askerler Akkerman'ı Ruslara teslim ettiler[189].

Tuna'nın sol yakasında iki önemli şehir olan Kili ve İsmail'i alan Ruslar şimdi ise İbrail'i ele geçirmenin plânlarını yapıyorlardı. Bu maksatla İsakçı[190] ve Tuna sahilleri Rus saldırılarına karşı tahkim edildi[191]. İbrail'i muhasara kaydıyla Rusların "*Sert Suyu*"'ndan geçtiğini haber alan Serdarı-ı Ekrem, İbrail'in savunmasında kullanılmak üzere Köstence, Münkalya, Balçık ve Hacıoğlupazarı kazalarından asker topladı. Firarlar nedeniyle orduda asker sıkıntısı çekildiğinden Anadolu'nun "*orta kolu*"ndaki kazalardan da asker tedarikine başlandı[192]. Buradan toplanan askerler Hırsova İskelesi'nden İbrail savunmasına geçirilecekti (Ekim 1770)[193]. Çok geçmeden General Yuzan komutasındaki Rus askerleri 7 Ekim 1770'de İbrail Kalesi'ni muhasaraya başladılar. Kale Muhafızı Canikli Süleyman Paşaydı. İbrail'in kuşatılması esnasında top sesleri ordudan duyulduğundan Sadrazam Mektupçusu Abdürrezzak Bahir Efendi kaleyi tahkime gönderildi[194]. Kale tahkim edildi[195]. Rusçuk, Ziştovi, Niğbolu, Tırnovi ve Hazargrad kazalarındaki askerler ve eli silâh tutan ahali Fokşan üzerinden İbrail'e saldırmak üzere gelen Ruslara mukâvemet için alarma geçtiler[196].16 Ekim 1770'deki ilk Rus hücumu kale muhafızı Canikli Süleyman Paşa tarafından püskürtüldü. 18 Ekim 1770'de Rus kuvvetleri

[188] Yedisan kabilesi Ruslarla muahede içinde olduğundan, Bender'in işgalini müteakip, "*bunlar bizim akrabalarımız*" diyerek 1700 Tatarı Rusların elinden kurtararak Kırım'a gönderdiler. Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s. 84.

[189] Ahmed Vâsıf, Tarih, II, s. 85.

[190] BOA.*CA*, Nr. 46534, Trabzon Kadısı'ndan Sadaret'e arz (2 Cemâziye'l-âhır 1184).

[191] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.87.

[192] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 168/254-2, Anadolu'nun orta kol kazaları kadılarına hüküm (Evâhır-ı Cemâziye'l-âhır 1184).

[193] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 168/250-2, Köstence, Münkalya, Balçık ve Hacıoğlupazarı kadılarına hüküm (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhır 1184).

[194] Ferâizcî-zâde, *Târih-i Gülşen-i Ma'arif*, II, s.1604.

[195] İsakçı Seraskeri Dağıstânî Ali Paşa askerden ve ocaktan bir kısmı ile, Maçin Muhafızı Abdi Paşa da maiyetindeki askerlerle İbrail Kalesi'ne gönderildi Ferâizcî-zâde, *Târih-i Gülşen-i Ma'arif*, II, s.1605.

[196] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 168/254-1, Rusçuk, Ziştovi, Niğbolu, Tırnovi ve Hazargrad kadılarına hüküm (Evâhır-ı cemâziye'l-âhır 1184).

tekrar İbrail havalisine geldiler. Muhafız Canikli Süleyman Paşa vebadan ölünce İsakçı Seraskeri Ali Paşa, 2 bin askerle Hırsova'dan geçerek yardıma gönderildi. Maçin'deki Sadık Paşa'ya da vezirlik rütbesi verilerek İbrail muhafazasına atandı[197]. Şumnu'da olan Kalgay Maksut Giray da yardıma geldi[198]. Ruslar 4 Kasım 1770'de kaleyi top ateşine tuttular. İbrail muhasarasında çok kayıp vermelerine rağmen gelen takviye kuvvetlerle yeniden toparlandılar[199].

Ordunun yedi aydır İsakçı sahrasında bekletilmesi ve üst üste gelen yenilgiler askerler arasında huzursuzluğun artmasına sebep oldu. Rus ilerlemesi önündeki İbrail'i koruyan askerlerin asi davranışları buna örnekti. Askerler kendilerine verilmesi gereken paraların Sinop ve benzeri yörelerdeki askerî hizmet alanlarına harcandığı bahanesiyle komutanlarının emrini dinlemiyorlardı. İbrail Muhafızı Kahraman Paşa, İsakçı'da bulunan sadrazamdan yardım istese de, seri olarak ve canla başla yardıma gidecek askerler yoktu.[200]. Askerlerin kaleyi Ruslara karşı muhafaza etmek yerine, terk etmek suretiyle Maçin'e gitmesini fırsat bilen Ruslar İbrail'e hücum ederek kolay bir şekilde orayı zaptettiler. İbrail'in hiç direnç göstermeden Rus istilâsı altına düşmesi Osmanlı karargahında üzüntüye sebep oldu. 23 Kasım 1770'de İbrail'i geri almak üzere harekat kararı alındı[201]. Fakat İbrail'deki askerler arasında başlayan kargaşanın çevreye sirayet etmesi ve bastırılamaması bu girişimi sonuçsuz bıraktı (24 Kasım 1770). Bu şekilde Tuna'nın sol sahili tamamen Rusların eline geçti.

Üst üste gelen yenilgilerin faturası Sadrazama çıktı. Sadrazam İvazzâde Halil Paşa azledilerek yerine Bosna Valisi silâhdar Mehmed Paşa atandı[202]. Silistre Muhafızı olan Abaza Mehmed Paşa da 27 Kasım 1770'de görevinden alındı ve Ruslara karşı görevlendirilmek üzere Kırım'a gönderildi.

[197] Ahmed Vâsıf, Tarih, II, s. 88.

[198] BOA, *Mühimme Defteri*, Nr. 168/266-2, İbrail Muhafızı Mehmed Sadık Paşa'ya hüküm (Evâsıt-ı Şa'ban 1184); 262-1, Bükreş Seraskeri Mehmed Paşa'ya hüküm (Şa'ban 1184)

[199] Ahmed Vâsıf, Tarih, II, s. 88.

[200] Ahmed Vâsıf, Tarih, II, s. 89.

[201] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 168/266-1,Babadağı, Hacıoğlupazarı, Köstence, Münkalya, Balçık ve Kozluca kadılarına hüküm (Evâsıt-ı Şa'ban 1184).

[202] Ferâizcî-zâde,*Târih-i Gülşen-i Ma'arif*, II, s.1609.

Ordu yedi aydır İsakçı sahrasında ikâmet etmekteydi; zahire kıtlığı ve şiddetli kış nedeniyle çadırlarda durulamıyordu. Ordunun nerede kışlaması gerektiği ordu erkânı ve İstanbul'da tartışılmaya başlanmıştı. Tartışmalara İatanbul'dan yeni dönen Kırım Hanı Selim Giray da katıldı[203]. Sadrazam, Rus ordularının Tuna'yı geçmesiyle Babadağı'nın ordugâh olmaktan çıktığını ileri sürerek Hacıoğlupazarı'nda kışlanması görüşündeydi[204]. Padişah III. Mustafa ise Babadağı'nda kışlamayı uygun buluyordu. III. Mustafa, cephelerden uzakta bulunuyor ve mevcut şartları görmeden kendisine telkin edilen bilgilere göre bu görüşü savunuyordu. Sadrazamın fikrinin askerî strateji açısından daha uygun olmasına rağmen, ordunun Babadağı'nda kışlaması kararlaştırıldı. Kırım Hanı Selim Giray da Babadağı ile Tolçı arasında bulunacaktı[205]. Bu karar üzerine ordu, 7 Ocak 1771'de Babadağı'na geldi.

f- Rusların Akdeniz Harekâtı

fa) Balkanlara Yönelik Rus Faaliyetleri

Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Rumlar, Türk hâkimiyetinin "*kavm-i âfer*" tarafından tahrip edileceği inancına sahiptiler. Onlar, Türkleri mağlup edecek bu kavmin 18. yüzyılın başlarında tanıştıkları Ruslar olduğuna kanaat getirdiler[206]. Rumlardaki bu inanca dayalı beklenti ve Ruslardaki müstevlî emeller iki milleti ortak bir zeminde buluşturmaya kâfî geldi. Buluşulan ortak zemin, Rumların her ne suretle olursa olsun Türk hâkimiyetinden kurtularak istiklâlini temin etmesi, Rusların da onları dış saldırılara karşı himâyeleri altına almasıydı. Bu nedenle daha I. Katerina zamanında Rum papazları Ruslarla bu türden ilişkilere girdiler. Sık sık Rusya'ya giden Rum papazlar, artık cepleri dolu dönüyor ve kendilerini koruyacak bir efendiye kavuşmanın mutluluğunu yaşıyorlardı. Kilise papazları vasıtasıyla Rumlarda başlayan "*Rus hayranlığı*" yavaş yavaş bütün Balkanlara yayıldı. Kısa

[203] Kırım Hanı Kaplan Giray, Ruslarla mücadelesi sırasında onlarla gizlice andlaşma yaptığı dedikoduları ortalıkta dolaşmaktaydı. Hatta Kartal muharebesinden sonra bir daha orduya gelmeyerek Kırım'a dönmüştü. Kırım'a gittikten sonra acele bin kese para isteyerek, şayet para gönderilmezse Hanlığı bırakabileceğini söyledi. Kaplan Giray'ın bu şekilde güven vermeyen hareketleri azline sebep oldu ve yerine Kırım Hanı olarak Selim Giray atandı. Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*, s.111.

[204] Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*, s. 111.

[205] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s.389.

[206] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.20.

zamanda Balkanlarda yaşayan Osmanlı tebassı Rumlar Rus sempatizanı haline geldi. Artık, Karadağ'a giden Rus papazları kiliselere çan hediye götürüp alenen Türkler aleyhine propaganda yapabiliyorlardı[207].

1723 yılında, Rumlardaki bu duygu ve düşünceleri keşfeden Rus kurmaylarından Mareşal Münich, hazırladığı bir projeyi Rus çarına takdim etmişti. Projeye göre, Rumlar isyana davet edilirken, Kırım ve Buğdan'ın ele geçirilmesi tasavvur ediliyor ve Rumların silâhlanmasının Türkler aleyhine kutlu bir "*vasıta-i taarruz*" olacağı söyleniyordu[208]. Mareşal Münich'e göre Rumlar, Rus çarını meşru hükümdarları olarak kabul ediyorlardı. İşte Rumların bu şevk ve ümitlerinin ilk kıvılcımlarında hemen İstanbul üzerine yürünmeliydi[209]. Münich'in bu tavsiyeleri doğrultusunda 1736 yılında Osmanlı Devleti'ne savaş açılmış, fakat Ruslar istedikleri sonuçları alamamışlardı. Ama en azından Ruslar, Balkanlarda istedikleri şekilde ve her an emellerine hizmet edecek bir millet elde etmişlerdi.

fb) Mora İsyanı

Osmanlı Devleti aleyhine bu tür projeleri bulunan ve ilerlemiş yaşına rağmen hâlâ fikri mülâhazalar ileri süren Münich'i, III. Petro, sürgünde bulunduğu Sibirya'dan Petersburg'a getirtti[210]. II. Katerina kendisine karşı III. Petro'yu tutmasına rağmen Münich'i (1762) affederek tecrübelerinden istifade yoluna gitti. Katerina'ya danışmanlık yapan ihtiyar Münich, Rumları isyan ettirerek Türkleri Avrupa'dan attırmak hususundaki düşüncelerini sürekli Katerina'ya aktarıyordu. Münich'in bu konudaki tecrübe ve düşüncelerini fiiliyata geçirmek isteyen Katerina, bu işleri görecek uygun bir adam aramaya başladı. Rumların kültür ve coğrafyasına hâkim olacak olan adam çok geçmeden bulundu. Bu kişi maceracı bir kişiliğe sahip fakat zeki birisi olan Teselyalı Papasoğlu Mavromihali (Yorgi) adındaki topçu yüzbaşısı bir Rum'du[211]. "*Münich projeleri*" hakkında bilgilendirilen Papasoğlu'nun Yunanistan'a gönderilerek üç yıl çevreyi tanımak ve yapacak ol-

[207] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*,s.20.
[208] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.21.
[209] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.21.
[210] Fevzi Kurtoğlu, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa*, İstanbul 1942, s.5.
[211] Yuzo Nagata, *Mulıisinzâde Mehmed Paşa ve A'yanlık Müessesesi*. s.46.

duğu işler hakkında bilgi edinmek amacıyla seyahat etmesi istendi[212]. Papasoğlundan başka, faaliyet gösteren Stephan Moroç, Hristo Griva, Angeli, Adamopulo ve Jean Palatino gibi casuslar da Mora tarafına gönderildi[213].

Yanında salip, İncil ve Katerina'nın resimleri olduğu halde Mora'ya gelen Papasoğlu, Kocabaşıların yardımıyla Rus askerî nizamnamelerini papazlara, ayanlara ve ahaliye dağıttı. Benaki adındaki bir ihtiyar vasıtasıyla Isparta civarındaki Manyotlarla da görüşerek onlarla bir birliktelik oluşturdu. Çok sayıda Papaz, Kocabaşı ve ahali Rusların tâbiliğini kabul etti. Türkçe, Arapça ve Farsça'yı gayet iyi bilen müstear adı Hacı Murad olan bir Rum da Mora köylerini dolaşarak ahaliyi isyana teşvik etti (1765). Manyalıları tamamen ele aldıktan sonra Mora'daki faaliyetlerini tamamlayan Papasoğlu, Çariçe II. *Katerina'ya "bir Rus filosunun görünmesi üzerine yüz bin Rum'un tek bir adam gibi kıyam ederek zincirleri kıracağını"* bildirdi[214]. Yani onun tespitlerine göre Mora, isyan etmek üzere Rusların işaretini beklemekteydi.

Venedik konsolosu tayin edilen, daha önce Petersburg'da da oturan Korfolu Moraci de Akdeniz'e gelecek Rus filosunun masraflarını karşılamak için Riga Limanı gümrük gelirini karşılık göstermiş ve Livarno, Cenova ve diğer İtalyan bankalarından 35 bin kese akçe borç almıştı[215]. Bu şekilde Rusya'nın Akdeniz çıkartması için gerekli altyapı hazırlanmış oldu.

1768 yılında vukû bulan Osmanlı-Rus savaşı, II. Katerina'ya bu tarihî Rus emellerini ve yıllarca üzerinde çalışılan projeleri uygulama fırsatı verdi. Baltık Denizi kenarında ve Petersburg'un batısındaki büyük nehir sahillerinde gemiler inşâ edilmeye başlandı. İnşâ edilen gemiler Akdeniz'e yapılacak harekât için yeterli görülmeyerek İngiltere ve Venedik'ten de gemiler kiralandı[216].

Temmuz 1769'da yedi kalyon, dört firkateyn ve bir kaç müsellah nakliye gemisinden oluşan birinci Rus filosu 1200 asker mevcudu ile

[212] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.22.

[213] Nagata'nın eserinde ayrı kişiler olarak belirttiği Papasoğlu Mavromihali ve Hacı Murat aynı kişidir. Hacı Murat, Papasoğlunun Mora'daki faaliyetleri sırasında kullandığı takma adıdır. Yuzo Nagata, *Muhsinzade Mehmed Paşa ve ayanlık Müessesesi*, s. 46.

[214] Fevzi Kurtoğlu, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı...*, s.6.

[215] Fevzi Kurtoğlu, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı...*, s.6.

[216] Ferâizci-zâde, *Târih-i Gülşen-i Ma'arif*, II, s.1588.

Kronstad'dan Akdeniz'e hareket etti. Donanma amirali Spiridof ve Komodor Greig idaresindeki bu filo Sunt ve İskorejak boğazlarından geçerek İngiltere'nin Hull Limanı'na geldi. İngilizler tarafından büyük tezahüratlar ile karşılanan filo, burada gerekli ikmali yaptıktan sonra sonbaharda hareket etti. Kışı ise İngiltere'ye bağlı Minorka Adası'ndaki Port Mahon Limanı'nda geçirdi[217]. İngiliz Amirali Elfinston idaresindeki ikinci Rus filosu da, 1770 yılı başında İngiltere'ye gelerek Portınouts'ta kışı geçirdi. Bu filoda da 600 asker, üç kalyon, üç firkateyn, üç müsellah nakliye gemisi bulunuyordu. II. Katerina'nın, Akdeniz harekâtını idare etmek üzere başkomutan seçtiği en güvendiği adam Aleksi Orlof'un kardeşi Teodor Orlof, Port Mahon'a gelerek Spiridof'tan komutayı ele aldı. İçinde çok sayıda Moralı Rum'un bulunduğu bu filo 20 Şubat 1770'de Manya'da Vito Limanı'na geldi ve Koron'u muhasara altına aldı. Livadya'dan Aleksi Orlof'u alan ikinci filo ise 23 Nisan 1770'de Koron'a geldi ve diğer filo ile birleşti[218].

İki Rus filosonun Kronstad'dan Akdeniz'e doğru hareket ettiğini Fransa diplomatik yollardan Osmanlı Devleti'ne bildirdi. Osmanlı hükümeti bunu "*mugalataya haml*" olarak yorumladı. Fakat, Koron'un kuşatıldığı, Mora'nın istilâ edildiği ve Rusların onlarca savaş gemisinin Osmanlı karasularında seyrettiği haberleri karşısında dîvânın hâlâ böyle bir olayın olabilirliğine inanmadığı[219] ve Baltık Denizi ve Akdeniz'i birbirine bağlayan bir geçidin varlığını bilmedikleri yolundaki görüşler doğru değildir. Çünkü Osmanlı Devleti, Rusların böyle bir harekette bulunabileceğini önceden görmüşler ve 1769 yılından beri hazırlıklarını sürdürüyorlardı. Rus donanması daha gelmeden önce Mora ve diğer adalarda bir dizi tedbirler alınması bunun göstergesidir (22 Mart 1770)[220]. Osmanlı devlet adamları sadece zayıf bir donan-

[217] Diran Kelekyan, *XVIII. Asırda Tarih-i Siyasî Umumi*, İstanbul 1329, s.254.

[218] Fevzi Kurtoğlu, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı...*, s.7; İngiltere, sadece Fransa'yı düşman tanımamakta ve Rusya'nın Hindistan'a doğru yayılmasından endişelenmekteydi. Zaten Rusya da Osmanlı Devleti ile harp etmesine rağmen harp teçhizatını tamamlayamadığından ve sanayisini yeterince geliştiremediğinden İngiltere'nin müşterisi durumundaydı. İngiltere, Rusya ile birlik olmakla şarktaki ticaretini artıracağını ve Fransa'nın menfaatlarını sekteye uğratacağını düşünüyordu. Diran Kelekyan, *XVIII. Asırda Tarih-i Siyasî Umumi*, s.255.

[219] Baron De Tott, *Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*, Terc. Mehmed R. Uzman, İstanbul, s.245.

[220] Mora muhafazasına atanan vezir Muhsinzâde Mehmed Paşa'dan başka, onun emrine İzdin a'yanı Beyzade Yusuf, Çatalca ayanı Nimetullah Ağa ve Tırhala ayanı Hacı Ali Ağa biner neferden 3 bin piyade ile Mora'ya gönderildiler. BOA. *CA*, Nr. 2371, İzdin A'yanı'ndan Beyzade Yusuf'a hüküm (25 Zilka'de 1183).

maya sahip olan Rusların mevcut deniz gücü ile Akdeniz'e ulaşabileceklerine akıl erdiremiyorlardı. Hammer'den kaynaklanan bu yanlış anlama ondan sonra çoğu tarihçiler tarafından da araştırılmadan benimsenmiştir[221]. Bu muamma içinde İnebahtı açıklarında Rus donanması görününce, İngilizlerin yardımıyla gelebilecekleri düşünülemediğinden, Akdeniz sahilleri ve adalara kafî askerî tahkimat için artık geç kalınmıştı. Ahali asker, zahire ve mühimmat isteğiyle feryatlar ederken, Osmanlı hükümeti de şaşkınlık içindeydi[222]. Rus gemilerinin İnebahtı açıklarında göründüğünün haberi İstanbul'a ulaştıktan sonra Mora Muhafızı Muhsinzâde Mehmed Paşa emrine asker gönderilmeye çalışıldı[223]. Mora'dan başka, Rusların saldırı ihtimaline karşı Midilli[224], Sakız[225] İnebahtı[226] gibi adalar tahkim edildi[227].

Akdeniz'e hareket eden iki Rus filosundan öncü Spiridof filosu Şubat 1770 sonlarında Mora yakınlarında fırtınaya tutuldu ve bu filodan altı gemi Manya Limanı'na ilticaya mecbur kaldı. Evvelden hazırlıklı olarak Rus filosunu bekleyen Manyalılar gemilerin limana yaklaşmasını bir işaret sayarak ayaklandılar ve kısa zaman içerisinde bütün reaya isyan etti. Halbuki Orlof'un maksadı, Çanakkale Boğazı'nı Osmanlı donanmasına kapattıktan sonra deniz yoluyla İstanbul'a giriş çıkışları kapatmak, Mora ve Tırhala'dan Selanik'e varıncaya kadar bütün Rumları bir günde ayaklandırmaktı. Eğer gerçekten Orlof plânı

[221] Kemal Beydilli, "Virginia H. Aksan'ın Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı devlet Adamı: Ahmed Resmî Efendi (1700-1783) (adlı kitabı üzerine)", *Toplumsal Tarih Dergisi*, 9/52, (Nissan 1998),İstanbul, s. 60-61.

[222] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II ,s. 54.

[223] İskenderiye mutasarrıfı Mehmed Bey'e Ülgün ve Bar taraflarından asker yazması ve yeğeni Yahya Bey'i 10 bin askerle hemen Mora'ya geçirmesi emri verildi. Yine Rodos mutasarrıfı Cafer Bey gemileriyle, Selanik mutasarrıfı Ali Paşa da 500 askerle gönderildi. Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.54; Yasemin demircan, "1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve Bazı Ege Adalarına Tesiri", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 4, (Ekim 1997), s. 127-133.

[224] Edremit Voyvodası Hacı Emin bin ile BOA.*CA*, Nr. 1592-1, Edremit Voyvodası Hacı Emin'e buyruldu (Evâil-i Zilhicce 1183).

[225] Bayındır Voyvodası bin nefer adamıyla BOA.*CA*, Nr. 1592-2, Bayındır Voyvodasına hüküm (Evâil-i Zilhicce 1183).

[226] BOA.*CH*, Nr. 383, İnebahtı Sancağı Alaybeyi'ne buyruldu (Evâil-i Zilhicce 1183).

[227] Dukakin Sancağı tevcih edilmek suretiyle Mehmed Bey Ocağı'ndan Hüdâverdi Paşazade Ahmed de, 3 bin nefer ile İnebahtı'ya gönderildi. BOA.*CA*, Nr. 1601-1, Mora'ya memur Ali Paşa'ya hüküm (Evâil-i Zilhicce 1183).

uygulanabilseydi Osmanlı donanmasının boğazdan çıkabilmesi mümkün değildi[228].

İsyan eden Manyalılar, kadın, çocuk ve yaşlı demeden asırlardır beraber yaşadıkları Müslümanları katletmeye başladılar. Mora asileri isyan başlamadan önce çevre adalarda yaşayan reaya ile de irtibatlı bulunuyorlardı. Rusların Mora'ya gelmesi ve Manyalıların isyana başlamaları üzerine Müslüman ahali, Mora'ya ve çevresindeki adalara gönderildi. Askerin önemli bir kısmının cephede bulunması ve denizlerden herhangi bir saldırı beklentisi olmadığı için Akdeniz'de de askerî bir hazırlık olmadığından bu beklenmedik Rus saldırısı karşısında çevredeki ayanlardan yardım istendi. Mora reayasını isyana teşvik eden Rum Papasoğlu, Mora kocabaşılarından Karavanioğlu Benaki ve Andoralı Benaki vasıtasıyla Girit'te de faaliyette bulundu. Özellikle, Girit'teki Esfakiye reayasını kendi taraflarına celbetmişlerdi. Mora sularına gelen Ruslara ve asi Manyalılara, Esfakiye reayaları silâh, barut, zâhire ve bazı levâzımât yardımı yapmaktaydılar. Hatta Esfakiye reayaları bir önceki senenin vergilerini bile vermemişler, gelen vergi memurlarını kovmuşlardı. Rusların Pirinç mevkiine gelmeleri üzerine, Esfakiyeliler cüretlerini daha da arttırdılar. Manyalılar gibi isyan etmek için etraf köy ve kazalardan Esfakiye'ye akın etmeye başladılar[229]. Kandiye Muhafızı Hüseyin Paşa elindeki sınırlı kuvvetlerle olası bir katliama fırsat vermemeye çalışıyordu. (Nisan 1770)[230]. Bu süre zarfında etraf kazalardan toplanan askerî kuvvetler, bir Rus müdahalesine karşı Mora Valisi Muhsinzade Mehmed Paşa'nın emrine gönderilmeye başlandı[231].

[228] Aziz Berker, "Mora İhtilali Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası", Tarih Vesikaları Dergisi, II/VII,s.70.

[229] BOA.*CA*, Nr. 1597-1, Kandiye Muhafızı Vezir Hüseyin Paşa'ya hüküm (4 Zilhicce 1183).

[230] BOA.*CA*, Nr. 1597-2, Resmo Kadısı'ndan Sadaret'e arz (4 Zilhicce 1183).

[231] Selanik sancağı mutasarrıfı Ali Paşa, Ohri ve İlbasan mütesellimleri, harbe kadir adamlarıyla, Arnavutluk'tan sefere memur olmayan bey ve beyzâdeler, bir mansıb verilmek suretiyle Yenişehir muhafazasına memur Kayserili Ali Paşazâde Osman 1200 nefer ile, Arnavut beylerinden Kurt Ahmed ve emrindeki kazalardaki sefere memur olmayanlardan 15 bin asker ile Rumeli kaymakamı Mustafa, Mora Valisi Muhsinzâde Mehmed Paşa emrine gönderildi (Mart 1770). BOA.*CA*, Nr. 1597-3, Kandiye kadısından Sadaret'e arz (4 Zilhicce 1183); NR.1597-4, Hanya kadısından Sadaret'e arz (4 Zilhicce 1183); NR.1601-2, Ohri ve İlbasan mütesellimine buyruldu (Evâil-i Zilhicce 1183); Nr. 1601-3, Yenişehir'de sakin Kayserili Alipaşazâde Osman'a buyruldu (Zilhicce 1183); Nr. 1601-4, Arnavud Belgradı sakinlerinden Ahmed'e buyruldu (Evâil-i Zilhicce 1183);

Mora isyanı önceden hazırlıklı olan Manyalıların ayaklanması ile başladığından Ruslar, gemilerin karaya vurması nedeni ile vakitsiz başlayan isyanı yönlendirmek için karaya asker çıkardılar. Civar köylerde oturan Müslüman halk, Rum ve Rus kuvvetlerinin saldırıları karşısında Koron Kalesi'ne iltica ettiler. Mora merkezine yakın Karitayna, Londar ve Fener kasabalarındaki Müslüman Türkler de Tripoliçe'ye yığıldılar[232]. Rus kuvvetleri daha sonra Mezistre Kalesi'ne saldırdılar. Rus askerleri ve asiler muhafızlardan kaleyi vire yoluyla almalarına rağmen sözlerinde durmayıp ellerine geçirdikleri Müslümanları katlettiler[233]. Rus kuvvetlerinin ve asilerin katliama başlaması ve Osmanlı takviye kuvvetlerinin de henüz Mora'ya yetişmemesi üzerine Muhsinzâde Mehmed Paşa zor durumda kaldı. Çete tarikiyle Mezistre ve Londar kazaları ile Gördös köylerine akına başladı (Nisan 1770)[234]. Mezistre'yi alan asiler ve 600 Rus askeri, yanlarında Mezistre, Karitayna, Londar ve Fenerliler olduğu halde toplam 15 bin asi Tropoliçe üzerine yürüdüler. İstanbul'dan gönderilen yardım gelmediğinden Muhsinzâde Mehmed Paşa, çevrede bulunan a'yanlardan yardım aldı[235]. Mütesellim Hasan, takviye kuvvetlerle hücuma geçti. Kısa zamanda asilerin hepsini dağıtarak binden fazlasını öldürdü. Böylece Tropoliçe istilâdan kurtuldu. (9 Nisan 1770)[236].

Rusların ve asilerin Tropoliçe'de uğradıkları hezîmet morallerini bozdu. İsyan, Manya'nın diğer kasabalarına da yayıldığından buralardaki Müslüman ahali katliama uğradı. Arkadya Kasabası ahalisi asilerle anlaşıp teslim olmalarına rağmen evlere doldurularak topluca yakıldı. Penah Efendi'nin bulunduğu Gastun Kasabası ahalileri uzun çarpışmalardan sonra çocuklarıyla Balyabadra varoşuna geldiler. 13 Nisan 1770'de Rumeli kastelinden Mora kasteline geçen Türk ve Arnavut askerleri yardıma giderek kale varoşunu asilerden kurtardılar.

Mühimme Defteri, Nr. 168/374-1, Yenişehir'de sakin Kayserili Alipaşazâde Osman'a buyruldu (Evâil-i Zilhicce 1183).

[232] Yuzo Nagata, *Muhsinzâde Mehmed Paşa ve A'yanlık Müessesesi*, s.48-49.

[233] Fevzi Kurtoğlu, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı...*, s.8.

[234] BOA.*CA*, Nr. 1601-2, Ohri ve İlbasan mütesellimine buyruldu (Evâil-i Zilhicce 1183).

[235] Yenişehirli Osman Bey, Kapıcıbaşı İsmail, Çatalcalı Ali Ağa ve İzdinli Yusuf Ağa'dan biner ve iki biner nefer Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.119.

[236] Başarı üzerine Muhsinzâdeye 100 kese akçe gönderilirken yararlılığı görülenler de taltif edildi BOA.*CA*, Nr. 1600, Mora Muhassılı Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya buyruldu (Evâhır-ı Zilhicce 1183); Diran Kelekyan, *XVIII. Asırda Tarih-i Siyasî Umumi*, s.356.

Balyabadra zaferinden sonra asilerin eline geçen Kalavita, Gastun ve Vestice de kurtarıldı. Tropoliçe ve Balyabadra bozgunundan sonra, Rus kuvvetlerive asiler Navarin'i kuşatarak aldılar ve ahaliyi Girit ve İnebahtı'ya naklettiler. Bundan cesaretle 30 binin üzerinde bir kuvvetle Modon Kalesi üzerine yürüdüler[237].

Muhsinzâde Mehmed Paşa, Tropoliçe'deki askerlerin bir kısmıyla Çatalcalı Ali Paşa'yı Modon'un imdadına gönderdi. İstanbul'dan hareket eden Kaptan-ı Derya Hüsâmettin Paşa emrindeki kuvvetler de Koron ve Modon'un imdadına gelmekteydiler. İşte takviye kuvvetleri ile ve kaledekilerin gayretleri sonucu asiler perişan bir halde kaçmak zorunda kaldılar. Çatalcalı Ali Paşa bundan sonra Navarin'e yöneldi. Osmanlı donanmasının boğazdan Mora'nın imdadına gelmek üzere çıktığını öğrenen Aleksi Orlof, donanmayı oyalama amacıyla İngiliz Amirali Elfinston'u bir filo ile Mora'nın şark sularına gönderdi (20 Mayıs 1770). Osmanlı ve Rus donanması 27 Mayıs 1770'de Menekşe muharebesi, 28 Mayıs 1770'de Anapoli Limanı muharebesi ve 4 Haziran 1770'de Suluca muharebesini yaptılar. Türk donanmasının Anapoli önlerinde olduğunu haber alan Aleksi Orlof, Navarin Kalesi'ni müdafaadan vazgeçerek kuvvetlerini toplayıp yanında Benaki ve Papasoğlu olduğu halde 7 Haziran 1770'de kaleden ayrıldı. Böylece kendilerine güvenerek isyan eden reayayı yüzüstü bırakarak gittiler. Aleksi Orlof, 22 Haziran'da Elfinston filosuna iltihak etti. Bu şekilde boş kalan Navarin Kalesi'ni Osmanlı askerleri teslim aldı[238]. Navarin ile birlikte daha önce Rusların eline geçmiş olan Gastun, Vestice, Kalavrita, Modon, Arkadya, Kalamata, Enduruse, Çiftlik-i Nişli, Mezistre, Karitayna, Londar, Fener kaza ve köyleri de onların elinden kurtulduğundan[239] Mora'da hiç Rus askeri kalmadı. Söz konusu başarılar üzerine Mora Muhassılı Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya "*Mora Fatihi*" unvanı verildi. İsyanı bastırmada yararlılığı görülenler de daha sonra ödüllendirildi[240]. Artık bundan sonraki mücadele denizlere taşınacaktı.

[237] Aziz Berker, " Mora İhtilali Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası", II/VII, s. 71-76.

[238] Fevzi Kurtoğlu, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı...*, s.10.

[239] Aziz Berker, "Mora İhtilali Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası" ,II/VII,s.79-80; II/VIII,s.153-154.

[240] Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman, *Mür'i't-Tevârih*, II-B,s.29; Yuzo Nagata, *Muhsinzâde Mehmed Paşa ve A'yanlık Müessesesi*, s.60-63.

Rusların Akdeniz'e yönelik harekâtları ve akabinde Mora sularında görünmeleri üzerine Kaptan-ı Derya Hüsâmettin Paşa ve Cezâyirli Hasan Bey beraberlerinde 10 kalyon, bir baştarde ve 12 çektiri olduğu halde 6 Mayıs 1770'de İstanbul'dan hareket etmişti. Yolda Rodos Mutasarrıfı Cafer Bey de yedi gemisi ile donanmaya katıldı[241]. Hüsâmettin Paşa, Gelibolu'da gerekli ikmali yaptıktan sonra 24 Mayıs 1770'de Anapoli Limanı'na geldi ve burada Cafer Bey ile birleştikten sonra Mora Valisi ve komutanı olan Muhsinzâde Mehmed Paşa'yı ziyaret ettiler (25 Mayıs 1770). Buradan Modon civarında olduğu öğrenilen Rus donanması üzerine gidilirken Menekşe önlerine geldiklerinde, daha önce Aleksi Orlof'un Osmanlı donanmasını karşılamak üzere gönderdiği Elfinston komutasındaki dokuz gemiden müteşekkil filo ile karşılaştılar (27 Mayıs 1779)[242]. Yapılan muharebede Osmanlı donanması çekilmek zorunda kaldı. 28 Mayıs 1770'de Anapoli Limanı'nda yapılan muharebede Rusların üç ambarlı bir gemisi batırıldı ve denize açılmak zorunda kaldılar[243]. Rus donanmasını takip etmek üzere Menekşe Burnu açıklarına doğru gelen Hüsâmettin Paşa ve Cezayirli Hasan Bey, şiddetli rüzgâr sebebiyle yol alamayınca Hidra taraflarına doğru çekildiler (30 Mayıs 1770). Burada 2 gün bekleyen Osmanlı donanması nihayet Aleksi Orlof'tan takviye alan Elfinston'un filosu ile karşılaştı (4 Haziran 1770). Donanma ile Rus filosu arasında yapılan muharebeden sonra Osmanlı donanması Termiye Burnu altında demirledi[244]. Burada daha önce geride bırakılan gemilerle birleşip donanma takviye edildikten sonra Çeşme Kasabası önlerine gelindi. Kaptan-ı Derya Hüsâmettin Paşa, takip edilecek strateji için müzakere yapmak amacıyla tüm komutanları amiral gemisine davet etti. Hüsâmettin Paşa, gemilerin Ruslarla savaşacak kadar yeterli ve bakımlı olmadığını ve gemilerdeki neferatın da liyakatsiz olduğunu söyleyerek, kendisinin tam sefere çıkarken kaptan olarak atandığını, aslında bu hâl ile sefere gidilemeyeceğini ve bir pişmanlık duyulmadan bo-

[241] Fevzi Kurtoğlu, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı*...,s.13; Osmanlı donanmasının sayısı hakkında değişik kaynaklarda farklı görüşler vardır. Bu sayı Vâsıf tarihinde 20 parçadan müteşekkil olarak gösterilirken, Mü'rit-Tevarih'te 15 kıt'a kalyon, 5 adet çektiri ve Rodos mutasarrıfının 7 parça pergendelerinden bahsedilmektedir. Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Tarih-i Mür'it-Tevârih*, II-B,s.30.

[242] Fevzi Kurtoğlu, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı*..., s.14.

[243] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.62.

[244] Fevzi Kurtoğlu, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı*..., s.17.

ğaza firar edilmesi gerektiği görüşlerini savundu[245]. Cezayirli Hasan Bey, Çanakkale veya İzmir limanlarından Rus donanmasının hareketlerinin gözetlenmesi ve saldırı için fırsat beklenmesi görüşündeydi. Müşavere sonucu Çanakkale'ye gitmeye karar verildi ve 4 Temmuz 1770'de Çeşme'den hareketle Koyun adaları önünden geçerken Piyale Paşa kalyonunun direği kırılınca tamirat için gemilere demir atma emri verildi. Bu iş ile uğraşılırken 5 Temmuz 1770 sabahı Rus donanmasının Koyunadaları Boğazı'ndan içeri girdiği görüldü[246].

Osmanlı donanması Çanakkele'ye gitmeye hazırlanırken, Navarin Kalesi'ni müdafaa eden Aleksi Orlof, pek başarı elde edemeyince muhasarayı bırakıp denizlerde Osmanlılarla mücadele etmek üzere Elfinston ile birleşmeye karar vermişti. Bu suretle Orlof, isyana teşvik ettikleri asi Mora reayasını kaderleriyle baş başa bırakarak 7 Haziran 1770'de Navarin'den ayrılmıştı[247]. Rus amirallerinin Türk donanmasına karşı savaşmak için kuvvetlerini toplayıp Navarin'den ayrılması üzerine II. Katerina, muvaffakiyetsizlikten Rumlarda hürriyet fikrinin henüz kıvama gelmemiş olduğu neticesini çıkardı. Voltaire'e yazdığı bir yazıda "*Yunanlılar ve Ispartalıların ahlâkı pek ziyâde bozulmuştur. Onlar hürriyetten ziyâde çapulculuğa meyyaldirler. Kendilerine gönderdiğim kahramanlar vesayasında, vaziyet-i hâzıradan istifade etmezlerse ebediyyen kendilerini ziyân etmiş olurlar*" demekteydi[248]. 22 Haziran 1770'de Paros Adası civarında Elfinston filosu ile birleşen Orlof, İstanbul'dan yardım gelmeden önce Osmanlı donanmasını mağlup etmek istiyordu. Osmanlı donanmasını takip ederken Pire, Atina ve Ağriboz gibi yerlerde ahaliyi isyana teşvik ettilerse de Mora'nın akibetini iyi bilen Rumlar bu tahriklere aldırmadılar[249]. Nihayet, Koyunada-

[245] Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleymen Efendi, *Mür'i't-Tevârih*, II-B, s.30.

[246] Fevzi Kurtoğlu, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı*, s.18.

[247] Aleksi Orlof, Navarin kalesini müdafaası sırasındada çevre kalelerden Osmanlı askerlerinin *takip* ettiği asi reayayı kaleye almayarak onları kendi hallerine terketti. Kale kapısına gelen asiler Orlof'a: *"Bizi esaretten kurtarmayı vâdetmiştiniz, fakat bizi ölümden muhafaza etmenizden başka bir şey istemiyoruz"* diye yalvarmışlardı. Kaleye alınmayan ahali kayıklarla Navarin limanı önlerindeki Sifakteri adasına geçmişler; fakat burada 5.000 kişi açlık ve soğuktan ölmüştür. 20.000 kişi de Venedik Cumhuriyeti idaresindeki adalara iltica etmiştir. Asi Moralılar Ruslara güvenmenin bedelini can ve mallarıyla ödemiş oldular. Fevzi Kurtoğlu, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı...*, s.18,19.

[248] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.124.

[249] *Mufassal Osmanlı Tarihi*,V, s.2579.

ları önlerinde Osmanlı donanması ile karşılaşan Orlof, gerekli talimatları verdikten sonra kumandayı bırakarak fırkataya çekildi.

Savaş 6 Temmuz 1770'de Spiridof ile Cezayirli Hasan Bey'in kapudane kalyonlarının birbirlerine hücumları ile başladı[250]. Koyunadaları'ndaki çarpışma iki gemi arasında ve Osmanlı donanmasının üstünlüğü ile devam ederken, anlaşılmayan bir sebeple, Hüsâmettin Paşa'dan izinsiz Cafer Bey, emrindeki yedi gemi ile Çeşme Limanı'na gitti ve liman ağzına metrisler kazmaya başladı. Donanma ricâli de, Cafer Bey'in Akdeniz'in her tarafını iyi bildiği inancıyla, *"bunun bir bildiği vardır, burası salim bir yer olmasa o oraya gitmezdi"* diye düşünüp bütün donanma ile beraber Çeşme Limanı'na çekildiler[251].Yanan Rus gemisinden Aleksi Orlof, Teodor Orlof, kalyon kaptanı ve bir kaç subay ile beş on asker kurtulabilmiş, diğer Rus gemileri ise yangından etkilenmemek için güneye doğru açılmışlardı.

fc) Çeşme Vakası

Çeşme Limanı'na düzensiz bir şekilde çekilen Osmanlı donanması, liman küçük ve dar olduğu için, birbirlerine bitişik ve manevra yapamayacak bir şekilde demirlediler. Liman ağzına metrisler kazıldı ve önemli noktalara toplar yerleştirildi[252]. Gemilerin üst üste ve manevra kabiliyeti olmadan demirlemesinin hatalı olduğunu Cezayirli Hasan Bey, Hüsâmettin Paşa'ya bildirdiyse de o, gelecek Rus gemilerine karşı toplarla mukâbele edileceğini söyleyerek farklı bir tedbir alma yoluna gitmedi. Ruslar ise Türk donanmasının intizamsız bir şekilde Çeşme Limanı'na girmesini fırsat bilip, Elfinston'un tavsiyesiyle, Türk donanmasını geceleyin yakmayı kararlaştırdı. 6 temmuz 1770'de[253] Hasan Bey bataryalar vücuda getirmekle meşgulken, Ruslar akşam karanlığı ile dört kalyon, iki fırkateyn ve bir humbara gemisi eşliğinde Çeşme Limanı'na geldiler. Gelen bu Rus gemileri, Osmanlı kalyon ve bataryaları ile şiddetli top mukâbelesi yaparlarken, İngiliz ve

[250] Fevzi Kurtoğlu, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı...*, s.20; *Çeşme Deniz Muharebesi Faciası ve Akdeniz'de İlk Rus Donanması Faciası*, Terc. Ali Rıza Seyfi, İstanbul 1943, s.22.

[251] Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, Mü'i"t-Tevârih, II-B, s.31.

[252] Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman, *Mür'i't-Tevârih*, II-B,s.31.

[253] Bazı kaynaklarda Çeşme limanına Rus gemilerinin saldırı tarihini 14 Rebî'u'l-evvel 1183 (8 temmuz 1770) olarak vermektedir. Mücteba İlgürel, "Türkler (Osmanlılar)",XII/II, s.334; Feraîzci-zâde,Târih-i Gülşen-i Ma'arif, II, s.1591; Bir kısım kaynaklarda ise 11 Rebî'u'l-evvel 1183 (5 Temmuz 1770) olarak verilmektedir. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, IV/I, s.446.

Rus subayları idaresindeki ateş gemileri de top dumanları arasında görünmeyerek birbirine kenetlenmiş vaziyette yağlı paçavra ve humbara ile Osmanlı donanmasını ateşe verdiler[254]. Kısa zamanda bütün Osmanlı donanması ateşler içinde kaldı. Çeşme muharebesinde 9 bine yakın Osmanlı askeri öldü. Yaralı olan Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa, baştardesi ile kaçarak Sakız Adası'na geldi. Geride kalan Osmanlı gemilerinin tamamı yanarak kül oldu. Çeşme Kalesi'nde olan askerler bu bozgun üzerine İzmir ve diğer sahillere dağıldılar[255].

Rus donanmasının Çeşme vakasından sonra İzmir'e hücum edeceği ihtimali düşünülerek, İzmir tüccarlarından beş gemi satın alındı ve 12 mil mesafedeki Sancakburnu'nda batırılarak bir set yapıldı. Seddülbahir Muhafızı Ali Paşa da, İzmir'i korumak için görevlendirildi. Sahillerdeki tüccarlara, muharebe sonuçlanıncaya kadar denizlerde dolaşma yasağı getirilirken, sahil kenarlarındaki kale muhafızlarına Rus hücumu ihtimaline karşı teyakkuz halinde olmaları emredildi[256].

Çeşme faciası haberi İstanbul'a ulaştığında, bunun sorumlusu gösterilen Kaptan-ı Derya Hüsâmettin Paşa azledildi ve yerine Rodos Mutasarrıfı ve bir nevi Koyunadaları önlerindeki muharebede Osmanlı kuvvetlerinin üstün durumda olduğu bir sırada, gemileri ile kaçarak Çeşme faciasına sebep olan Cafer Bey, donanma kaptanı oldu[257]. Osmanlı donanmasının Çeşme'de yanmasıyla Çanakkale ve İstanbul yolu Ruslara açıldığından, bu kuvvetler Çanakkale boğazını tutacaktı. İzmir'de bulunan Cezayirli Hasan Bey de "*beylerbeyilik*" payesiyle Çanakkale muhafızlığına tayin edildi. Çanakkale tahkîmâtında Baron de Tott'un da büyük yaralılıkları oldu. Bir Fransız gemisi ile Çanakkale'ye varan Baron de Tott, sadaretten azledilen Moldovancı Ali Paşa ile beraber çalışmaya başladı[258]. Onun sayesinde alelacele toplar döktürülüp tabyalar yaptırıldı ve boğazın iki tarafına 30 bin asker yerleştirildi. Bir çok nakliye gemisi de silâhlandırılıp Çanakkale

[254] *Çeşme Deniz Muharebesi Faciası ve Akdeniz'de İlk Rus Donanması*, s.27.

[255] Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't-Tevârih*, II-B, s.31; Ahmed Midhat, *Kâinat Osmanlı Tarihi*, s. 427.

[256] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.63.

[257] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi kronolijisi*, IV, s.49.

[258] Baron de Tott, *Türkler ve Tatarlar'a Dair Hatıralar*, s.267.

"*geçilmez*" hale getirildi[259]. Çeşme felâketi, ahali üzerinde olumsuz etkiler meydana getirdi. Halk bunu büyük bir felâketin habercisi olarak yorumladı[260].

Çeşme vakası, özellikle Avrupa'da geniş yankı uyandırdı. Osmanlı donanmasının gücünü kıran bu olayı ebedileştirmek için II. Katerina tarafından Aleksi Orlof'a *"çeşmeski"* lakâbı verildi. Hatta Petersburg'da onun adına büyük bir zafer anıtı bile dikildi[261]. Çeşme yenilgisi Akdeniz'deki Türk hâkimiyetinin darbe alması anlamına geldiğinden ve diğer cephelerde de Osmanlı askerleri kayda değer başarı gösteremediklerinden, bu durum Osmanlı Devleti'nin büyük bir zafiyet içinde olduğu şeklinde yorumlanıyordu. Bu bakımdan "*Çeşme vak'ası*", Rusya'da büyük şenliklerle kutlanmış, Avrupa'da da Türkleri Balkanlardan atmak ümidinin yeşermesine sebep olmuştur.

fd) Limni Muhasarası

Çeşme felâketi sonrası Rus donanması, Çanakkale Boğazı'nı ablukaya alarak İstanbul'un iâşe yollarını kapatmak, kışı geçirmek ve gemilerin bakım ve tamirini yapmak üzere 8 Temmuz 1770'te Limni Adası'nın Mondros Limanı'na hareket etti[262]. Spiridof emrindeki öncü filo 10 Temmuz 1770'de Mondros Limanı'na geldi. Muhasara sırasında Ruslar, Çanakkale Boğazı'nı zorlamak için harekete geçtiler. Üç hafta denizlerde dolaşan Elfinston ve Spiridof kuvvetleri, hiçbir şey yapamayınca tekrar muhasaraya ağırlık vermek üzere Limni'ye döndüler. Rusların Ege'de dolaşmaları üzerine Osmanlı hükümeti vaki olacak herhangi bir tecavüz için adaları takviye etmeye başladı[263].

Ağustos ayı ortalarında adaya asker çıkarıldıktan sonra Eylül ayında Limni muhasarasını şiddetlendiren Ruslar, etraftaki bütün gemilerini Mondros Limanı'da topladılar. Kaleyi savunan muhafızlar dışarıdan takviye güç almakta zorlandıklarından, çoğu zaman açlık ve susuzluk tehlikesiyle karşı karşıya kalıyorlardı[264]. Ahalinin büyük bir

[259] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolijisi*, IV, s.50; Rus donanması Çanakkale'nin tahkîmâtı karşısında bir şey yapamadan geri çekildi. *Çeşme Deniz Muharebesi Faciası ve Akdedeniz'de İlk Rus Donanması*, s.37.

[260] Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*,VIII, s.447.

[261] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolijisi*, IV, s.50.

[262] Fevzi Kurtoğlu, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı...*, s.31.

[263] BOA.*CH*, Nr. 4627, İnöz Naibi'ne buyruldu (Evâhır-ı Rebî'u-l âhır 1184).

[264] Bu saldırıda Ruslar çevredeki Rumlardan da yardım talep ettilerse de, Mora'da Rus askerlerinin isyan eden Rumları yüzüstü bıraktıklarını bildiklerinden onlar bu tek-

kısmı *sümüklü böcekle* geçiniyor ve haftada ancak bir bardak su içebiliyorlardı. Kale muhafızlarının ve ahalinin zor anlar geçirmesini iyi değerlendiren Ruslar, "*vire*" ile teslim olunmasını istediler. Teklif kabul edilip rehineler verildikten sonra Cezayirli Hasan Bey çok sayıda askerle kalenin yardımına geldi (6 Ekim 1770). Hasan Bey'in 18 bin kişilik bir kuvvetle geldiğini zanneden Ruslar, çarpışmayı göze alamayarak muhasarayı kaldırdılar[265]. Rehineleri kurtarmak için Rusların bulunduğu Maydos Köyü'ne saldırıldı. Hücumda yüzlerce esir, top ve ganimet alınırken Ruslar kaçmak zorunda bırakıldı. Ertesi gün tekrar Mondros'a çıkmaya uğraştılarsa da başarılı olamadılar[266]. Bu arada Rusların, kışlık mühimmat, cephane ve levâzımâtı Hasan Bey'in eline geçti [267]. Cezayirli Hasan Bey, başarısından dolayı vezaret rütbesi alarak kendisine "*Gâzi*" unvanı verildi. Akabinde Kaptan-ı Derya oldu. Limni muhasarası muvaffakiyetsizliğinden sonra bir iş göremeyeceğini anlayan Rus filosu, kışı geçirmek üzere Paros Körfezi'ne çekildi. Rus filosunda bulunan İngiliz subay ve zabitleri de donanmadan ayrılıp İngiltere'ye gittiler[268]. Limni'nin kurtarılmasından sonra, Akdeniz'in savunulması arasında daha önce Ülgün ve Bar havalisinden hazırlanması ferman olunan gemiler, Mora sularına geldi. Denizlerde askerî amaçlı kullanmak üzere yeni gemiler yapımına başlandı.[269].

g - Rusların İlk Sulh Teklifleri ve Avrupa Devletlerinin Tavassut Girişimleri

Bender Kalesi'nin Rusların eline geçmesi üzerine Rus Generali Romanzow, Binbaşı Yuvan vasıtasıyla sadrazama müracaat ederek,[270] Rus kuvvetlerinin Tuna'nın güneyine geçmeden önce herhangi bir ecnebî devletin aracılığı olmaksızın barış görüşmelerine başlanılması talebinde bulundu[271]. Barış yapmaya karar verme yetkisi olmayan sadrazam, durumu İstanbul'a bildirdi. İstanbul'dan gelen cevapta Rusla-

---

lifleri reddettiler. *Çeşme Deniz Muharebeleri Tarihi ve Akdeniz'de İlk Rus Donanması*, s.48.

[265] Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman, *Tarih-i Mür'i-t Tevarih*, II-B, s.35.

[266] Fevzi Kurtoğlu, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı...*, s.38.

[267] Ferâizcî-zâde,Târih-i Gülşen-i Ma'arif, II, s.1604.

[268] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s.403.

[269] İstanbul'dan gönderilen 10 gemiden başka 55 ve 53 zira' uzunluklarında iki gemi siparişi daha verildi. Ayrıca Midilli, Sinop ve Rodos Adaları'nda kullanılmak üzere ikişer kalyon inşâsı emredildi *Ferâizcî-zâde,Târih-i Gülşen-i Ma'arif*, II, s.1604.

[270] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.87.

[271] Ahmed Resmî, *Hülâsâtü'l-İ'tibar*, s.43.

rın sulh tekliflerine olumlu veya olumsuz bir cevap verilmemekteydi[272]. İstanbul'da sulh teklifine kesin bir cevap verilmemesinin sebebi, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti ve Rusya nezdinde sulh için tavassut girişimlerinde bulunmasıydı. Osmanlı Devleti bu tavassut tekliflerini değerlendirdiği sıralarda Rusların barış girişimleri oldu. Lâkin Rusların sulh için girişimde bulunmasını Osmanlı devlet adamları, muhatabın zayıflığına ve aczine yorumluyorlardı[273]. Bu düşüncedendir ki, Rusların girişimleri ciddi bir şekilde değerlendirilmedi.

Osmanlı Devleti'ne barış için tavassut girişiminde bulunan devletlerden Avusturya ve Prusya'nın teklifleri 28 Temmuz 1770'de kabul edilmişti. İngiltere'nin teklifi, özellikle Akdeniz harekâtında Rusya'ya askerî ve ekonomik yardımda bulunması gerekçe gösterilerek reddedildi[274]. Bu sırada İngiltere, Rus filosundaki bütün gemi ve personelini geri çekti. Fransa ise Bâb-ı-âlîyi savaşa kışkırttıktan sonra kendisini tamamen olayların dışına çekmişti. Bu politikasıyla güvenilirliğini yitirmiş olduğundan onun tavassut teklifi de geri çevrildi.

Prusya, baştan Rusya'ya destek olmakla beraber, Rusya'nın cephelerde başarı kazanması üzerine, fikrini değiştirerek onun topraklarını genişletmesini ve fazla kuvvetlenmesini önlemek istiyordu. II. Friedrich, her ne kadar Osmanlı Devleti'nin geleceğinden emin değilse de, Avrupa'da sulhun sağlanması için Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının önüne geçmek gerektiğini düşünüyordu[275]. Avrupa kuvvetler dengesinden Osmanlı Devleti'nin çekilmesi, Avrupa'da büyük bir kargaşayı da beraberinde getirecekti. Bu karışık durumdan en çok yararlanacak olan Rusya olduğundan, Prusya'nın menfaatleri sulhun olmasını gerektiriyordu. Friedrich, Avrupa'daki duruma bakarak savaşı durdurmak için Avusturya ile birlikte hareket etmek istiyordu. Bu amaçla Neustadd'ta bir araya gelen II. Friedrich ve II. Jozef Avrupa'da mevcut durumu müzakere ettiler. Friedrich, sulhu bizzat Avusturya için arzu ettiğini söylüyordu. Eğer Rusya, Tuna'yı geçerse Avusturya'nın buna tahammül edemeyeceğini ve bunda bir *"muhârebe-i umumîye"* neticesi hâsıl olacağını ilâve ediyor ve bunun önünü almak ve kış içinde sulhu neticelendirmek lâzım geleceğini beyan ediyordu. Friedrich bununla da kalmıyor *"zannolunur ki, Rusya Kırım kıtasının ve Azak*

[272] Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî*, II, s.176.
[273] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.88.
[274] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.135.
[275] Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, s.98.

Kalesi'nin yedinde kalması, Eflâk ve Buğdan'ın istiklâli ile iktifa edecektir. Türklerin, işlerinin bu perişanlığı arasında şerâit-i mezkûreyi kabul etmeleri muhtemeldir. Avusturya, bütün nüfuz ve kuvvetiyle bunlara zahir olması lazımdır" diyordu[276].

Avusturya ve Prusya, Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki savaşı durdurmada benzer kaygılar taşıdığından, İstanbul'daki elçileri Thugut ve Zegelin'e, Bâb-ı âlî'yi bu konuda tazyik altına alınaları hususunda talimatlar verdiler. İki elçi İstanbul'da Osmanlı devlet erkânı ile, özellikle de reisülküttap ile bu konuda sık sık görüşüyorlardı. Avusturya elçisi bazı geceler Prusya elçisinden gizli olarak ayrı görüşmeler de yapıyordu. Görüşmelerden birinde Reisülküttap İsmail Raif Efendi, Avusturya elçisine, Rusya'nın çıkarılması halinde Lehistan'a ya tarafsız bir hükümdarın atanmasını veya bu ülkenin Avusturya ve Osmanlı Devleti arasında geçmişte İran'ın paylaşılmasına benzer bir şekilde paylaşılmasını teklif etti. Hiç beklemediği bir teklif ile karşılaşan Avusturya elçisi, bu kadar geniş bir projeyi görüşmeye yetkili olmadığını, fakat çok kanlar aktığı için de harbi durdurmanın şart olduğunu söyledi. Bu cevap karşısında Reisülküttap, Avusturya ve Prusya'nın tavassut tekliflerinin kabul edileceğini, fakat yazılı olarak iki devletin de ayrı ayrı başvuru yapması gerektiğini söyledi[277]. İki devlet tavassut için yazılı müracaat yapınca 12 Ağustos 1770'de Prusya ve Avusturya başvekillerine birer yazı gönderilerek tavassut tekliflerinin kabul edildiği bildirildi[278]. Eğer Rusya teklifi kabul ederse, görüşmelere başlamadan önce Rus elçisi Obreskow ve maiyeti serbest bırakılacaktı. Avusturya ve Prusya, Osmanlı Devleti nezdinde tavassut girişimlerinde bulunurken, İngiltere bu görüşmeleri baltalamaya çalışıyordu. İngiltere Elçisi Murray, bu amaçla Bâb-ı âlîde yoğun çalışmalar yapıyordu. İngiltere'nin tavassut teklifi reddedildikten sonra da İngiltere elçisi Bâb-ı âlîye verdiği notalarda Obreskow'un serbest bırakılmasını istiyordu[279].

Prusya ve Avusturya, durumu Rusya'ya bildirdiler. Osmanlı Devleti'nin kendilerinin tavassutu ile barışa taraftar olduğu ifade edilerek bu konudaki görüşü soruldu. Barış yapma konusunda Rusya'nın görüşleri artık değişmeye başlamıştı. Çünkü gözlerini Kırım'a dikmişti Ruslar, bütün cephelerde Osmanlı ordularına karşı üstün durumda

[276] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.140.
[277] Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî*, II, s.177.
[278] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi* ,s.137.
[279] Hammer, Büyük *Osmanlı Tarihi*,VIII, s.464.

olduklarından şimdilik barış için yapılan girişimlere pek itibar etmiyorlardı. Tuna'nın sol sahilinde Türk ordusu mevcut değildi. Romanzow, altı haftaya kadar Türklerin bütün kalelerden sökülüp atılacağını ve Osmanlılar karşısında daha avantajlı bir konuma geçeceklerini söylüyordu. Gerçekten de Ruslar, Türklere karşı sulh şartlarını henüz tayin etmemişlerdi. Bunun nedeni ise, henüz daha Romanzow'un müzakerelerinden bir netice alınmamış olması, Tuna emaretlerinde Rus hâkimiyetini ikâme ve Kırım Tatarlarının istiklâlini ihzâr için zapt olunacak biraz yer daha kalmış olmasıydı[280].

Rusların sulha yanaşmaz tavırlarından en çok rahatsız olan Prusya Kralı II. Friedrich'ti. II. Friedrich'in, umumî bir harbin çıkmasıyla işlerin daha da karışacağından korkuyordu. Kardeşi Henri'ye yazdığı mektupta duygularını *"Ümit ederim ki Tuna Nehri geçilmeyecektir. Türkler ağlayarak sızlayarak sulh talep ediyorlar. Rusların da sulh istediklerine emin oldukları dakikada Obreskow'u serbest bırakacaklardır. Eğer Ruslar Tuna Nehri'ni geçecek olurlar ise Avusturyalıları tevkif için artık vesâit yoktur ve bundan suret-i katiyyede bir muhârebe-i umumîye zuhûr edeceğine itimad edebilirsiniz"* şeklinde açıklıyordu[281].

Ruslar, Tuna'nın kuzey sahilini tamamen itaat altına aldıktan ve Gürcistan üzerinden Karadeniz'e kadar dayandıktan sonra, sulh müzakerelerine başlamada artık bir beis görmüyorlardı. Fakat Rusya, sulhun önündeki engelin kendisinin olmadığını göstermek için karşı atağa geçmeye hazırlandı. Bu amaçla II. Katerina, Prusya ve Avusturya'ya tavassut etme yetkisi verildiğini İngiliz elçisi aracılığıyla öğrendikten sonra, mutavassıtları bir emrivaki karşısında bulundurmak istedi. 20 Aralık 1770'de II. Friedrich'e bir mektup göndererek Obreskow'un salıverilmesi şartıyla Buğdan veya Lehistan'ın bir beldesinde sulh müzakereleri yapabileceklerini beyan etti. II. Katerina, sulh için ön şartlarını Osmanlı Devleti'ne bildirmesi için Prusya kralına *"Azak'ın, Büyük ve Küçük Kabartay'ın terki, Buğdan ve Eflâk'ın istiklâli veyahud tazminât-ı harbiyeye mukabil olarak 25 sene müddetle Rus hâkimiyetine vaz'ı, Basarabya ve Kırım Tatarlarının istiklâli, Karadeniz'de serbesti-i seyr-ü sefâin, Akdeniz'de Rus tüccarlarına üs olmak üzere bir ada terki ve Rusların tarafını tu-*

[280] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.152.
[281] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.159.

tan bil-cümle Yunaniler'e avf-ı umûmî ilânı"[282] maddelerinin kabul edilmesi gerektiğini ifade etti.

Osmanlı Devleti, Rusların ağır şartlar içeren tekliflerine Avusturya ve Prusya elçileri vasıtasıyla cevap verdi. 24 Aralık 1770'de Reisülküttap elçilere verdiği cevapta "*Osmanlı İmparatorluğu'nun kavânin-i esâsiyesi hâl-i harpte bulunan bir Hristiyan devletiyle doğrudan doğruya hiç bir müzakereye girmeye müsait değildir*" diyerek bunu Romanzow'a tebliğ ettirdi ve Avusturya ile Prusya'nın tavassutlarıyla ve ön şartsız müzakerelere başlamakta ısrar etti[283]. Obreskow da serbest bırakılarak bir iyi niyet nişanesi gösterildi. Fakat bu girişim Rusya'nın barış şartlarında bir değişiklik getirmedi. Rusya, sulh için ağır şartlar ileri sürdüğünden şimdilik bir andlaşma için ümit kalmamıştı. 1771 yılında ağırlıklı olarak savaşlar Kırım cephesinde devam ederken Osmanlı hükümeti bir yandan da Avusturya ile Ruslara karşı ittifak yapmaya yönelik gizli görüşmelerini sürdürüyordu. Nihayet, iki aylık müzakerelerden sonra 6 Temmuz 1771'de Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında beş maddeden oluşan gizli bir andlaşma yapıldı. Andlaşma görüşmelerini Osmanlı Devleti adına Anadolu kazaskerî Atıf Mehmed Emin Efendi, Reisülküttap İsmail Raif Bey ve Nişancı Seyyid Osman Efendi; Avusturya adına ise elçi François Thugut yürüttüler[284]. Andlaşma şu maddelerden ibaretti[285]:

1) Avusturya'ya bir sene zarfında 20 bin kese akçe verilecektir.

2) Küçük Ulah Avusturya'ya terk edilecektir.

3) Avusturyalı tüccarlar gümrük vergisi vermeyecek ve Cezayir korsanlarının saldırılarından korunacaktır.

4) Barıştan sonra Avusturya lehine sınırlar yeniden düzenlenecektir

5) Avusturya, işgal altında bulunan yerleri Rusya'nın tahliye etmesine ve Lehistan'ın bağımsızlığına çalışacaktır.

Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki gizli andlaşmayı öğrenen İngiliz Elçisi Murray, durumu diğer devletlere bildirdi. Bu siyasî ge-

[282] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.165.
[283] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.166.
[284] Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s.583.
[285] Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî*, II, s.179.

lişmelere Prusya ve Rusya'nın tepkileri farklı oldu. Prusya, savaş sebebiyle aralarındaki andlaşma gereği Rusya'ya her yıl bir milyon ekü ödüyordu. Ödenen para Prusya bütçesini sarstığından imzalanacak andlaşmanın Rusya'yı barışa mecbur edeceğini düşünüyordu. Bu nedenle Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında vuku bulan andlaşmaya olumsuz bir tepki göstermedi. Rusya ise aynı andlaşmanın, mevcut Rusya-Prusya andlaşmasının yenilenmesine vesile olacağını düşünmekteydi. Fakat, Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki yakınlaşmadan tedirgin olmuş olacak ki, Viyana elçisi vasıtasıyla Kırım'ın bağımsızlığı ve Eflâk ve Buğdan maddesi şartlarından vazgeçtiğini belirterek, doğrudan görüşmelere başlanmasını teklif etti (17 Aralık 1771). Bu sıralarda Prusya elçisinin iki devletin murahhaslarının Buğdan'ın bir şehrinde barış müzakerelerine başlaması gerektiğine dair bir muhtırası geldi. Osmanlı Devleti ise iki arabulucu devletin müzakerelere mutlaka katılması gerektiğini ileri sürerek Rusya'nın gönderdiği teklifleri reddetti. Bu sıralarda Rusya ile Prusya arasında gizlice Lehistan'ın paylaşımı meselesi görüşülüyordu. Osmanlı-Avusturya gizli andlaşmasını baltalamak için *"taksim"* meselesine daha sonra Avusturya da dahil edilince üç devlet arasında bir andlaşma imzalandı. Avusturya'nın aniden Rusya'nın tarafına geçmesi ve verdiği söze aykırı hareket etmesi, Osmanlı devlet adamlarını endişelendirdi. Fakat, yapılacak bir şey kalmamıştı. Bu üçlü andlaşma sonrası Avusturya, barış için bir kongre toplanması amacıyla Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başladı[286]. Zira bu görüşü artık seslendiren Ruslardı. Çünkü, Tuna Nehri'nin doğu yakasına geçmişler ve diğer taraftan Kırım'ı kontrolleri altına almışlardı. Savaşın Rusya'nın ekonomi ve insan kaynaklarını hızla kuruttuğunu düşünen II. Katerina, artık barış yapma zamanının geldiğini düşünüyordu.

h - Cephelerde Durum ve Babadağı Ordugâhının İşgal Edilmesi

Sadrazam silâhtar Mehmed Paşa'nın bütün ısrarlarına rağmen, Padişah'ın arzusu doğrultusunda ordu Babadağı'nda kışlamaya başlamıştı..[287] Babadağı'na gelen ordu ilkbahar için hazırlıklarını ya-

[286] Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s.484.

[287] Bosna'dan tertib edilen 3 bin askerden 2 bini Forsa kapudanı Mir Mustafa Kaptan komutasında Maçin tarafına gönderildi; Kırkzâde Mir Mehmed de bin askerle Hırsova muhafazasında görevlendirildi BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 168/274-4, Hırsova Muhafızı Mehmed Paşa'ya hüküm (Şa'ban 1184); Gerektiğinde nehrin karşı tarafındaki Rusların elindeki yerlere çıkartma yapmak için her biri 10 bin asker alabilecek kapasi-

parken, Ruslar Tolçı ve İsakçı taraflarına geçip elde ettikleri halkı kendi yanlarına geçiriyorlardı[288]. Yergöğü'nde bulunan yeniçeriler de ayaklanmışlar, muhafız bulunan Silâhtar Mehmed Paşa'yı öldürmüşlerdi. İlk fırsatta Yergöğü, Rusçuk ve Babadağı taraflarına saldırmayı amaçlayan Ruslar, bu olayı iyi değerlendirerek Yergöğü'ne hücum kararı verdiler. Yergöğü Kalesi'ni Serasker İzzet Mehmed Paşa korumaktaydı. Rus askerleri, 27 Şubat 1771'de kaleyi kuşattılar. Yergöğü üç günlük bir savunmadan sonra, bir sene yetecek kadar zâhire ve mühimmât terkedilmek suretiyle Ruslara teslim edildi[289].

Yergöğü'nü Ruslara veren askerler, ellerini kollarını sallayarak Babadağı ordugâhına gelirken, Padişah III. Mustafa, Sadrazam'a, ne pahasına olursa olsun bir an evvel Tuna'nın karşı tarafına geçmesi emri veriyordu. Lâkin, askerde Ruslara karşı mukâvemet edecek, disiplin ve intizam kalmamıştı. En ufak bir saldırıda dağılıyorlardı. Ruslar fazla bir uğraş ve zayiat vermeden, Osmanlı kalelerini ele geçiriyorlardı. Padişah'ın, Tuna'nın geçilmesi emrine karşılık Sadrazam, Tolçı kenarında sipahi ağası Ahmed Ağa'nın gayretiyle bir tabya yaptırdı[290].

---

tede 40 tane gemi hazırlandı. Gemiler Sünne Boğazı'ndan Tolçı ve İsakçı'ya gönderildi Ferâizcî-zâde, *Târih-i Gülşen-i Ma'arif*, II, s.1612; Babadağı'na gelindiğinde Sadaret Kaymakamı Hacı Ahmed Paşa, Silistre ve Niğbolu etrafını korumaya memur edildi. Özi kalesine ise 12 bin serdengeçti gönderildi. Tuna sahilleri takviye edildi. Kraşova ve Fethülislâm taraflarına diğer bölgelerden askerî birlikler getirildi. (Ocak 1771). Köstendil A'yanı, Samako Nâzırı, Sofya, Şehriköy, İhtiman, Berkofça, İskofça, İzladi ve Ürgüp kazalarının ayanları kuvvetleriyle beraber Krayova ve Fethülislam Muhafızı Mehmed Paşa emrine tayin edildi BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 168/293-2, Vidin Muhafızı Mehmed Paşa'ya hüküm (Şevval 1184); İstanbul'da döktürülen çeşitli ebatlardaki toplar gemilerle getirildikten sonra karayoluyla kalelere dağıtıldı. Ferâizcî-zâde, *Târih-i Gülşen-i Ma'arif*, II, s.1613; Mora isyanını başarıyla bastıran Muhsinzâde Mehmed Paşa da Vidin muhafızlığına atandı. *Mühimme Defteri*, Nr. 168/275-1, Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya hüküm (Şa'ban 1184); Ayrıca Anadolu'daki vilâyet ve kazalarda bulunan -gerek izinli ve gerek firar yoluyla olsun ordudan memleketlerine avdet eden- askerlerin en kısa zamanda görev yerlerine dönmeleri çağrısı yapıldı. *Ali Emîrî.III. Mustafa*, Nr. 3491; 3493, İznik Kadısı'ndan Sadaret'e arz (20 Zilka'de 1184); *CA*, Nr. 2558, Larende kadısından Sadaret'e arz (1184).

[288] Ahmed Resmî , *Hülâsâtü'l-İ'tibar*, s.39.

[289] Rusların bundan sonraki hedefinin Kule ve Rusçuk tarafları olduğu düşünülerek, Rusçuk ve Niğbolu taraflarının muhafazasına İzzet Ahmed Paşa ile eski Sadaret Kaymakamı Hacı Ahmed Paşa atandı Rusçuk'a varan Serdar Ahmed Paşa, Rusları temizlemek veya en azından onların nüfuz ve kuvvetini kırmak için Yergöğü, Bükreş ve Eflâk'taki Ruslar ve asi reaya üzerine çapul yapmaya başladı BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 168/327-2, Rusçuk Seraskeri Ahmed Paşa'ya hüküm (Zilhicce 1184). Sadrazam, Mehmed paşa'nın yerine kendi ketlüdasını tayin etti ve sadrazam ketlüdalığına da Resmî Ahmed Efendi getirildi.

[290] Ahmed Resmî, *Hülâsâtü'l-İ'tibar*, s.48.

Ruslar, 4 Nisan 1771'de kayıklarla Tolçı'ya bir saat mesafedeki Değirmenboğazı'na geldi. Buradan Tolçı'ya hücum ettiler. Tabya muhafızları Freşelizâde Mehmed Paşa ve Serseksoncu Halil Ağa'nın gayretleriyle tabya güçlükle kurtulurken, çamur içinde perişan olan Ruslar tabyayı yağmaladılar[291].

Rusların az bir kuvvetle gelip Tolçı'ya saldırı düzenlemeleri karşısında İsakçı'nın da aynı duruma düşmemesi için önlemler alındı. Kalenin dört bir tarafına karakollar tayin edildi. Üç aydan fazla bir zamandır kimseye tayinat verilmezken, kaleyi muhafaza eden askerlerin şevklerinin kırılmaması için 10 bin muhafızın her gün tayinatları veriliyordu. Kale muhafızı Dağıstânî Ali Paşa, firar eden ve Rus hücumu sırasında görevini yapmayanları şiddetle cezalandırmaya başladı[292]. Sadrazam, bahar ayının gelmesi üzerine 17 Nisan 1771'de tuğ çıkararak etraftan gelecek askeri beklemeye başladı. Ordugâhta harekât plânını belirlemek için yapılan toplantı neticesinde, Tuna Nehri üzerine köprüler inşâ edilerek Babadağı'ndan karşıya geçilmesi kararlaştırıldı. Osmanlı ordusu bu plân çerçevesinde hazırlıklarını sürdürürken, daha önce davranan Ruslar, 19 Nisan 1771'de Osmanlı kuvvetlerinin bulunduğu Tuna'nın doğu tarafına geçerek, köprü muhafazasına memur askeri perişan ettiler ve İsakçı mevkiinde karargâh kurdular. İsakçı'daki askerler tayinatlarının verilmemesini bahane ederek Rusların kaleyi yakıp yıkmalarını seyrettiler. Rus askerleri, köprü edevatını yakıp yıkarken, palangaları barut ile havaya uçurdular ve reayayı da kayıklarla İsmail taraflarına geçirdiler. Askerin bu umursamazlığından mesul tutulan Serasker Dağıstânî Ali Paşa, görevinden azledilerek Tutrakan muhafızlığına atandı[293]. Sadrazam ise bu olaydan sonra, 5 Mayıs 1771'de Babadağı'ndan İsakçı'daki çadırlara çıktı.

Ruslar bir yandan da Kraşova'yı yağmalamaya başladılar. Savunmada bulunan Osmanlı askerlerine 19 Mayıs 1771'de Niğbolu muhafızı Hacı Ahmed Paşa'nın yardıma gelmesiyle 4 gün boyunca çarpışmalar oldu ve sonunda Rus askerleri Bükreş tarafına doğru kaçmaya

[291] Ahmed Resmî, *Hülâsâtü'l-İ'tibar*, s.48; Ruslar, ilkbaharın gelmesiyle beraber Tuna nehri kenarındaki yerleşim birimlerine gemilerle saldırı düzenliyor, yakın yerlerdeki savunmasız köyleri yağma ederken ahalisini de Tuna'nın karşı tarafına kaçırıyorlardı. BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 168/345-1, Maçin Muhafızı Abdi Paşa'ya hüküm (Muharrem 1185).

[292] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 168/350-2, İsakçı Muhafızı Dağıstânî Ali Paşa'ya hüküm (Evâsıt-ı Muharrem 1185).

[293] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s. 119.

başladılar. Kaçanların Kule'deki Rus askerlerine iltihak etmemesi için, Rusçuk Seraskeri İzzet Mehmed Paşa bunları takip etti[294]. İzzet Mehmed Paşa, hiç bir direnme gösterilmeden Ruslara teslim edilen Yergöğü Kalesi'ni kurtarmak için hazırlık ve plânlar yapıyordu. Neticede, Yergöğü Kalesi istilâdan kurtarıldı. Yergöğü'nün istilâdan kurtarılması çoktan beri zafer yüzü görmemiş askere moral verdi[295]. Ruslar, 13 Ağustos 1771'de Buğdanlı asilerin katılımıyla oluşan 20 bin kişilik bir kuvvetle Yergöğü kalesini tekrar almak için hücuma geçtilersede geri püskürtüldüler[296]. Buranın kurtarılmasından sonra muhafız Abdullah Paşa, etraftaki kazalardan asker toplayarak, Babadağı ve Tolçı taraflarına gönderildi[297].

Tolçı'ya saldıran Rus kuvvetleri geri püskürtüldü. Tolçı önündeki donanmanın İsmail'e geçişini haber alan Ruslar, Tolçı ile İsmail arasındaki adaya asker ve top yığarak o civarda bulunan Osmanlı gemilerini topa tuttular. Çarpışmalardan sonra Osmanlı askerleri Tolçı'ya sığınınca, Rusların muhtemel hücumuna karşı tedbir olarak bölgeye 8 bin asker, zâhire ve mühimmat sevk edildi. Ruslar 6 bin askerle saldırdılarsa da başarılı olamadılar ve İsmail taraflarına doğru kaçtılar[298]. Tolçı'ya yakın Beştepe'de Osmanlı taraftarı Don kazaklarına saldıran Rus birlikleri de püskürtüldü[299].

Bu arada Mora isyanını bastırdıktan sonra Vidin seraskerliğine tayin edilen Muhsinzâde Mehmed Paşa, Vidin'den Eflâk tarafına asker geçirecekti. Serdâr-ı Ekrem de İsakçı'dan Tuna'yı geçerek, Ruslara iki cepheden saldıracak ve Rus askerleri Bükreş ile Eflâk'tan çıkarılacaktı[300]. Mehmed Paşa'nın emrindeki kuvvetlerle Kalafat mevkii Ruslardan alındı ve Yergöğü mevkiine gelindi. Kendisi Yergöğü'de kal-

[294] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s. 120.

[295] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II-B, s.119.

[296] Çarpışmalarda 2 bin Rus askeri öldürülürken, yedi top ve üç parça cephane arabası ele geçirildi Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.130.

[297] BOA.*CA*, Nr. 54627, Edirne Bostancıbaşısı İsmail'e buyruldu (Evâsıt-ı Rebî'u'l-evvel 1185).

[298] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.122.

[299] Beştepe'de yüz kadar Don Kazağı bulunuyordu. Bunlar Osmanlı askerlerine çeşitli yardımlarda bulunuyorlardı. Bunu haber alan Ruslar, 1 Ağustos 1771'de Kazakları cezalandırmak üzere Beştepe'ye asker çıkardı. Sadrazam, Ruslar'ı buradan kovmak için 2 bin piyâde ve süvari askerîyle Binbaşı Süleyman, Seksoncubaşı ve Moravi Ahmed'i yardıma gönderdi. Kaçmaya çalışan Rusların pek çoğu öldürüldü Ferâizcî-zâde, *Târih-i Gülşen-i Ma'arif*, II, s.1620.

[300] Ahmed Resmî, *Hülasâtü'l-i'tibar*, s.49.

mayı uygun görerek İzzet Ahmed Paşa'yı çarhacı ve Hacı Mehmed Paşa'yı serasker nasb edip Bükreş üzerine gönderdi. İki komutan arasında anlaşmazlığın çıkması, piyâde askerinin azlığı ve askerlerin disiplinsizliği yüzünden Ruslarla yapılan muhârebede büyük bir mağlubiyete uğranıldı ve askerler dağılmaya başladı. Süvariler Kule ve Vidin taraflarına doğru giderken, piyâdeler Yergöğü'ye kaçtılar. Karargâhında kimsenin kalmadığını öğrenen Muhsinzâde, Rusçuk'a çekildi[301]. Bu şekilde Yergöğü kalesi tekrar Rusların eline geçmiş oldu. Rusların Yergöğü'ye kadar gelmeleri üzerine Rusçuk tehlike altına girdi. Rusçuk, Balkanların "*kilidi*" kabul edildiğinden muhkem bir şekilde korunması gerekiyordu. Çünkü Rusların hedefi, Tuna'yı tamamen kontrollerine aldıktan sonra bölgede bulunan adaları tahkim etmek ve Tuna'nın doğusuna ilerlemekti. Bükreş bozgunundan sonra Rusçuk'a gelen Muhsinzâde Mehmed Paşa'da burayı yeterince tahkim edecek para yoktu. Balkanlardan ve Rumeli'den Muhsinzâde Mehmed Paşa ve Bucak seraskeri İzzet Mehmed Paşa'nın emrine kuvvetler gönderildi. Böylece, çete kayıkları tedarik edilerek Rusçuk muhafaza altına alınacaktı (Kasım 1771)[302].

İsmail ve Yergöğü'de bulunan Rus kuvvetleri, Osmanlı ordusundaki zâhire sıkıntısını, askerin nizamsızlığını ve firarlar sonucu azlığını öğrenir öğrenmez i 29 Ekim 1771'de Tolçı'daki Osmanlı kuvvetlerine saldırdı. Muhafazada bulunan askerler hiç bir direnme göstermeden firara başladılar. Tolçı muhafazasındaki Cafer Paşa, Abdurrahim Paşa ve ocak halkı Babadağı'na üç saat mesafedeki köprü başında istihkâmlar kazmaya başladılarsa da Ruslar Tolçı'yı tamamen zabt edip Babadağı'ndaki ordu üzerine yürüdüler[303]. Osmanlı ordusunun hali disiplinsizlik ve firarlar nedeniyle içler acısıydı. Askerlerde disiplin kalmamıştı. Komutanların emir ve sözlerine itibar edilmiyordu. Rusların Babadağı'na saldıracağı anda ordunun bir kısmı firar ve izin yoluyla memleketlerinde, bir kısmı ticarette, ve bir kısmı da çadırlarında firara âmâde bir şekilde bekliyorlardı. Savaşçılık ruhu, vatan ve millet uğrunda ve hatta "*din-i mübîn uğrunda*" ölme idealindeki asker artık yoktu. Onun yerine silâh sesi duyunca "*takla atarak kaçan*", düşman görünce "*ödleği kopan*" bir asker topluluğu vardı. İşte bu şartlar içeri-

[301] Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman, *Mür'i't-Tevârih*, II-B, s.80.

[302] BOA. *C.A.*, Nr. 2433, Mora Valisi Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya buyruldu (Evâil-i Şa'ban 1185).

[303] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.138.

sinde ordu erkânının yaptığı toplantı sonucunda köprü başında Rusların karşılanmasına karar verildi. Fakat, Rus askerlerini gören az sayıdaki Osmanlı askerleri firara başladılar. Serdâr-ı Ekrem silâhtar Mehmed Paşa da, yanında karargâhı savunacak asker kalmadığından ordu ağırlığını olduğu gibi bırakarak sancak-ı şerifi bir yağmurluğa sarmak suretiyle beş on adamıyla Pazarcık'a gitmek zorunda kaldı[304]. Osmanlı askerlerinin hiç bir direnme göstermeden kaçmasıyla kalan cephane ve mühimmatı, Ruslar gönül rahatlığı içinde yağmaladıktan sonra ihtiyatlı davranarak tekrar geri çekildiler (Kasım 1771) [305].

Büyük bir hezîmet sonrası Sadrazam Pazarcık'a çekildi. Kışı burada geçirecekti. Tuna sahili ahalisi de Rusların saldırılarına karşı Rusçuk'a gelip arabalar üzerinde mesken tuttular. Pazarcık ordu karargâhı oldu[306].

Ruslar, Babadağı'nda Osmanlı ordusunu bozguna uğrattıktan sonra artık ilerlemek için önlerinde büyük bir engelin kalmadığına hükmedip Tuna'nın doğu taraflarına doğru saldırı hazırlıkları yapmaya başladılar. 28 Kasım 1771'de Silistre'yi almak için nehir yoluyla kayıklar gönderdiler. Bu nedenle Babadağı Seraskeri Vezir Abdi Paşa'nın yanındaki mevcut askerlerden bir kısmı Silistre'nin imdadına gönderildi (Aralık 1771)[307].

Sadrazam silâhtar Mehmed Paşa, Babadağı bozgunundan birinci derecede mesul tutularak görevinden azledilerek yerine Rusçuk'ta bulunan ve daha önce Rusya'ya hazırlıksız bir şekilde savaş açılmasına karşı çıktığı için sadaretten azledilen ve "*Mora Fatihi*" unvanlı Muhsinzâde Mehmed Paşa ikinci defa sadarete tayin olundu (11 Aralık 1771). Serdâr-ı Ekrem Muhsinzâde Mehmed Paşa, ordu karargâhını 19 Aralık 1771'de Şumnu'ya naklederken bir dizi tedbirler

[304] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.140.

[305] BOA. *Ali Emiri. III. Mustafa*, 3821, Sadaret'e gönderilen mühimmat defteri.

[306] Sadrazamın asıl düşüncesi kışı Edirne'de geçirmekti. Bu nedenle Defterhâne ve Hazine'yi Edirne'ye göndermişti. Ordunun Edirne'de kışlayacağını öğrenen ahali, ocak ağalarının toplantı halinde olduğu bir sırada silâhlı oldukları halde meclisi basarak "*oda penceresinden tüfekleri içeri uzatalar ve ağızlarına geleni söyleyip cümlenizi paralarız*" diye haykırmaya başlamaları üzerine Sadrazam, Pazarcık'ta kışlama sözü vererek, onları yatıştırdı. Bunun üzerine, Edirne'ye gönderilen hazine ve evrak geri çağrıldı Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman, *Tarih-i Mür'i't-Tevarih*, II-B,s.80.

[307] BOA.*CA*, Nr. 2435. Babadağı seraskeri Abdi Paşa'ya buyruldu (Evâhır-ı Şa'ban 1185).

aldı[308]. Babadağı bozgununda terk edilen, top ve mühimmatlar Şumnu'ya nakledildi (Şubat 1772)[309].

Serdâr-ı Ekrem Muhsinzâde Mehmed Paşa, Ruslara karşı hazırlık yapmasına karşı kendisi sulh taraftarıydı. Padişah III. Mustafa da ordunun cephelerde aldığı yenilgiler sonucu sulha taraftardı. Rusya ise Kırım'ı aldıktan sonra sulh yapmanın yollarını arıyordu. İşte tam bu sırada Rusya'dan sulh için bir teklif daha geldi.

1 - Kırım Cephesi

Rusya, Kırım gibi stratejik öneme haiz bir yeri fırsatını bulduğunda topraklarına katmak istiyordu. Bunu gerçekleştirmek için, Kırım'ın yöneticilerini ve Tatarları Osmanlı Devleti'nden soğutmak için plânlar hazırlıyordu. Bu çerçevede, Osmanlı hükümetinin Kırım hanlarını kendi valileri gibi tayin ve azillerini istismar etmeye başladı. Hanzâdeler ve mirzalar telkinlerle Osmanlı Devleti'ne muhalefet yapmaya teşvik ediliyordu. Karlofça Andlaşması'ndan sonra, Ruslara ve Lehlilere karşı akınları önlenen Kırım Tatarları, eski cengaverliklerini kaybetmişlerdi. Rusların bunları serbestiye teşvikleri bazı Kırım sultanları üzerinde etkili oluyordu. Bunun sonucu olarak iktidarı ele geçirmek amacıyla han sülalesi arasına düşmanlık tohumları atılmıştı. Bu nedenle Kırım hanları arasında kardeş ve kardeş çocukları oldukları halde birbirlerinin gözlerini oyacak derecelerde düşmanlık oluşmuştu[310].

[308] Osmanpazarı, Şumnu, Silivri ve Eski Cuma kazalarından 10 bin asker tertip etti. Şumnu'da zahire sıkıntısı çekilmememesi için ordu hazinesinden 25 bin kuruş Şumnu a'yanına gönderdi ve Avusturya'dan zahire tedarik etti. Karasu'da bulunan Abdi Paşa'yı da Pazarcık muhafazasına tayin etti. Deliorman, Hacıoğlupazarı, Şumnu, Hazargrad ve diğer bazı kazalarda askerlerin düşmanla uğraşmasından yararlanarak etrafta eşkiyalık yapan kimseler temizlendi ve ahalinin huzur ve sükûnu sağlandı Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.145; Baharın yaklaşmaya başlaması ile daha önce Rusçuk'a yakın adalara kayıklarla ve Eflâk içinden getirdiği kuvvetlerle yığınak yapmaya başlayan Ruslar, hareketlenmeye başladılar. BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 171/51-1, Tırnovi Kadısı'na hüküm (Evâsıt-ı Zilka'de 1185); Daha önce Rusçuk seraskerliğine atanan vezir Dağıstânî Ali Paşa da acilen görev yerine gitti. *Mühimme Defteri*, Nr. 171/50-1, Rusçuk Seraskeri Dağıstânî Ali Paşa'ya hüküm (Evâsıt-ı Zilka'de 1185); Serdar-ı Ekrem Muhsinzâde Mehmed Paşa, Rusların anî hücumlarına karşı serhat muhafızlarını dikkatli olmaya çağırdı. Özellikle, Silistre muhtemel bir Rus saldırısına karşı hazırlıklıydı (Mayıs 1772). *Mühimme Defteri*, Nr. 171/109-1, Silistre Muhafızı Seyyid Hasan Paşa'ya hüküm (Evâil-i Safer 1186).

[309] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 171/61-3, Yenipazarı Kadısı'na hüküm (Evâhir-ı Zilka'de 1185).

[310] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s.405.

Kırım'a karşı bu derece sarih emellere sahip olan Ruslar, daha 1735 yılında General Münich komutasındaki Rus ordularına Kırım'ı işgal ettirdilerse de, Osmanlı Devleti'nin mukâbelesi sonucu geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu tarihlerde Tatarlar akıncılıktan başka bir işe yaramıyorlar ve ateşli silâhlar karşısında duramıyorlardı. Kırım'ın müdafaası için Kefe ve Kırım seraskeri unvanı altında bir vezirin, Kefe'de bulunması lüzumu hissedilmişti. Bu maksatla Kırım'ın kapısı olan Or Geçidi (Prekop berzahı) siperler kazılmak suretiyle kuzeyden gelecek Rus kuvvetlerine karşı tahkim edilmişti. Kırım hanları da son zamanlarda Rus hücumlarından korunmak amacıyla daha emniyetli bir yere çekilmek çerçevesinde Bahçesaray'ı bırakarak Kırım'ın dışında Bender'e yakın Kavşan Köyü'nü imar ederek kendilerine merkez yapmışlardı[311]. Kuvvet yoluyla Kırım'ı ele geçiremeyeceğini anlayan Ruslar, "*iyi ilişkiler*" kurarak, hanlar ve mirzalar üzerinde nüfuz kurma suretiyle Kırım'ı zaptetme plânlarını uygulamaya başladılar. Lâkin Kırımlılar da eski cengaverliklerini kaybetmişlerdi. Rusya üzerine sürekli akın ve çapul yapan Tatarların yerinde şimdi *"talkan ve boza yerine berş ve afyon ile çay ve kahve içmeye alışıp tembel ve tiryakî"* [312] bir topluluk vardı. Rusya, Kırım'ı istilâ etmenin en iyi yolunun onu içten kazanmak olduğuna inandığından Kırım ile ticarî ilişkiler kurmanın yollarını aradı. 1740 yılında Leontev, Kırım ile ilişkileri düzenlemek için Kiyef valisi ve sınır başkomutanı olarak tayin edildi. Arkasından 1741 yılında Nkiforov, Bahçesaray'a konsolos tayin edildiyse de Kırım hanı tarafından kabul edilmeyip geri gönderildi[313]. Kırım'a Rusların istediği şekilde konsolos ataması yapılamazken ticarî ilişkiler de sınırlı kaldı. II. Katerina'nın tahta geçmesiyle aynı zamanda casusluk görevlerinde de bulunmak üzere Nikiforov, 1763 yılında daimi konsolos olarak Kırım'a ikinci defa atandı. Bu ikinci görevinde Nikiforov, "*Kırım hanlığının sosyal, politik, askerî ve ekonomik durumu hakkında gizli ve etraflı raporlar hazırlayarak, yarımadanın topoğrafik ve stratejik şartları, askerî teşkilâtı, nüfus, Hanın geliri, Tatar halkının örf ve âdetleri gibi özellikleri*"[314] izleyerek II. Katerina'ya bildirdi.

[311] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s.405.

[312] Ahmed Resmî, *Hülâsâtü'l-I'tibar*, s.5.

[313] Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı (1772-1782)", Çev. Refhan Dedeoğlu, *Emel*, XIII/74, s.25.

[314] Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı (1772-1782)", XIII/74, s.26.

1768 yılında Osmanlı-Rus savaşı başladığında Ruslar bu şekilde ellerinde bir takım bilgi, belge ve plânlara sahiptiler. Kırım Giray'ın Ruslar tarafından öldürülmesini müteakip, Devlet Giray Han Mart 1769'da Kırım Hanlığı'na atanırken, Şahbaz Giray kalgay, Mübarek Giray da nureddin oldu. Ancak Devlet Giray, Hotin'e yardımcı kuvvet göndermeyince Ocak 1770'te azledildi[315]. Yerine Kaplan Giray atandı[316].

Bir yıllık dönemde Kırım'da üç han değişikliği olurken, Ruslar Kırımlılar arasına nifak sokmak için hemen faaliyete geçtiler. 1768 yılında II. Katerina'nın özel danışmanı olan Nikita Panin, General Romanzow'a bir mesaj göndererek Kırım Hanına Bâb-ı âlî'den gelen emirlere uymamayı telkin etmesini tembihledi. Fakat Kırım Hanları Rus telkinlerine itibar etmezlerken, rahat durmayan Ruslar bu sefer de Kırım'daki kabileleri bölmek için harekete geçtiler. Bucak ve Yedisan Nogayları ile, 6 Temmuz 1769'da dostluk ve ittifak andlaşması imzaladılar. Bu iki kabileyi kendilerine çeken Ruslar, Canboyluk ve Yedişkül gibi kabilelerin de bunları takip edeceklerine inanıyorlardı. İmparotiçe II. Katerina, Nogaylarla müzakereleri yürüten General Panin'den, aynı müzakerelerin Kırımlılar ile de yapılmasını istedi[317].

15 Mart 1770'de Rus devlet şurası hanın otoritesi altında Kırım'ın bağımsızlığını tanıyan bir karar aldı ve bu plâna göre Kırım ile Nogaylar bir tek Han'ın başkanlığında birleşeceklerdi. Rusya Tatarlara, Kırım'ı ilhak niyetinde olmadıklarını, fakat Kırım'ı Osmanlı Devleti'nden kurtarıp bağımsız yapmak istediklerini söylüyordu. Nikita Panin bu meseleleri tartışmak üzere Mavroeni adında birisini Yedisan kabilesi başkanı Can Mambet Bey'in kardeşi Melisa Mirza ile birlikte Bahçesaray'a gönderdi. Rus makamlarına "*biz Kırım Hanı ve Kırım Devleti'nin diğer liderleri ve Şirin mirzalar Osmanlılara itaat etmektense sizin gibi dostça davranan bir hükümete sadâkat yemini etmeyi tercih ederiz*"[318] diyen Bahçesaray'daki Kaplan Giray ile meseleleri tartışacaklardı. Fakat Osmanlı Devleti, Kaplan Giray'ın Ruslarla ilgili ilişkilerini daha önceden duyduğundan onu, Kasım 1770'de azlederek yerine Selim Giray'ı Kırım Han'ı olarak atadı. Selim Giray, gelen kişileri tutuklattıysa da onlar, karşılarında pazarlık yapabilecekleri birisini buldu-

[315] Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*, s.116.
[316] Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*, s.118.
[317] Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı (1772-1782)", XIII/75, s.15.
[318] Alan W. Fischer, " Rusya'nın Kırım'ı İlhakı (1772-1782), XIII/75, s.19.

lar. Bu kişi, Şahin Giray'dan başkası değildi. Bu sırada Nogay aşiretinin seraskeri olan Şahin Giray, Ruslar adına pazarlık için gelen kişileri serbest bıraktırdığı gibi, onlara ileriye mâtuf bazı ümitler de verdi[319]. Kırım'da Hanlar uzun zamandan beri Osmanlı sınırına yakın Kavşan-'da oturduklarından Rus casusları ortamı boş bulmuşlar, istedikleri gibi propaganda yapmaktaydılar[320].

Mart 1770'de Ruslar, Dolgoruki komutasındaki ordusuyla Or Kapı'ya saldırdı. Fakat bu tarihlerde Tatarlar itaatten çıkmış, söz dinlemez bir millet olmuşlardı ve Kırım seraskeri silâhtar İbrahim Paşa'ya çok zorluk çıkarıyorlardı. Or Kalesi'nin tahkimi ve Kefe'den getirilecek mühimmat ve zâhirelerin taşınması için arabalar dahi tedarik edilmedi. Kırımlılar İbrahim Paşa'ya "*bize Osmanlı askerinin henüz iktizası yoktur. Zira memleket ve kuramız harabdır ve araba vermekde reaya fukarasına gadrdır*" diyorlardı[321]. Ancak ihtiyacın yarısı kadar araba güçlükle toplanabildi[322]. Lâkin Rusların Or Kalesi'ne saldırmasını yine Tatarlar teşvik ettiler. Onlara gizlice gönderdikleri yazılarda "*heman gelüp kal'ayı sarup bir saat evvel alasız ki, zira Osmanlı askeri azdır ve kimi Karasu'da ve kimi dahi Kefe'de vesair mahaldedir. Ve Kırım'dan araba verilmeyip ve buna dek zâd u zâhire dahi yokdur ki, gelüp cenk edüp kal'ayı hıfzedeler*" demekteydiler[323]. Tatarların engellemelerine rağmen Kırım Hanı Kaplan Giray ve Kırım seraskeri İbrahim Paşa saldırıları başarıyla püskürttüler[321]. Ruslar, kuvvet yoluyla Kırım'a girmenin mümkün olmayacağını daha iyi anladılar ve propagandaya hız verdiler. Tatar prenslerine, ileri gelenlerine ve komutanlarına Osmanlıların şimdiye kadar Kırımlıları aşağıladığını propa-

[319] Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*, s.111.

[320] Ahmed Cevdet , *Tarih-i Cevdet*, İstanbul 1309, I,s.80.

[321] Faik Reşit Unat, Kırım'ın Osmanlı İdaresinden Çıktığı Günlere ait Bir vesika: Necati Efendi Sefâretnamesi veya Sergüzeştnamesi", *III. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara 1948, s. 370.

[322] Faik Reşit Unat, "Kırım Tarihi veya Necati Efendi'nin Rusya Sefâretnamesi", *Tarih Vesikaları Dergisi*, III/13, (Ağustos 1944), s.63; Yine aynı sefâretname için bk. Erhan Afyoncu, *Necati Efendi Tarih-i Kırım (Rusya Sefâretnamesi)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1990.

[323] Faik Reşit Unat, " Kırım Tarihi veya Necati Efendi'nin Prusya Sefâretnamesi", s.64.

[321] Or Kapı'ya Rusların 1770 Mart ayındaki hücumunu bazı kaynaklar vermekle beraber (Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.76; bazı kaynaklarda ise Azak yakınlarında iki Rus gemisinin batırılması olayından bahsederler (Alan W. Fischer,"Rusya'nın Kırım'ı İlhakı (1772-1782)", s. XIII/75, s.20.).

ganda ederek, Kırım'ı bağımsız bir devlet yapma vaadiyle onları kandırmaya çalıştılar[325].

Rusların propaganda ve çalışmaları sonucu artık Kırım'da Osmanlı Devleti aleyhine bir hava esmekteydi. II. Katerina, ilkbaharın gelmesiyle beraber, Kırım için harekete geçmenin zamanının geldiğine inanıyordu. Rus Generali Dolgoruki, Kırım'ı istilâ için harekete geçerken 1771 yılı ilkbaharında bir bildiri yayınlayarak halkı Osmanlılara itaat etmemeye çağırdı[326]. Dolgoruki, 30 bin Rus ve 60 bin Nogay ve Tatar kuvvetiyle Or Kapı üzerine yürürken, Şahin Giray liderliğindeki bazı Rus ileri gelenleri ve mirzaları Dolgoruki'nin teklifini kabul ederek Ruslara yardımcı olmaya başladılar. Zaten bir süreden beri Kırım Hanı Kaplan Giray ve diğer kabile reisleri Ruslara yazılar göndererek onları Kırım'a davet etmekteydiler[327].

Kaplan Giray görevden azledildi, fakat Kırımlılarda olan Rus hayranlığından bir şey eksilmedi. Tatarların serkeşliğinin yanında Kırım'daki Osmanlı askeri, ekonomik sıkıntı da çekmekteydi. Hiç şüphesiz bu sıkıntının kaynağında Defterdar Emin Bey ve Nüzülemini İsmail Ağa bulunmaktaydı. Bunlar Kırım ordusuna gelen paraları ya yiyorlar veya şahsî işlerinde kullanıyorlardı. Askerlerin tayinatlarını vermek için İbrahim Paşa bir çok kıymetli eşyasının yanında parmağındaki yüzüğünü bile satmıştı[328]. Osmanlı hükümeti, bütün gayretiyle Ruslarla mücadele eden İbrahim Paşa'ya yardım için Anadolu'dan 29 serdengeçdi bayrağı tertip ederek Kırım'a gönderdi[329]. İbrahim Paşa, askerî hazırlıklarını tamamladıktan sonra, Or Kalesi'ne saldırı hazırlığı yapan Ruslara karşı mukâvemet sırasında gerekli arabaların tedarik edilmesi için Kalgay Mehmed Giray'a müracaat etti. Fakat yardım alamadı[330]. Bu arada Ruslar, Or Kalesi'ne hücuma başlamışlardı[331]. Rus hücumu esnasında Babadağı ordugâhında olan Kırım Hanı Selim Giray, acele Kırım'a gönderilmişti. İbrahim Paşa Han'a bir mektup

[325] Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül Vukuat*, III, s.57.

[326] Alan W. Fischer, " Rusya'nın Kırım'ı İlhakı (1772-1782)", s. 21.

[327] Faik Reşit Unat, "Kırım Tarihi veya Necati Efendi'nin Rusya Sefâretnamesi", III/14, s.137.

[328] Faik Reşit Unat, "Kırım Tarihi veya Necati Efendi'nin Rusya Sefâretnamesi", III/14, s.140.

[329] BOA.*CA*, Nr. 2826, (23 Zilhicce 1184).

[330] Faik Reşit Unat, "Kırım Tarihi veya Necati Efendi'nin Rusya Sefâretnamesi", III/14, s.142.

[331] BOA.*CA*, Nr. 852, Kırım Kalgayı'na buyruldu (Evâsıt-ı Muharrem 1185).

göndererek, *"bizler ol tarafa varmayınca ilerüye teşrif buyurmayasız ki, Beydeğirmeni nam mahalde kavuşalım. İnşallahü te'alâ üç güne değin varırım"* diye tembihlemesine rağmen, Kırım Han ve mirzaları bu seferki "*nam*" ve "*şan*"ı Osmanlı askerine bırakmamak için İbrahim Paşa'yı beklemeden hücuma geçtiler[332]. Han'ın Or Kalesi'ne vardığı gece İbrahim Paşa Beydeğirmeni'ne gelmiş, lâkin Han'ı orada bulamamıştı. Or Kalesi'ndeki Tatarlar da, Ruslar ile gizlice anlaştıklarından Selim Giray Or Kalesi'ne geldiği gece kale kapılarını açarak Rusların içeri girmesini sağladılar[333]. Han'ın maiyetindeki askerler bir kaç defa Ruslara hücum ettilerse de onların top ve tüfek ateşlerine dayanamayıp altı saat uzaklıktaki Tuzla'ya çekildiler. Selim Giray'ın Tuzla'ya çekilmesinden sonra Ruslar hücumlarını arttırdı ve Or Kalesi'ni ele geçirdiler (8 Temmuz 1771)[334]. Bundan sonra Ruslar, 10 bin askerle Taman Kalesi'ni denizden ve karadan kuşattılar. Selim Giray, yanındaki mirzalar, sultanlar ve az sayıdaki adamıyla Bahçesaray'a ve oradan da yakınındaki Karadağ'a geçti (13 Temmuz 1771)[335].

Rus işgali üzerine zenginler Anadolu ve Rumeli sahillerine çekilirken, fukara halk ise dağlara çekildi. Kırım'da tam bir kargaşa hâkimdi. Rusların Kırım'a hücumları ile birlikte Kırım'a asker ve kuvvet gönderme çalışmalarına gidilmiş[336], bu çerçevede Yenikale muhafazasına memur olan Abaza Mehmed Paşa gemilerle Kırım'a yardıma gönderilmişti. Abaza Mehmed Paşa daha gemiden karaya çıktığında, Rusların Kırım'a girdiklerini ve Taman Kalesi'nin düştüğünü öğrenince "*yüz yirmi adamla bir iklimi fethetmek insan kudretinin üstündedir. Bu nedenle Kırım'ın fethi güceldi*" diyerek Sinop'a döndü. Vazifesini yapmadığı iddiasıyla daha sonra idam edildi.[337]. Kırım Seraskeri İbrahim Paşa, Rusların Kırım'a ayak basması üzerine ordugâhı olan Karasu'dan kalkıp Kefe'ye geldi. Kefe'de vaki bir Rus saldırısına karşı 10 bin kişilik askeriyle hazırlıklara başladı. Rusların Kırım Hanı yaptıkları Sahip Giray'ın kalgayı Or Beyi Şahin Giray, 8 bin askerle Kefe'ye gelerek, Rusya ile daha önce anlaşması gereği Osmanlı askerinin

[332] Faik Reşit Unat, "Kırım Tarihi veya Necati Efendi'nin Rusya Sefâretnamesi", III/14, s.145.

[333] Faik Reşit Unat, "Kırım Tarihi veya Necati Efendi'nin Rusya Sefâretnamesi", III/14, s.146.

[334] Ahmed Resmî, Mü'ri't-Tevârih, II-B, s.71.

[335] Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı (1772-1782)", XIII/75, s. 22.

[336] BOA.*CA*, Nr. 44824, Sadaret'e arz (20 Rebî'u'l-evvel 1185).

[337] Ferâizcî-zâde, *Târih-i Gülşen-i Ma'arif*, II, s.1623.

Kefe'yi terk etmesini, aksi takdirde Osmanlı askerine saldırı tehdidinde bulundu.[338]. Bunun üzerine Osmanlı askerleri arasında bir kargaşa yaşandı. Kayıklara binen askerler ve ahali Anadolu sahillerine hücum ettiler[339]. Kefe Valisi Mehmed Paşa da bir gemiye binerek Kefe'yi terk etti. Silâhtar İbrahim Paşa Kefe'yi terk etmeyince, Taman ve Karasu'dan gelen Rus askerlerine esir düştü. Ruslar, esir aldıkları İbrahim Paşa'yı Petersburg'a götürdüler[340]. Böylece Kefe, Yenikale, Taman, Kerc, Gözleve ve Sudak gibi yerler dahil Kırım'ın her tarafı Rusların eline geçti. Kırım Hanı Selim Giray 6 Ağustos 1771'de Büyükdere'ye geldi ve kendisiyle görüşen Nişancı Vekili Osman Efendi'ye Kırım'ın Rusların eline geçtiği haberini verdi.

Ruslar, 3 Ağustos 1771'de Özi Kalesi'ni muhasaraya başladılar. Osmanlı askerleri Rusları geri püskürttü. Bundan sonra iki kez Kılburun Kalesi'ne saldırdılarsa da bir netice elde edemediler. Osmanlı Devleti Kırım'ın işgal edilmesini müteakip, Maksut Giray'ı Kırım Hanı olarak atadı[341]. Buna karşılık Ruslar da, II. Devlet Giray'ın oğlu ve Ahmed Sultan'ın torunu Sahib Giray'ı vekaleten Kırım Hanı yaptılar. Sahib Giray, kardeşi Şahin Giray'ı kendisine kalgay ve Bahaddin Giray'ı da nureddin atadı (Temmuz 1771)[342]. Sahib Giray, II. Katerina'nın arzusu üzerine Kalgay Şahin Giray'ı, beraberinde 50-60 mirza ve Tatar olduğu halde bir andlaşma yapmak üzere Petersburg'a gönderdi. Burada "*Rusya, Devlet-i aliyye ile sulh yaparsa Kırım ahalisi yine Ruslara tâbi olalar*" diye bir sözleşme yapıldı. Bu sözleşmeyi Şahin Giray mühürlerken diğer Tatarlar, sonucunun kötü olacağı endişesiyle onaylamadılar ve Şahin Giray'dan ayrılıp Kırım'a geldiler. Kırım ahalisi Petersburg'da olan biteni öğrendikten sonra bölük bölük dağlara çekilerek asker toplamaya başladılar. Ama artık çok geç kalınmıştı, çünkü Ruslar Kırım'ın her tarafını işgal etmişler, kıpırdanacak bir vaziyet bırakmamışlardı. Şahin Giray daha sonra Kırım'a döndüyse de Kırım'a girmekten çekinerek, andlaşma yapılana kadar Paltova'da oturmak zorunda kaldı (1772)[343]. Şahin Giray'ın Ruslarla imzaladığı andlaş-

[338] Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman, *Müri't-Tevârih*, II-B, s.72.

[339] BOA.*CA*. Nr.1685, Kefe'de Topçubaşı Mustafa'ya buyruldu (Evâhır-ı Rebi'u'l-âhır 1185).

[340] Faik Reşit Unat, "Kırım Tarihi veya Necati Efendi'nin Rusya Sefâretnâmesi", III/15, s.225.

[341] Ferâizcî-zâde, *Târih-i Gülşen-i Ma'arif*, II, s.1623.

[342] Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*, s. 121.

[343] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, I ,s.80.

maya göre Kırım'ın hukûkî ve dinî hürriyetine müdahale edilmeyecekti. Rusya, Kırım'ı Osmanlılara karşı korumak için Yenikale, Kerç ve Kılburun'da askerî birlikler bulunduracaktı. Fakat, Rusların Kırım'daki icraatları, halkın ve mirzaların onlardan yüz çevirerek Osmanlı Devleti'nden yardım istemelerine neden oldu. Bu maksatla gönderilen Devlet Giray ve Canikli Ali Paşa, Kuban yakasına kadar ilerledi. Ruslar, Devlet Giray'ın Pugaçev isyanına yardım etmesinden çekiniyordu. Bu durum Küçük Kaynarca andlaşmasına kadar devam etti[344].

C - SAVAŞI SONA ERDİRME GİRİŞİMLERİ

1 - Rusların İkinci Defa Sulh Teklifleri

Osmanlı Devleti, Avusturya ile gizli olarak akdettiği 6 Temmuz muahedesi gereği, ödemesi gereken meblağın ilk taksidini 25 Temmuz 1771'de Avusturya boyarlarına teslim etti. Osmanlı Devleti yükümlülüklerini yerine getirirken Avusturya'nın andlaşmayı tasdik etmesini bekliyordu. Fakat Başvekil Kaunitz, bu andlaşmayı sadece Rusya'ya karşı bir koz olarak kullanma düşüncesinde olduğundan imzalamaya yanaşmamakla birlikte, Bâb-ı âliye ittifaka sadık olduklarına dair bilgi de vermemekteydi[345]. Prusya, Avusturya'nın Osmanlı Devleti ile ittifakını duyduğunda bunu başarısızlığa uğratmaya çalıştı. Çünkü, Rusya'ya andlaşma gereği verdiği yıllık bir milyon altın için sıkıntı içinde bulunuyordu. Bir de müttefikine karşı Avusturya'nın ittifak hareketinde bulunmasını yeni bir savaşa meydan vereceğini düşünerek Lehistan'ın taksim fikrini ortaya attı. Neticede Avusturya, Osmanlı Devleti ile aralarındaki ittifaka rağmen daha cazip bulduğu Lehistan'ın taksim fikrini kabul etti[346]. Böylece Rusya-Avusturya ve Prusya, Petersburg'da bir andlaşmaya vardı. Buna göre Galiçya ve Zips kıtasını Avusturya, Lehistan Prusya'sını Prusya ve Litvanya Dükalığı'nı ise Rusya'nın olması kararlaştırıldı[347]. Daha sonra üç devletin kuvvetleri Varşova'ya girerek Diyet Meclisi'ne andlaşmayı tasdik ettirdiler (Temmuz 1772).

[344] Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı (1772-1782)", XIII/76, s. 17-19.
[345] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.237.
[346] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.258.
[347] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.307.

a - Yergöğü Mütârekesi

Lehistan'ın taksimi meselesi, Prusya ve Rusya arasında devam ederken, Prusya, Rusya'yı Osmanlı Devleti ile barış yapması konusunda ikna etmeye çalışıyordu. Rusya ise andlaşma görüşmelerine başlamak için Eflâk, Buğdan ile Kırım'ın serbestisi ile ilgili iki şartı arasından Kırım ile ilgili olanından vazgeçmişti. Gerçekte ise Rusya bu sırada sulh yapmaya taraftar idi. Savaştan önce hedeflediği Tuna nehrinin batı tarafını tamamen almış ve Kırım'ı istilâ ederek Osmanlı Devleti'nden koparmıştı. Rusya'yı barış yapmaya sevk eden diğer önemli bir âmil de Rus ordusunda yayılan veba salgınıdır. Bu salgından dolayı ortalama, haftada 700-800 kişi ölürken, savaşın başlangıcından beri 133.295 kişi bu salgından telef olmuştu. Akdeniz'de de donanma askerleri arasında başka öldürücü hastalıklar kol geziyordu[348]. Prusya sefiri Zegelin, Bâb-ı âliye Buğdan şehirlerinin birinde Rusya ile sulh görüşmeleri yapılması konusunda bir muhtıra vermişti. Bâb-ı âli Rusya'nın ön şartsız görüşme ve Prusya ile Avusturya'nın tavassutunu kabul etmesini istiyordu[349]. Fakat Avusturya'nın Leh mukâsemenamesine dahil edilmesi ile aniden dengeler değişmiş oldu. Avusturya ve Prusya elçileri Osmanlı Devleti'ne verdikleri müşterek nota ile sulh görüşmelerine başlanmasını istediler. Bu sıralarda Rusya'da esir bulunan Vasıf Efendi vasıtasıyla Katerina'nın barış teklifini içeren imzasız bir mektubu da gelmişti. Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa barış taraftarıydı. Oluşan bu siyasî hava neticesinde sulh görüşmelerine başlanmasına karar verildi.

Görüşmelere başlanması için ilk önce mütareke akdedilmesi gerekiyordu. Sadrazam Mehmed Paşa ile Romanzow, Yergöğü'de mütareke görüşmeleri için hazırlığa başladılar. Mütareke müzakereleri için Süvari Mukâbelecisi Abdülkerim Efendi, Dîvân Kesedarı Dürrî Efendi ve Dîvân Tercümanı İskerlet Efendi görevlendirildi. Bunlar 8 Nisan 1772'de Yergöğü'ne gitmek için İstanbul'dan ayrıldılar. Rusya ise mütareke için Yergöğü generali Simolin'i görevlendirdi. İki heyet 19 Nisan 1772'de Yergöğü'ne vardılar. Çadırlara yerleştikten sonra Simolin onları iyi bir şekilde ağırlayabilmek için hizmetlerine kırkın üzerinde görevliler tayin etti. Murahhaslar, üç gün sonra ruhsatnamelerini mübadele ettikten sonra 23 Nisan 1772'de görüşmelere başladılar. Müta-

[348] Castera, *Katerina Tarihi*, s.69.
[349] Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî*, II s.183.

reke akdi için müzakerelerin bitmesi ile 10 Mayıs 1772'de[350] "*temessükleşme*" yapıldıktan sonra dokuz madde üzerine olan mütareke, Sadrazam ve Romanzow tarafından imzalandı[351]. Yergöğü Mütârekesi'nin şartları şunlardır[352]:

1 - İki taraf bulundukları mahallerde muharebe etmeyeceklerdir.

2 - Rusçuk ve Yergöğü'deki askerlerin kumandanlarına, Anadolu ve Rumeli askerlerine ateşkes haber verilecektir.

3 - Tarafların askerî kuvvetleri mütareke müddetince bulundukları yerlerde kalacaklardır. Tuna sahilinde hudut tayin olunçaya kadar Tuna nehri sınır olup yeni binalar yapılmayacaktır. Tahrip olan yerler, özellikle Babadağı, Tolçı, İsakçı, Maçin ve Hırsova tamir olunmayacaktır.

4 - Mütareke akdine memur Rus murahhasları ile İstanbul ve Akdeniz'deki Rusya donanması kumandanına mütarekeyi ilâna ruhsat verilecektir. Donanma komutanı da Osmanlı Devleti donanması ile bir mütareke yapıp sahillere ve Kırım'a haber gönderecektir. Tuna boğazlarına Osmanlı gemileri girmeyecektir. Tuna'daki donanmanın arada sınır kabul edilen nehirde dolaşmasına engel olunmayacak ve iki taraf halkı arasında bir niza' olursa zabitler tarafından halledilecektir.

5 - Özi ve Kılburun kalelerine mütareke haberi ulaştıktan sonra asker ve mühimmat gönderilmeyecek, fakat zâhire gönderilebilecektir.

6 - Zâhire yüklü gemiler hava muhalefeti veya başka nedenlerle Kırım sahiline ve karşısındaki Basarabya tarafından karaya vurursa kurtarılmasına yardım edilecektir.

7 - Tuna, Kırım ve Basarabya taraflarında zâhire yüklü Rus gemisi kazâen Osmanlı Devleti hudutlarına düşerse ahali kurtarılmasına yardımcı olacaktır.

[350] Bu mütarekenin tarihi bazı kaynaklarda 10 Haziran 1772 olarak gösterilmektedir. Kâmil Paşa *Tarih-i Siyasî*, II, s.184; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s.486.

[351] Romanzow, Abdülkerim Efendi ve maiyetindekilere üç tulum samur kürk hediye verirken, karşılığında Osmanlı murahhasları da Simolin'e bir donanmış at ve sır katipleri ile tercümanlarına da para verdiler BOA.*A.DVN.DVE*, Nr. 9/10, Dîvân-ı hümayûna arzuhâl (5 Rebi'ul-evvel 1186).

[352] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.162.

8 - Gürcistan, Kuban ve sair Anadolu taraflarındaki askerler tarafına mütareke haberi ulaştığında, cümlesi mütareke şartlarına riayet edecektir. Her şehir, kale ve sair yerler kimin elinde ise öylece kalacaktır.

9 - Bu muahedenin müddeti Buğdan, Eflâk, Kırım, Bucak ve sair tarafların arazilerinde istisnasız uygulanacaktır. Karadeniz sularında mütâreke murahhasları akd-i meclis edinceye kadar iki taraf seraskerleri taraflarından mütareke şartları uygulanacaktır. Mütarekenin müddeti Ekim 1772'nin sonuna kadardır.

b - Bahr-ı Sefid Mütârekesi

Osmanlı denizcisi "Canım Hoca oğlu" Mustafa Bey, 28 Haziran 1772'de Akdeniz'deki Rus donanması yetkilileri ile denizlerde mütâreke yapmak üzere görevlendirildi. Rus donanması tarafından murahhas tayin edilen Spiridof ile yapılan müzakereler sonucu 12 Temmuz 1772'de on maddeden müteşekkil "*Bahr-ı Sefid Mütârekesi*", Bare adasının Ose Limanı'nda imzalandı[353]. Mütâreke'nin maddeleri şunlardır:

1 - Mütareke esnasında Akdeniz'de Anadolu ve Rumeli sahillerinde, Akdeniz donanması ve kara askeri arasında muharebe olmayacaktır.

2 - Bu mütareke, diğer ada ve sahillerde uygulanan mütareke tarihinden on gün sonra yürürlüğe girecektir. Ateşkes emrini tebliğ için Girit ve Rodos havalileri ve o taraflardaki Rus ve Osmanlı donanmalarına haber vermek için iki taraftan ulaklar gönderilecektir. Ulakların ilgili gemilere ulaşmasından önce herhangi bir olay olmuşsa dava edilmeyecektir.

3 - Mütâreke anında iki taraf donanmaları nerede ise oldukları yerlerde kalacaklardır. Rus donanmasına ait gemiler "*Taşoz Adası'nın taşra tarafından ve Susa Adası ardından İstanköy ve Girid havalilerine varıncaya dek ehl-i İslâm olmayan cezirelerde*" ikâmet edebilecekler ve dolaşabileceklerdir. Osmanlı gemileri ise Anadolu ve Rumeli sahilleri dahil, tüm adalarda bulundukları mahallere demirleyeceklerdir. Şayet Ülgün, Cezayir ve Tunus taraflarından gemiler gelir ise Çuka

[353] BOA.*A.DVN.DVE*, Nr. 9/10, Antlaşma metni sureti (11 Rebi'u'l-evvel 1186); *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/4, Bahr-ı Sefid Mütarekesi sureti (11 Rebi'u'l-âhir 1186)

Adası'ndan Girit Adası'na gidecekler, yol boyu rast geldikleri Rus bayraklı gemilere saldırmayacaklardır. Taşoz Adası iki taraf gemilerince bir felâket durumu istisna olarak boş bırakılacaktır. Susam Adası'nın ahalisi reaya olmasına rağmen ada, Anadolu sahillerine yakın olduğundan buraya da Rus gemileri tabii afet durumları hariç uğramayacaklardır.

4 - Akdeniz'den Rumeliye gidip gelecek iki taraf ulaklarına kolaylık gösterilecektir. Bir gemide başka bir devletin ulağı bulunuyorsa geminin baş direğine beyaz bayrak çekilecektir. Osmanlı Devleti'ne ait gemiler, Rus gemilerine rastladıklarında veya Anadolu ve Rumeli sahili ve adalara görev gereği askersiz ve mühimmatsız gittiklerinde, Rus gemileri tarafından engel olunmayacaktır. Bu uygulama aynı şekilde küçük Rus gemileri için de geçerlidir.

5 - Mütâreke müddetince boğazlara ve adalara asker ve mühimmat götürüp getirilmeyecektir. Buralarda yeni binalar ve savaş gemileri yapılmayacaktır. Mütârekeden önce inşâ olunan kalyonlar denize indirilmeyecektir. Gemi inşâsı için bir yerden bir yere kereste götürülmeyecektir. Lâkin Akdeniz, Anadolu ve Rumeli sahil ve adalarına zâhire götürülmesi serbesttir. Bu tür gemilerde, içindeki mallarla ilgili defter bulunacağından ne suretle olursa olsun Rus donanması tarafından aranmayacaktır.

6 - Kaza sonucu Osmanlı ve Rus sahillerine yanaşan gemilere yardım edilecektir.

7 - Gemiler mensup oldukları ülke bayrakları ile dolaşacaklardır. Rum reaya ise eskiden hangi bayrakla dolaşıyorsa öyle dolaşacaktır. Gemi tayfaları kendilerini eşkıyalardan korumak için yeterli miktarda mühimmat, top, silâh ve tüfek bulundurabileceklerdir.

8 - Bu mütâreke, mütâreke temessükleri tarihinden başlayarak 12 Kasım 1772 tarihine kadar geçerlidir. Tuna havalilerindeki askerler mütareke müddetlerini uzatır veya kısaltırlarsa o andan itibaren Bahr-ı Sefid'de de uygulanacaktır.

9 - Çıkabilecek meseleleri çözüm için Rus amirali, Eskiroz Adası'nda, Sakız Muhafızı da Sakız Adası'nda bir memur görevlendirecektir.

10 - Bu temessükün Türkçesi Mustafa Bey, Rusçası ise Rus donanması amirali Spiridof tarafından imzalandıktan sonra her ikisi de

Fransızca'ya çevrilmiştir. Fransızca temessükler karşılıklı olarak imzalanmıştır. Bir adet Türkçe ve Fransızca temessük imzalandıktan sonra Rus amirali Spiridof'a teslim edilirken, yine bir adet Rusça ve Fransızca temessük de Mustafa Bey'e teslim edilmiştir.

Mütâreke imzalandıktan sonra ilânı ve şartları Bâb-ı âliye, Boğaz Hisarları Seraskeri Ali Paşa'ya, Sakız ve Midilli muhafızlarına[354] ve Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'ya[355] birer temessük göndermek suretiyle bildirildi.

2 - Fokşan Müzakereleri

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında karada ve denizde ateşkes sağlandıktan sonra, barış müzakerelerinin Eflâk ve Buğdan hudûdundaki Fokşan kasabasında yapılması kararlaştırıldı. Osmanlı Devleti, müzakereleri yürütmek üzere birinci murahhaslığa eski Reisülküttap Yenişehirli Osman Efendi, ikinci murahhaslığa ulemadan Ayasofya Camii Şeyhi Mevlâna Yasincizâde Osman Efendi'yi ve Defterdar olarak da Dîvân-ı hümâyûn hocalarından Küçük İbrahim Efendi'yi atadı. Tavassut için murahhasların yanında bulunan Avusturya elçisi Thugut ve Prusya elçisi Zegelin'e masrafları için 25 biner kuruş para verildi. Heyet, 16 Haziran'da İstanbul'dan ayrıldı ve 5 Temmuz'da Şumnu'da bulunan ordugâha geldiler. Heyet üyeleri ordugâhta üç gün kaldı. Burada Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa'dan çeşitli hediyeler aldıktan sonra Rusçuk'a geçen heyet üyeleri Ağustos ayının ilk gününde müzakere mahalli olan Fokşan'a vardılar (Ağustos 1772)[356].

Rusya, murahhas olarak Katerina'nın gözdelerinden Ligor Orlof'u birinci, Yedikule'den kısa bir süre önce serbest bırakılan Aleksi Obreskow'u da ikinci murahhas olarak atadı. Katerina murahhaslarına son derece güveniyordu ve hatta onlar için "*Benim sulh ve müsâlemet meleklerim zannederim şimdi bed-çehre Türklerle karşı karşıya bulunuyorlar. Kont Orlof ki; bilâ-mübâlağa zamanın en güzel ve yakışıklı adamıdır. Bunların karşısında hakikaten bir melek gibi görünecektir*"[357] demekteydi. Fokşan'da ilk pürüz, murahhasların rütbeleri-

[354] BOA.*A.DVN.DVE*, Nr. 9/10, Dîvân-ı hümâyûna arzuhâl (15 Rebî'u'l-âhır 1186).

[355] BOA.*A.DVN.DVE*, Nr. 9/10-1, Dîvân-ı hümâyûna arzuhâl (17 Rebî'u'l-âhır 1186).

[356] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 171/151-2, Karadeniz seraskeri Hacı Ali Paşa'ya hüküm (Evâhır-ı Cemâziye'l-evvel 1186); Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.170.

[357] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.319.

nin denkliği meselesinde çıktı. Orlof, Obreskow'un büyük elçilik rütbesine hâiz olduğunu, ikinci murahhas Şeyh Yasincizâde'nin de aynı rütbede olmasının şart olduğunu ileri sürdü. Neticede, imzalı ve mühürlü bir kâğıt verilerek rütbenin geleceği garanti altına alındıktan sonra görüşmelere başlandı[358].

Osmanlı Devleti ile barış görüşmelerine oturmayı kabul etmekle beraber Rusya'nın hedefi, eski Doğu Roma'nın merkezi İstanbul'u almaktı. Savaşın gelişen seyri de Rusya'ya bu cesareti vermişti. Savaşın devam ettiği ve Rus ordularının Tuna kıyılarına doğru yayıldığı 1770 yılında II. Katerina, Voltaire'ye yazdığı bir mektupta bu konuda duyduğu memnuniyeti şu şekilde belirtmekteydi: "*İstanbul'un fethine gelince, çok yakın göremiyorum. Nasıl olsa dünyada öyle bir söz vardır ki, hiçbir konuda ümitsizliğe düşmemek gerekir*"[359]. Barış görüşmelerine başlanması, bu beklenti ve ümit içinde olan Rus devlet adamlarının bir kısmı tarafından Rusya lehine gerçekleşecek gelişmelerin arefesi olarak değerlendirilmiştir. Bunlara göre barış akdi görüşmeleri "*İstanbul'un fethi için seferberlikten önce sadece bir teneffüstü*"[360]. Fakat II. Katerina'nın ve Osmanlı yöneticilerinin tavrı, mutabık kalındığında barış yapılmasından yanaydı.

Fokşan görüşmeleri 19 Ağustos 1772'de başladı. Daha önce ateşkes görüşmeleri yapılırken mütâreke müddetini murahhasların belirlemesi kararlaştırılmıştı. Bu nedenle ilk olarak mütareke müddeti gündeme geldi ve ittifakla 21 Eylül 1772'ye kadar mütâreke müddeti uzatılmış oldu. Süre Gürcistan taraflarının uzaklığı dikkate alınarak sadece bu taraflarda geçerli olmak üzere, Ekim'in başlangıcına kadar uzatıldı[361]. Ruslar, ilk istek olarak Osmanlı murahhaslarıyla beraber gelen Avusturya ve Prusya elçilerini müzakere mahalline alınama şartlarını ileri sürdü. Orlof, "*Devletimiz müte'ayyen bir devlet olub âharın tavassutuna 'adem-i tenezzül ile maslahatını hod be hod rü'yet eyleyeceğini*"[362] söylerken, sözüne hukûkî bir dayanak bulmak için de elçile-

[358] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.172.

[359] E.İ. Druzhinina, Kyuchuk Kaynardzhiyskiy mir 1774 goda (yego podgotovka i zaklyucheniye), Moskova 1955, s. 149.

[360] E.İ. Druzhinina, Kyuchuk Kaynardzhiyskiy mir 1774 goda , s. 150.

[361] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 171/164-1, Kars Seraskeri'ne hüküm (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhır 1186); Romanzow, bu konuda Gürcistan'daki Rus generallerine mütâreke yapıldığını belirten bir tahrir gönderdi. Mehmed Emin, *Rus Muralıhaslarına Dair Reisülküttab Recai el-Hac Mehmed Efendi'nin Tarihi...*, s.19.

[362] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.174.

rin itimatnamelerinin "*hüsn-i hıdmetten*" bahsettiğini, bu nedenle bunların konferansa kabullerinin devletler hukukuna aykırı düşeceğini bildirdi. Rus murahhaslarının çıkışına Prusya elçisi ses çıkarmazken Avusturya Elçisi "*taksim müzakereleri*"nden haberdar olduğu için Ruslarla bir ihtilaf çıkarmanın yersiz olacağını düşündüğünden, o da bir itirazda bulunmadı[363]. Bu şekilde müzakereler iki devlet murahhaslarının baş başa kalmalarıyla devam etti.

Ruslar, müzakerelere başlamak için üç şart ileri sürdüler. Bunlardan birincisi, iki devlet arasında ihtilâf vukû'una sebep teşkil eden meselelerin çözümü, ikincisi tanzim olunacak mukâvelenin iki devletin de menfaatine olması ve üçüncüsü ise barışı bozan tarafın Türkler olduğu iddiasıyla tazminat ödenmesi idi. Birinci şart ile Kırım'ın istiklâlini ve ikinci şart ile de Osmanlı sâhillerinin hepsinde Rus gemilerinin serbestçe dolaşması ve Rus tüccarlarının en çok müsaadeye mazhar milletlerle müsâvi tutulmasını amaçlıyorlardı[364]. Rusların bu niyetlerini açıkça dile getiren Osman Efendi, savaşı başlatan tarafın Rusya olduğunu, Kırım'a bağımsızlık verilmesinin kabûlü mümkün olmayan bir teklif olduğunu beyan ile Rusya'nın ileri sürdüğü şartları reddetti. Orlof ise, Tatarların serbestisinin kabulünün andlaşmanın esası ve diğer maddelerin görüşülmesinin de şartı olduğunu ileri sürünce görüşmeler bu noktada kilitlendi. Osman Efendi'den görüşlerini yazılı olarak bildirmesini istedi. Osman Efendi, Kırım hanının ve kadılarının padişah tarafından atanması kaydıyla bağımsızlık fikrinin kabul edebileceğini, tazminat için de Basarabya'dan bir kısım toprağın bırakılabileceğini, fakat bütün bunların kabulü için padişahın onayı gerektiğini ileri sürüyordu[365]. Orlof ise "*bir kavmin reis-i hükümdarı unvan ve şerefçe bir diğerine merbût bulunur ve başka bir devletin tasdikine muhtaç olursa o kavme hür ve müstakil nazarıyla nasıl bakılır*" diyerek bu teklifi kabul etmedi. O, andlaşma yapılması için çok acele ediyordu. Çünkü, İmparatoriçe nezdindeki mevkiine başka birisinin yerleşeceği kaygısını taşıdığından bir an evvel Petersburg'a dönmek istiyordu[366]. Bir ay kadar bir zaman süren müzakerelerde ilerleme sağlanamayınca Fokşan görüşmeleri neticesiz kaldı. Osmanlı murahhas-

[363] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.319; E.İ. Druzhinina, Kyuchuk Kaynardzhiyskiy mir 1774 goda , s. 183.

[364] Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî*, II, s.185b.

[365] Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s.494.

[366] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.320.

ları müzakere mahallini terk edip Rusçuk tarafına dönerken, Orlof bazı hesaplar için[367], Petersburg'a, Obreskow da Romanzow'un yanına döndü[368].

Ahmed Resmî'ye göre murahhas Osman Efendi, "*fenn-i mugâlata ve muhâverede nâdirü'l-vücud ashâb-ı laklaka ve şakşakadan*" birisi olması yani çenesinin kuvvetli olması nedeniyle Rusları iknâ edebileceğini zannediyordu. Fakat Ruslarla yapılan müzakereler, hiç de onun düşündüğü gibi gerçekleşmedi. Andlaşma maddelerini müzakere ederken "*ulemanın lisanına düşüp bedenimi ortadan kaldırırlar*" düşüncesiyle ilerisine göre yararlı olabilecek bir andlaşmayı dahi imzalamaya çekindi. Müzakere mahallinde Osman Efendi'nin uzun nutuklarını Ruslar "*kaval dinler gibi*" dinliyorlardı. Onun gereksiz yaygaralarını gören Ruslar, kendisi hakkında "*bu efendi delidir desek edebden hariç. Amcak şöyle deriz ki, bunun aklı var ama bu bizim bildiğimiz, gördüğümüz akıllardan değildir*" demekteydiler[369]. Müzakereler devamı ederken görüşmelerin olumsuz bir havaya girmesi üzerine, Rusların görüşmeleri aniden keserek saldırıya geçme ihtimalinin belirmesiyle cephelerdeki askerler tayakkuz durumuna geçirildi[370].

[367] Castera, *Katerina Tarihi*, s.70.

[368] Bu sıralarda Fokşan'daki görüşmelerde andlaşmanın Osmanlı Devleti'nin lehine sonuçlanması için Romanzow, Orlof ve Obreskow'a Osmanlı murahhasları tarafından büyü yapılacağı yönünde şayialar ortaya çıkmıştı. Buna göre güya murahhas Osman Efendi, kendisine bu konuda verilen direktifleri uygulama imkânı bulamadı. Tahsin ÖZ, "Yerköy Mükâlemelerinde Murahhaslar için Gönderilen Büyüler", *Tarih Vesikaları Dergisi*, II/10 (Ağustos 1942), s.102.

[369] Ahmed Resmî, *Hülâsâtü'l-İ'tibar*, s.55.

[370] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 171/153-3, Özi Muhafızı Ali Paşa'ya hüküm (Cemâziye'l-âhır 1186); Kılburun ve Özi kaleleri tahkim edildi. Aynı şekilde Karadeniz'in ve boğazların korunmasına ihtimam gösterilirken Erzurum Valisi ve Kars seraskeri ve Çıldır Valisi Süleyman Paşa Rusların hilelerine karşı dikkatli olması hususunda ikaz edildi. Murahhasların hiç bir neticeye varmadan geri gelmeleri üzerine savaşın yeniden başlaması ihtimali daha da arttığından ikinci bir emre kadar askerlerin yerlerinden izinsiz ayrılmaları yasaklandı. Cephelerdeki seraskerlere emirler gönderilerek Ruslar saldırmadıkça saldırmamaları tembihlendi. *Mühimme Defteri*, Nr. 171/159-1, Rusçuk Seraskeri Dağıstânî Ali Paşa'ya hüküm (Evâil-i Cemâziye'l-âhır 1186); *Mühimme Defteri*, Nr. 171/151-2, Karadeniz Seraskeri Hacı Ali Paşa'ya hüküm (Evâhır-ı Cemâziye'l-âhır 1186); *Mühimme Defteri*, Nr. 171/582-2, Boğazhisarları seraskeri Ali Paşa'ya hüküm (Evâhır-ı Cemâziye'l-âhır 1186); Ruslar harp hilesi olarak kurusıkı top ve fişenkler atmak, sütunlar üzerine şapka giydirerek askeri çok göstermek gibi şaşırtmaca hileler de yapıyorlardı. *Mühimme Defteri*, Nr. 171/164-1, Kars Seraskeri'ne hüküm (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhır 1186); *Mühimme Defteri*, Nr. 171/167-1, Delioman ve Dobruca kadılarına hüküm (Evâhır-ı Cemâziye'l-âhır 1186); 171/159-1, Rusçuk seraskeri Dağıstânî Ali

3 - Bükreş Müzakereleri

Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa, askerlerin ve ordunun durumunu gayet iyi bildiğinden müzakerelerin barış ile neticelenmemesine çok üzüldü. Bu sırada Rus Generali Romanzow'dan, iki taraf murahhaslarını, bin bir güçlükle toplanılan müzakere mahallinde kavga etmek ve boşa vakit geçirmekle suçlayan mektubu geldi. Sadrazam, mevcut durumu görüşmek üzere ordu erkânı ile toplantı yaptı. Toplantıda askerin dağınıklığı ve her gün firarı ve bu şartlarda savaşmanın zor olduğu görüşü üzerinde durularak, kışın yaklaşması sebebiyle hazırlıksız olarak savaşmanın kârdan çok zarar getireceği düşünüldü ve mütarekenin uzatılması için girişimlerde bulunulması kararlaştırıldı. General Romanzow'un eskiden beri sulh taraftarı olduğu dikkate alınarak, Vasıf Efendi vasıtası ile gönderdiği mektubuna cevap yazılmasına ve mektubun Osman Efendi ordugâha gelmeden gönderilmesine karar verildi. Romanzow'a gönderilen mektupta Sadrazam, "*sizin Orlof ile bizim Osman Efendi ikisi bila fuzûl ve müte'accib densizler olmağla kuvve-i karîbeye gelmiş bu hayırlı maslahatı ta'dil ettiler. Evvela budur ki, mütârekeyi uzadub müceddeden başka murahhaslar tayin etmekle maksadı tekmil edelim*" diyordu[371].

Romanzow'a götürmek üzere mektubu alan Vasıf Efendi'ye, vezir kethüdası Resmî Ahmed Efendi, "*mütarekenin 10 gün bile uzatılması kârdır, zira vezir Osman Efendi'nin döndüğünü duyan askerlerin üçte biri firar etmiştir, diğerleri de etmek üzeredir*" demek suretiyle ordunun içinde bulunduğu durumun vahametini anlatıyordu. Oradan Rusçuk'a geçen Vasıf Efendi, Rusçuk Seraskeri Dağıstânî Ali Paşa'dan Rusları tahrik edecek bir harekette bulunmamasını istededi. Fakat, Osman Efendi daha önce gelip asılsız bilgilerle cephelerdeki komutanları yanıltmıştı. Bu nedenle Paşa ona hiç beklemediği cevaplar veriyordu. Ali Paşa'ya göre "*mütarekeye gerek*"yoktu *ve "Sadrazamın emir vermesi halinde emrindeki askerle Kiev'e kadar*" gidebilecekti. Oradan Yergöğü'ye geçen Vasıf Efendi, Rus generalinin kendisine tahsis ettiği Kalsaka[372] ile Yaş şehrine hareket etti[373]. Yaş'a giderken

---

Paşa'ya hüküm (Muharrem 1186); *CA*, Nr. 48374, Tuna kenarındaki kazaların kadılarına hüküm (27 Cemâziye'l-âhır 1186).

[371] Ahmed Resmî, *Hülâsâtü'l-I'tibar*, s.56.

[372] Kalsaka: Körüklü küçük fayton.

[373] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.177.

Osman Efendi'nin anlaşma yapmanın imkânsız olduğu ve geri dönmesi yönündeki gayretlerine rağmen yoluna devam etti[371].

Vasıf Efendi, Yaş şehrinde Romanzow'a, Sadrazam'ın mektubunu takdim etti. Akabinde mütâreke müddetinin uzatılması ve sulh müzakerelerine başlanması için görüşmelere geçildi. Gece yapılan mülâkatta, Romanzow, Osmanlı Devleti'nin mütârekeyi yeni askerî kuvvetlerin gelmesine kadar vakit kazanmak için istediğini söylüyordu. Vasıf Efendi, Rusların bu iddialarını reddetti. Ona göre Osmanlı Devleti'nin kış için takviye asker getirmesine gerek yoktu. Çünkü Rusçuk ve Silistre'de 40-50 bin ve ordugâhta da 80 bin asker vardı. Sahillerdeki askerler de savaşmak için beklemekteydiler. Hatta Rusçuk seraskeri kendisinin bu tarafa gelmesinden rahatsız olmuştu ve onu saldırıya geçmemesi için geri dönüşüne kadar zorla durdurmuştu. Osmanlı ordusunun durumu bu gerçeklere uymasa da Vasıf Efendi bu ifadelerle sulh teklifinde samimi olunduğunu anlatmaya çalışıyordu. Vasıf Efendi, görüşülecek maddelerin bazılarının "*istizana*" muhtaç olduğundan ve elçilerin arada gidip gelmesiyle zamanın yetmemesinden kaynaklanan sebeplerle mütâreke müddetinin 7-8 ay olmasını teklif etti[375]. Romanzow, bu durumu imparatoriçeye yazacağını, oradan cevap gelene kadar 40 günlük mütârekeyi kabul etmesini fakat 7-8 aylık sürenin verileceğine dair garanti verebileceğini, Vasıf'ın da aynı şekilde söz vermesini söyledi. Vasıf Efendi Yaş'a gelirken Rus askerleri-

[371] Vasıf Efendi, Yergöğü'ne üç saat mesafede Yaş şehrinden dönen Osman Efendi'ye rast geldi ve ona Sadrazam'ın mektubunu verdi. Osman Efendi'nin "*Romanzow, on gün mütareke akdine me'mur olmayub, mütâreke taleb etmenin devlete leke getireceğini*" beyan etmesi üzerine, Vasıf, "*emrinize tâbiyim git derseniz gider, gitme derseniz gitmem*" deyince, Osman Efendi bundan memnun kaldı ve beraberce Yaş'a döndüler. Osman Efendi, yol boyunca ikinci muavinlik olan Yâsincizâde'den şikâyet ederek kendisine hiç yardımcı olmadığını, bol bol tavuk toplamakla meşgul olduğunu söyledi. Yergöğü ovasında çadırlara varıldığında Osman Efendi, Vasıf Efendi'yi elçilere tanıtırken, Avusturya elçisine dönüp "*mütâreke için göndermişler abes değil mi, Romanzow mütareke yapmaya kadir mi*" diye sorunca o da "*Romanzow, Devleti'nin vekilidir mütareke edemez diyemem*" der demez, Prusya elçisi araya girip "*Behey efendi, bu hodrâylık ve inat ve ısrar niceye dek ittifak-ı ârâ ile Devletiniz bir adam tayin etmiş bunu yolundan redd-i edebe bir vaz'-ı yed olduğundan başka mütâreke mukadder ise vücûd bulur, değil ise giden adam hiç olmadıysa düşman haline vukûf ile Devletinizi âgâh fâidesi melhuz değil mi*" diye Osman Efendi'ye çıkıştı. Bunun üzerine Osman Efendi de Vasıf Efendi'ye "*efendi, sen bizi belâya uğratmak istiyorsun, elçiler böyle dedikten sonra behemehal gitmelisin*" deyince, o da Romanzow'a mektubu götürmek üzere Yaş'a doğru hareket etti. Mehmed Emin, *Rus Muharebelerine Dair Reisülküttab Recai el-Hac Mehmed Efendi'nin Tarihi*..., s. 36; Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.177.

[375] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.178.

nin bölük bölük sahile akın ettiğini, buna karşılık Osmanlı askerlerinin firar ettiğini ve cephelerin boş kaldığını görmüştü. Bu nedenle Rus askerlerinin saldırıya geçmemeleri için Romanzow'a, Osmanlı hükümetinin cephelerdeki askere ateşkes emri verdiğini, aynı emri kendi askerlerine Rusya'nın vermesini teklif etti[376].

Romanzow, bunun üzerine yol boylarında ve Tuna kıyılarında olan askerî birliklerine ulaklar göndererek Osmanlı askerleri saldırmadıkça saldırıya geçmemeleri emrini verdi. Bu konuda 40 günlük mütârekeyi içeren senetler ibraz edildikten sonra Vasıf Efendi, Yaş Kasabası'ndan ayrılarak Rusçuk'a geldi. Vasıf Efendi Rusçuk'a geldiğinde Dağıstânî Ali Paşa'nın tavırlarının öncekine göre değişmiş olduğunu gördü. Ali Paşa öncekinin aksine ordunun savaşacak gücü olmadığını, emrindeki Bosna askerinin çoğunun ishalden öldüğünü, bir kısmının hasta olduğunu, bir kısmının da firar ettiğini, para ve zâhiresinin kalmadığını söylüyordu. Üç dört gün önceki vezîrâne tavrının nedeninin Osman Efendi'nin onu yanlış bilgilendirmesinden kaynaklandığı anlaşılıyordu. Osman Efendinin cephe boylarındaki komutanlara söylediğine göre düşmanın içine hastalık girmişti ve *"Romanzow'un beş gün bile mütâreke yapmaya yetkisi"* yoktu. *"Osmanlı askerlerinin karşıya geçmesi halinde Ruslar Hotin'e kadar firar"* edecekti. Bu nedenle Dağıstani Ali Paşa, Osman Efendi'nin şerrinden korktuğu için böyle davranmıştı. Rusçuk'tan Hazargrad'a gelen Vasıf, burada da Osman Efendi'nin yalan haberleri ve askerleri kışkırtması hadisesi ile karşılaştı[377].

Vasıf Efendi, ordugâha geldiğinde mütarekenin uzatıldığını Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya söyleyince, Paşa verdiği hediyelerle onu mükafatlandırdı ve Osman Efendi'nin görüşlerine uymadan görevini başarıyla yaptığı için Karahisâr-ı Sahib yakınlarındaki Çay'ı zeamet olarak kendisine verdi. Sadrazam hemen askerî erkânı toplayarak, Vasıf Efendi'nin Romanzow'dan getirdiği mütâreke teklifini değerlendirdiler. Bu sırada 1500 kadar yeniçerinin Çalıkkavak muhafızını öldürerek firar ettiği haberi de geldiğinden toplantıda olanların hepsi gelen mütâreke teklifini sevinçle ve ittifakla kabul ettiler[378]. Bu şekilde, mütâreke 21 Eylül 1772'den 30 Ekim'e kadar toplam 40 gün

[376] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.179.
[377] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.180.
[378] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.181.

uzatılmış oldu[379]. Sadaretten verilen mütarekenin 40 gün uzatıldığına dair tasdik tezkeresi[380] Romanzow'a gönderildi. Romanzow da mütâreke senetini tasdik ettikten sonra, tasdiknameler 6 Ekim 1772'de orduya ulaştı[381]. Sadrazam, bunu cephelere duyurarak mütâreke şartlarına uyulmasını istedi[382]. Mütâreke akdedildikten sonra andlaşma için görüşmelerde bulunmak üzere Rusya murahhası Obreskow, kendisinin müzakere yeri olan Bükreş'e gittiğini, Osmanlı Devleti'nin de murahhaslarını göndermesini istedi.

Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa, Bükreş'te andlaşma müzakerelerinde Osmanlı Devleti'ni temsil edecek murahhasların seçimi için yetkililerle toplantı yaptı. Toplantıda, sulh görüşmelerini genellikle reisülküttapların yapması gelenek olduğundan, ittifakla Reisülküttap Abdürrezzak Efendi, kendisine büyük elçilik rütbesi verilerek murahhas tayin olundu (8 Ekim 1772)[383]. Dîvân-ı hümâyûn hocalarından Başmuhasebeci Süleyman Penah Efendi ve silâhdar katibi Ataullah Efendi ise, müsteşar tayin edildiler[384]. Vasıf Efendi mükâleme katibi, İbrahim Münib Efendi, Abdürrezzak Efendi görüşmelere katılmadığı zaman vekil, Seyyid Mehmed Hayri Efendi sır katibi[385] ve Dîvân-ı hümâyûn tercümanı İskerletzâde Efendi de tercüman[386] tayin olundular. Fokşan müzakerelerine katılarak masrafları 300 bin kuruşa çıkan Avusturya ve Prusya elçileri Bükreş müzakerelerine alınmadılar. Abdürrezzak Efendi ve beraberindekiler 22 Ekim 1772'de Şumnu'daki ordu karargâhından ayrılarak, Rusçuk'a hareket ettiler. Fakat onların

[379] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 171/177-1, Rusçuk Seraskeri Dağıstânî Ali Paşa'ya hüküm (Evâhır-ı Cemâziye'l-âhır 1186).

[380] Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın tasdik ettiği mütâreke sureti için bk. BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/9, Sadaretten verilen mütâreke tasdik sureti (Receb 1186); Mehmed Emin, *Rus Muharebelerine Dair Reisülküttab Recai el-Hac Mehmed Efendi'nin Tarihi...*, s.50.

[381] BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/10, Rus Generali tarafından verilen mütâreke tasdik sureti (Receb 1186).

[382] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 171/184-1, Rus Seraskeri Dağıstânî Ali Paşa'ya hüküm (Receb 1186).

[383] BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/7, Abdürrezzak Efendi'ye mektup (11 Receb 1186).

[384] BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr.9/8, Başmuhasebeci Süleyman Penah Efendi'ye mektup (Evâsıt-ı Receb 1186).

[385] BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/8-1, Dîvân hocalarından Mir Ataullah Efendi'ye mektup (Evâsıt-ı Receb 1186).

[386] BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/9, Sadaret tarafından tasdik edilen mütâreke sureti (Evâil-i Receb 1186).

hareketlerinden önce, askerlerin yerlerinde sebat etmelerini sağlamak ve onları mevcut durumdan haberdar etmek amacıyla, cephelerdeki seraskerlere yazılar gönderilerek mütâreke şartlarına riayet etmeleri istendi[387]. 27 Ekim'de Rusçuk'a varıp buradaki askerlere de aynı şeyleri tembihleyen Abdürrezzak Efendi, 2 Kasım'da oradan ayrılarak bindikleri şaykalarla, karşı tarafa geçtiler ve dört günlük bir yolculuktan sonra Bükreş'e vardılar[388].

Müzakereler başlamadan önce karşılıklı hediyeler verildi ve 6 Kasım 1772'de görüşmelere başlandı. Toplantıda ilk önce mütâreke müddetinin uzatılması meselesi ele alındı. Abdürrezzak Efendi mütareke müddetinin 6 ay olmasını önerdi. Bu öneri Obreskow tarafından reddedilmedi. Sonunda 9 Kasım 1772'den itibaren 21 Mart 1773'e kadar mütârekenin 4 ay 13 gün uzatılmasına karar verildi[389]. Gürcistan havalisinin uzaklığı dikkate alınarak, bu yörelerde mütâreke müddeti 5 ay 13 gün olarak tespit edildi. Ateşkes şartları Yergöğü Mütârekesi şartlarının aynısı olarak tespit edilirken, Muhsinzâde Mehmed Paşa ve Romanzow'un tasdik etmeleriyle[390] resmen uygulanmaya başlandı ve bu durum cephelerdeki askerlere duyuruldu[391].

İkinci içtimada Obreskow, Fokşan'daki gibi görüşmelerin baştan kilitlenmemesi için Kırım meselesini en sona bırakarak, harp tazminatı meselesini gündeme getirdi ve savaşı başlatan tarafın Osmanlı Devleti olduğunu, bu nedenle de Rusya'ya savaş tazminatı ödenmesi gerektiğini söyledi. Abdürrezzak Efendi, savaşı başlatan tarafın Rusya olduğunu delilleriyle bir bir anlatarak bunu reddedince, bu sefer Obreskow başka bir maddeye geçti. Rusların üzerinde durdukları diğer bir madde de İstanbul'da bir Ortodoks kilisesi bina ettirmesiydi[392]. Haftada iki gün devam eden toplantılarda bir ilerleme kaydedilemeyince Obreskow, Rusların isteklerini bildiren bir notayı Abdürrezzak Efendi'ye verdi. Verilen notada Ruslar şu isteklerde bulunuyorlardı[393]:

[387] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 171/192-1, Rusçuk Seraskeri Dağıstânî Ali Paşa'ya hüküm (Evâhır-ı Receb 1186).

[388] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 171/203-4, Tutrakan Muhafızı Feyzullah Paşa'ya hüküm (Evâil-i Şa'ban 1186).

[389] Virginia Harris Aksan, *Ahmed Resmî Efendi 1700-1783*, s.250.

[390] BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/11, Romanzow tarafından tasdik edilen mütâreke sureti (Şa'ban 1186).

[391] BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/10, (16 Şa'ban 1186).

[392] E.İ. Druzhinina, Kyuchuk Kaynardzhiyskiy mir 1774 goda , s. 217.

[393] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.190.

1 - Eflâk ve Buğdan'da genel af ilân edilecektir.

2 - Gürcistan'daki kaleler Osmanlılara geri verilecek, Osmanlılar ise buradan esir almayacaktır.

3 - Rus elçileri kabullerde en yüksek derecede törenle kabul edilecektir.

4 - Elçilik personeli ve tercümanlar vergiden muaf tutulacaktır.

5 - İslâm'ı kabul ettiği tercüman huzurunda sabit olan esirler elçiler tarafından geri istenmeyecektir.

6 - Elçinin mal ve eşyasını çalan bir dönme bunu iade edecektir.

7 - Küçük ve Büyük Kabartaylar Ruslara bırakılacaktır.

8 - Kırımlılar Hanlarını kendileri seçecektir.

9 - Esirler, bedelsiz iade edilecektir.

10 - 1739 Andlaşması yürürlükten kaldırılacaktır.

Bir kaç gün müzakere yapıldıktan sonra bu maddelerin hepsi karşılıklı olarak onaylandı. Obreskow bundan sonra Kırım'ın bağımsızlığı meselesini ortaya attı[394]. Uzun müzakereler sonucu bunda da kısmen mutabakat sağlandı. Mutabakatı sağlanan hususlar şunlardır: 1- Hutbede padişahın ismi okunacaktır. 2- Kırımlılar Hanlarını kendileri seçecek ve padişah da bunu tasdik edecektir. 3 - Alıkâm-ı şer'iyeye kadir olan Kırım ulemasına Kadıasker tarafından izin verilecektir. Görüşmelerde uzlaşılamayan nokta ise, Yenikale ve Kerç kalelerinin Ruslara bırakılması meselesi idi. Abdürrezzak Efendi, bu maddenin Osmanlı Devleti'nce kabulünün mümkün olamayacağını ileri sürmesiyle görüşmeler bu noktada tıkanmış oldu. Obreskow'a bunun yerine 40-50 bin kese akçe verilmesi teklif edildiyse de o, "*biz Tatara sizi başlıbaşına adam ederiz diye söz verdik, sözümüzden dönemeziz*" diye bunu reddetti. Müzakerelerde bir ilerleme sağlanamayınca Yenikale ve Kerç kalesinin Ruslara bırakılması maddesinin hükümetler nezdinde müzakere edilmesi için görüşmelere 40 gün ara verildi[395].

Kırk günlük mühletin sonunda ve 27. görüşmede Rus murahhası Obreskow, müzakereler başlamadan önce, Abdürrezzak Efendi'ye yedi maddelik bir ültimatom vererek, bunların kabul edilmesi halinde

[394] Mehmed Emin, *Rus Muharebelerine Dair Reisülküttab Recai el-Hac Mehmed Efendi Tarihi...*, s.57.

[395] Ahmed Resmî, *Hülâsâtü'l-İ'tibar*, s.57.

Rusya'nın tazminat talebinden vaz geçeceğini bildirdi. Bu maddeler şunlardır[396]:

1 - Kırım'ın bağımsızlığında Rusya kefil kabul edilecektir; Kerç ve Yenikale Rusya'ya bırakılacaktır.

2 - Akdeniz ve Karadeniz'de Rus harp ve ticaret gemileri serbestçe dolaşacaktır.

3 - Kırım'ın diğer kaleleri Kırımlılara bırakılacaktır.

4 - Rusların elinde bulunan Buğdan Voyvodası Ligor, ülkesine dönerek prensliğini babadan oğula geçecek şekilde sürdürecek ve Dubrovnikli gibi Buğdan'ın üçte bir vergisini İstanbul'a gönderecektir.

5 - Rusya İstanbul'da sürekli kapıkethüdası bulunduracaktır.

6 - Kılburun Ruslara terk edilerek, Özi tamamen yıkılacaktır.

Vasıf ve diğer kaynaklarda almamasına rağmen Rusların bu son teklifleri arasında İstanbul'da bir Grek-Rus Kilisesi kurulması talepleri de bulunmaktadır[397]. Abdürrezzak Efendi ağır şartları içeren Rusların teklifini reddetti. Obreskow'un, şartların Bâb-ı âliye de bildirilmesi teklifi üzerine, Ataullah Efendi Sadrazam ile görüşmek üzere Şumnu'ya gönderildi. Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın başkanlığında toplanan, Dîvân'da[398], Rusların asıl gayesinin Kerç ve Yenikale'yi almak olduğu, Kırım'ın bağımsızlığının Rus istilâsından daha iyi olduğu ve zamanla bazı kayıpların telafi edilebileceğinden, on sene harp daha olsa, bundan iyi sulh yapılamayacağı kanaati hâsıl oldu.

Muhsinzâde Mehmed Paşa, murahhaslardan gelen şartlar ile, orduda meşveret sonucu varılan görüşleri İstanbul'a bildirdi. İstanbul'daki Osmanlı devlet adamları cephelerdeki askerlerin durumlarına vakıf değillerdi. Bu nedenle Padişahın riyasetinde yapılan toplantıda, teklif edilen şartlar çok ağır bulunarak reddedildi[399]. İstanbul'dan gelen bu karar şüphesiz en çok barışın mutlaka yapılması gerektiğini sa-

[396] Ahmed Vasıf, *Tarih*, II, s.191; Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî*, II, s.186.

[397] E.İ. Druzhinina, Kyuchuk Kaynardzhiyskiy mir 1774 goda , s. 220.

[398] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s. 191.

[399] Toplantıda Osman Efendi de bulunuyordu. Yaptığı konuşmada "*Biz Moskovluyu gözümüzle gördük, nabızların tuttuk. Dimağları ne mertebe fesadda idüğün anladık ve bu sulhun aslı yoktur bunların muradı hile ve iğfaldir*" diye biraz yaldızlı sözler ile aleyhte konuşma yaptı. Şeyhülislâm Efendi, andlaşmanın iyi olduğu ve bundan daha iyi pazarlık olamayacağı görüşünde iken bu muhalif hava sebebiyle ses çıkartamadı. Ahmed Resmî, *Hülâsâtü'l-İ'tibar*, s. 59; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuat*, III, s.59.

vunan Muhsinzadeyi üzdü. O, buna rağmen yine de barış yapılması konusundaki umutlarını muhafaza ediyordu. Bu nedenle Abdürrezzak Efendi'ye, görüşmeleri hemen kesmemesini söyledi. Görüşmeler tekrar başladığında Obreskow, daha önce teklif ettiği maddelerin kabulü konusunda ısrar etmeye başladı. Eğer öne sürdüğü maddeler Osmanlılarca kabul edilmezse bir daha "*mükâleme*" kelimesini diline almayacağını söylüyordu. Abdürrezzak Efendi, barış için son bir çaba daha sarf ederek Ataullah Efendi ile Vasıf Efendi'yi de yanına alıp Obreskow'un karargahına gitti. Obreskow, burada da ileri sürdüğü şartlarda ısrar etti ve bu maddelerin kabul edilmesi halinde, Taman kıyısında Osmanlılara kale yapma müsaadesi verileceğini söyledi[400]. Ertesi gün Abdürrezzak Efendi'nin konağında yapılan müzakereden de bir sonuç çıkmayınca kabul edilmiş maddelerin teatisi için Rusçuk ile Yergöğü adasında bir yerde buluşmak üzere, Bükreş görüşmeleri müsbet bir sonuca varamadan dağıldı. Abdürrezzak Efendi ve beraberindekiler 22 Mart 1773'te Bükreş'ten ayrıldılar[401].

Sulh yapılması için büyük ümitlerin beslendiği Bükreş görüşmeleri de neticesiz kalınca tekrar savaş hazırlıkları yapılmaya başlandı. Rusların öne sürdüğü barış şartlarını ulemanın etkisiyle kabul etmeyen padişah III. Mustafa ve Muhsinzâde Mehmed Paşa aslında bir an önce sulh yapılması taraftarıydılar. Fakat ulemanın Yenikale ve Kerç kalelerini bahane ederek direnmesi üzerine şimdilik barış için bu fırsat kaçmış oldu.

4 - Rus Donanmasının Akdeniz'deki Faaliyetleri

Çeşme vakasından sonra kışı Paros Adası'nda geçiren Rus donanması, 1771 yılı ilkbaharının gelmesi ile beraber, tekrar Osmanlı Devleti'ne ait ada ve kıyılara saldırmak için askerî hazırlıklara başladı. Bodrum gibi muhtemel Rus saldırısına hedef olabilecek yerleşim bi-

[400] Murahhasların görüşlerine göre Rusların en son maksatları, Kılburun kalesinin yıkılması, denizlerde serbest dolaşım, Kerç ve Yenikale'nin kurtarılmasıdır. Diğerleri mugalatadan ibaret idi. Padişah, murahhaslara gönderdiği gizli bir hatt-ı hümâyûnla Rusya'nın Yenikale ve Kerç limanından vazgeçmesi halinde 15 bin kese para teklif etti, fakat bu teklif Obreskow tarafından kabul edilmedi . Obreskow bu teklife "*müflis dediğiniz devlet sizin bu dört maddeyi kabul etmeniz halinde bu parayı hemen size vermeye hazırdır*" demesiyle yapacak daha bir şey kalmadı. Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.195.

[401] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s.192.

rimlerinde savunma tedbirleri alındı.[402]. Hazırlıklarını tamamlayan Rus donanması Amiral Orlof ve Spiridof idaresinde Midilli, Rodos ve Ağrıboz adalarını almak için harekete geçtiler. Fakat başarılı olamadılar. Bunu başaramayan Ruslar, bütün Türk sahillerinin abluka altında olduğunu ilân etti. Ellerindeki mevcut kuvvetle bunu kontrol etme imkânına sahip olmamalarına rağmen, Ege ve Akdeniz ticâreti olumsuz yönde etkilenmeye başladı[403]. 1772 yılı ilkbaharında Ruslar tekrar Karadeniz kıyılarına saldırı hazırlığına giriştiler[404]. Bir yandan da Akdeniz'de özellikle Çanakkale ve civarı ile Mora sularında dolaşmaya başladılar[405].

Akdeniz'de keşif hareketleri ile etrafı kontrol altında bulunduran Ruslar, bu sıralarda isyan halinde bulunan Suriye'de Şeyh Zahir Ömer ve Mısır'da Şeyhülbeled Bulutkapan Ali Bey'e yardımlarda bulunarak Osmanlı Devleti'ni başka bir gailenin içine çekmeye çalıştılar. Önceleri Osmanlı Devleti'ne bağlı görünen Bulutkapan Ali Bey, bağımsız bir devlet kurma plânları içerisindeydi. 1768 Osmanlı-Rus savaşı ona emellerinin gerçekleşmesi için iyi bir fırsat verdi[406]. İlkönce Mısır'da bulunan Osmanlı Valisi Mehmed Paşa'yı görevden alarak kayınbiraderi olan Ebu'z-Zeheb Mehmed Bey'i Hicaz'ın zaptına gönderdi; 1770 Haziran'ında Mekke'yi aldı ve oraya emir tayin ettiği Abdullah tarafından kendisine "*Sultan'ül-Mısır ve'l-Bahreyn*" ünvanı verildi. Akka'da

[402] BOA.*CA*, Nr. 2617, Kapdan-ı Derya Cafer Paşa'ya buyruldu (Evâil-i Zilka'de 1184).

[403] Fevzi Kurtoğlu, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı...*, s. 46.

[404] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 171/134-1, Anadolu Valisi Feyzullah Paşa'ya hüküm (Evâsıt-ı Rebî'u'l-âhır 1186).

[405] BOA. *CH*, Nr. 384, Dîvân-ı hümâyûna arzuhâl (23 Muharrem 1186).

[406] Ali Bey, Mısır'ın nüfuzlu beylerinden İbrahim Kethüda'nın kölesi iken, becerisi sayesinde rakiplerini bertaraf ederek kısa zamanda Mısır Şeyhü'l-Beledi oldu. Mısır'ın ileri gelenlerini öldürerek orada şahsî bir idare kurmak düşüncesi, Şam Valisi Osman Paşa tarafından bir çok defa Osmanlı hükümetine bildirildi. Daha sonra Mısır'da kendisinden daha nüfuzlu ümeradan Hasan Bey ve Salih Bey'i öldürerek Mısır'a tamamen hâkim oldu. 1768 Osmanlı-Rus seferi Ali Bey'in istiklâl denemesine bir fırsat verdiğinden Mekke ve Medine'nin işgaliyle Osmanlı hükümetine baş kaldırmaya başladı. Yakın arkadaşı ve dostu olan Zahir Ömer ise, ailesi Medine taraflarından Safed taraflarına gelmiş; Benî Şihaboğulları ailesinin nüfuzu altına girmiş ve Safed'e kaymakam tayin olduktan sonra zekiliği ve becerikliliği sayesinde kısa zamanda Akka ve etrafına hâkim olmuştur. Daha sonra Benî Şihaboğulları ile arası açılmış, bu sırada devlete isyan eden arkadaşı Ali Bey'e destek olarak Ruslar'la da iş birliği yaparak Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan isyana katılmıştır. Feridun, Emecen, "Ali Bey, Bulutkapan", *TDVİA*, II, s. 383; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*,I, s.307-337.

bulunan arkadaşı Şeyh Zahir Ömer ile de haberleşerek[107], Batılı devletlerle ittifak yapmaya çalıştı. İlk önce Venediklilere baş vurarak, Osmanlılara ait adaları onlara verme vaadinde bulundu. Bundan sonra Zahir Ömer ile birlikte, Akdeniz'de bulunan Rus donanması başkumandanı Orlof ile irtibata geçti. Orlof'a, Suriye'de girişeceği harekâtta kendisine yardımcı olunması halinde, Kudüs'ü ve mukaddes yerleri vaat etti[108]. Orlof, herhangi bir yardımda bulunabilmesi için Ali Bey'in II. Katerina'nın himâyesini kabul etmesi gerektiğini söylüyordu. Ali Bey, Rosti isminde Venedikli bir adamını bu konuda görüşmek üzere Orlof'un yanına gönderdi. Orlof'un yanında bulunan bazı Rum ve Yahudiler, Ali Bey'in itimada şâyân olmayan ve sözüne güvenilemeyen biri olduğunu ileri sürerek buna mani olmaya çalıştılar. Bunun üzerine Orlof, donanmayı Mısır sularına götürmekten vazgeçti. Yalnız, gerektiğinde onlara yardım etmek için bir kısım gemilerin İskenderiye, Hayfa ve Akka limanlarına gideceğine dair söz verdi[109]. Somut bir anlaşmaya varamamalarına rağmen, görüşmeler sırasında Orlof, Ali Bey'in Osmanlılara karşı girişeceği harekâtta silâh, mühimmat ve cephane yardımı yapacaktı. Ruslardan yardım sözü alan Ali Bey ve Zahir Ömer, kısa zamanda Gazze, Remle, Nablus, Kudüs, Yafa, Sayda ve Şam'ı ele geçirdiler. Rus donanması asilerle irtibata geçtikten sonra zaman zaman bazı gemilerini asilere yardım amacıyla İskenderiye ve Hayfa limanlarına gönderiyordu. Yine Amiral Rizo kumandasındaki on gemilik donanma, Nisan 1772'de Patnos'tan Ali Bey ve Zahir Ömer'e yardım amacıyla ayrıldı ve 18 Haziran 1772'de Beyrut önlerine geldi[110].

22 Mayıs 1772'de Şam Valisi Osman Paşa maiyetindeki Osmanlı kuvvetlerini Sahl'a'l-Gaziye mevkiinde yenen Zahir Ömer, Rusları 6 bin kese akçe karşılığında, Sayda'da girişecekleri mücadelede kendilerine yardımcı olmaya ve Beyrut'un bombalanmasına ikna etti[111]. Asilerin de teşviki ile, 18 Haziran 1772'de Beyrut'u bombalayan Ruslar, 300 hanenin harap olmasına sebep oldular. 22 Haziran 1772'de karaya as-

[107] N. A. Koenig, "Ali Bey", *İA.*, İstanbul 1988, I , s.317.
[108] Feridun Emecan, "Ali Bey, Bulutkapan", *TDVİA*, İstanbul 1989, II , s.383.
[109] *Mufassal Osmanlı Tarihi*,V. s. 2599.
[110] Fevzi Kurtoğlu, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı...*, s.48.
[111] Feridun Emecan, "Zahir Ömer", *İA.*, İstanbul 1988, XIII, s.455.

ker çıkarttılarsa da tutunamayarak geri çekildiler ve Beyrut'tan ayrıldılar[112].

Rusların, Suriye ve Mısır sahillerini dolaştıkları sıralarda, Yergöğü ve Akdeniz'deki Rus ve Osmanlı donanmaları arasında mütâreke görüşmeleri cereyan ediyordu. Neticede 12 Temmuz 1772'den geçerli olmak üzere karada ve denizde ateşkes için mütâreke yapıldıktan sonra, Rus donanması 1772 Temmuz'undan itibaren herhangi bir saldırı hareketinde bulunmadı. Mart 1773'te mütâreke müddeti dolduğunda, Ruslar tekrar Ali Bey ve Zahir Ömer Bey'e yardıma başladılar. 6 Temmuz 1773'te donanmalarındaki bir kaç gemi Beyrut'a gelip asilere yardımlarda bulundu. Rusların amaçları Dürzi-Marunileri tahrik ederek Mısır gibi Şam'ı da ayaklandırmaktı. Fakat, Ali Bey'in Mısır'da Ebuz-zeheb Muhammed Bey'e yenilerek kesik başının İstanbul'a gönderilmesi üzerine yalnız kalan Zahir Ömer, Osmanlı hükümeti ile anlaşmak zorunda kaldı. Ruslar, tekrar Zahir Ömer'i kendi taraflarına çekmek istedilerse de Vali Osman Paşa ve Cezzar Ahmed Paşa'nın gayretleri sonucu teşebbüslerinde başarılı olamadılar[113]. 1775 yılında Zahir Ömer tekrar isyan etti fakat, donanma ile Yafa sahillerine gönderilen Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa tarafından ortadan kaldırıldı[114]. Böylece Mısır'dan sonra Suriye'de de sükûnet sağlandı.

Rus donanması uzun zamandan beri Akdeniz ve Ege sahillerinde olduğundan salgın hastalık ve Osmanlı donanmasının saldırılarından gemilerin harap olması nedeniyle perişan bir halde bulunuyordu. Akdeniz'de kayda değer bir başarı gösteremiyorlardı. Nitekim, mütârekenin sona erip harbin başlaması ile beraber Rus gemileri de Akdeniz'de dolaşmaya başladılar. Mısır ve Suriye'de istediklerini bulama-

[112] Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî*, II, s. 188; Ruslar, şehri bombaladıktan sonra, yağma haraketinde bulunmuşlar ve şehirden çekilmelerini sağlamak için de Şihaboğulları'ndan Amir Manşur, Rus kumandanı Rizo'ya 25 bin kuruş ödemiştir. Ruslar bundan sonra şehri boşaltmışlardır. Feridun Emecan, "Zahir Ömer", *İA*,XIII, s. 457.

[113] Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s.511; Cezzar Ahmed Paşa, Bulutkapan Ali Bey'in on sekiz has adamından biriydi. M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Cezzar'ın Mısır'daki Hayatı Hakkında Bir Araştırma", *İÜ. Tarih Dergisi*, Mart 1772, XVI, s.126; Daha sonra Ali Bey ile arası açılınca Şam Valisi Osman Paşa'nın hizmetine girdi. Zahir Ömer ve Ali Bey ile anlaşarak Beyrut'u bombalayan Ruslar'a karşı mücadele etti ve bu sadâkatinin mükafatı olarak Rumeli beylerbeyliği payesi aldı ve Karahisar mutasarrıflığı kendisine verildi. Ahmed Paşa daha sonra Napolyon Bonapart'a karşı meşhur Akka müdafaasında bulundu. Feridun Emecan, "Cezzar Ahmed Paşa", *TDVİA*., İstanbul 1988, VII, s. 517.

[114] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Hasan Paşa, Cezayirli", *İA*.,İstanbul 1988, V/I, s.320.

dıklarından Akdeniz adalarını işgale yönelik faaliyetlere giriştiler. Bu amaçla Elmanof idaresindeki bir filo, 11 Ağustos 1773'te, Bodrum Kalesi önlerine gelerek karaya asker çıkarttı. Fakat, bir netice alamadığından tekrar gemilere çekilmek zorunda kaldı[415]. Bu başarısız muhasaradan sonra hedefleri İstanköy Adası'nın muhasarası oldu[416]. 19 Ağustos'ta İstanköy önlerine gelen Rus donanması, karaya asker çıkarttıysa da kaledekilerin şiddetli mukâvemetleri üzerine 500 kayıp vererek geri çekilmek zorunda kaldı. Akdeniz'deki adalar ve sahil kasabaları da takviye edildi[417]. Ruslar Akdeniz adalarının tamamında büyük direnişle karşılaştılar[418]. Bu sıralarda Tuna boylarındaki muharebelerde Osmanlı kuvetleri iyi neticeler alıyordu. Akdeniz adalarına yönelik Rus saldırıları da püskürtülünce askerlere moral vermek bakımından, Şumnu ordugahında toplar atılmak suretiyle başarılar kutlandı[419].

Amiral Spiridof, Sisam Adası'na karşı giriştiği saldırıda da bir muvaffâkiyet alamadı. 1774 yılı başlarında Rusların İstanköy, Bodrum, Rodos ve Sakız'a tekrar saldıracağı yönünde haberler alındığından buralar takviye edildi[420]. Rus donanması, kıyılardan uzak olan İsporad adalarını işgal ederek tutunmayı başardı. II. Katerina, buraya hemen Moralı asi Rumlardan Pasaros'u vali olarak atadı. Bu durum Küçük Kaynarca Anıdlaşması'na kadar devam etti. Rusya ile anıdlaşma sağlanınca Taşoz Adası'nda bulunan Rus donanması Baltık Denizi'ne hareket edecektir.

[415] Fevzi Kurtoğlu, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı...*, s. 50.

[416] BOA.*CA*, Nr. 51418, İstanköy Muhafızı Azizzâde Abdurrahman Paşa'ya buyruldu (Evâil-i Cemâziye'l-âhır 1187).

[417] *BOA.CA*, Nr. 1989, Sahiller Muhafızı İbrahimzâde Haseki'ye buyruldu (Şevval 1187).

[418] BOA.*CB*, Nr. 3507, Boğazhisarları'ndaki donanma kaptanlarına buyruldu (Receb 1187).

[419] Bu konuda Vidin, Niğbolu, Rusçuk, Ziştovi, Bosna, Hacıoğlupazarı, Karadeniz donanması, Varna ve Özi Muhafız ve seraskerlerine 3 nöbet top atışı yapmaları için emir gönderilmiştir. BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 171/499, Eflâk Muhafızı Vezir İzzet Paşa'ya hüküm (Evâsıt-ı Cemâziye'l âhır 1187).

[420] BOA.*A.DVN.MHM*, Nr. 183/15, İstanköy Muhafızı Azizzade Abdurrahman Paşa'ya buyruldu (Evâsıt-ı Zilhicce 1187); *CH*, Nr. 39695, Rodos Adası Naibi'ne buyruldu (Evâhır-ı Zilhicce 1187).

5 - Küçük Kaynarca Andlaşmasına Doğru

a - Rusların Tuna Boyu Harekâtı

Bükreş görüşmelerinin uzamasından tedirgin olan Osmanlı devlet adamlarının büyük kısmı, müzakereler sırasında İstanbul'a gönderilen, Rusların barış şartlarını hâvî sulh isteklerinden olsa gerek, iki devlet arasında bir barışın imzalanacağına pek ihtimal vermiyordu. Padişah III. Mustafa ve Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa ve devlet erkânının büyük kısmı barışa taraftarken, Rusların ilk önceleri Kırım'ın bağımsızlığı ve sonraları da Kerç ve Yenikale konularında ısrarlı olması bu fırsatın gerçekleşmesine meydan vermedi. Bükreş görüşmeleri devam ederken, bir yandan Ruslar Tuna karşısında gizlice yığınak yapıyorlardı[421]. Osmanlı Devleti'ne göre, Rusların görüşmeleri gereksiz tartışmalarla uzatmasının sebebi, vakit kazanarak hazırlık yapmak ve imkânsız teklifler ileri sürerek mütârekenin bitiminden sonra hemen saldırıya geçmekti. Zira, Rusların hedefleri Tuna'yı ne pahasına olursa olsun geçmekti. Bu maksatla, Tuna'nın karşı taraflarında bulunan Rusçuk tahkim edilmişti. Rusçuk, Osmanlı Devleti açısından stratejik bir öneme sahipti[422]. Kara askerinin yanında Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa da, muhtemel Rus tecavüzlerine karşı donanmayı alarma geçirdi[423].

Bükreş görüşmeleri sonrası Şumnu'daki ordu karargâhına gelen Abdürrezzak Efendi'nin Sadrazam'a verdiği raporda da ifade edildiği gibi[424] dört yıllık savaş boyunca çok sayıda Rus askeri ölmüştü. Tuna sahilleri ile Eflâk ve Buğdan'da halen 30 bin kadar askeri vardır. Bunların ekserisi hasta ve bezgin durumdaydı. Bu nedenle, Ruslar, Bükreş ve çevresindeki kazalarda rast geldikleri kıptî ve reayayı zorla Silistre,

[421] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 171/239-1, Rumeli'nin orta kol kaza kadılarına hüküm (Şevval 1186).

[422] Bükreş görüşmeleri sonuçlanmak üzere iken, Rusçuk seraskeri Dağıstânî Ali Paşa'nın emrine Karinabad, Yanbolu, Akçakızanlık, İslimye, Za'ra-i Atik ve Cedid, Aydos, Pravadi, Kozluca, Yenipazar, İzladi, İnebolu ve Berkofça kazaları ile çevre kaza ve kasabalarından eli kılıç tutan herkesin asker olarak gitmesi emredildi. BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 171/272-3, Karinabad, Yanbolu, Akçakızanlık kazaları kadılarına hüküm (Evâhır-ı Zilhicce 1186).

[423] BOA. *CA*, Nr. 2674, Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'ya buyruldu (Evâhır-ı Zilhicce 1186).

[424] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 171/298-1, Bosna Valisi Osman Paşa'ya hüküm (Evâil-i Muharrem 1187); 300-3, Rusçuk Seraskeri Dağıstânî Ali Paşa'ya hüküm (Evâil-i Muharrem 1187).

Tutrakan, Rusçuk, Niğbolu, Filibe, Ziştovi ve Vidin karşılarına göndermek suretiyle kuvvetlerini mevcuttan fazla göstermeye çalışmaktaydılar. Ayrıca "*ayak patırtısı*" ve değişik hilelerle Osmanlı askerlerini korkutmaya çalışıyorlardı.

Abdürrezzak Efendi'nin ordu karargâhına gelmesinden sonra, Ruslar Tuna boyunda, Kırım, Gürcistan ve Akdeniz'de tekrar taarruza geçtiler. Savaşın yeniden başlaması üzerine Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerine birer beyanname göndererek, Osmanlı Devleti'nin barış için fedakârlıklarını anlattıktan sonra savaşın tekrar başlamasından Rusya'yı sorumlu tuttu[125]. Akabinde Rusya'nın tekrar cephelerde taarruza geçmesi üzerine önlemler alınmaya başlandı. Rusçuk Seraskeri ve Özi Valisi Dağıstânî Ali Paşa ile[126] Maksut Giray, Rusçuk ve civarında Osmanlı askerinin Rus askerinden 8-10 kat daha fazla olduğunu dikkate alarak, bu fırsatın değerlendirilmesi için Rusçuk, Ziştovi veya Niğbolu taraflarından Tuna'yı geçerek Ruslar üzerine akına başladı[127]. Cephelerde asker sıkıntısı çekmemek için Anadolu ve Rumeli bölgeleri ile[128] Tuna boylarındaki kazalar için toplanan askerlerden başka[129], Kırım'ı kurtarmak amacıyla hazırlıklar yapan Devlet Giray da İstanbul'a çağrıldı ve Kırım hakkındaki görüşleri alındı. Zaten bu sırada Rusların Kırım'da yaptıklarından memnun olmayan Kırımlılar, Osmanlı Devleti'nden yardım istemeye başlamışlardı. Neticede Trabzon Valisi, Canik Muhassılı ve Amasya Mutasarrıfı Canikli Hacı Ali Paşa'nın[130], vezirlik rütbesi verildikten sonra 20 bin asker ile Devlet Giray

[125] BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/12, Avrupa devletlerine beyanname (Safer 1187).

[126] BOA. *CA*, Nr. 2978, Rusçuk Seraskeri Dağıstânî Ali Paşa'ya buyruldu (Evâsıt-ı Muharrem 1187).

[127] BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/11, Maksut Giray'a mektup (Evâil-i Muharrem 1187); Yine Şehriköy, İhtiman, Berkofça, İstolcı, Ürgüp ve çevre kaza kadılarına da emirler gönderilerek eli silâh tutan herkesin Vidin Muhafızı İzzet Mehmed Paşa maiyetinde toplanarak fırsat buldukça Karasu tarafına geçerek Ruslara zayiat vermeleri istendi.BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 171/303-1, Şehriköy Kadısı'na hüküm (Evâsıt-ı Muharrem 1187).

[128] BOA.*CA*, Nr. 50264, Anadolu Valisi Ömer Paşa'ya hüküm (Evâil-i Safer 1187).

[129] BOA. *CA*, Nr. 47819, Mihaliç Kadısı'na ferman (Evâil-i Muharrem 1187); *CA*, Nr. 50264, Anadolu Valisi Ömer Paşa'ya buyruldu (Safer 1187).

[130] Canikli Ali Paşa (1720-1785)"de İstanbul'da doğdu. Babasının Terme ve Fatsa'da yaptığı zulümler yüzünden 1741'de Ankara'ya sürüldü. 1748'de babasının ölümü ile ağabeyi Süleyman ile tekrar Canik'e döndü. 1762'de Gürcistan'da çıkan ayaklanmayı bastırmaya memur Çıldır Valisi Hasan Paşa'ya yardıma memur edildi. Aynı yıl Canik muhassılı oldu. 1769'da Hotin tarafına gönderildi. Döndüğünde Samsun ve Amasya'da eşkiyalara karşı temizlik harekâtı yapması sonucu 30 Mayıs 1772'de Amasya sancağı ve

beraberinde olmak üzere Kırım'a gönderilmesine karar verildi[131]. Canikli Ali Paşa ve Devlet Giray'a, sefer için hazineden gerekli para, mühimmat, cephane[132] ve beş gemi gönderildikten sonra Kastamonu, Sivas, Diyarbekir, Çankırı, Tokat, Bolu, Ankara, Karahisar ve Canik bölgelerinden asker toplamaları emredildi[133]. 1773 yılını hiç bir şey yapmadan geçiren Ali Paşa ve Devlet Giray, 1774 yılı başlarında beraberlerinde on sultan daha olduğu halde Kırım'dan Rusları atmak üzere Sinop Limanı'ndan gemilerle Taman'a gönderildi[134]. Toplanan askerlerin idaresi Canikli Hacı Ali Paşa'nın komutasına verildi. Kırım yarımadası kıyılarına varan birliklere Kırım halkından da çok kimseler katıldı[135].

Muhsinzâde Mehmed Paşa ve diğer devlet erkânı, her ne kadar andlaşma sağlanamamasına üzülmüşlerse de, savaşın tekrar başlaması ile bu yeni dönemde Osmanlı askerlerinin galip geleceğine ve Rusların mağlup olacaklarına inanıyorlardı. Onlara göre, görüşlerini destekleyen bir çok durum mevcuttu. Biraz bu inançla olsa gerek, andlaşma görüşmeleri sırasında ve mütârekenin bitiminden sonra, Anadolu ve Rumeli'den çok miktarda asker toplandı. Cephelerde asker sayısını fazla tutmak için başta Sadrazam olmak üzere, devlet erkânı-

---

Kırım seraskerliğine atandı. 1773 Aralık ayında da Trabzon sancağı kendisine malikane olarak verildi. 1776'da Kars seraskeri, 1777'de Kırım seraskeri ve 1778'de Erzurum valisi oldu. 1779'da isyan ederek kırım'a kaçtıysa da Kırım'ın kurtarılmasında görev aldı. Daha sonra 1785'te Erzurum valisi iken öldü. Özcan Mert, "Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi", *TDVİA*, İstanbul 1993, VII, s. 151-152.

[131] Ferâizcî-zâde, *Târih-i Gülşen-i Ma'arif*, II, s.1658.

[132] BOA.Ali Emiri *III.Mustafa*. 25651, (6 Rebî'u'l-evvel 1187); 20929, (16 Cemâziye'l-evvel 1187); *CA*, Nr. 26679, 4 (Cemâziye'l-evvel 1187).

[133] Rusçuk ve Niğbolu civarlarında bulunan Maksut Giray ise, kendisinin görüşü alınmadan Kırım hakkında böyle karar alınmasına gücendi ve gizlice çiftliğine çekildi. Onun bu tavrına kızan III. Mustafa, Maksut Giray'ı Tatarbazar'ına sürdü. BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 171/323-1, Erzurum Yeniçeri Zabiti Süleyman'a hüküm (Evâhır-ı Muharrem 1187); *CA*, Nr. 22470, (Evâhır-ı Zilka'de 1187); Nr.51306, Çankırı Kaymakamı Hüseyin'e buyruldu (Zilhicce 1187); Nr. 51307, Diyarbakır Mukâtaası Voyvodası İsmail'e buyruldu (Evâil-i zilhicce 1187); Nr. 51306, (Evâil-i Zilhicce 1187); *A.DVN.MHM*, Nr. 183/29, Diyarbakır Valisi Hafız Mustafa Paşa'ya buyruldu (Evâsıt-ı zilhicce 1187); *A.DVN.MHM*, Nr. 183/16, Bolu Hassı Voyvodası'na buyruldu (Evâsıt-ı zilhicce 1187); *A.DVN.MHM*, Nr. 183/79, Karadeniz Seraskeri Vezir Mehmed Paşa'ya buyruldu (Evâhır-ı Zilhicce 1187).

[134] Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*, s. 116.

[135] Canik Muhassılı Hacı Ali Paşa ve Devlet Giray'ın Kırım'a çıkması sonucu, Kırım nerede ise kurtulmak üzere iken 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması kabul edildiğinden, bu girişimden olumlu bir netice alınamadı. Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül Vukuat*, III, s.61.

nın çeşitli miktarlarda asker tertip etmelerine karar verildi.[436]. Bu hazırlıklar yapılırken Tuna kıyısındaki Rus kuvvetleri 14 bin asker ile Rusçuk'a saldırdı. Rusçuk'a üç saat mesafedeki Martin adlı mevkide, Rusçuk Seraskeri Dağıstânî Ali Paşa bu saldırıyı püskürterek, Rus askerlerinin 600'ünü esir aldı ve bir çoğunuda öldürdü. Esirler arasında Rus elçisi General Repnin'in küçük kardeşi de vardı[437]. Sadrazam, Dağıstânî Ali Paşa'ya başarısından ötürü çeşitli hediyeler verdi.

Rusların Tuna'nın doğusuna geçebileceği düşünülerek, Balya Boğazı tahkim edildi[438]. Gerçekten de General Romanzow, Silistre ile Hırsova arasındaki Balya Boğazı'ndan Tuna'yı geçti. Rusların Babadağı'na saldıracakları tahmin edildiğinden, Hacıoğlupazarı'ndan buraya takviye kuvvetler gönderildi[439]. Romanzow'un hedefi, Silistre'nin muhasara edilmesiydi. Prens Dolgoruki Hırsova'dan geçmiş ve General Üngern Tolçı'dan geçip Babadağı'nı işgal ederek Karasu üzerine yürümüştü. Tolçı'dan gelen Rus askerlerinin püskürtülmesi görevi Pazarcık Seraskeri Abdi Paşa ve Babadağı Muhafızı Çerkes Hasan Paşa'ya verildi. Fakat Abdi Paşa'nın, askerlerinin çoğunun firar etmesi ve memleketlerine giden askerlerin dönmemesi, Hasan Paşanın ise Babadağı'nda olan çocuk ve kadınları Pazarcık taraflarına geçirmeye çalışması sebebi ile Ruslara karşı gelecek askerî güç yoktu. İlerleyişini sürdüren Rusların, Babadağı üzerine geldiğini duyan az sayıdaki Babadağı askeri firar etti ve Pazarcık taraflarına doğru kaçmaya başladılar. Rus askerleri Pazarcık'a kaçmaya çalışan çocuk ve kadınların olduğu arabaları takip etmeye başladı ve çoğunu esir aldı. Ruslar, Babadağı'na yönelik hareketleri sırasında savaşamayan ihtiyarlar ve çocukları çeşitli eziyetlerle öldürdüler[440]. Rumeli Valisi ve Karasu Seraskeri

[436] Buna göre Sadrazam bin nefer, Defterdar 200 nefer, Reisülküttap, çavuşbaşı ağaları ve sair silâhtar ağaları 150'şer nefer, Cebeci, Topcu ve Arabacı başı ağaları yüzer nefer tertip ederek orduya gönderdiler. Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s. 196.

[437] Castera, *Katerina Tarihi*, s. 75; BOA. *CA*, Nr. 36883, Defterdar Efendi'ye beyaz üzerine buyruldu (7 Rebî'ul-evvel 1187).

[438] İzvornik mutasarrıfı Cafer Paşa, başbuğ tayin edildi ve buradaki askerlerin ihtiyacı için bol miktarda levâzımât ve mühimmat gönderildi. Silistre, Eskicuma, Hazargrad ve Şumnu'da askerliğe kâdir olan herkes, Balya boğazını savunmakla görevlendirildi. BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 171/352-1, Silistre, Eskucuma, Hazargrad ve Şumnu kadılarına hüküm (Evâhır-ı Safer 1187).

[439] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 171/338-1, Hacıoğlu ve Yenipazar kadılarına hüküm (Safer 1187).

[440] Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî*, II, s. 189.

Abdi Paşa, Rusların Babadağı üzerine gelmeleri sırasında kusuru görülerek yerine Varna Muhafızı Numan Paşa tayin edildi[141].

aa) Silistre Muhasarası

General Romanzow'un Balya Boğazı'nı geçerek Silistre'ye doğru geldiğini Serasker Osman Paşa ve Silistre Muhafızı Hasan Paşa, Sadrazam'a bildirerek asker ve erzak yardımı yapılmasını istediler. Şumnu'daki ordudan Silistre'nin imdadına asker gönderilmekle beraber, Rusların bütün asker ve ağırlıklarını Eflâk, Buğdan ve Tuna sahillerinden Balya'ya yığdığı ve Yergöğü havalilerinin boş kaldığı düşünülerek, Rusçuk Seraskeri Dağıstânî Ali Paşa burayı Ruslardan kurtarmaya memur edildi[142]. Romanzow, yardıma gelecek askerlerin Silistre'ye ulaşmasına fırsat vermemek için erken davranıp Balya'dan hareket etti ve serasker Osman Paşa ordusuna hücum etti. Osmanlı askerleri bozuldu ve metrislere çekildi[143]. Rusların Silistre'yi almak için sıkıştırmaları üzerine Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa, Serasker Osman Paşa ve Muhafız Hasan Paşa'nın emrine takviye kuvvetler gönderdi[144]. Yardım için gelen çarhacı İbrahim Paşa, metrislere gelip serasker ile görüşürken 24 Haziran 1773'te Ruslar, piyâde ve süvariler ile metrislere saldırdı. Maiyetinde 8 bin askeri olan İbrahim Paşa, Rus askerleri ile bir müddet çarpıştı, fakat askerler firar etmeye başlayınca her biri bir semte dağıldı ve serasker Osman Paşa maiyetindeki piyadelerle Silistre Kalesi'ne çekilmek zorunda kaldı. Askerlerin firar ederek Silistre'den beri taraflara geçtiğini haber alan Sadrazam, Karasu Seraskeri

[141] Numan Paşa, Karasu'daki görevi başına gitmede gecikince oradaki askerler, Rusların hücuma geçeceklerini öğrendiklerinden firara başladılar. Yolda firari askerlere rastlayan Numan Paşa, durumu sadrazama bildirince, kendisine askerî kuvvetler gönderildi Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman, *Tarih-i Mür'i't-Tevarih*, II-B, s. 97.

[142] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 171/431-2, Rusçuk Seraskeri Ali Paşa'ya hüküm (Rebî'ul-evvel 1187).

[143] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 171/401-3, Bosna Valisi Osman Paşa'ya hüküm (Rebî'ul-âhır 1187).

[144] Çarhacı İbrahim Paşa, çavuşbaşı Hacı Mehmed Seyyit ve kul kethüdası Hacı Mehmed Seyyit bir taraftan gönderilirken, Hacıoğlupazarı seraskeri Numan Paşa da 20 bin asker ile ayrı olarak gönderildi Yine Piriştineli İsmail 1500 nefer piyade ve 500 nefer süvari, Tırhala mutasarrıfı ve Rumeli sürücüsü İsmail 2500 nefer asker ve Kurt Ahmed Paşa'nın 2500 nefer asker ile gönderilecekleri bildirilirken, Padişah III. Mustafa Şumnu sahrasında bulunan sadrazama Silistre tarafına doğru gitme emri verdi. BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 171/406-3, Hacıoğlupazarı Kadısı'na hüküm (Evâil-i Rebî'ul-âhır 1187).

Numan Paşa ve Silistre imdadına tayin edilen İbranim Paşa'yı Silistre' nin yardımına çağırdı[445].

Osmanlı askerlerini iyice sıkıştıran Romanzow, 29 Haziran 1773'de beraberinde General Weismann ve Polotki olduğu halde 40 bin askerle Silistre'yi muhasaraya başladı[446]. Osmanlı askerleri şehrin varoşlarına çekildiler. Şehir varoşlarındaki çarpışmalarda Ruslar 20 binden fazla ölü ve 10 bin kadar yaralı vererek kaçtılar. Kaçan Rus askerleri Balya'ya doğru firar etti ve geride kalan çok miktarda top, cephane ve mühimmat Osmanlı askerlerine kaldı[447]. Silistre muvaffakiyetinden sonra serasker Osman Paşa'ya, gazilik unvanı ve Muhafız Hasan Paşa ile diğer yararlılık gösterenlere de çeşitli hediyeler verildi. Silistre'de mağlup olan Romanzow, bu mağlubiyeti örtmek için Silistre'nin batısındaki Tutrakan'a 4 bin asker göndererek saldırdı. Muhafız Abaza Paşa hazinedarı Feyzullah Paşa'nın şehit olana kadar mücadelesine devam etmesine rağmen, Ruslar burayı işgal ettiler[448].

General Romanzow Silistre'den geri çekilirken, Karasu Seraskeri Numan Paşa Kaynarca'ya geçmiş ve Rus askerlerinin Tuna'nın öbür taraflarına geçmesini engellemeye çalışıyordu. İsmail tarafından gelmiş olan General Weismann, hezimet sonrası tekrar İsmail yönüne doğru gitmek için ilerlerken, 20 bin askeri bulunan Numan Paşa birliklerine rast geldi. Rus ateşi karşısında askeri dağıldı[449] Numan Paşa Pazarcık'a çekilmek zorunda kaldı[450]. Fakat, bu muharebede Osmanlı

[445] Ferâizcî-zâde,Târih-i Gülşen-i Ma'arif, II, s. 1659.

[446] Silistre muhafazasında Osmanlı askerinin kesin sayısı hakkında bilgi mevcut değildir. Muhasaradan önce askerin çoğu firar etmiş bulunduğundan, Rus saldırısına karşı aktif mücadele eden askerin sayısı 10 bin kadar olduğu tahmin edilmektedir. BOA.*A.DVN.DVE*, Nr. 9/32, Sadaret'e arz tezkeresi (1187); Yalnız Castera'nın yazdığı Katerina Tarihi'nde Osmanlı askerinin yardım için gelenlerle beraber 130 bin olduğu söylenmektedir. Hatta, II.Katerina Silistre hezimetini öğrenice Romanzow'a neden meydan savaşı yapmadığını sormuş, o da kuvvetlerinin Osmanlı askerinin üçte biri kadar olduğu için (40 bin) buna cesaret edemediğini söylemiştir. Castera, *Katerina Tarihi*, s. 75.

[447] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 171/406-1, Bosna Valisi Osman Paşa'ya hüküm (Rebî'ul-âhır 1187).

[448] Ahmed Resmî, *Hülâsâtü'l-İ'tibar*, s. 67.

[449] BOA.*A. DVN. DVE*, Nr. 9/32, Sadaret'e arz tezkeresi (1187).

[450] Numan Paşa'nın maiyetinden kaçan askerlerin daha sonra Şumnu kazasına bağlı Çamurlu ve Bulanık köylerinde olduğu haber alınmış, bu askerlerin Numan Paşa emrine gitmeleri istenmiştir. BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 171/408-1, Bosna Kalesi Başbuğu Mehmed Paşa'ya hüküm (Evâsıt-ı Rebî'ul-âhır 1187); 408-2, Hacıoğlupazarı Seraskeri Numan Paşa'ya hüküm (Evâsıt-ı Rebî'ul-âhır 1187).

askerlerinin bozguna uğramalarına karşılık, General Weismann aldığı ağır yaralar sonucu öldü (21 Temmuz 1773). Weismann, Kaynarca Köyü'n'de hayatını kaybetmesine karşılık Osmanlı askerlerini yenmesi ile Rus ordusunu büyük bir tehlikeden kurtarmış oldu. Sadrazam, Rusların zor bir durumda olduğunun farkında değildi[151]. Kaynarca'da Numan Paşa'nın yenilgisini duyan Dobruca Ovası, Karaharman, Münkalya ve Karasu köyleri ile Hacıoğlu ile Balçık arasındaki köylerin ahalileri ziraatlarını toplayamadan panik halinde kadın ve çocuk Balçık, Varna ve Hacıoğlupazarı kasabalarına akın ettiler. Bu nedenle ahalinin yerlerini yurtlarını terk etmelerini önlemek ve tekrar geri dönmelerini sağlamak için Ruslara karşı mücadele etmek amacıyla Numan Paşa, emrindeki askerlerle Karasu'ya gönderildi[152].

Silistre'de Osmanlı-Rus orduları arasında şiddetli çarpışmaların olduğu sıralarda, Akdeniz'de de iki taraf donanması arasında mücadele devam ediyordu. Rus donanmasının Akdeniz'deki başarısızlıkları ve en son İstanköy Adası'ndaki hezimeti ordugâha ulaşınca cephelerdeki askerin moralini yükseltmek amacıyla Sadrazam'ın emriyle Niğbolu, Hacıoğlupazarı, Rusçuk, Varna, Tutrakan, Özi, Ziştovi, Bosna ve Karadeniz donanması gibi stratejik ve coğrafi önemi haiz yerlerde üçer pare top atışı yapıldı[153].

ab) Karasu'nun Rusların Eline Geçmesi ve Pazarcık Muharebesi

Silistre bozgunundan sonra, Rus kuvvetlerinin bir kısmı yaralıları nehrin karşı tarafına geçirmekle görevlendirilirken, diğerleri Hırsova ya çekilmek üzere dağılmışlardı. Kaynarca'da Osmanlı kuvvetlerini mağlup eden Rusların hedeflerinin Karasu üzerine yürümek olduğu tahmin edilmekteydi. Çavuşbaşı İspir Ağa, Karasu Seraskeri Numan Paşa'ya yardımcı olarak gönderildi. Numan Paşa bundan sonra Hırsova'yı Ruslardan geri almaya uğraştıysa da başarılı olamadı. Bu başarı-

[151] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s. 337.

[152] Karasu; Tolçu, İsakçı, Babadağı, Bazarcık, Balçık, Münkalya, Varna ve Karaharman iskelelerinin kilit noktasında bulunuyordu. Rusların casuslar vasıtasıyla buranın yeteri kadar askerle korunmadığını öğrenebileceği endişesiyle Karasu'ya Numan Paşa gönderilmiştir. BOA. *CA*, Nr. 1570, Hacıoğlupazarı Seraskeri Numan Paşa'ya hüküm (Evâhır-ı Rebî'ul-âhır 1187).

[153] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 171/499, Eflâk Seraskeri İzzet Ahmed Paşa'ya hüküm (Cemâziye'l-âhır 1187).

sızlık üzerine görevinden alındı ve yerine Hacıköy'de bulunan Dağıstânî Ali Paşa getirildi (14 Ekim 1773) [154].

Romanzow, kış gelmeden, Osmanlı kuvvetlerine ağır bir darbe daha vurmak istiyordu. Çünkü, Rusların hücumları karşısında Osmanlı askerleri pek dayanamıyor, devamlı firar ediyorlardı. Bu maksatla, ordusunu ikiye ayırarak Prens Dolgoruki'ye Hırsova yakınlarından Tuna'yı geçmesini, General Ungern'e ise Babadağı'ndan Karasu'ya ilerlemesini emretti. İki ordu hareket ettikten sonra, 29 Ekim 1773'de Karavar Köyü yakınlarında birleşerek Karasu'ya hücuma geçtiler. Karasu'yu Serasker Dağıstânî Ali Paşa ve Anadolu Valisi Ömer Paşa ile Çavuşbaşı İspir Ağa savunuyordu. Askerin disiplinsizliği ve firarı nedeniyle Ruslar, Osmanlı kuvvetlerini dağıttılar. İbrahim Paşa ile İspir Ağa'yı esir aldılar. Serasker Ali Paşa ise kalan askeriyle Pazarcık'a geldi[155]. Karasu'yu alan Ruslar, askerlerinin bir kısmını Varna, bir kısmını da Pazarcık tarafına gönderdiler. Bunu duyan Pazarcık halkı, Ruslar gelmeden önce kasabayı boşaltarak kadın ve çocukların çoğunu Varna taraflarına ve Balkan eteklerindeki kasaba ve köylere yolladılar. Ruslar, Pazarcık'a gelince Dağıstânî Ali Paşa, ordudan yardım için gelen askerlerle onlara karşı koymaya çalıştıysa da başarılı olamadı ve Ruslar Pazarcık'ı istilâ ettiler[156].

Ruslar Pazarcık'a kadar gelince, kasabadan kaçmaya gücü yetmeyen yaşlıları ve kadınları kâmilen kılıçtan geçirdiler. Kaçanları takip ederek bataklıklarda işkencelerle öldürürken, çocukları da başlarını duvarlara çarpmak suretiyle vahşice katlettiler[157]. Rus ordularının General Ungern idaresindeki kısmı Varna'yı kuşatırken, Dolgoruki idaresindeki diğer kısmının da Şumnu üzerine hareket etmesi üzerine Sadrazam, Şumnu'daki karargâhında savaş meclisini topladı. Mecliste, Rusların üzerine yürünerek ilerlemelerinin durdurulması kararına varıldı ve Abdürrezzak Efendi ile Vasıf Efendi Yenipazar'a gönderildiler.

[154] Ferâizcî-zâde, *Târih-i Gülşen-i Ma'arif*, II, s. 1664.

[155] Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 518.

[156] Ferâizcî-zâde, Târih-i Gülşen-i Ma'arif, II, s. 1666.

[157] Karasu yenilgisi İstanbul'a ulaştığında bu kötü haber devlet ricâlinin ve halkın moralini bozmuştu. Sultan III. Mustafa bir müddetten beri hasta olduğundan hiç kimse kendisine bu haberi verme cesaretini gösteremiyordu. Şeyhülislâm Molla Mehmed Efendi Padişaha keyfiyeti bildirmesi üzerine, padişah hasta olduğu halde Edirne'ye gideceğini bildirdi. Fakat mecliste bu konu tartışılarak padişahın hasta haliyle gitmesinin uygun olmayacağına karar verildi. Bu tarihten 6 hafta sonra da III. Mustafa öldü. Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî*, II, s. 190.

Onlar Karasu ve Pazarcık'tan dağılan askeri toplayıp Rusların üzerine gideceklerdi. Ordu ise Şumnu'ya yarım saat mesafedeki Mefak Sahrası'na nakledildi. Abdürrezzak Efendi, Yenipazar'a varınca Kozluca'daki Ruslar hakkında bilgi almak için 500 süvariyi o tarafa gönderdi. Ruslar, onları görünce Kozluca'dan Pazarcık'a doğru çekilmeye başladılar. Arkadan Abdürrezzak Efendi de takviye kuvvetle yetişti ve Kozluca kurtarıldı. Pazarcık'taki Rus kuvvetleri gelen askerleri Osmanlı ordusu zannedip, panik halinde bütün ağırlığını bırakarak kasabayı terk ettiler. Pazarcık bu şekilde istilâdan kurtulmuş oldu. Gösterdiği yararlıktan dolayı Abdürrezzak Efendi'ye Sadrazam tarafından hediyeler verildi[158].

Öte yandan General Ungern komutasındaki Rus askerleri Varna üzerine yürümüşlerdi. Bu kuvvetler, kale altına kadar geldikten sonra, kalenin her tarafından üzerlerine ateş açıldı. Yoğun saldırıya dayanamayarak Karasu ve Babadağı taraflarına kaçtılar[159]. Osmanlı ordugahının bulunduğu Şumnu kasabasının etrafı tahkim edildi ve hendekler kazdırıldı (Ekim 1773). Rusların Rusçuk'a tekrar gelmeleri ihtimal dahilinde olduğundan ve buraların stratejik bir öneme sahip olması dolayısıyla, Akdeniz'de Ruslara karşı büyük başarı kazanan Kütahya Valisi ve Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa, Anadolu valiliği ile Rusçuk seraskerliğine atandı (Kasım 1773)[160]. Gazi Hasan Paşa'ya Tuna'nın karşı tarafına akın yapması tembihlenirken, onun cepheye gelmesi askerler arasında sevinç yarattı[161].

Aralık 1773'te Ruslar, serhatlerin askerlerden hâlî olduğunu düşünerek Silistre ve Rusçuk üzerine iki tabur asker gönderdi. Rus askerleri Silistre'ye geçemeyince Tuna'nın karşı kenarına tabya yaptılar ve Silistre ahâlisini ta'cize başladılar. Silistre Muhafızı Seyyid Hasan Paşa Rusları buradan kovmayı başardı. Ancak buradan kaçan Ruslar Yergöğü tarafından Martin'e geçtiler. Tutrakan Başbuğu Uzun Abdullah Paşa 3 Aralık 1773'te Rusları bozguna uğrattı. Ruslar tabyalarına kaçtı-

[158] Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, Tarih-i *Mür'i't-Tevarih*, II-B,s.109; Kozluca'yı kurtardıktan sonra Pazarcık'ı kurtarmaya giden bu askerlere ordudan yiyecek ve mühimmat yardımı yapılıyordu. Martin geçidinde iken bin kantar peksimet ve 3 bin kantar arpa ve Çerloz'da iken de 300 kantar peksimet ve bin kantar arpa gitti. BOA.*CA*, Nr. 27989, Sadrazam tarafından beyaz üzerine buyruldu (Şaban 1187).

[159] Ahmed Resmî, *Hülâsatü'l-İ'tibar*, s. 69.

[160] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, *II*, s. 229.

[161] BOA.*CA*, Nr. 46698, Ziştovi Muhafızı Zaralızâde Feyzullah Paşa'ya hüküm (Ramazan 1187).

larsa da Çadırcı oğlu lakaplı Rusçuklu Mehmed Ağa, emrindeki askerlerle onların çoğunu öldürdü ve Martin'den karşı tarafa sürdü[462].

ac) I. Abdülhamid'in Tahta Geçmesi

III. Mustafa, savaşın uzamasıyla halkın ızdırap ve sıkıntı duymasından son derece rahatsızdı. Bu maksatla onun amacı, son bir hamle ile Ruslara bir darbe vurduktan sonra, aşırı isteklerinden onları vazgeçirmek ve fazla kayıp vermeden andlaşma yapmaktı. Bu nedenle son anına kadar bizzat ordunun başında sefere çıkmak istiyordu. Fakat savaşın gidişatı ona bu imkânı vermedi. Padişah, bir ay hasta yattıktan sonra 21 Ocak 1774'de vefat etti[463].

III. Mustafa'nın vefatıyla kardeşi I. Abdülhamid 21 Ocak 1774'de tahta çıktı[464]. I. Abdülhamid, beş yaşından itibaren 43 sene sarayda dünya ile ilgisiz bir hayat sürmüş, bu nedenle devlet işlerinde ve dünya meselelerinde bir bilgiye sahip değildi. Tahta çıkmadan önce uzun seneler uzlet hayatı yaşadığından, devleti içinde bulunduğu buhranlı durumdan bilgi ve iradesiyle çıkarabilecek güç ve kudrete sahip bulunmuyordu. Cülusu müteakip sulh taraftarı olan Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa'yı görevinde bıraktı ve ilk defa olmak üzere sefer münâsebetiyle hazinenin boş olmasını dikkate alarak askere cülus bahşişi dağıtmadı[465]. Yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmadığı için I. Abdülhamid'i zor günler beklemekteydi[466].

[462] Ruslar, Silistre'den Martin'e geçtikten sonra, Silistre Muhafızı Seyyit Hasan Paşa "*ben sadece Muhafızlık görevi ile vazifeliyim*" diyerek oraya biriken Ruslar'ın üzerine gitmedi. Hasan Paşa seraskerlik görevi beklemekteydi. Serasker İsmail Paşa'nın da ağır hasta olmasını fırsat bilen Ruslar, etrafa askerler göndererek zarara başlamışlardı. İşte Uzun Abdullah Paşa, bu sırada etrafına biriktirdiği askerle Martin'de onlara saldırmıştır. Ferâizcî-zâde,*Gülşe n-i Maarif,* II, s. 1673.

[463] Ferâizcî-zâde,*Târih-i Gülşen-i Ma'arif*, II, s. 1669; Bekir Sıtkı Baykal,"Mustafa III", *İA*., İstanbul 1988, VIII, s. 700-703; III. Mustafa, devlet adamlığı vasıflarına sahip birisiydi. Onun talihsizliği, devrinin şartlarından kaynaklanmaktaydı. Kendisi saltanatı süresince müzik, şiir ve sanatla da ilgilenmiş, müneccimliğe de özel ilgi duymuştu. Oğlu Selim'i de çok iyi yetiştirmiş ve ona istikballe ilgili büyük ümitler bağlamıştı. Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s. 221.

[464] Enveri Sadullah, *Tarih-i Enveri*, Süleymaniye Ktp. Ali Emiri-Tarih. 67, s. 2a-b; Münir Aktepe, "Abdülhamid I", *TDVİA*.,İstanbul 1989, I, s.213; M.Cavid Baysun, "Abdülhamid I", *İA*, İstanbul 1988, I,s.73.

[465] Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasi*, II, s. 191.

[466] Padişah I. Abdülhamid için bk. Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul 2001, s. 1-34.

ad) Rusların Sulh Teklifi

Padişah III. Mustafa'nın ölümü ve I. Abdülhamid'in tahta çıkması ile hem taziye ve hem de cülus tebriki için Şumnu'daki sadrazam karargâhına gelen bir Rus subayı, Romanzow'un sulh teklifini içeren mektubunu getirdi. Romanzow, mektubunda, Bükreş kongresinde imzalanmış olan maddelerin esas alınmasını, andlaşma sağlanamayan maddelerin ise karşılıklı anlayış içinde çözülmesi şartı ile sulh teklif ediyordu[467]. Ayrıca bu işlerin murahhas ve mutavassıtlarla olmayacağını, Sadrazam'ın Rusçuk'a gelmesini, kendisinin de Yergöğü'ye geleceğini söylüyordu. Fakat Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa, Rusların sulh teklifleri karşısında, özellikle ulemadan olmak üzere İstanbul tarafından olumsuz görüşler aldığından, Romanzow'un teklifine cevap vermedi[468]. Rusların bu sıralarda sulha yanaşmalarının sebebi mâlî durumlarının gittikçe kötüye gitmesi, salgın hastalıktan çok sayıda insanın ölmesi, Pugaçev isyanının önemli bir boyut kazanması[469] ve Avusturya ile Prusya'nın menfaatleri gereği Rusları barış için sıkıştırmalarından kaynaklanıyordu.

Şumnu'da bulunan ordu için bir yandan kış tedariki yapılırken, diğer yandan da ilkbaharda yapılacak sefer için hazırlıklar vardı. Şumnu'da kışlayacak asker için Şumnu, Osman Pazarı ve kazalarından erzak temini yapıldı[470]. Donanma ve kara askeri için Mısır'dan peksi-

[467] Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî*, II, s. 191.

[468] Ahmed Resmî, *Hülâsâtü'l İ'tibar*, s. 71.

[469] 1768 harbi nedeniyle Rusya'da vergiler artmış ve mali durum kötüleşmişti. Salgın hastalıklardan her geçen gün binlerce kişi ölmekteydi. Hükümetin aldığı bazı önlemlere karşı 1771 yılında bir ayaklanma olmuş ve silâh zoruyla bastırılmıştı. 1773 yılında ise Yayık nehri boyunda Don kazaklarından Yemelyan Pugaçev, kendini II. Katerina'nın kocası III. Petro olduğunu iddia ederek, kısa zamanda Yayık kazaklarını, hükümetten memnun olmayan Rus unsurları Ural-İdil sahrasındaki Başkurtlar ve Kazan Türklerini etrafında topladı. Yayık nehri boyunda bütün kale ve kasabaları ele geçirerek, hükümet memurlarını öldürüp, köylülerin serbest olduğunu ilân etti. Bu sırada gittikçe etrafını genişleten Pugaçev'e karşı Rus hükümeti, Osmanlı Devleti ile savaş ve Lehistan'daki ayaklanma nedeniyle yeterince asker gönderemedi. Durum çok ciddileşince II. Katerina General Bilikov'u isyan sahasına gönderdi. Pugaçev, bu Rus birliklerine karşı dayanamayınca Ural sahrasına çekildi. 1774'te Bilikov'un ölmesi ile Pugaçev isyanı tekrar başladı. General Michelson ve Suvarov kuvvetleri onu kovalayarak, Yayık Nehri boyunda onu yakaladılar ve 10 Ocak 1775'te idam ettiler. Pugaçev, kendisine yardım edilmesi için Osmanlı Devleti'ne baş vurduysa da, Osmanlı devlet adamları Rusya'da patlak veren bu isyandan faydalanamadılar. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, s.283; A. Gessinoviç, *Pugaçev Ayaklanması*, Çev. Enver Gökçe, İstanbul 1960; Puşkin, *Pugaçev İsyanı'nın Tarihi*, Çev. Rana Çakıröz, İstanbul 1949.

[470] BOA. *CA*, Nr. 44511, Şumnu Naibi'ne hüküm (6 Şevval 1187).

met[171] ve süvari[172] ile Anadolu ve Rumeli'den çok sayıda asker tedarik edildi[173]. Ayrıca, Tuna sahillerinin korunması için çete kayıkları yapıldı[174]. Kırım'a gönderilen askerler de dahil, cephelere sevk edilen askerlerin toplamı 400 bin dolaymdaydı[175].

b - Kozluca Mağlubiyeti

Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa başkanlığında 25 Mayıs 1774 tarihinde yapılan toplantıda Eflâk ve Buğdan'ın kurtarılması ve Şumnu'dan tertip edilen askerle Hacıoğlupazarı'na geçilmesi ve Hırsova Kalesi'nin alınması kararlaştırıldı. Bu şekilde Ruslar ürkütülerek istenildiği şekilde andlaşma yapılacağı umuluyordu[176]. Diğer taraftan köprü yapılıp Hırsova istilâ edilirken, son bir hücum için II. Katerina Romanzow'a takviye kuvvetler gönderdi. Romanzow, ordusunu üçe bölerek, Tuna'nın doğu tarafına gönderirken, kendisi de Silistre üzerine yürüdü[177]. Rus kuvvetleri 13 Haziran 1774'te Pazarcık'a geldiler. Buna mukâbele eden Dağıstânî Ali Paşa'nın beş altı yüz kadar askeri, Rusların ateşine dayanamayarak Kozluca'ya kaçtılar[178].

[171] 40 bin kantar BOA. *CA*, Nr. 2608, Başmuhasebe'ye ilmuhaber (Ramazan 1187); Yine Özi kalesi için Sivas'tan 50 bin kile un getirilmiştir. *CA*, Nr. 2399, Sivas Mütesellimi'ne hüküm (Cemâziye'l-âhır 1187).

[171] BOA.*CA*, Nr. 2858, Başmuhasebe'ye ilmuhaber (Ramazan 1187).

[172] 3 bin tane. BOA. *CA*, Nr. 1649, Anadolu'nun sağ kol kaza kadılarına hüküm (Evâsıt-ı Zilka'de 1187); Diyarbakır, Malatya ve Bozok'tan süvari; Nr. 1705, Mir-i miran'dan Rişanzâde Ömer'e buyruldu (Evâhır-ı Zilka'de 1187); Nr. 2387, Başmuhasebeye ilmuhaber (19 Zilka'de 1187); Nr. 2311, Diyarbekir'deki vilâyet mutasarrıflarına ve Kürdistan beylerine hüküm (Evâsıt-ı Zilka'de 1187); yine İznik, Çankırı, Gümülcine, Siroz ve Dimetoka'dan asker istendi; Nr. 3147, İznikmid Kadısı'na buyruldu (Şevval 1187); Nr.1635, Çankırı Kaymakamı Hüseyin'e buyruldu (Evâil-i Şevval 1187); *A.DVN.DVE.MHM*, Nr. 183/11, Dergâh-ı muallâ Kapıcıbaşıları'ndan İsmail'e buyruldu (Evâsıt-ı zilhicce 1187).

[173] BOA. *CA*, Nr. 41399, Numan Paşa'ya buyruldu (Evâil-i Safer 1188); *CB*, Nr. 611, Silistre Seraskeri Osman Paşa'ya hüküm (17 Şevval 1187).

[174] Silistre Seraskeri Osman Paşa ve Muhafız Seyyit Hasan Paşa, Rusçuk ayanı Çelebizâde Seyyit Mehmed, Niğbolu ayanı Varnalızâde Hacı İbrahim ve Ziştovi Voyvodası Mehmed Emin'e, Tuna sahillerinin muhafazası için çete kayıkları yaptırmaları emredildi. BOA. *A.DVN.MHM*, Nr. 183/79, Karadeniz seraskeri Mehmed Paşa'ya buyruldu (Zilhicce 1187).

[175] Castera, *Katerina Tarihi*, s. 75.

[176] Enveri Sadullah, *Tarih-i Enveri*, Süleymaniye Ktp. Ali Emiri-Tarih. 67, s. 11a.

[177] Castera, *Katerina Tarihi*, s. 75.

[178] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s. 236.

Bunun üzerine Muhsinzâde Mehmed Paşa, kendisi Şumnu'da kalmayı doğru bulup Ruslar üzerine Yeniçeri Ağası Yeğen Mehmed Paşa ve Abdürrezzak Bahir Efendiyi gönderdi[179]. Kozluca'ya varıldığında, Rus askerleri hakkında bilgi almak için ileri karakol gönderildi. Gelen bilgilere göre, Pazarcık'a üç saat mesafede Üşenli Deresi'nde Rusların karakolları olduğu tespit edildi ve burada Rus askerlerinin az olduğu kanaatine varılıp üzerlerine gidilmesi kararlaştırıldı. Yol üzerindeki bu Rus kuvvetlerini kovmak için mir-i mirandan Uzun Abdullah Paşa 4 bin piyâde ve 2 bin süvari ile Üşenli'ye gönderildi. Ruslar taburlarını orman içine saklayıp pusuda beklemekteydiler. Yanındaki askerler ile tedbirsizce üç saat bir dere içinde gittikten sonra[180] Rus askerlerini gören süvariler korkularından kaçmaya başladılar ve Abdürrezzak Efendi'den yardım istediler. Abdürrezzak Efendi de Kozluca ordusuna yeni gelmiş olan Baht Giray Sultan ile beraber Abdullah Paşa'ya süvari kuvveti gönderdi. İlkönce yorgun askere karşı bir bölük askerle mukâbele eden Ruslar, arkasından orman içinde gizlenmiş olan taburlarından ateş açmaya başladılar. Abdullah Paşa'nın askerinin bir kısmı ölürken bir kısmı da kendilerini zorlukla Kozluca'da bulunan seraskerlik merkezine attılar[181].

Rusların önünden bozgun halinde kaçan askerler Kozluca'ya gelmeye başlayınca, orada bulunan askerler korkuya kapıldılar. Yeğen Mehmed Paşa ve Abdürrezzak Efendi, Ruslara karşı gitmeye çalıştıklarında ise askerlerin firar eğiliminde olduğu görüldü. Bu sıralarda 40-50 top ile beraber General Kaminski ve Suvarov idaresindeki Rus kuvvetleri Kozluca önlerinde görününce serasker ve maiyetindeki 40 bin[182] asker silâh, mühimmat ve cephaneleri bırakarak Kozluca'dan çekildiler. Askerlerden bir kısmı yaralı olan Abdullah Paşa ile Pravadi üzerinden Balkan'ı aşıp İstanbul'a giderken, Mehmed Ağa ve Abdürrezzak Efendi başta olmak üzere, diğerleri de orduya geldiler[183].

[179] Enverî Sadullah, Tarih, s. 8b-9a; Ahmed Cavid Bey, *Tarih*, TTK. Y.570, s.11.

[180] Enverî Sadullah, *Tarih-i Enveri*, s.12a; Ahmed Resmî, *Hülâsâtü'l-İ'tibar*, s. 74.

[181] Şemdânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Tarih-i Müri't-Tevarih*, III, s. 8; Virginia Aksan, *Ahmed resmi Efendi (1770-1783)*, s 109.

[182] Castera, *Katerina Tarihi*, s. 76.

[183] Enverî Sadullah, *Tarih-i Enveri*, s. 13a; Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s. 238; İstanbul'a gelenler 7-8 bin atlı ile beraber Beşiktaş iskelesinde göründüğünde, ahali galeyana gelip bunları Üsküdar'a geçirmemeye çalıştılar. Askerler geri dönmeyince daha sonra Üsküdar'a geçmelerine izin verildi. Şemdânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Tarih-i Müri't-Tevarih*, III, s. 8.

c - Şumnu Ordugâhının İşgali ve Sulh Teklifinin Kabulü

Kozluca'dan 25 Haziran 1774'te hareket eden Rus kuvvetleri, Şumnu üzerine yöneldiler. Dağıstânî Ali Paşa'dan Rusların Yenipazar'a kadar geldiğini öğrenen Sadrazam, ordugâhta bulunan 8 bin askeri ile metrisler kazmaya ve askerleri siperlere sokmak suretiyle önlemler almaya başladı ve kumandanlığını Dağıstânî Ali Paşa'ya verdi. Şumnu ahalisinden de yardımlar alındı. Çocuklar, kadınlar ve yaşlılar emin yerlerde ikamet ettirildi. Ordudan firar edenler cezalandırılmaya başlandı[184]. Nihayet, Ruslar 30 Haziran 1774'te Yeni Pazar'daki yerlerinden Şumnu üzerine hareket ettiler. Bu sırada çevreden gelen yardım kuvvetleri ile Şumnu'daki süvari sayısı 12 bine çıktı. Sadrazam, Dağıstânî Ali Paşa, Çerkes Hasan Paşa ve İlbasanlı Süleyman Paşa Rus kuvvetlerini Şumnu dışında beklemeye başladı. Bu kuvvetler, Şumnu üzerine gelen Rusların, önden gönderdiği 500 kadar bir birliğe rastgelince, tedbirsizce çarpışmaya başladılar. Rus topçusunun ateşi ile dağılan Türk askerleri Balkan'ı aşarak firar etti[185]. Bununla birlikte, Rus kuvvetleri metriste Türk piyade kuvvetleri bulunduğundan Şumnu yakınlarında durmak zorunda kaldı.

General Romanzow, Şumnu'yu muhasarası sırasında sulh teklifini içeren bir mektubu Sadrazam'a gönderdi. Fakat, orduda bulunan bütün memurlar gibi tercümanın da Şumnu'yu terk etmesi sebebiyle mektubun içeriğini öğrenme imkânı olmadı[186]. Bu sırada piyâdeler metrislerde savunmada bulunurken, süvariler iki kola ayrıldılar. Bunlardan birisinin başında Çerkes Hasan Paşa, diğerinin başında ise Dağıstânî Ali Paşa bulunuyordu. Arasıra şarapolardan çıkarak Ruslarla muharebeye girişiyorlardı. Şumnu ahalisi de gece gündüz müdafaaya yardımcı oluyordu. Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa ise, ağır

[184] Bu sırada karısına erkek elbisesi giydirerek Şumnu'dan kaçmaya çalışan sadaret kethüdasının katibi Nüzhet Efendi, öldürülmeden önce Abdürrezzak Efendi'nin adamı olduğunu söyleyince bu, askerler arasında hoşnutsuzluk çıkarttı ve ayaklanan askerler onu da öldürmeye kalkıştılar. Süvari askerleri sayesinde canını zor kurtaran Reis Efendi oradan ayrılmak zorunda kaldı. Bunu duyan padişah idamına hükmettiyse de daha sonra kalebend olarak Bursa'ya gönderildi. Aslında piyade askerlerinin Abdürrezzak Efendi'ye saldırmasının bir sebebi *"ehl-i kalem"*den olan birisinin başbuğ olmasının yarattığı sıkıntılardan kaynaklanıyordu. Reisülküttap Abdürrezzak Efendi'den boşalan göreve İbrahim Münib Efendi tayin olundu. Şemdânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Tarih-i Mür'i't-Tevarih*, III, s. 10.

[185] Enveri Sadullah, *Tarih-i Enveri*, s. 19a; Ahmed Resmî, *Hülâsâtü'l-İ'tibar*, s. 76.

[186] Enveri Sadullah, *Tarih-i Enveri*, s. 20b.

hasta olduğundan orduya komuta etmede güçlük çekiyordu[187]. Rusların hücumu karşısında sadrazam zor durumda iken sağnak yağmur imdada yetişti. 3 Temmuz 1774'te Ruslar üç koldan şarampolara hücuma geçti. Zahire ambarlarına saldırıp şehrin etrafındaki ekinleri yakmaya başladılar[188].

Sadrazam, ordunun Ruslar karşısında zor bir durumda olduğu ve askerlerin fırsat buldukça kaçtığı bir sırada, Romanzow'un adamını çağırtarak gelen mektubu tercüme ettirdi. Romanzow, mektubunda sulh yapılması için adam gönderilmesini istiyordu. Sadrazam aynı gün 3 Temmuz 1774'te maiyetindeki subaylardan birini göndererek, sulh teklifini kabul ettiğini belirtip ateşkes talep etti. Gelen cevabî yazıda hemen murahhaslar tayin edilerek, andlaşma görüşmelerine başlanması isteniyordu[189]. Cephelerden gelen haberler Osmanlılar için iç açıcı değildi[190]. Savaşın en önemli etkisi, Osmanlı iç ticaretinin belirli bir dönem de olsa duraklamasıdır. Anadolu ve Karadeniz kıyılarındaki önemli ticaret kentlerinde ticarî faaliyetler özellikle savaşın ilk yıllarında eski canlılığını kaybetmişti[191]. Savaşın sonucu halka, fiyatların artması ve kıtlık belirtileri olarak yansımıştır. Bu nedenle mevcut sıkıntılardan kurtulmak için bir an evvel barış yapmak gerekiyordu.

Altı yıldır devam eden savaş, halk üzerinde olumsuz etkiler meydana getirmeye başlamıştı. Memleketin gelirlerinin büyük bölümü cephelerdeki askerlere gönderildiğinden muhtelif bölgelerde yer yer kıtlık belirtileri ortaya çıkmaya başlamıştı. Ekonomik istikrarsızlığın doğal sonucu olarak Anadolu ve Rumeli'de eşkıyalık hareketleri çoğalmaya başlamıştı. Askerî ve ekonomik gücünün tamamını, savaşın sonunda Rusya'yı dize getirmek ve kaybedilen toprakları geri almak için harcayan devlet, artık iç bünyedeki asayişsizlikle ilgilenebilecek durumda değildi. Cephelerden üst üste gelen yenilgiler, ölü ve yaralı haberleri halkın hissiyatını ve maneviyatını fevkalade tahrip ettiğinden efkâr-ı umumiyenin yüreğini acılar kaplamıştı. Anadolu ve Rumeli'nin her beldesinde vatan için şehit vermeyen hane kalmamıştı.

[187] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s. 76.

[188] Enveri Sadullah, *Tarih-i Enveri*, s. 22a; Ahmed Cavid Bey, *Tarih*, s. 12.

[189] Enverî Sadullah, *Tarih-i Enverî*, s. 19a; *Tahsin Efendi, Fezleke-i Tarih-i Osmani*, s. 268.

[190] Mehmed Genç,"XIII. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", *Yapıt*, (Mayıs 1984), 49, s. 52-55.

[191] Mehmed Genç, "17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1988, 3, s. 47.

Osmanlı tarihinde ilk defa olarak toplumun ve siyasî teşekkülün bütün kesimleriyle derinden hissedilen bu yenilgi ve uzun süren acılı yıllar halkı tamamen yılgınlığa sevk etme noktasına getirmişti. Özellikle Kırım gibi büyük bir toprak parçasının Ruslara terk edilmesi Osmanlı Devleti için kolayca hazmedilecek bir gelişme değildi. Daha fazla toprak kaybının önüne geçmek, halkı içine düştüğü ekonomik ve manevî çöküntü felâketinden kurtarmak ve kaybedilen toprak parçalarını almak için belirli bir hazırlık dönemi geçirmek amacıyla acilen barış yapmaktan başka çare yoktu. Bu nedenle mevcut durum itibariyle, Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın, galibin merhamet ve inâyetine müracaat etmekten başka çaresi kalmadığından[192], General Romanzow ile sulh görüşmeleri yapacak olan murahhasları seçmeye başladı.

[192] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s. 347.

II. BÖLÜM

KÜÇÜK KAYNARCA ANDLAŞMASI VE TATBİKİ

A- SULH GÖRÜŞMELERİ VE KÜÇÜK KAYNARCA ANDLAŞMASI

1 - Sulh Görüşmeleri

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yaklaşık altı yıldır devam eden savaş iki devleti siyasî, sosyal, askerî ve ekonomik yönlerden yıpratmıştı. Rusya'da Kazakların öncülüğünde patlak veren Pugaçev İsyanı II. Katerina'yı derinden sarsarken, ekonomik sıkıntı içindeki Rus halkı savaş masraflarını karşılamak için konulan ağır vergiler altında eziliyor ve salgın hastalıkların pençesinde olan cephelerdeki askerler ise perişan bir halde bulunuyordu. Bu sıkıntılı ortamda Rusya'nın, "*iyi bir barış*" yapmaya şiddetle ihtiyacı vardı. Rus ordularının Tuna boylarındaki son hareketleri ve özellikle Osmanlı ordu merkezi Şumnu'nun şiddetle muhasara altında tutulması II. Katerina'ya bu fırsatı verdi. General Romanzow, muhasara esnasında sulh teklifini içeren bir mektubu Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya gönderdi. Haddizatında Rusya, arzuladığı barışı yapabilmek için iyi bir konumda olduğuna inanıyordu. Çünkü mevcut durum itibarıyla Kırım, Eflâk ve Buğdan gibi geniş bir toprak parçasını işgal etmesi dolâyısıyla Osmanlı Devleti karşısında avantajlı bir durumda bulunuyordu.

Osmanlı Devleti de uzun zamandır devam eden savaşlar ve bunun getirdiği bazı iç kargaşalar sebebiyle her zamankinden daha çok barışa muhtaç bir konumdaydı. Uzun yıllar devam eden savaş, ekonomiyi tamamen bitirmiş, halk yoksulluk içerisine düşmüş, devletin dikkatini savaşa vermesi sebebiyle memleketin muhtelif yerlerinde huzursuzluk ve kargaşalar önemli boyutlar kazanmış, cephelerdeki askerlerin firarı her geçen gün çoğalmaya başlamış ve Ākaybedilen topraklar sebebiyle de devlet ricâli ve halkın kuvve-i mâneviyesi zaafa uğramıştı. Askerler arasındaki disiplinsizlik, kargaşa ve sebatsızlık Ruslar karşısındaki muvaffakiyetsizliğin temelini oluşturuyordu. Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nin de acilen barış yapmaya ihtiyacı vardı. Bu nedenle Şumnu muhasarası sırasında gelen Romanzow'un elçisine sulh teklifinin

kabul edildiği bildirildi ve 50-60 günlük mütâreke yapılması teklif edildi. Romanzow, mütâreke teklifini reddederek, kendisine andlaşma şartlarını görüşecek tam yetkili murahhas gönderilmesini istedi.

Muhsinzâde Mehmed Paşa General Romanzow'un isteği doğrultusunda, andlaşma görüşmelerinde Osmanlı Devletini temsil etmek üzere Sadrazam Ketlıüdası Resmî Ahmed Efendi'yi "*nişancı*" rütbesi ve büyük elçilik payesi ile birinci murahhas, Reisülküttap İbrahim Münib Efendi'yi büyük elçilik payesiyle ikinci murahhas, Dîvân-ı hümâyûnda beğlikçi olan Mehmed Emin Nahifi'yi mükâleme Katibi[493] ve Fransızca'ya vâkıf orduda tercüman olarak görev yapan Mikâilzâde Yorgaki'yi de güvenilirliği ve sadâkatinden dolayı mükâleme tercümanı olarak tayin etti[494].

Sadrazam'ın başkanlığındaki Dîvân-ı hümâyûnda, gelen sulh teklifi ve görüşmelerde nasıl hareket edilmesi gerektiği konuları müzakere edildi ve alınması gereken tedbirler belirlendi. Toplantıda bulunanlar, askerin gevşekliği ve durumun ciddiyetini göz önüne alarak fikirlerini beyan ettiler. Beliren ortak kanaate göre, murahhasların "*Mütâreke yapılmadan gitmeleri ve sulh nasıl akdedilirse hayırlıdır*" şeklindeki görüşleri üzerinde birleşildi. Ordu kadısı Müftizâde Ahmed Efendi'nin "*daha önce Abdürrezzak Efendi zamanında kararlaştırılan sulh şartları akdedilirse vaciptir*" şeklindeki görüşü dikkate alınarak, ordu ricâlinin tamamı bir an önce sulh yapılmasını uygun gördü[495]. Dîvân toplantısından sonra murahhaslar, Şumnu muhasarasının 12. günü ordugâhtan ayrılıp, Romanzow'un karargâhının bulunduğu Silistre yakınlarında Balya Boğazı civarındaki Küçük Kaynarca köyüne geldiler. Romanzow'un barış görüşmeleri için bugünkü Bulgaristan sınırları içindeki Küçük Kaynarca Köyü'nü seçmesinin sebebi, burada katledilen generallerinden Weismann'ın hatırasını yâd etmekti[496]. Kumandanlar tarafından imzalanan bir mazbata da yeniçeri kâtibi Lâleli Mustafa Efendi tarafından padişaha sunulmak üzere İstanbul'a gön-

[493] BOA. *CH*, Nr. 9171, Mükâleme Kâtibi Mehmed Emin Yahya Efendi'ye buyruldu (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1188).

[494] BOA.*CH*, Nr. 3893, Mükâleme Tercümanı Mikâilzade Yorgaki'yi buyruldu (Cemâziye'l-evvel 1188).

[495] Ahmed Vâsıf, *Tarih, II*, Mısır 1243, s. 243.

[496] Küçük Kaynarca, Silistre (Bulgaristan)'nin 24 km. cenûbî şarkîsinde Dobruca hududunda bir köy olup, Berlin Muahedesi'ne (13 Temmuz 1878) kadar Osmanlı İmparatorluğuna bağlı idi. Cemal Tukin "Küçük-Kaynarca", *İA*, İstanbul 1988, VI, s. 1064.

derildi. Mazbatada son olaylar ile ordunun hali anlatılırken, Dîvân'da alınan kararların tasdik edilmesi isteniyordu[197].

Resmî Ahmed Efendi başkanlığındaki Osmanlı murahhasları 16 Temmuz 1774'te Kaynarca'ya vardılar. General Romanzow onları ayakta ve selamlayarak karşıladı. Romanzow, yoğun işlerini bırakarak Küçük Kaynarca Köyü'ne geldiğini ve bir an önce andlaşma yapılmasını arzuladıklarını belirtti. Andlaşma görüşmelerine tayin ettiği Repnin'i Osmanlı murahhaslarına tanıttı. Aynı gün andlaşma görüşmelerine başladılar. Yalnız müzakereler ilk önce Osmanlı murahhasları ile Romanzow arasında başladı. Romanzow, Osmanlı murahhaslarının Bükreş görüşmelerinde anlaşılamayan maddelerle ilgili görüşlerini öğrenmeye çalıştı. Bükreş görüşmelerinde ortaya konan maddelerin iki tarafça da kabul edildiğini, fakat buna sadece bir şekil vermek gerektiğini söyledi. Ona göre ek olarak görüşülecek konu Karadeniz'de serbest ticaret meselesi ve savaş tazminatıydı. Arkasından Özi Kalesi'nin kendilerine verilmesini, karşılığında Bender'i verme önerisinde bulundu. Murahhaslar bunu şiddetle reddettiler. Romanzow, daha değişik bir teklif öne sürdü. Buna göre Özi ve Hocabey kaleleri karşılığında Kılburun, Yenikale ve Kerş Limanı'nı istedi. Romanzow isteğinde o kadar ısrar etti ki, teklif ettiği maddeler kabul olunmadığı takdirde andlaşmanın diğer maddelerinin görüşülmesine geçmeyeceğini söyledi. Yenikale ve Kerş Limanı Rusların Bükreş görüşmelerinde de üzerinde durdukları bir maddeydi. Hatta andlaşmanın sağlanamaması Osmanlıların Yenikale ve Kerş Limanı'nı vermek istememelerinden kaynaklanmıştı. Resmi Ahmed Efendi, Rusların bu konudaki ısrarlı taleplerini daha önce de bildiği için, görüşmelerin tekrar bu maddeden dolayı kesilmesini istemiyordu. Zaten, Bükreş görüşmelerindeki Rus istekleri doğrultusunda bir andlaşma yapmaya yetkiliydi. Fakat, kayıpları en aza indirmek için atağa geçerek, Kılburun Kalesi isteğinden vazgeçilmesini, Kerş Limanı ile bazı şartlar mukabilinde Yenikale'yi verebileceklerini söyledi. Bu teklif üzerine uzun müzakereler yapıldı, fakat Romanzow isteğinden vazgeçmedi. Kılburun üzerinde ısrarcı olmalarını, Özi Nehri'nden gelen Rus gemilerine güzer-

[197] Sadrazam'dan gelen takrir üzerine meclis-i meşverette konu görüşüldü. Şeyhülislâm'ın sulh yapılması için olumlu görüş bildirmesi üzerine, mecliste olanlar, muhalif beyanda bulunmadılar. Meclisten çıkan bu olumlu karar üzerine orduya bir hatt-ı hümâyûn gönderildi. Hatt-ı hümâyûn andlaşmanın imzalanmasından sonra orduya ulaştı (26 Temmuz 1774). Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Tarih-i Müri't-Tevârih*, III, s. 25.

gah ve karargah sağlama olarak açıklıyordu. İlk günde Romanzow ile andlaşmanın çerçevesi üzerinde yapılan görüşmelerde bir mutabakat sağlanamadı; toplantı ertesi güne ertelendi[498].

Osmanlı murahhasları 17 Temmuz'da Romanzow ile tekrar bir araya geldiler. Görüşmelere yine Kılburun Kalesi ile ilgili maddeden başlanıldı. Ruslar ikinci günkü görüşmelerde, Kılburun Kalesi'nin etrafında bulunan bazı boş/kullanılmayan arazileri de istiyordu. Saatlerce süren tartışmalarda Resmî Ahmed Efendi geri adım atmak zorunda kaldı. Çünkü Romanzow, ordusunun savaştaki üstün konumunu görüyor, andlaşma görüşmelerini kabul edip gelen Osmanlı heyetinin kendilerine dayatılan her maddeyi mecburî olarak kabulleneceğini biliyordu. Andlaşma müzakereleri bu noktada tıkanınca Resmî Ahmed Efendi, kendisine verilen yetki gereği, kilitlenen barış görüşmelerini sulh mecrasına çekebilmek için, Romanzow'un Yenikale, Kerç ve Kılburun'un kendilerine verilmesi ön şartını kabul etti. Harp tazminatı da bir karara bağlandıktan sonra müzakerelere başlandı[499]. Resmî Ahmed Efendi, daha önce Avusturya ve Berlin'e elçi olarak gitmişti[500]; bu nedenle Avrupa'da iyi bir diplomat olarak tanınıyordu. Sulh görüşmelerine onun murahhas olarak tayin edilmesi Romanzow'un hoşuna gitmemişti. Yalnız, onun çok iyi bir diplomat olması andlaşma görüşmelerinde Osmanlı lehine bir şey değiştirmedi. Savaşın geldiği nokta, Resmî Ahmed Efendi'ye Rus direktiflerini kabul etmekten başka seçenek bırakmıyordu. Çünkü, bütün cephelerde askerler bozguna uğramış, firarlar had safhaya çıkmış, Osmanlı askerleri kendi karargahlarını yağmalamaya başlamış ve Ruslar Şumnu ordugahını "*korkunç*" bir şekilde muhasara eylemişti. Sadrazam hastaydı, savaş yönetecek durumda değildi. Bu şartlarda Resmî Ahmed Efendi'nin diplomat olarak yapacak bir şeyi yoktu. Maddeler üzerinde yapılan 7 saatlik müzakereler sonucu Bükreş görüşmelerinde tespit edilen esaslar üzerinden Küçük Kaynarca Andlaşması, Prut Andlaşması'nın yıl dönümü olan 21 Temmuz 1774'te imzalandı[501].

[498] Enverî Sadullah, *Tarih-i Enverî*, s. 22b-23a.

[499] Enverî Sadullah, *Tarih-i Enverî*, s. 23b.

[500] Ahmed Resmî Efendi 1757'de III. Mustafa'nın tahta çıkışını duyurmak için Viyana'ya, Osmanlı-Prusya ittifak görüşmeleri ve Lehistan meselesi ile ilgili görüşmeler yapmak üzere de 1763 yılında Berlin'e elçi olarak gönderilmişti. Geniş bilgi için bkz: Virginia Aksan, *Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*,. s. 51, 72.

[501] Ahmed Resmî Efendi, *Hülâsâtü'l- İ'tibar*, İstanbul 1286, s. 79-80.

Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa, Rusya ile andlaşma müzakerelerine gidecek murahhasların konuşacakları kelimelerin ve verecekleri tavizlerin sınırlarını belirlerken, Rusların muhtemelen isteyecekleri tazminat konusunda pazarlık payı olarak ilk önceleri 20 bin, sonra da 40 bin kese akçeye kadar müsaade etmişti[502]. Fakat Osmanlı Devleti'nin ödeyeceği savaş tazminatı 15 bin kese akçe (7.5 milyon kuruş = 4.5 milyon ruble) olarak belirlendi[503]. Bu meblağ, ilki 1775 yılında başlamak üzere üç taksitte ödenecekti.

İsmail Hami Danişmend, Cevdet Paşa'dan iktibasla tazminat meselesine farklı yorumlar getirmektedir. Buna göre, müzakereler bitip andlaşma metni tamamlandıktan sonra ikinci murahhas İbrahim Münib Efendi'nin, "*gel gelelim tazminat meselesine*" demesi üzerine Rus murahhası andlaşma metninde olmayan harp tazminatı meselesi için ek maddeler koydurmuştur. Yine onlardan sudûr eden diğer rivayete göre de, İbrahim Münib Efendi müzakereler sırasında uyumaya başlamış; uyuduğunu belli etmemek için "*gel gelelim tazminat meselesine*" diye konuşmaya başlayınca Rus murahhasları bu konuyu müzakere gündemine getirmiştir[504]. Oysa ki *Cevdet Tarihi'nde* tazminat meselesi ile ilgili bir şey geçmemektedir. Bu konu andlaşmayı birinci murahhas olarak imzalayan Resmî Ahmed Efendi'nin eserinde de belirtilmemiştir. Resmî Ahmed Efendi, eserinde her şeyi ince ayrıntısına kadar anlatan bir kişidir. Andlaşma sonrası gelişmelerde hiçbir resmi vesikada böyle bir olay îmâ edilmemektedir. Yine o dönemin kaynakları *Vasıf Tarihi* ve *Enveri Tarihi'nde* de İbrahim Münib Efendi'den kaynaklanan bir gelişme geçmemektedir. Aksine Ruslar, Küçük Kaynarca Andlaşması görüşmelerine başlarken birisi Karadeniz'de ticaret meselesi, diğeri de tazminat meselesi olmak üzere iki maddenin görüşülmek üzere öncelikli olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü diğer andlaşma maddeleri Bükreş görüşmelerinde biliniyordu. Bu nedenle andlaşmaya başlamadan önce harp tazminatı Rusların gündemindeydi. Andlaşma maddelerine geçilmeden önce Yenikale, Kerş Limanı ve Kılburun Kalesi'nin talebi ile ilgili maddeden hemen sonra ticaret ve harp tazminatı ile ilgili maddeler andlaşmanın birer maddesi olarak

[502] Ahmed Resmî Efendi, *Hûlâsâtü'l- İ'tibar, s. 79;* Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, II, İstanbul 1327, s. 194.

[503] İsmanil Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, s. 58; Virginia Aksan, *Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*. S. 166.

[504] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, s. 58.

karara bağlanmıştır. Daha sonra diğer maddelere geçilmiştir[505]. Bu nedenle söz konusu rivayetin makul bir izahı yoktur. Diplomasi geleneğiyle de uyuşmamaktadır.

2 - Küçük Kaynarca Andlaşması

21 Temmuz 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Andlaşması 28 maddeden ibaret bulunuyordu. Andlaşma maddeleri şunlardır[506]:

1 - İki devlet arasındaki her türlü düşmanlık sona ereceğinden geçmişteki herhangi bir olaya yönelik intikam alınmayacak ve andlaşmaya riayet olunacaktır. Taraflar birbirleri aleyhine gizli veya açık faaliyetlerde bulunmayacaklardır. Reayaların suçları iki tarafça da affedilmiştir. Çekdiri ve mahbeslerde bulunan esirler andlaşmadan sonra salıverilecek, mal ve payeleri kendilerine iade edilecektir. Esir olan bu kişiler memleketlerine ulaşana kadar zarar ve saldırılardan korunacak, onlara saldırılarda bulunanlar şiddetle cezalandırılacaktır.

2 - Andlaşmanın tasdik ve mübadelesinden sonra iki devlete mensup kişiler herhangi bir sebeple karşı taraftan sığınma hakkı talep ederlerse din değiştirenler hariç, asla kabul edilmeyecek ve bu kimseler şayet iltica etmişler ise geciktirilmeden iâde edileceklerdir.

3 - Kırım, Bucak, Kuban, Yedisan, Canboyluk ve Yediçkül Tatarları hiç bir devlete tâbi' olmadan tamamen serbest kalacaklardır. Kırım Tatarları kendi hanlarını eski kanunları ve adetlerine göre *"Âl-i Cengiz"* soyundan serbestçe seçeceklerdir. Yalnız, Tatarlar Müslüman olduklarından, istiklâllerine zarar vermemek suretiyle dinî işlerde hilafet makamına bağlı bulunacaklardır. Rusya Devleti'ne tahsis olunan Kerç ve Yenikale arazi ve limanlarından başka Kırım ve Kuban yörelerinde istilâ olunan kasaba, kale ve yerleşim alanları ile Berda, Konskivodi ve Özi Suyu Nehri'nin Aksu ve Turla nehirleri arasında kalan arazileri Leh hududuna varıncaya kadar Tatarlara bırakılacaktır. Özi

[505] Enverî Sadullah,*Tarih-i Enverî*, 23a-23b.

[506] BOA. *Rusya Ahidname Defteri*, Nr. 183/148-162, Küçük Kaynarca Andlaşması sureti (Evâsıt-ı Ramazan 1188); *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/29; Küçük Kaynarca Andlaşması sureti (Evâsıt-ı Ramazan 1188); *HH*, Nr. 58503, Küçük Kaynarca Andlaşması sureti (Evâsıt-ı Ramazan 1188); Ahmed cevdet, *Tarih-i Cevdet*, I, s. 357; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic ül-Vukuat*, III, İstanbul 1294, s.63; Andlaşmanın transkript edilmiş metni için bakınız. Nihat Erim, *Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları*, s. 121-135; Andlaşmanın Rusça metni için bk. E.İ. Druzhinina, Kyuchuk Kaynardzhiyskiy mir 1774 goda, s. 349; Andlaşmanın İtalyanca tercümesi için bk. *Archivio Di Stato Venezia*, Senato, Dispacci Costantinopoli, fz.216/f.109-118.

Kalesi Osmanlı Devleti'ne terkedilecektir. Andlaşmanın mübadelesinden sonra Rusya, Kırım'dan askerlerini çekecektir. Osmanlı Devleti Kırım, Kuban ve Taman'da bulunan bütün kasaba ve yerleşim yerleri üzerindeki her türlü haklarından vazgeçecektir. İki devlet Kırım'a muhafız veya bir başka isim altında kuvvet göndermeyecektir.

4 - İki devlet, sınırları dahilinde münasip gördükleri yerlerde kale, şehir, kasaba, bina ve mesken kurup inşâ edebilecektir. Eski kaleler, şehirler, kasabalar tamir edilebilecek ve yenilenebilecektir.

5 - Andlaşma akdedildikten sonra İstanbul'da sürekli bir Rus orta elçisi bulunacaktır. Diğer devletlerin elçilerinin yararlandığı haklardan o da yararlanacaktır. Resmî törenlerde Alman imparatorunun elçisi eş rütbede ise, Rus Elçisi bu Alman Elçisi'ni takip edecektir. Alman Elçisi büyük veya küçük rütbede ise Nederland Elçisi'ni takip edecek, o da bulunmaz ise Venedik Elçisi'ni takip edecektir.

6 - Rus elçisinin hizmetinde bulunanlardan bir kimse hırsızlık veya başka bir suç işlediğinde çalınan eşya elçinin beyanı esas alınarak geri iâde ettirilecektir. Bir kimse sarhoşluk hâlinde iken İslam dînini kabul ederse bu durum kabul edilmeyecek, sarhoşluk hali geçtikden sonra elçinin tayin ettiği bir kişi ile tarafsız Müslümanlar huzurunda tekrar İslâm dinini kabul ettiğini beyan ederse geçerli olacaktır.

7 - Osmanlı Devleti, Hristiyanların hakkını ve kiliselerini koruyacaktır. Rus elçileri 14. maddede belirtilen İstanbul'daki kilise ve hizmetçilerinin her ihtiyaçlarını bildirmelerine yardımcı olabileceklerdir. Elçinin bu tarz arzları, ancak Osmanlı Devleti'nin dost bildiği devletlerin adamları taraflarından tebliğ olunmakla, Rus Elçisi tarafından verilen bu arzla da kabul olunacaktır.

8 - Rus rahipleri ve tebaası Kudüs ve diğer kutsal yerleri serbestçe ziyaret edebileceklerdir. Bu tür kimselerden ikâmetleri ve yolculukları esnasında cizye, haraç ve vergi talep edilmeyecektir. Diğer devlet reayalarına verilen fermanlar ve yol emirleri bunlar için de verilecek ve Osmanlı Devleti sınırları içerisinde her türlü taarruz ve tehlikeden korunacaklardır.

9 - İstanbul'da ikâmet eden Rus elçilerinin hizmetinde bulunan tercümanlar hangi milletten olurlarsa olsunlar, devlet işlerine hizmet ettiklerinden, her iki devlete de hizmet etmiş sayılacaklardır. Bu nedenle kendilerine iyi davranılacaktır. İki taraftan kendileri herhangi bir iş hususunda azarlanmayacaklardır.

10 - Andlaşmanın imzalanması ile iki taraf serdarları tarafından ilgili yerlere gerekli talimat verilmesi arasındaki sürede herhangi bir olay cereyan ederse taraflarca gaspedilen ve istilâ edilen yerler iade edilecek ve bu tür olaylardan hiç kimse menfaat elde edemeyecektir.

11 - İki taraf gemileri tüm denizlerde ticaret maksadıyla serbestçe dolaşabileceklerdir. Rusya ticaret gemileri Akdeniz'den Karadeniz'e ve Karadeniz'den Akdeniz'e geçebileceklerdir. Kıyılar, sahiller, limanlar ve boğazlardan ticaret amacıyla yararlanabilecekler ve ticaret maksadıyla durabileceklerdir. Hatta, Rus tüccarlarına İngiltere ve Fransa tüccarları gibi davranılacak, karalarda ve Tuna Nehri'nde de serbestçe ticaret yapabileceklerdir. Her türlü ihtiyaçlarında iki devletin ve diğer devletlerin şartları mûteber tutulacaktır. Diğer milletlerin verdiği vergileri veren Rus tüccarları her türlü ticaret malını nakl ve ihraç amacıyla Karadeniz ve diğer denizlerin sahil ve limanlarıyla İstanbul'a varabileceklerdir. Tüccarlar, ticaretleri müddetince iki taraf memleketinde ikâmet edebileceklerdir. Bu konuda diğer devletlere gösterilen serbestiyet Rus tüccarlarına da gösterilecek ve Rusya, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde istediği yerlere konsolos ve konsolos vekilleri tayin edebilecektir. Konsolos ve konsolos vekillerinin maiyetlerindeki beratlı tercümanlar, İngiltere ve Fransa tercümanlarının yararlandığı haklardan yararlanacaklardır. Rusya da, vergilerini ödeyen Osmanlı Devleti tüccarlarına diğer devletlere verdiği imtiyazlar gibi ruhsat verecektir. Kazaya uğrayan gemilere iki tarafça yardım edilecek ve kendilerine lâzım olunan eşyalar "*narh-ı cârî*" ile verilecektir.

12 - Osmanlı Devleti, Rusya'nın Garpocakları (Trablus Garp, Tunus, Cezayir) ile ticaretlerini geliştirmesine yardımcı olacaktır.

13 - Senet ve mektuplarda Rus Hükümdarı'na, Rusya Padişahı (Rus İmparatoriçesi) diye hitap edilecektir.

14 - Rusya, diğer devletler gibi Beyoğlu'nda bir kilise bina ettirecektir. Kilise umuma açık olup "*Rus-Grek*" kilisesi ismiyle anılacak; ilel-ebed Rus Elçisi'nin himayesinde olacak ve her türlü taarruzdan korunacaktır.

15 - Sınır boylarında ortaya çıkan sorunlar, sınır hâkimleri veya özel olarak tayin edilen memurlar tarafından çözülecektir. Memurlar teftişlerini yaptıktan sonra, geciktirmeden hakkı olan şahsın hakkını vereceklerdir.

16 - Bucak memleketi, Akkerman, Kili ve İsmail kaleleri ile Eflâk ve Buğdan Osmanlı Devleti'ne iade edilecektir. Osmanlı Devleti, Eflâk ve Buğdan'ı aldıktan sonra aşağıdaki şartları yerine getirmeyi aynen kabul etmektedir:

a - İki voyvodalığın ahâlisinin her türlü suçları affedilecektir. Birinci madde gereği savaştan önce sahip oldukları emlâk, paye ve mansıpları tespit olunup kendilerine iade edilecektir.

b - Eflâk ve Buğdan, din işlerinde serbest olacaktır. Yeniden kilise yapılmasına ve eskilerinin tamirine engel olunmayacaktır.

c - Manastır ve şahıslara ait olup ellerinden haksız şekilde alınan İbrail, Hotin ve diğer yerlerde bulunan arazi ve emlâk eski sahiplerine iade edilecektir.

d - Papazlara gerekli olan imtiyazlar verilecektir.

e - Memleketi terk etmek isteyenlere, andlaşmanın mübadelesinden itibaren bir sene müddet zarfında eşyalarıyla gitmelerine engel olunmayacaktır.

f - Eski hesaplar için hiç bir şey talep edilmeyecektir.

g - Muharebe esnasındaki seneler için hiçbir vergi talep edilmeyecektir. Eflâk ve Buğdan'ın savaş sırasındaki zararları göz önüne alınarak, andlaşmanın mübadelesinden itibaren iki yıl ahâliden vergi talep edilmeyecektir.

h - İki yıllık mühlet bittikten sonra cizye miktarı belirlenirken, Eflâk ve Buğdan'ın imkânları göz önünde bulundurulacaktır. Cizyeler iki senede bir ödenecektir. Cizyeler verildikten sonra paşa, hâkim veya başka bir kimse tarafından herhangi bir müşkilât çıkarılmayacak ve saldırı yapılmayacaktır. Başka isim altında herhangi bir vergi talep edilmeyecektir. Bu konuda Sultan IV. Mehmed zamanındaki imtiyaz geçerli olacaktır.

ı - Eflâk ve Buğdan'ın devlet nezdindeki kapıkethüdalıkları lağvedilip, yerine Rum mezhebinden Hristiyan olmak üzere maslahatgüzarlar tayin edilecektir. Bu maslahatgüzarlar her türlü saldırılardan korunacaklardır.

i - Rus elçileri, voyvodalıklara ait işleri Osmanlı Devleti ile görüşebilecek, Rusya'nın elçileri vasıtasıyla bu konuda arz ettikleri konular Osmanlı Devleti'nce itibara alınacaktır.

17 - a - Rusya, işgal altında bulundurduğu Akdeniz adalarını Osmanlı Devleti'ne teslim edecektir. Osmanlı Devleti ise, birinci madde gereği, ada halkını işlediği suçlardan ötürü affedecektir.

b - Hristiyanlar tazyik altında bırakılmayacaktır. Kiliselerin tamir ve yenilenmesine engel olunmayacak ve kiliselere hizmet edenler engellenmeyecektir.

c - Ada halkından savaş müddeti ile ilgili ve andlaşmanın mübadelesinden sonra iki yıl vergi talep edilmeyecektir.

d - İsteyenler andlaşmanın mübadelesinden itibaren bir yıl içinde ülkeyi terk edeceklerdir.

e - Üç ay içinde avdet edecek Rus donanmasının ihtiyaçları için Osmanlı Devleti imkânları nisbetinde yardımcı olacaktır.

18 - Özi Suyu Boğazı'ndaki Kılburun Hisarı, nehrin sol tarafında kifâyet edecek kadar arazi ve Aksu ile Özi arasında bulunan "*sahrâ-yı hâliye*" Rusya'ya verilecektir.

19 - Kırım Yarımadası'nda bulunan Yenikale, Kerç Kalesi liman ve arazileri ile, Karadeniz'den başlayıp Kerç'in eski hudutlarına vararak Bohace'ye kadar, Bohace'den hatt-ı müstakim ile Azak Denizi'ne kadar olan yerler Rusya'ya terk edilecektir.

20 - Milâdî 1700 (H.1113) senesinde Tolstoy ile Açe Muhafızı Hasan Paşa arasında akdedilen senette beyan olunduğu üzere Azak Kalesi Rusya'ya verilecektir.

21 - Büyük ve Küçük Kabartay'ın Rusya'ya terk edilmesi Kırım hanlarının, meşveretinin ve Tatarbaşlarının iradesine bırakılmıştır.

22 - İki devlet arasında akdedilen tüm andlaşmalar ve şartlar ile Belgrad Andlaşması ve ondan sonra yapılan şartnamelerin tamamı iptal edilmiştir. Yalnız, Milâdî 1700 (H. 1113) senesinde Tolstoy ile Açe muhafızı Hasan Paşa arasında olan Azak Kalesi ve Kuban sınırının tayin edilmesi ile ilgili şartlar geçerlidir.

23 - Gürcü ve Mekril havalisinde bulunan ve Ruslar tarafından zaptedilmiş olan Bağdadcık, Kutayis ve Şeherban kaleleri eski sahiplerine verilecektir. Şöyle ki, tahkîkât sonucu eski sahibi Osmanlı Devleti ise, Rusya andlaşmanın mübadelesinden sonra belirtilen bir vakitte bu kaleleri teslim edecektir. Osmanlı Devleti birinci madde gereği devlet aleyhine işlenmiş tüm suçları affedecektir. Bundan sonra bu yöreler-

den oğlan ve kız vergisi ile cizye alınmayacaktır. Osmanlı Devleti hiç bir kimsenin hakkına tecavüz etmeyecektir. Gürcü ve Mekriller tarafından öteden beri zapt olunan yerler tekrar onların himayesine verecektir. Dinî yaşantılarına, manastır ve kiliselerine müdahale edilmeyecek, eskilerin tamirine ve yenilerinin yapılmasına engel olunmayacaktır. Çıldır Paşası ve zabitlerin taarruzlarına engel olunacaktır. Bu yöre ahâlisi Osmanlı Devleti reayası olduğundan Rusya asla bunlara müdahale etmeyecektir.

24 - Rus askerleri andlaşmanın imzalanmasından sonra bir ay içinde Tuna'nın sol kıyısına çekileceklerdir. Tuna'nın sol kıyısına geçildikten sonra Hırsova Hisarı boşaltılıp Osmanlı askerine teslim edilecektir. Eflâk ve Bucak memleketi iki ay içinde boşaltılacaktır. Buralardan çekildikten sonra Ruslar sırasıyla Yergöğü ve İbrail kalelerini, diğer taraftan da İsmail Kasabası ile Kili ve Akkerman kalelerini Osmanlı askerlerine terk edeceklerdir. Eflâk ve Bucak'ın tamamen tahliyesi üç ay içinde tamamlandıktan sonra Rus askerleri Buğdan'ı terk edip Tuna'nın sol kıyısına çekilecektir. Memleket ve mevzîlerden tamamen çekilme andlaşmanın imzasından sonra beş ay içinde tamamlandıktan sonra, Rus askerleri Tuna Nehri'nin sol kıyısına geldiği vakit Hotin ve Bender kaleleri Osmanlı askerlerine teslim edilecektir. Yine aynı zamanda andlaşmanın 18. maddesi gereği Kılburun Hisarı ile Aksu ve Özi Nehri arasındaki *"sahrâ-yı hâliyenin zâviyesi"* Rusya'ya teslim edilecektir. Bu arada Akdeniz adaları Ruslar tarafından Osmanlı Devletine teslim edilecektir. Osmanlı Devleti, Rus donanmasının ihtiyaçlarını karşılayacaktır. Osmanlı Devleti tahliye işlemi sonuçlanıncaya kadar bu adalardaki ahâlinin idaresine karışmayacaktır. Bu süre içinde Rus askerlerinin yiyecek ve ihtiyaçlarına yardımcı olunacaktır. Rusya Baş Seraskeri (General Romanzow), Osmanlı Devleti'nin ilgili memuruna her tarafın tahliyesinin tamamlandığını haber vermedikçe Osmanlı Devleti, askerlerini bu bölgelere sokmayacaktır. Kale ve kasabalarda bulunan Rusların zahire ve mühimmatları Rus askerleri tarafından tahliye edilecektir. Ruslar, geri verdiği kalelerdeki Osmanlı Devletine ait topları tahliye esnasında iade edecektir. Bütün vilâyetlerde Rus askerlerinin çekilmesi esnasında, onlarla gitmek isteyen reayaya engel olunmayacak ve bir sene mühletle Osmanlı Devleti buna müdahale etmeyecektir.

25 - Erkek ve kadın tüm esirler - Hristiyanlığı seçen Müslümanlar ve İslâmiyet'i seçen Hristiyanlar hariç- andlaşmanın tasdikinden sonra

hiç bir ücret ödenmeden serbest bırakılacaktır. Böylece Leh, Eflâk, Buğdan, Mora, Akdeniz Adaları, Gürcüler, Rusya reayası ve diğerleri ile Rusya'da esir bulunan Osmanlı Devleti reayaları serbest bırakılacaktır.

26 - Bu andlaşmanın imzalandığı haberi Kırım ve Özi'ye ulaştığında, Kırım'daki Rus askeri Özi muhafızı ile haberleşip imza tarihinden itibaren iki ay içerisinde Kılburun Hisarı ile 18. maddede belirtilen sahraların teslim ve tesellüm işini gerçekleştirmek üzere mutemetler tayin edeceklerdir. Mutemetlerin mülâkatlarından sonra iki ay içerisinde maddelerin gereğini yerine getireceklerdir. Andlaşmanın imzalandığı tarihten itibaren dört ay içinde, mümkünse daha önce teslim ve tesellüm işi gerçekleştirilip işin tamamlandığı Sadrazam ve Romanzow tarafına geciktirilmeden bildirilecektir.

27 - Andlaşma tasdik edilip, tasdiknameler büyük elçiler vasıtasıyla karşılıklı olarak gönderilecektir. Bu maksatla elçiler sınırda eşit şartlarda ve aynı zamanda karşılanacaklardır. Osmanlı Devleti, Avrupa elçilerine nasıl resmî muamele yapıyorsa Rus Elçisi'ne de aynısını uygulayacaktır. Rus Elçisi'ne devletinin şanına yakışır şekilde hediye verilecektir.

28 - Andlaşma, Osmanlı murahhasları Resmî Ahmed Efendi ve İbrahim Münib Efendi ile Rus murahhası General Repnin tarafından imzalandıktan sonra, haber Sadrazam ve General (Romanzow) tarafından Akdeniz, Karadeniz, Kırım karşısındaki donanmaya ve diğer muharebe olan mevkîlere ulaklar vasıtasıyla bildirilecektir. Andlaşmanın akdi Osmanlı Devleti tarafından Sadrazam'a, Rusya tarafından da Romanzow'a havale edilmiştir. Her ikisi de andlaşma imzalamaya ve mühürlemeye yetkilidir. Sadrazamın senedi Türkçe ve İtalyanca, Romanzow'un senedi ise Rusça ve İtalyanca olacaktır. Andlaşma imzalandıktan beş gün sonra Sadrazam ve Romanzow tarafından aynı anda mübadele edilecektir.

Andlaşmaya eklenen iki ek madde ise şunlardır[507]:

1 - Andlaşmanın 17. maddesinde Akdeniz'de bulunan Rus donanmasının üç ay zarfında Akdeniz adalarını tahliye edeceği belirtil-

[507] BOA.*Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/33, Küçük Kaynarca Andlaşması'na ek iki madde (Evâsıt-ı Ramazan 1188); Transkript edilmiş metin için bakınız: Nihat Erim, *Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları*, s. 136.

mişti. 26. maddede de mesafenin uzaklığı sebebi ile tahliyeyi bir vakitle sınırlandırmanın imkânsız olduğu belirtilmiştir. Şimdi, herhangi bir vakit tayin etmeksizin Rus donanması acele olarak Akdeniz'i tahliye edecektir. Osmanlı Devleti, Rus donanmasının ayrılmasını çabuklaştırmak için ihtiyaçlarını elinden geldiği kadar karşılayacaktır.

2 - Osmanlı Devleti, Rusya'ya savaş masrafı olarak, üç sene müddetle ve üç taksit halinde on beş bin kese yani yedi buçuk milyon kuruş - Rus parası ile dört buçuk milyon ruble- ödeyecektir. Birinci taksit 1 Ocak 1775'te, ikinci taksit 1 Ocak 1776'da ve üçüncü taksit 1 Ocak 1777'de ödenecektir. Her taksit 5 bin kese olacak ve Rus elçisine verilecektir. Rusya, bu konuda bir teminat isterse Osmanlı Devleti bunu temin edecektir.

a - Andlaşmanın Tasdîki ve Mübadelesi

Küçük Kaynarca Andlaşması müzakereleri, 5 yıl 9 ay 14 gün süren savaş sonrasında 17 Temmuz 1774'de tamamlanmasına rağmen Rus Murahhası General Repnin, andlaşma metinlerini hemen imzalamayarak 21 Temmuz gününe kadar bekletti. Acele kararlaştırılan andlaşma maddelerini hemen imzalamayan Rusların bu tarihe kadar beklemelerinin nedeni, -Küçük Kaynarca Andlaşması'nı General Weismann'ın anısına, öldürüldüğü yerde imzalayarak ismini yâd etmeyi amaçladıkları gibi- önemli tarihi bir günü anmak düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. Ruslar açısından bu tarihi gün, 21 Temmuz 1711'de Çar I. Petro ile Baltacı Mehmed Paşa arasında imzalanan Prut Andlaşması'nın yıldönümüydü. Küçük Kaynarca Andlaşması'nın imzalanmasını o güne denk getirerek, Prut Andlaşması'nın öcünü almak amacını güdüyorlardı[508]. Neticede, 21 Temmuz'da Romanzow tarafından Kaynarca'da imzalanan andlaşma senetlerinin bir sureti, Şumnu'daki Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya gönderildi. Sadrazam, bunu imzaladıktan sonra tekrar murahhaslara gönderdi. Andlaşma metinleri murahhaslar tarafından mübadele edildikten sonra, savaşın sona erdiği ve iki ülke arasında barış andlaşmasının imzalandığı cephelere ilân edildi[509].

Andlaşmanın imzalanmasından sonra Romanzow, ordusunu Şumnu civarında toplayarak Buğdan taraflarına doğru çekildi. Şum-

[508] Ahmed Resmi Efendi, *Hülâsâtü'l- İ'tibar*, s. 79; Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, II, İstanbul 1327, s. 194.

[509] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, II, s. 244; Enverî Sadullah, *Tarih-i Enverî*, s. 25a.

nu'daki Osmanlı karargâhında da on günlük zahire kaldığından, Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Muhsinzâde Mehmed Paşa, Dağıstânî Ali Paşa'yı muhafız bırakarak, 29 Temmuz 1774'de ordu ile oradan hareket etti. Rahatsızlığı had safhaya vardığından Edirne'ye giderken Karinabad'ta 4 Ağustos 1774'te öldü[510]. Yeniçeri Ağası Yeğen Mehmed Paşa'nın bir iki aylık kâimakamlığından sonra İzzed Mehmed Paşa 10 Ağustos 1774'te sadarete atandı. Edirne'den hareket eden ordu Ağustos'un son gününde Küçükçekmece'ye geldi[511].

Andlaşma, Padişah I. Abdülhamid ve Çariçe II. Katerina tarafından tasdik edildikten sonra yürürlüğe girecekti. Osmanlı hükümeti, Küçük Kaynarca Andlaşması'nın mübadelesi için Petesburg'a elçi olarak Süvari Mükabelecisi Seyyid Abdülkerim Paşa ve Mehmed Nahifi Efendi'yi görevlendirdi (2 Kasım 1774)[512]. Abdülkerim Paşa, Rusya'ya hemen hareket etmedi. Çünkü, bu sıralarda Osmanlı hükümeti, andlaşma maddelerinin hafifletilmesi amacıyla Avrupa devletleri nezdinde diplomatik girişimlerde bulunuyordu. Hükümet, andlaşma maddelerini, vakit ilerledikçe daha iyi değerlendirdikten sonra, Prusya, Avusturya ve İngiltere elçilerine başvurarak bazı maddelerin hafifletilmesi teşebbüslerine başladı. Bilhassa Kırım'ın bağımsızlığı, Eflâk ve Buğdan maddeleri Osmanlı Devletine ağır geliyor ve Prusya Kralı'nın müdahalesi bekleniyordu. Bu amaçla andlaşmanın tasdîki ve mübadelesi için Petersburg'a gönderilecek elçilik heyetinin hareketi geciktiriliyordu. Osmanlı hükümeti bu tür girişimlerde bulunmakla en azından Kerç ve Yenikale'yi, hatta Taman'ı geri almayı düşünüyor, ayrıca Kırım üzerindeki metbuluk haklarını tekrar kazanmayı ümit ediyordu[513]. Reisülküttap bu konuda Prusya elçisine "*eğer Ruslar medîd bir sulh ve samimi bir dostluk ister ise şartlarını mülayimleştirmeli ve kâbil-i tahammül bir tarza ifrağ etmelidir*" [514]diyor ve bu şartlarda andlaşmanın uzun müddetli olamayacağını belirtiyordu. Prusya Elçisi, Osmanlı hükümetinin andlaşmanın iyileştirilmesi yönünde Prusya'nın

[510] Enverî Sadullah, Tarih-i Enverî, s. 25b; Muhsinzâde Mehmed Paşa, Karinavbad'a defnedildikten sonra hanımı Esma Sultan'ın isteği üzerine naaşı defnedildiği yerden alınarak İstanbul'a getirildi ve hazret-i Halid'in mezarı yanına defnedildi. Zâ'im-zâde Mehmed Sâdık, *Vak'a-i Hamidiyye*, Süleymaniye ktb. Esad efendi, Nr. 2171, s. 5/b.

[511] Ahmed Vâsıf, *Tarih, II*, s. 249.

[512] Za'im-zâde Mehmed Sâdık, *Vak'a-i Hamidiyye*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, Nr.2171, s.6.

[513] Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, IX, İstanbul 1992, s.11.

[514] Albert Sorel, *Onsekizinci Asırda Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Mualıedesi*, s. 353.

aracı olması taleplerini devletine bildirdi. II. Friedrich, Osmanlı Devleti'nin Kırım, Eflâk ve Buğdan, Akdeniz ve Karadeniz'de seyr ü sefain, Kerç ve Yenikale'ye karşı Kılburun'un verilmesi ve tazminat meseleleri olmak üzere 5 noktada toplanan taleplerini Rusya'ya iletti. Rusya, bu teklifleri kabul etmek bir yana Prusya'dan nüfuzunu Osmanlı Devleti'ni bir an önce andlaşmayı tasdik etmede kullanmasını istedi. Dolâyısıyla teklif, II. Katerina tarafından hiç dikkate alınmadı ve geri çevrildi. Prusya'nın bu sıralarda Lehistan'daki sınır düzenlemeleri ve Danzig hakkında plânları olduğundan Rusya'yı karşısına almak da istemiyordu. Şark politikasını Rusya ile samimi dostluğa dayandırmak istediğinden Rusya ve Osmanlı devletleri arasındaki anlaşmazlıklarda Rusya lehine meselelere çözüm bulmayı dış politikasının gereklerinden birisi saymaya başlamıştı[515]. Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nin teklifini kabul ettirme yönünde Rusya'ya herhangi bir baskıda bulunmadı.

Avusturya ise, Osmanlı Devleti'nin şimdiye kadar kendisini dışlamasından alınarak, içine düştüğü hâlin ona müstahak olduğunu ileri sürüyordu. Hatta Başvekil Kaunitz, "*küçük ve muntazam bir ordunun*" Osmanlıları Avrupa'dan atabileceğini savunuyordu. Bu sıralarda Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında savaş sırasında imzalanan andlaşma ile ilgili meseleler de bulunuyordu. Bu nedenle Osmanlı hükümeti andlaşma maddelerini değiştirmek veya hafifletmek için Rusya üzerinde baskı uygulayabilecek bir müttefik bulamadı[516].

Küçük Kaynarca Andlaşması'nın imzalanmasına en çok içerleyen devlet Fransa idi. Fransa'nın ihraç ettiği mallar için çok büyük bir pazar olan Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya yenilmesi, Rusya'nın Avrupa'da Fransız nüfuzunun önünde duran en büyük engel olarak algılanmasına yol açacaktı. Andlaşmanın imzalanmasından hoşlanmayan Fransa'nın İstanbul'daki temsilcisi Kont de Saint-Priest, Osmanlılara mümkünse andlaşmayı onaylamamasını önermişti. Fransa'nın desteği Osmanlılar için elbette iyiydi. Fakat, Fransa'dan başka Osmanlılara destek veren devlet de yoktu. Bununla beraber Fransa, Amerika meselesi yüzünden İngiltere ile başı dertte olduğu için Rusya'ya yaptırım uygulayacak bir güçte değildi. Savaş yorgunluğu, parasızlık, ayanların giderek güçlenmesi sonucu iç huzurun zedelenmesi ve doğuda ortaya çı-

[515] Kemal Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı. (Meydana Gelişi-Tahlili-Tatbiki)*, İstanbul 1984, s. 23.

[516] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s. 354.

kan İran ile siyasî ilişkilerin savaşa doğru yönelmesi[517] gibi nedenlerle Osmanlı Devleti'nin Rusya ile yapılan andlaşmayı imzalamaktan başka çaresi yoktu.

Bu sıralarda İstanbul'a bir Kırım heyeti gelmiş ve Osmanlı Devleti'nden müstakil bir devlet olmayı kabul etmeyeceklerini, eskiden olduğu gibi Kırım hanlarının Osmanlı Devletince tayin edilmesini, II. Sahib Giray Han'a teşrifat ve menşur gönderilmesini, hutbelerde padişahın adının okunmasını ve sikkeler üzerine de padişahın isminin bastırılmasını talep ediyordu. Andlaşmanın üçüncü maddesine göre Kırımlılar kendi hanlarını serbestçe seçecekler, Osmanlı Devleti ve Rusya tarafından müdahale olunmayacaktı. Osmanlı hükümeti Kırım'ın serbestliğinin kaldırılmasını Rusların kabul etmeyeceğini biliyordu. Fakat en azından hutbelerde ve sikkelerde padişahın adının zikredilmesi ve teşrifat gönderilmesini sağlamak için andlaşma mübadele edilmeden teşebbüse geçmeye karar verdi. Osmanlı hükümetinin rahatsız olduğu diğer bir konu da andlaşmanın 25. maddesinde belirtilen Gürcü esirlerin diğer esirler gibi serbest bırakılması maddesiydi. Andlaşmanın 3. ve 25. maddeleriyle ilgili iki konu Reisülküttap İsmail Raif Efendi tarafından Romanzow'a yazıldı. Gelen cevapta Gürcü esirlerin istenmesinden vazgeçildiği[518], Kırımlıların seçtiği hana Osmanlıların menşur ve teşrifat gönderebileceği, hutbe ve sikkelerde padişahın isminin yazılabileceği belirtiliyordu. Bu iki konu dikkate alınarak andlaşmalar imzalanıp mübadele olunacaktı[519].

Büyük devletlerin aracılığıyla andlaşma maddelerinde Osmanlılar lehine bir hafifletme imkânı kalmayınca, Prusya'nın da baskıları ile Padişah I. Abdülhamid Küçük Kaynarca Andlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı (Kasım 1774). Andlaşmanın uygulamaya konulabilmesi için sıra, imzalanan andlaşma hükümlerini mübadele amacıyla Rusya'ya götürecek olan heyetin gönderilmesine geldi.

Andlaşma maddelerinin I. Abdülhamid tarafından imzalanmasından sonra mübadele heyetinin gönderilmesi için hazırlıklara başlandı. Rusya'ya gidecek heyete 7 Kasım 1774'te seyahatları esnasında gerekli mühimmat ve ihtiyaçlar[520] ve 20 Kasım 1774'te de II.

[517] Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923) Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çev. İdil Eser, İstanbul 2000, 22-24.

[518] Enverî Sadullah, *Tarih-i Enverî*, s. 30b.

[519] Enverî Sadullah, , *Tarih-i Enverî*, s. 30b-31a.

[520] BOA.*CH*, Nr. 5224, Başmuhasebeciye arz (7 Ramazan 1188).

Katerina'ya verilecek hediyeler teslim edildi[521]. Osmanlı Devleti adına Abdülkerim Paşa, Rusya adına da General Repnin, Hotin'de iki ülke görevlileri tarafından mübadele edildikten sonra Osmanlı Elçisi Petersburg'a, Rus elçisi de İstanbul'a hareket edecekti. Abdülkerim Paşa, II. Katerina'ya verilecek mektubu teslim aldıktan sonra[522], maiyetiyle beraber 2 Şubat 1775'te İstanbul'dan hareket etti[523].

Heyet, Edirne'ye geldikten sonra Abdülkerim Paşa, İstanbul'dan hareket ettiğini bildirmek için, General Romanzow ve Rusya Elçisi Repnin'e, Buğdan hududundan geçilmesi sırasında gerekli malzemeleri hazırlaması için de Buğdan Voyvodası'na birer mektup gönderdi ve 17 Şubat'ta Edirne'den hareket etti. Şumnu'ya varıldığında Buğdan Voyvodası'nın cevabî mektubu geldi. Voyvoda mektubunda, İsakçı ve Tımarabad'ın Rus istilâsı altında olması hasebiyle, oralardan geçmenin meşakkatli olabileceğini bildiriyordu. Bu nedenle Kalas üzerinden Prut boyuyla Hotin'e geçilmesine karar verildi ve 7 Mart'ta Şumnu'dan hareket edildi[524].

Elçilerin mübadele yeri serhat şehri Hotin seçildiğinden, mübadele töreninde Osmanlı Devleti'ne Hotin Muhafızı Melek Mehmed Paşa refakat edecekti. Elçilerin Hotin'e yaklaşması üzerine, Mehmed Paşa'ya, bir an önce görev mahallinde hazır olması talimatı verildi (Mart 1775)[525]. Rus Elçisi General Repnin'e sınırdan itibaren İstanbul'a kadar refakat etmek için Dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılarından Karahisarîzâde Ahmed Ağa tayin edildi. Ahmed Ağa, elçiden önce Hotin' de bulunmak üzere görev mahalline gönderildi (Nisan 1775)[526].

[521] II. Katerina'ya gönderilen hediyelerin değeri 102.400 kuruş değerindeydi. Hediyelerin çeşitleri ve ayrıntılı fiatları için bakınız: BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri.*, Nr. 9/34-37, Abdülkerim Paşa ile II. Katerina'ya gönderilen hediyelerin defteri; Norman Itzkowitz-Max Mote, *Mubadele-An Ottoman-Russian Exhange of Ambassadors*, Chicago 1970, s. 18-19.

[522] BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/31, Abdülkerim Paşa ile II. Katerina'ya gönderilen mektup sureti (Evâsıt-ı Ramazan 1188).

[523] Enverî Sadullah, *Tarih-i Enverî*, s. 32a.

[524] Mehmed Emin Nâhifî, *Sefâretname-i Abdülkerim Paşa*, İstanbul 1316, s. 8.

[525] BOA. *Mühimme Defteri*. 166/ 280-3, Hotin Muhafızı Mehmed Paşa'ya hüküm (Evâil-i Muharrem 1189), 280-4, İsmail Geçidi Muhafızı Muhsinzâde Abdullah Paşa'ya hüküm (Evâil-i Muharrem 1189); *CH*, Nr. 9090, Hotin Muhafızı Mehmed Paşa'ya hüküm (Evâil-i Muharrem 1189).

[526] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 166/ 319-5, Rus Elçisi Mihmandarı Karahisarizâde Ahmed Ağa'ya hüküm (Evâhır-ı Safer 1189).

Abdülkerim Paşa 14 Nisan'da Yaş'a geldiğinde Rus Generalinden cevabî mektup geldi. Mektupta, Rusya'da çok şiddetli kış olması sebebiyle General Repnin'in kararlaştırılan vakitte Hotin'e gelemeyeceği ifade ediliyordu. Buna göre onun gelmesi Haziran sonu veya Temmuz başlarını bulacaktı. Abdülkerim Paşa, bunun üzerine İstanbul'a bilgi vererek Rus elçisinin gelmesine kadar Buğdan'da kalacağını bildirdi. Aslında Abdülkerim Paşa daha İstanbul'da iken kendisine Rus elçisinin yola çıktığı haberi gelmeden hareket etmemesi söylenmişti. İstanbul'dan gelen cevapta bu nedenle paşaya sitem edilmekteydi. Buna rağmen kendisine, Rus elçisinin gelmesine kadar yaptığı masraflar için 15 bin kuruş gönderildi[527] Eflâk ve Buğdan, uzun süren savaş sonucu harap olduğundan huzur ve sukûnun sağlanması için buralara vüzera ve mîr-i mîran girmesi yasaktı. Bu sebeple Abdülkerim Paşa'ya, Buğdan sınırları dahilinde konaklamayarak Hotin köylerinden birisinde ikâmet etmek üzere hemen oradan ayrılması ve Rus elçisine kendisini beklediğini bildirmesi tembihlendi (Mayıs 1775). Abdülkerim Paşa, alışverişlerde ahâliyi zarara uğratmamak için resmî rayiç üzerinden ihtiyaçlarını temin edecekti[528]. Buğdan Voyvodası da elçilik heyetinin ikâmetine, Buğdan'a bağlı ve Hotin hududuna yakın bir köy tahsis etti[529].

Osmanlı hükümeti, bu sıralarda gelecek Rus elçisine nasıl karşılama yapılacağı hususunda hazırlıklar yapıyordu. Anlaşmanın tasdiki için gelen elçiye diğer devletlerin diplomatlarına uygulanan karşılama törenlerinin tertip edilmesi Küçük Kaynarca Anlaşması'nın maddelerinden birisiydi. Bu maddede, "*Osmanlı Devleti Avrupa elçilerine nasıl resmî muamele yapıyorsa Rus Elçisi'ne aynısını uygulayacaktır*"[530]

[527] Abdülkerim Paşa'ya gönderilen para, İstanbul duhan gümrüğü gelirinden karşılanmıştır. BOA. *CH*, Nr. 6127, Sadrazam'dan Defterdar'a telhis (5 Rebî'u'l-evvel 1189); Abdülkerim Paşa eserinde İstanbul'dan ayrıldıktan sonra istenilen ve gönderilen paranın 5 bin kuruş olduğunu belirtmektedir. Fakat bu konudaki belgede gönderilen paranın 15 bin kuruş olduğuna dair bizzat 1. Abdülhamid'in hatt-ı hümâyûnu vardır. Mehmed Emin Nâhifî, *Sefâretname-i Abdülkerim Paşa*, s. 12.

[528] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 166/319-5, Rusya'ya elçi tayin olunan Abdülkerim Paşa'ya hüküm (Evâil-i Rebî'u'l-evvel 1189).

[529] Mehmed Emin Nahifî, *Sefaretname-i Abdülkerim Paşa*, s. 11.

[530] Bununla ilgili olan Küçük Kaynarca Anlaşmasının 27. maddesi şudur: "*Bu müsâleha-i mübârekeyi ve müvâlât ve müsâfâtı beyne'd-devleteyn ziyâde te'kîd ile temhîd ve takviye zımnında tarafeyn rızasıyla tevkît olunacak mîkâtda işbu müsâleha-i hayriyyeyi tasdîken tasdiknameler ile fevkal'âde büyükelçiler ba's ve tesyîr ve iki elçiler re's-i hududda mu'âmele-i müteşâbihe ile mukâbil olub devlet-i 'aliyyemin 'indinde ziyâde mu'teber olan Avrupa Devletlerinin elçileri haklarında ri'âyet olan resm-i mu'tâd*

diye açıkça belirtildiğinden karşılama törenine titizlikle riayet ediliyordu. Bu konuda, Edirne Kadısı'ndan, 1740 ve 1769 tarihlerinde İstanbul'a gelen Rus Elçisi'ne Edirne'ye girişinde nasıl alay tertip edildiğini, geliş ve karşılama şekillerini sicillerden ve ashâb-ı vukûftan soruşturarak araştırması istendi[531]. Gelecek olan Rus Elçisi'ne, o tarihlerde uygulanan teşrifat esas alınarak tören yapılacaktı (Mayıs 1775)[532]. Bu sırada, Rus Elçisi Repnin'den Abdülkerim Paşa'ya gelen bir mektupta da benzer konular gündeme gelmişti. Elçi, kendi rütbesinin 1739 Belgrad Andlaşması akabinde İstanbul'a gelen Rus Elçisi Romanzow'un rütbesinden yüksek olduğu halde, Osmanlı Devleti tarafından kendisine uygulanacak ağırlamaya ve muamelata razı olduğunu belirtmekteydi. İddiasına göre Romanzow'a bir kapıcıbaşıdan başka bir de mîr-i mîran tayin edilmişti. O zamanki Osmanlı hükümetinin uyguladığı bir tayinat defteri suretini de göndererek, onun aynen uygulanmasını ve bir de mîr-i mîran tayin edilmesini talep etti. Abdülkerim Paşa verdiği cevapta, Kapıcıbaşı Ahmed Bey'den başka, mîr-i mîrandan Yenişehir Sancağı sâbık mutasarrıfı Mütesellim Kara Ahmed Paşa'nın mihmandar tayin edildiğini ve Hotin'de uzun zamandan beri kendisini beklemekte olduğunu belirtti. Ayrıca verilecek tayinatın, her iki elçilik heyetine de yetecek miktarda olduğu belirtilerek, bu yüzden tayinat defterinin kendisine gönderilmesine gerek olmadığı bildirildi[533].

Rus Elçisi General Repnin 20 Nisan 1775'te, I. Abdülhamid'e sunulmak üzere II. Katerina'dan mektubunu aldıktan sonra[534], Hotin'e bir saat mesafeye kadar geldiğini Hotin yakınlarında bir köyde uzun zamandır kendisini beklemekte olan Abdülkerim Paşa'ya haber verdi (2 Temmuz 1775). Mübadeleye memur Hotin Muhafızı Mehmed Paşa, elçilerin mübadelesinin Turla Nehri üzerinde gerçekleştirileceğini ve hazırlıkların yapılmış olduğunu Repnin'e bildirdi. Abdülkerim Paşa, 6 Temmuz'da Hotin'in Prut Nehri kenarına geldi ve mübadele

---

üzere mûmâ-ileyhümâ dahi mer'î kılınıb delâlet-i safvet-i cânibeyn olmak üzere elçiyân-ı mûmâ-ileyhümâ vesâtatıyla şân-ı devletlerine lâyık hedâyâ irsâl oluna".

[531] Norman Itzkowitz-Max Mote, *Mubadele*, s. 28.

[532] BOA. *CH*, Nr. 9096, Edirne Kadısı'na buyruldu (Rebi'u'l-evvel 1189); Rus Elçisi Osmanlı sınırına yaklaştığında "*1740 tarihinde Rus elçisine şu şekilde karşılama yapılmıştır*" diye bir defter gönderdi ve kendisinede aynı şekilde karşılama yapılmasını istedi. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, Edirne Kadısı'ndan elçinin gönderdiği metnin 1740 yılında Rus Elçisi'ne uygulanan karşılama törenine uygun olup olmadığını araştırmasını istedi. *CH*, Nr. 6915, Edirne Kadısı'ndan Sadarete tezkere (6 Rebi'u'l-âhır 1189).

[533] Mehmed Emin Nâhifî, *Sefâretname-i Abdülkerim Paşa*, s. 13.

[534] BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/63, Küçük Kaynarca Andlaşması'nın müsvedde üzerine değerlendirilmesi (1188)

töreni için beklemeye başladı. Bir jest olarak karşıda bekleyen Rus Elçisi'ne Yemen kahvesi, hurma ve tütün gibi bazı hediyeler gönderdi. Abdülkerim Paşa'nın bu jestine aynı şekilde karşılık vermek için Rus Elçisi de sır kâtibi ile bir kaç adamını iâde-i ziyaret için gönderdi ve hediyeler takdim etti[535].

Mübadele töreninin müzakereleri yapıldıktan sonra, mübadele tarihi 14 Temmuz 1775 olarak belirlendi. Belirlenen tarihte Hotin Muhafızı Mehmed Paşa, mehter takımı eşliğinde Turla Nehri kenarındaki çadırına geçerek top atışlarıyla Rus tarafının harekete geçmesini işaret etti. Osmanlı tarafı, mübadeleye memur Mehmed Paşa ve elçilik heyeti, Rus tarafı da mübadeleye memur Kiev Generali Obreskow ve elçilik heyeti olduğu halde Hotin ve İzvançe taraflarından salla beraber, Turla Nehri'nin ortasında hazır bekleyen mübadele salına doğru hareket ettiler. Mübadele salına gelindiğinde, Obreskow, kendi elçilerini elinden tutup Hotin Muhafızı Mehmed Paşa'ya, Mehmed Paşa'da Osmanlı Elçisi Abdülkerim Paşa'yı elinden tutarak Obreskow'a teslim etti. Elçi mübadelesi gerçekleştikten sonra Osmanlı Elçisi Petersburg'a gitmek için sal ile İzvançe tarafına geçerken, Rus elçisi de İstanbul'a gitmek için sal ile Hotin tarafına geldi. Abdülkerim Paşa buradan Rusya'ya hareket etti. Uzun bir yolculuktan sonra Rusya sınırına ulaştı[536].

Rus imparatorları uzun zamandan beri Petersburg'da oturuyorlardı. Fakat Abdülkerim Paşa'nın gittiği sıralarda II. Katerina Moskova'da olduğu için Osmanlı elçilik heyeti de bu şehre gitti. Moskova'ya girişlerinde Rus halkı evlerini ve iş yerlerini kapatarak Osmanlı elçilik heyetini yakından görebilmek için sokaklara döküldü. Abdülkerim Paşa ve beraberindekiler resmî temaslarını yürütecekleri ikametgaha yerleştiler[537].

Abdülkerim Paşa, mihmandar Obreskow'un maiyetinde 20 Ekim'de Rus Başvekili'ne Padişah ve Sadrazam'ın mektuplarını takdim etti. Ertesi gün de II. Katerina ile görüşerek, andlaşmanın tasdiknamesini ve hediyeleri ona takdim etti ve daha sonra Rusya'da bulunan

[535] Mehmed Emin Nâhifî, *Sefâretname-i Abdülkerim Paşa*, s. 15.

[536] Seyyit Abdülkerim Paşa, 26 Temmuz 1775'te Rusya'ya gitmek üzere İzvançe'den hareket etti. 15 Ağustos'ta Leh kasabalarından Pavloviç'e, 25 Ağustos'ta da Kiev'e ve 17 Ekim 1775'te Moskova'ya vardı. Moskova'ya varıldığında Rus halkı, dükkanlarını terkederek, Osmanlı elçisini görmek için sokaklara döküldü. Mehmed Emin Nâhifî, *Sefâretname-i Abdülkerim Paşa*, s. 22-23.

[537] Mehmed Emin Nahifî, *Sefaretname-i Abdülkerim Paşa*, s. 38.

Osmanlı esirlerinin serbest bırakılması ile ilgili görüşmelerde bulundu. Görüşmelerde andlaşmanın mübadelesi için yola çıkılmadan önce Romanzow ile kararlaştırıldığı gibi Gürcü esirlerin talep edilmemesi ve andlaşmanın 14. maddesinde belirtilen Beyoğlu'nda kilise inşâ edilmesi maddeleri müzakere edildi. Abdülkerim Paşa, Gürcü esirlerin halktan toplanmasının ve Beyoğlunda Rus-Grek kilisesi adıyla bir bina yapılmasının İstanbul ahalisinin büyük tepkisini çekeceğini söyledi ve sebeplerini izah etti. Rus hükümeti, Abdülkerim Paşa'nın isteği doğrultusunda daha önce Gürcü esirleri talebinden vazgeçtiği gibi, İstanbul-Beyoğlu'nda bir kilise yapılması isteğini erteledi[538].

Abdülkerim Paşa, Rusya'da bulunduğu dört aya yakın süre zarfında çeşitli eğlence ve ziyafetlere davet edildi ve Moskova'yı tanıma imkânı buldu[539]. Andlaşmanın mübadelesi yapıldıktan sonra, hem Küçük Kaynarca Andlaşması'nın imzalanması ve hem de Rusya'yı iki yıldır askeri, ekonomik ve siyasî zaafa uğratan Pugaçev İsyanı'nın başarıyla bastırılmasının onuruna "*fişenk gösterileri*" tertip edildi. Ruslar Küçük Kaynarca Andlaşması'na verdikleri önemi belirtmek için Moskova'ya dört saat uzaklıktaki güzel bir köyün ismini "*Kaynarca*" olarak değiştirdiler. Hatta Abdülkerim Paşa bu köye davet edilerek bir gün burada ağırlandı[540].

Seyyid Abdülkerim Paşa, II. Katerina'nın Petersburg'a gitmesi nedeniyle cevapnamesini alıp İstanbul'a dönme hazırlıklarına başlayamamıştı. Ancak İmparatoriçe'nin Moskova'ya gelmesi ile 29 Aralık 1775'te II. Katerina'nın huzuruna çıkarak hazırlanmış olan cevapnamesini aldı[541] ve geri dönmek için izin istedi. II. Katerina'dan cevapname alındıktan sonra, 1 Şubat 1776'da da Rus Başvekili'nden Sadrazama gönderdiği cevabî mektup alındı ve vedalaşıldı. Elçilik heyeti 9 Şubat 1776'da Moskova'dan ayrıldı[542].

[538] Mehmed Emin Nâhifî, *Sefâretname-i Abdülkerim Paşa*, s. 55-56.

[539] Norman Itzkowitz, *Mubadele*, s. 102-107.

[540] Mehmed Emin Mahifî, *Sefaretname-i Abdülkerim Paşa*, s. 62.

[541] II.Katerina mektubunda, gönderilen mektuba ve hediyelere teşekkür ettikten sonra, andlaşmanın korunmasına çalışacağını belirtmektedir. BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/75, Çariçe II. Katerina'dan I. Abdülhamid'e cevabî mektup (20 Teşrîn-i sânî 1775).

[542] Aslında, Ocak ayı sonunda Osmanlı elçilik heyetinin İstanbul'a dönmesi gerekiyordu. Fakat şiddetli kış nedeniyle yola çıkamadılar. Repnin'in Hotin'e gelmek için İstanbul'dan ayrılmasına kadar beklemeye karar verdiler. Mehmed Emin Nâhifî, *Sefâretname-i Abdülkerim Paşa*, s. 63.

Diğer taraftan, Turla Nehri üzerindeki mübadeleden sonra, Hotin'deki çadırına geçen Rus Elçisi General Repnin'in misafirperverliğe uygun bir şekilde ağırlanması için, Hotin'den İstanbul'a gelene kadar yol üzerindeki kaza ve kasaba kadılarına yazılar gönderilerek, elçilik heyetinin ihtiyaçları için gerekli yiyecek ve levâzımâtı hazırlamaları ve misafirlere hoşgörüyle davranmaları istendi[543].

Elçilik heyeti için İstanbul'a kadar her menzilde yiyecek, içecek, konaklama ve ulaşım ihtiyaçları hazır hâle getirildi.[544] Ekim 1775'te İstanbul'a gelen Repnin ve beraberindekilerin ikâmeti için 31 adet ev kiralandı ve bunların kirası hazine tarafından ödendi[545]. Rus Elçisi, 25 Ocak 1776'da tasdiknamenin mübadelesini yaptıkdan sonra, dönüş hazırlıklarına başladı ve hazırlıklarını tamamladıktan sonra 22 Nisan 1776'da İstanbul'dan hareket etti. Tekrar yol boyundaki kaza kadılarına fermanlar gönderilerek elçilik mensuplarının ihtiyaçları için gerekli levâzımâtların hazır tutulması emredildi[546]. 1 Temmuz 1776'da

[543] BOA. *CH*, Nr. 3874, Rus Elçisi'nin geçeceği kazaların kadılarından Sadarete arz (16 Şa'ban 1189). Osmanlı hükümetinin bu konudaki şiddetli tembihlerine rağmen, Rusçuk'a gelen Rus elçilik heyetine araba verilmesine muhalefet edenler oldu; beş günlük zahireleri kendilere verilmedi ve sebepsiz yere bekletildi. Bunun üzerine, bu tatsız olayların olmasına sebep olan yeni ayanlardan Hacı Mustafa Ağa ve kardeşi Ketlıüdâzâde Süleyman Ağa'nın casuslar vasıtasıyla Rusçuk'tan Tatarpazarı'na geçirilmeleri emredildi. Tatarpazarı kadısına, kendisine emir gelmedikçe bu kişileri salıvermemesi istendi. Anlaşıldığı kadarıyla, Rus Elçisi'nin geri dönüşüne kadar bu kişiler müşâhade altında tutulmuştur. BOA.*CH*. Nr. 6859, Rusçuk ve Tatarpazarı kadılarına ferman (25 Şa'ban 1189).

[544] Elçilik heyetinin Küçükçekmece ve Ayastefanos'a ait üç günlük masraflarının toplamı, 5913 kuruş olarak tespit edilmiş ve bu meblağ İstanbul gümrük eminliği tarafından karşılanmıştır. Üç günlük tayinat listesinin ayrıntıları için bakınız: BOA.*CH*, Nr. 5121, Başmuhasebe'den Sadarete tezkere (20 Ramazan 1189); Rus Elçisi İstanbul'a geldikten sonra tayinat bedeli olarak kendisine günlük 400 kuruş tahsis edilmekteydi. Mesela 1189 Ramazan ve Zilkade'si için 30'ar günlük yevmiye karşılığı olarak kendisine 2 x 12 bin kuruş teslim edilmiştir. BOA.*CH*, Nr. 6811, Başmuhasebe'den Sadarete tezkere (8 Şevval 1189); *CH*, Nr. 7907, Başmuhasebe'den Sadarete tezkere (3 Zilk'de 1189).

[545] Kiralanan ev ve arsaların Ocak 1776'da aylığı için 5120 kuruş ödenmiştir. BOA.*CH*, Nr. 430, Başmuhasebe'den Sadarete tezkere (3 Zilhicce 1189); 7 Ekim 1775'te Büyükçekmece'ye gelen Rus Elçisi burada resmî merasime uygun olarak Galata'da kendisine ayrılan konağına yerleştirildi. Elçi, yıl sonuna kadar şahsına verilen bir dizi ziyafetlere katıldı. Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 29.

[546] Osmanlı hükümeti, yol boyu harcanacak olan paraların sarfiyatını elçi mihmandarı Hüseyin Hamid Paşa'nın maiyetinde bulunan Mustafa'ya tevdî etmiştir. Elçinin yüklerini arabalara yüklemek için Büyük Çekmece'den on çift araba ve yüz çift de öküz tedariki yapıldı. BOA.*CH*, Nr. 1276, Büyük Çekmece Kadısı'na buyruldu (23 Safer 1190); yine Rusçuk'tan yüz Mekkâri Beygiri, kırk Araba ve yüz çift öküz tedariki yapıldı. Bunların, elçinin hareketinden üç gün önce İstanbul'da hazır bulundurulmaları is-

Hotin'de iki taraf elçileri resmî törenle mübadele olunduktan sonra, 17 Ağustos'ta Seyyid Abdülkerim Paşa başkanlığındaki Osmanlı elçilik heyeti İstanbul'a dönerken[547] General Repnin de kendi ülkesine gitti[548].

b - Avrupa Devletlerinin Andlaşmaya Tepkileri

Coğrafî, politik, stratejik, siyasî ve sosyal değişiklikler içeren bu andlaşmanın imzalanması Avrupa devletleri tarafından değişik tepkilerle karşılandı. Avusturya, ileride Osmanlı Devleti mirasından en büyük payı talep edecek olan güçlü bir rakip ile karşılaşmakla, Balkanlar'daki durumunu tehlikeli hâle getirdi. Fakat, Osmanlı Devleti aleyhine bütün dengeleri bozacak bir şekilde genişlemesini önlemek için Rusya ile beraber hareket etmeyi politikasının esası kabul etti[549].

Avusturya, Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında mağlup olmasını fırsat bilerek, bu durumu kendi lehine değerlendirmek istedi. Şöyle ki, Osmanlı Devleti ile Avusturya 1771 yılında Osmanlı-Rus savaşının sona erdirilmesi çalışmaları esnasında, gizli bir andlaşma yapmışlardı. Osmanlı Devleti, andlaşmayı tasdik edip verilecek paranın ilk taksidi ile beraber tasdikname suretlerini gönderirken, Avusturya andlaşmayı tasdike yanaşmadığı gibi, 1772 yılında Rusya ve Prusya'nında katıldığı ittifakla Lehistan'ı taksim andlaşmasını yapmışlardı. Fakat buna rağmen Avusturya, 1773 yılında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zayıf durumu fırsat bilerek, 1771 gizli andlaşması gereği kendisine vaat edilen yerleri istedi ve Buğdan'da Galiçya yolu üzerindeki Cimpulung, Suceava ve Cernauti bölgelerini vebaya karşı tedbir almak bahanesiyle işgal etti[550]. Ayrıca, Avusturya Başvekili Kaunitz, 20 Eylül 1774'te askerlerine Bukovina kıtasını işgal emri verdi. Ruslar, Kırım'ı çok yakın bir zamanda topraklarına katmak düşüncesini

---

tendi. BOA.*CH*, Nr. 8328, Evrak hulasası üzerine Sadrazam buyruldusu (23 Safer 1190); Rus Elçisi Repnin'in beraberinde bulunan yüzlerce hizmetkârı İslâm dinini seçerek Müslüman oldu. Bu sırada, halk arasında yayılan söylentilerde şayet galip olan taraf Osmanlı Devleti olsaydı, elçinin bütün memurlarının Müslüman olabileceği söylentileri dolaşıyordu. Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Tarih-i Müri't-Tevârih*, III, s.39.

[547] Mehmed Emin Nâhifi, *Sefâretname-i Abdülkerim Paşa*, s. 70.

[548] Repnin'in İstanbul'a seyahati, buradaki günleri ve dönüş yolculuğu için bakınız: Norman İtzkowitz, *Mubadele*, s. 125-203.

[549] Kemal Beydilli, "Avusturya",*TDVİA*, İstanbul 1991, IV, s. 175.

[550] Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, IX, s. 9.

beslediklerinden Avusturya'nın bu hareketine ses çıkarmayarak, son derece dostâne bir şekilde karşıladılar[551].

Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu siyasî, ekonomik, sosyal ve askerî durum gereği yeni bir harbi göze alma güç ve kudretinde olmadığından Avusturya'nın kendisine karşı sergilediği mütecâviz tutuma, boyun eğmek zorunda kaldı[552]. Nitekim Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında imza edilen 17 Mayıs 1776 tarihli andlaşma ile[553] Osmanlı Devleti, Eflâk, Buğdan ve Hırsova ahalisinin Avusturya sınırlarına tecavüz etmeyeceğini garanti ederken, Bukovina ve çevresini kale inşâ edilmemesi şartıyla Avusturya'ya terketti[554].

Avusturya'nın, bedel ödemeden geniş ve verimli topraklara sahip olması Osmanlı hükümetinde rahatsızlık uyandırırken, Buğdan Prensi ve Boyarları bu andlaşmaya itiraz ettiler. Fakat itirazlarını dinleyen olmadı. Bu şekilde Avusturya, Osmanlı-Rus andlaşması sonunda uluslararası siyasî müvazeneyi iyi ayarladığından sessiz sedasız, bu topraklara sahip oldu.

"*Şark politikası*"nı Rusya ile samîmi dostluğa ve aralarındaki ittifaka dayandırmaya çalışan Prusya ise, bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki meselelerde Rusya lehine çözümler getirmeyi dış politikasının esası olarak kabul etti. Prusya'nın böyle bir politika takip etmesinin sebebi, Avusturya'nın Rusya'ya yaklaşmasını önlemenin yanında, Bavyera veraseti yüzünden bu devletle yapacağı mücadelede Rusya'nın yardımını sağlamaya yönelikti[555]. Bu nedenle Prusya, Küçük Kaynarca Andlaşması'na olumsuz bir tepki göstermedi.

[551] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s. 357.

[552] Fakat, Buğdan Voyvodası ve boyarları eski prenslerin şatolarının bulunduğu bu memleketin Avusturya'ya terkine itiraz ettiler. Hatta, bâb-ı âlî'ye *"bir Devletin himayesine girmeyi bile düşündüklerini"* söyledilerse de, Osmanlı Devleti'nin mevcut durum itibari ile yapacak bir şeyi olmadığından sözlerini kimselere dinletemediler. Ali Reşad, *Kurûn-ı Cedîde Tarihi*, s.90.

[553] 8 Mayıs 1775'te müzakereleri tamamlanan ve 17 Mayıs 1776'da tasdik edilmek suretiyle yürürlüğe giren andlaşma görüşmelerinde Osmanlı Devletini İstanbul Kadısı İsmail Efendi ile Reisülküttap İsmail Raif Bey temsil ettiler. Avusturya adına da, Osmanlı Devleti nezdindeki elçileri Thugut müzakereleri yürüttü. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Haz. Heyet, V, İstanbul 1971, s. 2610; Yorga, *Osmanlı Tarihi*, Çev. Bekir Sıtkı Baykal, V, İstanbul 1948, s. 20.

[554] Nihat Erim, *Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları*, s. 145.

[555] Kemal Beydilli, *1790 Osmanlı Prusya İttifakı* s. 23; *Büyük Friedrich ve Osmanlılar(XVIII. Yüzyılda Osmalı-Prusya Münasebetleri)*, İstanbul 1985, s. 104.

Fransa, andlaşmanın imzalanması ve tasdik edilmesi aşamalarında Osmanlı Devletine andlaşmayı imzalamamasını ve direnmesini tavsiye etmişti. Fransa'nın endişesi elbette Rusların güçlü bir konuma gelmelerinden kaynaklanıyordu. Onlar Kırım'ın bağımsızlığının aldatıcı olduğunu ve yarımadanın kısa zaman sonra Rus egemenliği altına gireceğini düşünüyorlardı. Karadeniz'e çıkan Rusya'nın, hazırlayacağı donanmayla saldırıya geçmesi halinde Osmanlı Devletini tek bir darbeyle yok edip Avrupa güçler dengesinin değişebileceğini düşünüyordu[556]. Fransa için gittikçe güçlenen Rusya yerine, sürekli güç kaybeden Osmanlı Devleti ile ilişki kurmak daha iyiydi. Fakat Amerika meselesi ile uğraşmak ona, Rusya ile olan savaşta Osmanlı Devletine yardım etmek imkânı vermiyordu. Bu nedenle Fransa'dan da Rusya'ya bir tepki gelmemiş oldu.

Osmanlı Devleti'nin Rusya ile mücadele ettiği dönemlerde ve andlaşma imzalanırken İngiltere, Amerika sorunlarıyla uğraşıyordu. Bu nedenle İngiltere, Rusya'nın kazandığı başarılar ve Osmanlı Devleti aleyhine imzaladığı andlaşmalar ile ilgili tavır koyabilecek bir durumda değildi. Çünkü İngiltere, boğazına kadar Amerika meselesine gömülmüştü[557].

Böylece Rusya, dünya devletlerinden ciddî anlamda bir tepki almadan çok kazançlı bir andlaşma yapmış oldu. Savaş ve andlaşma dönemlerinde, uluslararası siyasî dengeleri iyi tetkik etmiş bulunuyordu. Rusya'nın savaş öncesi ve savaş sırasında kurduğu aleni ve gizli ittifaklar, dünyadaki siyasî ve coğrafî dengeleri değiştiren Küçük Kaynarca Andlaşması'na Osmanlılar lehine bir tepki ve girişimin olmamasında etkili olmuştur. Artık, Küçük Kaynarca Andlaşması'nın tasdiki ve uluslararası platformda sessizce kabulü ile yeni bir dönem başlıyordu. Bu yeni dönemde, Osmanlı Devleti her zamankinden daha güçsüz bir durumda bulunuyordu.

c - Andlaşmanın Tahlili

Küçük Kaynarca Andlaşması, Osmanlıca, Rusça ve İtalyanca olarak kaleme alındı. Osmanlıca ve Rusça, iki devletin resmî dilleriydi. Andlaşma konusunda pürüzler çıktığında, ortaya çıkan meselenin çözümü için müracaat edilecek ortak dil olarak İtalyanca kabul edildi.

[556] Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 22.
[557] Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 22.

Üç dilde yazılan andlaşmanın orijinal metinleri bu güne kadar ortaya çıkmamıştır. Osmanlıca metnin suretleri, İstanbul'da *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*'ndeki çeşitli fonlar içerisinde bulunmaktadır. Bu suretlerde kayıtlı bulunan andlaşma metni içerik olarak birbirini tutmaktadır. Andlaşmanın Rusça orijinal metni de bugüne kadar yayınlanmadı. Rusya, andlaşmayı dünya kamuoyuna farklı tanıtmak için andlaşmanın imzalanmasından itibaren bazı faaliyetlerde bulundu. II. Katerina'nın, 1775 yılında yayınladığı Ortodoks Hristiyanların himayesinin Rusya'ya verildiğini iddia eden bildirisinden başka, yine aynı yıl St. Petersburg'da Rus hükümeti tarafından andlaşmanın tahrif edilmiş Fransızca çevirisi yayınlandı. 1795 yılında da Georg Friedrich von Martens, St. Petersburg'da II. Katerina'nın bildirisi ve andlaşmanın 1775 yılında Fransızca'ya çevrilmiş metnini teyit eden çalışmasını Fransızca *Recueil des principaux traités...de l'Europe* adlı eserin ilk sayısında yayınladı[558]. Bu tarihten itibaren de Küçük kaynarca Andlaşması ile ilgili Rus hükümetinin yayınladığı andlaşmanın Fransızca çevirileri ve Martens'in eseri batılı tarihçiler tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Andlaşmanın İtalyanca metninin sureti de Venedik devlet arşivinde bulunmaktadır. Bu suret andlaşmanın padişah tarafından tasdik edilmesinden sonra, İstanbul'da bulunan Venedik Balyozu tarafından elde edilerek ülkesine gönderilmiştir[559]. Rus tarihçi E.

[558] Georg Friedrich Martens'in çalışmasının yayınlandığı eser: Recueil des principaux traités...de L'Europe, Göttingen 1791-1801. Roderic H. Davison, " The Treaty of Kuchuk Kaynardja: A Note on Its Italian Text", *The International History Review*, X/4, 1988, s. 612.

[559] Venedik Balyozu, Küçük Kaynarca Andlaşması'nın imzalanmasından iki ay sonra rüşvet vererek andlaşmanın İtalyanca suretini aldığını iddia etmektedir. Bu iddianın doğruluk payı zayıf bulunmaktadır. Zaten andlaşma 21 Temmuz'da imzalanmasına rağmen, Osmanlı hükümetinin bazı maddelerin hafifletilmesi amacıyla diplomatik teşebbüslere geçmesi sebebiyle, padişah tarafından ancak Kasım başlarında tasdik edilmiştir. Zaten Venedik Balyozu da andlaşma suretini 3 Kasım'da aldığını ileri sürmektedir. Buna göre, andlaşmanın Kasım başlarına kadar imzalanmaması nedeniyle Balyoz'un bu tarihe kadar suretini alamaması normaldir. Padişah tarafından onaylanmamış bir andlaşma metnini, Osmanlı bürokratlarının yabancı devlet temsilciliklerine vermemesi doğaldır. Buna göre Osmanlı hükümeti, andlaşmayı Padişah onaylar onaylamaz İtalyanca suretini Venedik Balyozu'na vermiştir. Osmanlı Devleti için büyük ehemmiyet arzeden bu andlaşmanın suretini alırken Balyoz'un hangi durumlar ile karşılaştığını açıklayan Osmanlı arşiv ve kaynaklarında bir kayıta henüz rastlanmamıştır. Fakat, yenilgi ile sonuçlanan bir savaşın sonucunda ne derece kayıpla sonuçlanacak bir andlaşmayı imzalamakla karşı karşıya kalacağı Osmanlı devlet adamlarının olduğu kadar, Avrupa devletlerinin de merakı dahilindeydi. Andlaşma hükümlerinin hafifletilmesi amacıyla Osmanlı Devleti'nin girişimlerinin sonucu merakla beklenmekteydi. Bu beklenti, merak ve siyasi hava içinde, Venedik Balyozu'nun andlaşmanın resmî metinlerini he-

İ. Druzhinina'nın daha sonra elde ettiği Rusya'daki İtalyanca metin ile İstanbul'dan Venedik'e gönderilen İtalyanca metin karşılaştırıldığında aynı ibareleri taşıdığı görülmüştür. E.İ. Druzhinina, 1955 yılında neşrettiği eserinde bu İtalyanca metni yayınlamıştır[560]. E. İ. Druzhinina'nın neşrettiği metin İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan metinle uyuşmaktadır. Dolayısıyla, 1775 yılında II. Katerina'nın, 1775 yılında Rus hükümetinin ve onları teyiden 1795 yılında da Martens'in andlaşmayı farklı gösteren yayınlarının bir etkisi kalmamıştır. Zaten andlaşma ile ilgili batılı tarihçiler yoluyla özellikle Ortodoks Hristiyanlar konusunda ortaya konan farklı yorumlar buradan kaynaklanmaktadır.

Küçük Kaynarca Andlaşmasında olduğu gibi, 1772 Fokşan ve 1773 yılındaki Bükreş müzakereleri de Osmanlıca, Rusça ve İtalyanca olarak kaleme alınmıştı. Bu müzakerelerin de tam metinleri bugüne kadar bulunmamıştır. Küçük Kaynarca Andlaşması'nın Fokşan ve Bükreş müzakerelerinde mutabık kalınan maddelerle aynı olduğu dikkate alınırsa, ilgili metinlerin ortaya çıkarılması büyük önem taşıyacaktır.

Altı yıl süren savaşın Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ile sonuçlanması üzerine 21 Temmuz 1774 tarihinde imzalanan Küçük Kaynarca Andlaşması, hem Osmanlı tarihi, hem Avrupa tarihi ve hem de dünya tarihi için bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Savaşın başlangıcına kadar uluslararası siyasette sahip olduğu siyasî, askerî ve ekonomik güç ile belli bir saygınlığı olan devlet, savaşın sonunda bu gücünü koruyamamıştır. Rusya ile imzalanan bu andlaşma ile Osmanlı Devleti zaafiyetini kabul etmiş ve uluslararası siyasette prestij kaybetmiştir. Altı yıl öncesine göre gelişen siyasî olaylara müdahale etme, devletlerarası ilişkilerde sözü dinlenen bir devlet olma ve olaylara yön verme gücünü ve otoritesini zaafa uğratmıştır. Bu bakımdan andlaşma, Osmanlı Devleti'nin askerî güçsüzlüğünü, siyasî ve ekonomik yetersizliğini ve daha da önemlisi devlet gücünü kaybettiğini kabul ettiğinin bir göstergesidir.

---

men alabilmek için ilgili Osmanlı memurlarına bazı hediyeler vermesi o devrin diplomatik teamülleri gereğidir. Roderic H. Davison, " The Treaty of Kuchuk Kaynardja: A Note on Its Italian Text", s. 612.

[560] E.İ. Druzhinina, Kyuchuk Kaynardzhiyskiy mir 1774 goda, s. 349.

Küçük Kaynarca Andlaşması, Osmanlı Devleti'nin tarihinde imzalanan en ağır şartları içeren bir andlaşmadır. Bu andan sonra Osmanlı Devleti, saygın bir devlet olarak dünya siyasetine hükmetme gücünü kendinde bulamayacaktır. Çünkü altı yıldır devam eden savaşta Rusya ile mücadelede başarısız kalmış, bir performans gösterememiştir. Avrupa devletleri de Osmanlıların siyasî, askerî ve ekonomik kifayetsizliklerini görüp Osmanlılara karşı politikalarını ona göre şekillendireceklerdir. Yani Küçük Kaynarca Andlaşması Osmanlıların etrafında, topraklarında gözü olan ve onun nüfuz alanı içinde gelecekle ilgili plânları olan güçleri ve devletleri cesaretlendirecek ve harekete geçmelerini sağlayacaktır. Rusya ve Avrupa devletlerinin yaklaşık bir asırdır değişik ittifaklar ile bir araya gelip Osmanlı Devleti aleyhine tasarladıkları, şekillendirmeye çalıştıkları ve biçimlendirdikleri *"şark meselesi"*, Osmanlıların aczini ortaya çıkaran Küçük Kaynarca Andlaşması'ndan sonra daha çok konuşulmaya başlanacak ve Osmanlılar aleyhine ittifakları ve grublaşmaları meydana getirecektir. Osmanlı Devleti, Küçük Kaynarca Andlaşması ile büyük prestij kaybına uğradığı için etrafında bulunan, askerî ve ekonomik gücü kendinden daha iyi olan devletlerle mücadelede çok zorlanacaktır. Bu zamandan sonra, Rusya ve Avrupa devletlerini kendi imkânları ile durduramayacağı için, onların Osmanlı toprakları üzerindeki menfaatlerini göz önüne alarak oluşturacağı denge politikası ile varlığını sürdürmeye mecbur olacaktır.

Gerek savaş süresi boyunca sergilediği performans ve gerekse andlaşmada elde ettiği kazanımlar dikkate alındığında, gelecekte Osmanlı Devletini en çok uğraştıracak devlet Rusya görünmektedir. İmzalanan andlaşma, Rusya'ya bu fırsatı vermektedir. Avusturya diplomatı Thugut imzalanan andlaşma ile Osmanlı Devleti'nin bir Rus eyaleti hâline girdiğini söyleyerek bu olayın gelecekte bütün devletleri yakından ilgilendireceği yorumunu yapmaktadır[561]. Andlaşmanın imzalandığı sıralarda yapılan bu yorum şüphesiz biraz mübalağalı kaçmaktadır. Fakat, savaş boyunca sergilediği askerî faaliyetleri ve andlaşma ile içine girdiği siyasî havaya baktığımızda Rusya'nın bu andan sonra Osmanlı Devleti üzerinde bir etkiye sahip olacağı açıktır. Andlaşma öncesi Osmanlılardan çekinen Rusya, andlaşmadan sonra Osmanlı Devleti ile mücadele etmeyi rahatça göze alabilen bir duruma gelmiştir. Fakat Thugut'un Osmanlı Devleti'nin yenilmesi ve

[561] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve kaynarca Muahedesi*, s. 352.

Küçük Kaynarca Andlaşması'nın imzalanması ile meydana gelen siyasî gelişmelerin diğer devletler üzerinde de etkili olacağı sözleri gerçeklere uymaktadır.

Küçük Kaynarca Andlaşmasının imzalanması dünyadaki siyasî ve askerî dengeleri de bariz bir şekilde değiştirmiştir. Osmanlı Devleti ortaya çıkan bu gelişme ile siyasî arenadaki gücünü yitirmiştir. Rusya, Osmanlı Devleti gibi büyük bir devleti kesin hezimete uğratmakla dünya siyasetinde savaş öncesi duruma göre saygın bir yere gelmiştir. Artık hem Osmanlıların ve hem de diğer dünya devletlerinin Rusya'ya bakışları değişmiştir. Bu zamandan sonra dünya siyasetinde kayda değer herhangi bir olayda Rusya söz sahibi bir devlet olacak ve olayları yönlendirebilme güç ve cesaretini kendinde görebilecektir. Uluslararası siyasette söz sahibi olan Avusturya, İngiltere, Fransa ve Prusya gibi devletler Küçük Kaynarca Andlaşması'na ilk zamanlar gerekli tepkileri göstermemelerine rağmen, değişen siyasî dengelere göre politikalar geliştireceklerdir. Andlaşma ile beraber dünyanın siyasî, askerî ve ekonomik güç dengeleri değişmiş ve dünya haritası yeniden şekillenmiştir.

Andlaşmanın ortaya çıkardığı bir gerçek ise çok önemlidir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki askerî ve teknolojik gelişmelerden habersiz olduğu ortaya çıkmıştır. Daha doğrusu Osmanlı devlet adamları dünyadaki askerî ve teknolojik gelişmeleri takip etmemenin zararlarını anlamışlardır. Bu andan sonra özellikle Batıda kaydedilen askerî teknolojideki gelişmelere göre bir takım düzenlemeler ve faaliyetlere girişilecektir. Zaten altı yıl devam eden savaş, modern savaş teknikleri ve teçhizatlarına sahip olan ve yaklaşık yarım asırdır Avrupa'daki gelişmeleri takip eden bir devlet ile geleneksel askerî teçhizat ve savaş tekniklerine sahip ve dünyadaki gelişmeleri takip etmeyen bir devlet arasında geçmiştir. Avrupa'daki yenilikleri yakından takip eden Rusya, buna kayıtsız kalan Osmanlı Devleti'ni savaş meydanında yenmiştir. Gerek altı yıl devam eden savaş ve gerekse bunun sonucunda imzalanan andlaşma Osmanlı devlet adamlarına Osmanlı Devleti'nde bir şeylerin eksik gittiğini göstermiştir.

Uzun bir savaş sonucunda ağır şartları içeren bir andlaşma imzalanması Osmanlı devlet adamları ve toplumunda hayal kırıklığı yaratmıştır. Çok farklı din, mezhep ve milletleri bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti'ni idare etmek bu andan sonra kolay olmayacaktır.

Osmanlı devlet bünyesinin zayıfladığı ortaya çıktığı için Osmanlı topraklarında gözü olan etraftaki devletler kendilerine yakın gördükleri topluluklara devletin zaafından istifade ile siyasî bilinç aşılamaya çalışacaklardır. Özellikle İmparatorluğun Avrupa kıtası bu anlamda istismara açık bölgelerdir. Osmanlı Devleti de çevre devletlerden tebaasına yönelik propaganda faaliyetlerine başarılı bir şekilde karşı koyma güç ve kararlığını kendinde göremeyecektir. Uzun süre devam eden savaşlar devlet otoritesini zaafa uğrattığı için, otorite zaafiyeti neticesi özellikle savaş boyunca imparatorluk topraklarında ortaya çıkan yöresel güç odakları olarak bilinen ayanlar, devletin içine düştüğü durumdan istifade ile bu andan sonra etkilerini daha da artıracaklardır.

Bu nedenle Küçük Kaynarca Andlaşması'nın imzalanması ile gerek Osmanlı Devleti ve gerekse Avrupa devletleri açısından yeni ve farklı bir dönem başlıyordu. Yeni dönemde, uluslararası siyasî platformda devletlerin üstlendiği roller ve siyasî arenadaki yaptırım güçleri artık değişikliğe uğramıştı. Andlaşma, Osmanlı Devleti'nde belirgin bir çöküşün başlangıcını oluştururken, dış müdahaleler dönemini de beraberinde getiriyordu.

Küçük Kaynarca Andlaşması, bazı değerlendirmelere göre "*Rus hüneri ve Türk beceriksizliği*" olarak görülmektedir[562]. Savaşın seyri ve sonucu andlaşma şartlarına yansımıştır. Bu nedenle Türk beceriksizliğinden söz etmek gereksizdir. Cephelerde yenilgisi açık olan bir devlet murahhasının yapacak başka bir çaresi yoktur. İki devletin savaş meydanlarındaki durumu, andlaşma masasındaki görüşmelere yansımıştır. Galip taraf kesin olarak Ruslar olduğu için andlaşma şartlarını da onlar belirlemiştir. Cephelerde başa baş giden bir mücadele olsaydı, o zaman Osmanlı diplomatlarının andlaşma şartlarını tartışma ve değiştirme çabaları elbette olurdu. Andlaşma görüşmelerinde murahhaslara güç veren devletinin askerî, siyasî ve ekonomik durumudur. Her murahhas, devletinin gücüne ve siyasî ağırlığına göre konuşur ve hareket serbestisine sahip olur. Osmanlı murahhası Resmî Ahmed Efendi fevkalade iyi bir diplomattı. Avrupa diplomasisinde saygın bir yeri vardı. Fakat Resmî Ahmed Efendi'nin hareket serbestîsini tayin edecek olan Osmanlı Devleti'nin gücü, başarıları ve saygınlığı olacaktır. İyi murahhas devletinin gücünü, saygınlığını ve başarılarını

[562] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve kaynarca Mualıedesi*, s. 352; Roderic H. Davison, " Küçük Kaynarca Andlaşması'nın Yeniden tenkidi", çev. Erol Aköğretmen, *İÜEF. Tarih Enstitüsü Dergisi (1879-80)*, X-XI, s. 344.

yerliyerince kullanabilen kimsedir. Fakat 1774 yılı Osmanlı Devleti'nin askerî, ekonomik ve siyasî gücünün zaafa uğradığı bir dönemdir. Osmanlı Devleti, Rusya karşısında çok net olarak büyük darbeler almıştır. Bu nedenle andlaşmayı bir Türk beceriksizliğinin ürünü olarak görme yerine, Türk yenilgisinin bir neticesi olarak zikretmek daha uygun olacaktır. Fakat andlaşma, Rusya için gerçekten büyük bir başarıdır. Bu nedenle, Rusya'nın elde ettiği kazançlar, bu kadarını da beklemeyen II. Katerina'yı da çok etkilemiş, Romanzow'a *"Rusya şimdiye kadar böyle bir andlaşma yapmamıştır"* diyerek şükranlarını belirtmiştir[563].

Abdürrezzak Efendi başkanlığında Osmanlı murahhaslarının Bükreş görüşmeleri sırasında Rus murahhaslarıyla müzakerelerini yaptığı maddeler, Küçük Kaynarca Andlaşması'nda da bulunmaktadır. 1773 yılı Mart ayındaki Bükreş müzakereleri neticesinde andlaşma imzalanmış olsaydı, Osmanlı Devleti 1774 yılı Temmuz ayında geldiği noktadaki askerî, siyasî ve ekonomik zaafı yaşamayabilirdi[564]. Hatırlanacağı gibi Bükreş görüşmelerinde gelinen nihâî noktada Ruslar, Kırım'ın bağımsızlığı, Kerç, Yenikale ve Kılburun'u isteme, Karadeniz ve Akdeniz'de seyr-ü sefâin ve Gürcistan'da aldıkları yerleri Osmanlı Devleti'ne verme gibi şartlar ileri sürmüşlerdi. Bu şartları sadrazam kabul ettiği hâlde, İstanbul'da akdedilen meclis-i meşverette Kerç, Yenikale ve Kılburun'un Ruslara bırakılması ve seyr-ü sefâin maddeleri ileri sürülerek, özellikle ulemanın karşı çıkmasıyla reddedilmişti. Halbuki şimdi imzalanan Küçük Kaynarca Andlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin kabul etmediği maddelerin hepsi bulunmaktadır. Hatta tazminat meselesi ve Eflâk ve Buğdan'da bir takım düzenlemelerin yapılması gibi maddeler de ilâve edilmiştir. Bu nedenle, Bükreş görüşmelerinden sonra geçen iki yıllık dönemde boşuna kan akmıştır. Osmanlı Devleti, savaş öncesine nispetle eski performansını kaybetmiş ve Rusya karşısında pazarlık gücünü yitirmiştir. Eli kolu bağlı olarak, muarızının insafına terkedilmiştir. Küçük Kaynarca müzakerelerinde Ruslar bunun farkında olduklarından Osmanlı murahhaslarına pazarlık fırsatı tanımamışlar ve hazırladıkları andlaşma metnini imzalatmaya çalışmışlardır. Osmanlı Devleti, Bükreş görüşmelerindeki pazarlık edebilme rahatlığını Kaynarca görüşmelerine geldiğinde muhafaza edememiş-

[563] Roderic H. Davison, " Küçük Kaynarca Andlaşması'nın Yeniden tenkidi", s. 345.

[564] BOA, *A.DVN.DVE*, Nr. 9/63, Bükreş görüşmeleri ile Küçük Kaynarca Andlaşması maddelerini mukayese eden müsvedde (1188).

tir. Eldeki muhafaza edilmeye çalışılırken, iki yıl sonra daha büyük kayıplarla karşı karşıya kalınmıştır.

Osmanlı Devleti'nin kabul etmekte en çok zorlandığı Kırım'ın bağımsız bir devlet olarak zikredildiği andlaşma maddesidir (Madde 3). Zaten 1773 Bükreş müzakerelerinde anlaşma sağlanamamasının sebebi de bu maddedir. Kırım'ın önemi, Osmanlı toplumunun ayrılmaz bir parçası olan Müslüman bir coğrafya olmasından ziyade Osmanlı Devleti için taşıdığı siyasî, stratejik, askerî ve ekonomik önemden kaynaklanmaktadır. Kırım üç asırdır Osmanlı Devleti'nin bir parçasıdır ve her yönüyle onunla bütünleşmiştir. Her yıl Osmanlı hazinesine vergi veren bir eyalet olmanın yanında, kuzeyde Rus yayılmasını püskürten askerî bir güç durumundaydı. Kırım'ın bağımsız olmasıyla Karadeniz bir "*Türk gölü*" olma iddiasını kaybediyordu. Karadeniz'in karşısındaki geniş ve verimli topraklar Osmanlı yönetiminden ayrılınca, İstanbul'un güvenliği de artık tehlikeye giriyordu. Çünkü bağımsızlığı sağlayan Rusya, Kırım üzerinde istediği tasarrufu sağlayabilecek konumdaydı. Bağımsızlık talebi Kırım'dan gelmediği için Müslüman halk Osmanlı Devleti'nden ayrılmayabilirdi ve bu da bundan sonra Kırım'da büyük karışıklıkların başlayacağının habercisiydi. Osmanlı toplumu da Kırım'ın Rusların baskısıyla ayrılmasını hazmedemiyordu. Bu nedenle verimli bir eyaletinin ve toplumunun bir parçası olan Müslüman bir kitlenin ayrılması Osmanlı Devletini derinden sarsmıştır.

Kırım ahalisinin bağımsızlığı kabul etmeyerek Osmanlılardan yardım istemesi ve andlaşmanın mübadelesinden önce yapılan görüşmelerle Osmanlıların Kırımlıların seçtiği hana hilat, menşur göndermesi, hutbe ve sikkelerde padişahın isminin zikredilmesinin Ruslarca kabul edilmesi, ileride Kırım'a müdahale için meşru zemin hazırlayan Rusya tarafından diplomatik taktik olarak görülmüştür. Fakat büyük bir askerî yenilgi sonucunda ve ağır yükümlülükleri içeren andlaşmanın imzalanması sıralarında Osmanlı devlet adamlarının Rusların geleceğe yönelik diplomatik taktiklerini anlamaları imkânsızdır. Kırım'a verilen bağımsızlık halkın can ve malının feda edilmesiyle değil, başkaları tarafından hibe edilerek alınan bağımsızlıktır. Hibe edilerek kazanılan bağımsızlığın sonu ise hibe eden tarafından işgal ve ilhak ile neticelendirilecektir. Kırım siyasî açıdan müstakil olmasına rağmen, dinî yönden Osmanlı padişahına bağlanmıştır. Bu nedenle 1774 yılında Osmanlı Devleti, ilgili andlaşma maddesi ve

Rusya'nın durumuna bakıldığında, Kırım'ı kargaşalı günlerin ve neticesinde de Rus istilâsının beklediği müşahede edilmektedir.

Küçük Kaynarca Andlaşması ile beraber Karadeniz bir Türk gölü olmaktan çıkıyordu. Bu andan sonra Rus gemileri Karadeniz ve Akdeniz'de serbestçe ticaret yapabilecekler, sahiller, limanlar ve boğazlardan ticaret amacıyla yararlanabileceklerdi (Madde 11). Karadeniz'de ticaret yapma ve boğazlardan geçiş hakkı elde etme Rusların asırlardır hayal ettiği bir gelişmeydi. Karadeniz bu durumuyla açık deniz hâline geliyordu. Karadeniz'in Ruslara açılması ve boğazlardan geçiş hakkı elde etmesiyle "*boğazlar meselesi*" uluslararası diplomasiye giriyordu. Rusların Karadeniz'de ticaret yapabilme hakkını elde etmeleriyle, diğer Avrupa devletlerinin de bu haklardan yararlanabilmek için harekete geçecekleri kaçınılmaz olacaktır. Boğazlardan yabancı ticaret gemilerinin serbestçe geçebilmeleri, savaş durumlarında boğazların ve İstanbul'un güvenliğini tehlikeye düşürecektir.

Kerç ve Yenikale'nin Rusya'ya terk edilmesi, Kırım'a müdahale için Rusya'ya stratejik açıdan önemli bir coğrafya kazandırmıştır (Madde 19). Kırım ve Osmanlı Devletine yönelik gelecekle ilgili plânları olan Rusya, burada askerî üsler ve donanmalar kurabilme imkânlarını elde etmiştir. Rusya'nın böyle bir hazırlığa girişmesi hâlinde andlaşmada zikredilen bir madde ile Osmanlı Devleti'nin bu tür gelişmeleri engelleme imkânı bulunmamaktadır. Buna göre iki devlet sınır boylarında istedikleri yerlere kale ve şehirler kurabilecektir (madde 4). Böylece 3, 4,11 ve 19. maddelere bütün olarak bakıldığında birbirinin tamamlayıcısı olduğu görülmektedir. Bu imkânları elde eden Rusya, Karadeniz'de kısa zamanda büyük bir askerî kuvvet kurabilme imkânına kavuşmuştur. Sadece Karadeniz'de değil tüm sınır boylarında Ruslar, askerî faaliyetlerini serbestçe yürütebileceklerdir. Aynı haklar Osmanlı Devletine de tanınmıştır. Fakat, Osmanlı Devleti yenilen taraf olduğu için böyle bir faaliyete girebilecek ekonomik ve askerî gücü yoktur. Bu imkânlardan yararlanacak olan askerî, ekonomik ve siyasî imkânlara sahip ve galip devlet olma avantajıyla Rusya olacaktır.

Küçük Kaynarca Andlaşması'nın imzalanmasından sonra en çok tartışılan, farklı yorumlanan ve daha sonraki asırlarda da tartışma konusu olan, özellikle andlaşmanın 7,14, 16, 17 ve 23. maddeleri dikkate alınarak yapılan değerlendirmelerdir. Bu değerlendirmelere göre

Ruslara, Osmanlı Devletindeki Ortodoks Hristiyanları koruma hakkı verilmiştir. Fakat söz konusu maddeler dikkatle tetkik edildiğinde Rusya'ya böyle bir yetkinin verilmediği açıktır. 7. maddede Osmanlı Devleti Hristiyanların hakkını ve kiliselerini korumayı taahhüt etmektedir. Yine bu madde içinde 14. maddede İstanbul'da yapılan kilise ve görevlilerinin haklarını korıma ile ilgili Rus elçilerinin aracılık yapacağı ifade edilmektedir ki, bu madde zaten geçerliliğini andlaşma mübadelesi için Rusya'ya giden Abdülkerim Paşa'nın girişimleriyle kaldırılmıştır. Yani andlaşmanın, İstanbul Beyoğlu'nda bir kilise yapılacağını öngören maddesinin geçerlilik hükmü yoktur. Fakat bu hüküm bizim şu ana kadar ulaştığımız andlaşma metninin suretlerinde kayıtlıdır. Andlaşma suretleri, andlaşmanın yazıldığı ve Rusya'ya imzalanmak için gönderileceği hazırlık sıralarında kaleme alındığı için, ilgili 14. maddenin burada kayıtlı olması normaldir. Bu nedenle 7. ve 14. maddelere istinaden "*Rusya'ya Ortodoksları koruma izni verilmiştir*" diye bir yorum getirmek mümkün değildir. Bu şekilde bir yorumun bugüne kadar nasıl ulaştığı "*Rusya'ya Verilen Dinî İmtiyazlar Meselesi*" bölümünde açıklanacaktır.

Andlaşmanın 16. maddesinde Eflak ve Buğdan ve 17. maddesinde Akdeniz adalarındaki Hristiyanlarla ilgili Osmanlı Devleti'nin kabul ettiği yükümlülükler de, Rusların Ortodoksların himayesini üstlendiklerine dair delil olarak gösterilmektedir. Bu maddelere göre Eflak ve Buğdan din işlerinde serbest olacak, kilise yapım ve tamirine engel olunmayacak, papazlara gerekli imtiyazlar verilecek ve Rus elçileri voyvodalıkların işleri ile ilgili Osmanlı makamlarıyla görüşme yetkisine sahip olacaktı (Madde 16). Akdeniz adalarında ise Hristiyanların baskı altına alınmayacağını Osmanlı Devleti kabul etmektedir (Madde 17). Bu maddeler ilk bakışta farklı yorumlara açık olarak görülmektedir. Osmanlı Devleti Eflak, Buğdan ve Akdeniz adalarında yaşayan reayaya karşı bir takım iyileştirmeleri Rusların önerisi ve baskısıyla yapmayı taahhüt etmiş oluyordu. Rusya, Osmanlı Devletine bu yönde ancak tavsiyelerde bulunabilecekti. Rusya'nın bizzat söz konusu bölgelerdeki reayayı muhatap olarak almasını müsaade eden bir ibare yoktur. Zaten andlaşmaya bu maddelerin konulması Eflak, Buğdan ve Akdeniz adalarında bir takım sıkıntıların olmasından değildir. Bölgede yaşayan Osmanlı tebaasından da bu yönde gelen bir talep bulunmamaktadır. 23. maddede de Osmanlı Devleti, Gürcülerin dinî yaşantılarına müdahale etmeyecekti. Ruslar sadece ileriye yönelik olmak

üzere ve kendisi gibi Ortodoks mezhebine bağlı olan bu bölgedeki reayayı istismar için söz konusu maddeleri andlaşmaya koydurmuştur.

Küçük Kaynarca Andlaşması'nın resmen yürürlükte kaldığı 1787 yılına kadar Rusların Ortodoksların hamisi olduğunu öne sürerek üzerinde durdukları bir talep yoktur. Böyle bir şey söz konusu olmamıştır. Fakat şurasını kabul etmek gerekir ki, böyle bir andlaşmaya konulan bu şekildeki maddeler, eğer bunu kabul eden devletin yeterli gücü yoksa istismara da müsaittir. Küçük Kaynarca Andlaşması'nın geçerli olduğu dönemlerde Osmanlı Devleti açısından böyle bir olay olmamasına rağmen, ileriki yıllarda bu durum sıkıntı kaynağı olmaya başlayacaktır. XIX. yüzyılın yarılarında Ruslar Ortodokslar ile ilgili taleplerde bulunacaktır. Küçük Kaynarca Andlaşması'ndan sonra uzun yıllar geçecek olmasına rağmen Rusya'nın bu şekildeki talepleri, Osmanlı Devleti'nin gittikçe gücünü yitirmesinden kaynaklanacaktır.

Rus halkı, Hristiyanlar için kutsal sayılan Kudüs'e Osmanlı topraklarından serbestçe gidip gelebileceklerdi (Madde 8). Rusya, lüzum gördüğü yerlere konsolos ve konsolos vekilleri atayabilecekti (Madde 11). Ruslar'a tanınan bu haklar ile beraber, ticarî amaç perdesi altında Osmanlı topraklarının her köşesi Rusların faaliyet alanına açılıyordu. Hassas noktalara, Ruslar isterlerse konsoloslar atayabilecekti. Söz konusu konsoloslar, Rus tüccarlarına yardımcı olmak için atanıyorlardı; fakat, her türlü faaliyette bulunma imkânına sahip oluyorlardı. Bu madde ile beraber Ruslar isterlerse Hristiyanlarla meskûn bir bölgeye konsolos atayabiliyor ve bu konsolos reayayı rahatça Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırma imkânına sahip olabiliyordu. Osmanlı devlet sınırları içerisinde her noktaya atanacak Rus konsolosuna Osmanlı hükümetinin andlaşma gereği itiraz etme hakkı bulunmuyordu.

Bu andlaşma ile 1700 İstanbul Andlaşması'nda Azak Kalesi'nin Ruslara bırakılması hükmü hariç, daha önce imza edilen tüm andlaşma maddeleri iptal edilmiştir (Madde 22). Gürcistan ve Mekril havalisinde bulunan toprakların tahkikat sonucu "*eski sahiplerine verilmesi*" ibaresinin kabul edilmesi her türlü tefsire açık bir durum arz etmektedir (Madde 23). Bu durum, her an bölgeye bir Rus müdahalesini veya Rusların hak iddia etme imkânını canlı tutmaktadır. Kırım'ın bağımsızlığı gibi Gürcistan meselesi de iki devlet arasında her an patlak verecek bir mesele görünümü arz etmektedir. Andlaşmaya ek ikinci madde ile zaten zor bir durumda olan Osmanlı ekonomisine

büyük bir yük getirilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti, tarihinde ilk defa başka bir devlete savaş tazminatı ödemeyi kabul etmiş oluyordu. Savaş tazminatı olarak 15 bin kese altın verilmesi, Osmanlı ekonomisinin ne kadar zor bir duruma düştüğünün göstergesidir.

Küçük Kaynarca Andlaşması maddelerine uzaktan bakıldığında her şey çok açık ve anlaşılabilir mahiyettedir. Andlaşma maddelerinden bir kısmı, yukarıda görüldüğü üzere, iki ülke arasında problem çıkarmaya zemin teşkil etmektedir. Her türlü tefsire muhtaç maddelerle, iki ülke arasındaki problemler andlaşmanın kendisinde mevcut bulunmaktadır. Andlaşmanın en ilginç tarafı ise Osmanlı Devleti bu savaşa Lehistan için girdiği hâlde, andlaşmada Lehistan ile ilgili hiç bir madde bulunmamaktadır. Lehistan konusunda Osmanlı Devleti tamamen dışlanarak bu ülke Rusya, Prusya ve Avusturya arasında taksimata çalışılmıştır.

B - RUS İŞGALİNDEKİ KALE, ŞEHİR VE ADALARIN OSMANLI DEVLETİ'NE TERKİ, EFLÂK VE BUĞDAN

Küçük Kaynarca Andlaşması'nın hemen tatbik edilecek maddelerinin başında Rus ordusunun işgal ettiği kasaba, kale ve yerleşim birimlerini belirli bir takvim çerçevesinde boşaltarak Osmanlı Devleti'ne teslim etmesi ile ilgili hükümler geliyordu. Andlaşma gereği uygulanacak prosedür şöyleydi: Andlaşmanın imzalanmasını müteakip Rus orduları bir ay içinde Tuna'nın sol tarafına çekilecekti. Sırasıyla Yergöğü ve İbrail kaleleriyle İsmail Kasabası, Kili ve Akkerman kaleleri ve daha sonra da Buğdan'ı terk edecek olan Ruslar, Tuna'nın sol kıyısına geldiklerinde Hotin ve Bender'i Osmanlı askerlerine bırakacaklardı[565]. Aynı zamanda Kılburun Hisarı ile Aksu ve Özi nehirleri arasındaki "*sahra-yı hâliyenin zaviyesi*" diye tasvir edilen yerler de Osmanlı Devleti tarafından Ruslara teslim edilecekti. Bu işlem beş ay içinde neticelenecekti[566]. Özi Kalesi de Osmanlı Devleti'ne terk edilecekti[567]. Eflâk ve Buğdan'ın tesliminden sonra, andlaşma gereği Osmanlı Devleti burada bir takım düzenlemelerde bulunacaktı[568].

Akdeniz adalarını işgal altında bulunduran Ruslar andlaşmanın imzalanmasından itibaren üç ay içinde buraları terk edecek ve Os-

[565] Küçük Kaynarca Andlaşması, Madde : 16,24.
[566] Küçük Kaynarca Andlaşması, Madde : 18,24,26.
[567] Küçük Kaynarca Andlaşması, Madda : 3.
[568] Küçük Kaynarca Andlaşması, Madde : 16.

manlı hükümeti adalarda bir takım iyileştirme faaliyetlerinde bulunacaktı[569]. Maddelerin tatbiki andlaşmanın imzalanmasından itibaren başlayacak ve bu sırada da mübadele işlemi gerçekleştirilecekti. Gürcistan'da Rusların istilâsı altında bulunan kaleler de makul süre içerisinde Ruslardan teslim alınacaktı[570].

1 - Rus Askerlerinin Tuna'nın Sol Kıyısına Çekilmesi ve Bu Yöredeki Kale ve Kasabaları Osmanlı Askerlerine Teslimi

Küçük Kaynarca Andlaşması'nın imzalanmasını müteakip andlaşma maddelerinin uygulanması ile ilgili takvim başladı. Osmanlı hükümeti, bir yandan işgal altındaki kaleleri Ruslardan almak için hazırlıklar yaparken, diğer taraftan da kalelerin boşaltılmasını müteakip buralardan göç eden insan kitlelerinin hemen eski yerlerine yerleşmeleri için çalışmalara başladı. Hükümet, bu yörelerin bir an önce eski hâline dönmesi, "*şen ve ma'mur*" olması için İsakçı ve Babadağı havalisinden "*istilâ sebebiyle terk-i vatan*" edenlerin yerlerine dönmelerine yardımcı olmak üzere Vakıf mütevellisi ve Dîvân-ı hümâyûn hocası olan Feyzi Efendi'yi tayin etti. Göçmenlerin ekserisi Edirne civarında olması sebebiyle bu bölgede Babadağı ayanı Seyyid Eyüb görevlendirildi[571]. Silistre Muhafızı Hasan Paşa da, Ruslardan teslim alınacak kalelere muhafızlar ataması işleriyle ilgilenecekti[572].

Rus askerleri, Tuna'nın sol kıyısına geçtikten sonra kaleleri boşaltmaya başladılar. İbrail Kalesi'nin boşaltılmasıyla, buraya muhafız olarak mîr-i mîrandan Mütesellim Kara Ahmed Paşa atandı. Hırsova'da bulunan Ahmed Paşa'nın emrine 72 cemaatının ortası ile Silistre'deki 11. ve 44. cemaatı verildi ve hemen görev yerlerine gönderildi[573]. Bu sıralarda Yergöğü Kalesi'ni teslim etmekle görevli Rus kumandanı kalenin tesellüme hazır olduğunu bildirdi. Kaleyi teslim almaya memur İlbasan Sancağı Mutasarrıfı, Rusçuk ve Özi Muhafızı Şerif Hasan

[569] Küçük Kaynarca Andlaşması, Madde : 17.

[570] Küçük Kaynarca Andlaşması, Madde : 23.

[571] BOA. *CD*, Nr. 16929, Babadağı A'yanı Seyyit Eyüb'e hüküm (Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1188).

[572] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 166/188-2, Silistre Muhafızı Hasan Paşa'ya hüküm (Evâil-i Recep 1188); Hasan Paşa, Eflâk ve Buğdan, Bender, Hotin, İbrail, İsmail, Kili ve Akkerman kalelerinin teslimi akabinde bu yörelere muhafız ve görevliler atama hususunda yetkiliydi. BOA. *CH*, Nr. 7495, Silistre Muhafızı Hasan Paşa'ya hüküm (Evâil-i Recep 1188).

[573] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 166/186-1, Silistre Muhafızı Vezir Hasan Paşa'ya hüküm (Recep 1188).

Paşa, 15 Ekim 1774'te Ziştovi'den Rusçuk'a geldi.[574] Şerif Hasan Paşa göreve başlar başlamaz eski Rusçuk muhafızı Ali Paşa, eski Rusçuk ordusu ağası Abdullah Ağa ve Rusçuk Naibi'ni kaleyi teslim almakla görevlendirdi. Kalenin teslim alınması ile beraber kalede cuma namazı kılındı ve düzenlemelere başlandı[575]. Bu sıralarda andlaşma gereği üç ay içinde teslim edilmesi gereken İsmail, Kili ve Akkerman kaleleri de Osmanlı askerlerine teslim edildi[576]. Tuna'nın sol kıyısında teslim ve tesellüm işi devam ederken, Gürcistan'da Rusların istilâsı altında bulunan Bağdadcık, Kutayis ve Şeherban kalelerinin teslim alınması için Çıldır valisi Süleyman Paşa görevlendirildi (Kasım 1774)[577].

Yergöğü Kalesi'ni teslim almak için Rusçuk'a giden Şerif Hasan Paşa, Özi muhafızı olması hasebiyle Kılburun Kalesi'nin Ruslara teslimi işlemlerini de yapacaktı. Rusçuk'a haber gönderilerek hemen görev mahalli olan Özi'ye gelmesi ve teslim tesellüm işlerini gerçekleştirmesi istendi (Aralık 1774)[578]. Şerif Hasan Paşa, savaş sırasında borçlanmış ve Özi'ye gitmeye ekonomik gücü kalmamıştı. Fakat maruzatı dikkate alınmadı ve görev mahalline gitmek zorunda kaldı[579]. Zaten

[574] Şerif Hasan Paşa, 1769-74 savaşında Rusçuk, Silistre ve Yergöğü askerlerine kumandanlık eden Rusçuk A'yanı Çelebi el-Hac Süleyman Ağa'nın oğludur. Kendisi de 1769'da Kırım Giray'ın Rusya'ya yaptığı sefere serdengeçdi olarak katılmıştır. Savaş sırasında Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya yaptığı mali yardıma mükâfat olarak kapıcıbaşılık ile taltif edilip, bilâhare 11 Ağustos 1773'te vezirlik rütbesi ile Rusçuk Kumandanlığı'na tayin olunmuştur. Küçük Kaynarca Andlaşması'ndan sonra gözden düşerek rütbesi alınmış ve senelerce Filibe ve Selanik'te sürgün kalmıştır. 1787 savaşında bir kaç kumandanlığa tayin edilmiş ve Cezayirli Hasan Paşa'nın vefatından sonra Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem olmuştur (16 Nisan 1790). Ruslar'a karşı üstüste başarısızlığa uğraması üzerine de 12/13 Şubat 1791'de Şumnu'daki kış karargâhında idam edilmiştir. J.H. Mordtmann, "Hasan Paşa, Şerif", *İA*, İstanbul 1988, V/1, s.329.

[575] Ruslar, kale içerisine dört adet toprak tabya yapmışlardı. BOA. *CH*, *Nr*. 1013, Rusçuk Muhafızı'ndan Sadarete tezkire (16 Şa'ban 1188).

[576] Ruslardan kalan kalelerde mevcut bulunan eşyalar bir deftere yazıldı. Bunlardan İsmail Kalesi'nde Ruslar'dan kalan 420 parça çam kerestesi, çeşitli miktalarda seren, demir ve 557 kile (14.227 kg) un da gemilere parça parça yüklendi ve malzemeler tersanede kullanılmak üzere İstanbul'a gönderildi. BOA. *CH*, Nr. 3143, (Rebî'u'l-evvel 1190).

[577] BOA. *CH*, Nr. 6465, Özi Muhafızı Hasan Paşa'ya hüküm (Evâil-i Ramazan 1188).

[578] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 166/275-1, Özi Muhafızı Hasan Paşa'ya hüküm (Evâil-i Şevval 1188).

[579] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 166/275-2, Özi Muhafızı Şerif Hasan Paşa'ya hüküm (Şevval 1188).

Kılburun Kalesi'nin teslimi ile görevli Dîvân hocalarından Mevkûfâtî Şerif Mehmed de Özi'de onu bekliyordu (Kasım 1774)[580].

Mevkûfâtî Şerif Mehmed, Özi Suyu Boğazı'nda bulunan Kılburun Hisarı'nı, nehrin sol tarafında bulunan "*kifâyet edecek arazi*" ve Aksu ile Özi arasında *bulunan "sahrâ-yı hâliye*"yi tespit ederek, Ruslara teslim etmek üzere görevlendirilmişti. Yanına Özi Müftüsü Şeyh Salih Efendi ve arazinin tespiti için mühendis Ebu Bekir Halife verildikten sonra Kılburun'a hareket edecek, kaleye vardığında da içindeki top, mühimmat ve eşyayı Özi'ye nakledecekti. Bu iş bittikten sonra sınırlar tahdit edilip senetler yapılacaktı. Kılburun Hisarı'nın Ruslara teslim edildiği haberi Bender ve Hotin'e ulaştığında ise buralar Osmanlı askerlerine teslim edilecekti[581].

Küçük Kaynarca Andlaşması görüşmeleri yapılırken Kılburun'un Ruslara verilmesi ile ilgili maddede nehrin sol tarafındaki "*kifâyet edecek arâzi*" ve Aksu ile Özi arasındaki "*sahrâ-yı hâliye*"den maksadın ne olduğu açıklanmamıştı. Bu konuda tereddüt içinde kalan Osmanlı hükümeti her türlü tefsire açık olması sebebiyle ileride bir problem çıkmaması için bu kelimelere bir açıklama getirilmesi ihtiyacını duydu. Bu konuda Mevkûfâtî Şerif Mehmed'e haber gönderilerek, "*kifâyet edecek arazi*"nin neresi, uzunluğu ve genişliği ne kadar olacağı ve "*sahrâ-yı hâliye*"den muradın ne olduğunun Rus görevlilerden sorulmasını istedi. Rusya'nın fikirleri öğrenilmeye çalışılıyordu. Şerif Mehmed, bu yöndeki çalışmalarını sürdürürken diğer yandan da bu tariflere giren yerlerin nereler olması gerektiğini "*erbâb-ı vukûf*"tan topladığı bilgilerle tespit etmeye başladı. Mühendislerin tahkikat sonucu toplayacağı bilgilerle Rus görevlilerin görüşleri bir rapor halinde İstanbul'a bildirilecekti[582].

Bu sıralarda Rusçuk'ta bulunan Şerif Hasan Paşa, Özi'ye geldi ve 14 Şubat 1775'te Kılburun Kalesi boşaltılmak suretiyle Ruslar tarafından görevli General İvan Kohyus'a teslim edildi. Kılburun Kalesi'nde bulunan top ve mühimmatların yanı sıra kaleyi korumakla görevli 819 nefer yeniçeri askeri Özi Kalesi muhafazasına nakledildi. Teslim ve te-

[580] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 166/ 275-3, Özi Muhafızı Şerif Hasan Paşa'ya hüküm (Şevval 1188).

[581] BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/49, Mevkûfâtî Şerif Mehmed'e mektup (Ramazan 1188).

[582] BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/49, Mevkûfâtî Şerif Mehmed'e mektup (Ramazan 1188).

sellüm işinin gerçekleştiği Bender ve Hotin taraflarına haber verilerek buraların da Osmanlı askerlerine iadesi sağlandı[583]. Akabinde, kale ile beraber Ruslara verilecek "*kifâyet edecek arazi*" ile "*sahrâ-yı hâliye*"nin belirlenmesi için müzakerelere başlandı. General İvan, Kılburun arazisinin genişliğinin Kobkobu'ya varana kadar bir çeyrek - yarım, bir ve nihayet bir buçuk saat- mesafe, verimsiz ve tuz gölleriyle kaplı olduğunu ve "*kifâyet miktarı*"ndan kastın ise "*lüzûm-ı miktarı*" anlamında olduğu görüşündeydi. Kılburun yakınlarında olan nehrin Özi olmayıp çeşitli nehirlerden meydana gelen bir nehir olduğunu, bu nedenle Özi Suyu'nun sol tarafında 5-6 seneden beri Potkalı Kazaklarının oturduğu Ağcalı Köyü'nden Kurşunlu Geçidi'ne kadar Rusların geçmesi için bir yol açtıklarını söylüyordu. Mevkûfâtî Mehmed Şerif, Rusların teklifini kabul etmedi ve General İvan ile beraber bölgeyi teftişe çıktı. Kobkobu'dan Ağcalı Köyü'ne varıldığında Mevkûfâtî Mehmed Şerif, maiyetinde Müftü Salih Efendi, Mühendis Ebubekir Halife, Özi Kalesi Sağ Kol Ağası Hüseyin Ağa, Beşli Ağası İsmail Ağa, Topçubaşı Mustafa Ağa, yerli ağalardan Ali Ağa ve bir takım zevat olduğu halde Rusların tekliflerini burada müzakere ettiler. Fakat General İvan sözünde ısrar ediyor ve "*noksanını kabul edemeyeceğini*" söylüyordu. Mehmed Şerif, Özi Nehri sahilinden genişliği bir ve birbuçuk saat olan, Ağcalı'dan Kurşunlu Geçidi'ne kadar olan araziyi vermeyi teklif etti. Yalnız, Kılburun yakınlarındaki Özi halkının geçimlerini temin ettiği tuz gölleri eskiden olduğu gibi Osmanlı Devleti'ne ait olacaktı. Şayet tuz çıkarılmasına, kanış kesilmesine ve nakillerine razı olunması halinde bu madde halledilebilecekti. General İvan teklifi kabul etmek istemediyse de 3-4 gün sonra onayladığını bildirdi. Bundan sonra "*sahrâ-yı hâliyenin zâviyesi*" diye belirtilen tâbirin tespitine başlandı. Komisyon, Ağcalı Köyü'nden "*sahra-yı hâliye'nin zâviyesi*" olarak belirtilen yere gitti. General İvan, "*zâviye*" tâbir edilen yeri şöyle tarif etti: Yöreye 20 yıldan beri Osmanlı Devleti reayası gelmedi. Bilakis Rusya Devleti'ne tâbi Potkalı Kazakları buraya geldiğinde engel olunmadı ve altı yıldan beri de bu arazide 20 pare köy kuruldu. Kazakları başka bir yere nakletmek gailesinden kurtulmak için anlaşma sırasında yöre Rusya Devleti tarafından talep olunmuştur. Bu mahal huduttan başlayıp Özi Suyu ve Aksu arasında mukavvas (yay gibi eğri) bir şekil görü-

[583] Bender Kalesi'nde Rus istilâsı öncesi 22.420 akçe yevmiye ile 2200 nefer süvari ve piyade bulunuyordu. Kalenin teslim alınması ile beraber ancak bu askerlerden 798'i toplanabildi. Eksikleri tamamlamak için 1341 nefer asker daha yazıp mevcut 2139'a çıkarıldı. BOA. *CA*, Nr. 9710. Bender Muhafızı'ndan Sadarete arz (Rebî'u'l-evvel 1190).

nümünde, eski hududa kadar sonsuz bir ovadır. General, bu maksatla zâviye olarak adlandırılan söz konusu yerlerin Rusya'ya verilmeden teslim işini yapamayacağını söyledi. Arazilerin keşfi yapıldı ve tespit edilen hususlar ashâb-ı vukûftan soruldu. Onlar da, söz konusu yörelerin uzun zamandır Potkalı Kazaklarının ikâmetinde olduğunu, Özi ahâlisinin buralara işi düşmediğini, yalnız bazen kış aylarında nehrin taşmasıyla sahile yakın ormanlardan odun kestiklerini, yörenin bataklık olması hasebiyle gidip gelmenin zor olduğunu ve ormanın da az olduğunu söylediler. Komisyon çalışmalarını tamamlayıp Özi Muhafızı Vezir Şerif Hasan Paşa'ya bilgi verdi. Müzakerelerin uzaması üzerine, Genaral İvan, Bender ve Hotin'in tesliminin 40 günü geçtiğini öne sürerek çalışmaların bir an önce bitirilmesi için acele ediyordu. Neticede kararlaştırılan şekil üzere senetler yapıldı ve durum İstanbul'a bildirildi (Şubat 1775)[584]. Mutabakata varıldığı şekliyle senetler imzalandı (4 Mart 1775)[585]. Osmanlı Devleti ve Rusya, komisyon üyelerinin mutabakatı çerçevesinde vardıkları ortak karara uymak zorundaydılar[586]. 18 Nisan 1775'te Osmanlı memurlarının Türkçe temessük sureti Rus görevlilere[587], Rus memurlarının imzaladığı Rusça temessük sureti de Osmanlı Devleti görevlilerine verildi (16 Nisan 1775)[588]. Bu şekilde Kılburun ve andlaşmada belirtilen yerler Rusya'ya terk edildi. Müzakerelerde dikkat çekici husus, Rus görevlilerin ilk tekliflerinden hiç taviz vermemeleridir. Ne kadar müzakere edildiyse dahi, ileri sürdükleri şartların hiçbirisini değiştirmediler[589].

Öte yandan Küçük Kaynarca Andlaşması ile Kırım Hanlığı'na bırakılmış olan fakat eskiden beri Özi'ye bağlı bulunan Aksu ile Dinyester arasındaki Özikırı arazisi Aynalıkavak Tenkihnamesi ile Osmanlı Devleti'ne bırakıldı[590].

[584] BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/51, Kılburun Hisarı'nın tesilimiyle ilgili hüccet (Zilhicce 1188).

[585] BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/50, Sınır müzakerelerinde tutulan senet sureti (Gurre-i Muharrem 1189); *HH*, Nr. 58508, (14 Safer 1189).

[586] BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/ 48, Özi Muhafızı Şerif Hasan Paşa'ya mektup (Safer 1189).

[587] BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/53, Kılburun Hisarı'nın teslim ve teselüm temessükü (14 Safer 1189).

[588] BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/54, Murahhaslarca imzalanan temessük sureti (14 Safer 1189); 9/61, Ruslar tarafından Şerif Mehmed Paşa'ya verilen temessük sureti (14 Safer 1189).

[589] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 166/329-2, Özi Muhafızına hüküm (Evâsıt-ı Rebi'u'l-evvel 1189).

[590] BOA.*Rusya Ahidname Defteri*, Nr. 183/156-163, Aynalıkavak Tenkihnamesi.

a - Tuz Çıkarma Meselesi ve Özi'ye Kazak İlticası

Küçük Kaynarca Andlaşması'ndan sonra sürekli münâzaa konusu olan meselelerden bir tanesi de Özililerin geçim kaynağı olan Tuz göllerine Rusların, andlaşma hılâfına el koyma meselesiydi. Özi Kalesi ve çevresinde yaşayan Osmanlı tebaasına ait kimseler Kılburun civarında bulunan yüze yakın irili ufaklı tuz göllerinden çıkardıkları tuzları satarak geçimlerini sağlıyorlardı. Fakat andlaşma gereği Kılburun Kalesi'nin Rusya'ya verilmesi, söz konusu göllerden tuz çıkarma meselesini bâdireli bir duruma soktu. Bu nedenle Kılburun Kalesi'nin teslimi için yapılan müzakereler sırasında, Özi ahâlisinin geçimlerini temin ettiği tuz göllerine Rusların engel olmaması kararlaştırılmıştı. Buna göre, Özi ahâlisi iki taraf zabitlerinin izniyle tuz göllerinden tuz çıkarabilecekler, odun ve kamış kesebileceklerdi. Fakat Küçük Kaynarca Andlaşması'nın akabinde Osmanlı hükümetinin ve Özililerin Kılburun Kalesi'nin tesliminden sonra korktukları başlarına geldi ve Kılburun'daki Rus Kumandanı Özililerin mevcut göllerden tuz çıkarmalarına ve ihtiyaçları için odun kesmelerine engel olmaya başladı. Daimi şikâyetler üzerine Osmanlı hükümeti İstanbul'daki Rus elçisi'nden, daha büyük olaylara meydan vermemek için benzer hadiselerin tekerrür etmemesini istedi. Rus Elçisi, Osmanlı hükümetinin kendisine ulaştırdığı şikâyetler çerçevesinde Kılburun Kumandanı'na ikaz yollu mektuplar göndermişse de tuz gölleri ile ilgili cereyan eden hadiselerin muhteviyatında bir değişme olmadı. Sınırda, andlaşmaya hilaf bu türde olayların olmasında, Rusya'nın izlediği Osmanlı Devleti'ni sürekli taciz ederek Kırım ve Kafkasya'ya sahip olma politikasının da tesiri vardı. Kılburun'daki Rus generali, Özi'de cereyan eden tuz gölleri hadisesine Osmanlı hükümetinin el atmasından sonra bölgede veba salgını olduğunu ve bu yüzden Tuz gölleri bölgesine giriş ve çıkışın yasaklandığını ilân etti. Gerçekte böyle bir hastalık olmamasına rağmen gayr-ı hukûkî olarak alınan bu karar, geçimlerini sadece tuz satarak sağlayan Özi halkını fakr u zarûret içinde bıraktı. Bu nedenle Özi halkının ileri gelenleri hazırladıkları bir arzuhâl ile sadarete müracaat ederek, mağduriyetlerinin giderilmesi için hükümetin teşebbüse geçmesini istediler (1781)[501].

[501] BOA. *A.DVN.DVE*, Nr. 17/97, Özi Valiliği'nden Sadarete gelen evrak hulâsası (1195).

Osmanlı hükümeti, Özililerı ekonomik yönden fukaralaştıran bu gailenin ortadan kalkması için andlaşmanın sınırlarını aşmamak kaydıyla fiilî harekete geçme kararı aldı. Buna göre, Özi'deki tuz göllerinden çıkarılacak tuzun kilesinden iki para almak kaydıyla çıkabilecek meselelere hukûkî yönden müdahale etmek için Küçük Kaynarca Andlaşması'nın 15. maddesi gereği bir nazır tayin edilecekti. Hükümetin aldığı bu karardan Rusya da haberdar edildi. Rus Elçisi Boulgakof, böyle bir uygulamaya gerek olmadığını, ellerinde Kılburun'daki Rus mercilerinden alınan izin tezkeresi olanların göllerden tuz çıkarmalarına, ormandan odun ve sazlıklardan kamış kesmelerine engel çıkarılmayacağını belirtti[592]. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti Özi'ye nazır tayin etme kararından vazgeçti. Fakat tuz gölleriyle ilgili şikâyetlerin arkası kesilmedi.

1785 yılı itibariyle Özi'ye yakın ve Kılburun Kalesi etrafında bulunan 16 tane büyük tuz göllerinden 7 tanesini fiilen Rusya işletiyordu. Ruslar, andlaşmaya aykırı tutumlarının sebepleri sorulduğunda, tuzların kilesini 50 paradan satın aldıklarını ve zamanı gelince ücretini Özililere peyderpey ödeyeceklerini söylemekteydi. Fakat, Özi'deki tuz gölleriyle ilgili Rus mercileri tarafından ahaliye hiç bir zaman tek kuruş bile ödenmedi. Rusların verdiği kaçamak cevaplar meseleyi sürüncemede bırakmak ve geçimi tuza dayanan halkı yıldırarak başka yerlere göç etmelerini sağlama düşüncesinden kaynaklanıyordu[593].

Kılburun Hisarı yakınlarında bulunan tuz göllerinden Özi halkının zamansız olarak tuz çıkardıkları gerekçesi ile Rus Elçisi 1786 yılı başlarında tekrar Dîvân'a şikâyette bulunmuştu. Bu sırada Özi Muhafızı olan Çerkes Hasan Paşa'nın yerine muhafız olarak Seyyid Mehmed Paşa atanmıştı. Rus Elçisi'nin müracaatını ona bildiren sadaret, durumu tahkik etmesini, Kerson'daki Kırım Generali ile meseleyi müzakere etmesini ve Özi ahâlisini mağdur etmeyecek bir şekilde şikâyetleri halletmesini istedi (Mayıs 1786)[594]. Özi Muhafızı sadaretten gelen emir üzerine Özi ahâlisine bir yıl içinde ne kadar tuz gerektiğini hesap edip bunu bir "*defter*" halinde Kırım'daki Rus Generali'ne gön-

[592] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 179/157-2, Özi Valisi Hacı Ali Paşa'ya hüküm (1195).

[593] BOA. *A.DVN.DVE*, *Nr.* 24/44, Özi halkından Sadarete arzuhâl (13 Cemâziye'l-evvel 1199).

[594] BOA. *Rusya Ahkâm Defteri*, Nr. 86/7-59, Özi Valisi'ne hüküm (Evâsıt-ı Şa'ban 1200).

derdi. Tuz meselesi çok münazaalı bir mesele halini aldığından buna Kerson Generali değil, Kırım Generali bakıyordu. General, meseleyi konuşmak için Özi'ye bir görevli gönderdi ve bu konudaki görüşmeler başladı. Müzakereler sonunda Rus görevli, Özi ahâlisine Kılburun civarından Rusya'nın, bir yılda ancak beheri 13'er vukiyye olmak üzere 35 bin "*put*" tuz verebileceğini bildirdi. Tuzun tamamı Özi kilesi ile 4 bin kile dahi gelmemekteydi. Oysa, Özi ahâlisinin yıllık tuz ihtiyacı 160 bin Özi kilesi civarındaydı. Rus görevli, Rusya'nın fazla tuz veremeyeceğini belirtirken, Özi ahâlisi de şimdiye kadar aldıkları tuzun bir "*vukiyyesinden*" bile vazgeçmeyeceklerini söylüyorlardı. Sınırda halledilmeyen bu mesele İstanbul'da Reisülküttap ve Rus Elçisi Boulgakof arasında da görüşme konusu oldu. Elçi, Özi ahâlisinin istediği kadar tuzun Kılburun Hisarı yakınlarındaki söz konusu göllerin tamamından bile çıkmadığı, Özi'de 6 bin kişinin ancak yaşadığı, halbuki halkın istediği tuzun ise 300 bin kişiye yetebileceği görüşündeydi. İki ülke arasında önemli bir mesele haline gelen bu maddeyi kendisinin görüşmeye yetkisi olmadığını ileri sürüyordu. Fakat Osmanlı hükümetinin baskılarıyla Rusya ve Kırım'daki Rus Generali nezdinde görüşmelere başladı. Özi Valisi, mesele çözümleninceye kadar, halkın sıkıntı çekmemesi için Rus kumandanı tarafından verilecek tuzu alacaktı (Eylül 1786)[595].

Rus Elçisi Boulgakof, hükümetine gönderdiği yazıdan başka Kırım Generali ve Kılburun Kumandanı'na yolladığı mektuplarda müzakereler suretiyle tuz meselesini halletmelerini istiyordu. Osmanlı hükümetinin ve Rus Elçisi'nin görünürdeki çabalarına rağmen Ruslar geri adım atmıyorlardı. Fakat, geçimlerini göllerden çıkardıkları tuzu satarak sağlayan Özi ahâlisi, sadarate devamlı yazı göndererek haklarından vazgeçmeyeceklerini söylüyorlardı. Özililere kâfi miktarda tuz verme ile mi, yoksa sayıları belirli göller tahsis etmek ile mi olur, nasıl münasip görülür ise o şekilde meselenin çözümlenmesi Osmanlı hükümetinin arzusuydu (Şubat 1787)[596]. Fakat Osmanlı hükümetinin sınırda kargaşaya sebep olan bu meseleyi halletmek istemesine karşılık, Rusya'nın tuz çıkarmaya müsaade etmeme hususunda direnmesi konuyu çözümsüzlüğe sürüklüyordu. Zaten bir kaç ay sonra çıkacak olan

[595] BOA. *Rusya Ahkâm Defteri*, Nr. 86/15-119, Özi Valisi'ne hüküm (Evâil-i Zilhicce 1200).

[596] BOA.*Rusya Ahkâm Defteri*, Nr. 86/31-268, Özi Valisi'ne hüküm (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1201).

savaşın nedenlerinden birisini de Özi'deki göllerden ahâlinin tuz çıkarmasına Rusların engel olması oluşturacaktı.

Özi'de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sorun teşkil eden önemli bir hadise de sınır boylarında ikâmet eden veya hareket halinde olan Kazaklar meselesiydi. Özi sahrasında ikâmet eden, 1733 yılına kadar Osmanlı Devleti'ne bağlı olup bu tarihten sonra Ruslara tâbi olan Potkalı Kazakları zamanla sorun olmaya başladı. 1500 civarındaki bu Kazaklar, Özi halkı ile geçimleri için tuz alma ve balık avlama hususlarında nizalara sebep oluyorlardı. Osmanlı hükümeti, Kazakları kendi tarafına çekmek için onlara Tombasar'a tâbi Olta ve Berzen Adası'nda balık avlama ve tuz çıkarma müsaadesi vermeyi düşündü ise de, Özi yamaklarının muhalefeti ve asker arasına fitne girer endişesiyle bundan vazgeçildi. Fakat, geçimlerini temin etmeleri için bir bölgeyi tahsis etme konusu araştırılmaya başlandı. Yapılan çalışmalar sonunda Akkerman'a yakın Deligöl Suyu Geçidi'ni Kazaklara balık avlama için tahsise ve Özi'deki Yeniçeri çavuşlarından birisinin aylık 3-4 kuruş verilmek suretiyle başlarında görevlendirilmesine karar verildi. Böylece geçinip gitmeleri ve ileride Rusya'ya karşı "*devlet-i aliyyenin işine yarayabilecekleri*" umuluyordu (Mayıs 1778)[597]. Kazaklar, Osmanlı Devleti tarafına meylettilerse de Ruslar onların peşlerini bırakmadılar. Kırım'ın Rusların eline düşmesiyle beraber Özi'nin durumu daha da nazikleşti ve Osmanlı Devleti için Kazakların sınırdaki durumları çok daha önem kazandı. 1784 yılında Özi sağ kol ağasına tekrar Osmanlı Devleti'ne tâbi olacakları hususunda haber gönderdilerse de durumlarında bir değişiklik olmadı[598].

[597] Potkalı kazaklarından Özi Sahrası'na gelenler 1711 tarihinde ve hatta daha önce Leh içinden Osmanlı hududuna gelmişler ve Kırım hanlarına tâbi olarak yaşamaktaydılar. Bunlar ilk zamanlar 10 bin civarındaydılar. Osmanlı Devletine ve hanlara, Leh krallarına, Ruslar'a ve İsveç'e tâbi oluyorlardı. Hatmanları 4 tuğ taşıyordu. Her bir tuğun alameti müntesip oldukları Devletin nişanı idi. Kazaklar, 1733 yılına kadar Osmanlı Devletine tâbi iken, bu tarihte, Rusya kendilerine bir adam gönderdi ve onun yardımıyla Rusya'ya tâbi oldular. Bunu duyan Osmanlı hükümeti bir mübâşiri Özi ihtiyarlarıyla Kazakların yanına gönderip, Osmanlı Devletini terkedip Rusya'ya tâbi olmalarının sebebini sordu. Onlar cevaplarında, "*Biz Osmanlı'dan ve Tatar'dan bir zarar görmedik. İyilik müşahade edip bu vakte dek sayelerinde geçindik. Lâkin Rusya bizim hem milletimiz olmalarıyla eski suçlarımızı affedip ve bizi davet etmeleri hasebiyle onlara tâbi olduk*" cevabını verdiler. Tekrar Osmanlı Devletine tâbi olmaları hususu kendilerine çok ısrar edildiyse de kabul etmediler. BOA. *A.AMD.KRM*, Nr. 1/9, Kırım ile ilgili mazbata (4 Rebî'u'l-âhır 1192).

[598] BOA. *A.AMD*, Nr. 25/83, Sadrazam'dan Padişah'a telhis (1198).

Potkalı Kazakları dışında önemli bir sorun haline gelen diğer bir grub da Zaporov Kazaklarıydı. Andlaşmanın ikinci maddesine göre, iki devletten birbirlerine karşılıklı olarak iltica edenler hemen iade edileceklerdi. Fakat iki devlet arasında Rusya'dan gelerek sınırlarda dolaşan Zaporov Kazakları sorun olmaktaydı. Bu mesele ile ilgili Aynalıkavak Tenkihnamesi'ne de bir madde konulmuştu. Buna göre, gelen Zaporov Kazaklarının suçlarının Rusya tarafından affedildiğini Osmanlı hükümeti Kazaklara bildirdiğinde, şayet Kazaklar gitmek istemezlerse Rus sınırından uzaklaştırılarak Tuna'nın beri tarafında, Karadeniz kıyısı tarafında bir mahalle yerleştirilecekti[599].

1783 yılında Rusya'dan firar eden bir grub Kazak sınırdan Osmanlı Devleti'ne geçti. Rusya, firar yollu iltica eden bu kimselerin hemen iade edilmesi gerektiğini söyledi. Ruslar bunların Tuna sahilindeki kaza ve kasabalarla, Özi Suyu Boğazı'nda olduğunu iddia etti ve Eflâk'taki Rus konsolosuna teslim edilmelerini istedi. Küçük Kaynarca Andlaşması'nın 2. maddesi gereği şayet Osmanlı topraklarına iltica ettikleri doğruysa bunların Rusya'ya iade edilmeleri gerekiyordu. Durum Hocabey, İsakçı, Özi, Tolçı, İbrail ve İsmail kasabalarında araştırıldı ve bu bölgelerde Rusların iddia ettiği Kazakların olmadığı kendilerine bildirildi (Temmuz 1783)[600]. Aynalıkavak Tenkihnamesi'ne göre, şayet Kazaklar iltica sonucu Osmanlı Devleti'nde kalmak isterlerse Rusya buna müsaade edebilecekti ve Tuna kıyılarına yerleştirileceklerdi. Fakat, sınırdan Rus topraklarına geçen Kazaklar, Rusya'da soygun veya katliam gibi olaylara karışıp grublar halinde Osmanlı topraklarına geçiyorlar ve bir daha geri dönmek istemiyorlardı. Zaporov Kazaklarından başka asi Rus reayası da Rusya'da cinayet, adam soyma ve büyük çapta dolandırıcılık yapıp kurtuluşu Özi'ye kaçmakta buluyorlardı. Özi'ye gelen kaçak Ruslar, kendilerine en sağlam yataklık edecek yer olarak Zaporov Kazaklarını buluyorlardı. Rusya, Özi Valisi'nden bu gibi kişilerin iade edilmelerini istiyordu. Fakat sınırda olayların bitmesi mümkün değildi. Çünkü, sınırlardan karşılıklı izinsiz geçmekle ve çalınan malları satmakla geçinen belirli bir zümre türemişti. Özellikle 1787 yılı sınır muhafızlıklarından gelen tutanaklar,

[599] BOA.*Rusya Ahidname Defteri*, Nr. 183/156-163; Andlaşma gereği sınırdan Osmanlı tarafına geçen Kazak gurupları şayet Rusya'ya dönmek istemezlerse bulundukları Silistre kenarındaki Tuna adalarından iç kesimlere uzaklaştırılacaktı. Yorga, *Osmanlı Tarihi*, s. 22.

[600] BOA. *CH*, Nr. 7714, Tuna sahilindeki kazalardan Sadarete arz (6 Şa'ban 1197).

Özi'de çok saygın kimselerin firarî Rusların çalıntı yoluyla getirdiği malları parayla satın aldığını gösteriyordu. Arz talep dengesi üzerine kurulan bu gayr-ı hukûkî düzenin ortadan kaldırılması gerçekten zor görünüyordu[601]. Rusya, olayların kaynağını Osmanlı sınırına yakın bir yerde iskân edilen Kazakların oluşturduğunu sandığından, onların andlaşmada belirtildiği gibi Tuna'nın beri tarafına geçirilmesini istiyordu. Aksi halde kendilerine çok zarar verdiklerini söylüyor, hırsızlık yaparak sınırdan Özi'ye geçenlerin ise hemen iadesini talep ediyordu. Fakat, hırsızların geri teslimi ve Kazakların Tuna'nın doğusuna nakli hemen mümkün olmadığından bu mesele uzun görüşmelere sebep olmaktaydı. Meselenin uluslararası bir boyut kazanmaması için sınır olayları yine de sınır görevlileri tarafından hallediliyordu. Tâ ki bu durum iki devlet arasında diğer meselelerin de kilitlendiği 1787 yılı ortalarına kadar devam etti. Artık bu tarihten sonra farklı bir dönem başlıyordu.

b - Tombasar Hassı Çekişmesi

Kırım'da Rusların baskıları sonucu Devlet Giray'ın kaçıp İstanbul'a gelmesinden sonra yerine 1777 yılında II. Katerina'ya Petersburg'da yaverlik yapan Şahin Giray getirildi. Şahin Giray'ın Kırım'da hanlık makamına oturmasından sonra, Rusların kışkırtmaları ile Osmanlı Devleti ile Kırım arasında anlaşmazlıklar kendisini göstermeye başladı. Rus askerlerinin Kırım'a girmesi üzerine Osmanlı Devleti Hotin, Bender ve Özi kaleleri gibi sınır boylarındaki serhat kalelerini tahkime başladı. Ruslar saldırıya geçmeden Osmanlı askerleri herhangi bir taarruza geçmeyecekti. Fakat Şahin Giray'ın hanlık makamına çıkmasından sonra, Rusya'nın doğrudan Osmanlı Devleti ile sürtüşmesine gerek kalmadı. Yeni bir gaile çıkartılarak, Osmanlı Devleti'ni Şahin Giray rahatça uğraştırabilirdi. Çok geçmeden bu gaile de bulundu. Osmanlı Devleti, Kırım hanlarına görevlerinin karşılığı olarak Tombasar ve Yalı Köyü'nü "*has*" olarak veriyordu. Buraların gelirleri her yıl doğrudan Kırım sarayına gidiyordu. Kırım, Küçük Kaynarca Andlaşması ile Osmanlı Devleti'nden ayrılınca, Tombasar ve Yalı Köyü Osmanlı Devleti'ne kaldı. Andlaşmada bu konuda" *Özi kalesi kadîmi ülkesiyle Devlet-i Aliyye'nin yedinde kala*" diye belirtilir-

[601] BOA. *Rusya Ahkâm Defteri*, Nr. 86/7-59, Özi Valiliği'nden Sadarete arz (Evâsıt-ı Şa'ban 1200); Nr. 86/19-149, Özi Valiliği'nden Sadarete arz (Evâsıt-ı Muharrem 1201).

ken, burada artık hanların ve Tatarların alakaları olmadığı ifade edilmiş oluyordu[602].

Şahin Giray hanlık makamına geçince, Uzmet Ağa adlı bir kimseyi, yanına 300 asker katarak, hanların eski *"hassı"* olan Tombasar ve Yalı Köyü ile Bucak'ı kontrol altına almaya gönderdi. Kırım Hanlığı'na yeni geçen Şahin Giray'ın bu girişimi, hemen sadarete bildirildi. Sadrazam, Bosna Valisi ve Kavşan Seraskeri Vezir Dağıstânî Ali Paşa'ya, Kırım'dan gelip gayr-ı hukûkî olarak Osmanlı Devleti sınırları içindeki yerleri zapteden Şahin Giray'ın adamlarını geri gönderme emri verdi. Ali Paşa, Uzmet Ağa ve askerlerini geri gönderirken, Tombasar'a *"has"* ağası olarak da eski Bostancıbaşı Halil Ağa'yı atadı. Bu gelişmelerden sonra, Rusya ve Kırım Han'ı Şahin Giray'ın yeni plânlar için harekete geçebileceği düşünülerek, menfî gelişmelere meydan vermemek için bazı önlemler alma yoluna gidildi. Bunun için de iki değişik girişimde bulunuldu. Bunlardan birincisi, Rusya veya Şahin Giray'ın vuku bulabilecek taarruzlarına karşı askerî önlemler, diğeri ise diplomatik taarruzlarına karşı hukûkî önlemlerdir. Şöyle ki, gelebilecek muhtemel saldırı ve müdahalelere karşı anında karşılık verebilmek ve bir oldu bitti karşısında kalmamak için *"has"* ağası olarak atanan Halil Paşa'nın, Tombasar için hazırlanacak askerî birliğin o taraflara varmasına kadar Kavşan'da kalması ve Tombasar'a mukayyet olması kararlaştırıldı. Bir yandan da Tuna havalisinden 2 bin asker toplayarak Tombasar'a gönderilmesi çalışmalarına başlandı. Rusya ve Şahin Giray, hukûken Tombasar ve Yalı Köyü'nde hak iddia ederse, gerek andlaşma şartları ve gerek tarihî gelişmeler dikkate alınarak, onlara cevap vermek için Dergâh-ı Muallâ kapıcıbaşılarından Mir Ahmed görevlendirildi. Mir Ahmed, ikâmet etmek üzere Bender'e gönderildi. Şayet Ruslar, Mir Ahmed'in hukûken verdiği cevaplara ikna olmayıp da Tombasar'a saldırırlarsa, Rumeli Valisi ve Bender Valisi Vezir Abdullah Paşa maiyetindeki kuvvetlerle hemen karşılık verecekti (Eylül 1777)[603].

Osmanlı Devleti'nin Tombasar'a yönelik Rusya ve Şahin Giray tehlikesine karşı aldığı bu önlemlerden başka, ileride Rusya'nın saldırı ihtimali de dikkate alınarak, Bender, Hotin, Özi, Kili, Yergöğü, İbrail

[602] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 174/138-1, Karahisarîzâde Ahmed Paşa'ya hüküm (Evâil-i Şa'ban 1191).

[603] BOA.*A.DVN.KRM*, Nr. 1/28, Karahisarîzâde Ahmed Paşa'ya hüküm (Evâil-i Şa'ban 1191).

ve Akkerman'a asker ve takviye mühimmatlar gönderildi. Tombasar "*hassı*" ve Yalı Köyü'ne karşı vuku bulacak müdahaleye karşı hazır bekletilmek üzere İsmail'de ikâmet ettirilen Rumeli Valisi Vezir Abdullah Paşa'nın maiyetine Tuna kenarlarından toplanan askerlerden başka, Arnavutluk ve Rumeli'den de asker takviyesi yapıldı. Esasında, bu sırada gelişen olaylar sebebiyle, Osmanlı hükümeti Rusya ile bir savaşın artık kaçınılmaz olduğunu düşünüyordu. Yapılan hazırlıklar ve hazinenin durumunun kontrol altında tutulması çalışmaları bunu göstermekteydi (1780)[60].

Osmanlı Devleti ile Rusya ve Kırım Hanı Şahin Giray arasında cereyan eden Tombasar "*hass*"ında hak iddia etme olayı, Kırım'ın ilhakı arifesinde diplomatik ilişkilere de yansıdı. Rus Elçisi, Tombasar'ın Kırım hanlarının mülkü olduğunu ve Kırım'a verilmesi gerektiğini iddia ediyordu. Reisülküttap, daha önce olduğu gibi Rusların bu iddialarını hukûkî zeminlere dayanarak reddetti. Buna göre, Tombasar hassı Osmanlı Devleti'nin kendi mülküydü. Kırım hanları Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğu zamanlarda "*medar-ı maaş olarak*" kendilerine tahsis ediliyordu. Fakat şimdi Kırım'ın toprak ve sınırları ayrı olduğundan, orayı kontrol altına almak isteyenler geri çevrilmişti. Osmanlı Devleti'nin bu görüşleri üzerine Rus elçisi harita üzerinde devletinin iddialarını ispat etmeye çalıştı. Rusya'ya göre, Küçük Kaynarca Andlaşması'ndaki Kırım maddesinde "*Özi suyu ile Berda ve Konskivodi arasındaki arazi Tatara terk ola*" ibaresi gereği söz edilen Tombasar, andlaşmada belirtilen iki nehir arasındaydı; bu nedenle Kırım toprağı sayılmalıydı. Halbuki Osmanlı tarafı böyle düşünmüyordu ve Rusya'nın andlaşmayı hatalı anladığı görüşündeydi. Çünkü, "*Özi kalesinin kadîmi ülkesiyle Devlet-i Aliyye'nin tahtı-tasarrufunda baki kala*" ibaresi andlaşmada açıkça yazılıydı. Tombasar ve Yalı Köyü, andlaşma maddesinde Osmanlı Devletine ait olduğu yazılan Özi'ye bağlıydı ve "*Özikırı*" diye zikrediliyordu. Bu durum 1739 andlaşması hudutnamelerinde de yazılı olduğundan hudutnamenin bir sureti Rus Elçisi'ne verildi. Osmanlıların iddialarına göre Özi sahrasında Tatarların yerleştirilmesi çok eskilere dayanıyordu. Bu sebeplerle Özikırı Osmanlı Devleti'nin arazisiydi ve başkalarına verilmesi mümkün değildi. Arazi Kırım'a ait olsaydı, Kırım ile ilgili ikinci maddede "*Kırım ve Kuban'a Devlet-i Aliyye askeri girmeye*" diye yazıldığı gibi bu araziye de "*Os-*

[60] BOA.*A.AMD.KRM*, Nr. 1/16, Sınır boylarındaki durum ile ilgili Sadarete takrir (1194).

manlı askeri girmeyecek" diye yazılması gerekirdi. Osmanlı Devleti, andlaşmada yazılı olan "*Özi Kalesi kadîmi ülkesiyle Devlet-i Aliyye'nin yedinde kala"* cümlesinden, Özi'nin bütün toprağı ile beraber kendisine ait olduğunu anlıyordu. Çünkü, "*ülke-i Özi*" denildiği zaman, onun etrafındaki topraklardan bahsediliyordu ve umumu ifade eden bir lafızdı[605]. Rus Elçisi ile olan bu görüşmeden sonra, bir daha Tombasar "*hassı*" ile ilgili Rusya ve Kırım tarafından herhangi bir teklif gelmedi.

Rusya, Tombasar "*hassı*" ve Yalı Köyü ile ilgili bundan sonra herhangi bir girişimde bulunmadı. Yalnız, has topraklarına giren Ruslara ait koyunların bazı kimseler veya görevliler tarafından Osmanlı Devleti'nin iç kısımlarına sürülmesi, cinayet, kaçakçılık ve dolandırıcılık gibi adi şikâyetler ve suçlar iki devlet arasında bitmeyen olaylar olarak devam etmiştir.[606]. Zaten bu tür şikâyetler, bütün sınır boylarında görülen normal olaylar halini almış bulunuyordu.

Tombasar *"hassı"* meselesinin sakin bir ortama girdiği sırada, bu sefer de valilikler arasında çekişmeye sahne oldu. Kili Nâzırı, Kili Nezareti'nin mâlikâne mutasarrıfı olan Özi Muhafızı Aydosî Mehmed Paşa'nın emrine uyarak Tombasar "*hassı*"na bağlı Turla Nehri kenarında bulunan Yaska Köyü'nü kendi idaresi altına almaya çalıştı. Kili Nazırı, Yaska Köyünün Kili Nezareti mülhakâtından olan Akkerman Kazası'na tâbi bir köy olduğunu iddia ederek, kendisine verilmesini istiyordu. Tombasar Voyvodası Seyyid Ahmed Efendi'ye göre, Yaska Köyü Tombasar "*hassı*"na bağlıydı ve 50 yıldır Kırım hanları tarafından "*hass*"a bağlı bir köy olarak kullanılıyordu. Gelirleri de Kırım hanlarına gitmekteydi. Durum, sadarete aksedince, sadaret, Yaska Köyü'nün Voyvoda Seyyid Ahmed Efendi'nin iddia ettiği gibi Tombasar'a bağlı olduğunu ve Kili Nâzırı'nın burada hak iddiasında bulunmasından vazgeçmesi gerektiği bildirdi. Kili Nâzırı, Yaska Köyü'nde hak iddia etmekten vazgeçti (Ekim 1780)[607]. Özi ile Tombasar arasındaki bu çekişmenin, geliri ağnam mukataasına dayanan Tombasar'ın varidatının zedelenmesine sebep olacağından çekinilmekteydi. Çünkü, Tombasar halkının kendi koyunları çok az sayıda bulunuyordu. Koyunların ek-

[605] BOA.*A.DVN.KRM*, Nr. 3/8, Reisülküttap'tan Sadarete tahrîrât (1197).

[606] BOA.*Rusya Ahkâm Defteri*, Nr. 86/25-237,Bender Muhafızı'na hüküm (Evâil-i Safer 1201); Nr. 86/29-254, Bender Muhafızı'na hüküm (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1201).

[607] BOA.*CH*, Nr. 4843, Başmuhaseb'eden Sadarete takrir (16 Şevval 1194).

serisi, Lehistan ve Rusya sınırlarından gelen sürülerden oluşmaktaydı[608].

c - Akdeniz Adaları ve Mora'da Huzurun Sağlanması

Rusya'nın, andlaşmanın imzasını müteakip, 17.maddeye göre, üç ay içinde Akdeniz adalarını terk etmesi gerekiyordu. Rus Generali Romanzow, Akdeniz'deki donanmalarının kumandanına haber göndererek, donanmanın ayrılması için ihtiyaçlarını temin etmek maksadıyla Osmanlı yetkilileriyle irtibat kurmasını ve dönüş için hazırlıklara başlamasını istedi[609]. Rus donanması andlaşma gereği ihtiyaçları olan malzemeleri temin ettikten sonra Akdeniz adalarını terk etti[610].

Osmanlı Devleti andlaşma gereği, adaları teslim aldıktan sonra, savaş suçlusu reayadan hesap sormayacak, ahâlinin dinî vecibelerini yerine getirmelerine engel olmayacak, ada halkından iki yıl vergi talep etmeyecek ve bir yıl içinde göç etmek isteyenlere engel olmayacaktı. Bu şekilde, Akdeniz adaları reayası üzerinde Rusların bir nevi nüfuzu bulunuyordu. Akdeniz adalarının Osmanlı hükümeti kontrolüne geçmesiyle burada huzur ve sükûn sağlandı. Andlaşmanın devamı müddetince adalarda iki devleti ilgilendirecek bir olay zuhur etmedi.

Mora'da olaylar dinmek bilmedi. Savaş sırasında isyan eden Moralıları yatıştırmak için Arnavutluk'tan kuvvet getirilmişti. Andlaşmayı müteakip adaya yerleşen Arnavutlar, Moralıları faizle borç para vermişlerdi. Bu durum karşısında Mora halkının çoğu göç etmek zo-

[608] BOA.*CH*, Nr. 2976, Özi Muhafızı İsmail Paşa'dan Sadarete tahrîrât (14 Receb 1195).

[609] Bu hazırlıklar çerçevesinde Ruslar savaş sırasında ele geçirdikleri mühimmatları ve gemileri satmaya başladılar. Satılan gemiler, genellikle Akdeniz'de ticaret yapan Osmanlı tüccarlarına ait gemilerdi. Satılan eşyaları genellikle İzmir ve civarında oturan Gayr-ı müslimler alıyorlardı. Bu sırada Ruslar tarafından satılan ve İzmir'de ikamet eden Rumlar tarafından satın alınan gemiler, eski sahiplerinin duruma vâkıf olmalarıyla Osmanlı Devleti ile Rusya arasında görüşmelere neden oldu. Osmanlı Devleti'nin müdahalesi ile bu tür olaylar engellendi. BOA. *CH*, Nr. 6466, Rusya Sefareti tarafından Sadarete takrir (4 Ramazan 1188); *Rusya Ahkâm Defteri*, Nr. 83/117-697, İzmir Kadısı-'na hüküm (Evâil-i Ramazan 1188); BOA. *A.DVN.DVE*, Nr. 9/40, İzmir Kadısı'na hüküm (Evâil-i Ramazan 1188).

[610] BOA.*A. DVN.DVE*, Nr. 9/59, Rus Elçisi'nden Sadarete arzuhâl (24 Ramazan 1188); Akdeniz'deki Rus donanması hareketinden önce Akdeniz'deki çeşitli yerlerden geminin ihtiyacı olan zift, buğday ve yiyecek içecek tedaraki yaptı. *Rusya Ahkâm Defteri*, Nr. 83/119-707, Rus Elçiliği'nden sadarete arzuhâl (Evâhır-ı Ramazan 1188); Nr. 83/119/708, Rus Elçiliği'nden Sadarete arzuhâl (Evâil-i Şevval 1188); Nr. 83/120-713, Rus Elçiliği'nden Saderete arzuhâl (Evâil-i Zilka'de 1188).

runda kalmış ve devlet gelirinde de önemli miktarda azalma olmuştu. Bir kaç defa Arnavutları oradan atmak girişimi olmuşsa da onların üste gelmeleriyle valiler bile uğraşmaktan aciz kalmışlardı[611]. Daha Küçük Kaynarca Andlaşması'nın imzalanması akabinde Mora ahâlisi Arnavutlardan şikâyet etmeğe başlamıştı. Osmanlı hükümeti buradaki durumu baştan iyi kavrayamamış olacak ki, Mora Muhassılı'na, halk ile alıp vereceği olan Arnavutların ilişkisini kesip Mora'dan çıkarmasını ve geldikleri yerlere göndermesini tembihledi. Mora'dan gitmeye niyeti olmayan Arnavutları oradan atmak için köklü tedbirler alınamadı (Haziran 1775)[612]. Bu sırada imzalanan Aynalıkavak Tenkihnamesi'nde Mora meselesi de gündeme gelmiş ve Tenkihname'ye Mora ile ilgili bir madde koyulmuştu. Buna göre, Mora sakinlerinin zapt olunmuş arazi ve emlâkları, savaş sonrası cami veya vakıflar gibi hayratlara tasadduk edildiğinden, arazinin eski sahiplerine, eskisi nisbetinde başka arazi gösterilecek veya bir yolla zararları tazmin edilecekti[613]. Fakat, andlaşmadan sonra yukarıda cereyan eden olaylar nedeniyle Küçük Kaynarca Andlaşması'ndaki hükümlerin uygulanması mümkün olmamıştı. Osmanlı hükümeti, Mora'daki Arnavutları oradan nakletmek ve burada bozulan sükûnu yeniden sağlamak için Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'yı görevlendirdi. Paşa, Mora'ya vardığında Arnavutlara haber göndererek, üç-beş temsilci göndermek suretiyle halk ile aralarında olan davaları devletin mübâşir ve hâkimi huzurunda çözümlemelerini istedi[614]. Fakat onlar hükümet merkezi olan Tropoliçe'nin etrafını kapatarak karşılık verdiler. Yapılan çarpışma sonucu Arnavutlar kesin yenilgiye uğratılarak Mora'yı terk etmeleri sağlandı. Arnavutlardan bir bahane ile Mora'ya giden olur ise kendisinden 750 bin kuruş, bunlara yataklık edenlerden de 150 bin kuruş ceza alınması kararlaştırıldı[615]. Mora Muhassıllığı'na Paşa'nın kethüdası Hacı İbrahim Ağa tayin edildi. Hacı İbrahim Ağa halka kaba davranmaya başladı ise de bir müddet sonra öldü. Yerine geçen oğlu da babası gibi bir yönetim kurduğundan, halktan gelen şikâyetler üzerine görevinden alınarak, Mora Muhassıllığı'na Bolu Muhafızı olan Seyyid

[611] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 125.

[612] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 166/343-1, Mora Muhafızı'na hüküm (Evâil-i Rebî'u'l-âhır 1189).

[613] BOA. *Rusya Ahidname Defteri*, Nr. 183/156-163, Aynalıkavak Tenkihnamesi.

[614] Enverî Sadullah, *Tarih-i Enveri*, s.142.

[615] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s.126.

Ahmed Paşa getirildi ve huzur tesis edilmeye çalışıldı[616]. Arnavutların gitmesi ile olayların arkası kesilmiş oldu.

Mora'da istikrarın sağlanması ile beraber, ahâli terk ettiği yerlere dönmeye başladı. Savaş sırasında Rusya'ya yardım eden veya andlaşmadan sonra kendilerine tanınan bir yıllık sürede geri dönmeyenlerin yerleri boş duruyordu. Buralar ya vakfedilmişti veya devlet mülkiyetine geçirilmişti. Geri gelenler gayr-ı menkullerine sahip olabiliyor, herhangi bir nedenle eski yerlerine kavuşamayanlar ise, değeri karşılığında devletin gösterdiği başka bir arazi veya mülkü alıyordu. Hükümet, andlaşmadan sonraki uygulamaların sonuçlarını öğrenebilmek için 1781 yılında bir araştırma yaptı. Bununla Rusya'dan dönenlerin sayısını, döndükten sonra ne iş ile meşgul olduklarını ve nerelere yerleştiklerini, dönmeyenlerin ise ne kadar olduğunu ve bunların arazi ve mülklerinin keyfiyetini tespit etmeyi amaçlıyordu[617].

2 - Eflâk ve Buğdan'da Andlaşma'nın Uygulanması

Küçük Kaynarca Andlaşması'na göre, Rus istilâsı altında bulunan ve "*memleketeyn*" olarak adlandırılan Eflâk[618] ve Buğdan[619], andlaşmanın tasdikinden sonra Osmanlı Devleti'ne iâde edilecekti. Osmanlı hükümeti de Memleketeyn'de birtakım düzenlemeler yapacaktı. Buna göre, Osmanlı hükümeti savaş esnasında suç işleyenleri affedip mal ve rütbelerini iade edecek, dinî hizmetlere müdahale etmeyecek, manastır ve şahısların ellerinden alınan yerleri iade edecek, papazlara imtiyazlar verecek, reayanın eski borçlarını affedecek, iki yıl

[616] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 159.

[617] BOA.*CH*, Nr. 3853, Sadaretten Seyyid Ahmed Paşa'ya buyuruldu (Evâhır-ı Muharrem 1195).

[618] Osmanlı tarihinde Memleketeyn olarak adlandırılan iki eyaletten birisi Eflâk'tır. Eflâk, 1417 senesinde Osmanlılara tâbi oldu. XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti, Eflâk üzerinde nüfuzunu bir hayli artırdı. XVII. yüzyıl başından sonra ise Osmanlı Devletine tâbi olarak yerli hanedanlar tarafından idare edilmeye başlandı. XVIII. yüzyıl başından sonra Eflâk, Rus ve Avusturya tehlikesine karşı bir müdafaa hattı olarak görülmeye başlandı ve voyvodalıklara yerli beyleri tayin etmekten vazgeçilerek, 1716 yılından 1821 yılına kadar Fenerli Rum beyleri tayin edilmeye başlandı. Aurel Decel, "Eflâk",*İA*, İstanbul 1986, IV, s.178-188; Kemal Karpat, "Eflâk", *TDVİA*, İstanbul 1994, X, s.466-469.

[619] Buğdan, Romanya'nın Moldavya eyaletinin Türkçe adıdır. Osmanlılar ilk defa Çelebi Mehmed zamanında Buğdan topraklarına girmişlerdir. XVI. Yüzyılda Buğdan'da Osmanlı nüfuzu daha da arttı. Buğdan'da da aynı Eflâk gibi 1821 yılına kadar yerli beyler yerine Fenerli Rum beyleri voyvodalıklara tayin edildi. Aurel Decel, "Buğdan",*İA*, İstanbul 1986, II, s. 697-704; Abdülkadir Özcan, "Buğdan",*TDVİA*, İstanbul 1992, VI, s.269-271.

Memleketeyn'den vergi talep etmeyecek, iki yıl sonunda vergileri iki yılda bir ödenecek şekilde düzenleyip cizye vergisinden başka bir şey talep etmeyecek, İstanbulda'ki kapıkethüdalarının yerine Ortodoks mezhebinden olanların atanmasını kabul edecek ve Rus elçilerinin Eflâk ve Buğdan ile ilgili arz ettikleri meseleleri dikkate alacaktı[620].

Eflâk ve Buğdan, İstanbul'un yiyecek ambarı sayıldığından Osmanlı Devleti'nin kolayca vazgeçemeyeceği bir bölgeydi. Her yıl bedeli mukabilinde alınan yiyecekler hükümetçe tespit edilmiş "*kapan tüccarları*" vasıtasıyla İstanbul'a getirilirdi. Eflâk ve Buğdan'dan temin edilen eşyaların başlıcaları yağ, zahire, canlı hayvan, deri ve kereste den ibaretti[621].

Eflâk ve Buğdan voyvodalarının dış devletlerle gizlice haberleşme ve isyanları üzerine 1711 yılından itibaren boyarların itirazına rağmen voyvodalık yerli beylerden alınarak İstanbul'daki Fenerli Rum beylerine verilmişti[622]. Voyvodaların Fenerli Rumlardan tayin olunması Rusların işine yaradı. Voyvodalar, çeşitli nedenlerle harcadıkları paraları ahâlinin sırtından çıkartıyorlardı. Bu tür voyvodalara sık sık işten el çektiriliyordu. Kendilerine ileride her ihtimale karşı sığınacak yerler aramaya başlayanlar, Rusların nüfuzundan istifade edebilmek için onlara gizli hizmetlerde bulunuyorlardı. Fenerli Rum beylerinin ve bölgedeki bazı Osmanlı memurlarının baskılarından yılan yerli ahâli çareyi Rus himayesine girmekte görmeye başlamıştı. Yani voyvodalıkların Fenerli Rumların eline geçmesi halkın zor durumda kalmasına,

[620] Eflâk ve Buğdan ahâlisine Ulah deniliyordu. Ulahlar'ın bir kısmı Macaristan'ın şimdi Transilvanya denilen kısmında sakin idiler. Eflâk ve Buğdan Ulahlar'ı Ortodoks mezhebinden oldukları halde, Transilvanya'dakiler katolik mezhebine geçmişlerdi. Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)*, Ankara 1988, s.13.

[621] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/II,Ankara 1988, s. 106.

[622] Eflâk ve Buğdan beylerinin derecesi devlet teşrifatında iki tuğlu beylerbeyine eşitti. Voyvodaların yanına devlet tarafından mehterhane, katarcı, tüfekçi, şatır, emir-i ahur, çuhadar, saraç, Dîvân efendisi, sekban bölükbaşıları gibi Türk memurlar tayin edilirdi. Dîvân'daki yazılar Türkçe tutulurdu. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "On Sekizinci Asırda Buğdan'a Voyvoda Tayini", *İ.Ü.E.F. Tarih Semineri*, İstanbul 1983, 1, s. 33; Fenerli voyvodalar, Eflâk yerli halkından olan metropolit, piskopos, gomenos, kilise papazları, umum boyarlar, bölükbaşılar ve sairlerinin ecdattan gelme yerlerini ellerinden alarak kışlak ismiyle yerli halka verdiler. Ayrıca kendi ırklarından bir çok Rum'u da buraya alarak, Eflâk ve Buğdan'da ticaret ve esnaflığı ellerine alarak zengin oldular. Bu nedenle boyarlar ve halkın çoğu fenerli beylerden voyvoda atanmasına karşı bulunuyorlardı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/II, s. 108; M. Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul 1980, s.133.

memleketin harabına ve en sonunda da Rusların kucağına düşmesine sebep oldu[623].

Küçük Kaynarca Andlaşması'nın imzalanmasıyla, Eflâk ve Buğdan'ı terk eden Ruslar, bu iki memlekete voyvoda tayininde, kendi adamlarının atanması için diretmeye çalıştılar. Onlar, Buğdan voyvodalığına Ligor Aleksandr Ghika'yı atamak istiyorlardı. Eski voyvodalardan olan Ghika, 1764-1767 tarihleri arasında Buğdan voyvodalığı yapmış, fakat azlini müteakip İstanbul'a çağrıldıysa da savaşta esir düşme bahanesiyle Rusya'ya gitmiş, savaş sona erince de geri dönmüştü. İşte bu dönüşünü müteakip, Osmanlı Devleti'nin istememesine ve boyarların itirazına rağmen, Rusların isteğiyle Buğdan voyvodalığına atandı[624]. Eflâk'ta ise beş senelik Rus işgalinden sonra voyvodalığa eski Dîvân tercümanlarından Aleksandr İpsilanti tayin edildi (Kasım 1774)[625]. Aleksandr İpsilanti, Buğdan voyvodasının aksine Osmanlı Devleti'ne sadıktı. Voyvodalar bazı imtiyazlara sahip bulunuyorlardı[626]. Artık bu tarihten sonra Eflâk ve Buğdan, Osmanlı idaresi altında kalmasına rağmen, voyvodaların azillerinde ve atamalarında Osmanlılardan ziyâde Rusların etkisi görülmeye başladı.

Rusya, Eflâk ve Buğdan voyvodolarına verilen imtiyazları burayı istilâ edebilmek için bir mukaddime sayıyordu. Bu maksatla, Eflâk ve Buğdan'da cereyan edebilecek her olayı Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak için bir bahane olarak kullanabilirdi. Osmanlı hükümeti, Rusların memleketeynin iç işlerine müdahalesine fırsat vermemek için, bu bölgelere yabancıların izinsiz girmesini engellemeye çalıştı. Bu önlemler alınırken reayaya zarar verilmemesine özen gösteriliyordu[627].

[623] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, I, s. 300.

[624] Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, X, s.10.

[625] İsmail Hakkı Uzunçarşılı. *Osmanlı Tarihi*, IV/II, s. 57.

[626] Voyvodalara tanınan özel muafiyetler şunlardı: Kendileri, Çocukları ve oniki nefer hizmetkârları bütün vergilerden muaftur. Bunların ve çoçuklarının giyimlerine, binitlerine ve kayıklara binmelerine ve çadırlarına engel olunulmayacak. İstihdam ettikleri köle ve cariyelerinden ispenç talep edilmeyecek. Kendilerine mahsus eşya ve hediyelerden gümrük vergisi, masdariyye, kassabiyye ve kürekçi akçesi taleb edilmeyecektir. Kendi bahçesindeki mahsulü, hiç bir engel ve vergi ile karşılaşmadan hanesine götürebileceklerdir. Hanelerine zabitler tarafından kimse giremeyecektir. Davaları, Dîvân-ı Asafî'de görülecektir. BOA. *CH*, Nr. 5114, Sadaretten Padişah'a takrir (21 Receb 1188).

[627] BOA. *CH*, Nr. 3449, Özi Valisi'ne buyruldu (Evâil-i Zilka'de 1188).

Osmanlı hükümeti, Eflâk ve Buğdan'da andlaşmanın getirdiği yükümlülüklere titizlikle uyuyordu. Reayadan iki yıl vergi almadı. Fakat Buğdan Voyvodası, halkın vergi yükümlülüğü olmamasına rağmen, keyfî uygulamalarla vergi topluyordu. Ahâlinin şikâyetleri üzerine cezalandırılacağını anlayan Ghika'nın kaçmaya çalıştığını istihbar edinen hükümet, Ruslarla arada büyük bir meseleye meydan vermemek için onu görevden uzaklaştırma yollarını aradı. Görevinden azledilse Rusya'nın müdahalesi ile karşılaşılacağından, en uygun yol yapılacak bir operasyonla voyvodayı ortadan kaldırmaktı. Bu nedenle, Dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından Karahisârîzâde Ahmed Paşa, görünüşte, bir kısım erzakın acilen voyvodaya ulaştırılması amacıyla Buğdan'a gönderildi. Ahmed Paşa, hazırladığı bir plânla, Voyvoda Konstantin Ligor Ghika'yı öldürerek başını İstanbul'a gönderdi (10 Ekim 1777)[628]. Rusya buna tepki gösterek, voyvodanın teftiş edilmeden ve davası görülmeden öldürülmesini vefaya ve dostluğa sığdıramadığını söyledi[629]. Fakat, bu olay Kırım meselesinin en buhranlı günlerine rastladığından onun gölgesinde kaldı. Onun yerine Buğdan Voyvodalığı'na İskerletzâde Kostantin Mürüzi atandı (8 Kasım 1777)[630]. Bu sırada Rusya'nın 20 bin asker tedarik ederek öldürülen voyvodanın intikamını almak bahanesiyle Buğdan'a girmek için hazırlık yaptığı haberleri duyulduysa da, böyle bir gelişme olmadı. Bu faaliyetleri yürüten Osmanlı orduları, muhtemel saldırıların gelebileceği bölgelerde hazırlıklıydı[631].

Bu sıralarda gerçekten bir Rus hazırlığı vardı. Ama bu hazırlık öldürülen voyvodanın intikamını almak için değil, istilâsına ramak kalan Kırım için olsa gerektir. İşte bu sebeple Rusya, Buğdan Voyvodası'nın öldürülmesi olayının üzerine fazla düşemedi, çünkü bu sıralarda Kırım meselesi ile zaten yeterince meşguldü. Kırım meselesi çok önemli bir boyut kazandığından Rusya ile her an savaş olma ihtimali mevcuttu. Rusya, Kırım'ı almak için her türlü fırsatı değerlendirirken,

[628] Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Tarih-i Mür'i't-Tevârih*, III, s.50.

[629] BOA. *CH*, Nr. 8904, Rus Elçisi'nin mükaleme meclisine verdiği takrir (12 Zilkade 1191).

[630] Kostantin Mürüzi, Osmanlı Devletine sadıktı. Bu sadâkati dikkate alınarak başkalarına geçerli olmamak üzere kendisine daimi berat verildi. Dört oğlu ve oniki hizmetkarı bütün vergilerden muaf tutuldu. BOA. *Cevdet Eyâlet Mümtaze*, Nr. 1031, Buğdan Voyvodası Mürüzi'ye verilen imtiyaz (7 Şevval 1191).

[631] BOA. *HH*, Nr. 1344, Hotin Muhafızı Süleyman Paşa'ya ferman (9 Zilka'de 1191).

Osmanlı Devleti stratejik öneme sahip bu toprakları elden çıkarmamak için bütün gücünü seferber ediyordu. Rusya'nın her an vukû bulacak saldırıları için sınır boylarında tahkimâtlar yapılmaya başlandı. Muhtemel bir savaş anında Rusların saldırı amacı ile gelebilecekleri ilk yerlerden olan Eflâk ve Buğdan'ı korumak için, Vidin Muhafızı Mehmed Paşa hazır bekletilmeye başlandı. Mehmed Paşa, muhtemel bir Rus hücumunda emir beklemeden saldırıya geçme yetkisine sahipti[632]. Eflâk Voyvodası da Mehmed Paşa ile beraber hareket edecekti[633]. Rusların saldırı ihtimaline karşı sınır boylarında yapılan askerî harcamaların faturası yine Memleketeyn ahâlisine çıkıyordu. Bölgenin muhtelif yörelerinde, kış ayı geçtiği halde yazdan kalan mahsuller askerî birliklerin geçmesi nedeniyle henüz tarlalardan kaldırılamamıştı. Bu durum reaya arasında bazı maddelerin kıtlığına ve fiyatların pahalılaşmasına sebep oluyordu. Eflâk Voyvodası, reayanın yaşadığı bu sıkıntıları İstanbul'a haber vermekten başka bir icraat yapamıyordu (Mart 1779)[634]. Rusların bölgeyi tamamen Osmanlılardan koparma plânları dikkate alındığında, Osmanlı hükümetinin Rus tehlikesine karşı alacak etkin önlemleri bulunmuyordu. Çünkü, bölge halkının dinî ve millî kimlik itibariyle Rusya ile benzerlik göstermesi sebebiyle Ruslarla işbirliğine girmesi ve Avusturya'nın da buralara yönelik birtakım siyasî emellere sahip olması Osmanlı Devleti'nin alacak olduğu tedbirleri etkisiz hale getiriyordu.

Gerek savaş sırasında ve gerekse savaştan sonra Tuna sahillerindeki çok sayıda reaya malını ve mülkünü bırakarak Eflak ve Buğdan'a göç etmişti. Reayanın arazi ve gayr-ı menkullerini terkedip gitmesi devletin iktisâdî dengesini zedeleyecek bir olaydı[635]. Çünkü Tuna sahilleri ekonomik, demografik ve sosyal açıdan, Eflâk ve Buğdan'a olan göç nedeniyle zayıflıyordu. Bu yetmiyormuş gibi Rusya'nın Eflâk ve Buğdan'ın istiklâline zemin hazırlamak gayesiyle voyvodaların sebepsiz yere azillerinin engellenmesini talep etmesi, Osmanlı hükümetine en az Kırım meselesi kadar "*ağız*" geliyordu. Rusya'nın voyvodaların atama ve azillerine karışması nedeniyle iki devlet arasında tekrar savaş belirtileri görülmeye başladı. Bu nedenle, Osmanlı hükümeti aldığı

[632] BOA. *A.DVN.KRM*, Nr. 1/64, Vidin Muhafızı Mehmed Paşa'ya ferman (Rebî'u'l-evvel 1192).

[633] BOA. *A.DVN.KRM*, Nr. 1/68, Eflâk Voyvodası Aleksandr'a ferman (Evâsıt-ı Rebî'u'l-evvel 1192).

[634] BOA. *CH*, Nr. 3373, Eflâk Voyvodası'ndan Sadarete arz (19 Safer 1193).

[635] Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, II, 200.

bir kararla sahil ve limanlarda bulunan Rus ticaret gemilerine el koydu[636]. II. Katerina, mevcut gidişatın ve aradaki sorunların iki devleti savaşın eşiğine getireceğini gördüğü için İran Şahı Kerim Han ile ittifak yapmıştı. Bu ittifaka göre, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında şayet bir savaş olursa, Rusya Balkanlardan ve denizlerden, İran ise Anadolu'dan Osmanlı Devleti'ne saldırıda bulunacaktı[637].

Küçük Kaynarca Andlaşması'ndan 5 yıl sonra tekrar harp belirtilerinin görüldüğü bir sırada Fransa, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaşa doğru giden meselelere bir çözüm getirmek için aracı oldu. Kırım, Eflâk ve Buğdan meselesi ve iki ülke arasında uyuşmazlık konusu olan diğer meselelerin halli için iki tarafın temsilcileri Aynalıkavak Sarayı'nda uzun müzakereler yaptılar[638] ve 10 Mart 1779'da Aynalıkavak Tenkihnamesi imzalandı. Aynalıkavak Tenkihnamesi'nde Eflâk ve Buğdan ile ilgili hüküm şudur[639]:

Madde: 7 - Küçük Kaynarca Andlaşması'ndaki Eflâk ve Buğdan ile ilgili 16.maddenin ihtiyaca cevap vermediği sebebiyle günün şartlarına uygun olarak düzenlenmesi gerektiğinden, iki devlet şu şekilde anlaşmış ve Osmanlı Devleti şunları garanti etmiştir:

a - Hristiyanlığın icrasına, yeniden kilise yapımına ve eskilerinin tamirine engel olunmayacaktır.

b - Reaya emlâki olarak bilinen İbrail, Hotin ve Bender kalelerinin etrafında ve başka yerlerdeki arâzi ve emlâklardan 1739 Belgrad

[636] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 110.

[637] Henry Jean Castera, *Katerina Tarihi*, s.93.Rusya'nın İran ile ittifakından sonra Kerim Han öldü. Dolayısıyla II. Katerina'nın yapmış olduğu ittifak geçersiz kaldı. Zaten bu sıralarda Fransa'nın da tavassut girişimlerinin olması sebebiyle Rusya bir daha bu ittifak için girişimlerde bulunmadı. Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî*, II, s. 200.

[638] Fransa'nın bu meselede arabuluculuk görevi yapması yine kendi menfaatleri gereğiydi. Şöyle ki, İngiltere ile Rusya arasındaki dostluğu ve andlaşmayı çekemeyen Fransa, bunu baltalamak istediyse de başarılı olamadı. Daha sonra İngiltere ile Fransa arasında Amerika savaşları çıkınca Fransa, her zamankinden daha fazla Rusya'nın yardımına ihtiyaç duydu veya en azından İngiltere ile Rusya arasında olan yakınlaşmanın engellenmesi gerekiyordu. İşte, Kırım meselesi başta olmak üzere çeşitli vesilelerle Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaş belirtileri ortaya çıkınca, Fransa savaşa isteksiz ve hazırlıksız olan II. Katerina'yı bu badireden kurtarmakla ona bir iyilik yapacağına inanıyordu. Henry Jean Castera, *Katerina Tarihi*, s. 94.

[639] BOA. *Rusya Ahidname Defteri*, Nr. 183/156-163, Aynalıkavak Tenkihnamesi (20 Cemâziye'l-âhır 1193); *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/43, Aynalıkavak Tenkihnamesi (20 Cemâziye'l-âhır 1193); *HH*, Nr. 58511, Aynalıkavak Tenkihnamesi (20 Cemâziye'l-âhır 1193); *Aynalıkavak Tenkihnamesi*, TTK, Y/36, s.1; *Mecmua*, TTK, Y/135, s. 13; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s.332.

Andlaşması'ndan sonra zaptolunan manastır ve emlâklar sahiplerine geri verilecektir. Memleketeyn'de, Rusların bulunduğu sıralarda bazı kişilerin atalarından kaldığını delilleriyle ispat ettikleri ve zaptına hükmolunan emlâk ve araziler sahiplerine geri verilecektir.

c - Memleketeyn ruhbanlarına imtiyaz verilecektir.

d - Osmanlı Devleti, Memleketeyn'den iki senede bir defa cizye alacak ve toplanan cizyeleri yerli memurlar İstanbul'da teslim edecektir. Görevliler tarafından başka hiçbir vergi talep edilmeyecektir.

e - Memleketeyn'in her birinin İstanbul'da Rum mezhebinden birer maslahatgüzârı bulunacaktır. Bunlara her türlü haklar tanınacaktır.

f - Rusya, elçisi vasıtasıyla Memleketeyn için Osmanlı Devleti nezdinde isteklerde bulunabilecektir.

Rusya'nın, Eflâk ve Buğdan üzerindeki nihâi hedefi ilk önce buralara istiklâl temin etmek, sonra da istilâ etmekti. Bu sıralarda uluslararası siyâsi hava Rusya'nın lehine bulunuyordu. Avrupa devletleri başka gâilelerle meşgulken, Rusya şarkta gayesine ulaşmak üzereydi. Aynalıkavak Tenkihnamesi ile Eflâk ve Buğdan üzerindeki yetkilerini biraz daha perçinleyen Rusya, Kırım meselesini halletmeden Memleketeyn meselesine tamamen eğilmek istemiyordu. Fakat şartları devamlı kendi menfaatleri doğrultusunda hazırlayabilmek için, Küçük Kaynarca Andlaşması'na dayanarak Eflâk ve Buğdan'da konsolosluk açma fikrini ortaya attı. Rusya, Sergius Laşkaref adında vaktiyle İstanbul'da ikâmet etmiş ve Astrahan'da oturan bir Gürcünün oğlunu Eflâk, Buğdan ve Basarabya'ya konsolos olarak atamak için müracaat etti (1780). Osmanlı hükümeti, tayin edilecek konsolosun, boyarları Rus plânları için kazanacağını ve mukavemet edenleri ise bertaraf edeceğini bildiğinden teklifi kabul etmekten kesin olarak kaçındı[610]. Rusya, andlaşmadaki "*âmme-i mevâki*" tâbiri gereği istediği her yerde konsolos naspedileceğini iddia ediyordu. Osmanlı hükümeti ise bu tâbirin İngiltere ve Fransa konsolosluklarının bulunduğu yerler olduğu görüşündeydi. Fakat Osmanlı devlet adamları Rusya'yı ikna edemeyince, savaşa sebebiyet veren taraf olmamak için Rusların Silistre'de konsolos bulundurabileceklerine rıza gösterdiler[611]. Bütün bu münâkaşalar Ef-

[610] Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi,IX, s. 19.
[611] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 144.

lâk ve Buğdan'da Rus temsilciliklerinin açılmasını bir kaç ay geciktirebildi ve 1782 yılında Yaş ve Bükreş'te Rus konsoloslukları açıldı[642]. Böylece Rusya, Eflâk ve Buğdan üzerindeki ağırlığını artırdı. Voyvoda atamalarında da Rusya ve Avusturya kendilerine yakın isimleri tayin etmek için büyük çabalar içine girdiler[643]. Bu tarihten sonra Memleketeyn'de görev yapan voyvodalar, şayet Rus taraftarı değilseler kendilerine yapılan baskılar ve tehditler nedeniyle uzun zaman görevlerinde kalamayarak çareyi istifada buluyorlardı.

Rusya ve Avusturya elçilerinin, 1782 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki siyasî kriz sırasında acilen görüşülerek karara bağlanmasını talep ettikleri, Kırım ve ticarî meselelerin de dahil olduğu üç maddelik notanın bir maddesi Eflâk ve Buğdan'daki gelişmelerle ilgiliydi. (4 Kasım 1782). Notada Eflâk ve Buğdan memleketinde 1774 yılı andlaşmasının hükümlerinin uygulanması talep ediliyordu. 14 Kasım 1782'de yapılan Divan toplantısında Avusturya ve Rusya'nın verdiği notaları görüşen Osmanlı hükümeti, 30 Kasım 1782'de elçilere ayrı ayrı verdiği takrirlerde bu üç maddenin müzakere edilmesini kabul etti[644]. Kırım meselesi ve ticaret ile ilgili meselelerin görüşmeleri neticelendikten sonra, Eflâk ve Buğdan maddesi için müzakereler başladı. Osmanlı hükümeti, Rus istekleri karşısında çok direnç göstermedi. Çünkü, Sadrazam Halil Hamid Paşa, Osmanlı maliyesinin ve ordusunun muhtemel bir savaşı kaldıracak güçte olmadığını biliyordu ve savaştan uzak bir politika izliyordu. Reisülküttap, Rus Elçisi ile vardığı müzakereler sonucunda Eflak ve Buğdan ile ilgili bir karara vardılar. (19 Ocak 1784). İmzalanan tutanakların içeriğinde şu hükümler bulunuyordu[645]:

Eflâk'tan 619 kese ve Buğdan'dan ise 135 keseden fazla cizye alınmayacaktır. Toplanan meblağ İstanbul'a getirilecektir. Eflâk'tan ı'diyye 90 bin ve rikabiyye 40 bin, Buğdan'dan ı'diyye 90 bin ve rika-

[642] Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, IX, s. 20.

[643] BOA. *CH*, Nr. 3681, Eflâk boyarları ile ilgili Sadarete verilen tahrîrât (3 Receb 1197).

[644] BOA. *HH*, Nr. 58517, Rus ve Avusturya elçilerinin verdiği 3 maddelik takrir; *A.DVN.KRM*, Nr. 3/5, Rus ve Avusturya elçilerinin verdiği 3 maddelik takrir (9 Cemâziye'l-âhır 1197).

[645] BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/139, Kırım, Taman ve Kuban'ın Ruslar' a verilen seneti (15 Safer 1198); *Osmanlı Tarihi (1188-1198)*, Süleymaniye Ktp,Hüsrev Paşa, Nr. 378, s.1; Ahmed Vâsıf, *Mehasinü'l-Asâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, Yay. Haz. Mücteba İlgürel, Ankara 1994, s.107.

biyye 25 bin kuruş alınacaktır[646]. Paralar reayadan değil beylerin kendi kasalarından ödenecekti. Memleketeyn'den, gerektiğinde talep edilen levâzımât, fazla miktarda alınmayacak, alınanların da parası verilecek ve reayaya taşıtılmayacaktır. İstanbul için ihtiyaç duyulan koyunlar voyvodaların nezaretinde satılacaktır. Devlet tarafından talep edilen kereste ve sair şeyler voyvodalara haber verilmek suretiyle temin edilebilecek, bu işlerde çalıştırılacak reayanın ücreti peşin verilecektir. Eflak ve Buğdan dışından gelerek reayanın arazilerine el koymaya çalışanlara fırsat verilmeyecektir. Andlaşmadan sonra bu şekilde zapt edilmiş araziler varsa sahiplerine geri verilecektir. Çok gerekli olmadıkça Osmanlı Devleti Memleketeyn'e memur göndermeyecektir. Gönderilenler de ikâmetlerini uzatmayacaklardır.

Eflâk ve Buğdan ile ilgili alınan kararlardan sonra, voyvodalara hâiz oldukları imtiyazları içeren beratlar gönderildi (Mart 1784)[647]. Rusların bütün tekliflerini kabul etmesine rağmen Osmanlı Devleti, Kırım'ın kaybedilmesini, Ruslara geniş ticarî imkânlar verilmesini ve Eflâk ve Buğdan üzerindeki Rus politikalarını bir türlü kabullenemi-

[646] Eflâk ve Buğdan'ın 1784 yılına kadar Osmanlı hükümetine senelik vâridâtı, Eflâk voyvodadasının 22 yük, Buğdan voyvodasının ise ondört yüktü. Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, I, s.301; Osmanlı Devleti'nin kileri kabul edilen Eflâk ve Buğdan'ın başlıca gelirleri; şahsî vergi, arâzi vergisi, tuz madenleri, gümrük vâridâtı, meralardan alınan rüsum, tütün ve şarap resminden ibaretti. Bütün vergi ve resimler boyar denilen asilzâde beylere iltizama verilirdi. Bu vergi ve resimlerden voyvodalığın masrafları ve Osmanlı hazinesine verilen haraç, saraya ve tersaneye verilmesi mutad olan şeyler verildikten sonra mühim miktarı da voyvodalara kalırdı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/II, s. 104.

[647] Memleketeyn'e verilen imtiyazın içeriği şunlardır: Reayanın savaştan önceki borçları affedilmiştir. Voyvodalar suçsuz yere azledilmeyecektir. Reaya, cizyelerini iki senede bir defa verecek ve boyarlar vasıtasıyla İstanbul'a getirilecektir. Reyanın birbirleriyle ve Müslümanlarla olan davalarını voyvodalar adaletle karara bağlayacaktır. Müslümanların reaya ile olan davalarında voyvodanın yanındaki Dîvân katibi ve sair Müslümanlar tavassut edebileceklerdir. İbrail Kadısı da bu tür davalara bakabilecektir. Neseb ve mala yönelik davalarda zimmînin şahitliği kabul edildiği halde, gayrı hukuka yönelik şahitlikleri kabul edilmeyecektir. Askerî taifeden ve sairden Memleketeyn'de suç işleyenler civar serhatlere gönderilerek cezalandırılacaklardır. Reayayı incitecek bir olaya meydan vermemek için bilinen ve tanınan tüccarlardan başkaları Memleketeyn'e giremeyeceklerdir. Onlar da zabitlerinden izin tezkeresi alıp voyvodalar ibraz ettikten sonra girebilecekler, ticarî faaliyetlerde bulunabilmek için ise tekrar voyvodadan bir belge daha alacaklardır. Tüccarlar, Memleketeyn'de çiftlik ve emlâk edinemeyeceklerdir. Tuna sahillerine varan Memleketeyn reayalarından hiç bir vergi talep edilmeyecektir. Yalnız İstanbul'un ihtiyaçları için koyun talep edilecektir. Eflâk ve Buğdan reayası zahirelerini Osmanlı tüccarlarından başkasına satmayacaklardır. BOA. *CH*, Nr. 4002, Buğdan Voyvodası Aleksandr'a verilen imtiyaz sureti (Rebî'u'l-evvel 1198); *CH*, Nr. 4977, Eflâk ve Buğdan'a verilen imtiyaz sureti (19 Rebî'u'l-âhır 1198).

yordu. Serhatlerde aksi gelişmelere karşı askerî hazırlıklar yapılıyordu[648]. Rusya ile her an bir savaş çıkması muhtemel olduğundan Eflâk ve Buğdan'ın iyice takviye edilmesi ve burada güvenilir voyvodaların bulunması gerekiyordu. Bu sıralarda Eflâk voyvodası bulunan Mihail Suçu (Draçhi Suçu) devlete sadık birisi olmasına rağmen, yeteri kadar cesaretli değildi. Hükümet bunun yerine, Paros Adası'ndan olup Cezayirli Hasan Paşa'nın adamlarından Nikola Mavroyani'yi atamak istiyordu. Fakat, voyvodaları hiç bir sebep yokken görevlerinden almak kendilerine verilen imtiyaza aykırı olduğu için, Rusya'nın müdahalesine sebep olabilirdi. Bu maksatla Mavroyani, Eflâk'taki mevcut voyvodayı tehdit ederek onun istifasını sağladı[649]. Mavroyani'nin voyvoda olarak atanması için bu defa bürokratik engel bulunuyordu. Eflâk ve Buğdan'a şimdiye kadar voyvodalar, beyzadeler, Dîvân-ı hümâyûn tercümanları veya eski voyvodalardan atanıyordu. Bu nedenle donanma tercümanlığından voyvoda atanması Fenerli Rumları kızdırabilirdi. Bunun için Mavroyani, Dîvân tercümanı olarak atandı. Onun Dîvân tercümanlığına atandığını öğrenen Fenerli Rumlar, girişimi engellemeye ve çeşitli yaygaralar çıkarmaya başladılarsa da Mavroyani, tercümanlığa atandığının üçüncü günü Eflâk voyvodalığına tayin edildi ve görev yerine gitti[650]. Mavroyani'nin Eflâk'a voyvoda olarak atanması, Fenerli voyvodalardan gördüğü baskı ve zulümlerden bıkan ahâli üzerinde büyük sevinç yarattı. Fakat onun Eflâk voyvodalığına atanması gelecekte cereyan edecek olaylar için bir işaretti[651].

Rumlar arasında Fenerli Rum beylerine karşı uzun zamandan beri hoşnutsuzluk had safhaya ulaşmıştı. Fenerlilerden çok değişik düşünce yapısına sahip olan genç Mavroyani, Fenerlileri padişaha karşı ihanet eden "*hayvanlar*" olarak nitelendiriyordu. Bu nedenle, siyasî ve sosyal istikrarsızlık içindeki Rumların durumlarının Osmanlı Devleti'ne karşı gelmekle değil, iyilik ve sadakatle düzeleceğine inanıyordu[652]. Eflâk'ta menfaatlerinin tehlikeye girdiğini gören Rusya, bu duruma

[648] Osmanlı hükümeti bu hazırlıklar çerçevesinde Eflâk ve Buğdan'ın Ruslar tarafından istilâsı sırasında yapılmış resimli, kabartma ve mufassal birer haritasını temin etti. Bu haritalar Silistre Valisi Ebu Bekir Paşa tarafından İstanbul'a gönderildi. BOA.*CH*, Nr. 3012, Silistre Valisi Ebu Bekir Paşa'ya buyruldu (Cemâziye'l-evvel 1199).

[649] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 263.

[650] BOA. *İbnülemin Tasnifi Hariciye*, Nr. 1548, Sadaretten Padişah'a arz (1201).

[651] Mavroyani, Mykona'de doğdu. Rus dostluğundan uzak ve Osmanlı Devletine sadık bulunuyordu. Yorga, *Osmanlı Tarihi*, V, s.46.

[652] Yorga, *Osmanlı Tarihi*, V, s.48.

karşı gelerek tayin edilen Mavroyani'nin görevden uzaklaştırılması ve yerine kendilerinin istediği birisini atamak için faaliyete geçti[653]. İki devlet arasındaki ihtilaflı meseleler çoğalmaya başladığından, Rus elçisi ile devam eden müzakerelere Eflâk voyvodalığı meselesi de ilâve edilmiş oldu. Buğdan'da da İskerletzâde Aleksandr resmen Ruslarla işbirliği yaptığından 1786 yılında azledilip yerine Avusturya'nın da sıcak baktığı eski Eflâk voyvodası Aleksandr İpsîlânti atandı. Fakat bu voyvoda da, Rusya ile ittifak içinde bulunan Avusturya'nın talimatları ile hareket ettiğinden, savaş başladığı sıralarda görevinden alındı.

1782 yılında Yaş ve Bükreş'e atanan Rus konsolosları reaya arasındaki yıkıcı faaliyetlerini devam ettiriyorlardı. Eflâk ve Buğdan, uygulamada olan imtiyazlarla Osmanlı hükümetine iyice yabancılaşırken, Rusya her geçen gün buralarda güç ve nüfuzunu artıyordu. 1787 yılı geldiğinden Eflâk ve Buğdan iki ülke arasında uyuşmazlık meselesi olmaya devam ediyordu. Rusya'nın amacı Memleketeyn'i tamamen istilâ etmek olduğu için Osmanlı hükümetinin verdiği imtiyazlarla tatmin olmuyordu. Osmanlı hükümeti savaş kararı alırken, Eflâk ve Buğdan ile ilgili anlaşmazlıkta, Rusların müdahalelerini, voyvodaların atanmasına karışmalarını ve konsolosları vasıtasıyla yaptıkları yıkıcı faaliyetleri sebep göstermiştir.

C - TİCARİ FAALİYETLER VE KONSOLOSLUKLAR AÇILMASI

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'yle en çok ticarî faaliyet içerisinde bulunan devlet Fransa'ydı. Frasa'nın ticari üstünlüğü karada ve denizde çok rahatça fark edilmekteydi. Fransa'dan sonra Osmanlı Devleti'nde özellikle deniz ticaretinde söz sahibi olan ikinci devlet ise İngiltere'ydi. Diğer devletlerin küçük çapta da olsa Osmanlı Devleti ile ticarî ilişkileri olmasına rağmen, iki devlet bu yüzyılda ticarî hareketlilikleriyle ön plâna çıkmaktaydılar[654]. Karadeniz, asırlardan beri Osmanlı Devleti'nin iç denizi olma özelliğini koruduğundan burası yabancı devletlerin ticaretine kapalı durumdaydı. Rusya'nın Kırım'ı almasına kadar "*kapalı deniz*" statüsünde olan Karadeniz, bu tarihten sonra "*açık deniz*" olmaya başladı. Bu nedenle Avusturya ve hatta Lehistan bir tarafa bırakılacak olursa Osmanlı Devleti'nin karşısına Ka-

[653] BOA. *HH*, Nr. 59227, I. Abdülhamid'in Hatt-ı hümâyûnu (1201).

[654] Robert Mantran, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ticaretin Değişmesi", *E.Ü.E.F., Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1987, III, s.166.

radeniz ticaretinde yeni ve güçlü bir ortak çıkmış oluyordu[655]. Rusya, Karadeniz'de etkin ticârî faaliyetlere girişirken, denizlerde faaliyet gösterecek ticarî gemilere sahip olmadığı için, yabancı gemileri ve özellikle de Osmanlı tebaası Rumların gemilerini kendi bayraklarını çekerek kiralamaya başladı. Bu arada Karadeniz'de bu alandaki eksikliklerini gidermek için gemiler inşa etmek amacıyla tersaneler kurma yoluna gitti. Rusya'nın Küçük Kaynarca Andlaşması ile Karadeniz'de ve Boğazlardan geçmek suretiyle diğer denizlerde elde ettiği ticaret yapma hakkı, XVIII. yüzyılda Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile en çok ticaret yapan devletler olması özelliklerinde kayda değer bir değişiklik göstermedi. Hatta, Akdeniz ağırlıklı olmak üzere Avrupa devletlerinin yaptığı ticari faaliyetler bu tarihten sonra kademeli olarak Karadeniz'e kaymaya başladı.

Küçük Kaynarca Andlaşması'na göre, Rus ticaret gemileri Akdeniz ve Karadeniz'de dolaşabilecekler ve Rus tüccarları diğer devletlerin verdiği kadar mu'tad gümrük ödedikten sonra ticarî malları İstanbul'a getirebileceklerdi. Rus tüccarlarının gemilerinde bulundurduğu ticarî mallar "*memnû' meta*", yani yasak mallardan olmayacaktı. Osmanlı Devleti'nde ihracı yasak mallar zamanla değişiklik göstermekle beraber XVIII. yüzyılın sonlarında barut, gülle, her türlü silah, değerli madenler ve buğday gibi başlıca ekonomik ve stratejik maddeler ihracı yasak malların başında geliyordu[656]. Denizlerde kazaya uğrayan veya saldırıya maruz kalan gemilere taraflarca yardım edilecekti[657]. Ayrıca Osmanlı Devleti Rusya'nın Garpocakları ile ticaretini geliştirmesine gayret gösterecekti[658].

Rus tüccarları elde ettikleri yeni imkânlarla artık İstanbul'a kadar gelip ihracı yasak mallar dışında istedikleri malları alıp satabileceklerdi. Dış politikası İstanbul'a hakim olma stratejisi üzerine kurulan Rusların, Küçük Kaynarca Andlaşması ile Boğazlardan geçme hakkı elde etmesi üzerine bu tarihten sonra devletler arası hukuka "*Boğazlar Meselesi*" diye bir kavram daha giriyordu. Çünkü boğazlardan ticaret gemilerini geçirme hakkını elde eden Ruslar, ilk fırsatta Balkanlar ve

[655] Kemal Beydilli, "Karadeniz'in Kapalılığı Karşısında Avrupa Kücük Devletleri ve "Mîrî Ticaret" Teşebbüsü", *Belleten*, LV/214, Ankara 1991, s.688.

[656] Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991,s.269-299.

[657] Küçük Kaynarca Andlaşması, Madde:11.

[658] Küçük Kaynarca Andlaşması, Madde: 12.

Akdeniz'deki Rumlara gizlice silah taşımaya başlayacaktı. Bu ana kadar Osmanlı Devleti'nin iç denizi olması hasebiyle önemli bir dış saldırı ihtimali yaşamayan Boğazlar, Karadeniz'e çıkan ve hatta Boğazlara kadar dayanan Rusya'nın tehdidi altına giriyordu[659].

Batılı devletler gibi Ruslar da güçlü bir hakimiyetin ticaretten geçtiğini yani güçlü bir ekonomiye sahip olunması gerektiğini biliyorlardı.[660]. Bu sebepten uluslararası ticarette, denizlerde ve boğazlarda önemli imtiyazlar elde etmek suretiyle hakimiyet alanlarını genişletmişlerdir. Asırlardır Osmanlı Devleti'nin iç denizi durumunda olan Karadeniz, Osmanlı Devleti için Dîvân tercümanı Aleksandr Mavrokordato'nun ifadesiyle "*haremde kapalı bir bakire*" gibiydi[661]. Bu durum sıcak denizlere inme ideali olan Rusya'nın iştahını kabartıyordu[662]. Bu öyle bir iç deniz ki, dışardan kimse gelip buraya taarruz

[659] Asya'yı Avrupa'ya ve Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan boğazlar, iktisadî, askerî ve siyasî önemleri dolayısıyla tarih boyunca pek çok Devletin ilgisini çekmiştir. Romalıların hakimiyetine girdiği M.Ö. III. yüzyıla kadar Truvalılar, Atinalılar, Ispartalılar ve İranlılar arasında; Bizans imparatorluğu'nun kurulmasından sonra ise, sırasıyla Hunlar, Avarlar, İranlılar ve Arapların buraya sahip olmak için tarihleri Bizans ile mücadele içinde geçmiştir. XIII. yüzyılda bu mücadeleye Osmanlı Devleti de katıldı ve 29 Mayıs 1453'te İstanbul'un fethi ile beraber boğazlar Osmanlı Devleti'nin kontrolüne girdi. Küçük Kaynarca Andlaşması ile de Rusya'ya ilk defa boğazlardan ticaret gemilerinin geçmesine izin verildi. Kemal Beydilli, "Boğazlar Meselesi",*TDVİA*, İstanbul 1992, VI. s.266. Bir nevi Rusya "şark meselesi" çerçevesinde Boğazlar üzerinde hakimiyet kurmaya dayanıyordu; Şark meselesi, kısacası Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasında bulunması demektir. Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye ayak basması ile aslında batılılar için şark meselesi, Türkleri işgal ettiği yerlerden atmaya dayanıyordu. Osmanlıların Rumeli'ye yerleşmesi üzerine de bu mesele Türlerin ilerleyişini durdurmak ve mümkünse onları Anadolu'ya sürmek şeklinde tezahür etmiştir. Yani mesele Osmanlı Devleti'nin kendisiyle beraber zuhur etmiş ve gayesi de Türkleri Rumeli ve Anadolu'dan söküp atarak Ortaasya'ya sürmeye dayanıyordu. Mustafa Kâmil, *Şark Meselesi*, Kahire 1323, s. 4; Bu kavram ancak XIX. yüzyılda batılı diplomatlarca politik bir terim olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bayram Kodaman, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasî Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. İstanbul 1989, XII, s. 20.

[660] Rene Piton, *Karadeniz ve Boğazlar Meselesi* ,Terc. Hüseyin Nuri, İstanbul 1325, s. 5.

[661] Serge Goriainov, *Devlet-i Osmaniye-Rusya Siyaseti*, Mütc. Macar İskender-Ali Reşad, İstanbul 1331, s.9.

[662] Rusya'nın dünya hakimiyeti kurabilmesi için mutlaka sıcak denizlere ulaşması gerektiğine dair Çar I. Petro'nun 1725 yılında yazdığı bir vasiyetnamesi vardır. Bu vasiyetnameye göre I. Petro, Asya ve Avrupa hazinelerinin anahtarı olan İstanbul'un mutlaka alınmasını, bunun için de Türkiye ile İran arasına fitne ve fesat tohumları ekilmesi gerektiğini ve Gürcistan ile Kafasya'nın ele geçirilmesinin şart olduğunu tembihlemekteydi. Vasiyetname hakkında daha geniş bilgi için bakınız; " I. Petro'nun 1725 yılında Yazdığı "Vasiyetnamesi", (Dirilik Dergisi 1916, sayfa 16'dan iktibas), *Türk Kültürü*, Ankara 1990, 323, s. 160-163.

edemez, fakat kendisi Akdeniz'e çıkma hakkına sahiptir. Ruslar, Rus ticaret gemilerinin Karadeniz'den Akdeniz'e ticaret maksadıyla geçme hakkı elde etmelerini evlerinin avlularından dışarıya çıkmaya benzetirken, başka devlet gemilerinin Karadeniz'e gelmelerini ise kendi evlerini istilâ etmek olarak görüyorlardı. Ruslar vaktiyle bir Türk iç denizi olan Karadeniz'i o derece sahiplenmişlerdi[663]. Rusların Karadeniz'e çıkması ile çok geçmeden batılı devletler de ticaret yapmak amacıyla bu haklardan yararlanmak için Osmanlı Devleti nezdinde girişimlere başlayacaklardı[664]. Böylece, Küçük Kaynarca Anlaşması ile beraber Karadeniz'de ticaret ve deniz taşımacılığında Osmanlı tekeline son verilmiş oldu[665].

Anlaşma ile beraber Ruslara geniş ticari imkânlar verilince Osmanlı Devleti için hayatî öneme sahip olan Boğazlar, tehlike altına düşmüş bulunuyordu. Bu nedenle anlaşmayı müteakip İstanbul'un muhafazası için Boğaz'ın ağzında *"kıla-i hamse"* denilen beş tane kale yapıldı. Yapımı bittikten sonra bu kalelere muhafızlar ve timarlı sipahiler tayin edildi [666]. Boğazların tahkimi bundan sonra da devam etti. 1780 yılında Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa zamanında Kavaklardan yukarı, Karadeniz'e kadar yedi kalenin idaresi yeni kurulan Boğazlar Nazırlığı'na bağlandı. [667].

1 - Ticarî Faaliyetler

Küçük Kaynarca Anlaşması ile Ruslar bazı ticarî haklar elde ettiler. Rusya'nın asıl hedefi Karadeniz'i bir "*Rus iç denizi*" haline getirmek olduğu için elde ettiği hakları sıçrama tahtası olarak kullanacağı

[663] Rene Piton, *Karadeniz ve Boğazlar Meselesi*, s. 17.

[664] Bakire bir kız olarak adlandırılan Karadeniz'in şimdiye kadar bir nişanlısı vardı, o da Osmanlı Devletiydi. Fakat, Küçük Kaynarca Anlaşması'yla bir ikinci nişanlısı daha çıkıyordu ki, bu da asırlardır Karadeniz'e sahip olma ihtirası içinde olan Rusya'ydı. Serge Goriainov, *Devlet-i Osmaniye-Rusya Siyaseti*, s.9.

[665] A.Üner Turgay, "Trabzon", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 1994, s. 46.

[666] Bu kaleler Bağdadcık ismi verilen Kilyos, İrva mevkiindeki Revancık, boğaz kapısı olan Rumeli Feneri, Anadolu Feneri, Boğaz'ın Rumeli sahilinde Garibce ve Boğaz'ın Anadolu sahilinde Poyraz Kalesi'dir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Kaynarca Muahedesinden Sonraki Durum İcabı Karadeniz Boğazının Tahkimi", *Belleten*, Temmuz 1980, XLIV/ 175, s. 514.

[667] Boğaz kalelerinin nezareti önceden doğrudan İstanbul bostancıbaşısına ait olup, Anadolu ve Rumeli Kavağı'da bostancıbaşılığa bağlı usta denilen bir zabit bulunuyordu. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Kaynarca Muahedesinden Sonra Durum İcabı Karadeniz Boğazı'nın Tahkimi", s. 516.

yönünde yorumlar yapılıyordu. Nitekim andlaşma taraflarca imzalandıktan sonra maddelerin uygulanması yürürlüğe girdi. Rus tüccarları yasak mal taşımamak suretiyle gemilerle denizlerde dolaşabiliyorlardı. Ticaret yapmak için Osmanlı sınırına gelen Rus tüccarları, sınırdaki görevlilere pasaportlarını ibraz ettikten sonra, giriş yapıyorlardı. Rus elçisi vasıtasıyla "*yol kağıtlarını*" alıp mallarını satacakları yerlerde İngiltere ve Fransa tüccarları gibi yüzde üç üzerinden vergilerini ödedikten sonra, onlara mühürlü ve imzalı "*edâ tezkeresi*" veriliyordu. Bu eda tezkerelerini uğradıkları gümrüklerde gösterdikleri zaman "*mükerrer gümrük*" ödemekten kurtuluyorlardı. Rus elçiliği vasıtası ile aldıkları "*yol kâğıdları*" ellerinde olmayan tüccarlara ticarî faaliyetleri hususunda izin verilmiyordu[668].

Osmanlı Devleti'nde ticaret yapabilmenin bir başka şartı da, yasak olan malları (memnu') bulundurmamaktı. Yüzde üç gümrük ödemek koşulu ile Osmanlı Devleti'nin kara ve denizlerinde dolaşan Rus tüccarlarının yararlandığı haklar en çok Akdeniz'de gemicilik ve ticaretle uğraşan reayayı etkiledi. Reaya, Ege Denizi ve Akdeniz'de dolaşan gemilerine "*Osmanlı Bayrağı*" yerine "*Rus Bayrağı*" takmaya başladı. Öyle ki, deniz ticaretinde Osmanlı bayrağından çok yabancı devlet bayraklı gemiler dolaşmaya başladı. Denizlerde Rus bayrağı ile dolaşan reayaya neden Rus bayrağı ile dolaşıldığı sorulduğunda, "*Andlaşmanın 17. maddesinde terk-i vatan edip başka yere gitmek isteyenlere bir sene müddet verilmiştir. Biz de o müddette himayeye geçenlerdeniz*" diye cevap vermekteydiler. Bunun gün geçtikçe çoğalması ve Osmanlı ticaretinin gerilemesine sebep teşkil etmesi, Osmanlı hükümetini harekete geçirdi. Sadrazam bu konuda, sadece gemi kaptanlarının senede bir defa ödemekte oldukları cizye vergisinden muaf tutulmaları halinde Akdeniz'deki reayanın başka devletlerin himayesi altına girmekten vazgeçeceğini umduğu gibi, bu ana kadar başka devletin tâbiiyeti altına girmiş olan reayanın dahi Osmanlı Devleti tâbiiyetine geleceğini düşünüyordu. Bu fikrini I. Abdülhamid'e arz ettiğinde padişah, "*teksîr-i ticaret ve sefayin sarf-ı makdûr olsun. Zira, ticareti ve teksîr-i sefâini hiç kimesne iltizam eylemiyor. Ma'a hazâ düvel-i sâirenin ancak maslahatı ticarettir. Bizim ise ticaret sefâyini kalmadı. Bilmem tedarikinin tariki nedir*" diyerek Sadrazam'ın teklifine olumlu

[668] BOA.*A.DVE*, Nr. 9/46, Rus Elçisi'nden Sadarete arzuhâl (28 Ramazan 1188); Nr. 9/54, Rus elçisi'nden sadarete arzuhâl (7 Cemâziye'l-evvel 1188); *CH*, Nr. 5293, Rus Elçisi'nden Sadarete arz (7 Cemâziye'l-evvel 1188).

cevap verdi[669]. Karadeniz ve Akdeniz'de Osmanlı tebaası Rumların gemilerinin Rus bayrağı ile dolaşmalarının diğer bir nedeni de yukarıda da izah ettiğimiz gibi, Karadeniz'de ve Boğazlardan geçmek suretiyle Akdeniz'de yasak mal taşımamak kaydıyla ticaret yapma imtiyazını elde eden Rusların bu işi icra edecek kendi gemilerinin yetersiz olmasıyla, gemisi olan Rumlardan kiralama yöntemine baş vurmasıydı.

Karadeniz'den Boğazlar yoluyla Akdeniz'e gelen Rus tüccarları buralardaki ticarî düzeni andlaşmanın daha ilk yıllarında "*tahriş*" etmeye başladılar. Midilli, Kazdağı ve Edremit örneğinde olduğu gibi yasak malları yabancı tüccarlara satan "*muhtekirler*" türemeye başladı[670]. Rus tüccarları ile ilgili sorunlar genellikle sınır boylarında veya gümrük kapılarında vukû buluyordu. Sınır boylarında olan hâdiselere andlaşmanın 15. maddesi gereği sınır hâkimleri bakıyordu. Genellikle, sınır boylarındaki Rus tüccarlarının şikâyetleri, kendilerinden fazla gümrük alındığı, zorla paralarına el konulduğu veya görevlilere mal ve para vermedikleri için hapsedildiklerini bildiren mâzeretlerden oluşuyordu[671]. Bu tüccarlar her türlü malı alıp satıyorlardı. Mal naklinde şayet kendi gemileri yetmezse reayadan kiraladıkları gemilerle taşımacılık işini gerçekleştiriyorlardı[672]. Bu nedenle Rus tüccarlarının Karadeniz ve Akdeniz'e yoğun ticarî aktivite ile girmeleri Osmanlı tebaası Rum gemicilerinin işlerini yoğunlaştırdı ve bu kimseler deniz taşımacılığında Osmanlı tüccarlarına karşı kendilerine daha fazla ücret teklif eden Rus tâcirlerini tercih etmeye başladılar. En çok şikâyetlerin geldiği noktalar, Osmanlı Devleti'nin dış devletlerle deniz taşımacılığı bağlantısını gerçekleştiren önemli liman kentleri İstanbul, Selanik ve İzmir gümrükleri olduğundan, Rusya elçisi Haziran 1775'de Sadarete gönderdiği takrirde, andlaşma hükümlerine uymayarak tüccarlardan fazla gümrük aldıkları ve çeşitli zorluklar çıkardıkları iddiası ile bu şehirlerin görevlilerini şikâyet ediyordu[673].

[669] BOA.*HH.* Nr. 58505, I. Abdülhamid'in hatt-ı hümâyûnu (1188).

[670] BOA. *DVE*, Nr. 10/64, Tuzla Kadısı'ndan Sadarete arz (1189).

[671] Dimitri ve Kostantin adlı iki Rus tüccarını, Özi Muhafızlığı'na yeni atanan Şerif Hasan Paşa'nın kethüdası Bosnalı oğlu İsmail'i hapsederek, 6 bin kuruş nakit ve 332 kuruş ve 110 akçelik eşyalarını aldı. Feldmaraşal Romanzow durumu Şerif Hasan Paşa'ya şikâyet etmiş, o da 1800 kuruş vermek suretiyle tüccarları davadan vazgeçirmeye çalışmış. Romanzow bu sefer durum hakkında sadarete şikâyette bulunmuştur. BOA. *CH*, Nr. 3447, Özi Muhafızı Şerif Hasan Paşa'ya buyruldu (Evâhir-i Zilhicce 1188).

[672] BOA. *A.DVN.DVE*, Nr. 10/16-17-37-38-55-60, Rus Elçisi'nden Sadarete arzuhâl (1189).

[673] BOA. *CH*, Nr. 9048, Rus Elçisi'nden Sadarete takrir (19 Rebî'u'l-âhır 1189).

Ticaret hacmi genişledikçe ve Osmanlı Devleti'ne gidip gelen Rus tüccarlarının sayısı çoğaldıkça andlaşmayı ihlâl edici hareketler her geçen gün artmaya başlıyordu. Hükümetin, üzerinde en çok durduğu konuların başında yasak olan maddelerin ticaret kapsamı dışında tutulması meselesi geliyordu. Fakat Rusyalı tüccarlar, fırsatını buldukça bu yasağı delmekte bir beis görmüyorlardı. Hele, Osmanlı Devleti'nde de buna meyyal ve işi kaçakçılık olan tüccarlar olunca yasak malların satışının önü alınamıyordu. Bu tür kaçakçılık olayları, Osmanlı idarî birimlerine çoğu zaman ihbar ediliyordu. İhbarı alan hükümet görevlileri, kaçakçılık yapan şahısları tutuklayarak cezalandırıyordu. Mesela, Mayıs 1776'da bu konuda Sadarete büyük çapta kaçak mal satımı ile ilgili bir ihbar geldi. Bu ihbara göre, Ünye tüccarlarından Hüseyin Alemdar gemisine yüklediği çeşitli cinslerdeki keresteleri Kerç Limanı'na götürerek Ruslara satmak üzereydi. Bu konuda Trabzon Valisi Hacı Ali Paşazâde Mir Battal Hüseyin'e emir gönderilerek, bu ihbarı gizli olarak araştırması, eğer gerçek ise olayı yaygaraya vermeyip o şahıs geldiği anda "*âleme ibret için*" cezalandırılmak üzere Samsun Kalesi'ne kapatması emredildi (Mayıs 1776)[674].

Rusya'nın çeşitli liman ve sahillerinden, ticaret maksadıyla Türk limanlarına hareket eden Rus bandıralı gemiler, uygunsuz hava şartları sebebiyle bazen batıyor veya karaya vuruyordu. Kazaya uğrayan gemilerin malları iade ediliyordu. Bu durumlarda batan gemilerin malları ahâli tarafından yağmalanabiliyor veya görevliler çeşitli bahaneler sardederek kurtarılan mallara el koyuyorlardı. Bu gibi durumlar, Rus elçisinin, Reisülküttap'ın eşiğini aşındırdığı konuların başında gelmekteydi. Elçi, aldığı tehditler içeren mektupları muhatap olan kaza, liman ve iskele yöneticilerine götürmek için, tüccarın vekil tayin ettiği bir kimseye veriyor, o da olayın geçtiği kazadaki resmî makamlar nezdinde hak sahibinin hakkını arıyordu[675].

Rus tüccarları andlaşmanın kendilerine tanıdığı serbestliklerin rahatlığı ile yasak ve yasak olmayan malları gemilerine dolduruyor-

[674] BOA. *CH*, Nr. 6858, Trabzon Valisi Hacı Alizâde Battal Hüseyin Paşa'ya buyruldu (Rebî'u'l-âhır 1190).

[675] Tüccar Corci, Kerç'ten yüklediği ticarî eşya ile İstanbul'a gelirken Rumeli açıklarında şiddetli fırtına sebebiyle gemisi batmış ve mürettebatlarla birlikte Terkos Mukataası köylerinden Manastır Köyü'ne çıkmayı başarmıştır. Malların çoğu kurtarılmış, lâkin Terkos Voyvodası bu mallara el koymuştur. O da durumu Rus Elçisi'ne şikâyette bulunmuştur. BOA. *CH*, Nr. 3025, Rus Elçisi'nden sadarete takrir (4 Zilka'de 1190).

lardı. Özellikle zahirenin Rus tüccarları tarafından toplanması, ileride muhtemel fiyat artışları ve kıtlıkların habercisi durumundaydı. Rus tüccarlarının bu sorumsuz ticarî anlayışları ve yasak olan maddelere düşkünlükleri Osmanlı hükümetinin rahatsızlığına sebep oluyordu[676]. Kırım meselesi dolayısıyla Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki diplomatik mekiğin arttığı ve bu girişimlerin savaşla neticelenme ihtimalinin olduğu bir ortamda, Rus tüccarlarının andlaşmaya muhalif tavırlarının hukûki zeminlerde konuşulmasına fırsat olmuyordu. Fakat, Rusların gerek Kırım, gerek Eflâk ve Buğdan işlerine karışmaları ve gerekse andlaşmanın diğer hükümlerine aykırı davranışları, devletin istiklâlini zedelemeye başladığından, hükümet İstanbul Limanı'nda bulunan Rus ticaret gemilerine el koydu. Bu yolla Rusya ihtar edildiği gibi, gerekirse savaşılabileceği mesajı da iletilmiş oluyordu. Aslında II. Katerina, ordusunun bu sıralarda bir savaşın altından kalkabileceğine pek inanmıyordu. Onun, andlaşmaya muhalif tavırlar takınmasındaki amacı, tehdit yoluyla Osmanlı hükümetinden savaşsız ve zahmetsiz yeni imtiyazlar elde etmekti. Savaşın kenarına kadar gelindiği bir ortamda, onu bu gaileden kârlı olarak çıkarabilecek bir devlet çıktı. Bu devlet, İngiltere ile Amerika savaşları yüzünden zor durumda olan Fransa'dan başkası değildi. Çünkü, İngiltere ile Amerika kolonileri arasında cereyan eden ve daha sonra Fransa'nın da müdâhil olduğu savaş sırasında İngiltere'nin büyük çapta ticari ilişkiye girdiği tek devlet Rusya'ydı. Fransa'nın bu politikayla elde etmek istediği kazanç, İngiltere'yi Rusya gibi önemli bir pazardan mahrum etmekti. Ayrıca uluslararası ilişkilerde Rusya gibi güçlü bir devleti İngiltere'den ayırarak onu sulh yapmaya zorlamaktı[677].

a - Aynalıkavak Tenkihnamesi'nden Sonra Ticarî Faaliyetler

Fransa, Osmanlı Devleti'ne baş vurarak Rusya ile aralarında olan meseleleri görüşmek ve kalıcı bir sulh ortamı sağlamak için aracı olabileceğini söyledi. Bu suretle kutuplaşan siyasî ilişkiler yumuşama eğilimine girdi ve Aynalıkavak Sarayı'nda Reisülküttap ve Rus Elçisi arasında görüşmelere başlandı. Aynalıkavak'ta, gerginleşen ticarî ilişkilere ışık tutacak görüşmeler de yapıldı. Bir kaç ay süren müzakereler sırasında aradaki husûmetin yumuşatılması için İstanbul Limanı'nda tevkif edilmiş olan Rus ticaret gemileri serbest bırakıldı. Uzun müza-

[676] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 134.
[677] Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî*, II, s. 199; Ali Reşad, *Kırım-ı Cedide Tarihi*, s.96.

kereler sonunda imza edilen Aynalıkavak Tenkihnamesi'nin (21 Mart 1779)[678] 6. maddesi ticari düzenlemeleri ihtiva ediyordu.

Tenkihnameye göre, Rus tüccarlarının gemileri İngiltere ve Fransa gemilerinin büyüklüğünde olacak ve Akdeniz'den Karadeniz'e, Karadeniz'den Akdeniz'e serbestçe gidiş geliş yapabilecekti. Denizlerde seyr ü sefain eden Rus ticaret gemilerinin en küçüğü bin kile ve en büyüğü ise on altı tonluk olabilecekti. Rus ticaret gemilerinde Osmanlı hükümetinin rızası olmadan reaya istihdam edilemeyecekti. Kaynarca Andlaşması'nın 11. maddesindeki hususlar Osmanlı Devleti'nce muteber sayılacaktı. Rus tüccarlardan, İngiltere ve Fransa tüccarlarının verdiği vergilerden fazlası alınmayacaktı. Ticarî konuları düzenlemek üzere iki devlet arasında müzakereler sonucu bir ticaret mukâvelesi imzalanacaktı.

Aynalıkavak tenkihnamesi'nde, Rusların Karadeniz'de yapacakları ticarette kullanacakları gemilerin tonajları belirlendi. Ruslar'ın denizlerde her türlü ticareti yapmaya ruhsatlı oldukları iddiası üzerine, özellikle İstanbul'un ihtiyacı olan zahirenin Rus tüccarlar tarafından satın alınmasının zahire kıtlığına sebebiyet vermesi hususunun konuşulması gerekiyordu. Ticaret gemileri görüşmesinde bu mesele detaylı bir konu olduğu için ele alınmadı, fakat Abdürrezzak Paşa bu maddenin altına "*ticaret kaziyyesi bundan sonra bu müzakere ve nizama rabtoluna*" diye işaret etmek suretiyle konuyu ileride tafsilatlı olarak görüşmeye bıraktı. Osmanlı hükümeti, ticarî maksatla gelen Rus tüccarlarının askerî ve stratejik konular hakkında Ruslara bilgi sağlayacağından kuşku duyuyordu. Ticaret amaçlı Rusya'dan Osmanlı limanlarına gelen gemiler, Osmanlı karasularını terkedinceye kadar, Osmanlı makamlarınca dikkatle takip ediliyordu. Özellikle gemi mürettebatının Osmanlı tebaası gayr-ı müslimler ile ilişkileri yakından gözetleniyordu. Tuna kıyıları gibi reaya ile gizli siyasi ilişkilere girmeleri muhtemel yerlerden geçişlerinde Rus gemilerinin refakatine, Osmanlı donanması tarafından "*muhafız*" gemiler tayin ediliyordu. Osmanlı makamlarının Rus tüccar ve ticaret gemilerine bu şekilde yaklaşmalarının sebebi, tüccar görüntüsü altında gelebilecek olan Rus ajanların gayr-ı müslim tebaa arasına isyan ve fitne tohumları ekmeleri

[678] BOA. *Rusya Ahidname Defteri*. 183/156-163, 20 Cemâziye'l-âhır 1193; *Name-i Hümâyûn Defteri*. 9/43, 20 Cemâziye'l-âhır 1193; *HH*. 58511; *Aynalıkavak Tenkihnamesi*, TTK, Y/36, s.1; *Mecmua*, TTK, Y/135, s. 13.

[678] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 135

endişesinden kaynaklanıyordu. Mesela, Aynalıkavak Tenkihnamesi'nin imzasını müteakip Sünne Boğazı'na gelen, içinde Rus ve İngiliz pasaportlu mürettebatlar bulunan, eşya yüklü bir gemiye, Osmanlı görevlilerince sergilenen tavrın sebebi de budur. Geminin Tuna'ya girmesi ve Buğdan'a tâbi Kalas İskelesi'ne yanaşması Rusların boyarlarla gizli ilişkiler içinde olduğu şüphesini akla getiriyordu. Gemiye el konulmasının, ticarî görüşmelerin henüz bitmesi sebebiyle uygun olmayacağını düşünen Osmanlı hükümeti, İsmail Seraskeri Abdullah Paşa'ya haber göndererek, fırtına sebebiyle limanda bekleyen gemiyi gözetleme altına alarak hiç bir reaya ve boyar ile irtibat sağlamamalarına dikkat etmesini ve ihtiyaçlarını temin hususunda mürettebata yardımcı olmasını ve havaların düzelmesi hâlinde mal ve eşyaları ile gemiyi Sünne Boğazı'ndan çıkarmasını istedi. Nitekim, geminin etrafına "*muhâfazacılar*" tayin olundu ve hareketinden sonra Sünne Boğazı çıkışına kadar ona refakat edildi. Rus gemileri Tuna sularında da aynı şekilde İbrail Muhafızı Mehmed Paşa ve Buğdan Voyvodası tarafından gözetildi (1779)[679].

Aynalıkavak Tenkihnamesi'nin imzalanmasının ardından, yeni şartlar çerçevesinde Rus gemileri Akdeniz ve Karadeniz'e gelmeye başladılar. Akdeniz'e geçmek üzere gelen İstanbul zahiresi yüklü gemiler şüphe üzerine bazen Osmanlılar tarafından engelleniyordu. Bu durumlarda Rus Elçisi'nin devreye girmesi ile andlaşma şartlarını ileri sürmesi ve her türlü eşyayı nakledebileceklerini belirtmesi üzerine yollarına devam etmek üzere gemilere izin veriliyordu. Aynalı Kavak Tenkihnamesi'nden sonra İstanbul'dan zahire toplayarak Boğazlardan geçmek isteyen Rus bandıralı gemiler çoğalmaya başladı. Rus ticaret gemilerinin zahire toplamaya ağırlık vermeleri Osmanlı Devleti'nce istenmeyen bir durumdu. Tenkihnamenin imzalanmasından bir yıl sonra boğaz trafiğinin memnu mal yüklü gemilerle yoğunlaşması Osmanlı Devleti ve Rusya arasında siyasi krizin doğmasına sebep oldu. Yük ile gelen iki Rus gemisinin geçişine yeni Reisülküttap Halil Hamid Paşa tarafından izin verilmedi. Halil Hamid Paşa, zahirenin İstanbul'da azalmasının halkın rahatını kaçıracağını savunuyor ve "*Belki gittikçe nass beyninde İstanbul zahiresi Moskov gemileriyle gözümüz önünden diyâr-ı âhara nakli rıza veriliyor deyu nice kıyl ü kâl*

[679] BOA.*HH*, Nr. 906, Sadaretten gelen telhis üzerine hatt-ı hümâyûn (1193).

zuhuruyla mehâzir-i kaviyyeyi mûcib olduğunu" ileri sürüyordu[680]. İstanbul zahiresinin dışarıya ihracına izin verilmeyeceği Rus Elçisi'ne ve mutavassıt Fransız Elçisi'ne bildirildi. İki geminin geçişinin Osmanlılar tarafından iktisâdî gailelerle haklı olarak engellenmesi siyasî bir krize doğru tırmanırken, Rus Elçisi uğranılan zararın tazmin ettirileceğinden bahsediyordu. Osmanlı hükümeti boğazlar konusunda aldığı tavrı *"nizam-ı mülkîye-yi halelden muhafaza etme"* olarak değerlendiriyordu[681]. Boğazlardan geçiş konusunda tırmanan kriz, Rus Elçisi'nin Osmanlı makamlarıyla yaptığı diplomatik görüşmeler neticesinde aşıldı. Gemilerdeki yüklerle ilgili bilgilerin kayıtlı olduğu defterler incelendi. Şayet gemilerde İstanbul halkının zarûrî ihtiyacı olan zahire bulunsaydı, parası ödenmek kaydıyla zahireye el konulacaktı[682]. Bu tür durumların tekerrüründe baş vurulmak üzere 6 Ocak 1780'de Rus elçisiyle bir de takrir imzalandı[683]. Osmanlı hükümeti bu meselenin böylece bitirilmesini dört fayda üzerinde mütalaa etmiştir[684]:

1 - Ruslar, İstanbul'a gerekli ihtiyaç (havâyic) maddelerini andlaşma kesindir diye diledikleri yerlere götüremezler.

2 - Rus tüccarlarının taşıyacakları zahireler ve yükler ancak Rusya'dan getirecekleri eşyalardan başkası olamaz. Osmanlı Devleti tüccar gemilerinin Karadeniz'den getirecekleri zahire ve eşya naklini zamanla kendilerine hasredemezler.

3 - Karadeniz'den Akdeniz'e ve Akdeniz'den Karadeniz'e gelip geçecek gemiler, yükünün kayıtlı olduğu defteri göstermek kaydıyla geçebilecektir. Gemilerde her ne türlü mal var ise -gerek İstanbul'da alıkonulsun ve gerek alıkonulmasın- Osmanlı Devleti'nin bilgisi dahilinde olup, harp aletleri sayılan malzemeleri geçiremezler.

4 - Ruslar, takrirlerinde Osmanlı devlet düzenine zarar verecek işlerde bulunmayacaklarını belirttikleri için, şayet bundan sonra za-

[680] Cemal Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Boğazlar Meselesi*, İstanbul 1947, s.53.

[681] Enverî Sadullah, *Tarih-i Enverî*, s. 123b; BOA.*Rusya Ahidname Defteri*, Nr. 183/166-173, Reisülküttap'tan Rus Elçisi'ne takrir (Muharrem 1197); Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 135.

[682] BOA. *Rusya Ahidname Defteri*, Nr.183/166-171, Rus elçisine tahrîrât (12 Muharrem 1194).

[683] BOA.Rusya Ahidname Defteri, Nr.183/166-172, Rus Elçisi'nden Sadarete takrir.

[684] BOA. *Rusya Ahidname Defteri*, Nr. 183/166-173, Divân'da tutulan mazbata (Muharrem 1197).

rarlı bir iş teklif ederlerse Osmanlı hükümetinin elinde resmi bir belge olacaktır. Ruslarla varılan bu kararlar Osmanlı hükümetince "*sulhun kilidi*" olarak görülüyordu. Fakat ithalat ve ihracata sınırlamalar getirmesi sebebiyle kararların mahzurlu tarafları da bulunuyordu[685].

Böylece, Rusya ile ticaret konusunda olan ihtilâflı noktalar, köklü düzenlemeler yapılıncaya kadar geçici olarak çözümlenmiş oluyordu. Bundan sonra İstanbul'dan geçen Rus gemileri, yükleri ile ilgili defterleri ibraz etmeye başladılar. Rus Elçisi, tüccarları için izin isterken ticaret mallarının dökümünü de dilekçesine ekliyordu. Bu defterlere göre Rus tüccarlarının ticaretini yaptıkları malların ekserisi şunlardı: Rus tüccarları Rusya'dan gelirken genelde demir, havyar, keten, bal mumu ve keçe getirirken[686], dönüşlerinde şarap, kuru üzüm, pamuk ipliği, zeytin yağı, Avrupa şarabı, hurma, günlük, safran, çeşitli kuru meyve, nişadır, kına, Avrupa kahvesi, sirke, zeytin, boğası, alaca, Fransa çukası, yazı kağıdı ve hırdavat gibi maddeler götürüyorlardı[687].

Osmanlı hükümetinin Ruslara koyduğu zahire yasağı, devletin uzak noktalarında pek denetlenemiyordu. Ruslar, bu yörelerden rahatlıkla almak istedikleri malları yasak olsun veya olmasın, çeşitli yollarla edinmek imkânı buluyorlardı. Rus Elçisi'nin verdiği takririn üzerinden daha bir yıl bile geçmeden bu konudaki şikâyetler İstanbul'a ulaşmaya başladı. Aynı şekilde, 1781 yılında Selanik'ten gelen ihbarlar bazı reayanın kayıklarla Rus gemilerine ihracı yasak malları sattıklarını haber veriyordu. İstanbul'dan Selanik Mütesellimi'ne gönderilen emirde bu şahısların tahkik edilerek âleme ibret için cezalandırılmak üzere kalebend edilmeleri istenmekteydi (Eylül 1781)[688].

[685] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 136.

[686] BOA. *A.DVN.DVE*, Nr. 23/52 Rus tüccarı Dimitri'nin satın aldığı malların defteri ;Nr. 23/122, Rus tüccarı için yol hükmü.

[687] BOA. *A.DVN.DVE*, Nr. 23/17, Rus tüccarının satın aldığı malların defteri; Nr.23/112, Rus tüccarının malların defteri, Nr.23/115, Rus tüccarının satın aldığı malların defteri.

[688] Bu tür bir tahkikatta, Selanik'in Gelmerye Nahiyesi'nde serdengeçdi ağalarından Boşoğlu Ali Bey, Kalyoncuoğlu Hasan ve Derviş adlı birisinin Aynaroz adasında bir çiftlik kiraladıkları, bunların ruhbana ait malı manastırlara nakilleri sırasında Üçerler Köyü'nde oturan Dolmaoğlu Ali ve Fünüzoğlu adlı kimseleri de beraberine alıp etraftaki buğday ve zahireleri toplayarak Ruslara satmaya başladıkları tespit edildi. Daha sonra bu kişiler tutuklanarak cezalandırıldılar BOA.*CD*, Nr. 10586, Selanik Kadısı'na ferman (Zilka'de 1195).

Osmanlı hükümeti, tabaasına Türk limanlarına uğrayan ecnebî gemilerine mellah olarak alınmalarını yasaklamıştı[689]. Fakat Rus gemileri, alıp sattığı mallar yetmiyormuş gibi değişik yollarını bularak reayayı Rusya'ya kaçırıyordu. Gemide bulunan mallar konusunda defter ibraz eden kaptanlar, kaçak insan olup olmadığı konusunda bir belge taşıma zorunluluğunda bulunmuyorlardı. Ancak, deniz görevlilerinin geminin içini aramaları sonucu bu tür olaylar görülüyordu. Rus gemilerinin Osmanlı reayalarını kaçırmaları Küçük Kaynarca Andlaşması'nın 2. ve Aynalıkavak Tenkihnamesi'nin de 6. maddesine aykırıydı. Fakat bu tür hadiselerin önünün alınması kolay bir şey değildi[690].

Rus tüccarlarının muzdarip oldukları konulardan birisi de, kendilerinden fazla gümrük alındığı yönündeki iddialarıydı. Tüccarlar, Rusya'dan İstanbul'a geldiklerinde Galata veya İzmir'de gümrüklerini ödeyip "*eda tezkeresi*" aldıktan sonra yollarına devam ediyorlardı. Vardıkları yerleşim birimlerinde kendilerinden mükerrer gümrük istendiği durumlar oluyordu[691]. Şikayetler sonucu gümrüklerde yapılan tahkikatlarda bu tür bir hadisenin ortaya çıkarılması mümkün olmuyordu. Merkezden uzak bütün gümrük noktalarından şikâyetler geldiğinden, yapılan işlem daha ziyade gümrük memurlarını ikaz etmekti.

b - Ticaret Andlaşması

Aynalıkavak Tenkihnamesi ve 1780 yılı takririnde Rusya ile bir ticaret mukavelesi imzalanması kararlaştırılmıştı. Bu konudaki görüşmeler 1782 yılı Mart ayı başlarında İstanbul'da Rus Elçisi ve Reisülküttap arasında aralıklı müzakereler şeklinde başladı. Müzakerelerde, Rus Elçisi Karadeniz'den Akdeniz'e tüccar gemilerinin zahire naklet-mesinin serbest bırakılmasını talep etmekteydi. Osmanlı hükümeti Kaynarca Andlaşması'nda, her türlü "*emti'a makûlesini nakl eylemele-*

[689] BOA. *CH*, Nr.3065, Karadeniz'deki kazalardan sadarete tahrîrât.

[690] Mesela, 1781 yılında Nikolay Karolofov idaresindeki Rus gemisinin Karadeniz Kavak'ına gelişinde yapılan aramada içinde on dört reayanın saklandığı tespit edildi. Memurlar, bunların kimliklerini sorduklarında, gemi kaptanı "*gidip elçi beyden kağıtlarını alıp geleyim*" diye müsaade istedi. Görevliler, gemiyi zaptetmenin "*dostluğa yakışmayacağı*" düşüncesiyle bunu kabul ederek gemiyi terk ettiler. Görevlilerin gemiden ayrılmalarını müteakip, kaptan hareket ederek Rusya tarafına doğru kaçtı. Reisülküttap bu konuda Rus elçisine bir takrir vererek, olduğunu belirterek, Rusya'ya kaçırılan 14 kişinin derhal iadesini istedi (1781)BOA.*A.DVN.DVE*, Nr. 17/88, Reisülküttap'tan Rus Elçisi'ne takrir (1195).

[691] BOA.A.*DVN.DVE*, Nr. 17/95, Sadarete takrir (1195).

rine ruhsat verile" ibaresine göre Rusya'nın böyle bir şey iddia etmeye hakkı olmadığı görüşündeydi. Çünkü bu maddede zahireye şâmil bir şey yoktu ve diğer devletlerin ticaretinde de zahire nakli müstesna tutuluyordu. Andlaşmada zahire nakline müsaade eden madde olsa bile, şayet halkın ihtiyacı varsa Osmanlı Devleti'nin buna müsaade etmesi düşünülemezdi. Zahire nakli yasağı olduğu halde her yıl buna riayet etmeyen yüzlerce kişi yakalanmaktaydı. Osmanlı devlet adamları, Rusların taleplerini devletin nizamını sarsacak bir teklif olarak görüyorlardı. Çünkü İstanbul'da bir kıtlık durumunda halk ayaklanabilir ve düzeni sarsabilirdi. Bu sebeplerle andlaşmada olmayan bir şeyin talep edilmesi, Osmanlılarca iyi karşılanmadı. Rus Elçisi ise, "*Zahire mürûrunu andlaşmaya mebni isteriz, bizim verdiğimiz Rusça tasdiknamede her türlü emti'a ta'birinin zahireye de şümûlü vardır. Biz geçireceğimiz zahireyi kendi vilâyetimiz mahsulünden getirsek bunun devlet-i 'aliyyeye ne zararı vardır. Osmanlı Devleti'ne ne kadar zahire lazımdır defterini versinler getirelim. Veya bize bir ambar yapmaya izin versinler, Osmanlı Devleti'ne lüzumu kadar olanı oraya dolduralım, arta kalanı da Akdeniz'e geçirelim*" diyerek zahire maddesinden vazgeçmenin Rusya için imkânsız olduğunu vurguluyordu. Reisülküttap, andlaşmanın Türkçe yazılan metnine riayet etmekteydi. Kaynarca'da Rusça ve Türkçe yazılan andlaşma maddelerini Osmanlı murahhasları mühürlemişler, Rusça metinde zahire geçirilmesine müsaade edildiği yönde bir kayıt olduğu tercüman tarafından söylenmemişti. Reisülküttap'a göre bu nedenle andlaşmada zahire nakliyle ilgili bir ibarenin olması imkânsızdı. Osmanlıların itirazlarına rağmen Ruslar zahire nakli konusunda ısrar ettiler. Onlar Rus ticaretinin ekserisinin zahireye dayandığını söylüyorlardı. Osmanlı Devleti baskıların yoğunlaşması üzerine zahireye İstanbul'da ihtiyaç olmadığı zamanlarda Akdeniz'e geçirilmesine sıcak bakmaya başladı (29 Mart 1782)[692].

Rus Elçisi, 18 Nisan 1782 tarihinde yapılan toplantıda zahire nakli meselesini tekrar gündeme getirdi. Reisülküttap, andlaşmada olmayan bir şeyi tartışmanın anlamı olmadığı görüşündeydi. Şayet andlaşmada olsa bile Osmanlı Devleti'nin ileride nizamını sarsacak, halkı isyana sevk edecek bir meseleye müsaade etmemesi devletler arası hukuka göre hakkıydı. Zaten hiçbir Avrupa ülkesi dahildeki zahirenin dışarıya çıkarılmasına müsaade etmiyordu. Osmanlı Devleti'nin de

[692] BOA.*A.DVN.DVE*, Nr. 18/31, Reisülküttap-Rus Elçisi görüşme tutanağı (14 Rebî'u'l-âhır 1196).

buna müsaade etmesi imkânsızdı. Reisülküttap, "*yer ile gök mutabık olsa Osmanlı Devleti'nin buna rıza göstermeyeceğini*" söylüyordu. Bu görüşmede, Rus tüccarlarının yürürlükteki fiyatlar üzerinden İstanbul'a zahire getirmesi halinde bunun satışına müsaade edileceği, fakat Akdeniz'e geçirilmesine müsaade edilmeyeceği belirtildi. Rus Elçisi, Fransızca'ya çevrilen andlaşma maddesine göre zahire nakli istemeye hakları olduğunu iddia ediyordu. Osmanlı Devleti bu iddialara temelden karşıydı. Çünkü, asıl olan andlaşma'nın Osmanlıca, Rusça ve İtalyanca suretleriydi. Fransızca'ya çevirisi yapılmış andlaşma metni ihtilaf vukûunda başvuru kaynağı olamazdı. Görüşmelerde ilerleme sağlanamayınca, Rus Elçisi zahire maddesini devletine bildirme kararı aldı. Osmanlı Devleti'nin bu konudaki görüşleri bir kağıda yazılarak Rus Elçisi'ne verildi. Toplantıda Rus Elçisi müzakere edilmek üzere beş madde daha ortaya attı. Reisülküttap da, Osmanlı Devleti'nin Rus tüccarlarına yaptığı muamelenin aynısını Rusların da Osmanlı Devleti'ne yapması ve Rus gemilerinde Osmanlı reayası görevlendirilmemesi hususlarında iki madde öne sürdü. Bu maddelerin müzakereleri sonraki toplantıya bırakıldı (18 Nisan 1782)[693].

Sadrazam, zahire meselesinde, Osmanlı Devleti'nin hukûken haklı olduğunu düşünüyordu. Ona göre, Rusların iddiaları karşısında metânetle mücadele etmek gerekiyordu. Şayet onların iddia ettikleri gibi zahire ihrâcı serbest bırakılırsa bunun zararları ileride ortaya çıkardı. Padişah I. Abdülhamid de, sadrazamla aynı düşünceleri paylaşıyordu. Ona göre de zahire maddesi Osmanlı Devleti için son derece mahzurlar taşıyordu. Rusların her talebine olumlu cevap vermek imkânsızdı. Bu nedenle andlaşmada sarahaten yazılı olmayan bir şey kabul edilmemeliydi[694].

14 Mayıs 1782'de beşinci defa tekrar bir araya gelen heyet, önceki toplantıda ortaya atılan Rus elçisinin teklif ettiği beş madde ile Reisülküttap'ın teklif ettiği iki maddeyi görüştü. Elçi, Reisülküttap'ın iki maddesine muhalefet ettiyse de bu maddeler sonunda kabul edildi[695]. Müzakerelerde, Avrupa gazetelerinde Osmanlı Devleti aleyhine çıkan yayınlar da konuşuldu. Elçiye göre bu haberlerin gerçekle alakası

[693] BOA.*A.DVN.DVE*, Nr.18/43, Reisülküttap-Rus Elçisi görüşme tutanağı (5 Cemâziye'l-evvel 1196).

[694] BOA.*Ali Emirî.I.Abdülhamid*, Nr. 17, I. Abdülhamid'in hatt-ı hümâyûnu.

[695] BOA.*A.DVN.DVE*, Nr. 18/52, Reisülküttap-Rus Elçisi görüşme tutanağı (Cemâziye'l-âhır 1196).

yoktu ve Osmanlılar buna inanmamalıydılar. Baltık'tan bir filoları denize açılmak üzereydi. Önceki sene Avusturya gemilerine saldırıldığı gibi Garpocakları korsanları filoya saldırırsa Rus gemileri karşılık verecekti. Elçinin bu sözleri bir anlamda tehditti. Fakat onun bu çıkışları Osmanlı hükümetini, Rusya ile Avusturya hükümetinin ittifak ettikleri konusunda şüpheye düşürdü[696].

Rus Elçisi, teklif ettiği diğer bir maddeyle, Akdeniz'den satın alınıp boğazlardan Karadeniz'e geçirilecek "*şarap*" için birden fazla gümrük vergisi alınmamasını istedi. Osmanlı Devleti'nde şarap yüklü kayık veya gemilerden İstanbul'a gelinceye kadar üç yerde gümrük alınmaktaydı. Birisi, Bostancıbaşı Ağa tarafından kayık ile memur Şarap Emini namıyla tayin olunan Haseki, ikincisi Galata Voyvodası ve üçüncüsü de Baş Yasakçı tarafından alınmaktaydı. Reisülküttap, Şarap Emini ile Baş Yasakçı'nın aldığı vergilerin fuzûli ve cebren olduğunu, Galata Voyvodası'nın da Galata'ya gelen kayık ve gemilerden ihtisabiye Mukataası için 600 ve Zindan Mukataası için ise 300 akçe aldığını, Karadeniz'e gidecek gemilerden ise gümrük almadığını hesaplayarak, elçinin teklif ettiği bu maddeyi kabul etti. Bundan sonra Rus tüccarları, adalardan satın aldığı şarabın -vergilerini- "*bâc-ı şire ve bac-ı hamrı*" orada ödeyecek, başka bir yerde gümrük ödemeyeceklerdi (11 Haziran 1782)[697].

Sonraki müzakerede Elçi, Rus ticaret gemilerinin Akdeniz'e gelmelerinde Garpocakları korsanlarının saldırıda bulunmayacaklarına dair Osmanlı Devleti'nin kefil olmasını istedi. Fakat, Osmanlı Devleti'nin böyle bir kefalet yüklenmesi mümkün değildi. Şimdiye kadar da böyle bir kefalet yüklenmemişti. Kaldı ki, Rusya'nın ticaret serbestisi İngiltere ve Fransa devletleri gibiydi. Osmanlı hükümeti, İngiliz ve Fransız tüccarlarına yönelik bir kefalette bulunmamıştı. Akdeniz ticaretinde güvenlik endişesi olduğunu açıklayan Rusya'ya Garpocakları ile bu konuda bir andlaşma yapmaları tavsiye edildi. Elçi, bu madde için de hükümetinden görüş istedi (8 Temmuz 1782)[698].

Ticaret mukavelesi ile ilgili müzakereler devam ettiği sıralarda Kırım meselesi iki devlet arasında büyük bir çekişmeye sebep oluyordu.

[696] BOA.*A.DVN.DVE*, Nr. 18/35, Sadaret'den Garpocakları gemi kaptanlarına tahrîrât (Gurre-i Cemâziye'l-âhır 1196).

[697] BOA.*DVN.DVE*, Nr. 18/70, Sadaret'den Defterdar'a buyruldu (29 Cemâziye'l-âhır 1196).

[698] BOA.*A.DVN.DVE*, Nr. 18/78, Rus Elçisi'ne tahrîrât (27 Receb 1196).

Avusturya ve Rusya, Osmanlı Devletine karşı ittifak içindeydiler. İki devletin İstanbul'da bulunan elçileri 4 Kasım 1782'de Osmanlı hükümetine ayrı ayrı üç maddelik bir nota vererek, Kırım, ticaret, Eflâk ve Buğdan meselelerinin müzakere edilmesini istediler. Elçilerin bu tavırları üzerine Ticaret Andlaşması görüşmeleri kesildi[699]. Osmanlı hükümeti, 14 Aralık'ta toplanan meşveret meclisinde Rusya ve Avusturya devletlerinin ayrı ayrı verdikleri notayı görüştü[700]. Görüşmede, notanın kabul edilmemesi halinde bu iki devletin Osmanlı Devleti'ne savaş ilânı hazırlığı içinde olduğu dikkate alınıp, ittifakla alınan karara göre zikredilen maddelerin Rusya ile müzakere edilmesi kabul edildi (30 Kasım 1782)[701].

Ticaret maddeleri görüşmelerine Reisülküttap Hayri Efendi, İstanbul Kadısı Müftüzade Ahmed Resmî Efendi ve sâbık Kethüda Hacı Mustafa Efendi tayin edildiler. Rusya adına da İstanbul'daki elçileri Boulgakof bulunuyordu. Görüşme için bir araya gelindiğinde Rus elçisi daha önce hazırlanmış 81 maddeyi içeren Ticaret Andlaşması tasarısının imzalanmasını istedi. Osmanlı murahhasları tasarının tamamını tek tek müzakere etmek istediklerinde Rus elçisi, Avusturya ile müştereken verdikleri notadan sonra maddelerin esasında değişiklik yapmaya yetkisi olmadığını, şayet böyle bir şey istenirse ticaret evrakını takımıyla Rusya'ya göndereceğini söyledi. Osmanlı murahhasları Rusların teklif ettiği maddeleri, bazılarının "*zarar-ı muaccel*" ve bazılarının da "*hatar-ı muaccel*" olması nedeniyle kabul etmek istemediler. Ancak, Rusya'nın öne sürdüğü Ticaret Andlaşması metnini imzalatmak ısrarından vazgeçmemesi üzerine "*mazarrat-ı eşedd addolunan*" bazı maddelerin düzeltilip değiştirilmesi ve anlaşılması güç tâbirlerin ıslah edilmesine karar verildi[702]. Rus elçisinin teklif ettiği 81 maddeden 75'i kabul edilip, 6 tanesi Osmanlı hükümeti tarafından yeniden düzenlendi ve bu durum elçi vasıtasıyla II. Katerina'ya bildirildi. Neticede Rusya, yeniden düzeltilmesi istenilen altı maddeyi Os-

[699] Bir ticaret mukavelesi imzalamak için Reisülkütap Hayri Efendi ile Rus Elçisi Boulgakof arasındaki yarıda kesilen ve görüşülmesi tamamlanan 21 maddelik metin için bakınız: BOA.*A.DVN. DVE, NR.* 911/125, Ticaret Andlaşması.

[700] Ahmed Vâsıf, *Mehasinü'l-Asâr ve Hakâikü'l-Ahbar*, s.12.

[701] BOA.*A.DVN.DVE*, Nr. 3/5, Avusturya-Rusya elçilerine tahrîrât (9 Cemâziye'l-âhır 1197); *A.AMD*, Nr. 25/76, Avusturya-Rusya elçilerine tahrîrât (1197). Ahmed Cavid Bey, *Tarih*, TTK, Y/570, s.33.

[702] Cemal Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Boğazlar Meselesi*, s.57.

manlı Devleti'nin teklifleri doğrultusunda kabul edince 22 Haziran 1783'te Ticaret Andlaşması imzalandı[703]..

81 madden oluşan Ticaret Andlaşması'na göre[704]; Rus reayası ve gemileri ticarî amaçlı olarak Karadeniz, Akdeniz ve limanlarda serbestçe dolaşabilecekler ve ticaret yapabileceklerdir (Madde 1-2-3). Rus harp ve ticaret gemileri Osmanlılar tarafından durdurulmayacaktır (Madde 15). Rus tüccarları Fransız ve İngiliz tüccarlarının yararlandığı haklardan yararlanacaklardır (Madde 17-20). Rus gemileri Osmanlı limanlarında ihtiyaçlarını gidereceklerdir (Madde 18). Rus tüccarları %3 gümrük vereceklerdir (Madde 21-25). Rus ticaret gemilerine, yükle ilgili bilgilerin bulunduğu deftere bakılarak izn-i sefine verilecektir (Madde 32). Rus gemileri üçüncü bir devlete zahire ve mal götürüyorsa Osmanlılar engel olmayacaktır (Madde 39). Rus tüccarları İstanbul, İzmir ve İskenderiye'den başka her yerden ipek, pirinç, yemen kahvesi ve zeytinyağı satın alabileceklerdir (Madde 46). Konsoloslukla tanınan ayrıcalılara Osmanlı Devleti riayet edecektir (Madde 53-54-55-56-57-58-59), Rus reayaları arasındaki davalara Rus elçi ve konsoloslukları bakacaktır (Madde 72). Savaş ilânını müteakip tüccarlar altı ay içinde mallarını satmış olacaklardır (Madde 75).

Bu şekilde kararlaştırılan ticaret andlaşması, 15 Temmuz 1783'te II. Katerina tarafından imzalandı[705] ve 19 Eylül 1783'te de Hayri Efendi ve Boulgakof tarafından Beylikçi Reşat Efendi'nin Emirgândaki bağ köşkünde mübadele edildi[706]. Andlaşmanın resmen yürürlüğe girmesi ile beraber Rus tüccarları kendilerine tanınan yeni hakların teminâtı altında ticaret yapmaya başladılar[707].

Ticaret maddesinin imzasından sonra Kırım meselesi gündeme geldi ve Kırım'ın "*senet*"leri 8 Ocak'ta Rusya'ya verildi. Kırım'ın ilhakı ile büyük Petro'nun temelini attığı ve II. Katerina'nın devam ettirdiği Karadeniz ve Boğazlar yolu ile Akdeniz'e inme politikası büyük ölçüde

[703] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 259.

[704] BOA.*Rusya Ahidname Defteri*, Nr. 83/182, Ticaret Andlaşması metni (15 Şevval 1197); *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/136, Ticaret Andlaşması metni (15 Şevval 1197); *HH*, Nr. 58523, Ticaret Andlaşması metni (15 Şevval 1197); *Mecmua*, TTK. Y/135,s.18; *Ticaret Muâhedeleri (1698-1844)*, Avusturya 1846, s. 26; *Muâhedât-ı Atîka ve Cedîde Risâlesi*, İst.1258, s. 2; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s.369.

[705] BOA.*Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/137, Ticaret Andlaşması'nın tasdikname sureti; *A.DVN.DVE*, Nr. 24/20, Ticaret Andlaşması'nın tasdikname sureti.

[706] Ahmed Vâsıf, *Mehâsinü'l-Asâr ve Hakâikü'l-Ahbar*, s.36.

[707] BOA.*CH*, Nr. 3869, Rus Elçisi'nden Sadarete tahrîrât (6 Zilka'de 1197).

gerçekleşmiş oluyordu. Ruslar bu tarihten sonra sadece kendilerine ticarî imkânlar elde etmekle kalmadılar, yabancılara da Rus bayrağı altında ticaret yapma hakkı elde ettiler. Rusya ayrıca, Kırım ve çevresinde ticareti canlandırmak için batılı devletleri sürekli teşvik ediyordu. Osmanlı Devleti bu durumdan elbette rahatsızlık duyuyordu. Bu ana kadar kendi kontrolünde olan Karadeniz ticaretini büyük ölçüde kaybetmişti. Ortaya çıkan yeni durumu kabullenmekte zorlanan Osmanlı Devleti, Fransa ve diğer batılı devletlerin Karadeniz'de ticaret yapma isteklerini bu nedenlerle reddediyordu[708].

Andlaşma hükümlerinin Osmanlı Devleti tarafından bütün sınır boylarına ve gümrüklere bildirilmesine rağmen, tüccarlardan fazla vergi alındığına yönelik, Rus elçisi Boulgakof'un devamlı şikâyetleri geliyordu[709]. Kaza sonucu batan gemilerin mallarının yağmalandığı haberleri de devamlı gelen şikâyetler arasındaydı. Rus elçisi Dîvân'a bildirdiği tüccarlarla ilgili şikâyetleri, kendisine müracaat eden Rus tüccarların beyânına binâen yapmaktaydı. Yaptırılan tahkikat sonucu bazı şikâyetlerin asılsız olduğu anlaşılıyordu[710].

Rusya'nın Karadeniz'de ticaret yapma hakkı elde etmesi diğer devletleri de harekete geçirdi. Bundan hareketle Osmanlı Devleti, Rusya'nın müttefiki olan Avusturya ile 1784 yılında ticaret andlaşması imzaladı[711]. 1799'da İngiltere, 1802'de Fransa ve daha sonra da Sar-

[708] Ali İhsan Bağış, "Rusların Karadeniz'de Yayılması Karşısında İngiltere'nin Ticarî Endişeleri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara 1977, s. 211.

[709] Eflâk'a mal götürmek isteyen Pavlo ve Dimitri'den fazla vergi alındığını iddia eden Boulgakof, Dîvân'a şikâyette bulunmuştur. BOA.*CH*, Nr. 7432, Rus Elçisi'nden Sadarete takrir (20 Muharrem 1199); Andlaşmadan sonra, Rus Elçisi'nin, Rus tüccarları için istediği izn-i sefine ve yol hükümlerinde, izin almaya müsaade eden Ticaret Andlaşması'nın ilgili maddesi de yazılıyor ve buna binâen izin isteniyordu. BOA.*A.DVN.DVE*, Nr. 23/3-4-5-39-55-69-74-90-95-113 Rus tüccarlarına yol hükümleri ; *CH*, Nr. 4574, Rus tüccarlarına yol hükmü; *İbnülemin Tasnifi, Hariciye*, Nr.1850-1846, Rus tüccarlarına yol hükümleri.

[710] Tuna boğazında bir Rus tüccar gemisi battığı ve Kazaklarca yağmalanan malların, zararının tazmin edilmesi yönündeki Rus Elçisi'nin bu şikâyeti tahkik edilmiş, bir geminin battığı, fakat mallarının yağmalandığına rastlanmadığı anlaşılmıştır. BOA.*CH*, Nr. 8986, İsmail Seraskeri Seyyid Ahmed Paşa'ya ferman (1199); *A.DVN.DVE*, Nr. 23/10, Vidin Muhafızı'ndan Sadarete takrir (1199).

[711] *Osmanlı Tarihi (1188-1198)*, s,27. Çok geçmeden 1802 yılında İngiltere ve Fransa serbestçe ticaret yapma hakkı elde ettiler. Bunu Sardunya, Danimarka, İspanya ve diğer Avrupa devletleri izlediler; Kemal Beydilli, "Karadenizin Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri...", s. 690-691; İdris Bostan, "İzn-i Sefine Defterleri ve Karade-

dinya, Danimarka, İspanya gibi diğer Avrupa devletleri Osmanlı Devleti ile imzaladıkları andlaşmalarla Karadeniz sularını kullanma hakkını elde edeceklerdir. Karadeniz ticareti üzerindeki tekelini yitirmesi, Osmanlı ekonomisinde kötü günlerin geleceğinin habercisi oldu[712].

Karadeniz'in, Rus bayrağı altında yabancı tüccarlara açılmasından sonra, 1781-1785 yılları arasında faaliyette bulunan ticaret gemilerinin yüzde 91'i Osmanlı vatandaşı Gayr-ı müslimlerden oluşurken, ancak yüzde 9'u Müslüman gemicilere ait bulunuyordu[713].

Akdeniz'e geçen Rus gemilerinin en çok çekindikleri durum, Garpocakları korsanlarının kendilerine saldırma ihtimaliydi. Haziran 1786'da Akdeniz'e gelen bir Rus gemisi korsanlar tarafından ele geçirilip Cezayir'e gönderildi. Olaydan haberdar olan Marsilya'daki Rus konsolosu Ticaret Andlaşması'nın 61. maddesine göre geminin serbest bırakılması için müracaatta bulundu[714]. Cezayir korsanlarının gemiye el koymaları üzerine Cezayir Beylerbeyi ve Akdeniz'de seyir halinde olan Garpocakları'na ait gemilerin kaptanlarına emirler gönderilerek Rus gemisinin tutuklanmasının Ticaret Andlaşması'na aykırı olduğu ve derhal serbest bırakılması istendi (Ağustos 1786)[715]. Fakat korsanlar, Osmanlı hükümetinin girişimine rağmen kaçırılan gemiyi bırakmadılar ve bu konu 1787 yılında iki devlet arasında ihtilaflı meselelerden birisini teşkil etti. Bunun yanında, tüccarların yol boyla-

---

niz'de Rusya ile Ticaret Yapan Devlet-i Aliyye Tüccarları 1780-1846", *M.Ü.F.E.F Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1991, VI, s. 23.

[712] Mübahat S. Kütükoğlu, "XIX. Yüzyılda Trabzon Ticareti", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1988, s. 98; Yeni ticaret ve deniz taşımacılığı düzeni geliştikçe, Osmanlı tüccarlarının geliri büyük ölçüde azaldı. Bundan sonraki bir kaç on yıl içinde, Müslümanlar ticaretteki egemen konumlarını Rus kıyı kentlerinde yerleşmiş Osmanlı Rum tüccarlara terketmek zorunda kaldılar. A. Üner Turgay, "Trabzon", s. 47.

[713] İdris Bostan, "İzn-i Sefîne Defterleri ve Karadeniz'de Rusya ile Ticaret Yapan Devlet-i Aliyye Tüccarları", s.33. Osmanlı deniz ticaretinde genellikle, şehtiye, şayka, çırnık, çekdirme, pergende, melekse, çekeleve, kırlangıç, volik, martiko, çamlıca, sakoleva, birik, pulaka ve golet türü gemiler kullanılıyordu. İdris Bostan, aynı yer, s.38.

[714] BOA.*CH*, Nr. 3993, Rus Elçisi'nden Sadarete takrir (9 Şevval 1200).

[715] BOA.*Rusya Ahkâm Defteri*, Nr. 86/4-11, Akdeniz'deki Garpocakları gemi kaptanlarına buyruldu (Evâsıt-ı Şevval 1200); Hükümetten Cezayir korsanlarına üstüste geminin serbest bırakılması yönünde emirler gitmesine rağmen bir cevap gelmiyordu. En son, Sadaret'den Cezayir Beylerbeyisi ve Akdeniz'deki gemi kaptanlarına, Trablusgarp Beylerbeyisi ve Akdeniz'deki gemi kaptanlarına ve Tunus Beylarbeyisi ile Akdeniz' deki gemi kaptanlarına geminin acele serbest bırakılması ile ilgili birer emir daha gönderildi. BOA.*Rusya Ahkâm Defteri*, Nr. 86/30, Akdeniz'deki Garpocakları gemi kaptanlarına buyruldu (Evâhır-ı Rebî'u'l-evvel 1201).

rında soyulması ve mükerrer gümrük alımı gibi şikâyetler alelâde olaylar hâline geldi[716].

2 - Konsolosluklar Açılması

Küçük Kaynarca Andlaşması'nın 11. maddesine göre Rusya, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde istediği yerlere konsolos veya konsolos vekilleri tayin edebilecekti. Rusya, andlaşmada geçen "*âmme-i mevâki*" tâbirine göre andlaşmanın imzalanmasını müteakip, Osmanlı toprakları dahilinde istedikleri yerlere konsolos atamaya başladı. Konsoloslar, Rus tüccarlarının işlerine yardımcı olmak amacıyla görevlendiriliyorlardı. Rusya, konsolosları görünüşte bu maksatla tayin ederken, aslında devlet aleyhine faaliyetler ve reayayı isyana sevk edecek girişimlerde bulunmakla görevlendiriyordu. Nitekim andlaşmanın imzalanmasını müteakip Arşipel adalarına konsolos tayin etti. Bunun görevi, Türk idaresine karşı daima mücadele etmek ve diğer devletlere ait konsoloslukları fırsat bulduğunda Osmanlı Devleti'ne karşı husûmet içinde bulunmaya sevk etmekten ibaret bulunuyordu[717]. Bundan sonra Selanik, İzmir, Kıbrıs, Rodos Girid, Sakız, Sisam Boğazhisarları, Trablusşam, Mora, İskenderiye, Sayda, Arnavutluk, Eğriboz Adası, Santeron, Nakşa, Eflâk ve Buğdan'a da konsoloslar tayin edildi. Bunların da görevi, istihbarat yapmak ve halkı itaatsızlığa sevk etmekten başka bir şey değildi[718].

Andlaşmanın imzalanmasını müteakip bir anda her yere konsolos veya konsolos vekilleri gönderemeyen Rusya, tespit ettiği bazı yerlerde müste'men memurlar görevlendiriyordu. İzmir, Rus tüccarlarının önemli uğrak merkezlerinden birisi olduğu için, buraya konsolos tayin edilinceye kadar müste'men olarak İzmir'de bulunan bir kişiyi görevlendirdiler (19 Aralık 1774)[719]. Daha sonra İzmir'e atanan konsolosun yanına tercüman ve hizmetkârlar verildi. Selanik'e de konsolos atayıncaya kadar "*vukuu muhtemel bazı olaylara bakmak*" için Bertoka adlı bir müste'meni görevlendirdiler (9 Ocak 1775)[720]. Bir müddet sonra konsolos vekili olarak bura sakinlerinden müste'men Bertof

[716] BOA.*CH*, Nr. 7254, Rus Elçisi'nden Sadarete takrir (1201).

[717] Yorga, *Osmanlı Tarihi*, V, s.19.

[718] Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, IX, s.19.

[719] BOA.*CH*, Nr. 4948, Rus Elçisi'nden Sadarete arzuhâl (15 Şevval 1188).

[720] BOA.*Rusya Ahidname Defteri*, Nr. 83/119-710, Rus Elçisi'nden Saderete arzuhâl (Evâsıt-ı Şevval 1188);*A.DVN.DVE*, Nr. 9/51, Rus Elçisi'nden Sadarete arzuhâl (7 Zilka'de 1188).

Ayad atanırken[721], Nakşa Adası'na da müste'men Baron de Drazof konsolos vekili olarak tayin edildi[722]. Konsoloslar, tercümanlar, oğulları ve iki nefer hizmetkârları haraç, avarız, kassabiye ve diğer vergilerden muaf tutuluyorlardı. Konsolos, konsolos vekilleri ve tercüman atamalarında, bunlara muafiyet beratı isteme durumlarında Rus Elçisi doğrudan Dîvân'a başvuruyordu. Padişah bu konuda konsolosların görevlendirilecekleri yerlerin kadılarına fermanlar gönderiyor ve onlar da bu fermanlara binâen görevlerine başlıyordu[723].

Rusya, Osmanlı Devleti için hassas olarak bilinen noktalarda da konsolosluklar açıyordu. Boğazların öneminin gün geçtikçe artması üzerine Gelibolu ve Bozcaada havalilerine gidip gelecek tüccarların işlerini görmek üzere müste'men Hayim Veled-i Salamon'u Konsolos vekili tayin ettiler (16 Ağustos 1779)[721]. Konsolos gönderilecek yerlerden bazıları uzun zaman iki devlet arasında çekişmelere sebep oldu. 1783 yılında imzalanan Ticaret Andlaşması, konsolos ve konsolos vekillerine geniş yetkiler tanıyordu. Bu yetkilere sahip olan konsoloslar, gittikleri görev yerlerinde Osmanlı Devleti aleyhine yıkıcı faaliyette bulunmaktan geri durmuyorlardı. Bu konuda Eflâk ve Buğdan, Mikenos, Sinop ve Varna'ya konsolos atamaları iki devlet arasında büyük çekişmelere sebebiyet verdi.

Küçük Kaynarca Andlaşması müzakerelerinde, Rusya'nın uygun göreceği yerlere konsolos atayabilmesini ifade eden *"amme-i mevaki'"* kelimesinin her türlü yoruma açık olduğunun farkına varılamamıştı. Hatta, Küçük Kaynarca Andlaşması'nın tek tek elden geçirildiği Aynalıkavak Tenkihnamesi'nin hazırlık müzakerelerinde de bu kelimenin her türlü yoruma müsait tarafı dikkat çekmemişti. Fakat Rusya, Osmanlı Devleti ile arasındaki sorunları çoğaltmak için andlaşmadaki *"âmme-i mevaki"* tâbirine dayanarak İstanbul'daki elçileri vasıtasıyla Reisülküttap Halil Hamid Efendi'ye müracaat ederek, Eflâk ve Buğdan'a gidip gelecek Rus tüccarlarının ticaretlerini düzenlemek için

[721] BOA. *Rusya Ahkâm Defteri*, Nr. 83/119-711, Rus Elçisi'nden Sadarete arzuhâl.

[722] BOA. *Rusya Ahkâm Defteri*, Nr. 83/146-817, Rus Elçisi'nden Sadarete arzuhâl (Evâil-i Receb 1189).

[723] BOA. *A.DVN.DVE*, Nr. 23/61, Rus Elçisi'nden Sadarete arzuhâl; Nr.23/107-108, İzmir Kadısı'na ferman; *CH*, Nr. 3969, Rus Elçisi'nden Sadarete arzuhâl; *Rusya Ahkâm Defteri*, Nr. 83/146-819, Rus Elçisi'nden Sadarete arzuhâl (Zilhicce 1189).

[721] BOA. *CH*, Nr. 3126, Rus Elçisi'nden Sadarete arzuhâl (3 Şa'ban 1193).

vaktiyle İstanbul'da yaşamış ve Astrahan'da mukîm Gürcü, Sergius Laşkereş'i konsolos olarak atayacağını bildirdi[725].

Osmanlı hükümeti, Laşkereş'in, boyarları Rus plânları için kazanmak ve mukavemet edenleri bertaraf etmek için bütün gücüyle çalışacağını gayet iyi bildiğinden bu teklifi reddetti. Reisülküttap Halil Hamit Efendi, bu kararın reayanın fikrini tahrik edeceğini söyleyerek, Osmanlı hükümetinin bu konudaki görüşlerini ve reddiyelerinin nedenlerini açıklayan bir takriri Rus Elçisi'ne verdi. Rus Elçisi Osmanlı hükümetinin konsolosluk açılması hakkındaki görüşlerini Petersburg'a ilettikten sonra, oradan gelen cevap ve direktifler doğrultusunda Reisülküttaplık görevine yeni atanan Süleyman Feyzi Efendi ile tekrar görüşmelere başladı[726]. Rus Elçisi, Rusya'nın konsolos nasbından hiç bir suretle vazgeçmeyeceğini ve andlaşma hükümlerine uyarak Eflâk, Buğdan ve Bucak'a konsolos tayin edeceklerini öne sürüyordu. Süleyman Feyzi Efendi'ye göre, "*âmme-i mevaki*" tâbiriyle Fransa ve İngiltere konsoloslarının bulunduğu yerler kastedilmekteydi. Eflâk ve Buğdan ile ilgili belgelerde her şey açık olduğu halde, konsolos tayini ile ilgili bir şey yazılı değildi. Bu nedenle buralara konsolos nasbı andlaşmaya aykırıydı. Zaten bu yerlerde hiçbir devletin konsolosu bulunmamaktaydı. Konsoloslar ancak valisi ve şer'i hâkimi olan yerlere tayin edilmekteydi. Rusya, teklifinde ısrar edince, Osmanlı hükümeti Eflâk, Buğdan ve Bucak'a gidip gelecek tüccarlar için Silistre'de konsolosluk açmaya sıcak bakmaya başladı[727]. 1780 Ekim'inde bu konuda Rus Başvekili'nden Sadrazam'a bir de mektup geldi. Başvekil mektubunda, Eflak ve Buğdan'da mutlaka konsolosluk açmak istediklerini söylüyordu. Fakat, Eflak ve Buğdan'ın jeopolitik ve jeostratejik konumu dikkate alındığında Osmanlı Devleti'nin bu teklifi kabul etmesi imkânsızdı. Başvekilin teklifi bu sebeple reddedildi. Fakat, Silistre'de konsolosluk açmalarına izin verildi (Kasım 1780)[728].

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Eflak ve Buğdan'a konsolos atanması ile ilgili kriz tırmanırken, daha sonra Fransa'nın tavassutuyla mesele çözümlendi. Buna göre Rusya, Silistre'de konsolosluk açmayı kabul etti. Silistre'de oturacak olan Rus konsolosu Eflâk ve Buğdan

[725] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 144.
[726] Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, IX, s. 19.
[727] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 144.
[728] BOA. *Rusya Ahidname Defteri*, Nr. 183/160-166, Rus Başvekili'nden Sadarete mektup; Nr. 183/162-167, Romanzow'dan Sadarete mektup (9 Rebî'u'l-âhır 1195).

veya Bucak'a gitmek istediğinde gidişini valiye haber verecek, Eflâk ve Buğdan voyvodaları Silistre'de konsolosun yanında birer kapıkethüdası bulunduracaklar ve konsolos bu bölgelere gitmek istediğinde kapıkethüdaları vasıtasıyla voyvodalara haber gönderecekti (1780)[729]. Neticede Sergius Laşkereş, beratını alarak 1780 yılı sonunda görevine başladı[730].

Ruslar, Silistre'de konsolos ikâmeti için izin aldıktan sonra, asıl hedefleri olan Bükreş ve Yaş'a konsolos atamak için faaliyetten geri kalmadılar. Amaçları yöredeki reayayı devlet aleyhine ayaklandırmak ve Rusya'ya bölgede nüfuz sağlamaktı. İstanbul'daki Rus Elçisi andlaşmanın bu maddesinde fazla ısrar edilmesi durumunda savaş tehditlerinde bulunuyordu. Nitekim baskılara fazla dayanamayan hükümet, Eflâk, Buğdan ve Bucak'a konsolos atama hususunda Rusya'ya izin verdi. Rus konsoloslarının Yaş ve Bükreş'e gelmesinden sonra hükümete bilgi veren Buğdan Voyvodası, konsolosun Yaş'a geldiğini, halkın ve boyarların "*burada konsolosun ne işi var*" diye söylenmeye başladığını, gelen konsolosun kaba, kavgacı ve entrikacı olduğunu haber veriyordu[731]. Hükümet, meselenin artık kapanması ve iki ülke arasında daha büyük olaylara zemin hazırlamaması için Özi Valisi ve Hotin Muhafızı'na Rusya'ya giderken ve gelirken konsolosa bir zarar verilmemesi konusunda dikkatli olmalarını tembihledi[732]. Rusların, Eflâk, Buğdan ve Bucak'a konsolos atama isteği için görüşmeler olduğu bir sırada Özi'ye de konsolos atamak için hazırlıklara başladığı yönünde haberler gelmeye başladı[733]. Fakat, bu konuda Ruslar tarafından herhangi bir müracaat gelmediğinden haberin asılsız olduğu anlaşıldı

Balkanlarda bu şekilde konsolosluklarını yaymaya çalışan Rusya, Akdeniz'e gidip gelecek tüccarlarının işleri ile ilgilenmek üzere, diğer adalara da gidip gelmek kaydıyla, Mikenos adasına Cuvani isimli birisini konsolos atamak için teşebbüse geçti. Reisülküttap'a göre, Rusların bu teklifindeki asıl amacı, savaş esnasında adaların Ortodoks Rum tebaası üzerinde elde ettikleri müspet tesiri devam ettirmek iste-

[729] BOA.*A.DVN.DVE*, Nr. 17/100, Reisülküttap'tan Sadarete tahrîrât (1195).

[730] BOA.*Rusya Nişan Defteri*, Nr. 92/10-6-7, (Evâil-i Muharrem 1185).

[731] BOA.A.DVN.DVE, Nr. 18/35, Buğdan Voyvodası'ndan Sadarete takrir (3 Cemâziye'l-evvel 1196).

[732] BOA.*CH*, Nr. 6974, Özi Valisine hüküm (Evâil-i Muharrem 1197).

[733] BOA.*CH*, Nr. 7562, Sadarete tahrîrât (21 Rebî'u'l-evvel 1196).

ğiydi[734]. Bunun üzerine sadrazam Halil Hamid Paşa, Akdeniz adalarının mâlî ve idarî durumlarının sarahaten tespit edilmesini Kaptan-ı Deryalık ile Rumeli Kazaskerliği'nden istediği gibi, mâlî hususlarda Defterhane, Başmuhasebe, Harameyn Muhasebesi ve Haslar Mukataası kalemlerinden bilgi almaya çalıştı[735].

Mikenos Adası, konsolosların oturacağı kadar yerleşimi olan ve güvenli bir yer değildi. Küçük bir yerleşim birimi olduğu için Osmanlı idarî ve askerî birimlerinin hepsi burada bulunmuyordu. Bu nedenle Rusya'ya, yerleşimi muntazam olan daha değişik bir adaya konsolosluk açması önerildi. Osmanlı makamlarının önerisi Rusya tarafından kabul edilmedi. Hatta Mikenos Adası için tayin ettikleri konsolosu İstanbul'a göndermişlerdi bile. Bu tavır Rusya'nın kararlılığını gösteriyordu. İstanbul'daki Rus Elçisi, Mikenos'ta konsolosluk açılmasına izin verilmezse, konsolosun geri gönderileceği tehdidinde bulunuyordu. Mikenos Adası'nda hiç Müslüman olmamasına karşılık 200 reaya yaşamaktaydı. Reaya, gemicilik ve ticaretle uğraştıkları için adada kadın ve çocuklardan başka kimse bulunmuyordu. Yörede subay veya naip gibi Osmanlı memuru da yoktu. Hükümet Elçi'ye, Garpocakları korsanlarının adaya gelip konsolosu kaçırabileceklerini ve bölgenin güvenli bir yer olmadığını söyledi. Elçi: "*Biz bu adada konsolosun oturmasını andlaşma şartları gereği isteriz. Konsolos ve tüccarımızın Osmanlı sınır ve denizlerinde korunması Osmanlı Devleti'nin yapmağa mecbur olduğu adâlet borcudur. Osmanlı Devleti'nde bu kadar Devletin konsolosları vardır. Ocaklı'dan zarar gelecek olursa hangi devlet sened vermiştir ki, biz de verelim. Yarın veya ertesi gün Akdeniz'e gidecek gemimiz vardır. Konsolos onunla gidecektir. İstediğimiz berat verildi ne âlâ. Verilmediği halde kesinlikle olmaz*" diye kati cevap vererek bunun bir an önce neticelenmesini istedi[736].

Bunun üzerine Sadrazam Halil Hamid Paşa, çeşitli dairelerden aldığı raporlar üzerine devlet erkânı ile konuyu müzakere etti. Sadrazam, Rus Elçisi'nin diretmesinin savaşa davetiye çıkarmak olduğu fikrindeydi. Bu yüzden Akdeniz adalarına kadılar, naipler, Müslüman-

[734] İsmet Parmaksızoğlu, "Rusya'nın Mikenos Adası"nda Konsolosluk Kurma Teşebbüsü ve Bununla İlgili Vesikalar". *Belleten*, 41/161, s.125.

[735] İsmet Parmaksızoğlu, "Rusya'nın Mikenos Adası"nda Konsolosluk Kurma Teşebbüsü...", s. 126.

[736] Ahmed Vâsıf, *Mehâsinü'l-Asâr ve Hakâikü'l-Ahbar*, s.16; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II,s. 233.

lardan itimat edilir voyvodalar, zabitler ve neferler tayin edilmek suretiyle adaların emniyetli bir hale getirilmesini ve daha fazla direnilmeyerek konsolos tayinine müsaade edilmesini teklif etti. Hükümetin, Mikenos'a Rus Konsolosluğu açılmasını kabul etmesinin bir nedeni de, Rusya'nın bunu harp ilânına bahane sayacağı endişesinden kaynaklanıyordu. Bu görüş toplantıda bulunanlarca da kabul edildi ve karar padişaha sunuldu. Padişahtan alınan hatt-ı hümâyûn gereğince Rus Elçisi'ne berat verildi ve mesele Rusların istediği bir şekilde sonuçlandı (1782)[737]. Mikenos'a tayin edilen konsolos Kont Cuvani 9 Aralık 1782'de görevine başlamak üzere adaya gitti.

Rusya tarafından Sinop'a atanan konsolos, Sinop'a geldiğinde halkın muhalefeti ile karşılaştı. Sinop ahâlisi şimdiye kadar şehirlerinde hiç konsolos görmediklerinden olsa gerek, onu ve tercümanını öldürmek gayesiyle üzerine yürüdüler ve konsolos bayrağı dikilmesine müsaade etmediler. Sinop cizyedârı da cizye vermesi konusunda konsolosu sıkıştırmaya başladı. Sinop'ta konsolosa karşı ahâliyi kışkırtanlar Kürkçüoğlu Abdullah, Beşlü Ağası, Kırımlı Ekmekçi Süleyman ve Öküzoğlu Ali olarak tespit edilmişti. Rus elçisi Boulgakof, Sinop'ta konsoloslarına karşı olan tepkinin sona erdirilmesi için sadarete müracaat etti. Sadaret, konsolos aleyhine gelişen olayların sona erdirilmesi ve sorumluların tecziye edilmesi için girişimlere başladı. Bu konuda, Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa, Sinop Mütesellimi Altıkulaçzâde Hacı Hüseyin, Sinop Kadısı ve Yeniçeri Ağası'na fermanlar gönderildi (Ocak 1785)[738].

Fakat, olayların tam sükûnete kavuşacağı sırada, Sinop'taki Rus konsolosu halkın kendisini kaleye götürerek öldüreceği korkusuyla bu sıralarda Sinop'a uğrayan bir Rus ticaret gemisiyle İstanbul'a geldi. Sinop'ta bıraktığı beş bin kuruş değerinde olan eşyası ile Sinop'ta kalan yüklerinin koruma altına alınması amacıyla elçi Boulgakof vasıtasıyla dîvâna başvurdu. Konsolosun taşınabilir türdeki eşyaları kendisine ulaştırılırken, diğerleri ise Sinop'ta koruma altına alındı[739].

[737] BOA. *Rusya Nişan Defteri*, Nr. 92/10-9, Rus Konsolosu'na berat (3 Muharrem 1197); İsmet Parmaksızoğlu, "Rusya'nın Mikenos Adası"nda Konsolosluk Kurma Teşebbüsü...", s. 127.

[738] BOA.*CH*, Nr. 3970, Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'ya buyruldu (Rebî'u'l-evvel 1199).

[739] BOA.*CH*, Nr. 3970/1, Sadarete takrir (Rebî'u'l-âhır 1199).

Boulgakof bu olayın peşini bırakmadı ve Ocak 1785 sonlarında Reisülkütap ile görüşerek Sinop'ta işin kavgaya dökülmesine sebep olan kadı, müftü ve cizyedarın cezalandırılmasını istedi. Suçluların cezalandırılması için zaten gerekli girişimler yapılmıştı. Bu nedenle soruşturma tamamlanmadan, Rusya'nın isteğiyle memurları görevden almak uygun değildi. Reisülküttap'ın bu yöndeki ifadeleri Rus Elçisi tarafından büyük tepkiyle karşılandı. Elçi, suçluların cezalandırılmaması halinde, konsolosluklara karşı Sinop'ta başlayan saldırı olaylarının diğer yerlere de sıçrayacağını iddia ediyordu. Suçlular, muhtemel vukuatlar için ibret olarak cezalandırılmalıydı. Osmanlı hükümeti, Rus Elçisi'nin baskıları karşısında fazla diretemedi ve geri adım atmak zorunda kaldı. Açılan soruşturma neticelenmeden Sinop'taki görevlilere değişik cezalar verildi. Sinop Kadısı görevden alınarak Bursa'ya sürgüne gönderildi. Müftünün fetva verme salahiyeti iptal edilerek Kastamonu'ya tayini çıkarıldı. Rus menfaatlerine karşı gelmenin cezası gösterilmişti. Bu gelişmelerden sonra Rus konsolosu Sinop'a geri döndü[710].

Konsolosun Sinop'a gitmesinden sonra ahâliden veya görevlilerden ona karşı başka bir hareket olmadı. Çünkü karşı gelmenin faturası herkes tarafından iyi anlaşılmıştı. Yalnız 1786'da, kiraladığı bahçede ihtiyacı için sebze yetiştirirken, ahâliden bazıları buna engel olmaya çalıştı. Durumu sadarete bildirmesi üzerine Sinop Muhafızı Hacı Ali konsolosu rahatsız edecek bir harekete meydan verilmemesi için önlemler aldı (Haziran 1786)[711].

Rusya 1785 yılı başlarında Hanya'da oturmak ve o çevredeki Rus tüccarlarının işlerine bakmak üzere beyzadelerden Kolezki Destorsaral Onolgi'yi konsolos olarak Girit'e atadı (Ocak 1785)[712]. Konsolos, beratını aldıktan sonra bir Fransız gemisi ile 1 Mayıs 1785'de Hanya'ya hareket etti. Geminin limana yaklaşması ile halktan 3 bini aşkın kişi, limanı çevreleyip konsolosun inmesi halinde onu öldüreceklerini söylemeye başladılar. Bir ara gemiyi dahi batırmaya kalkışan ahâli, orada bulunan Fransa konsolosunun araya girmesi ile yatıştı. Hanya'da bulunan devlet görevlileri ve ahâlinin ileri gelenleri bu kararlılıklarını bildirmek için bir sandalla konsolosun bulunduğu Fransız ge-

[710] Ahmed Vâsıf, *Mehâsinü'l-Asâr ve Hakâikü'l-Ahbar*, s. 227.

[711] BOA.*CH*.9108, 9 Şa'ban 1200; *Rusya Ahkâm Defteri*. 86/4-8; Evâsıt-ı Şa'ban 1200.

[712] BOA.*CH*, Nr. 3963, Hanya Kadısı'na ferman (Zilka'de 1199).

misine giderek kendisine "*reayayı fesada sevk edeceğinden Girid'e girmesinin mahzurlu olduğu*"nu ve bu nedenle de kendisine izin verilmedikçe gemiden inmemesini, aksi takdirde can güvenliğinin tehlikeye gireceğini söylediler. hadiseyi müzakere etmek üzere 2 Mayıs 1785 sabahı Vali Süleyman Paşa, ulema, ağalar, adanın yaşlıları, ocaklı ve halktan belirli kimseler hazır bulunduğu halde bir toplantı yaptı. Toplantıda alınan karara göre, konsolosun Hanya'da kalması çok büyük olaylara sebebiyet verecekti ve sakin olan reayayı ifsat edecekti. Bu nedenle Hanya'da ikâmeti mahzurluydu. 17 sene evvel Rusya ile Osmanlı Devleti dost iken Rusya'nın Esfakiye nahiyesine gizli olarak top, silah ve mühimmat sokmak suretiyle ahâliyi silahlandırması buna örnekti. Beldenin ifsat olmaması için ittifakla alınan "*konsolosu kabul etmeme kararı*" sadarete bildirildi (3 Mayıs 1785)[743].

Kabul edilmemesi üzerine geri dönen Rus Konsolosu gelişen olayları ayrıntıları ile Rus Elçisi Boulgakof'a yazdı. Gemiye adadan binen Fransızlardan bazıları konsolosa, halkı kendisine karşı ayaklandıran kimselerin Hanya'nın ağaları olan Ahmed Bey, Emir Bey, Ali Ağa, Hacı Ahmed oğlu Hacı Mustafa, Gümrükçü ve Malikane ağaları olarak bilinen kişiler olduğunu ve bunların adada iki aydan beri faaliyet içinde bulunduklarını söylemişti. Konsolos bu isimleri de Boulgakof'a verdi (3 Mayıs 1785)[744].

Rus Elçisi Boulgakof, Girit'ten konsoloslarının geri çevrilmesini andlaşmaya aykırı buluyordu. Olaya sebebiyet verenlerin cezalandırılmalarını istiyordu. Elçinin müracaatı üzerine sadaret, Hanya muhafızı Sadr-ı esbak Vezir Silahdar Mehmed Paşa, Hanya Kadısı ve diğer görevlilerle irtibata geçerek, konsolosu geri çevirenlerin tespit edilmesini istedi[745]. Osmanlı hükümetinin, Rusya'nın baskısıyla olayda sorumlu aramaya kalkışması Girit halkını harekete geçirdi. Ahali, elçinin suçladığı kimselerin bu işte bir kusuru olmadığını, halkın tamamının iştirakiyle konsolosun Girit'ten kovulduğunu iddia ediyordu[746]. Hanya'da huzur sağlandıktan sonra Rusya, konsolos vekili olarak

[743] BOA.*A.DVN.DVE*, Nr. 24/72, Rus Konsolosu'na verilen tahrîrât sureti (23 Cemâziye'l-âhır 1199).

[744] BOA.*A.DVN.DVE*. Nr. 24/73, Rus Konsolusu'ndan Elçi'ye takrir (23 Cemâziye'l-âhır 1199).

[745] BOA.*CH*. Nr. 8978, Hanya Muhafızı Mehmed Paşa'ya buyruldu (Evâil-i Şevval 1199).

[746] BOA.*A.DVN.DVE*, Nr. 23/79, Hanya ahâlisinden Saderete mahzar (1199).

başka birisini gönderdi. Atanan konsolos vekili göreve başladıktan sonra, halkın açılan konsolosluğa tepkileri durmadı. Konsolosun evi halktan bilinmeyen kişilerce silahla tarandı ve konsoloslık bayrağına silahlı saldırı düzenlendi. Konsoloslukta çalışan tercüman ve diğer görevlilere ölüm tehditleri gelmeye başladı. Konsolos vekili kurtuluşu kaçmakta görerek bir gemiye binmek suretiyle İstanbul'a geldi. Rus Elçisi Rus Konsosluğu'na karşı Hanya'da vuku bulan olayları tekrar sadarete bildirdi. Osmanlı hükümeti, Rus konsolos vekilinin iddialarının gerçek olup olmadığını ve konsolosun oradan kaçmak için yalan söyleyip söylemediğini araştırdı ve önlemler almaya çalıştı (Mayıs 1787)[747]. Sakız'da kurulan Rus konsolosluğu da ilk zamanlar halktan büyük tepkiyle karşılaştı. (Kasım 1786)[748].

Rusların İskenderiye'ye tayin ettikleri konsolos, halkı ve Çerkes ümeralarını hükümet aleyhine isyana tahrik ediyordu. Çerkes beylerinden İbrahim ve Murad beyleri isyana teşvik etmiş, aynı şekilde İsmail Bey'i de aldatmaya çalışınca, İsmail Bey onu yakalayarak Mısır Valisine teslim etmişti[749]. İskenderiye'deki Rus konsolosunun yakalanarak valiye teslim edildiği sıralarda zaten Osmanlı Devleti ile Rusya bir savaşın eşiğinde bulunuyordu. Konsolosun tutuklandığı haberi I. Abdülhamid'e iletildiğinde *"konsolosun dahi tebdili elbet muktezi"* diyerek halkı tahrik eden konsolosun tutuklanmasını onaylamıştır (1787)[750].

Ruslar, andlaşmayı ihlâl etmek için ellerindeki bütün kozları kullanıyorlardı. Savaş rüzgârlarının estiği bir ortamda Kerson görüşmesinden dönen Rusya Elçisi Varna'ya konsolos atamak için Osmanlı hükümetine müracaat etti. Osmanlı hükümeti,Rusya Başvekili nezdinde diplomatik temaslara geçerek Rusya'yı kararından vazgeçirmeye çalıştı. Osmanlı hükümetine göre konsolosluk açma yetkisi Rusya'ya andlaşma ile verilen bir hak idi. Fakat ilgisiz yerlerde konsolosluk açma isteklerinden dostane bir şekilde vazgeçmeliydiler. Rusya'nın, Osmanlı coğrafyasındaki jeopolitik ve jeostratejik yerlere konsolos ataması vazgeçilmez politikası olduğu için, Osmanlı hükümetinin bu

[747] BOA.*Rusya Ahkâm Defteri*, Nr. 86/4-36, Hanya ahâlisinden Mehmed Paşa'ya hüküm (Evâhır-ı Receb 1201).

[748] BOA.*Rusya Ahkâm Defteri*, Nr. 86/4-23,Sakız Naib'ine hüküm (Evâil-i Safer 1201).

[749] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s, 302.

[750] BOA.*HH*, Nr. 869, l. Abdülhamid'in hatt-ı hümâyûnu (201).

ricasını kabul etmedi. Bu nedenle konu şeyhülislâmın da bulunduğu bir mecliste müzakere edildi. Şeyhülislâma göre, Varna'da Hristiyan reaya da mevcuttu. Rusların emeli halkı isyana hazırlamak ve kendi tarafına çekmekti. Savaş olması durumunda Rusya, Mısır bölgesine kadar Osmanlı topraklarını rahatça ele geçirebilecekti. Ona göre Ruslar "*istedikleri yerde konsolos açabilme*" sözünü yanlış anlamışlardı. Rusların her isteği kabul edilecekse bunun sonu nereye varacaktı ? Mesela, "*Darphanede de konsoloslık açmak isterlerse bu da kabul edilecek miydi?*"[751]. Şeyhülislamın mütalaası toplantıda bulunanlar tarafından benimsendi. Rusların isteği reddedildi. Fakat bu konu 1787 yılı savaşının nedenlerinden birisini oluşturacaktır.

D - ESİRLERİN SERBEST BIRAKILMASI

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşında karşılıklı olarak çok sayıda asker ve sivil esir edinilmişti. Bu bakımdan esirlerin serbest bırakılmaları ile ilgili hususlar Küçük Kaynarca Andlaşması'nda zikredilmiştir. Andlaşmaya göre erkek ve kadın tüm esirler andlaşmanın tasdikini müteakip ülkelerine gönderilmek üzere serbest bırakılacaktı. Bulunduğu ülkenin dinini kabul edenler ise iade edilmeyecekti[752]. Bir esir, sarhoşluk hâlinde İslâm dinini kabul ettiğini belirtirse bu beyan kabul edilmeyecek, sarhoşluğu geçtikten sonra elçinin tayin ettiği kişiler veya tarafsız Müslümanlardan oluşan bir heyet önünde din değiştirip değiştirmediği yeniden tespit edilecekti[753]. Rusya lehine çalıştıkları için tutuklanan reaya, esir muamelesine tabi tutulmadan serbest bırakılacaktı[754].

Osmanlı Devleti'ndeki esir Rus askerlerinin serbest bırakılması çalışmalarını gözetlemek için Rus Elçisi görevli bulunduğu halde, Osmanlı Devleti adına Rusya'da esirlerin serbestîsi işlemlerini takip edecek herhangi bir Türk makamı yoktu. Bu nedenle andlaşmanın mübadelesi için Rusya'ya giden elçi Seyyid Abdülkerim Paşa, esirlerin serbest bırakılması hususunu da görüşecekti. Abdülkerim Paşa, Rusya'ya vardıktan sonra II. Katerina'ya bu konuda bir takrir verdi. Takrire göre, Osmanlı Devleti'ndeki esirler ülke dahilinden toplanarak saraya getirilmekteydi. Sarayda maslahatgüzar ve Osmanlı Devleti tarafından

[751] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, IV, s. 20.
[752] Küçük Kaynarca Andlaşması, Madde: 25.
[753] Küçük Kaynarca Andlaşması, Madde: 6.
[754] Küçük Kaynarca Andlaşması, Madde: 1.

bu işle görevlendirilen memurlar tarafından İslâmiyet'i kabul edip etmediği sorgulanmaktaydı. İslâmiyet'i kabul edenler serbest bırakılmakta, kabul etmeyenler ise tercümana teslim edilmekteydi. Osmanlı Devleti bu iş için her tarafa fermanlar göndermiş ve mübâşirler görevlendirmişti. Rusya'daki esirlerin serbest bırakılması için de benzer prosedürün yapılması teklif ediliyordu[755].

Rus Başvekili, Abdülkerim Paşa'nın takririne kısa bir süre sonra cevap verdi. Başvekile göre, Rusya'da bulunan esirlerin tamamı serbest bırakılmıştı. Rus hükümeti, andlaşmanın imzalanmasını müteakip her tarafa Müslüman esirlerin serbest bırakılmaları ve hududa gönderilmeleri için emirler vermiş ve mübâşirler görevlendirmişti. Toplanan esirler bölük bölük ülkelerine gönderilmişti. Hatta Kırım'dan gönderilen üç gemi dolusu esirin Osmanlı sahillerine vardığı haberi kendilerine şimdi ulaşmıştı. Esirlerin çoğu ise din değiştirmişti. Bu konudaki kayıtlar kiliselerde görevli papazların defterlerinde bulunmaktaydı. Başvekil, Moskova civarında ve diğer yörelerde bulunan dinlerinde mutaassıp ve devlete karşı isyankâr olan Müjiklerin (cahil köylü takımı) elinde esirler olduğunu kabul ediyordu. Fakat bunların toplanması halinde esirler "*Biz İslâm diininde sebat ediyoruz*" diyeceklerdi. Fakat bu durumda Müjikler fitne ve fesat çıkarabileceklerdi. Abdülkerim Paşa'nın takririne istinaden Rusya, Gürcü esirlerinin serbest bırakılması ve Beyoğlu'nda kilise yapılmasını andlaşma şartlarından olmasına rağmen, bu isteklerden "*İstanbul ahâlisi beyninde ihtilal ve kıyl ü kâl hudûsu mülahazalarına binaen*" vaz geçiyordu. Osmanlı hükümetinin bu isteği, Abdülkerim paşa andlaşma mübadelesi için daha yola çıkmadan İstanbul'da kabul edilmişti. Moskova'da teyit edilmiş oldu. Osmanlı hükümetinin Gürcü esirlerin serbest bırakılması maddesinin tehir edilmesini istemesinin nedeni, Rusların, ellerinde Türk esir bulunan Müjik'lerin tepkilerinden çekinmeleri gibi, ellerinde savaş sırasında veya öncesinde Gürcü esir edinen halkın "*kıyl-u kâl*"ından çekinilmesinden kaynaklanıyordu. Abdülkerim Paşa'nın teşebbüsleri sonucu Rus hükümeti, tekrar esirlerin serbest bırakılması ile ilgili her tarafa emirler gönderdi[756].

Rusya'daki esirlerin serbest bırakılması işlemleri tamamen Rusların inisiyatifine bırakılmıştı. Çünkü Osmanlı Devleti adına bunu kon-

[755] Mehmed Emin Nâhifi, *Sefâretname-i Abdülkerim Paşa*, s.50.

[756] Enverî Sadullah, *Tarih-i Enverî*, s. 30b; Mehmed Emin Nahifi, *Sefâretname-i Abdülkerim Paşa*, s. 53.

trol edecek bir görevli bulunmuyordu. Papazların defterinde kayıtlı, Müslüman iken Hristiyan olan esirlerin durumu gerçekten böyle miydi açıkça bilinemiyordu. Rus Başvekili'nin Moskova ve çevresindeki esirlerin tamamının serbest bırakıldığını, kalan esirlerin ise Hristiyanlığı kabul ettiği için salıverilmediğini beyan etmesine rağmen, Abdülkerim Paşa'nın Moskova'ya varmasından sonra 70-80 kadar Müslüman esir bir yolunu bulup Paşa'nın kaldığı konağa sığınmışlardı. Rusya'nın güvenilir olmadığı bu olay ile meydana çıkıyordu. Abdülkerim Paşa bu esirlerden yirmi beşini gizli bir şekilde Bender'e gönderirken, diğerlerini de gelirken beraberinde getirdi[757].

Osmanlı-Rus savaşı sırasında Ruslardan alınan esirler, İstanbul'a getirildiğinde tersane zindanına götürülüyor, isimleri ve eşkâlleri bir deftere kaydedildikten sonra defter başmuhasebeye gönderiliyordu[758]. İstanbul dışında kaleler ve şahıslar elinde bulunan esirlerin, hangi bölgelerde oldukları genellikle devlet görevlileri tarafından biliniyordu. Andlaşmanın imzalanmasını müteakip Anadolu ve Rumeli'nin sağ, orta ve sol kollarına Rus esirlerinin serbest bırakılmaları hususunda fermanlar gönderildi. Toplanan esirler, hükümetin gönderdiği mübâşir ve maiyetinde bulunan Rus görevlinin huzurunda yapılan sorgulamada Müslüman olduğunu beyan ettiği takdirde serbest bırakılacak, diğerleri ise esir sahibine mübâşir tarafından 100 kuruş verildikten sonra Rus yetkiliye teslim edilecekti. Esir toplamak için görevlendirilen mübâşir ve Rus görevli, Anadolu ve Rumeli'yi dolaşırken ellerinde görevli olduklarını belirten kâğıtlar bulunuyordu. Bu kimselerin dokunulmazlıkları bulunuyor ve uğradıkları kaza ve birimlerde görevli memurlar tarafından kendilerine her türlü imkânlar gösteriliyordu[759]. Anadolu ve Rumeli'den toplanan esirlerin bir yerden bir yere sevkleri büyük zorlukları beraberinde getirdiğinden, mübâşir ve Rus görevliler tespit ettikleri esirlerin isimlerini ve eşkâllerini bir deftere yazdıktan sonra, bulundukları kazanın hâkim ve zabitlerine İstanbul'a göndermek üzere teslim ediyorlardı. Onlara ne kadar esir teslim edilirse kendilerinden senet alıyorlardı. Hâkim ve zabitler, din değiştirmek amacıyla zorlamaya meydan vermemek için esirleri kayıtlı defterlerle beraber hemen İstanbul'a sevk etmek zorundaydılar. Bu

[757] Mehmed Emin Nahifi , *Sefâretname-i Abdülkerim Paşa*, s. 54.

[758] BOA.*CH*, Nr. 5943, Başmuhasebe'den Sadarete tahrîrât (24 Recep 1188).

[759] BOA.*A.DVN.DVE*, Nr. 9/37, Edirne Kadısı'na buyruldu (Evâhır-ı Şa'ban 1188); *CH*, Nr. 8060,

defterler, daha sonra mübâşirler ve Rus memurlardaki defterlerle karşılaştırılacak ve aksi bir durumun olmasına fırsat verilmeyecekti. Mübâşirler, esir sahiplerine verdikleri paraları bulundukları yörelerdeki tahsildârlardan alacaklar ve ne kadar para aldıklarını tahsildârla aralarında düzenleyecekleri bir senetle tespit edeceklerdi. Yine mübâşirler, esir sahiplerine ne kadar para verdiklerini belirten senetler düzenleyeceklerdi[760].

Osmanlı hükümeti Anadolu ve Rumeli'deki Rus esirlerinin serbest bırakılmalarını sağlamak ve bu işi kontrol etmek için altı tane mübâşir görevlendirdi. Mübâşirlerin yanında altı tane de Rus görevli bulunuyordu. Mübâşirler Anadolu ve Rumeli'nin sağ, orta ve sol kollarına dağılacaklardı. Görevliler yolculuğa çıkmadan önce kendilerine menzil ahkâmı ve ücretleri peşin veriliyordu. Bunlar Anadolu ve Rumeli'yi baştan sona tarayacaklar ve şikâyetin geldiği bölgelere teftiş mahiyetinde gideceklerdi[761]. Mora, Eflâk, Buğdan ve Akdeniz adalarında ikâmet eden ve savaş sırasında Rusların lehine faaliyette bulundukları için tutuklanan reayanın suçları affedilip serbest bırakılacak, bu gibi kişileri esir gibi ellerinde tutan şahıslara devletçe herhangi bir ödeme yapılmayacaktı[762]. Esir toplamak için Anadolu ve Rumeli'ye dağılan görevliler değişik durumlarla karşılaşıyorlardı. Heyet önüne toplanan esirler bazen İslâmiyet'i kabul ettiklerini belirtip serbest bırakılırken, bazı durumlarda da anne ve baba din değiştirmediklerini beyan ederlerken buluğa yeni ermiş 11-12 yaşlarındaki çocukları bunların aksine Müslüman olduklarını söylüyorlardı. Bu durumlarda anne ve baba, görevlilerce teslim alınıp Rusya'ya götürülmek üzere İstanbul'a gönderilirken çocukları bir Osmanlı vatandaşı olarak serbest bırakılıyordu[763].

Osmanlı hükümetinin esirlerin serbest bırakılmaları ile ilgili Anadolu ve Rumeli'ye gönderdiği fermanlar, görevliler tarafından ka-

[760] BOA.*CH*, Nr. 4094, Rumeli'nin sağ kol kaza kadılarına buyruldu (Şa'ban 1188); Osman Köse, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Rus Esir Mübadelesi", (XIII. Uluslararası Türk tarih Kongresi 4-8 Ekim 1999) Ankara 2002. s. 349-360.

[761] BOA.*CH*, Nr. 4947, Rus Elçisi'nden Sadarete arzuhâl (25 Şa'ban 1188); *CD*, Nr. 678, Başmuhasebe'den Sadarete tahrîrât (10 Rebî'u'l-âhır 1189); *Rusya Ahkâm Defteri*, Nr. 83116-695, Anadolu'nun sağ kol kaza kadılarına hüküm (Evâhır-ı Şa'ban 1188).

[762] BOA.*A.DVN.DVE*, Nr. 9/48, Mora Muhassılı'na buyruldu (Evâil-i Ramazan 1188).

[763] Bergos'ta böyle bir durum olmuştur. BOA.*A.DVN.DVE*, Nr. 9/43, Bergos Kadısı'ndan Sadarete tahrîrât (22 Ramazan 1188).

zalara götürüldüğünde, ahâli "*meclis-i şer'e*" davet ediliyor, ellerinde esir olanların bunları bırakması veya kimlerde esir olduğunu bilenlerin yerlerini söylemesi isteniyordu. Eğer esir varsa bir deftere kaydedilip gelecek görevlilere teslim ediliyordu[764]. Devletlerin elindeki esirler andlaşmanın imzalanmasını müteakip hemen grublar halinde salıverilmesine rağmen, şahısların ellerindeki esirlerin toplanarak serbest bırakılmaları bazı güçlükleri beraberinde getiriyordu. Esir sahipleri ellerindeki esirleri saklamak suretiyle veya İslâm dinini kabul ettiklerini belirterek görevlilere teslim etmek istemiyorlardı. Ancak, şikâyet durumlarında, esir olan şahsın, İslâmiyet'i gerçekten kabul ettiği tahkikat sonucu anlaşılırsa serbest bırakılıyordu[765]. Savaş sırasında, Osmanlı askerlerinin eline esir düşen bazı kadınlar askerlerle evleniyorlar ve çocukları oluyordu. Savaş bittiğinde memleketlerine dönen asker ve esirler, esir toplama esnasında memurlarla karşılaştıklarında kadın, çocuğun Rusya'daki kocasından olduğunu ve çocuğu ile serbest bırakılmasını istiyordu. Çok nadir olmasına rağmen Gelibolu'da böyle bir durum olmuş, sadaretten naibe bir emir gönderilerek kadının iddialarını ve Rusya'dan geldiği zamana kadarki durumunu iyi tetkik ederek, bildirmesi istenmiştir. Şayet kadın gerçekten Rusya'daki kocasından bu çocuğu edinmişse 7-8 aylık çocuk ve anne serbest bırakılarak Rusya'ya gönderilecekti[766].

Anadolu ve Rumeli'den çeşitli yollarla İstanbul'a getirilen esirler belirli bir gurup oluşturduktan sonra ticaret gemileriyle Rusya'ya gönderiliyorlardı. Esirlerin Rusya'ya gönderilmeleri sırasında Rus Elçisi Dîvân-ı hümâyûndan izin almak zorundaydı[767]. Zindanlardan, Anadolu ve Rumeli'den İstanbul'a getirilen esirler, Rusya'ya gidinceye kadarki bekleme sürelerinde kiraları Osmanlı hazinesinden karşılanan evlerde veya konaklarda ikâmet ediyorlardı. Bu süre zarfında iâşe masrafları da Osmanlı Devleti'nce karşılanıyordu[768].

[764] BOA.*A.DVN.DVE*, Nr. 9/18-45, Mudurnu Kadısı'ndan Sadarete tahrirât; 9/50, Bergos Kadısı'ndan Sadarete tahrirât; Nr. 10/45-53-65-6673-78-79-80-84-85-89-90, Rumeli'nin sol kol kaza kadılarından Sadarete tahrirât ; *CH*, Nr. 3820, Musul Kadısı'ndan Sadarete arzuhâl; Nr. 8921, İznikmid Kadısı'ndan Sadarete arzuhâl (1188); *CA*, Nr. 49890.

[765] BOA.*A.DVN.DVE*, Nr. 9/53, Sadaret'e arzuhâl (25 Zilka'de 1188).

[766] BOA.*CH*, Nr. 3290, Gelibolu Nâibi'ne buyruldu (Zilka'de 1188).

[767] BOA.*A.DVN.DVE*, Nr. 9/6-17-56, Rus Elçisi'nden Sadarete arzuhâl.

[768] 1775 yılında Yedikule'den tahliye edilen esirler için 29 günlük kira bedeli her gün iki konak için 15 guruş ödenirken, yiyecek bedeli olarak da her gün için 10 guruş ödenmiştir. BOA.*CH*, Nr. 5122, Rus Elçisi'nden Saderete arzuhâl (2 Muharrem 1189).

1768-74 Osmanlı Rus savaşında Osmanlı Devleti reayası olan Eflâk, Buğdan ve Moralı savaş suçluları da en az Rus esirleri kadar çoğunlukta bulunuyorlardı. Bunlar andlaşma gereği suçları affedilerek serbest bırakılıyorlardı. Serbest bırakılırken tutanaklar ve senetler tutulmak zorundaydı[769]. Reayadan, Mora'da ve Akdeniz adalarında Ruslarla iş birliği yapıp Osmanlı Devleti'ne karşı savaşanların yanında, devlete sadık, fakat savaş sırasında arada kalarak mal ve evlatlarını kaybedenler de bulunmaktaydı. Bu tür reaya İslâmiyet'i kabul etsin etmesin serbest bırakılıyordu[770].

Esirlerin toplanması sırasında Bender, Akkerman, İsmail, İbrail ve Tuna'nın doğusundaki ahâli, ellerindeki eskiden o bölgede oturan Osmanlı reayası esirlerini para almadan bırakmak istemiyorlardı. Hükümet bunun önüne geçmek ve esirlerin salıverilmesini hızlandırmak için çocuk ve buluğa yeni erenler için 40 kuruş, erkek ve kadınlara da 65 kuruş verilmesini kararlaştırırken Rus, Leh, Eflâk, Buğdan ve Mora reayaları için de çocuklar ve yeni buluğa erenler için 65 kuruş, erkek ve kadınlar için ise 100 kuruş ödüyordu[771].

Mübâşirlerin esir toplama işlemleri sırasında, esir sahiplerine verecek paraları kalmadığı durumlar da oluyordu. Fakat esirler kaydedildikten sonra mübâşir gidiyor, ilgili kazanın kadısı da durumu Dîvân'a yazarak para istiyordu. Başmuhasebe'den para geldikten sonra esir sahiplerinin paraları verilip esirler teslim alınıyordu[772].

Ellerinde esir bulunanlardan bazıları bizzat kendileri İstanbul'a gelmek suretiyle esirleri teslim ediyorlardı. Bu durumlarda, ikâmet ettiği bölgeye giden esir toplama görevlilerinden bu kişiye ücret verip vermediği tahkik edildikten sonra kendisine esir bahası adıyla bir ödeme yapılırdı[773]. Ahâlinin elinde bulunan esirler İstanbul'a geldiklerinde bazen geride başka esirler bulunduğunu ihbar ediyorlardı. Görevlilere teslim edilmeyen bu esirlerin saklanma sebepleri, geniş

[769] BOA.*CH*, Nr. 8923, Sadaret'e arzuhâl (3 Safer 1189); *A.DVN.DVE*, Nr. 23/38, Ruselçisi'nden sadarete arzuhâl (2 Ramazan 1199).

[770] BOA.*CH*, Nr. 6112, Rumeli'nin sağ kol kaza kadılarına hüküm (Rebî'u'l-evvel 1189); *Mühimme Defteri*, Nr.166/322-1, Rumeli'nin sağ kol kaza kadılarına hüküm (Evâhır-ı Rebî'u'levvel 1189); *A.DVN.DVE*, Nr. 10/74, Sakız Kadısı'ndan Sadarete arzuhâl (1 Ramazan 1189).

[771] BOA.*CH*, Nr. 9240, İlmuhaber (20 Rebî'u'l-âhır 1189).

[772] BOA.*CH*, Nr. 1345,Tırnova Kadısı'ndan gelen evrak hulâsası (3 Cemâziye'l-evvel 1189).

[773] BOA.*CH*, Nr. 6100, Sadarete arzuhâl.

çiftliği olan ailelerin onları çalıştırmalarından kaynaklanmaktaydı[771]. Esir toplama anında ahâli, ellerindeki esirleri saklamaya çalıştığı halde, verilmek istenmeyen esirler kaçmak suretiyle mübâşirin yanına sığınıyorlardı. Böyle durumlarda esir sahipleri ile görevliler arasında tatsız hadiseler cereyan edebiliyordu. Esiri saklayan kişiler kesinlikle suçlu muamelesi görüyordu[775]. Savaş sırasında sadece devletin ve Müslümanların dışında zımmîlerin ellerinde de esirler bulunuyordu. Onlar da esirleri ilgili görevlilere teslim etmek mecburiyetindeydiler[776]. Eflâk ve Buğdanlı esirler, voyvodaların tayin ettiği görevlilere teslim ediliyorlardı[777]. Bazen, esir bulunan reayanın serbest bırakılacağını anlayan sahipleri, onları salıvermeden önce kendilerine yüklü miktarlarda senet imzalatarak borçlandırıyorlardı. Daha sonra ellerindeki senetlere karşılık borcun ödenmesi istendiğinde iş mahkemeye intikal ediyordu. Fakat, zorla senet imzalatan esir sahibi bir hak elde edemiyordu[778]. Mübâşirlerin görevlerini aksattıkları veya suistimal ettikleri durumlarda azledilip yerlerine yenisinin atandığı da oluyordu. Yeni Zağra Kazası'nda buna benzer bir durum olmuş, esir sahipleri teslim ettikleri esirleri mübâşirin gevşek davranması yüzünden geri almışlardır. Hatta, teslim ettikleri esirlerin ücretlerini mübâşirden değil, Rus görevliden istemeye başlamışlardır. Bu durumu Rus elçisinin şikâyet etmesi üzerine mübâşir görevden alınarak yerine yenisi atandı (Ağustos 1775)[779]. Bazı kimseler de ellerindeki esirleri ser-

[771] BOA.*Rusya Ahkâm Defteri*, Nr. 83/121-716, Sadarete arzuhâl (Evâsıt-ı Şevval 1188).

[775] BOA.*Rusya Ahkâm Defteri*, Nr. 83/123/722, (Evâil-i Zilhicce 1188); Selanik'e varan mübâşirler, görevlilere esirlerin toplanması hususunda kendilerine yardımcı olunmasını bildirdi. Fakat görevliler Selanik'te hiç bir esir bulunmadığını söylediler. Tam bu sırada bir esir Selanik Konsolosluğu'na sığınırak, kendisinin İslâmı kabul etmediğini, bu konudaki ikrarının sarhoş halinde söylenmiş sözlerden ibaret olduğunu söyledi ve Müslümanlar ile Zımmilerin ellerinde çok sayıda esir olduğunu ifade etti. Ahâli, bu kimsenin firar ederek konsolosluğa sığınmasını hazmedemeyip, bir fırsatını bularak onu kaçırıp öldürdüler, cesetini de bir dere kenarına attılar. Rus elçisinin müracaatı üzerine hükümet suçluların cezalandırılması için harekete geçti. Nr. 124/728, Selanik Kadısı'na hüküm (Evâhır-ı Muharrem, 1189); Nr. 83/133-752, Selanik kadısına hüküm (Evâhır-ı Rebî'u'l-evvel 1189).

[776] BOA.*A.DVN.DVE*, NR. 10/31, Sadaret'e arzuhâl (25 Cemâziye'l-evvel 1189); *Rusya Ahkâm Defteri*, Nr. 83/738, (Safer 1189).

[777] BOA.*CH*, Nr. 5751, Rumeli'nin sağ kol kaza kadılarına buyruldu (Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1189).

[778] BOA.*CH*, Nr. 40943, (Evâsıt-ı Muharrem 1190).

[779] BOA.*A.DVN.DVE*, Nr. 10/71, Yenizağra Kadısı'ndan Sadarete arzuhâl (Evâil-i Recep 1189).

best bırakmamaları konusunda halkı galeyana getiriyordu. Böyle kimseler kalelere konulmak suretiyle hapsediliyordu[780].

Mübâşir ve Rus görevliler karşısında İslamiyeti kabul ettiğini belirten esirlere Osmanlı hükümeti bu hareketlerinden dolayı kisve bahası veriyordu. Mart 1776'da İstanbul'da İslam dinine giren 19 kişiye hazineden elbise parası olarak 114 kuruş verilmiştir[781]. Serbest bırakılan Rusyalı esirler, andlaşmanın imzalanmasını müteakip gruplar halinde Rusya'ya gönderilirken, aradan bir yıl geçtikten sonra serbest bırakılacak fazla esir kalmadığı için tek tek veya iki üç kişilik gruplar halinde gönderilmeye başlandı. Artık belirli bir zaman sonra ancak esir ihbarı gelirse, ahâli elinde zorla tutulan esirlere rastlanılıyordu. Mübâşir ve Rus görevlilerin Anadolu ve Rumeli'de dolaştığı sıralarda, çok sayıda esirin kendi rızalarıyla İslâm dinine girdikleri dikkati çekmekteydi. Bu kimseler İslâmiyet'i kabul ettikten sonra serbest olarak dolaşabiliyorlardı.

E - RUSYA'YA VERİLEN DİNİ İMTİYAZLAR MESELESİ

Küçük Kaynarca Andlaşması'nın farklı yorumlara sebep olan ve bir asır sonra dahi Osmanlı Devleti ile Rusya arasında önemli bir mesele teşkil edecek bölümü hiç şüphesiz Ortodoks Hıristyanlar üzerinde Rusya'ya himaye verildiği iddialarına mesnet teşkil eden andlaşmanın 7, 14, 16, 17 ve 23. maddeleridir. Meselenin daha iyi anlaşılması için söz konusu olan 7. ve 14. maddeleri bir daha gözden geçirmemiz gerekmektedir. Andlaşmanın 7. maddesi:

"*Devlet-i 'Aliyyemiz ta'ahhüd ederki Hristiyan diyânetinin hakkına ve kenisalarına kaviyyen sıyânet ede ve Rusya Devleti'nin elçilerine ruhsat vereki her ihtiyaçda gerek ondördüncü maddede zikr olunub mahrûse-i Kostantiniyye'de beyan olunan kenisa-yı mezkûre ve gerek hademesinin sıyânetine ibrâz-ı tefhîmât-ı mütenevvi'a eyleye ve elçi-i mûmâ ileyhin bu gûne 'arûzu Devlet-i 'Aliyye'nin dost-u sâfî ve hemcivârî olan devlete müte'allık adem-i mu'temedi tarafından 'arz ve tebliğ olunmağla Devlet-i 'Aliyyemiz tarafından kabul eylemelerini Devlet-i 'Aliyyemiz ta'ahhüd eder*". Andlaşmanın 14. maddesi:

[780] Selanik'te Yahudi David ahâliyi bu konuda tahrik etmeye çalışmış fakat, Rus Elçisi'nin takriri üzerine tutuklanarak Selanik Kalesi'ne konulmuştur. BOA.*CH*, Nr. 3746, Rus Elçisi'nden Sadarete arzuhâl (15 Zilka'de 1189).

[781] BOA.*CH*, Nr. 3983, Sadaret'e arzuhâl (14 Muharrem 1190).

"Devlet-i 'Aliyye sâireye kıyâsen kilisâ-yı malısûseden mâ'adâ Galata tarafında Beğoğlu nâm mahallenin yolunda tarîk-i 'âmmede Rusya Devleti bir kenisa etdirmek câiz ola işbu kenisa kenisa-yı 'avam olub Rus-Grek kenisası ta'biriyle tesmiye ve ilelebed Rusya Devleti'nin elçisi sıyânetinde olub her dürlü ta'arruz ve müdâhaleden emin ve berî ve hürâset oluna".

Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyanlar, dinî yaşantıları ve kiliseleri ile beraber Osmanlı Devleti'nin *"sıyâneti"*nde (koruma-himaye) bulunmaktadırlar. Bu demektir ki Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki Hristiyanların ikinci bir koruyucusu yoktur. Andlaşma maddesinde mezhep farklılığına değinilmediğinden Osmanlı Devleti sadece Ortodoksların değil, bütün Hristiyanların koruyucusu durumundadır[782]. Rusya ile ilgili olan, onlara verilen imtiyaz yine andlaşmada çok açık bir dille ifade edilmiştir. 14. madde gereği Rusya İstanbul'un Galata tarafında Beyoğlu'nda herkesin gidip geldiği yol üzerinde bir kilise yapacaktı. Bu kilisenin adı Rus-Grek kilisesi olacaktı. Yine 7. madde gereği İstanbul'da bulunan Rus elçileri bu kilise ve görevlileri hakkında bir istekte bulunurlarsa Osmanlı Devleti bu istekleri dikkate alacaktı. Hiç şüphesiz fetihten beri İstanbul'a kilise bina edilmediği düşünülürse Ortodoks Rumların/Hristiyanların nazarında bu önemli bir gelişmeydi. Andlaşma maddesinde belirtildiği gibi kilise İstanbul'a giden Rus tüccarlarının ve İstanbul'da bulunan Ortodoks Rumların ibadet edeceği bir ibadethane olacaktı. Rusya bununla aynı dini mezhepten olduğu Rumlara yakınlık duyduğunu belli ediyordu. Böyle bir kilisenin yapımına vesile olmakla da Rumların nezdinde Rusya ve Katerine övgüye layık olacaklardı. Andlaşmanın Rusça metninde de ku-

[782] Osmanlı Devleti'nde dinî topluluklar olarak Ortodokslar, Gregoryan Ermeniler, Katolikler, Yahudiler ve Protestanlar bulunmaktaydı. En büyük Gayr-ı müslim millet topluluğunu Ortodokslar oluşturuyordu ve devlet hiyerarşisinde diğer topluluklardan önde gelmekteydiler. Başta Rumlar olmak üzere, Eflâk, Buğdan halkı, Karadağlılar, Sırplar ve Bulgarlar Ortodoks mezhebine bağlıydılar. Bu milletler dinî bakımdan İstanbul'daki Rum-Ortodoks patrikhanesinin yönetimi altında bulunuyorlardı. Ermeniler, Katolik ve Ortodoks mezhebinden ayrı bağımsız bir kiliseye ve dini düşünceye sahiptiler. Katolikler de önemli bir nüfusa sahiptiler ve Devletin muhtelif yerlerinde bulunmaktaydılar. Katolikler kendi içlerinde Maruniler, Keldaniler ve Melkitler gibi gruplara ayrılmaktaydı. Başlangıçta Osmanlı Devletinde protestan olmamasına rağmen, Fransızlar katoliklerin ve Rusya'da Ortodoksların hâmiliğine soyunduğundan İngiltere de 19. yüzyılın başlarında kendine bağlı bir topluluk yaratmak istedi. Bu yüzyılın başlarında İngilizler protestan papazlarını göndererek misyonerlik faaliyetlerine başladılar. Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi*, İstanbul 1990, s.51-70.

rulacak olan kilisenin ismi "*Rus-Grek*" kilisesi değil "*Grek-Rus*" kilsesi olarak adlandırılmaktaydı. İstanbul'da kurulacak olan kilisenin isminin "*Dosografa*" kilisesi olduğu yönünde yıllarca yanlış bir anlama da geçerli olmuştur. Bu yanlış anlama, ilgili andlaşma maddesindeki "*Rus-Grek*" tabirini "*Dosografa*" olarak okumaktan kaynaklanmıştır[783]. Zaten kurulacak olan bu kilisenin "Rus-Grek" kilisesi olacağı andlaşmanın Osmanlıca, İtalyanca ve Rus metinlerinde açıkça bellidir.

Burada, Rusya'nın korumakla mükellef olduğu Osmanlı Devleti tebaası olan Ortodokslar değil, ancak inşa edilecek olan kilisedir. Kaldı ki, Beyoğlu'nda Rusya himayesinde bir kilisenin yapılması andlaşma maddesi olarak yazılmasına rağmen, andlaşmanın mübadelesi sırasında Osmanlı hükümeti bu maddenin mahzurlarını belirterek halkın böyle bir kilise yapılmasına karşı gelebileceğini ifade etmiş ve kilise yapımı ile ilgili maddeden (14.madde) vazgeçilmesini istemiştir. Rusya da Gürcü esirleri meselesinde olduğu gibi, Beyoğlu'nda kilise yapılması maddesini tehir etmiştir[784]. Küçük Kaynarca Andlaşması'nda belirtilen söz konusu kilise ilgili madde daha andlaşmanın imzalanması aşamasında uygulama dışı bırakılmasına rağmen, binanın yapılıp yapılmadığı konusu her zaman tartışma konusu olmuştur. Kilise binasının yapılmadığı, Rusların bu talepten vazgeçtiği kesindir. Kilisenin yapıldığını öne sürenlerin bunu hangi kaynaklara dayanarak iddia ettikleri belli değildir[785]. Şayet yapılsaydı bu kilisede muhtemelen İstanbul'da bulunan Rus tüccarları, Kudüs'e gidip gelen hacılar ve Ortodoks Rumlar ibadet edeceklerdi. Rusya, İstanbul'da bir Rus-Grek kilisesi kurulmasına büyük önem atfediyordu. Andlaşma görüşmelerinin yapıldığı 1772 Fokşan ve 1773 Bükreş kongrelerinde öne sürdüğü maddelerden biri de Beyoğlu'nda kurulmasını istediği kilise mesele-

[783] Roderic H. Davison, "Küçük Kaynarca Andlaşması'nda "Dosografa" Kilisesi", Çev. Durdu Mehmed Burak, *Belleten*, LXIV/239, (Nisan 2000), s. 213-222.

[784] Mehmed Emin Nâhifî, *Sefâretname-i Abdülkerim Paşa*, s.52.

[785] Mehdi Fraşerli, Rus Grek kilisesinin yapıldığını iddia etmektedir. Ona göre daha sonraki yıllarda, Beyoğlu caddesinin genişletilmesi çalışmaları sırasında, bu kilise caddenin ortasına gelmiş; bunun "*ebniye kanunu*" gereği yıkılması gerekmişti. Rus Elçiliği'nin kilisenin yıkılmasının andlaşmaya aykırı olduğu ve bu kararın durdurulması gerektiğini içeren müracaatları üzerine yıkımdan vazgeçilmiştir. Fakat bu iddia doğru değildir. Mehdi Fraşerli, *İmtiyazât-ı Ecnebîye'nin Tatbikat-ı Hazırası*, Samsun, 1315, s.100; Abdülkerim Paşa'nın Sefaretname'sinde belirttiği gibi Alan Palmer de, andlaşmada belirtilen sözkonusu kilisenin yapılmadığını ve bu gün bile böyle bir kilisenin mevcut olmadığını belirtmektedir. Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, s.50.

siydi. Fakat ne olursa olsun, Rusya'nın Osmanlı Devletinde hâmiliğini yapacağı tek şey, yapılacak olan Rus-Grek kilisesiydi. Andlaşmanın 7. ve 14. maddelerini dikkate aldığımızda, bu maddeler Osmanlı Devleti-'ndeki Hristiyanlar üzerinde bir hâmilik tanıyordu. Fakat tanınan bu hâmilik Rusya'nın değil, Osmanlı Devleti'nin hâmiliğiydi.

Andlaşmanın Rusça[786] ve İtalyanca[787] maddelerinde de farklı bir ibare bulunmamaktadır. Ortodoks Hristiyanları Rusların himaye edeceğine dair bir ibare yoktur.

Andlaşmanın 8, 16, 17 ve 23. maddeleri de "*Ortodoksları*" ile ilgili bulunmaktaydı. Andlaşmanın 8. maddesine göre Rus rahipleri ve reayaları serbestçe Kudüs'e gidip gelebileceklerdi. 16. madde gereği Ruslar, Eflak ve Buğdan ahalisinin sorunları hakkında Osmanlı makamları nezdinde girişimlerde bulunabilecekti. Fakat bu madde de Rusya'ya, Ortodoks Hristiyanların temsilciliğini yapma hakkını tanımamaktadır. Akdeniz adaları ile ilgili 17. maddede de Ruslara hiç bir temsilcilik veya himaye hakkı tanımamıştır, yalnız Osmanlı Devleti dinî konularda Hristiyanları tazyik altına almayacağını taahhüt etmiştir. Burada en kötü ihtimalle çıkarılacak sonuç, Rusya'nın dayatması ile Akdeniz adaları Hristiyanlarına Osmanlı Devleti dinî konularda cebrî davranışlarda bulunmayacaktır. Fakat yine de Rusya'ya bir müdahale hakkı, temsilcilik, koruma ve himaye hakkı tanımamaktadır. Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri ve ekonomik durumuna baktığımızda üzerinde ciddi anlamda bir Rus baskısı olduğu görülmektedir. Hatta, 16. ve 17. maddeleri de dikkate aldığımızda Hristiyan Osmanlı tebaası üzerinde Rusların koruyuculuğu hissedilmektedir. Fakat 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması'nın yürürlükte olduğu 13 yıl boyunca Rus makamlarının andlaşma maddelerini öne sürerek Hristiyan tebaa üzerinde hak iddia ettikleri vaki değildir. Andlaşmanın tahlili bölümünde de belirtildiği gibi, Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyanlarla ilgili Rusların iddiaları XIX. Yüzyıldan sonra dillendirilmeye çalışılmıştır. Gürcistan ve Mingreli ile ilgili 23. maddede de Osmanlı Devleti'nin Hristiyanların dinî faaliyetlerine müdahalede bulunmayacağı garanti

[786] E.İ. Druzhinina, Kyuchuk Kaynardzhiyskiy mir 1774 goda , s. 349; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990, s. 29.

[787] Andlaşmanın İtalyanca metnini için bk. *Archivio Di Stato Venezia*, Senato, Dispacci Costantinopoli, fz.216/f.109-118.

Roderic H. Davison, "Küçük Kaynarca Andlaşması'nın Yeniden Tenkidi",s.352.

altına alınırken, Rusya'nın, Gürcistan'ın iç işlerine karışmayacağı açıkça ifade edilmektedir.

Andlaşmada açıkça Rusya'ya himaye hakkı verilmemesine rağmen Rus murahhaslarının manevraları sonucu Ortodokslar ile ilgili hükümler andlaşmanın değişik maddelerine ustaca serpiştirilmiştir. O halde Ortodokslar üzerinde Rusya'nın himayesi hakkı olduğu söylentileri nereden çıkmıştır. Andlaşmanın imzalanmasından, 1787 yılı Osmanlı-Rus-Avusturya savaşına kadarki dönem içerisinde iki devlet arasında Rusya böyle bir iddia içerisine girmemiş ve Osmanlı Devleti sınırları içindeki Hristiyanlar ile ilgili hiç bir istek, teklif ve girişimde bulunmamıştır. Bu konudaki söylentiler andlaşmanın imzalanmasını müteakip başlamasına rağmen, Rusya'nın Ortodokslar üzerinde himaye hakkı olduğu iddiaları bir asır sonra, 1853 Kırım buhranı sıralarında gündeme gelmiştir[788]. Bilindiği gibi himaye üç şekilde olmaktadır[789]:

a) Himaye-i medeniyye veya hukûkîyye "*protection civile*". Bu şahsi bir himayedir ve kişi tâbiiyetini kabul ettiği devletin kanunlarından istifade eder.

b) Himaye-i mezhebiyye "*protection religieuse*". Bunda şahıs mevzubahis olmayıp, cemaat veya dinî müesseseler himaye olunmaktadır.

c) Himaye-i siyasî "*protection politique*".

Rusların bu aşamada iddia ettikleri mezhep himayesidir. Fakat mezhep himayesi (protection politique) siyasî himayeye geçiş için bir basamak teşkil etmektedir. Ortodokslar üzerinde Rusya'nın himaye hakkı olduğu iddiaları ve Rusya'nın bir asır sonra böyle bir hak iddia etmesinin dayanağı, andlaşmanın imzalanmasını müteakip yine Ruslar tarafından yapılan iki siyasî ve diplomatik manevraya dayanmaktadır. Avusturya elçisi Thugut'un andlaşma ile ilgili yanlış yorumları ve bu yorumların Avrupa diplomasisi ve tarihçileri tarafından temel alınması da dikkate alınacak olursa Rusların Ortodokslar üzerinde

[788] Roderic H. Davidson, "Küçük Kaynarca Andlaşmasının Yeniden Tenkidi", s. 366; Gülnihal Bozkurt bu konunun 1856'da gündeme geldiğini söylemektedir, fakat Davison'un da ifade ettiği gibi 1853 tarihi muhtemeldir. Gülnihâl Bozkurt, *Alman İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukûki Durumu (1839-1914)*, Ankara 1989, s.38.

[789] Mehdi Fraşerli, *İmtiyazat-ı Ecnebiye'nin Tatbikat-ı Hazırası*, s.101.

himayeleri olduğu iddialarının menşei üç temel noktaya dayanmaktadır:

Birincisi: Küçük Kaynarca Andlaşması'nın imzalanmasından sonra mübadelenin yapılmasını müteakip, Mart 1775'te II. Katerina, Osmanlı Devletindeki Hristiyanlar lehine Rusya'nın elde ettiği avantajları belirten bir manifesto yayınladı. II. Katerina bu manifestoda şöyle bir beyanda bulunuyordu: "*Ortodoks mezhebimiz filizlenmeğe başladığı yerlerde bundan böyle imparatorluğumuzun yüksek himayesi altında, bütün şiddet ve zulümden korunmuştur*"[790]. Bu beyana göre Rusya, andlaşma maddelerini resmen yanlış tefsir ediyordu. Bu durum o andan sonra Rusya'nın asıl niyetini ve Ortodokslar üzerinde hak iddia edebileceği mesajını da veriyordu. Petersburg'un bu maksatlı ve yanlış tefsiri, andlaşma maddelerinde ifade edilmemesine rağmen, bu kanıya varmasının dayanağını yine andlaşma maddeleri teşkil ediyordu. Rusya, "*İstanbul'da Rus Ortodoks kilisesi yapılması*" ve "*Eflâk ve Buğdan ile ilgili hükümleri*" Osmanlı Devleti geneline hamlederek böyle bir beyanda bulunuyordu. Kaldı ki kilise yapımı maddesi zaten uygulamaya konulmamıştı. Şüphesiz Rusya'nın bu çıkışı ve andlaşmayı mübalağalı tefsiri Osmanlı Devleti açısından dehşetli bir durum arzediyordu.

II. Katerina'dan sonra gelen pek çok Rus devlet adamıyla bazı çarlık yanlıları ve Fransız tarihçiler, bu yanlış tefsiri aslî hüviyetinden daha da saptırmak suretiyle Rus hükümdarına Osmanlı Devletindeki Ortodoksluğu, Ortodoks kiliselerini ve bu dine inananları koruma hakkı verildiğini iddia etmişlerdir[791]. Nihayet yukarıda belirtildiği gibi bu durum 1853 krizinde siyasî ve diplomatik bir boyut kazanmıştır.

İkincisi: Rusların himaye hakkı iddialarını meşrulaştırmaya yönelik diğer ikinci manevraları, andlaşmayı müteakip Rus hükümeti tarafından yapıldı. Ruslar, andlaşmanın Fransızca bir tercümesini resmî yazı olarak yayınladılar. Fransızca tercüme andlaşmanın tasdikinin hemen akabinde 1775 yılında St. Petersburg'da basıldı[792]. Bu metinde, kurulması zikredilen Rus kilisesi, Rum Kilisesi olarak telaffuz edildi.

[790] Roderic H. Davison, "Küçük Kaynarca Andlaşması'nın Yeniden Tenkidi", s. 358.

[791] Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, s.51.

[792] Roderic H. Davison, "Küçük Kaynarca Andlaşması'nda "Dosografa" Kilisesi", s. 219.

Ruslar maksatlı olarak yaptıkları tercüme sonucu beyan ettikleri Rum kilisesi üzerindeki himaye haklarını genelleştirmek suretiyle bu hileyi kolayca Avrupa'ya benimsettiler. Fransızca, 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa diplomasisinde geçerli bir dil bulunuyordu. İngiltere, Fransızca olan bu Rus yapımı tercümeyi İngilizce'ye çevirdi[793]. Bu şekilde gerek Avrupa diplomasisinde olsun gerekse tarihçilerinde olsun Küçük Kaynarca Andlaşması'nın Rus yapımı şekli biliniyordu ve o şekilde yorumlar ve değerlendirmeler yapılmaya başlandı.

Üçüncüsü: Kaynağı Avusturya elçisi Thugut'a dayanan ve onun andlaşma maddelerini görmeden sarf ettiği sözler ve yorumlara binaen Avrupalı tarihçiler yoluyla yayılan yanlış değerlendirmelerdir. Thugut'un andlaşma maddelerinin daha Osmanlı hükümeti tarafından açıklanmamasına rağmen, Eylül 1774 tarihindeki değerlendirmesi şudur[794]:

"Kaynarca mu'âhedesi ahkâmının bütün esasları Rus diplomatları tarafından gösterilen maharetin bir modeli ve Türk murahhasları tarafından gösterilen belâhetin nadir bir nümûnesidir. Bu mu'ahede mevâddının mâhirâne bir tertibi neticesi olarak Osmanlı İmparatorluğu bu günden itibaren bir nevi' Rus eyaleti hükmüne girmektedir. Atiyen onu istediği şekle kalb edecek yine Rusya hükümeti olduğu için suret-i kat'iyyede tasarrufun zaman-ı müsâ'idi hulûl edinceye kadar belkide bir kaç sene dahıa zât-ı şahâne namına icrâ-yı hükümetle iktifa edecektir"[795]. Thugut, edindiği bilgilere göre andlaşma maddeleri hakkında görüş bildiriyordu. Fakat yaptığı bu değerlendirmelerin asırlar boyu devam edecek hatanın da dayanağını oluşturacağını belki fark edemiyordu. Değerlendirmelerinde, çok daha bariz bir hataya düşerek: *"Umumi teminata güvenerek andlaşmada Rusya'ya mezhep ayrılığı gözeten bir dinî hâmilik hakkı resmî bir madde ile teslim edilmiştir"*[796] diyordu. Kaynağını Thugut'un oluşturduğu bu görüşler Avrupa diplomasisi ve tarihçileri tarafından her tarafa yayıldı. Daha sonra Rusya'nın resmî olarak yayınladığı manifesto ve neşrettiği Fransızca tahrif edilmiş ve maksatlı tefsir olunmuş tercüme de yayınlanınca uluslararası diplomaside oluşan kanaat, Ortodokslar üzerinde Rus

[793] Roderic H. Davison, "Küçük Kaynarca Andlaşması'nın Yeniden Tenkidi", s.358.

[794] Mehdi Fraşerli, *İmtiyazât-ı Ecnebîyenin Tatbikat-ı Hâzırası*, s.99; Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.352.

[795] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s.352;

[796] Roderic H. Davison, "Küçük Kaynarca Andlaşması'nın Yeniden Tenkidi", s.362.

himayesi olduğu şeklindeydi. Hatta, bazı tarihçiler, andlaşmanın orijinal metinlerini incelemek yerine, maksatlı ve yanlış tercüme edilmiş metni esas olarak almışlardır. Hal böyle olunca, Ortodoksların Rus himayesine verildiği gibi büyük bir bilgi ve değerlendirme yanlışlığına düşülmüştür.

Andlaşmanın hemen ertesinde Rusya'nın işlediği diplomasi açıkgözlülüğü -andlaşma maddeleri ortada iken- telafisi zor bir boyut kazanmıştı. Rusların andlaşma maddelerini maksatlı olarak yanlış yorumlamaları bununla da kalmamış, yukarıda hatırlanacağı gibi 1783 yılı ticaret mukavelesi imzalama görüşmeleri sırasında da görülmüştü. Burada Ruslar, gemilerle zahire naklinde ısrar etmişler, andlaşmanın ellerinde bulunan Fransızca tercümesinde buna müsaade eden anlamlar olduğunu iddia etmişlerdi. Reisülküttap ise, ellerindeki Türkçe metinde böyle bir şeyin olmadığını, İtalyanca, Türkçe ve Rusça tutulan andlaşma metinlerindeki maddelerin farklı anlam taşıdığını tercümanın bildirmesi gerektiğini söyleyerek reddetmişti. Osmanlı hükümeti, Rusya'nın andlaşma maddelerini keyfine göre tefsir edeceğinin farkındaydı. Fakat bu dönem içerisinde -1774/1787 yılları arası- andlaşma maddelerinin bir ortak payda etrafında yorumlanmasına yönelik diplomatik girişimi olmadı. Böyle bir girişimin olamamasının sebebi, iddialar karşısında Osmanlı hükümet erkânının sessiz kaldığı anlamına da gelmiyordu. Her ne kadar, Ortodokslar ile ilgili Rusya'ya himaye hakkı verildiğine dair yanlış tefsir ve yorumlamalar varsa dahi, iki ülke ilişkilerinde ve devletler arası diplomaside Rusya'nın böyle bir isteği olmamıştır. Şayet olsaydı, Osmanlı hükümetinin bu tür yanlış anlamaları ve tefsirleri izale etmek için çalışmalar içinde olacağı muhakkaktı. Bunun en büyük delili ise zahire meselesinde Rusların, Fransızca tercümeyi esas alarak keyfî yorumlamaları ve bu yorumların uzun münakaşalar sonucu reddedilmesidir. Rusya bundan sonra böyle bir iddiada bulunmamıştır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, bu konuda Rusya'nın resmî iddiaları andlaşmanın imzalanmasından bir asır sonraya dayanmaktadır.

Bir asır sonraki Rus iddialarında, "*reayanın Kudüs'e gidip gelmelerini*", "*adalar ve Gürcistan'da Hristiyanlara kolaylıklar gösterilmesini*" ve nihayet "*Eflâk ve Buğdan'daki temsilcilik haklarını*" Rusya'nın zorlaması ile Osmanlı Devleti'nin verdiği haklar olarak kabul edilmiş ve bu durum genelleştirilerek tüm Ortodoksları kapsayacak vaziyete getirilmek istenmiştir. Fakat, yukarıda görüldüğü üzere andlaşmanın

herhangi bir maddesi Ruslara hiç bir zaman himaye ve koruma hakkı vermemektedir. Bu nedenle yapılan değerlendirmeler ve bunun üzerine kurulan iddialar bir mesnet teşkil etmemektedir.

F - GÜRCİSTAN'DA OSMANLI-RUS NÜFUZ MÜCADELESİ

Osmanlılar, II. Bayezid, I. Selim ve Kanuni Süleyman zamanlarında Gürcistan'ın güney ve güneybatı kısımlarını fethettiler. Gürcistan, Osmanlı Devleti'nin şark seferleri esnasında Sefeviler ile yapılan harplerde savaş sahası oldu. Bu müdahaleler sırasında XVI. asırda Gürcistan, Kartliya (Merkezi Tiflis), Kahetiya (merkezi Kutayis) ve Samakshe-Saatabago krallıklarına bölündü[797].

Tiflis, Sultan III. Murad zamanında 1578 yılında Osmanlı Devleti tarafından fethedildi ve Gürcistan 4 eyalete taksim edildi. Gürcistan istilâ edilmişse de henüz tamamıyla itaat altına alınamamıştı. Neticede 1584 yılında Gürcistan tamamen ilhak edildi[798]. Osmanlı Devleti'nin, Ruslar ile uğraştığı sıralarda II. İrakli, Gürcistan'daki Kartliya ve Kahetiya krallığını birleştirmeye muvaffak oldu (1762). İmeretiya ve bütün Garbî Gürcistan Osmanlı Devleti'nin idaresinde idi. Bu sıralarda Kafkasya'ya dayanan Rusya, Kafkasyalıların şiddetli mukavemetini kırmaya çalışıyordu. Bu mücadelede Gürcistan, Osmanlı Devleti'ne karşı üs vazifesi görmekteydi. Gürcistan, bu tarihlerde Rusya'dan çok uzakta bulunuyordu. Fakat Rusya 1768-74 savaşında onu Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmaya muvaffak oldu[799].

Savaş esnasında Rus Generali Totleben, emrindeki az sayıda askerle uzun ve tehlikeli bir yolu katedip Bağdadcık, Kutays ve Şerban kalelelerini işgal etti. Küçük Kaynarca Andlaşması'nın 23. maddesi ile bu kaleler Ruslar tarafından iade edilirken, Osmanlı Devleti de Gürcistan'da bazı düzenlemeler yapmayı kabul etti. Bu düzenlemeler çerçevesinde, savaş sırasında ve daha önce Osmanlı Devleti'ne karşı suç işleyenlerin suçları affedilirken, ahâli her türlü cizyeden muaf tutulacaktı. Ayrıca dinî konularda reaya, tam serbestîye sahip oluyordu.

[797] Bu devirde her krallık, kralın hakimiyetini hiçe sayan ve harici kuvvetlere dayanarak, ona karşı zaman zaman silah kullanan bir çok ufak sivasî varlıklardan teşekkül ediyordu. Mirza Bala, "Gürcistan", *İA*, İstanbul 1988, IV,s.841.

[798] Hüsâmettin M. Karamanlı, "Gürcistan", *TDVİA*, İstanbul 1993, XIV,s.314.

[799] Mirza Bala, "Gürcistan", s. 842.

Küçük Kaynarca Andlaşması'nın imzalanmasından sonra, Rusya Kabartaylara müdahale etmiş ve burayı işgal etmişti. Andlaşmanın yeni imzalanmasına rağmen, Rusların Kafkaslarda boş durmayacağı kanaatine varan Osmanlı Devleti bu durumdan tedirgin oldu. Kafkaslarda asırlardır ilgi bağı olmasına rağmen, yeterince bölgeyi tanıyamayan Osmanlı Devleti, Kabartaylardan sonra Dağıstan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın Rus nüfuzu veya işgali altına düşmemesi için bir dizi çalışmalara başladı. Bu çalışmalar çerçevesinde, Kafkasya'daki çeşitli bölgelere irili ufaklı şekillerde dağılmış olan hanlıkların, hediye verilmek ve ilgilenilmek suretiyle devlete bağlanması hedefleniyordu. Bu amaçla Çıldır Valisi Süleyman Paşa vasıtasıyla Dağıstan, Azerbaycan ve Gürcistan taraflarındaki hanlara hediyeler gönderildi. Nitekim hanlara gönderilen hediyeler semeresini vermeye başladı ve hanlar Ruslara ve İrakli Han'a karşı Çıldır Valisi'ne sadâkatlerini bildirmeye başladılar (1775)[800].

Rusya'nın Dağıstan'a girmesinden sonra[801], Gürcistan ve Azerbaycan üzerine de gelebileceği dikkate alınarak buradaki hanlarla ilişkiler daha da sıklaştırıldı. Hanlar, İstanbul'dan kendilerine gelen mektup ve hediyeler karşısında, gönderdikleri cevabî yazılarında Rus ve İrakli Han'a karşı birlik olup savaşacaklarını ve Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildiriyorlardı. Kartliya ve Kahetiya hâkimi olan Tiflis Hanı İrakli Han, Rusya ile sürekli ittifak halinde bulunuyordu. Onun maksadı, Rusların yardımını alıp Azerbaycan'ı istilâ etmekti. Bu amaçla Sarı Mustafa Kalesi'ni kuşattılarsa da Çıldır Valisi, Şirvan Hanı Mehmed Hasan'ın yardımıyla kaleyi kurtardı. İrakli Han, bundan sonra işgal ettiği Gence Kalesi'ne Rus askerleri yerleştirmek fikrinde iken, Seki ve Şirvan Hâkimi ve çevre hâkim ve ümeranın yardımlarıyla işgalden kurtarıldı. Gence Kalesi stratejik bir konumda bulunuyordu. Şirvan hâkimi Mehmed Hasan'a göre, Gence'nin Rusların eline düş-

[800] BOA.*HH*, Nr. 94/A, Hoy Hanı Ahmed Han'dan Çıldır Valisi Süleyman Paşa'ya mektup (1189).

[801] Savaş sırasında Rusya, Dağıstan'da Babülebvab'ta etrafı gözetlemek için 1100 kadar asker bulunduruyordu. Dağıstan ileri gelenleri bir vesile ile bunları pusuya düşürüp öldürmüşlerdi. Ruslar bunun intikamını almak için fırsat kolluyorlardı. Bu sırada halk tarafından makamından indirilen Feth Ali Han, Ruslarla gizli bir andlaşma imzalamıştı. Küçük Kaynarca Andlaşması'ndan sonra. Rusya bu andlaşma çerçevesinde Feth Ali Han'ın davetlisi olarak Dağıstan'a bir miktar asker soktu. Bu askerler Dağıstan'ın altını üstüne getirip, Feth Ali Han'ı makamına sağlam bir şekilde oturttuktan sonra çekildiler. BOA.*HH*, Nr. 149, Revan Hanı'ndan Kars Muhafızı İzzet Ahmed Paşa'ya mektup (23 Ramazan 1189).

mesi durumunda, bütün Azerbaycan ve İran Rus istilâsı altına girme tehlikesi ile karşı karşıya kalabilirdi (1775)[802]. Gence'nin kurtarılmasından sonra, İrakli Han, oğlu Elmas Mirza, Damadı Davut Bey ve Şemseddinli Ali Sultan'ı Rus kuvvetlerinin desteğiyle kaleyi tekrar istilâ etmeye göndermişse de ahâli ve askerlerin yardımıyla saldırılar püskürtüldü[803].

Rusya'nın Kafkaslardaki faaliyetlerine ve istilâ hareketlerine karşılık Osmanlı Devleti andlaşma hükümlerine aykırı olacağı gerekçesi ile bir şey yapamıyordu. Fakat, Çıldır Valisi Süleyman Paşa vasıtasıyla hanların Ruslara karşı birlik ve beraberlik içinde olmaları sağlamıyordu. Ruslara karşı mücadelede İran ile dahi haberleşiliyordu. Bu konuda Said Han imzalı Çıldır Valisi Süleyman Paşa'ya gelen Farsça bir mektupta, Rus saldırılarına karşı bütün Kafkas hanları ile müttefik oldukları, Osmanlı Devleti'nin de bu harbe iştiraki için İstanbul'a elçi gönderdiklerini yazıyordu[804]. Osmanlı Devleti'nin böyle bir çağrıya katılması mümkün değildi. Altı yıl devam eden savaş sonunda belirli bir dönem barışa ihtiyaç vardı. Bu nedenle Kafkasya'da atılacak her adım Rusya tarafından barışı ihlâl olarak değerlendirilebilirdi.

Tiflis Han'ı İraklı Han'ın Ruslar ile beraber hareket etmesi etraftaki diğer hanları çok rahatsız ediyordu. Nitekim Dağıstan Valisi Surhay Han, İraklı Han'ın hareketleri karşısında, bir taraftan kendisinin, diğer taraftan da Osmanlı Devleti'nin saldırması suretiyle Tiflis'i dize getirmeyi teklif etti[805]. Osmanlı Devleti'nin, Dağıstan Valisi'nin çağrısına olumlu cevap vermesi yukarıdaki nedenlerden dolayı mümkün değilken, Kafkaslardaki kargaşadan rahatsız olan hanlar çoktan birlik etrafında kenetlenmişlerdi[806]. Her ne kadar Rusların niyeti İran tarafına doğru yönelmekse de Kafkasya'da gerçekleştirilen İran'ın da içinde olduğu ittifak sebebiyle başarılı olmaları mümkün değildi[807].

[802] BOA.*HH*, Nr. 94/M,Şirvan Hâkimi Mehmed Hasan'dan Sadrazam'a mektup (1189).

[803] BOA.*HH*, Nr. 94/L, Şirvan Hâkimi Mehmed Hasan'dan Sadrazam'a mektup (1189).

[804] BOA.*HH*, Nr. 94/B, Ali Han'dan Çıldır Valisi Süleyman Paşa'ya mektup (1189); Nr. 94/I, Sadık Han'dan Çıldır Valisi Süleyman Paşa'ya mektup (1189).

[805] Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, s. 108.

[806] BOA.*HH*, Nr. 94, (1189); Nr. 94/E, Çıldır Valisi Süleyman Paşa'ya mektup; Nr. 94/K, Hoy Hanı Ahmed Han'dan Çıldır Valisi Süleyman Paşa'ya mektup (1189).

[807] BOA.*HH*, Nr. 94/G, Çıldır Valisi Süleyman Paşa'ya mektup (1189).

Osmanlı Devleti, Kafkasya'da kabileleri çeşitli hediyeler ve iltifatlarla Ruslara karşı mücadele etmek için birlik içinde tutmaya çalışırken[808], Rusya da boş durmuyordu. Rusya, faaliyetlerini sistemli bir şekilde yürütmek ve bölgeyi tamamen işgal etmeye zemin hazırlamak için 1776 yılında General Potemkin'i imparator nâibi olarak Kafkasya'ya gönderdi. Potemkin, Kafkasya'ya geldikten sonra karargâhını Kuma Nehri kenarındaki Yekataringrata'da kurdu ve Kafkasya'nın mukavemetini kırmak için faaliyetini iki cephede yoğunlaştırdı. Bu cepheler General Yakobu komutasındaki Terek cephesi ve General Suvarof komutasındaki Suvarof cephesiydi[809]. Potemkin, askerî faaliyetlerinin yanında siyasî faaliyetler içinde de bulunacaktı. Bu faaliyetler, Kırım'ın işgali, Gürcistan'ın Rusya'ya ilhakı, propaganda ve siyasî tedbirlerle Şimali Kafkasya'nın mukavemetini kırmak maksadını takip ediyordu[810].

Kafkasya'da bu faaliyetler devam ederken, Osmanlı Devleti ile İran arasında 1776 yılında savaş çıktı. Osmanlı Devleti bir yandan İran ile savaşırken, diğer yandan da Azerbaycan ve Gürcistan hanlarıyla da haberleşiyordu. Hanların İran ile bir ittifak içinde bulunması engellenmeye çalışılıyordu. Bu konuda gerek Azerbaycan ve gerek Tiflis Hanı İrakli Han ile temasları Kars bölgesi Seraskeri Ali Paşa yürütüyordu. Rusya'nın Tiflis üzerindeki siyasî faaliyetlerine rağmen, İrakli Han Osmanlı Devleti'ne sırtını tamamen çevirmemişti. Osmanlı Devleti'nin, İran ile birlik olmaması ve Osmanlı Devleti'nden ayrılmamaları yönündeki mektuplarına karşı, Azerbaycan hanları gibi Tiflis Hanı İrakli Han da Mirza Görgün ismindeki kâtibini İstanbul'a göndermek suretiyle Osmanlı Devleti'ne itimat ve sadâkatini bildirdi[811]. Fakat, İrakli Han'ın bu davranışları gösterişten ibaret bulunuyordu.

Kafkasya'daki hanlar, Ruslara karşı bir ittifak içinde olmalarına rağmen, bazı hanlar ise birbirlerine düşmanlık içinde bulunuyorlardı. Osmanlı Devleti, Çıldır Valisi Süleyman Paşa vasıtasıyla hanların arasını bulmaya çalışırken, asıl gayesi bir taraftan da Rus tehlikesi konusunda onları uyarmak ve birlik içinde olmalarını temin etmekti. Çıldır Valisi'nin barışmaları için üzerinde önemle durduğu hanlardan birisi de Dağıstan hanları ile arası iyi olmayan Karabağ Hanı İbrahim Han

[808] BOA.*HH*, Nr. 97, Erdebil Hâkimi Ali Han'dan Sadrazam'a mektup (1190).
[809] Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, s. 41.
[810] İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul 1958, s.368.
[811] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s.62.

idi[812]. Şirvan Hanı Hüseyin Han, Kuban Hanı Fetih Ali Han, Dağıstan emirlerinden Kaytak Han, Şemhal Han, Gazi Kumuk hâkimi Serhayzade Mehmed Han ve Akuşa Kadısı'nın, Şusa ve Karabağ Hanı İbrahim Han'ın üzerine hücum edecekleri sırada I. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'ne sadâkatıyla tanınan İbrahim Han'a bir zarar gelmemesi ve yapılacak akınların önlenmesi için söz konusu hanlara birer ferman gönderdi[813]. Osmanlı Devleti'nin, Kafkasya'daki hanları kendisine karşı bir birlik etrafında toplamaya çalıştığını sezen Rusya harekete geçti. Rusya, Tiflis Han'ı İrakli Han'a destek çıkma konusunda, Kafkasya'daki hanlar üzerinde etkili olan İran ile Osmanlı politikasına karşı ittifak yapma girişimlerine başladı. Hanlara gönderdiği hediyeler ile onların gönlünü kazanmaya çalıştı[814]. Rusya'nın İran'a elçi göndererek, Kafkasya'daki faaliyetlerinde Osmanlı Devleti'ne karşı müttefik kazanma girişimlerini Osmanlı hükümeti dikkatle takip etmekteydi. Padişah I. Abdülhamid, İran hanlarının Rusya ile ittifak etmesini *"çok fena bir şey"* olarak değerlendiriyordu. *"Allah Teala hazretleri Fahr-ı Kâinat hürmetine ol günleri göstermesin"*[815]diyerek de temennilerde bulunuyordu.

1782 yılında İrakli Han, II. Katerina'ya, Gence, Revan, Açıkbaş ve Dadyan'ın hepsinin kendisine tâbi olduğunu bildirmesi üzerine Rusya, Abaza ve Çerkesistan üzerinden Tiflis ve Açıkbaş'a asker sokma çalışmalarına başladı. Rusya bu sıralarda, Kafkasya'ya daha iyi ulaşmak için Terek Vadisi'ni takip eden Daryal Geçidi'nden geçen ve Kafkas dağlarını aşıp Gürcistan'a kadar uzanacak, geniş ve muhkem yol yapmaya başlamıştı[816]. Yol yapımında 10 bin civarında amele çalışıyor ve

[812] Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, s. 111.

[813] *Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dair Arşiv Belgeleri*, Ankara 1992, s.5.

[814] BOA.*HH*, Nr. 324/E, Ahmed Ali Han'dan Çıldır Valisi Süleymen Paşa'ya mektup (1197).

[815] BOA.*HH*, Nr. 891, I. Abdülhamid'in hatt-ı hümâyûnu (1197).

[816] Ruslar, Kabartay ve Asetin mıntıkalarından geçmesini plânladıkları ve açıldığında Gürcistan ile kara irtibatlarını sağlayacak bu yolu müzakereler yolu ile açmayı denediler. Bu amaçla Tiflis'e Şimali Kafkaslalar'dan bir heyet davet etüler. Kafkaslılar'da Hatokşokova Beslen ve Hamırzıkova adlı perensleri gönderdiler. Murahhaslara Ruslar, amaçlarının Gürcistan ile irtibatı sağlayacak bir yol yapmak olduğunu belirterek bu konuda teminet verdiler ve heyete de çok kıymetli hediyeler takdim ettiler. Murahhaslar, milletin muvafakatı olmadan müsbet veya menfi bir cevap veremeyeceklerini belirterek hediyelerle geri döndüler. Toplanan Milli Meclis, böyle bir teklifi hakaret ve Rus-

30-40 bin civarında Rus askeri de etraf kabilelerin saldırılarından bu ameleleri koruyordu. Tiflis Han'ı amelelere her hafta 100 araba yiyecek gönderiyordu. Yolun açılmaya başlamasıyla, Tiflis'e Rus askerleri gelmeye başladı. Rus hükümeti, askerlerinin yiyecek ve ihtiyaçları için, yol yapımı sırasında Tiflis'te uzunluğu 200 ve genişliği ise 150 zira' uzunluğunda buğday ambarı inşâ etmeye başladı. Tiflis'teki bu hareketlilik ticarî faaliyetlere de bir canlılık getirmişti. Bu ticaret çerçevesinde Çerkesler, Tiflis'e gelip Tiflis ahâlisine beygir satıyorlardı[817]. İrakli Han'ın Ruslara meyl etmesi ve Rusya-Gürcistan askerî yolunu açtırmaya müsaade etmesi Dağıstan ahâlisinin tepkisini çekti. Dağıstanlılar, Çıldır'a gelerek buna engel olunması için Vali Süleyman Paşa'dan yardım istediler. Aslında gelişmelerden Osmanlı hükümeti de kaygı duyuyordu. Çünkü, Ananur Yolu'nu açan Ruslar, yolun biraz daha genişletilmesi halinde Faş ve Sohum taraflarına rahatça, top ve çeşitli harp malzemeleri yığabilecekti[818].

Tiflis Hanı İrakli Han'ın, Rusya'ya meyletmesi üzerine Osmanlı hükümeti etraftaki hanların baskısı ile buna engel olmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Rusya'nın Çerkesistan üzerinden Gürcistan'a yol yapımı çalışmalarında bulunması ve İrakli Han'ın buna yardımcı olması haberleri İstanbul'a ulaştığında, bu durum Osmanlı Devleti tarafından tedirginlikle karşılandı. I. Abdülhamid Kafkaslardaki Rus faaliyetleri konusunda bir hatt-ı hümâyûnunda, "*maazallahü-te'ala Moskovlu ol-taraflara galip olup ol-mel'ün dahi tâbi' olmak iktiza eder ise gayet fena bir şey olacağı zahirdir*" diyordu[819].

Osmanlı hükümeti, Kırım üzerinde oluşan Rus nüfuzuna karşı Kafkasya'ya büyük önem veriyordu. Kafkasya'yı Ruslara karşı korumaya başlamıştı. Bu çerçevede Çıldır Valisi vasıtasıyla Dağıstan ve Azerbaycan'daki hanlar Ruslara karşı bir birlik etrafında toplanmaya çalışıldı. Bu faaliyetlerin sonucu Oşen Beyi Emir Hamza, Dağistan Akusa Kadısı, Dağıstan Komuk Valisi Mehmed Han, Dağıstan halkı ve Lak Han İrakli Han ve onunla ittifak eden Karabağ Hâkimi Halil Han'a karşı birlik oluşturanlar arasındaydı. İrakli Han'ın faaliyetleri kar-

---

lardan hediye kabulünü de ihanet saydı. Bu şekilde, getirilen hediyeler suya atılarak, Ruslara ret cevabı verildi. İsmalil Berkok, *Tarihte Kafkasya*, s.376.

[817] BOA.*HH*, Nr. 339, Tiflis yöresindeki bir casusun Sadarete takriri (1197).

[818] Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, s. 113.

[819] BOA.*HH*, Nr. 1335, I. Abdülhamid'in hatt-ı hümâyûnu (1197).

şısında, Osmanlı Devleti Tiflis'e hücuma yönelik plânlara sahip olmadığı gibi, Rusya ile olan andlaşma da buna engel teşkil ediyordu. Gerçi, Rusya, Kırım ve Kafkasya'daki alenî faaliyetleriyle andlaşmayı resmen ihlâl ediyordu ama, Osmanlı hükümeti buna engel olamadığı gibi, kendisi de açıkça bir faaliyet gösteremiyordu. Bunun için Osmanlı Devleti, Kafkas hanlarının Tiflis'e hücumlarını ancak teşvik etmekle yetiniyordu[820].

1 - Rusya-Gürcistan Andlaşması

Osmanlı Devleti'nin, Kafkasya'daki hanları Ruslara ve Tiflis Han'ına karşı tayakkuzda tutmaya çalıştığı sıralarda İrakli Han, Rusya ile 13 maddelik bir andlaşma imzaladı. Osmanlı Devleti'nin Eflâk Voyvodası Mihail vasıtasıyla haberdar olduğu andlaşmayı, Rusya adına General Potemkin, Tiflis adına ise Yuvan Bekratyon Garson imzaladı. Küçük Kaynarca Andlaşması'nın açıkça ihlâli sayılan bu andlaşma 24 Temmuz 1783 tarihinde imzalandı. Andlaşmanın maddeleri şunlardır[821]:

1 - Kartelya ve Kaket (Kahetya) memleketlerinin hâkimi olan Herakliyus (II. Ereğli=İrakli 1774-1789), gerek Acem ve gerekse başka bir devlete tâbiiyetten feragat edecek, Rusya'nın hüküm ve himayesine girip, Rusya'ya sadakatle bağlı bulunacak ve gerektiğinde ona yardımcı olacaktır.

2 - Rusya da Herakliyus'un bu taahhüdünü kabul edip, onun hâlâ sahip olduğu ve bundan sonra mâlik olacağı emlâkin korunmasına kefil olacaktır.

3 - Bundan böyle Gürcistan Kralı olacak olanlar Rusya'ya elçi göndermek suretiyle durumu haber verecekler ve krallıkta devamlı kalacaklarına dair gerekli emirleri alacaklardır. Rusya'dan da hediye olarak kâğıt, sancak, kılıç, asa ve kakuma kaplı elbise gönderilecektir. Rusya'nın himayesi ve hükmü altında olduğuna ve sadakatten ayrılmayacağına dair Rus elçisinin önünde resmen yemin edecektir.

[820] Cemal Gökçe. *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, s. 114.

[821] BOA.*HH*, NR. 58526, Gazete hülasası (15 Muharrem 1198); Ahmed Vâsıf, *Mehâsinü'l-Asâr ve Hakâikü'l-Ahbar*, s.76; Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, s.75.

4 - Gerek hudutta bulunan Rusya kumandanı ve gerekse Rus elçisinin haberi olmaksızın, Gürcistan Kralı etrafta bulunan devletler ile ilişki kurmayacaktır. Bu devletlerle ilişki kurmak istediğinde ve haberleşmelerde, Rus kumandanı ve elçisinin görüşleri doğrultusunda hareket edecektir.

5 - Rusya ve Gürcistan, ikâmet etmek üzere birbirlerine karşılıklı elçi göndereceklerdir.

6 - Gürcistan Kralı'nın hükmü altındaki halkını, Rusya kendi müttefiki kabul edecektir. Bu nedenle Gürcistan halkına düşman olan devletleri Rusya kendine düşman bilecektir. Kral, Osmanlı Devleti veya başka bir devlet ile yaptığı andlaşmada mülkî idare yetkisini, salyane ve sair işlerini Rusya kralının reyine terk edecektir.

7 - Gürcistan Kralı, kendi askeriyle beraber bu andan sonra devamlı Rusya Devleti'nin hizmetindedir. Bunun için, Rusya kumandanlarının bilgisi dahilinde hareket ederek, Rus reayalarını zulüm ve saldırılardan koruyacaktır. Gürcistan memleketinin huzur ve refah içinde olması Rusya'nın yardımına bağlı olduğundan Rusya emektarlarını (Gürcistan'da vazifeli Ruslar) vereceği mansıp ve rütbelerle kendi memurlarından ve görevlilerinden üstün tutacaktır.

8 - Rusya'nın rızasıyla Kartelya ve Kaket memleketlerinin Başpiskoposu, Rusya'nın 8. derecede metropolitiyle aynı rütbede olup bunların yaptıklarını yapmakta gerekli yetkiye sahiptir.

9 - Gürcistan asilzadeleri Rusya'da, Rus asilzadelerinin sahip olduğu haklardan aynıyla yararlanacaklardır.

10 - Tarafların ahâlileri karşılıklı olarak isterlerse birbirlerinin memleketlerini vatan edinebileceklerdir. Bunlar tekrar eski memleketlerine gitmek isterlerse engel olunmayacaktır. Rusya'nın vasıtasıyla harp veya andlaşmalarla serbest bırakılan esirler ücretleri verilerek vatanlarına gönderilecektir. Gürcistan Kralı da esirlere aynı muameleyi yapacaktır.

11 - Taraflar karşılıklı olarak birbirlerinin ülkelerinde ticaret yapacaklar ve bu tüccarlar gerekli imtiyaza sahip olacaklardır.

12 - Andlaşma ebedî olarak yürürlükte kalacaktır.

13 - Andlaşmanın tasdiknameleri 6 ay içinde veya mümkünse daha önce mübadele olunacaktır.

Taraflar, andlaşmanın hükümleri haricinde hareket etmeyeceklerine dair karşılıklı olarak birbirlerine taahhütlerde bulundular. İrakli Han'ın Rusya'ya tâbi olacağına dair verdiği senetin özeti şudur[822]: *"İncil üzerine yemin ederek, Rusya İmparatoriçesi II. Katerina'ya sadâkatla bağlı kalacağıma söz veriyorum. Bilcümle memâlikim adına Rusya'nın himayesini kabul ederek, Hristiyanlık gereği Rusya Devleti'nin düşmanlarını kendime düşman bileceğim. Rusya Devleti'nin uğrunda canla başla ve kanımın son damlasına kadar mücadele edeceğim. Rusya'nın menfaatlerine aykırı bir hareketi duyduğum ve öğrendiğim an hemen Rusya'ya haber vereceğim. Rusya ile aynı mezhepten olduğumdan, üzerime düşen bütün vazifeleri tam layıkıyla yapacağım."*

Temmuz ayında imzalanan ve altı ay içinde mübadelesi ön görülen andlaşma 3 Ekim 1783 tarihinde II. Katerina tarafından onaylandı. Andlaşma ile Gürcistan artık hem Osmanlı Devleti ve hem de İran ile alakasını ebediyen keserek, Rusya'nın tâbiiyeti altına giriyordu[823]. Çıldır Valisi Süleyman Paşa, Tiflis ile ilgili gelişmeleri günü gününe İstanbul'a bildiriyordu[824]. Ananur Yolu'nun Rus askerleri tarafından genişletilmesinden sonra, Çerkesistan'da Karav mevkiinde karargâh kuran Rus generali 3 bin askeri bu yol üzerinden Tiflis'e gönderdi[825]. Açılan yoldan Tiflis'e ilk defa Rus askeri geliyordu. Askerlerin gelmesinden sonra 80 top, külliyetli cephane ve mühimmat Tiflis'e gönderildi. Tiflis'e gelen üç bin askerden 1500'ü Lezgilerin taarruzlarını önlemek üzere Kısık Boğazı'na yerleştirilirken, 1500'ü de Tiflis etrafındaki köylere yerleştirildi. Askerlerin kumandanlarına Tiflis'te lüks konaklar tertip edilip en iyi şekilde ağırlanmaya başlandı. Çıldır Valisi-

[822] BOA.*HH*, Nr. 58526, Gazete hülâsası (15 Muharrem 1198).

[823] 24 Temmuz 1783'te Güney Kafkasya'nın askerî hattı üzerinde bir şehir olan Gheorgoiesk'te imza edilmiş olan bu andlaşma Kırım'ın Rusya tarafından işgal edilmesinin ve Osmanlı Devleti'nin bu meselede hiç bir harekette bulunmamış olmasının neticesidir. Wassan Giray Cabağı, *Kafkas-Rus Mücadelesi*, İstanbul 1969, s.33.

[824] BOA.*HH*, Nr. 445/A, Çıldır Valisi Süleyman Paşa'dan Sadarete tahrîrât (19 Ramazan 1197).

[825] Ananur yolu iki ay gibi kısa bir zamanda tamamlanarak hizmete girmiştir. Bu yoldan iki araba çok rahat geçebilmekteydi. Ruslar, Dağıstan'da yol üzerinde yapacakları iki kale ile buraları kontrol altına almayı ümit ediyorlardı. Hatta bu yolun tamamlanmasından sonra, Açıkbaş Memleketi'ne daha rahat silah ve mühimmat nakledebilmek için, ilkbaharda buradan geçecek yeni bir yol dahi yapmayı tasarlıyorlardı. Eğer bu yol açılırsa, Ruslar veya Gürcüler rahatça Faş ve Sohum kalelerine taarruzda bulunabileceklerdi. BOA,*HH*, Nr. 1251/C, Çıldır Valisi Süleyman Paşa'dan Sadarete tahrîrât (1198).

nin Çerkesistan'daki Ruslardan edindiği istihbarî bilgilere göre, ilkbaharın gelmesiyle Ruslar, Tiflis Hanı İrakli Han emrine 35 bin ve Açıkbaş Meliki Salamon emrine ise 15 bin asker göndermek üzere hazırlık yapıyorlardı[826].

Rusların Gürcistan'a yaptığı asker sevki ve bölgeyi istilâya yönelik çalışmaları karşısında, Tiflis ve Açıkbaş'a komşu kale ve kasabalar bu ana kadar takviye edilmemiş ve tamire muhtaç bir şekilde duruyordu. Hatta, kalelerin tamiri için görevliler Çıldır'a gönderildikleri halde, malzemeler bir türlü Trabzon'dan gönderilememişti[827]. Kale ve kasabalardaki ahâli yaklaşan Rus tehlikesinin farkında değildi. Bu nedenle Osmanlı hükümeti, Tiflis Hanı İrakli Han, Açıkbaş Meliki Salamon ve Rusların muhtemel saldırılarına karşı Faş, Batum, Sohum ve Soğucak kalelerini takviye etmeye başladı. Kalelerin savunması için miri asker yerine, başarılı olma şansı daha yüksek olan yerli askerler görevlendirildi[828]. 1768 savaşının başlamasından sonra merkezî idarenin yeterince ilgilenememesi sonucu eşkıyalık hareketlerinin baş gösterdiği Sohum ve Soğucak yöresinden yamak yazımı güçlükle yapılıyordu. Ahâlinin çoğu, devlete olan öşürlerini vermedikten başka, yamaklığa yazılanlar ulûfelerini aldıktan sonra, bir daha görevlerine uğramıyorlardı. Osmanlı hükümeti, eşkıyalığa yönelen Faş, Batum, Soğucak ve Sohum ahâlisini zor kullanmadan kazanmak için, çetebaşıları olan Sürmenezade Süleyman Haseki, Hamsi oğlu Abdullah ve Serdaroğlu'nu yamak askerleri üzerine komutan olarak atadı ve bu yolla ahâliyi yamak yazılmaya teşvik etti[829]. Bu nedenle yerli asker bulmada zorluklar çekiliyordu.

[826] Bayezid Mutasarrıfı İshak Paşa, daha sonra İstanbul'a gönderdiği takrirde, Anapa ile Tiflis arasının on konaklık bir mesafe ve sarp kayalık olduğunu, dört devlet bir olsa ikiyüzbin akçe sarfetse ve yüzbin amele çalıştırsa bu genişlikte bir yolu açamayacağını söylemiştir. İshak Paşa, bu kadar askerin gelmesinin imkânsız olduğunu yazıyordu. Ona göre, Çıldır Valisi'nin maksadı, Tiflis'e Rus yığınağı olduğunu gösterip İstanbul'dan bol miktarda para ve asker almaktan ibaret bulunuyordu. *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan, Türk Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dair Arşiv Belgeleri*, I, Ankara 1992, s.78.

[827] BOA. *HH*, Nr. 1251/F, Bir casusun Ruslar ile ilgili tahriri (5 Safer 1198).

[828] Ahmed Vâsıf, Mehâsinü'l-Asar ve Hakâikü'l-Ahbar, s.154.

[829] BOA. *HH*, Nr. 1251/H, Çıldır Valisi Süleyman Paşa'dan Sadarete tahrîrât (1198); Faş ve Batum'a yazılan yamaklar ulûfelerini aldıkları halde görev yerlerine gitmede gevşeklik gösteriyorlardı. Faş muhafazasına yazılan 1500 yamak şu şekilde tertip olmuştur: Faş ahâlisinden 300 nefer; İzke, Usta, Batum ve Çarkür'den 400 nefer; Ab-ı Islah Köyü'nden 100 nefer; Hopa'dan 200 nefer; Cordan Hüseyin Ağa marifetiyle 300 nefer ve Vize'den Osman Paşazade Mustafa ma'rifetiyle 200 nefer. Batum muhafazası için

2 - Açıkbaş Meliki'nin Ruslara Tâbiiyeti ve Açıkbaş Melikliği Meselesi

Gürcistan'da, Tiflis'ten sonra önemli bir güç de Açıkbaş (Mingrel) Hanlığıydı. II. Katerina, Kırım'ı ve Kırım'a bağlı olan yerleri ele geçirdikten sonra Tiflis Hanı'nı da aldatarak himayesi altına alıp onun vasıtasıyla bir taraftan İran'ı ve diğer taraftan da Açıkbaş Hanı Salamon'ı kendine bağlamak hazırlıklarına girişmişti. Osmanlı askerlerinin ve memurlarının bazı katı davranışları da Salamon'un Ruslara eğilip yaklaşmasına sebep olmuştu. Ruslar, korkusuz ve mert bir kimse olan Salamon'u, taraflarına çekmek için telkinlerde bulunmaya başladılar. Rusya'nın Açıkbaş Meliki Salamon'a hediyeler yolladığı ve kendi tarafına çekmeye çalıştığı sıralarda Acara halkı Açıkbaş Melikliğine hücuma başlamıştı. Bu hücumlarda çok zayiat veren Salamon saldırıların sona erdirilmesi için bir kaç defa Çıldır Valisi Süleyman Paşa'ya müracaatta bulunmuştu. Fakat Süleyman Paşa, bu şikâyetleri pek dikkate almamıştı[830].

II. Katerina, Acaralıların Açıkbaş memleketine sürdürdüğü akınlar sırasında, Salamon'a para yardımı ve bazı hediyeler göndermişti. Dış saldırılar sırasındaki Rus desteği Açıkbaş Melikliğini tamamen Rusya'ya yanaştırdı. Açıkbaş Meliki'ni elde eden Ruslar, onun vasıtasıyla Revan Kalesi'nin plânlarını aldılar ve topların koyulduğu yerleri tespit ettiler[831]. Ayrıca Salamon emrine 4 bin asker tayin ederek Bağdadcık'ta bir kale yapmayı kararlaştırdılar. Rus desteğini alan Salamon, Karadeniz sahilinin en önemli kalelerinden olan fakat muhafazası zayıf, mühimmat ve cephanesi yetersiz olan Faş kalesine karşı saldırıya hazırlandı[832]. Neticede 10 binden fazla asker ile Faş ve Batum civarındaki Çaku kasabasına saldırdı. Çaku ahâlisi silahlandırılarak, çoluk çocuğunu ve kıymetli mallarını yanlarına alarak yakın bir yerde bulunan Şamih Dağı'na nakledildi. Salamon, Çaku (Cako) kasabasını baştan sona yağma etti. Olan biteni izleyen Abaza Mehmed Paşa da

---

Acara'dan Sürmanze Süleyman Ağa marifetiyle 500 nefer yazılmıştır.BOA.*HH*, Nr. 1251/J, I. Abdülhamid'in hatt-ı hümâyûnu (1 Rebî'u'l-evvel 1198).

[830] Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Politikası*, s. 81.

[831] Rusya, zaten 4-5 senedir Revan Kalesi'ni elde ederek İran'ı istilâ plânları yapıyordu. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sadrazam Halil Hamid Paşa", *Türkiyat Mecmuası*,İstanbul 1935, IV, s.225.

[832] BOA.*CH*, Nr. 6491, Çıldır Valisi Süleymen Paşa'dan Sadrazam'a şukka (10 Cemâziye'l-evvel 1198).

Faş'tan gelerek Salamon'un üzerine saldırdı ve onu geri çekilmek zorunda bıraktı (8 Mayıs 1784) [833].

Bölgedeki bu gelişmeler üzerine Canik Muhassılı Hacı Ali Paşa, Faş ve Batum kalelerini muhafaza etme ve bölgedeki asâyişi sağlamakla görevlendirildi. Canikli Ali Paşa'nın Faş Kalesi'ne vardıktan sonra İstanbul'a gönderdiği rapor doğrultusunda Gönye'de ikâmet eden maiyet ve şöhret sahibi Hacı Şahin-zâde Osman Paşa oğlu Mustafa Bey, Faş Kalesi'nin muhafazasına tayin edildi (3 Haziran 1784) [834]. Mustafa Bey bölgede nüfuz sahibiydi. Kale, Maraş, Diyarbakır ve Erzurum'dan getirilen askerler ve çevre yörelerden tedarik edilen yamaklarla takviye edildi. Gürcistan'daki Rus faaliyetleri ciddî boyutlar kazanmıştı. Padişah I. Abdülhamid, Gürcistan'daki olayları yakından takip ediyordu. O, "*Rusların amacının Anadoluyu istilâ etmek* olduğu" görüşündeydi ve buna engel olmak için de "*Faş kelesinin hemen takviye edilmesi*"nin şart olduğunu düşünüyordu [835].

Çako mağlubiyetinden sonra Salamon ölünce, Gürcistan'ın Rusların kontrolü altına girmesi tehlikesi baş gösterdi. Kaynarca Andlaşması'na göre, Rusya Gürcistan'ın iç işlerine karışmayacak ve Açıkbaş'a da Padişah'ın beratı ile bir melik nasbedilecekti. Bu sırada Gürcistan'da Açıkbaş'a melik olarak, ölen Salamon'un oğlu ve Tiflis Han'ı İrakli Han'ın da damadı olan 18-20 yaşlarında bir "*oğlan*"dan başka namzet bulunmuyordu. Şayet Salamon'un oğlu Açıkbaş Meliki olacak olursa, Gürcistan tamamen İrakli Han ve Rusların kontrolü altına girmiş olacaktı. Bu durumu göz önüne alan Osmanlı hükümeti, 7-8 senedir İstanbul'da ikâmet eden Açıkbaş melikzâdelerinden, Gürcüler arasında asâletçe iyi bilinen Liani Keyhüsrev'i gizlice Açıkbaş'a getirtip melik yapmayı tasarlıyordu [836]. Yalnız, Gürcülerin Keyhüsrev'e tâbi olup olmayacakları ve Açıkbaş'a nasıl ve nerelerden getirilmesi meselesinin araştırılması gerekiyordu. Keyhüsrev'e, devletin önerisi götürüldüğünde, "*Trabzon valisi Canikli el-Hac Ali Paşa'nın Gürcistan'da şöhreti ve kalabalık askeri vardır. Beni, yerime ik'âd ona havale olunur ise tarafdarım. O zaman memleketi ber-vech-i suhûlet zabt mümkündür*" diye cevap verdi. Bunun üzerine Canikli Hacı Ali Paşa'ya zahire, para ve istediği mühimmat tedarik edilip, Keyhüsrev'e de hazır olması

[833] Mahir Aydın, "Faş Kalesi", *Osmanlı Araştırmaları*", İstanbul 1986, VI, s. 111.
[834] Mahir Aydın, "Faş Kalesi", s. 111.
[835] BOA.*Ali Emiri. I.Abdülhamid*, Nr. 980, 1. Abdülhamid'in hatt-ı hümayunu.
[836] BOA. *HH*, Nr. 59207,I. Abdülhamid'in hatt-ı hümâyûnu (1201).

söylendi. Ali Paşa, 8 bin asker ile Kethüda'sını Keyhüsrev maiyyetine katıp Açıkbaş'a gönderme hazırlıklarına başladı. Ruslar, Osmanlı Devleti'nden erken davranarak Salamon'un oğlu David'i, yanına 80 asker katarak Açıkbaş'a melik olarak gönderdiler. Osmanlı Devleti bu durum karşısında ne yapacağını şaşırdı. Rusya'nın andlaşmaya aykırı davranışları karşısında, Osmanlı Devleti sükût etse bütün Gürcistan Rusya'nın istilâsı altına giriyordu. Şayet, Keyhüsrev'i melik yapmak üzere asker ile Gürcistan'a gönderse, bu takdirde onu istemeyenlerle muharebe kaçınılmaz olacaktı. Bu durumda Rusya'nın âsiler tarafına gizliden veya açıktan yardım edeceği kesindi. Hükümet üçüncü bir yol seçerek, diplomatik kanallardan olayı engellemek istedi. Osmanlı hükümetinin vardığı karara göre, Rus Elçisi çağrılarak kendisine, Gürcistan'ın Osmanlı memleketi olduğu ve generallerinin 80 asker ile bir adamı Açıkbaş'a melik atadıkları haberlerinin geldiği, eğer iddia doğru ise Rusya'nın maksadının ne olduğu sorulacaktı. Ayrıca, Osmanlı memleketinde reayanın azl ve nasbına Rusların karışamayacağı söylenerek, bu girişimin önlenmesi istenecekti[837]. Osmanlı hükümeti Gürcistan'da cereyan eden olaylarla ilgili bu gelişmeleri 24 Kasım 1784 tarihinde Mısır meselesi ile ilgili devlet erkânının hazır bulunduğu bir toplantıda tartıştı. Toplantıdaki tartışmalar sonucu varılan ortak noktaya göre, Rusların bir Osmanlı memleketi olan Tiflis'e saldıramayacağı ve Tiflis Hanı'nın da Ruslara tâbi olmasının kesinlikle kabul edilemeyeceğine karar verildi. Fakat, daha önce atanan ve kabul edilmeyen Keyhüsrev'in melikliğinde ısrar edilmemesine, fakat Melik olarak David'e devlet tarafından menşur gönderilmesine, ahâlinin bunu da istememesi halinde başka birisinin atanmasına karar verildi. Toplantıda alınan bu kararlar Rus elçisine iletildi[838].

Osmanlı Devleti'nin karşı çıkmasına rağmen, Rusların emrivakisi ile Salamon'un oğlu David, Açıkbaş Meliki olarak makamına oturdu. David, göreve başladıktan sonra Rusya'ya bir elçi gönderdi. II. Katerina'nın, Tiflis Hanı İrakli Han'a imzalattığı şartların aynısını giden bu elçiye da telkin ettiği haberleri Çıldır Valisi'nin casusları tarafından İstanbul'a ulaştırıldı. Bir müddet sonra da, yeni açılan Anadolu Yolu ile beraber dört Rus görevli Açıkbaş'a gelerek David'e kılıç ve hil'at getirdiler. David'e *"Seni Gürcistan'a han nasbeyledik. Tiflis Hanı İrakli Han misüllü senin dahi cemî'i ümûrun bizim iltizâmımızdadır. Devlet-*

[837] BOA.*A.DVN.DVE*, Nr. 18/29, Bir casusun Rusya ahvali ile ilgili takriri.
[838] Ahmed Vâsıf, *Mehâsinü'l-Asar ve Hakâikü'l-Ahbar*, s.209.

i 'Aliyye-i Osmaniye tarafından bir dürlü endişe eylemeyesiz. Size bir taarruzları olmaz" diye telkinlerde bulundular. David'in Rusların desteğiyle Açıkbaş Meliki olmasına rağmen, ahâlinin büyük kısmı kendisini istemiyordu. Muhalifler, Salamon'un kardeşinin oğlu Erçiloğlu'nu Melik yapmak istiyorlardı. Bu yüzden ahâli arasında bir sürtüşme çıkması ihtimali vardı (15 Nisan 1785)[839]. Fakat Rusya'nın ağırlığını David'ten tarafa koyması sonucu, Osmanlı Devleti şimdilik olayın üzerine gitmekten vazgeçti.

3 - Osmanlı Devleti'nin Gürcistan Politikası ve Rusya'nın Hanlara Yönelik Diplomatik Faaliyetleri

Osmanlı devleti, Rusya'nın Gürcistan'ı kontrol altına almaya yönelik aktif çalışmaları karşısında, somut olarak hiçbir faaliyette bulunamıyordu. Halbuki, Küçük Kaynarca Andlaşması'nda Gürcistan, Osmanlı Devleti'ne bırakıldığı halde, Rusya "*Gürcistan'ın en eski sahibinin*" kendisi olduğunu ileri sürerek, buraları kontrol altına almaya başladı. Rusya, Gürcistan'ı kontrol altına alma çalışmaları ve Ananur Yolu'nu açmak için giriştiği faaliyetlerle beraber, gizliden gizliye Kırım'ı da ilhak etmek üzere bulunuyordu. Kırım meselesinin müzakereleri sırasında, Gürcistan meselesi de gündeme gelmişti. Müzakerelerden birinde Tevki'i Çelebi Mehmed Efendi, " *Tiflis Hanı, Rusların himayesi altına girdi. Rusya, Gürcistan'a geniş yol açtı ve taburlarının ucu Tiflis'e kadar vardı. Artık cenk kapısı açılmıştır. Tiflis Hanı, beraberindeki Rus askerler ile Çıldır ve Kars tarafına, Açıkbaş Meliki Salamon da Faş taraflarına saldıracaktır*"[840] demek suretiyle Osmanlı Devleti'nin artık bir şeyler yapması gerektiğini ifade etmiştir. Osmanlı hükümeti, Rusya'yı engellemek için, bir savaşı göze alamıyordu. Buna gerekçe olarak da devlet adamları, askerlerin bir savaşa hazırlıklı olmadıklarını ve serhat kalelerinin bakımsız ve tamire muhtaç olduklarını ileri sürüyorlardı. Kırım meselesinin en buhranlı günlerinde toplanan bir mecliste Çelebi Mehmed Efendi "*Rusların Gürcistan'da çok askerleri vardır, şayet savaş olacak olursa Çıldır, Kars ve Erzurum kalelerinde bir hayır yoktur. Anadolu'dan ise asker getirilmesinin hemen imkânı yoktur*" diye çok acı bir gerçeği ifade ediyordu. Neticede "*Bir savaş durumunda sonucun fena olacağı ve Devlet-i Aliyye için en ha-*

[839] BOA.*HH*, Nr. 1228/A, Çıldır Valisi Süleyman Paşa'dan Sadarete tahrîrât (5 Cemâziye'l-âhır 1199).

[840] Ahmed Vâsıf, *Mehâsinü'l-Asâr ve Hakâikü'l-Ahbar*, s.85.

yırlı şeyin sulh olduğu"na[841] karar verildi.Savaştan uzak durmayı ve sulhü sürdürmeyi dış politikasının esası haline getiren Osmanlı hükümeti, bu sebeple Açıkbaş Meliki Salamon'un ölümünden sonra, gizli bir operasyonla -fakat andlaşmanın hukûkî olarak Osmanlı Devleti'ne tanıdığı hak çerçevesinde- Liani Keyhüsrev'in krallık makamına geçirilmesi operasyonundan bile geri adım atılmak zorunda kalındı.

Rusların Kırım'dan sonra Gürcistan'da uyguladığı işgal faaliyetleri karşısında Osmanlı hükümeti iki türlü politika takip etti. Birincisi, Kafkaslardaki hanları Gürcistan ve Rus tehlikesine karşı uyarmak ve onları desteklemek suretiyle Gürcü ve Rus hedeflerine saldırılar düzenlemelerini sağlamak, ikincisi de Ruslara, Gürcistan'da yaptıklarının andlaşmaya aykırı olduğunu diplomatik nezaket sınırlarını aşmamak kaydıyla anlatmak ve geri adım atmalarını sağlamak. "*Rusların niyetinin açığa çıkması*" nedeniyle, Rus nüfuzu altına giren Tiflis'in etrafındaki Çıldır, Erzurum, Faş, Sohum ve Van valilikleri de olası propaganda ve saldırılara karşı hazırlıklıydılar[842]. Kaleler asker ve mühimmat ile takviye edildi[843].

Gürcistan'da ortaya çıkan yeni gelişmeler karşısında, Rus tehlikesine karşı ortak hareket etmek üzere "*Dağıstan tarafı, Lezgi kavmi ve İran hanları*"yla işbirliği yolu araştırıldı. Hanlara mektup ve hediyeler gönderilerek Ruslara karşı birleşme önerildi[844]. Rusların vaatlerle dolu telkinlerine kanmamaları tembihlendi ve amaçları anlatıldı[845]. Devletin hanlara yönelik faaliyetleri çok geçmeden semere vermeye başladı. Dağıstan ve İran hanları Çıldır Valisi Süleyman Paşa vasıtasıyla Ruslara karşı birlik oluşturacaklarını söylediler ve Osmanlı Devleti'nin yanında olduklarına ilişkin mesajları İstanbul'a ulaştırdılar[846]. Erdebil ve Karabağ hâkimleri de istenildiği anda Şark seraskerliği emrinde Ruslara karşı savaşa katılacaklarını bildirdiler[847]. Kafkas hanları üzerine

[841] Ahmed Vâsıf, Mehâsinü'l-Asar ve Hakâikü'l-Ahbar, s. 95.

[842] BOA.*HH*, Nr. 908, I. Abdülhamid'in hatt-ı hümâyûnu (1198).

[843] BOA.*CD*, Nr. 12428, Erzirim Valisi Süleyman Paşa'dan Sadarete tahrîrât (7 Ramazan 1198).

[844] BOA.*HH*, Nr. 910, I. Abdülhamid'in hatt-ı hümâyûnu (1198).

[845] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s.204.

[846] BOA.*HH*, Nr. 58/C, Selman Han'dan Çıldır Valisi Süleyman Paşa'ya mektup (1199).

[847] BOA.*HH*, Nr. 35, Erdebil Nazırı Ali Han'dan Çıldır Valisi Süleyman Paşa'ya mektup (1200); Nr. 35/A, Karabağ Hanı İbrahim Han'dan Çıldır Valisi Süleyman Paşa'ya mektup (1200).

kurulan, Ruslar ve Gürcülere karşı tek cephe oluşturma faaliyetleri böylece olumlu sonuç vermiş oldu. Hanlara gönderilen mektup ve hediyelerden sonra, çok geçmeden Dağıstan hanları Gürcistan üzerine akınlara başladılar.

Rusya da -Daryal Geçidi üzerinden Gürcistan'a kadar Ananur Yolu'nu açmasından sonra- Osmanlı Devleti'nin Kafkas hanları üzerindeki faaliyetlerini akâmete uğratmak için karşı atağa geçti. Aynı şekilde İran ve Dağıstan hanlarına hediyeler ve elçiler göndererek kendi yanına çekmeye çalıştı. Fakat İran ve Dağıstan hanları, Rusların Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak tekliflerini reddettiler. Hatta Hoy ve Revan hanları gelen elçileri bile kabul etmeyerek kovdular. Bunun üzerine Rusya, -Tiflis Hanı İrakli Han vasıtasıyla- Revan hanlığında taht mücadelelerine katılarak iktidardaki mevcut hanı öldürmek suretiyle yerine Rus taraftarı olan kardeşini geçirdi. Revan hanı olan bu kişi, Rusya'ya bağlı kalacağına işaret olarak iki oğlunu çok değerli hediyeler ile Rusya'ya gönderdi (Ağustos 1784)[818]. Ruslar, "*İran sahib-i ihtiyarlığı*" iddiasında bulunan Ali Murat Han'ı da elde etmişlerdi. Ali Murat Han, İran topraklarında olan hanları ortadan kaldırarak bağımsız ve güçlü bir iktidar kurmanın hayallerini kuruyordu. Bunun için ortamın uygun olmasını fırsat bilip Ruslardan yardım istedi. Rusya da İran'da kendisine taraftar kazanmak ve iç mücadeleler ile bölgedeki devlet ve hanlıkları zayıflatmak istediğinden onun yardım çağrısına olumlu cevap verdi. Ali Murat Han, bu amaçla Mirza Mehmed isimli bir adamını sefaretle Rusya'ya gönderdi. Ruslar, onun dönüşünde yanına bir de elçi katarak, kıymetli hediyelerle beraber Ali Murat Han'a gönderdiler. Sefir yolda iken Ali Murat Han ölüp yerine Cafer Han geçince Rus elçisi Tiflis'e dönmek zorunda kaldı[819].

Görüldüğü gibi, Rusya'nın İran ve Dağıstan hanlarını kendi tarafına çekmek için elçi ve hediyeler göndermesi, hanların onların taraflarına geçmelerinde etkili olmadı. Bilakis, Rusya'nın bölgedeki faaliyetleri, İran, Azarbaycan ve Dağıstan hanlarını Osmanlı Devleti'ne daha da yaklaştırdı. Neticede Kafkasyalılar "*kâfir-i bî-dini*" Kafkasya'dan atmak ve Tiflis ile Açıkbaş meliklerini yola getirmek için Gürcistan üzerine akınlara başladılar.

[818] BOA.*HH*, Nr. 1328, Karslı İbrahim Efendizade Müderris Mustafa Efendi'nin Erzurum Valisine tahrîrâtı (13 Şevval 1198).

[819] BOA.*HH*, Nr. 756, Van Muhafızı Ahmed Paşa'nın Çıldır Valisi Süleyman Paşa'ya âriza'sı (1199).

4 - Dağıstanlıların Gürcistan'a Akınları ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu

Gürcistan'ın Rus himayesine girmesi ve Rusların İran ve Dağıstan hanlarına mektuplar göndererek kendi taraflarına çekmeye çalışması üzerine Osmanlı Devleti de İran, Dağıstan ve Azerbaycan'daki hanları mektuplar göndermek ve hediyeler vermek suretiyle kendi tarafına çekmeye çalışmıştı. Osmanlı Devleti'nin Dağıstan ve Azerbaycan hanları ile irtibatını sağlayan ve Gürcistan'ı kontrol altında tutan önemli stratejik nokta Çıldır Eyaletiydi. Bu nedenle Çıldır Valisi Süleyman Paşa'ya hanlara iyi davranması tembih edilmiş ve onlara verilmek üzere kendisine hediyeler gönderilmişti. Çıldır Valisi'ne gönderilen bu emirler çerçevesinde Dağıstan (Lezgi) hanlarına da hediyeler gönderilmiş ve padişahın emirleri kendilerine verilmek suretiyle Çıldır taraflarına gelen gazi ve mücahitlere iyi davranılması tembihlenmişti. Çıldır'da iltifatlarla karşılanan Dağıstanlılar, kendilerine gösterilen alaka üzerine Çıldır'a akın etmeye başladılar[850].

Lezgiler, Çıldır'a geldikten sonra eski gelenekleri üzere Tiflis'e bağlı yerleşim birimlerinde yağma ve talan hareketlerinde bulunuyorlardı. Yağma ve talanın andlaşma şartlarına aykırı olması sebebiyle, Süleyman Paşa çok zor durumda kalıyordu. Paşa, ileride zor durumda kalınılmaması için Lezgilerin Çıldır'a geldikten sonraki faaliyetlerini Sadrazam Halil Hamit Paşa'ya bildirdi. Fakat bu sırada Hamid Paşa azledilip yerine Ali Paşa geçtiği için kendisine bir cevabî yazı gelmesi gecikti[851]. Bu sıralarda Çıldır'a gelen Dağıstanlılar, Tiflis'e de saldırdılar. Bir çok ganimet ve esirlerle geri dönüşlerinde Rus ve Gürcü askerlerinin top ve silahlı saldırılarına uğradılar. Çok sayıda esir ve ölü verdikten sonra ancak Çıldır'a dönebildiler. Lezgilerin Osmanlı topraklarından Ruslara ve Gürcülere saldırısı Küçük Kaynarca Andlaşmasına göre kabul edilecek bir olay değildi. Çıldır'daki gelişmeler Osmanlı Divanı'nda da tartışıldı. Müzakereler neticesinde Rusların, Dağıstanlıların Gürcistan'a saldırılarını andlaşmanın ihlâli sayabileceklerinden, Lezgilere alenen yardımın imkânsız olması sebebiyle, bir daha Rusların saldırılarına sebebiyet verecek davranışlarda bulunulmaması hususları Çıldır Valisi'ne tembihlendi. Osmanlı hükümeti, diğer olaylarda olduğu gibi Lezgi hadiselerinde de hem andlaşmanın ihlalini

[850] *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dair...*, I ,s.72.

[851] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet, III*, s . 248.

gerektirecek bir hareket içinde görünmek istemiyordu, hem de Lezgilerin devletten uzaklaşmalarına sebep verecek bir davranıştan kaçınıyordu[852]. Bu nedenle Çıldır'daki olaylarla ilgili Reisülküttapla görüşmesinde valinin azli ve tazminat talebinde bulunan Boulgakof'a, olaylara sebebiyet verenin Tiflis hanı olduğu ve Dağıstan ve İran hanlarının arazilerinin sürekli bu han tarafından yağmalandığı tezi ileri sürüldü. İran ve Dağıstan'daki Müslümanların halifesi olan padişah onlara yardım etmekle görevliydi[853].

Osmanlı Devleti, Dağıstanlıların Tiflis'e yaptıkları akınlara engel olmaya çalışıyordu. Fakat, Gürcistan ve Kırım üzerine yığınak yapan Rusya ile mücadele edebilmek için de el altından Dağıstanlılara askerî, siyasî ve ekonomik yardımda bulunmayı Kafkasya politikasının ana ilkelerinden birisi haline getirmişti. Osmanlı Devleti'nin bu politikası gereği Dağıstanlılar, her zaman Tiflis üzerine akınlar yapmaya hazırlıklı bulunuyorlardı. Bu akınlardan biri de Haziran 1784'de Avar Hâkimi Ummu Han, Congetay Hâkimi Ali Sultan, Akuşa Kadısı ve diğer ümera ve rüesanın ittifakıyla Tiflis Hanı üzerine yapıldı. Çıldır Valisi Süleymen Paşa, Dağıstanlıların seferine engel olmaya çalıştıysa da girişiminde başarılı olamadı. Tiflis üzerine gelen Ummu Han, kaleyi alamayınca önüne gelen yerleri yakıp yıkarak, Tiflis Hanı'nın madenleri olan Gümüşhane Kalesi'ni aldı ve 400 kişiyi öldürüp 1000 kadarını da esir etti. Buradan Ahılkelek Sahrası'na geçtiler[854]. Dağıstanlılar'a maddî yardımda bulunuldu. Hanlara ve ümeraya samur kürk, murassa' kılıç, hilat, tüfek ve altınlar verildi. Çarpışmalarda atları kaybolan veya yaralanan askerlere yeni atlar verildi. Çıldır Valisi, Dağıstanlıların memleketlerine geri gitmesi taraftarıydı. Fakat, Dağıstanlıların hedefi Süleyman Paşa'dan top, mühimmat ve zahire gibi takviye mühimmatlar alarak Tiflis Kalesi üzerine yürümekti[855]. Süleyman Paşa onları güçlükle ikna ederek Dağıstan'a geri dönmelerini sağladı (Kasım 1785). Fakat bu arada Dağıstanlılara toplam 50 bin kuruş civarında masraf

[852] BOA.*A.AMD*., Nr. 25/20, I. Abdülhamid'in hatt-ı hümâyûnu.

[853] Ahmed Vâsıf, *Mehasinü'l-Asâr ve Hakâikü'l-Ahbar*, s. 306.

[854] BOA. *HH*. Nr. 1338, Çıldır Valisi Süleyman Paşa'dan Erzurum Valisi'ne tahrîrat (9 Muharrem 1200).

[855] Bu sırada Dağıstanlıların bir kolu Tiflis'e 4 saat mesafede bulunan Lori kalesini kuşattılar ve aldılar. Bu kuşatmada Dağıstanlılardan 400 şehit ve 700 yaralı olurken, Gürcülerden ölenlerin hesabı belli değildi. Bu olaydan sonra, Tiflis Hanı İrakli Han, Kendi malını ve çocuklarını Tahet Kalesi'ne naklettikten sonra, Tiflis Kalesi'nin imdadına gitti. Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III,s 249.

yapıldı[856]. Osmanlı hükümetinin önceleri Dağıstanlılara yardım ederken, daha sonra Çıldır valisi vasıtasıyla memleketlerine dönmeleri için onlara baskı uygulamasının sebebi, serbest hareket etmeye alışmış bu nizamsız topluluğun etraftaki Müslüman köylerine yağma hareketleri içinde bulunmalarını önlemek kadar, Rusya'nın bu meseleyi siyasî bir dava haline getirme endişesinden kaynaklanmaktaydı.

Gürcistan üzerinden Dağıstan'a dönen Ummu Han ve Ali Han Kertil Boğazı'ndan geçip Dahan adlı Gürcü kalesini kuşattılar. Kaledekileri kılıçtan geçirerek, kontrol altına aldılar. Fakat kendi askerleri arasında da çok sayıda yaralı bulunuyordu. Bu şekilde bir yere gidemeyeceklerini anlayınca bir müddet sonra, Çıldır Valisi Süleyman Paşa'ya tekrar müracaat ederek, kaleyi kuşatmaları sırasında çok sayıda askerlerinin yaralı olduğunu, mevsimin de kış olması sebebiyle bahara kadar Çıldır civarında kalmalarına müsaade etmesini istediler. Süleyman Paşa, Dağıstanlıların bu isteğini İstanbul'a bildirdi. Bu sırada Kırım'ın elden çıkması üzerine Kafkasya ile özel olarak ilgilenen Osmanlı hükümeti konuyu görüşmek için özel bir toplantı yaptı. Toplantıda yapılan müzakereler sonucu Dağıstanlıların bahara kadar Çıldır civarında kalmalarına müsaade edilirken, masraflarına karşılık olarak Erzurum Valisi'nin darphaneye gönderecek olduğu borcundan 50 bin kuruş tahsis edildi. Dağıstanlıların Tiflis'e yönelik saldırıları sırasında çok sayıda Müslüman Lezgi ölmüş ve yaralanmışsa da Tiflis Hanlığı tamamen dağılma noktasına geldi. Bu saldırılarda Tiflis hanlığının eğitilmiş askerleri imha edilmiş, halk ise Revan ve Karabağ taraflarına kaçmıştı. Ayrıca 4 bin haneden fazla Tiflisli, Kars hududuna nakledilmişse de bunların mal ve hayvanlarını o bölgedeki aşiretler talan ettiklerinden bu kimseler orada da duramayıp Çıldır taraflarına geldiler[857]. Öte yandan, Lezgiler Ermenistan'a da saldırarak kutsal Eçmiazin Manastırı'nı yağma ettiler. Ruslara tam bir itikatla bağlı bulunan patriği kaçmaya zorladılar[858].

Dağıstan askerlerinin Tiflis'e saldırısını öğrenen Rusya, bunu serhatlerdeki Osmanlı memurlarının gömemezlikten gelmesine ve teşvik etmelerine hamlederek, Tiflis'e top ve asker gönderdi. Rusya'nın Tiflis'

[856] BOA.*CH*, Nr. 1307, Sadrazam'a, Dağıstan ve Azerbaycan ahâlisi ile ilgili mektup (Selh Zilhicce 1199); Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Mlünâsebetlere Dair..., I, s.106.

[857] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 350.

[858] Yorga, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 43.

e yaptığı yığınağı Çıldır Valisi Süleyman Paşa'dan başka, Fransa da İstanbul'daki elçisi vasıtasıyla Sadrazam'a bildirdi. Bu gelişmeler üzerine Çıldır, Faş ve Batum kaleleri askerler ve mühimmatlarla takviye edildi[859].

Rusya, Tiflis'e top ve asker takviyesi yaptıktan sonra, bu işe Çıldır Valisi'nin sebep verdiğini söyleyip, uğranılan zararların tazmin edilmesi ve valinin azledilmesi için Osmanlı hükümetine müracaat etti. Rus elçisi, Reisülküttap Ataullah Efendi ile bu konuda yaptığı bir görüşmede şayet vali azledilmez ise Rusya'nın misilleme olarak Çıldır vilâyetine saldıracağını ima etti. Osmanlı Devleti, Dağıstanlılar ile Gürcüler arasındaki düşmanlığın çok eskilere dayandığı görüşünü savunuyordu ve Rusların Çıldır'a saldırması halinde misillemede bulunmayı düşünüyordu. Çıldır'a Rus saldırısı durumunda andlaşmayı bozacak taraf resmen Rusya olacaktı[860]. Gürcistan meselesi ile ilgili Rus elçisiyle bir çok müzakereler daha yapıldıysa da değişen bir şey olmadı. Hatta, 1787 yılında Rusya'ya savaş ilân edilmesinin en önemli sebeplerinden birisini Gürcistan meselesi oluşturmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin, Dağıstanlıların Gürcistan üzerine yaptığı akınlar karşısındaki tutumu çoğu zaman istikrarlı değildi. Bu akınlar sonucunda, onlara koruyuculuk etmek ve muhtelif hediyeler verilmekle yekinilirken, buna karşılık daha önce Dağıstan'a gönderilen mektuplarda daha cesur ifadeler kullanılmıştır. Devletin böyle istikrarsız tavır takınmasının sebebi, Rusya'nın bu olayı bahane ederek andlaşmayı bozacağı ve savaş ilân edeceği endişesinden kaynaklanmaktaydı[861].

Osmanlı hükümeti, Çıldır Valisi Süleyman Paşa vasıtasıyla, kendi etrafında toplamak için Dağıstanlılara ve Kafkasya'daki hanlara mektuplar ve hediyeler gönderiyordu[862]. 1784 yılında Gürcistan'a vuku bulan Dağıstan askerlerinin seferinde Osmanlı Devleti'nin çekimser davranması, bu meseleye Rusya'nın da karışması endişesinden kaynaklanmaktaydı. Nitekim, bu meseleler ile ilgili Rus elçisiyle yapılan görüşmelerde verilen cevapların Dağıstanlıları incitmemesine dikkat

[859] Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Asâr ve Hakâikü'l-Alıbar*, s.329.

[860] Ahmed Vâsıf, *Mehasinü'lAsâr ve Hakâikü'l-Alıbar*, s.354.

[861] Cemal Gökçe, Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Politikası, s.86.

[862] *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dair*.., I, s.105.

edilmiştir. Gürcistan'ı baştan başa yağmalayarak Gümüşhane Kalesi'ne kadar gelen askerlere, yukarıda da açıklandığı gibi çeşitli hediyeler ve masrafı Osmanlı hükümeti tarafından görülmek üzere bahara kadar kışlama imkânı verilmişti. Osmanlı Devleti, sadece iki noktada çekimser davranmaktaydı. Bunlardan birincisi, Dağıstanlıları el altından ve sürekli olarak desteklediği ve hatta askerî yönlerden takviye ettiği halde, diplomatik ilişkilerde bunu reddediyor ve Dağıstanlıların hareketlerini tasvip etmediğini ve kendi kontrolü dışında olduğunu söylüyordu. İkincisi de, Dağıstanlılara el altından verdiği güvenceye rağmen, daha sonra bunu eyleme dönüştüremiyordu. Sergilenen bu tutum ile de Dağıstanlıların Gürcülere karşı yürüttüğü mücadeleden olumlu sonuçlar alınamıyordu. Bu nedenle, Osmanlı Devleti, Gürcistan mücadelesinde hem hukûken ve hem de fiilen haklı olmasına rağmen, takip edilen politikalar yüzünden başarılı olamıyordu.

III. BÖLÜM

KIRIM

Yaklaşık üç yüz yıldan beri Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunan Kırım, Küçük Kaynarca Andlaşması'nın üçüncü maddesi ile beraber siyasî ve ekonomik yönden sözde istiklâlini elde etti[863]. Dînî yönden ise hilafet makamı olması hasebiyle Osmanlı Devleti'ne bağlı kalması kararlaştırıldı. Kırım ile ilgili andlaşmanın üçüncü maddesi şu hükümleri ihtiva ediyordu:

"Kırım, Bucak, Kuban, Yedisan, Canboyluk ve Yediçkül Tatarları hiç bir devlete tâbi' olmadan tamamen serbest olacaklardır. Kırım Tatarları kendi Hanlarını eski kanunları ve adetlerine göre "âl-i Cengiz" soyundan serbestçe seçeceklerdir. Tatarlar, istiklâllerine zarar vermemek suretiyle dinî işlerde hilafet makamına bağlı bulunacaklardır. Rusya Devleti'ne tahsis olunan Kerç ve Yenikale arazi ve limanlarından başka Kırım ve Kuban yörelerinde istilâ olunan kasaba, kale ve yerleşim alanları ile Berda, Konskivodi ve Özi suyu Nehri'nin Aksu ve Turla nehirleri arasında kalan araziler Leh hududuna varıncaya kadar Tatarlara bırakılacaktır. Özi Kalesi Osmanlı Devleti'ne terk edilecektir. Andlaşmanın mübadelesinden sonra Rusya, Kırım'dan askerlerini çekecektir. Osmanlı Devleti Kırım, Kuban ve Taman'da bulunan tüm kaleler, kasabalar ve yerleşim yerleri üzerindeki cüz'î ve küllî her türlü haklarından vazgeçecektir. İki devlet Kırım'a muhafaza askeri veya başka ad altında kuvvet göndermeyecektir". Buna göre Kırım Hanı, ulema, mirzalar ve ileri gelenler tarafından seçilecekti. Osmanlı Devleti, han seçimine karışmayacaktı. Rusya, Kırım'ın serbestliğini andlaşmaya derc ettirirken bundan şu maksatları gütmekteydi[864]:

[863] Kırım Hanlığı'nın kurucusu Hacı Giray'dır. Osmanlılar Kırım'daki iç kargaşadan yararlanarak Kefe ve diğer limanları fethedince, Hanlık mevkiinde istikrar görmek isteyen Giraylar onun himayesini kabul etmişlerdir. Bu durum iki tarafça imzalanan bir andlaşma ile resmiyet kazanmıştır (1475), Halil İnalcık, Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Himayesi Altına Girmesi meselesi", *III. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara 1948, s. 478-489.

[864] Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul 1979, s.37; Nesepleri Cuci Hanın 13. oğlu Togay Timur'a bağlanan Kırım Hanlığı aristokratik bir yapıya sahip bulunuyordu. Hanlık bu yapısını XVIII. yüzyıla kadar aynen

a) Osmanlı Devleti'nin Kırım işlerine müdahalesini önlemek.

b) Hanların azil ve nasbında ayrılıklar meydana geleceğinden, bu suretle Kırım'a müdahale imkânını bulmak.

c) Cengiz sülalesine mensup her Han kendisinin seçimini arzu edeceğinden bu suretle hanlar arasına nifak sokmak.

d) Karışıklıkları önlemek bahanesiyle Kırım'a asker sokarak arzu ettiği kişiyi Kırım Hanı seçtirmek.

e) Bizzat seçtirdiği Han vasıtasıyla da Kırım'da söz sahibi olmak.

Kırım'ın bağımsızlığı, halkın iradesi dışında ortaya çıktığından çok geçmeden aralarında ihtilaf çıkması kaçınılmaz görünüyordu. Rusya, bu fırsattan istifade ile Kırım işlerine rahatça müdahale etme imkânı bulacaktı. Bu nedenle, Kırım'a bağımsızlık verilmesi burayı her an Rus müdahalesine açık hale getirmiştir. Küçük Kaynarca Andlaşması ile Kırım'a bağımsızlık verilmekle Rusya'nın ileriye matuf olarak güttüğü bu amaçlar dikkate alındığında, Kırım'ın iki devlet arasında çekişmelere sebep olacağı tâbii bulunmaktaydı.

A - ANDLAŞMA SONRASI KIRIM'DA OSMANLI-RUS NÜFUZ MÜCADELESİ

1 - Sahib Giray'ın Kırım Han'ı Seçilmesi

Küçük Kaynarca Andlaşması'nı müteakip, Kırım ileri gelenleri savaş sırasında III. Selim Giray'ın deniz yoluyla İstanbul'a kaçması üzerine Han vekili intihap ettikleri Sahib Giray'ı asâleten Kırım Hanı seçtiler. Kırım Han'ı seçilen Sahib Giray da kendisine Kalgay[865] olarak kardeşi Şahin Giray'ı seçti[866].

Kırım'a bağımsızlık verilmekle beraber, Tatarlar asırlardır bağlı bulundukları Osmanlılardan ayrılmayı içlerine sindiremiyorlardı. Bu maksatla nüfuzlu kişiler ve ulema, han olarak seçtikleri Sahib Giray'a, bağımsızlık şartlarını bırakması ve Osmanlılara dönmesi hususunda baskılar yapmaya başladılar. Osmanlı Devleti'nin himayesinden çıkmış

---

muhafaza etmiştir. Muzaffer Ürekli, "Hacı Giray'ın Ataları", *Emel*, İstanbul 1983, 135, s. 205; Halil İnalcık, "Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Giray Döneminde Kırım Hanlığı", *Emel*, İstanbul 1983, 135, s.51.

[865] Kalgay: Kırım Hanının veliahdı hakkında kullanılan bir tâbirdir. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1983, s. 151.

[866] Halim Giray, *Gülbün-i Hanan*, İstanbul 1322, s. 121.

olmakla yalnız ve yardımcısız kaldıklarını düşünüyorlardı. Andlaşmanın imzalanmasını müteakip Kırım hükümeti, ulema, mirzalar ve ileri gelenlerden bir heyeti Osmanlı hükümetine yollayarak, halkın istekleri doğrultusunda, Kırım hanlarının eskiden olduğu gibi yine, Osmanlı Devleti tarafından tayin edilmesini, teşrifat ve menşur gönderilmesini, para ve hutbenin padişah adına okunmasını ve Kırım Hanı olarak Sahib Giray'ın tanınmasını talep ettiler. Kırım'dan gelen heyetin getirdiği teklifler Osmanlı hükümeti tarafından incelemeye alındı[867]. Aslında, Kırım'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılmasına Kırımlılar kadar Osmanlı hükümeti ve halkı da üzülüyordu. Kırım, asırlardır dinî, sosyal ve ekonomik yönden Osmanlı ile bütünleşmişti. Bu nedenle, Osmanlı hükümetinin, Kırımlıların "*bizi yalnız bırakmayın*" feryadına duyarsız kalması mümkün değildi. Fakat, andlaşmaya göre Kırımlıları tekrar Osmanlı yönetimi altına almak imkânsızdı. Bu konuda bir çok müzakereler yapıldı. Müzakereler sonunda, andlaşma gereği Kırımlıların isteğinin kabul edilmesi uygun görülmemekle beraber, andlaşmadaki "*umûr-ı mülkîyelerine halel getirilmeyerek umûr-ı mezhebiyelerinin halife olan Osmanlı padişahı tarafından görülmesi*" maddesinden istifade ile teşrifat gönderilmesi, hutbede padişahın adının zikredilmesi, sikkenin halifenin ismiyle kesilmesi ve Kırım kadılarına şer'i ahkâmı icra etmeleri için mürâsele yollanması hususlarında görüş birliğine varıldı[868]. Ayrıca, Kırımlıların müracaatı ve Osmanlı hükümetinin aldığı kararlar Reisülküttap İsmail Raif Bey tarafından Rus Generali Romanzow'a bir takrirle bildirildi. Romanzow, ileride iki devlet arasında ihtilaf çıkaracak bu teklifleri tereddütsüz kabul etti[869]. Ona göre bu tür ihtilaflar Ruslara uygun gördükleri anda müdahale imkânı yaratacaktı. Osmanlı hükümeti ise işin inceliğini henüz sezemediğinden, mevcut durumun ileride Rusya lehine de kullanılabileceğini anlayamıyordu. Bu nedenle Kırım'dan gelen heyetin istekleri doğrultusunda, Sahib Giray'a berat ve teşrifat gönderildiği gibi, hutbe ve sikkelerde Padişah I. Abdülhamid'in adının zikredilebileceği bildirildi. Sahib Giray'a gidecek olan teşrifat, Dergâh-ı mu'alla Kapıcıbaşılarından Ebu Bekir Paşazâde Miralem Mehmed Bey ile Kırım'a gönderildi (Ocak 1775). Gönderilen teşrifat

[867] Sadullah Enverî, *Tarih*, s. 30a; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, İstanbul 1309, s. 5.

[868] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, Ankara 1988, 443.

[869] Sadullah Enverî, *Tarih*, s. 30b.

bir adet samur hilat, bir kabza murassa kılıç, bir pırlantalı tirkeş, bir samur kalpak, iki çifte sorguç ve 3 bin altından ibaret bulunuyordu[870].

Miralem Mehmed Bey'in götürdüğü teşrifat Kırım'a vardığında Kırımlılar, serbestiyetin muhafaza edildiğini; Yenikale, Kerç, Kılburun ve Kırım'ın kara yönünden yol ve geçitlerinin Rusların elinde kaldığını öğrenince bu duruma tekrar itiraz ederek Sahib Giray'ın aleyhinde propaganda yapmaya başladılar. Gerçi bu sıralarda, Kırım Hanlığı'nda gözü olan Devlet Giray da el altından Kırımlıları iktidardaki Sahib Giray aleyhine kışkırtıyordu. Sahib Giray, iktidarını muhafaza etmek için halk üzerinde yeterli bir sempati uyandıramadıktan başka, Ruslar ile de sıkı bir işbirliği yapamamıştı. Hatta, Rusların Kırım'da devamlı ikamete memur temsilcisi Veselitskii'yi tevkif ettirmişti[871]. 1775 yılı başlarında Devlet Giray'ın tutumları endişe yaratmaya başladı. Abaza ve Çerkesler de Kırım Devleti'nin bağımsızlığını tanımıyorlar ve eskiden olduğu gibi padişaha tâbi olmakta devam ediyorlardı. Bu durum, Kırım Hanlığında gözü olan Devlet Giray'ın işine yarıyordu. Kendisi Abaza, Çerkes ve Nogaylardan başka sâbık Kırım seraskeri Canikli Ali Paşa'nın da desteğini alıyordu. Kefe'yi kendisine merkez yaparak, Hanlık makamına oturmak için şartları kendisine göre ayarlamayı başaran Devlet Giray, Kırım halkının Osmanlı Devleti'nden ayrılması nedeniyle içinde bulunduğu hoşnutsuzluğu da istismar etmekten geri kalmadı. Ahâliyi, Sahib Giray aleyhine kışkırtarak, kendisinin bağımsızlığa karşı çıktığını, Kerç, Yenikale ve Kılburun'u Ruslardan geri alacağını söylüyordu. Kırım'da Devlet Giray lehine oluşan hava, halkın ve ileri gelen kişilerin kendi aleyhine geçtiğini gören Sahib Giray'ı endişeye sevk etti. Osmanlı hükümeti, Rusya ile ilişkilerde pürüz çıkarmama gayesiyle Kırımlıların bağımsızlığının kaldırılması ve tekrar Osmanlı tâbiiliğine girilmesi isteklerini andlaşmaya aykırı bulduğundan, mevcut durumu değerlendirmek üzere Kırım halkı, alimler, şeyhler, kumandanlar ve ahâlinin ileri gelenleri, Canikli Ali Paşa ve Miralem Mehmed Bey'in de katıldığı büyük bir toplantı yapıldı. Toplantıda, Sahib Giray'ın zaruret karşısında seçildiği, onun zamanında istenmeyen bir sürü olaylar olduğu belirtildikten sonra Devlet Giray'ın

[870] BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/38, Kırım Hanı Sahib Giray'a Nişan teşrifatı gönderildiğine dair mektup (Zilka'de 1188); *A.DVN.DVE*, Nr. 1/9, Kırım Hanı Sahib Giray'a Nişan teşrifatı gönderildiğine dair mektup (27 Zilka'de 1188).

[871] Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı 1772-1782", Çev. Refhan Dedeoğlu, *Emel*, 13/76, s. 24.

hanlık makamına getirilmesi fikri ağır basmaya başladı. Sahib Giray'ın toplantıya katılmaması bile eleştirildi. Toplantı sonunda bir heyet Hanın yanına giderek, serbestiyeti istemediklerini ve kendisine de güvenleri kalmadığını bildirdi[872].

Devlet Giray'ın Kırım ileri gelenleri, Mirzalar, Nogaylar ve Canikli Ali Paşa'nın desteğini aldıktan sonra, Kırım'daki umumî havanın kendi lehine olmasını da iyi değerlendirerek Hanlık makamına gelmesi an meselesiydi. Fakat, bu havanın oluşması için onun propaganda ettiği serbestliği tanımama, Kerç, Yenikale ve Kılburun'u Ruslardan geri alma vaatleri, Kırım'daki siyasî, sosyal ve askerî durum dikkate alındığında imkânsız görünüyordu. İşte Sahib Giray, Kırım'da kendisi aleyhine oluşan siyasi atmosfer karşısında fazla direnme gösteremeyerek, biraz da can korkusu ile Kırım'ı terk etme kararı aldı. Kendisini bekleyen gemiye binerek Boğaziçi'ne geldi ve durumu Osmanlı hükümetine bildirdi (Nisan 1775)[873].

2 - IV. Devlet Giray'ın Hanlığı

Osmanlı hükümeti, Küçük Kaynarca Anlaşması'nı müteakip eski Kırım Seraskeri Canikli Ali Paşa ile Kırım'ı Rus işgalinden kurtarmaya memur Devlet Giray'ı Rumeli'de istediği çiftliklerden birinde ikamet etmek üzere geri çağırmıştı. Devlet Giray, bu ana kadar yaptığı hizmetlere mükâfat olarak ödüllendirilmiş olacaktı[874]. Fakat, Devlet Giray Rumeli'ye gelip sakin bir hayat sürdürmek yerine kendisini Hanlık makamına kadar getirecek bir mücadele içinde olmayı ve Kırım'da kalmayı tercih etti. Anlaşmayı müteakip Sahib Giray'ın Hanlığa seçilmesi üzerine Kırım'da mevcut siyasî ve sosyal durumu onun aley-

[872] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s.16.

[873] Sadullah Enverî, *Tarih*, s. 37a; Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı 1772-1782", 13/76 s.25; Sahib Giray, Boğaziçine geldikten sonra kendi isteği doğrultusunda Rumeli bölgesine gönderilerek Çatalca kasabasında ikamete tâbi tutuldu. Burada kendisine çiftlik ve aylık bağlandı. Mart 1807'de vefat edince Ferhat Paşa Camii kabristanlığında defnedilmiştir. Halim Giray, *Gülbün-i Hanan*, s.121; Sahib Giray, Çatalca'ya yerleştikten sonra, kendisine maktul kimselerin harap konaklarının verildiğini, verilen aylığın da geçimine yetmediğini ve adamlarının aç ve sıkıntılı olduğunu ileri sürüp boğazda bir çiftliğe yerleştirilmesini talep etti. Fakat sahip Giray'ın bu müracaatı Kırım meselesi daha zor bir döneme girdiği ve Kırım'dan çok sayıda selâtin, ümera, şirin, mirza ve halkın gelmesiyle devlete külliyetli masrafa mal olduğundan bir sonuç vermedi. BOA.*A.AMD.KRM*, Nr. 1/64, Eski Kırım Hanı Sahib Giray'dan Sadaret'ee takrir (1197).

[874] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 166/245-2, Eski Kırım Hanı Sahib Giray'a hüküm (Evâsıt-ı Şevval 1188).

hine kullanmaya başladı. Özellikle, Kırım'ın bağımsızlığını tanımayacağı, Kerç, Yenikale ve Kılburun'u Ruslardan geri alacağı şeklinde propaganda yapmaya başladı. Bu dönemde ahâlinin fikriyatını celbeden bu sözler kısa zamanda etkisini gösterdi ve mevcut sosyal hava Devlet Giray tarafına dönmeye başladı. Hatta Sahib Giray'dan memnun olmayan Tatarlar ve kabileler İstanbul'a gönderdikleri habercilerle Devlet Giray'ın Han olarak atanmasını istemeye başladılar[875].

Sahib Giray'ın, kendisine yapılan baskılar sonucu Nisan 1775'de Kırım'ı terk etmesi üzerine Kırım ileri gelenleri, mirzalar ve Nogayların desteğiyle Devlet Giray, Hanlık makamına getirildi. Devlet Giray, Kırım Hanlığına oturduktan sonra, kardeşleri Şehbaz Giray'ı Kalgay ve Mübarek Giray'ı da Nureddin olarak atadı. Göreve başladıktan sonra ilk iş olarak Şehbaz Giray ve Mübarek Giray Sultanların da içinde bulunduğu ağa ve mirzalardan oluşan bir heyeti İstanbul'a gönderdi (Haziran 1775)[876]. Rusya'nın, Devlet Giray'ın iktidarı ele geçirmesine ses çıkarmaması bu hareketi tasvip ettiği anlamına gelmiyordu. Bilakis, gizlice onu iktidardan atma çarelerini araştırıyordu. Devlet Giray da iktidarını sağlam temellere dayandırmak için Ruslarla vuku bulacak bir ihtilafa meydan vermemeye dikkat ediyordu. Bir iyi niyet nişanesi olarak iktidara geldikten hemen sonra Sahib Giray'ın tevkif ettirdiği Rus temsilcisi Velilitskii'yi serbest bıraktı. Yeni Han Kırım ahâlisinin desteğini almasına rağmen, kendisini Kuban'da desteklemiş olan Nogaylarla işbirliği içerisine girmedi[877].

Devlet Giray'ın iktidarı, Kırım'daki siyasî ve sosyal yapı gereği kaygan bir zemin üzerine kurulmuştu. İktidarının uzun ömürlü olması Rusya'nın Kırım'a müdahale etmemesine bağlı bulunuyordu. Fakat, iktidara gelmeden önce halka söz verdiği serbestiyeti kabul etmeme, Kerç, Yenikale ve Kılburun'u Ruslardan geri alabilmek için de Osmanlı Devleti'nin yardımı şart gözüküyordu. Bu nedenle İstanbul'a giden Şehbaz ve Mübarek Giray sultanlardan başka, Kırım Kazaskeri

[875] Çerkes kabilerinden Zan kabilesi de beylerin ortak görüşünü içeren bir mahzarı Mengli Giray sultan ve Temür Sultan ile İstanbul'a ulaştırdılar. BOA.*A.AMD.KRM*, Nr. 1/23,Kırım bey ve mirzalarından Sadaret'ee arzuhâl.

[876] Sadullah Enveri, *Tarih-i Enveri*, Süleymaniye Ktp. Ali Emiri-Tarih, Nr. 67, s. 49; Osmanlı hükümeti Kırım'dan gelen bu ikinci heyete boğazda bir konak kiralayarak, Abdi Ağa kendilerine mihmandar tayin olundu. Heyetin tüm konaklama ve iaşe masrafları hazine tarafından karşılandı. BOA.*CH*, Nr. 6099, Başmuhasebe'den Sadaret'e arzuhâl (28 Rebî'u'l-evvel 1189).

[877] Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı 1772-1782", 13/76.26.

Feyzullah Efendi, Şirin ocağının[878] dört kabilesinin her birinden birer mirza, alimlerden eski Kırım Kadısı Abdurrahman Efendi, Kırım'ın ileri gelen kişilerinden bir çok kumandan, ağa ve mirzalardan müteşekkil heyetin Osmanlı hükümetinden, önceki heyetin isteklerinden farklı olmayan talepleri vardı. Heyet, Sadrazam Bolulu İzzet Mehmed Paşa'dan, serbestliği iyi karşılamadıklarını, Yenikale, Kerç ve Kılburun kaleleri Rusların elinde kaldığı takdirde istenmeyen hallerin ortaya çıkacağını ifade ile, adı geçen kalelerin ve Kırım topraklarının bir karışının bile Ruslara bırakılmamasını ve vilâyetlerinin eski statüsüne kavuşturulmasını istediler. Bu istekleri kabul edilmediği takdirde Kırım'da oturmalarına imkân olmadığından Osmanlı topraklarında iskân edilmeleri için kendilerine yer gösterilmesini talep ettiler[879].

Kırımlıların isteklerinin kabulü Küçük Kaynarca Anlaşması'nın ihlâli anlamına geliyordu. Fakat, bu isteklerin bütünüyle gözardı edilmesinin de Kırımlıları Osmanlı Devleti'ne küstüreceği gerekçesiyle hemen reddedilmesi düşünülemezdi. Konunun tartışılması için Haziran sonunda I. Abdülhamid'in de katılımıyla umumî bir toplantı yapıldı. Toplantıda, Tatarların taleplerinin kabul edilmesinin andlaşmaya aykırı olduğu, fakat onları ümitsizliğe sevk etmemek ve "*Osmanlı Devleti bize sahip çıkmıyor*" dedirtmemek için Rus elçisinin gelişine kadar kendilerine cevap verilmemesi kararlaştırıldı. Rus elçisi geldiğinde ise Tatar heyetinden birisi reisleri sıfatıyla toplantıya çağırılacaktı. Toplantıda gördüklerini Kırım'da anlatacak *ve "Osmanlı Devleti Kırım'a yardım etmiyor*" diye çıkabilecek söylentilerin önüne geçilmiş olunacaktı. Bunun üzerine toplantıda alınan kararlar heyet onuruna verilen bir ziyâfette kendilerine iletilerek, Rus elçisi geldikten sonra isteklerinin yerine getirileceği söylendi[880]. Fakat, yine de Devlet Giray'a, Karahisârî Ahmed Bey ile Hanlık menşuru ve teşrifat gönderildi.

Kırım Hanı Devlet Giray'a İstanbul'dan menşur ve teşrifat gönderilirken Ruslar da Kırım'da rahat durmuyordu. Kırım'da sürekli kendi

[878] Şirin beyleri, Han neslinden sonra Kırım ordusunda birinci yeri işgal ederdi. Şirin beylerinin kendilerine mahsus alametleri vardı. Bu alametler Osmanlı sultanları tarafından verilmişti. Hanlık devrinde Kırım'a çok faydaları olan Şirinlerin büyük kısmı Kırım'ın işgali üzerine Han ve Hanzâdelerle Kırım'ı terk ederek göçmüşlerdir. Abdullah Soysal, "Kırım Hanlığında Asilzadeler", *Emel*, (1883), 135, s. 14.

[879] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 20.

[880] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 20.

emellerine hizmet edecek bir topluluk oluşturmak için para ile kendilerine taraftar topluyorlar ve el altından halkı ve Kırım ileri gelenlerini Devlet Giray aleyhine teşkilatlandırıyorlardı. Rusların faaliyetleri sonucu 1775 yılı sonlarına doğru Kırım halkı ve uleması Devlet Giray'dan memnun olmadıklarını şikâyete başladılar. Aynı yıl içinde bir çok ulema, mirza ve Kırım ileri gelenleri İstanbul'a göç ettiler. Öte yandan Rusya, Kuban'da Nogayların başına getirdiği Şahin Giray'ı ileride Han yapmak istediğinden Kırım'da bir karışıklığa zemin hazırlamak için Osmanlı Devleti'ni Kırım'dan gelen heyeti kabul etmek, Devlet Giray'ı Han olarak tanıyıp ona eskisi gibi Hanlık beratı göndermek ve Kırım'ın iç işlerine karışmakla itham etmekteydi. Osmanlı Devleti de Rusya'yı Kırım Hanlığında entrikalar çevirerek taraftarlarını isyana hazırlayıp kargaşalıklar çıkarmak ve içişlerine karışmakla karşı suçlamalarda bulunuyordu[881].

İki ülke arasında karşılıklı suçlamalar cereyan ederken, Rusya 1775'te General Pozorovskii idaresinde Or Kapısı'na büyük bir ordu gönderdi. Azak'a da askerî birlikler sevk edildi. Rusya, bir yandan da Kırım ileri gelenlerini ve halkı Devlet Giray'dan soğutmak için el altından propaganda yapıyordu. Rusların bu propagandaları ve faaliyetleri sonucu Kırım'da Devlet Giray lehine olan hava 1776 yılı başından sonra daha da değişmeye başladı ve muhalif seslerin yükselmesine sebep oldu. Gelişmeler karşısında Devlet Giray, tahtını sağlama almak ve Rusya'nın yeni bir Han seçmesini önlemek amacıyla Osmanlı hükümetinden Hanlığın veraset yolu ile geçmesine müsaade etmesini istedi. Han atama geleneğine aykırı olması sebebiyle, dış politikasının esaslarından birisi andlaşmaya bağlılık olan Osmanlı hükümeti tarafından bu isteğin kabul edilmesi imkânsızdı. Kabul edilmesi halinde ise Rusya'nın müdahalesine neden olabilirdi. Devlet Giray'ın bu teşebbüsü, Kırım meclisi ve aşiret reislerinin kendisinden soğumasına sebebiyet verirken, Kuban'da bulunan ve Kırım tahtı için Ruslar tarafından hazırlanan Şahin Giray'ın da işini kolaylaştırıyordu[882].

Devlet Giray'ın, 1775-76 kışında General Toktamış idaresindeki küçük bir askerî birliğinin Kuban üzerine gitmesi ve oradaki Şahin Giray ordusunu yenmesi onun etrafındaki Nogayların kendi tarafına geçmesine sebep oldu. 1776 Ocak ayında Can Membet Bey'in ölü-

[881] Müstecib Ülküsal, *Kırım Türk Tatarları (Dünü,Bugünü,Yarını)*, İstanbul 1980, s. 103.

[882] Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı 1772-1782", 13/77, s. 14.

münden sonra Yedisan Nogayları da Devlet Giray'ın etrafında toplanmaya başladılar. Bu başarılarından sonra Osmanlı hükümetine müracaat etmesi sonucu kendisine bir hilât gönderildi. 1776 Nisan'ında bunu törenle alan Devlet Giray, Tatarlara Osmanlıların Kırım'a askerî yardımda bulunacağını ve Rusların da Kırım'dan kovulacağını söyledi[883]. Onun söylediği bu sözlerin halkın kendi etrafında kenetlenmesini sağlamak ve kuvve-i mâneviyelerini arttırmak için olması muhtemeldi. Çünkü, Temmuz 1775'te başa geçen Derviş Mehmed Paşa hükümetinin Kırım'a yardım etme durumu yoktu[884]. Kerim Han'ın Basra'yı işgali ile gelişen olaylar sonunda Osmanlı hükümeti 1776 yılında İran'a savaş ilân ettiğinden ordunun bütün ağırlığı İran sınırına kaymıştı[885] ve bu sebeple de Osmanlı hükümeti Kırım'a asker sevk edemeyecek vaziyetteydi.

II. Katerina, Pugachev isyanını bertaraf ettikten sonra bir süreden beri uzaktan izlediği Kırım işlerini Rusya'nın menfaatlerine göre düzenlemeye karar verdi. Kırım yarımadasındaki askerî üslerini güçlendirip, eskiden olduğu gibi aşiretlere ve bir kısım Kırım ileri gelenlerine bol bol bahşişler vererek Şahin Giray'ın etrafında toplanmalarını sağladı. Ruslar, kendi menfaat şemsiyesi altında topladığı taraftarlarına, Devlet Giray'ı kendisine şikâyet ettiriyordu. Bununla ilerde yapacakları müdahaleyi meşrulaştırmak istiyorlardı. Osmanlı Devleti'nin İran'a savaş hazırlığından başka, Avrupa'da da Kırım'a bir Rus müdahalesi için siyasî ortam uygundu. Bu sıralarda İngiltere ile Amerikan kolonileri arasında bağımsızlık savaşları oluyor ve Fransa da bu savaş ile meşgul bulunuyordu. Şartlar müsait olunca General Prozorovskii kumandasındaki 14.500 kişilik Rus askeri görünüşte mevcut Hanı mevkiinde tutmak fakat hakikatte ise onu makamından indirip Şahin Giray'ı Kırım Hanlığına getirmek için Or Kapısı'na saldırdı (21 Kasım 1776)[886]. Rusların Or Kapısı'na gelmeleri ile Devlet Giray'ın iktidarının sonu da yaklaşmış bulunuyordu. Kırım'da halk, Şirin ve Mansur[887] aşiretleri aleyhte yapılan propagandaların etkisiyle artık

[883] Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı 1772-1782", 13/77, s. 15.

[884] Sadullah Enveri, *Tarih-i Enveri*, s. 50.Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*, Yay. Haz. Nuri Akbayar; Eski Yazıdan Aktaran: Seyyid Ali Kahraman, II, İstanbul 1996,s. 416.

[885] BOA.*CH*, Nr. 8111, Erzurum valisi ve Kars seraskeri Hacı Ali Paşa'ya buyruldu (Evâhır-ı Şevval 1190).

[886] Henry Jean Castera, *Katerina Tarihi*, Mısır 1246,s. 86.

[887] Mansur beyleri, Kırım'ın en eski asaletli ailesindendir. Kırım zâdegânı arasında ikinci yeri tutmaktadırlar ve beş ocak ailesine mensupturlar. Mansur beyleri de Kırım

Hanı desteklemiyorlardı. Devlet Giray'ın yanında bir kaç mirza kalmış bulunuyordu. Bahçesaray'da Rusların çok emin adamları da vardı. Bunlardan biri sürekli kendilerine bilgi veren Hristiyan asıllı Yakup Ağa idi. Çaresiz kalan Devlet Giray'ın, kurtuluş için müracaat edeceği hiç bir mercii ve yapacağı hiç bir şey yoktu. Bu nedenle Prozorovskii'ye bir nota gönderek, Kırım'a girmelerinin nedenini sordu. Diğer yandan da kendisini terk ederek Rusların tarafına geçen Şirin ve Mansur beylerini tevkif ettirmek için askerî birlikler gönderdi fakat teşebbüssünde başarılı olamadı. Or Kapısı'na giren Ruslar, Şahin Giray'ı Hanlık makamına oturtmak için acele etmiyordu. Bu durum onu tutanlar arasında endişeye neden oluyorsa da, Rusların amacı Nogayların da tam desteğini alarak, girişimin bütün Kırım ahâlisinin isteği doğrultusunda olduğu mesajını vermekti. Nogayların da tam desteği alındıktan sonra Kırım'daki siyasî hava tamamen Şahin Giray lehine bulunuyordu. Han, dışardan ve içerden zor durumda kalınca Osmanlı hükümetine haber göndererek, kendisine vaad edilen askerî yardımın bir an evvel gönderilmesini istedi. Fakat, Osmanlı hükümetinden kendisine yardım gelmeyince, etrafında da onu ayakta tutacak yeterli askeri ve siyasi güç kalmayınca Akyar (Avlita) limanına yanaşan bir Osmanlı gemisi ile beraberinde otuz mirza olduğu halde Mart 1777'de Kırım'dan ayrıldı ve 9 Nisan'da İstanbul'a geldi[888]. Artık, Kırım Hanlığı Şahin Giray'ı bekliyordu. Bu andan itibaren gerek Rusya ve gerekse Osmanlı Devleti açısından dış politikada Kırım ekseninde cereyan edecek hareketli bir dönem başlıyordu.

---

işgal edildikten sonra, kısmen Türkiye'ye hicret etmişler, bir kısmı ise Kırım'da kalmıştır. Kalanlar Rusların teveccühünü kazanarak onlardan asalet unvanları almışlardır. Hanlık devrinde bunların kendi hükümet merkezleri, Dîvânları, Kalgay ve Nureddinler'i bulunuyordu. Han harbe karar verdiği zaman bunların da görüşünü almaya mecburdu. Abdullah Soysal, "Kırım Hanlığı'nda Âsilzâdeler", *Emel*, (1983), 135, s. 16.

[888] Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İşgali 1772 -1782", 13/77, s. 22; Devlet Giray, Kırım Hanlığından ayrılınca Rumeli yakasına gönderilerek Saray Vize kasabasına yerleştirildi. Burada Basur hastalığına yakalanması sonucu 1780 yılı Eylül ayında vefat edince Ayaz Paşa Camii kabristanlığına defnedildi. Halim Giray, Gülnün-i Hanan, s.117; Vize kasabasına yerleşmesinden sonradan gelen mirza ve ağaların da katılmasıyla 169 kişilik Devlet Giray'ın maiyeti için hazineden her ay 1060 kuruş tahsisat ayrılıyordu. Aylıklar her ay ödendiği gibi birikmesi sonucu bir-kaç aylık beraber de ödeniyordu. Aylık ödemelerin gecikmesi hâlinde ise Devlet Giray Sadaret'e müracaat ediyor ve oradan Başmuhasebe'ye verilen emirle de paralar ödeniyordu. BOA.*CH*, Nr. 4017, Eski Kırım Hanı Devlet Giray'dan Sadaret'e arzuhâl (23 Şevval 1191).

3 - Şahin Giray'ın Hanlığı

Devlet Giray'ın torunu ve Topal Ahmed Sultan'ın oğlu olan Şahin Giray, uzun süre Petersburg'da lüks ve sefahate düşkün bir hayat yaşamıştı. Rusya, ileride Kırım'ı ilhak edebilmek için Şahin Giray'ın iyi bir piyon olabileceğini düşünerek, andlaşmanın imzalanmasından itibaren onun Hanlık makamına gelmesi için zemin hazırlıyordu. Sahib Giray, Kırım'daki Rusların danışmanı Veselitskii'yi tevkif edince, Ruslar aynı akıbetin Şahin Giray'ın da başına gelmemesi için onu Poltova-'da güvenlik içinde tutmuşlardı. Sahib Giray'ın Kırım'daki faaliyetlerine karşı da Rusya, savaş sırasında Bucak bölgesinden göçe tâbi tutarak Kuban bölgesine yerleştirdikleri Nogayların başına Şahin Giray'ı geçirme çalışmalarına hız verdi. Bu çalışma aslında andlaşmadan önce başlamıştı. Kırım'da halkın ekserisi Devlet Giray'ın etrafından uzaklaşmış, bir kısmı Şahin Giray'ın Hanlığını beklemekte ve diğer bir kısmı da mevcut kaos içinde şaşkın bir halde bulunmaktaydı. İşte bu ortamda Ocak 1777'de General Prozorovskii'nin yardımı ile Taman kabileleri ve bilhassa Nogaylar Şahin Giray'ı Kırım Hanı olarak tanıdıklarını ilân ettiler[889]. Ruslar, Nogayların Kuban'da Şahin Giray'ı Han olarak seçmelerini bütün Kırım'ın bu seçimi kabul etmesini temin etti[890]. Şahin Giray, Gözleve'den hareketle ordusunun başında Kırım'a girme hazırlıkları için Kerç'ten Yenikale'ye getirildi. Nogaylardan başka Kırım'da Şirinler, Mansurlar ve halkın ileri gelenleri de gerek Rusların bol bol para dağıtmaları ve gerekse korkmak ve etkilenmek suretiyle mevcut Hanın aleyhine dönmeleri ile, idare ettiği insanların desteğini kaybeden ve Osmanlı hükümetinden de bir yardım alamayan Devlet Giray'ın Kırım'ı terk etmesine sebep oldular. Şahin Giray'ın Kırım Hanı olmasına hiç bir engel kalmamıştı. Nihayet Nisan 1777'de Kırım'da Hanlık makamına oturdu[891].

General Prozorovskii, General Romanzow'a gönderdiği kutlama mektubunda "*Şahin'in tahta çıkması namınıza şeref katmıştır. Bu olay memleketimize birlik, barış ve sükûnet getirmiştir*" diye yazarken, Osmanlı Devleti'nde hüzün endişe ve çaresizlik vardı. I. Abdülhamid, Şahin Giray'ın tahta çıktığını öğrenince "*Şahin bir âlet-i mülâhazadır,*

[889] Müstecib Ülküsal, *Kırım Türk Tatarları (Dünü, Bugünü,Yarını)*, İstanbul 1980.
[890] Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı 1772-1782", 13/77,s. 21.
[891] Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı 1772-1782", 13/77, s. 23.

Rusların meramı Kırım'ı zabt eylemektir" diyerek mukadder sonun ne olabileceğini tahmin etmiş bulunuyordu[892].

Şahin Giray, Venedik'te yıllarca kalmış, İtalyanca öğrenmiş ve batının modern fikirlerini almıştı. Heyet başkanı olarak 1772'de Petersburg'a gittiği sırada II. Katerina ile görüşmesinden sonra onun maddî yardımı ve himayesini de görmüştür. Katerina da ondan çok etkilenmiş olacak ki, Fransız muharriri Voltaire'e yazdığı mektupta "*Kırım Kalgayı Şahin Giray çok zeki, son derece yakışıklı ve sevimli bir Tatar gencî*" diyerek ona karşı duyduğu hayranlık ve sevgisini belirtmiştir. Şahin Giray'ın Kırım'da Hanlık makamına gelmesinden sonra da, ona aylık bin ruble tahsisat gönderirken, beş bin ruble de ödenek ayırmıştır[893].

Prozoroskii idaresindeki 30-40 bin kişilik Rus kuvveti Or Kapısı'ndan Kırım içlerine girerken, Şahin Giray da emrindeki 15 bin asker ile Gözleve'den Bahçesaray'a girdi[894]. II. Katerina, Hanlık makamına oturttuğu Şahin Giray'ın yanına danışmanlık yapmak ve Rus emelleri istikametinde bulunmasını sağlamak için ona yaver tayin etti[895]. Kırım'daki devlet işleri bu yaver tarafından düzenlenmeye başlandı. Bütün işlerini Rus menfaatleri doğrultusunda düzenlemeye başlayan Şahin Giray, danışmanın görüşü doğrultusunda velinimeti gördüğü Rusya'ya Temmuz 1777'de mirzalardan müteşekkil bir heyet göndererek himayelerini istedi. II. Katerina ise, eski gözdesi Şahin Giray'dan gelen teklifi memnuniyetle kabul etti. Kırım ile Rusya arasında kurulan tek taraflı menfaate dayalı siyasî dostluğa göre, Rusya'nın bir eli sürekli Kırım içerisinde bulunuyordu. Kırım'a yerleşmek için artık askerî faaliyetlere başlayan Rusya, bu sırada Yenikale ile Kerç arasına yeni bir kale yapmaya başladı[896].

a - Teşrifat için İstanbul'a Heyet Gönderilmesi ve Rus Elçisi ile Mülakat

Rusların yardımı ile yeni Kırım Hanı olan Şahin Giray, Hanlığına meşruiyet kazandırabilmek için diğer Kırım Hanları gibi İstanbul'a bir heyet gönderdi. Ruslar, Kırım'da halkı silahla baskı altına aldıkları

[892] BOA. *Ali Emiri. I. Abdülhamid*, Nr. 92, I. Abdülhamid'in hatt-ı hümâyûnu.
[893] Müstecib Ülküsal, *Kırım Türk Tatarları (Dünü.Bugünü.Yarını)*,s. 106.
[894] BOA. *Mühimme Defteri*. 174/171-1, (Evâsıt-ı Zilka'de 1191).
[895] Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, II, İstanbul 1325, s. 196.
[896] N. Yorga, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Terc. B. Sıtkı Baykal, IX, İstanbul 1992,s. 17.

için beyler, mirzalar ve Kırım ileri gelenlerine İstanbul'a getirilen mahzarı zorla imzalattırmışlardı. Hatta, beyler ve mirzalardan bir kısmı böyle bir kâğıdı imzalamayınca Şahin Giray'ın adamları ve General Prozorovskii'nin askerleri onların ellerinden mühürleri alarak, Şahin Giray'ın Kırım halkı tarafından Han seçildiğine dair bir belge hazırladılar ve imzaladılar. Bu şekilde kendilerinin hazırlayıp ve mühürledikleri mahzarları, Kırım halkına izâfeten İstanbul'a gönderdiler[897]. Fakat teşrifat istemek için gelen heyet, üyeleri ve istekleri açısından daha öncekilerden farklılık gösteriyordu. Önceki heyetler, Osmanlılara tâbiiyeti ve Ruslara karşı ise himayelerini isterlerken, bu heyet tamamen Rusya taraftarıydı ve gelişleri de içinde bulunulan zaman gereği mevcut Hanın meşrûiyetini ispat etmeyi amaçlıyordu. Yine, önceki heyet üyeleri Tatarlardan oluşan bir grub olduğu halde, bu sefer 4 Tatar olmakla beraber yanlarında bir tane de Rus memur bulunuyordu. Sadrazam Darendeli Mehmed Paşa, gelen heyete, yeni Hanın atanması şeklinin ve Rusların Kırım'a asker sokmasının andlaşmaya aykırı olduğu gerekçesi ile talep edilen teşrifatı vermedi ve heyet üyelerine ikamet etmeleri için Üsküdar'da yer gösterildi[898]. Fakat daha sonra, heyet üyelerinin tevkif edilmelerini, mallarına el konulmasını ve Rodos Adası'na sürülmelerini emretti. Heyet üyelerinin tevkifi Rus Elçisi tarafından protesto edildi. Elçi "*Kırım'dan gönderilen beş delegeyi bir adaya sürmekle Kırım gibi hür ve bağımsız bir devletin elçilerinin hürriyetlerine halel getirildiğini*" öne sürüyordu. Osmanlılar da "*Kırım'da büyük bir Rus askerî kuvvetinin bulunmasının Kırım'ın bağımsızlığı ile nasıl*" açıklanabileceğini soruyorlardı. Rus Elçisi ile görüşmelerde bulunan Reisülküttap'a göre, heyetin getirdiği protokolü Ruslar Kırımlılardan zorla almıştı. Heyet üyelerinin gelişi de İstanbul'da kargaşalığa sebebiyet vermişti. Heyet, Kırım'a gönderilseydi halk tarafından öldürülecekti. Bu yüzden Rodos'a göndermekle canları kurtarılmıştı. Osmanlı Devleti bu sebeplerle Şahin Giray'ın Hanlığını tanımıyordu[899]. Kırım'da ortaya çıkan son siyasi ve askeri gelişme-

[897] BOA.*CH*, Nr. 4128, Zaralızâde Abdullah Paşa'ya buyruldu (3 Zilka'de 1191); *CH*, Nr. 5853, Sadaret'ten Başmuhasebe'ye tezkere (18 Zilka'de 1191); *CA*, Nr. 45682, Sadaret'ten Başmuhasebe'ye tezkere (19 Zilka'de 1191); *CH*, Nr. 8643, Sadaret'ten Başmuhasebe'ye tezkere (21 Zilka'de 1191); *Mühimme Defteri*, Nr. 174/179-1, İsmail muhafızı Abdullah Paşa'ya hüküm (Evâsıt-ı Zilka'de 1191); *CH*., Nr. 4128-1, Özi Kadısı'na hüküm (25 Zilka'de 1191); *Mühimme Defteri*, Nr. 174/192-1, Anadolu'nun sol ve orta kol kaza kadılarına hüküm (Evâhır-ı Zilka'de 1191).

[898] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 83.

[899] Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı 1772-1782", 13/78, s. 13.

ler üzerine III. Selim Giray Han atanarak gizlice Kırım'a gönderildi (Aralık 1777). Gelişmeler ile ilgili bilgi almak için Rusya'ya da bir takrir gönderildi[900].

Osmanlı hükümeti, Kırım'ı derhal terk etmeleri ve Tatarları Han seçiminde serbest bırakmaları konusunda İstanbul'daki elçileri vasıtasıyla Rusya'yı uyardı. Rusya, Şahin Giray'ın Hanlığının tasdikinde ısrar ediyordu. İki ülke arasında tırmanan siyasî gelişmeleri diplomatik temaslarla aşmak amacıyla, eski ordu kadısı Müftizâde Ahmed Efendi, Defter Emini ve Bükreş görüşmelerinde murahhas olan Abdürrezzak Bahir Efendi ve eski Defter Emini ve Küçük Kaynarca Andlaşması'nda ikinci murahhas -Bükreş görüşmelerinde ikinci murahhas vekili-olarak bulunan İbrahim Münib Efendi Rus Büyük Elçisi Aleksandr Stachieviç Stachiev (1776-1781) ile görüşmeye memur edildi (Temmuz 1777)[901]. Hükümet, andlaşma ve görüşmelere vâkıf diplomatları tayin ederek Rusların son hareketlerinin andlaşmaya muhalif olduğunu onlara göstermek istiyordu.

Osmanlı heyeti ile Rus Elçisi ilk görüşmelerini 11 Eylül 1778'de Sarım Paşa Yalısı'nda yaptılar. Rusya'ya gönderilen takrirde, işlerin ıslahı için çalışmadığı yönünde şikâyet edilen Stachiev, toplantıya iki tercümanı ile beraber geldi. Toplantıda Osmanlı Devleti'nin daha önce Rusya'ya gönderdiği takrirdeki konular görüşüldü. Rusya, General Prozorovskii'nin halkın elinden zorla mühürleri alıp mahzarları kimselerin malumu olmadan mühürletmesi olayını kabul etmiyordu. Osmanlı Devleti'nin bir kişinin lafına itibar ettiği, katledilenlerin Devlet Giray zamanında suçlarının karara bağlanan kişiler olduğu ve Şahin Giray'ın da verilmiş cezaları uyguladığı görüşündeydi. Osmanlı bürokratları, mahzarın zorla alınmasının doğruluğundan kuşku duymuyorlardı. Bu nedenle Prozorovskii'nin kendisini gizlemek için katl işini Şahin Giray'ın yaptığına inanıyorlardı. Hatta Kırım'da çok sayıda Rus askerinin bulunmasını mahzarın zorla alındığının delili olarak görüyorlardı. Şahin Giray'ın Hanlığının tanınması konusunda Osmanlı hükümetinin tek şartı, Rus askerlerinin Kırım'dan çıkmasıydı. Stachiev, mevcut şartlar içinde Şahin Giray'ın Han olarak tanınması

[900] *Trabzon Şeriyye Sicili* (ŞS), 42/1934-71, Evâsıt-ı zilka'de 1191.

[901] BOA.*A.DVN.KRM*, Nr. 1/27, Ordu Kadısı Müftüzâde Ahmed Efendi, Defter Emini Abdürrezzak Efendi ve eski Defter Emini İbrahim Münib Efendi'ye hüküm (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhır 1191).

görüşündeydi. Neticede bir karara varılamadan toplantı dağıldı (11 Eylül 1777)[902].

Murahhaslar Eylül 1777'de Aynalıkavak Sarayı'nda tekrar bir araya geldiler. Toplantıda Rus Elçisi Stachiev, hükümetinden kendisine ulaşan direktifler doğrultusunda Rusya'nın Kırım meselesi ile ilgili kati tavrını ortaya koydu. Buna göre Rusya, askerlerinin Kırım'dan çekilebilmesi için Şahin Giray'ın Hanlığının Osmanlı Devleti'nce kabul edilmesini şart koşuyordu. Osmanlı Devleti ise, andlaşmaya aykırı olarak Kırım'a giren Rus askerlerinin çekilmemesi halinde Şahin Giray'ın Hanlığını kabul etmeyeceğini öne sürüyordu. Kırım meselesi bu noktada kilitlenmiş bulunuyordu. Rus elçisi, Osmanlı Devleti'nin Rusların Kırım'a girmesinin her ne şekilde olursa olsun Küçük Kaynarca Andlaşması'na aykırı olduğu iddialarına karşılık, devletinin tavrını meşru zeminlere dayandırmak için izahatlarda bulunuyordu. Buna göre, Rus askerleri Kırım'a kendi iradeleri ile değil, Kırımlıların davetleri sonucu girmişti. Bu mesele için çok para serf etmişlerdi. Kırım'ın istikrara kavuşmasından sonra çekileceklerdi. Osmanlı murahhasları ise Rusların Kırım'a girmesini her ne suretle olursa olsun andlaşmanın kesin ihlâli olarak görürken, Şahin Giray'ın Hanlığının iki ülke arasındaki mutabakatla çözümlenmesi gerektiği görüşündeydiler. Toplantıda Rus Elçisi'ne Osmanlı murahhasları tarafından serzenişte bulunulan diğer bir konu da, Şahin Giray'ın Han seçildiği ile ilgili gelen mazbatanın, Kırımlılara arzuları ile değil, etrafları askerler ile çevrili olduğu için silah zoru ile imzalattırıldığı iddiasıydı. Stachiev bunu da kabul etmedi. Ona göre, yüz binlerce insanı silah zoru ile çevirmek ve ellerinden zorla senet almak imkânsızdı. Osmanlı Devleti'nin bu konudaki görüşlerinin gerçekle alâkası yoktu. İki devletin görüşlerinde, ortak noktanın bulunmasının imkânsız olması hasebiyle bir karara varılamadan toplantı dağıldı (Eylül 1777)[903].

b - Kırım'daki Faaliyetleri

Şahin Giray'ın Bahçesaray'a geçerek Kırım Hanı olmasına Rusya gayet memnun olmuştu. Osmanlı Devleti, Sahib Giray ve Devlet Giray'a teşrifat gönderilmesine ses çıkarmayan Rusların tasarladıkları

[902] BOA.*HH*, Nr.58510, Sarım Paşa yalısında Rus Elçisi-Osmanlı murahhasları arasında müzakereler (16 Receb 1191).

[903] BOA.*A.AMD.KRM*, Nr. 1/29, Rus Elçisi-Osmanlı murahhasları müzakere suretleri (20 Şa'ban 1191).

oyunu geç de olsa anlamıştı. Fakat, Rusların oyununu bozmak için devletin gücü yoktu. Bu konuda Osmanlı Devlet Dîvânı'nda iki hizip bulunuyordu. Birincisi muhafazakârlar, ikincisi de ıslahatçılar. Muhafazakârlar Kırım'ın elden çıkmaması için savaş taraftarı iken ıslahatçılar, Ruslar karşısında başarı kazanmak için memleketin madden ve manen kalkınması görüşünü savunuyorlardı[904]. II.Katerina'nın tam desteğini alan ve Osmanlı Devleti'nden de siyasî ve askerî yönden kendisine yönelik bir tehlike görmeyen Şahin Giray, iktidarını sağlam temeller üzerine kurmak ve Hanlık idaresinin bazı zaaflarını ortadan kaldırmak için köklü bir reform projesi uygulamaya başladı. Şahin Giray'ın uyguladığı projenin kapsadığı alanlar şunlardı:

a) Devlet Teşkilatı: Kırım Hanları bu ana kadar Kırım ileri gelenleri tarafından seçilmekteydi. Hanlık seçiminde beyler, mirzalar ve ağalar söz sahibi oluyorlardı. Şahin Giray, bu duruma son vererek, Hanlık seçiminin bir mesele teşkil etmemesi için verasetle intikal etmesi şartını getirdi. Aslında bu, Devlet Giray tarafından da düşünülmüş, fakat Kırım ileri gelenleri ve Osmanlı hükümeti tarafından kabul edilmemişti. Şahin Giray'ın teklifini bütün beyler, mirzalar ve ağalar sadâkat yemini ederek kabul ettiler. Buna göre, Hanlık babadan oğula geçmeyecek fakat, Han'ın sağlığında tayin edeceği şehzadeye kalacaktı. Teklif, Rusların Kırım işlerine müdahalesini çekmeyeceği için onlar tarafından hoş karşılanmadı, fakat geçici olarak ses çıkarmamayı tercih ettiler. Şahin Giray, Kırım Dîvânında da değişiklik yaparak, aşiretler ve ulemadan oluşan Dîvân'ın yapısını değiştirme kararı aldı. Oniki kişiden oluşan yeni Dîvân'da Şirin ve Mansur aşiretinden başka bir kimseye yer vermedi[905]. Din ile devlet işlerini de birbirinden ayırarak, yeni görevlendirdiği müftü, Akmescit ve Karasu Kadıaskeri ve kadılarını toplayarak gerektiğinde Osmanlı padişahına karşı gelmesi için cevaz verdi. Şahin Giray, Bahçesaray'daki sarayı beğenmediği için Petersburg'taki Tsarskoe Selo Sarayı'nı örnek alarak bir tepe üstüne yeni bir saray inşâsına başladı. Bu amaçla Rusya'dan Batı stilinde çalışacak sanatkârlar istedi. Saray içindeki geleneklere ise dokunmadı[906].

b) Askerî Reform: Şahin Giray, kabile beylerinin ve mirzaların emir ve komutaları altındaki birlikler yerine, doğrudan kendisine bağlı bir ordu kurmak istiyordu. Daha evvel Avrupâî biçimde oluştur-

[904] Müstecib Ülküsal, *Kırım Türk Tatarları (Dünü,Bugünü,Yarını)*,s. 105.
[905] Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı 1772-1782", 13/77,s. 25.
[906] Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı 1772-1782", 13/77,s. 26.

duğu hassa birliği (beşliler), kurmaya teşebbüs ettiği ordunun çekirdeğini oluşturuyordu. İlk hamlede de 20 bin kişilik bir ordu kurmayı plânladı. Maddî destek alabilmek için düşüncelerini General Prozorovski'ye açtığında herhangi bir yardım alamazken, onun alaycı sözleriyle karşılaştı. Fakat projesinde kararlı olduğundan, hizmetinde bulunan 800 beşlinin de yardımı ile Kırımlı gençlerden ordusuna asker toplamaya başladı. Ordusunu Rus ordusu gibi onlu sisteme göre böldü. Aslında bu eski Türk askerî teşkilatında uygulanan bir sistemdi ve Ruslar da bunu Moğol ve Tatarlardan öğrenmişlerdi[907]. Şahin Giray, yeni usûle göre topladığı askere batılı tarzda askerî elbise ve şapka giydiriyordu. Halk ise kendisini *"Müslüman askere Hristiyan kisvesi giydiriyor"* diye tenkid etmeye başladı[908].

c) İktisadî Reform: Kırım'da iki bine yakın cami bulunuyordu. Cami ve medreselerin masraflarını karşılayacak dinî müesseselere ait, fakat ulemanın kontrolünde araziler bulunuyordu. Araziler vakıfların ellerinden alınarak üzerinde çalışan köylülere dağıtıldı. Beylerin, mirzaların ve ağaların bir kısım topraklarını da Kırım köylülerine dağıttı. Kadıaskerlere ve kadılara ait toprakları da devlet idaresine alıp, bu işlerde hizmet görenlere maaş bağladı. En önemlisi de *"müterakki"* adıyla yeni bir vergi sistemi ihdas edip bütün Kırımlıları vergiye bağladı. Buna göre vergiler 48, 24 ve 12 miskal (yirmi dört kıratlık bir ağırlık ölçüsü) olmak üzere mükellefin durumuna göre üç gruba ayrılmıştı. Şahin Giray, malzemesini Rusya'dan temin ederek kendi adına para bastırdı ve askerlerinin ve memurlarının maaşlarını ödemek için borç para aldı[909].

d) Dış Münâsebetler: Şahin Giray, atalarından kalan toprakları tamamen idaresi altına almayı tasarlıyordu. Bu maksatla Mayıs 1777'de vergi toplamak için Kavşan, Balta ve Tombasar'a tahsildarlar gönderdi. Durum Osmanlı hükümetinin şiddetli tepkisini çektiği için geri adım atmak zorunda kaldı. Şahin Giray, kendisini bağımsız bir Han olarak görüyordu. 1775'de Aleksi Orlov adalar seferine katılan

[907] Müstecib Ülküsal, *Kırım Türk Tatarları (Dünü,Bugünü,Yarını)*, s. 109.

[908] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 174/179-1, İsmail Muhafızı Abdullah Paşa'ya hüküm (Evâsıt-ı zilka'de 1191); *CH*, Nr. 5853, Karaman Valisi Yeğen Ali Paşa'ya ferman (18 Zilka'de 1191); *C.A*. Nr. 45682, Sadaret'ten Başmuhasebe'ye tezkere (19 Zilka'de 1191); *CH*, Nr. 8643, Sadaret'ten Başmuhasebe'ye tezkere (21 Zilka'de 1191); *CH*, Nr. 4128, Özi Kadısı'na hüküm (25 Zilka'de 1191); *C.A*, Nr. 45681, Sadaret'ten Başmuhasebe'ye tezkere (28 Zilka'de 1191).

[909] Müstecib Ülküsal, *Kırım Türk Tatarları (Dünü,Bugünü,Yarını)*,13/77,s. 109.

bir mikdar Hristiyanı beraberinde Balkanlara getirmişti. Bu Hristiyanlar daha sonra Katerina'nın izniyle Kerç ve Yenikale'ye yerleştirildi. 1776 yılı boyunca devam eden bu göç ve yerleşme Şahin Giray zamanında 1200'e yükseldi. Rus hükümeti bunlara bir defaya mahsus olmak üzere 130 bin ruble tahsisat vermişti. Ruslar, söz konusu Rumları menşei ne olursa olsun (Albantsy-Arnavut) diye tanımlıyordu[910].

c - III. Selim Giray'ın Han Olarak Kırım'a Gönderilmesi

Devlet Giray'ın gemi ile İstanbul'a gelmesinden sonra Şahin Giray, Rusların da baskısı ile Kırım ileri gelenlerine zorla mühürletilen mahzarlarla İstanbul'a elçi göndermiş ve teşrifat istemişti. Osmanlı hükümeti, Şahin Giray'ın Hanlığının Küçük Kaynarca Andlaşması'na aykırı olduğunu, çünkü Hanın Kırım'ın bey, mirza ve ulemasının ittifakıyla seçilmesi gerektiğini, oysa Şahin Giray'ın silah zoru ile seçildiğini ve halkın serbest iradesi ile belirlenmediğini söyleyerek ona teşrifat göndermedi. Arkasından, olayların başlaması ile Kırımlıları başsız bırakmamak ve onları teşkilâtlandırmak için III. Selim Giray'ı[911] Kırım'a göndermek için çalışmalara başlandı. Selim Giray Özi üzerinden gidip gelen habercilerle Kırım'da gelişen olaylardan sürekli haberdar olmakta ve beyler, mirzalar, ulema ve Kırım halkı ile haberleşmekteydi[912]. Kırım halkının kendisini Han seçmek istediği kanaatine vardıktan sonra, aynı düşüncelerde olan Osmanlı hükümetine Mustafa Ağa isminde bir adamını göndererek gizlice Kırım'a geçmek için izin istedi. Tasarlanan plâna göre, Selim Giray, Kırım ve Kuban halkına gizli olarak adamlar gönderecek, onlara Selim Giray'ın Kırım'a gelmek istediği bildirilecek, halk da çok sevdiği Selim Giray'ı Han yapmak için Osmanlı hükümetine mahzarlarla müracaatta bulunacaktı (13 Kasım 1777)[913]. Selim Giray, Bahtı Giray'ın da desteğini almıştı. Bunun üzerine Sadrazam, Kethüdâ Bey, Reisülküttap ve Abdürrezzak

[910] Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı 1772-1782", 13/78, s. 8.

[911] III. Selim Giray, II. Fetih Giray'ın oğludur. Amcası Arslan Giray'ın birinci Hanlığında Kalgay olmuş ve onun azlini müteakip de babasından kalma Vize'nin Çakıllı köyündeki çiftliğinde ikamete mecbur tutulmuştu. Ağustos 1764'te birinci defa Kırım Hanı oldu fakat bu görevinden Mart 1767'te azledildi. Kasım 1770'te tekrar Kırım Hanı seçildi. Fakat Kırım'a Rusların girmesi ile beraber Temmuz 1771'de kaçarak İstanbul'a geldi ve çiftliğine yerleşti. Halim Giray, *Gülbün-i Hanan*, s. 110.

[912] BOA. *A.DVN.KRM*, Nr. 1/35, Bahtı Giray'ın adamı Mehmed Çelebi'nin takriri (15 Şevval 1191); *A.AMD.KRM*, Saderet'ten Padişah'a telhis (1191).

[913] BOA.*A.DVN.KRM*, Nr. 1/33, Kefe'den gelen Samsunlu Mehmed'in Kırım ile ilgili takriri (12 Şevval 1191).

Efendi'den oluşan heyet konuyu tekrar müzakere ettiler. Neticede resmî olarak izin verilmesi andlaşmaya aykırı olacağından, Selim Giray'a Rumeli iskelelerinden birinden Kırım'a gitmesi hususunda sözlü izin verildi (2 Ocak 1778)[914].

Zaten, özellikle Ekim 1777 olaylarından sonra Kırım'da halkı Ruslara karşı birlik ve beraberlik içinde toplayacak birisine ihtiyaç vardı. Selim Giray'ın Kırım'a gidiş şekli, Hanlık seçimi için hukûkî prosedüre uygun olması nedeniyle Rusların bir itirazına meydan vermiyordu. Bu nedenle Selim Giray, Kırım'a ilk önce Tatarların davetlisi olarak gidecek, daha sonra da Tatarlar onu Kırım Hanı seçecekler ve Osmanlı Devleti'ne teşrifat için heyet göndereceklerdi. Kırım'daki olayların Kuban'a da sıçraması üzerine Şahin Giray'ı destekleyen Yedişkül Nogayları da Osmanlı hükümetine heyet göndererek, Kırım'a han tayin etmelerini ve tayin edilecek hanı destekleyeceklerini bildirmişlerdi. Selim Giray, gizlice gönderdiği adamlar vasıtasıyla, Kırım'a gitmesi için ortamın uygun olduğu kanaatine varırken halk da gönderdiği mahzarlarla onu Kırım'a davet ediyordu[915]. Bu davetle, Selim Giray'ın Kırım'a han olarak atanması Küçük Kaynarca Andlaşması'na uygun bulunuyor ve hukûkî prosedür tamamlanmış oluyordu[916]. Hazırlıklarını tamamlayan Selim Giray, davetlere uyma çerçevesinde sâbık Kalgay Kırım Giray Hanzade Bahtı Giray Sultan ve diğer beş sultan da beraberinde olduğu halde Özi üzerinden Kırım'a hareket etti[917]. 22 Ocak 1778'de Akmescit'e geldi[918]. Halk onun gelişini büyük sevinç ile karşıladı ve adeta kendilerini Rus zulmünden kurtarması için ayaklarına kapandılar. Oradan ordugâha geçen Selim

[914] BOA.*A.AMD.KRM*, Nr. 1/61, Sadaret'ten Samsun Kadısı'na buyruldu (1191).

[915] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 174/198-1, Rumeli Valisi ve Bucak Seraskeri Silahtar Abdullah Paşa'ya hüküm (Evâhır-ı zilka'de 1191).

[916] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 87.

[917] Müstecib Ülküsal, *Kırım Türk Tatarları (Dünü,Bugünü,Yarını)*, s. 111; III. Selim Giray'ın Kırım'a gönderilmesi tarihini bir çok kaynak 2 Ocak 1778'teki bir Dîvân toplantısı sonucuna dayandırmaktadır. Fakat, bu tarihe gelinceye kadar Selim Giray ile Kırımlılar daha önceden haberleşmişler, durum Sadrazam Darendeli Mehmed Paşa hükümetine bildirilmiş ve Osmanlı hükümetinden bunun için izin alınmıştır. Belirli bir hazırlık yapılmış, ancak bu tarihte Osmanlı hükümeti Selim Giray'ın Kırım'a gitmesine izin vermiştir. Yani Selim Giray'ın Kırım'a gitmesi 2 Ocak tarihinden 2-3 aylık önceki bir çalışmaya dayanmaktadır.

[918] Kırım'da iki tane Akmescid bulunmaktadır. Birisi, Bahçesaray'a 4 saat mesafede ve şu anda Rusların bulunduğu yer, diğeri de Özi'ye yakın bir iskeledir. Selim Giray, buraya çıkmıştır. BOA.*A.DVN.KRM*, *Nr.* 1/42, Kırım mahzarcılarının Sadaret'e Takriri (16 Zilhicce 1191).

Giray'a Kırım ileri gelenleri ve halk biat ettiler. O da, silahtarını dört kişilik bir heyetle İstanbul'a göndererek, halkın reyi ile han olduğunu ve kendisine teşrifat gönderilmesini istedi[919].

Kırım halkı Ruslarla mücadelelerinde başlarına serasker olarak Seyyid Veli Şah adlı birisini seçmişlerdi. Seyyid Veli Şah, gayet muktedir ve iyi bir komutan olduğu için Selim Giray yine onu serasker olarak atadı[920]. Ordugâha yerleşen Selim Giray, General Prozorovskii'ye halkın adıyla bir mektup yazarak bunu iki tane elçi ile gönderdi. Mektupta, eğer sulhe riayet edilecekse Kırım'ı terk etmeleri, halkı kendi haline bırakmaları, Şahin Giray diye bir Hanları olmadığı ve Selim Giray'ın Kırım Hanı seçildiği yazılıyordu. Şahin Giray ve Prozorovskii, gelen elçiye hakaret ederek mektuba cevap vermediler. Elçiye zeval olmadığı ve bu hareketin andlaşmayı bozduğunu belirten bir mektup daha yazılarak, Rus Generaline gönderildi. General, gelen elçiyi de aynı muamelede bulundu ve Şahin Giray ile yanında bulunan Kırımlıların ağzından Selim Giray'a bir mektup gönderdi. Mektupta, "*Sen bu kara halkının sözüne uyup niçin geldin. Var geldiğin yere rücû' eyle. Bu memleket benimdir. Dilersem bütününü helâk ederim ve istersem Moskov vilâyetine sürer götürürüm*" diye ağır ifadeler bulunmaktaydı[921].

Selim Giray'ın Kırım'a çıkması ile Kırım'da birisi Rusya'nın desteklediği ve halkın istemediği Şahin Giray, diğeri ise Osmanlı Devleti'nin gönderdiği ve Kırım halkı tarafından seçilen III. Selim Giray olmak üzere iki han bulunuyordu.

d - Kırım Halkının Şahin Giray ve Ruslara Karşı Ayaklanmaları

Osmanlı hükümeti, İstanbul'daki Rus Elçisi vasıtasıyla Rusların Kırım'dan çekilmesi hususunda Rus hükümeti nezdinde teşebbüslerde bulunuyordu. Ancak bu teşebbüslerden olumlu bir sonuç alınamamaktaydı. Bu sırada Rusların Kırım'dan kovduğu Devlet Giray, hükümete gönderdiği mektubunda, şayet Rusya Kırım'dan çekileceğini beyan etse bile buna inanılmamasını, çünkü Rusların kati hedefinin Kırım'ı işgal etmek olduğunu bildiriyordu. Devlet Giray'a göre,

[919] Sadullah Enveri, *Tarih-i Enveri*, s. 116; BOA. *A.DVN.KRM*, Nr. 1/42, Kırım mahzarcılarının Sadaret'e takriri (16 Zilhicce 1191).

[920] BOA. *A.DVN.KRM*, Nr. 1/25, Selim Giray'ın silahtarı Mustafa Ağa'nın Sadaret'e takriri (21 Zilhicce 1191).

[921] BOA. *A.AMD.KRM*, Nr. 1/16, (5 Muharrem 1192).

Ruslar Kırım'dan çekilse bile, askerlerini kendi mülkleri kabul ettikleri Kerç ve Yenikale'ye çekecekler, fakat fırsat buldukça Kırım'a müdahale etmekten geri durmayacaklardı[922]. Osmanlı hükümetinin bu aşamada yapacak bir şeyi olmamakla beraber, çok geçmeden Rusların Kırım'dan elini çekmeyecekleri de çıkan olaylarla anlaşılacaktı.

Şahin Giray, iktidara geldikten sonra, Kırım'da sergilediği icraatlarla kısa zamanda kendisini destekleyenlerin tepkisini çekmeye başladı. Reformları halk tarafından desteklenmedi. Toprak reformu ile ulemanın muhalefetini çekerken, askerlerine batılı kıyafetler giydirmesi halkın nefret duygularının uyanmasına sebebiyet verdi. Bey ve mirzalardan vergi alması onların da kendi etrafından süratle uzaklaşmalarını sağladı. Kısa zamanda bütün Kırım, Şahin Giray'ın karşısında büyük bir cephe oluşturdu. Kırım'da kargaşayı arzulayan Ruslar, Şahin Giray'ı desteklemelerine rağmen el altından halkı isyana kışkırtıyorlardı. Bu çalışmalar sonucu nihayet, ilk kıvılcım, Mora'dan getirtilip Yenikale'de iskan ettirilen "*Arnavutlar*" ile Kırımlılar arasında 14 Ekim 1777'de başladı. Arnavutların, Kırımlılara saldırması çok ilginç ve Kırımlıların hiç beklemediği bir saldırıydı. Çünkü, iskân edildikleri Taş Köyü'nde, onları kontrol altında tutan sürekli bir Rus birliği karakol vazifesi görüyordu. Rusların müsaadesi olmadan Arnavutların hareket etmesi imkânsızdı. Arnavutları Kırımlılara saldırtmakla Rusya, arzuladığı karışık ortamın doğmasına sebebiyet verdi. Saldırı sonucu bir miktar Tatar ölürken, çokları yaralandı ve iki Tatar köyü tamamen tahrip edildi. Fakat, Yenikale yakınlarındaki Taş Köyü'nden Rusların izni ve Arnavutların Kırımlılara saldırması ile başlayan kıvılcım Kırım'ın her tarafına yayıldı[923].

Kırım'daki bu isyan Kuban'a da sıçradı ve Nogaylar da Şahin Giray'a karşı Kırım halkı ile birleşti. Kuban'da bulunan Hacı Giray Sultan, Toktamış Giray Sultan, Kadir Giray Sultan, Kabartay'dan beri tarafta toplanan Çerkesler, Abazalar, Dağıstanlılar ve Nogaylılar, Ruslara ve Şahin Giray'a karşı savaşmak için birlik oluşturarak ekmek, Kur'an ve kılıç üzerine yemin ettiler. Kırım'da da, Yenikale'de bulunan Halim

[922] BOA.*A.DVN.KRM*, Nr. 1/34, Devlet Giray'dan Padişah'a arzuhâl (12 Şevval 1191).

[923] Kırım halkı, Rus Generali Prozorovskii'ye 14 Ekim saldırısının sebepleri ile ilgili bir mektup göndererek, olayları çıkaran ve başlatan tarafın kendileri olmadığını bildirmişlerdir. BOA.*CH*, Nr. 4909, Rus generali Prozorovskii'ye tahrîrât (15 Muharrem 1192).

Giray Sultan ve Kırım bahadırlarından Veli Şah Seyyid başbuğluğunda Kırımlılar, Rus ve Şahin Giray kuvvetlerine karşı savaşmaya başladılar[924]. Kırım'da en büyük olaylar 29 Ekim 1777'de meydana geldi. Şahin Giray, Kırım ahâlisinden 6 bin süvari ve 6 bin piyâde toplamıştı. Görünüşte bu askerler yeni usullere göre eğitilerek Kırım ordusuna katılacaktı. Fakat, aslında Kırımlıların ve General Prozorovskii'nin de beyan ettiği gibi, bunlar II. Katerina'nın hizmetine verilecekti. Rusya, Kırım'dan alacağı askerler nedeniyle halkın öfkesini çekeceğini bildiğinden izlediği siyaset gereği bu askerleri bölük bölük almaya başladı. Kırım ahâlisinin çocuklarından oluşan gençler, Rus askerî birlikleri içinde geçirecekleri uzun eğitimden sonra Kırım'da yine Rus menfaatleri doğrultusunda ve Osmanlı Devleti'ne karşı kullanılacaktı. Uygulanacak plâna göre, Kırım'ı kontrolüne alan Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı artık kendi askerlerini değil Müslüman Kırım Tatarlarının çocuklarını kullanacaktı. Andlaşmaya aykırı olan bu tutumun tatbiki için Şahin Giray, eğitilmesi için ilk grub Tatar gencinin Balıklova'daki Rus askerî birimlerine teslim edilmesi emrini verdi. İlk deneme aynı zamanda Tatarların reaksiyonlarını ölçmek amacını da taşıyordu. Hazırlanan plân gereği 150 kişiden oluşan ilk gurup Tatar askeri, birliklerinden alınarak Rus askerî birimlerine teslim edildi. Teslimden sonra onlara Rus askerî kıyafetleri giydirildi. Fakat bu haber, Tatarlar arasında süratle yayılarak halk infiale kapıldı. Rus askerleri ile halk arasında umumî bir çatışmanın çıkması ufak bir kıvılcıma bakıyordu. Bu neden de çok geçmeden kendiliğinden oluşmaya başladı. İlk grubun tesliminden sonra, efkâr-ı umumîyenin öfkesinden habersiz olan Şahin Giray, adamlarından Kusay Mirza'yı emrinde bin kişilik askerî kuvvetle Seyyid Molla Ahmed komutasındaki Tatar askerlerinin silahlarını toplatmak için Kapıbahçesi'ne gönderdi[925]. Seyyid Molla Ahmed, Şahin Giray'ın kendilerini Rus askerlerine esir edeceğini düşünerek, Kırım'da oluşan Ruslara yönelik kin ve nefretin de etkisiyle emrindeki askerlere, gelen Şahin Giray kuvvetlerine karşı saldırı emri verdi. Kısa zamanda Rus kuvvetlerine karşı saldırılar her tarafa yayılmaya başladı. Ruslar, kendilerine karşı oluşan millî tepki ve halkın silaha sarılması üzerine karşı mukavemete geçerken, uyguladıkları projeyi geçici ola-

[924] BOA. *A.DVN.KRM*, Nr. 1/33, Kırım Hanı Selim Giray'ın Sadaret'e tahrîrâtı (12 Şevval 1191).

[925] BOA.A.DVN.KRM, Nr. 1/33, Mehmed Çelebi'nin Sadaret'e takriri (12 Şevval 1191).

rak durdurmak zorunda kaldılar. Fakat, Kırım'da Ruslara karşı oluşan umumî infial gün geçtikçe artmaya başladı[926].

Şahin Giray, Rus Generali Prozorovskii'ye sığınırken, Kusay ve beraberindeki askerler katledildi. Ayrıca Kusay'dan başka Şahin Giray'ın mirzalarından Süleyman Şah ve Arslan Şah da katledildiler. Tatar askerlerinden bir kısmı da Balıklova'daki Rus gemilerde bulunan 150 Kırım askerini kurtarmaya gitti. Onları gemiden aldıklarında Rus askerî kıyafeti ile karşılaşınca, durumu gören halk daha çok galeyana geldi. Olayları duyan Veli Seyyid Şah ve Yenikale'de bulunan Halim Giray sekizer bin askerle Kırım askerlerinin ve halkın imdadına koştular. Kısa zamanda etraftan toplanan askerlerin toplamı 50 bine ulaşırken, sayı her gün çoğalmaya başladı. Kırımlılar, Prozorovskii'den Şahin Giray'ı istiyorlardı. General, Şahin Giray'ın kraliçelerinin misafiri olduğunu ve bu nedenle veremeyeceğini öne sürüyordu. Ona göre Rusya'nın Kırım'da bulunma amacı Şahin Giray'ın vermeyi taahhüt ettiği 12 bin piyade ve 12 bin süvari askerini aldıktan sonra geri dönmekti. Fakat bu Rusların gerçek amacını yansıtmıyordu. Kırımlılara bu cevabı verirken ayaklanmayı silâhla bastırmak için de el altından askeri hazırlıklara hız veriyordu. Önemli noktalar ve iskeleler Rus askerlerince tutuldu[927]. Kırım'daki olaylarla ilgili, Özi Muhafızı Vezir Yeğen Mehmed Paşa da hazırlıklar yapıyordu. Olası gelişmelere karşı Kırım'a asker çıkarmak veya Rus takibinden kaçan Kırımlıları tahliye etmek için, Özi ile Akmescid'e yakın Sarı Pulat iskelesi arasında deniz ulaşımı yeniden düzenlendi[928].

Osmanlı Devleti, andlaşmaya sadık kalma çerçevesinde Kırım'daki olaylara fiilen müdahale edemediğinden, Kırım ve Kuban Tatarlarının ileri gelenleri biraraya gelerek, Kırımlıların Şahin Giray'ın karşısında birleşmesi nedeniyle Rus Generali Prozorovskii'ye halkın ortak görüşlerini içeren mektuplar gönderdiler. Mektuplarda, Rusya'nın Kırım'ı tahliye etmesini, Küçük Kaynarca Andlaşması gereği Hanlarını kendilerinin seçeceklerini ve Şahin Giray'ı istemediklerini ifade edi-

[926] BOA.*A.DVN.KRM*, Nr. 1/45, Mehmed Çelebi'nin Sadaret'e takriri (1191), *A.DVN.KRM*, Nr. 3/10, Mehmed Çelebi'nin Sadaret'e takriri (1191).

[927] BOA.*A.DVN.KRM*, Nr. 1/45, Mehmed Çelebi'nin Sadaret'e takriri (1191).

[928] BOA.*A.DVN.KRM*, Nr. 1/35, Bahtı Giray'ın adamı Mehmed Çelebi'nin takriri (15 Şevval 1191).

yorlardı[929]. Aslında isyanın başlangıcında General Romanzow Rus birliklerinin savaş dışı kalmasını ve Şahin Giray'ın yeni ordusu ile isyanı bastırmasını teklif etmişti. Bu şekilde iki taraftan da büyük kayıplar verilecekti. Fakat isyanın başlangıcında Şahin Giray ordusunun tamamının Kırımlıların tarafına geçmesi ile Ruslar kendilerinin olaya müdahale etmek zorunda olduklarını anladılar[930].

General, Kırımlıların isteklerine hiç cevap vermeyerek Kırım'ın belirli noktalarına sürekli asker sevk ediyordu. Kapıbahçesi'nde başlayan çarpışmalar Kırım'ın her tarafına yayıldı. Çarpışmalarda çok sayıda Kırımlı ölürken, 8-10 bin arasında da Rus askeri telef oldu. Rus askerlerinin beklenenden daha çok zâyiat vermesi üzerine General Prozorovskii, askerini düzene koymak ve hücum için hazırlık yapmak amacıyla emrindeki orduyu Çonkar Geçidi'ne doğru çekti. Kırım halkından Ruslara ve Şahin Giray'a haber götürenler yakalandıklarında hemen öldürülüyordu. Gemiciler Kethüdası Hacı Ömer ile Kemahlı Yusuf adlı kimseler muhbirlik yapmanın cezalarını hayatlarıyla ödeyenlerdendi[931]. Bu aşamada Kırım'da Rus askerleri altı noktada karargâh kurmuşlardı ve en fazla asker de Karasu'da toplanmış bulunuyordu. 100 bine yaklaşan eğitimsiz halk kitlelerinden oluşan Kırım askerleri de Rusları kovmak için ekmek, silah ve Kur'an üzerine yemin ettiler[932]. Özellikle Selim Giray'ın Kırım'a girmesi ve akabinde de Osmanlı donanmasından gemilerin gelmesi halkın cesaretini ve Ruslar'a karşı mücadele azmini daha da arttırdı[933].

Çarpışmalarda başından yaralı bulunan General Prozorovskii'nin kuvvetleri, yanlarına firar eden Abdülveli Paşa'nın tavsiyesiyle 11 Kasım 1777'de İndal Suyu'na doğru hareket etmeye başladı. Rusları takip

[929] BOA. *CH*, Nr. 4128, Özi kadısına hüküm (3 Zilka'de 1191); *Mühimme Defteri*, Nr. 174/179-1, İsmail Muhafızı Abdullah Paşa'ya hüküm (Evâsıt-ı zilka'de 1191); Nr. 174/171-1, Kırım Seraskeri Ali Paşa'ya hüküm (Evâsıt-ı zilka'de 119)1; *CH*, Nr. 5853, Karaman Valisi Yeğen Ali Paşa'ya ferman (18 Zilka'de 1191); *CA*, Nr. 45682, Sadaret'ten Başmuhasebe'ye tezkere (19 Zilka'de 1191); *CH*, Nr. 8643, Sadaret'ten Başmuhasebe'ye tezkere (21 Zilka'de 1191); *CA*, Nr. 45681, Sadaret'ten Başmuhasebe'ye tezkere (25 Zilka'de 1191); *CA*, Nr. 29986, Niğde Kadısı'na ferman (1191).

[930] Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı 1772-1782", 13/78, s. 11.

[931] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 174/171-1, Kırım Seraskeri Hacı Ali Paşa'ya hüküm (Evâsıt-ı Zilka'de 1191); *Cevdet Eyâlet Mümtâze*, Nr. 147, Rumeli Valisi Abdullah Paşa'ya buyruldu (Evail-i Zilhicce 1191).

[932] BOA. *CH*, Nr.6558 Özi'den gelen Çuhadar Seyyid Ahmed'in Sadaret'e takriri (27 Zilka'de 1191).

[933] BOA,*A.AMD.KRM*, Nr. 1/6, Kırım'dan gelen Karadağlı Mahmud'un Sadaret'e takriri (5 Muharrem 1192).

eden Kırımlılar hareket eden Rus kuvvetlerine saldırıya başladılar. Prozorovskii geri dönmek zorunda kaldı. Rus askerleri iki gün sonra da İndal Suyu'nun karşısına geçerek buradaki köyleri yağmaladılar ve Akkaya üzerinden Karasu'ya doğru hareket ettiler. Yürüyüşlerinde yol üzerindeki köyleri ve kasabaları yakıp yıkarak ahâliyi katlettiler. On gün de Karasu'da kaldıktan sonra Bahçesaray yakınlarındaki Elmalı'ya gittiler. Burada, Kırımlıların saldırısı sonucu mahsur kalan Rus askerlerini kurtardıktan sonra etrafta bulunan Rus birliklerini bir yerde toplamaya başladılar. Böylece Prozorovskii'nin yanında 20 bin kadar Rus askeri oldu. Bu sırada Rus kuvvetlerini takip eden Bahçesaray'a dört ve Karasu'ya altı saat mesafede Akmescid'de bulunan Kırım askerleri, Rus kuvvetlerinin etrafını çevirerek Özi'deki Osmanlı muhafızı Seyyid Yeğen Mehmed Paşa'dan yardım istediler. En kanlı ve vahşi çarpışmalar bizzat Şahin Giray'ın başında bulunduğu Arnavut (Rum) ve Rus kuvvetleri ile Kırımlılar arasında Kefe'de yaşandı. Kefe'de savaşa kâdir olmayan Kırımlılar bulunuyordu. Şahin Giray beraberinde General Balmen olduğu halde karadan ve bir Rus gemisi de denizden hücuma başlayınca Kefe'yi 150 kadar sivil savunmaya başladı. Kefe'ye giren Şahin Giray, bulduğu kadın ve çocukları katletti. Çarpışmalarda 600 kadar Kırımlı öldü. Arnavut askerler ise Kırımlılara karşı giriştiği katliamdan adeta zevk alıyorlardı. Şahin Giray, Kefe'ye 150 asker bırakarak oradan ayrıldı. Bunu duyan Kırımlılar Kefe yakınlarında bulunduğunu öğrendikleri Şahin Giray'ın üzerine asker gönderdiler. Şahin Giray, Taman ve Kuban'da yaptığı propaganda ile Kırımlıların kendisine itaat ettiğini söylüyordu. Amacı bölgede otorite temin etmekti. Fakat bu propagandanın gerçekle bir ilgisi olmadığı öğrenilince ayaklanma Taman ve Kuban'a da sıçradı[934].

Şahin Giray, yanında Kırımlılardan kimse kalmayınca Rusların Kırım'a yerleştirdiği Arnavutları kullanıyordu. Çok iyi savaşçı olan Hristiyan Arnavutlar, Rus askerinin korkusundan dağa sığınan kadın ve çocukları takip ederek 4 binden fazla insanı katlettiler. Ahâli General Prozorovskii'yi andlaşmaya aykırı hareket ettiği konusunda uyarınca o, görevinin Şahin Giray'ı Han yapmak olduğunu söylüyor ve kendisine itaat etmelerini istiyordu[935].

[934] BOA.*A.DVN.KRM*, Nr. 1/42, Kırım mahzarcılarından Sadaret'e takrir (16 Zilhicce 1191).

[935] BOA.*A.DVN.KRM*, Nr. 1/26, Selim Giray'ın Sadaret'e mektubu 25 Zilhicce 1191; Nr. 52, Kırım'dan gelen Molla İsmail'in Sadaret'e takriri (25 Zilhicce 1191).

Şahin Giray, Kırım'da olan hadiseleri iyimserlikle ifade ediyor, Kırım halkının çoğunlukla kendisini tuttuğuna inanıyor ve isyanın yeni ordusunun sadece bir kısmı tarafından çıkartıldığını öne sürüyordu. General Prozorovskii bu ayaklanmanın geniş bir kesimi kapsadığını biliyordu. İsyana bütün ulema ve Şirinler başta olmak üzere aşiretlerin çoğu ve Giray ailesinin tamamı katılmıştı. Han'a, sadece Hristiyan azınlığı ile kendi idarecileri sâdık kalmıştı. Fakat kendisini Hanlık makamına taşıyan hâmisi Rusların yardımı ile Kırım ve Kuban'daki isyanları Ocak 1778'de kısmen de olsa kontrol altına aldı.

e - III. Selim Giray'ın Gelmesinden Sonra Kırım'da Siyasî Durum

Selim Giray, Kırım'a çıktığında halk sevincinden ayaklarına kapandıysa da bir şeyler yapabilmek için geç kalmıştı. Çünkü, Ruslar silah zoruyla ayaklanan halkı bastırmaya başlamıştı. Bu sıralarda Şahin Giray, katliam yaptığı Kefe'de bulunuyordu. Yanında az sayıda Kırımlı ve Rus askerleri ile Şirin beyleri, murahhaslarından Celal Bey ve oğulları, Kadıasker ve müftü bulunuyordu ve General Prozorovskii ile sürekli muhabere hâlindeydi (Ocak 1778)[936]. Selim Giray'ın, Kırım'a vardıktan sonra sadarete oradaki durumu anlatan mektubuna göre Kırım halkının durumu içler acısıydı ve Rus askerlerinin zulmü altında zor anlar yaşıyorlardı. Ona göre Canikli Hacı Ali Paşa hemen Kırım'a gönderilmeliydi[937].

Prozorovskii, Selim Giray'ın gelmesiyle Kırım'daki durumun yeniden kendi aleyhine dönmemesi için ona toplanmak fırsatı vermeden hemen saldırıya geçmeye hazırlandı. Rus kumandanlarının yaptığı plâna göre, Kırımlılar Kurban Bayramı namazına başladıklarında onların üzerine hücum edecekler ve halk kâmilen kılıçtan geçirilecekti. Bu şekilde Selim Giray'ın mücadelesi başlamadansona erecekti. Esasında Selim Giray, Rusların plânlarını gelişmelerden fark etmişti. Bu nedenle gerekli tedbirleri aldı. Akmescid'e saldıran Rus askerleri alınan tedbirler sonucu başarılı olamadılar. Bu sırada Avlita limanına Osmanlı donanmasına ait iki geminin gelmesi de halka büyük moral

[936] BOA.*A.DVN.KRM*, Nr. 1/25, Selim Giray'ın silahtarı Mustafa Ağa'nın Sadaret'e takriri (21 Zilhicce 1191).

[937] BOA.*A.DVN.KRM*, Nr. 1/26, Selim Giray'ın Sadaret'e mektubu (25 Zilhicce 1191).

kaynağı oldu. Kırım'ın Rus işgalinden kurtarılacağı günün yakın olduğuna inanan Tatarlar sevinçten göz yaşlarını tutamadılar[938].

Selim Giray 60 bin kadar askerle Bahçesaray'a yakın bir mevkide, Kaplan Giray ise Mansur kabilesinden 6 bin askerle Or Kalesi yakınlarında bulunuyordu. Ruslar işe başta Akmescid olmak üzere, Or Kalesi, Hacı Sarı Pulât Akmescid ve Ribat taraflarında mevzîlenmişlerdi. Selim Giray'ın Kırım'a gelip halk tarafından Han seçilmesi ve Süleyman ile Mehmed Ali kaptanların gelmesi Rusları telâşlandırdı. General Prozorovskii, 31 Ocak 1778'de sadrazama bir mektup gönderdi. Buna göre, Devlet Giray kanuna muhalif olarak han yapılmış ve andlaşmaya muhalif tavırlarına göz yumulmuştu; Rusya'ya ödenmesi gereken meblağ ödenmemişti ve Rus ticaret gemilerinin geçişleri engelleniyordu. General, Şahin Giray'ın Kuban ve Kırım halkının ortak reyi ile seçildiğini öne sürerek teşrifat gönderilmesini istiyordu. Kırım'a Han olarak gönderilen Selim Giray ve Mehmed Alî ile Süleyman kaptanların Kırımda bulunmasını da andlaşmaya aykırı olarak görüyordu (31 Ocak 1778)[939].

Selim Giray'ın yanında Rus piyâdelerine karşı savaşacak yetişkin ve talimli askeri bulunmadığı için yapacak bir şeyi bulunmuyordu. Bu nedenle, Rus piyâdelerine karşı mücadele etmek üzere Hacı Ali Paşa'nın seraskerliğinde gönderileceği bildirilen piyâdelerin gelmesi sabırsızlıkla bekleniyordu. Fakat, şiddetli kış nedeniyle söz konusu kuvvetlerin gelmemesi Selim Giray ve Kırımlıları ümitsizliğe sevk ediyordu. Bu nedenle Kırım'dan gelen habercilere "*Bizler efendimizin 300 senedir kullarıyız. Devlet-i Aliyye'den Allah bizi ayırmasın. Memleketimizi bu hale koyup üzerimize a'da-yı dini tasallut eden mürtedler cezalarını buldular. Bizi Moskov'un tasallutunda bırakmasınlar ve iki elimiz rûz-ı cezada yakamızdadır*" diyerek Osmanlı Devleti'nin her an yardımını beklediklerini ifade ediyorlardı[940].

Şubat 1778 başlarında Selim Giray, maiyetindeki askerlerin Şahin Giray'ı muhafaza eden Rus askerlerinin üzerlerine saldırması ile Ruslara bekledikleri fırsatı verdi ve çıkan savaşta çocuk, kadın ve asker

[938] BOA.*A.AMD.KRM*, Nr. 1/6, Kırım'dan gelen Karadağlı Mahmud'un Sadaret'e takriri (5 Muharrem 1192).

[939] BOA.*A.AMD*, *Nr.* 1702/1, General Romanzow'dan Özi Muhafızı'na mektup (2 Muharrem 1192).

[940] BOA.*A.AMD.KRM*, Nr. 1/7, Kırım'dan gelen Çukadar Mehmed Emin'in takriri (8 Safer 1192).

olmak üzere çok sayıda Kırımlı öldürüldü. Aslında Şahin Giray ile Selim Giray birbirlerine saldırmamaları için 30 günlük mütâreke yapmışlardı. Fakat, bu olayı bahane eden Rus ve Şahin Giray kuvvetleri, Osmanlı Devletinden yardım bekleyen Kırım halkının acz içinde olduklarına hükmedip, her taraftan hücuma geçtiler[941]. Ahâli her taraftan Avlita limanına dökülmeye başladı. Şahin Giray, gönderdiği adamlar vasıtasıyla silahların teslim edilmesi halinde kendilerini affedeceğini bildirdi. Çaresiz kalan halk teklifi kabul edince Ruslar her köyün birer imamını ve "*ihtiyarını*" Bahçesaray'a toplayarak onlar vasıtasıyla halktan silahları topladılar. Silahları topladıktan sonra ulema, ümerâ ve halkın büyük küçük ileri gelenlerini katlettiler[942]. Selim Giray ve Bahtı Giray, Rus piyâdelerine karşı gelemediklerinden çareyi Kırım'dan kaçmakta buldular. Beraberlerinde Selâmet Giray ve Kaplan Giray olduğu halde Özi'ye ve oradan da İsmail'e geçip durumu İstanbul'a haber verdiler (Şubat 1778)[943]. Bu suretle Kırım tamamen Rusların himayesindeki Şahin Giray'a terk edildi. Andlaşma hükümlerine rağmen Rusların yardımı ile Hanlık makamına oturan Şahin Giray, duruma hâkim olduktan sonra, Osmanlı Devleti'ne düşmanlığı olmadığına dair sadarete bir mektup gönderdi (11 Şubat 1778)[944]. Onun gönderdiği mektup, Osmanlı Devleti'nin tekrar itirazına meydan vermemek için gönül almaya yönelik diplomatik bir tavır niteliği taşıyordu. Lâkin, Osmanlı makamlarınca onun girişimine herhangi bir cevap verilmedi. Diplomatik temasların fayda vermediğini gören Os-

[941] Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî*, s. 198.

[942] BOA.*A.DVN.KRM*, Nr. 1/72, (29 Rebî'u'l-âhır 1192); *A.AMD.KRM*, Nr. 1/14, (29 Rebî'u'l-âhır 1192.

[943] BOA.*CD*, Nr. 15891, Özi Valisi'nden Sadaret'e tahrîrât (10 Safer 1192); Sadullah Enverî, *Tarih*, s. 94b; Selim Giray, Mart ayında Özi'ye geçip oradan da İstanbul'a geldi ve çiftliğinde oturmaya başladı. Ağustos 1786'da da öldü. Kabri Vize kasabasında Ayas Paşa Camii kabristanlığında bulunmaktadır. Halim giray, *Gülbün-i Hanan*, s.112; Lâkin, Selim Giray, boğazda bir yalıya yerleştirilmeyipde, çiftliğinde ikamete memur edilmesine üzülmüştü. Sadâratten, bu konudaki üzüntülerini bertaraf etmek için Seyyid Mehmed Hayri yanına gönderildi. Selim giray, Mehmed Hayriye 30 gündür çadırda çektiği maşekkatı, Kırım ve Avlita'da dahi çekmediğini söyleyerek, kendisine reva görülen muameleye üzüldüğünü söyledi. Mehmed Hayri de, kendisinin bir yalıya yerleştirilmek istendiğini fakat, halk arasında *"donanmaya bir şey olmazsa Selim Giray gelir miydi"* dedikodularına meydan vermemek için bu yolun tercih edildiğini söyledi. Kırım'dan bir haber gelene kadar burada ikamet etmesini söyledi. BOA.*A.AMD.KRM*, Nr. 1/12, Beylikçi Seyyid Mehmed Hayri Efendi'nin Sadaret'e takriri (19 Şa'ban 1192); Lâkin Selim Giray, burada ölünceye kadar kalmıştır.

[944] BOA.*CH*, Nr. 1550, Şahin Giray'ın Sadaret'e tahrîrâtı (13 Muharrem 1192).

manlı hükümeti askerî kuvvetle meseleyi çözmek üzere hazırlıklara başladı.

Şahin Giray Şubat 1778'de Bahçesaray'a gelerek uzun zamandır ayrı kaldığı tahtına oturduktan sonra, Rus Generali Romanzow, Sadrazam'a Şubat sonlarında bir mektup gönderdi. Mektupta, Selim Giray'ın küçük bir grub tarafından Kırım'a çağrıldığını, halkın ekserisinin Şahin Giray'ın yanında bulunduğunu, isyan eden kimselerin kendi öz kardeşlerinin mallarını yağmalayıp canlarına kıydıklarını belirttikten sonra, Osmanlı hükümetinin andlaşmaya aykırı bir davranışa girişmemesini istedi[945]. Rusya, bu şekilde Şahin Giray'ın Kırım'ın resmî hanı olduğunu vurguluyordu.

Kırım'dan İsmail'e geçen Selim Giray, Ruslara karşı başarılı olamamasının sebebinin, Canikli Ali Paşa'nın boşa vakit harcayarak Kırım'a donanma ile gelmemesine bağlıyordu. Ona göre, eğer Kaptan Paşa, Ali Paşa ile zamanında gelseydi, Kırım Ruslardan kolayca kurtulacaktı. Gerçekten de Kırımlıların gözleri yollardaydı. Canikli Ali Paşa ile Gazi Hasan Paşa gelerek Selim Giray'a destek verselerdi Çerkes, Abaza ve Nogay halkının da yardımıyla Ruslara karşı başarılı mücadeleler verilebilirdi. Selim Giray, sülâlelerinin 350 seneden beri Osmanlı hanedanına sâdıkâne hizmet ettiğini, "*dinsiz*" Şahin Giray'ın Rusya'ya tâbi olması halinde Gürcistan ve Anadolu yakalarının Rusların eline geçeceğini ve ağaç deryası olan bu bölgelerin onların eline geçmesi ile de kısa zamanda yüzlerce gemi tedarik edeceklerini savunuyordu. Başarısız olmasına rağmen Selim Giray tekrar görev bekliyordu[946]. Lâkin, çok arzu etmesine rağmen Selim Giray, Ali Paşa ile Kırım seferine götürülmedi.

f - Rusların Kırım'daki Faaliyetleri Karşısında Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler

Kırım'da 14 Ekim 1777 olayları ile beraber aslında yeni bir dönem başlıyordu. Bu yeni dönemde Kırım Tatarları tek vücut olarak Ruslara karşı kenetlenmişlerdi. Kırımlıların mücadeleyi yürütebilmeleri için Osmanlı Devleti'nin askerî ve ekonomik desteğine ihtiyaçları vardı. Nitekim 29 Ekim 1777 hadisesi Kırımlıları Osmanlı Devleti'n-

[945] BOA.*A.DVN.KRM*, Nr. 1/59, General Romanzow'dan Padişah'a mektup (28 Safer 1192).

[946] BOA.*A.AMD.KRM*, Nr. 1/12, Beylikçi Seyyid Mehmed Hayri Efendi'nin Sadaret'e takriri (19 Şaban 1192).

den alenen yardım istemeye sevk etti. Ruslara karşı mücadele için silah, cephane ve ekonomik yardıma ihtiyaçları olduğunu belirten Kırımlılar içlerinden bir heyet seçerek Özi valisi aracılığı ile gönderdikleri mahzarla Osmanlı'dan yardım istediler. Bey, mirza ve ahâlinin ileri gelenlerinden 33 kişinin mühürlerini taşıyan mahzarda 29 Ekim hadiseleri anlatıldıktan sonra Osmanlı hükümeti durumdan haberdar ediliyor ve acilen yardım isteniliyordu (Kasım 1191)[947]. Kırım askerinin seraskeri Selamet Ağa da Özi Muhafızı Yeğen Mehmed Paşa'ya, Kırım'daki durumu haber vermek için 5 Aralık 1777'te gönderdiği mektupta, İstanbul'a giden heyet gibi acil yardım talep ediyordu. Mektupta "*Ey paşa hazretleri, ezâ altında bulunan Kırım'ın çocuk, kadın ve evladlarını kurtarmak için bir miktar asker göndermenizin sevabı ne kadardır bilirsiniz. Küffar, Müslüman Tatarları zabt altına almak için bir miktar asker gönderirken siz ne diye durursunuz. Ciğerleriniz yanmıyor mu. Ey Paşa hazretleri efendimiz, merhamet ediniz. El-aman el-aman el-aman. Bundan sonra merhametli paşamız ve bütün Müslümanlar "Te'âvenû ve tenâsarû 'alel-birri ve't-takvâ velâ-te'âvenû 'alel-ismi ve'l-'udvân" ayeti şerifinin mefhumuyla amel etsinler. Bütün Müslümanlardan isteğimiz ve ricamız, bizi küffarın elinden kurtarmalarıdır*"[948] mealinde görüşlere yer veriliyordu. Gelen imdatlarda Ruslara karşı savaşabilmek için acilen topçu askeri, barut ve cephane gönderilmesi isteniyordu. Özi Muhafızı Yeğen Mehmed Paşa, gelen mahzarları hemen İstanbul'a gönderirken, Kırımlıların acil yardım isteğine yetkili olmadığı için karşılık veremiyordu[949]. İşin en garip tarafı, Rusya, Kırım'a tam yetkili generaller gönderirken, Osmanlı Devleti Kırım ile tek irtibat noktası olan Özi muhafızına bir yetki vermemişti. Mehmed Paşa, bu nedenle Küçük Kaynarca Andlaşması'na muhalefet edebileceği korkusuyla Tatarlara yardım edip etmemekte tereddüte düşüyordu.

[947] Mahzar'da mühürü bulunanların bazıları şunlardır: Abbas Şah, Seyyid Veli Şah (Asker ağası), İsmail Mirza (Kalgay), Muhammed Şah (Mansur), Seyyid Abdullah, İbrahim Ağa (Kalgay-ı Sabı), Eski Müftü, Devlet Şah (Mirza), Şeyh Muhammed, Şeyh Abdülbaki, Şeyh Abdürrezzak, Hacı Timur (Mirza), Musa (mirza), Süleyman (Mirza), Halid Gazi (Kalgay-ı Sabık), İslâm, Şa'ban (Tatar Ağa-yı sabık), Ali (Asker-i Kethüda-yı Sabık), Salih, Ali, Mustafa, Atıf, Ahmed Ağa, Ahmed Şah (Kaima kam-ı Bağçesaray), Abdülveli, Gazi Mirza, Mahmud Mirza, Es'ad Kadı (Bağçesaray-ı Sâbık), Salih kadı (Gözleve-yi sabık), Mustafa. BOA. *A.DVN.KRM*, Nr. 1/38, Kırım ulema ve ileri gelenlerinin Özi Valisi'ne arzuhâlleri (26 Şevval 1191).

[948] BOA. *A.DVN.KRM*, Nr. 1/37, Serasker Selamet Ağa'nın Sadaret'e takriri (9 Zilka'de 1191).

[949] BOA. *CH*, Nr. 6558, Sadrazam'dan padişaha telhis (27 Zilka'de 1191).

Osmanlı hükümeti, Kırım olayları karşısında Küçük Kaynarca Andlaşması'nı ihlâl etmemek için aktif bir harekette bulunmuyordu. Fakat Rusya andlaşmayı ve hükümlerini hiç kaale almıyordu. II. Katerina, Kırım'ı kendi topraklarına katmak için daha andlaşmanın mübadelesini müteakip faaliyetlere başlamıştı. Bu maksatla General Potemkin'i İmparator nâibi olarak Kafkasya'ya göndermişti. Potemkin askerî hazırlıklara ilâveten siyasî faaliyetlere de başladı. Bu faaliyetleri iki amacı güdüyordu[950]:

1 - Kırım'ın işgali ve Gürcistan'ın Rusya'ya ilhakı

2 - Propaganda ve siyasî tedbirlerle Kafkasya'nın mukavemetini kırmak.

Kerç, Yenikale ve Kılburun'daki askerlerini takviye eden Rusya bir yandan da Kırım'da halkı mevcut hanlara karşı isyana teşvik etti. Herhangi bir Osmanlı müdahalesi için Özi yakınlarında bulunan askerlerinin idaresine 1776 sonlarında General Romanzow'u tayin etti. Şahin Giray'ın hanlığa getirilmesi ile de Rusya tamamen Kırım'ı kontrol altına aldı. Fakat Katerina, askerî ve siyasî yönlerden kendisini tam hazır hissetmediği için Kırım'ı hemen ilhak etmeyi düşünmüyordu[951]. Kırım'a askerî takviye yaparken diğer taraftan da Lehistan içlerinde bulunan askerlerini Osmanlı sınırına doğru kaydırmaya başladı[952]. Rusların Küçük Kaynarca Andlaşması'na muhalif olarak Lehistan'a askerî yığınak yapmaları, Kırım'a alenen asker sokmak suretiyle müdahale etmeleri ve Kırım ahâlisinin de hükümete sürekli mahzarlar göndererek acil yardım istemeleri üzerine Osmanlı hükümeti harekete geçti. Zira, Rusların niyetinin ne pahasına olursa olsun Kırım'ı işgal etmek olduğu anlaşılmıştı. Kırım'daki olaylar üzerine İstanbul halkı da galeyana gelmişti. Özellikle 14 Ekim 1777'de

[950] İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul 1958, s. 368.

[951] Castera, *Katerina Tarihi*, s. 87.

[952] Lehistan'da Rusların 22 bölük askerleri bulunuyordu. Osmanlı hükümeti casuslar göndermek suretiyle buradaki kuvvetlerin faaliyetlerini sürekli kontrol altında tutuyordu. Bu kuvvetler 1777 Aralık ayında Osmanlı sınırına doğru kaydırılması sırasında şiddetli kış sebebiyle büyük tahribata uğradı ve 1500'ü öldü. Fakat buna rağmen Rusya'nın Lehistan'daki kuvvetlerini takviyesi ve Osmanlı sınırına doğru hareket ettirmesi devam etti. BOA.*CH*, Nr. 4128, Özi kadısına hüküm (3 Zilka'de 1191); Nr. 6558, Sadaret'ten Başmuhasebe'ye tezkere (27 Zilka'de 1191); *CA*, *Nr.* 45681, Sadaret'ten Başmuhasebe'ye tezkere (25 Zilka'de 1191); *Mühimme Defteri*, 174/ 187-1, Rumeli'nin orta kol kaza kadılarına hüküm Evâil-i Zilhicce 1191; Nr. 194-1,Kocaeli Mutasarrıfı İbrahim'e hüküm (Evâil-i Zilhicce 1191).

başlayıp 29 Ekim 1777'de doruk noktasına ulaşan olaylardan sonra, Aralık 1777 başlarında Sadrazam Darendeli Mehmed Paşa, siyasi gelişmeleri görüşmek için umumî bir meclis topladı. Toplanan bu mecliste Rusların Kırım'a sürekli yığmak yapmaları ve Lehistan'daki askerlerini Osmanlı sınırına doğru kaydırmaları gibi hareketlerinin Küçük Kaynarca Andlaşması'nın ihlâli anlamına geldiği ve Kırım'a yardım etmenin gerekli olduğu görüşü üzerinde birleşildi. Kırım'ı işgal etmek isteyen Rusların, bu hareketlerine meydan vermemek ve Kırım içlerinden çıkmalarını sağlamak için Kırımlılara yardım etmek amacıyla tedbirler alındı (Aralık 1777). Buna göre[953]:

1 - Anadolu ve Rumeli'den İsmail tarafına 45 bin asker sevk edilecek.

2 - Canikli Ali Paşa donanma ile Kırım Seraskerliğine tayin edilecek.

3 - Mevcut durum, elçileri vasıtasıyla Avrupa devletlerine bildirilecektir.

fa) Anadolu ve Rumeli'den İsmail'e Asker Sevki

Kırım'daki olayların ehemmiyet kazanması ve Rusların Özi yakınları ve Kırım'a asker sevk etme girişimleri üzerine Osmanlı hükümeti 1777 yılı yazından itibaren Hotin ve Bender kalelerini tamir ve tahkime başladı. Rumeli'nin sağ ve sol kolları ile Köstendil, Üsküp ve Alacahisar sancakları muhafızı Bender kalesi tamirine tayin edildi. Kale muhafızı bulunan Rumeli Valisi Abdullah Paşa'dan bir an önce kalenin savunmaya hazır hale getirilmesi istendi. Hotin Kalesi'nin tamir ve bakımına Tırhala, İskenderiye, Ohri, Avlonya, Yanya, İlbasan, Delvine ve Selânik sancak görevlileri memur edilerek Muhafız Süleyman Paşa'ya da aynı emirler gönderildi[954]. Tamir edilen Hotin ve Bender kalelerinin ve stratejik önemi dolayısıyla Tuna sahilinin, Arnavutluk ve değişik yerlerden toplanan askerlerle takviye edilmesi yoluna gidildi[955]. Bender, Hotin ve İsmail kalelerine gönderilen askerler, buradaki ahâliye zarar vermemesi için nizamname gereği Eflâk ve Buğ-

[953] Sadullah Enverî, *Tarih*, s. 91b; Za'im-zâde Mehmed Sâdık, *Vak'a-i Hamidiyye*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, Nr.2171, s.10-A.

[954] BOA.*CH*, Nr. 4021, Özi valisi Mehmed Paşa'ya buyruldu (Receb 1191).

[955] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 174/132-1, Özi valisi Mehmed Paşa'ya hüküm (Evâhır-ı Receb 1191).

dan topraklarına uğramaksızın görev mahallelerine geçiriliyordu[956]. Mevsim şartlarından kaynaklanan durumlarda Buğdan Voyvodası'nın uygun gördüğü güzergahtan Hotin'e ulaşmaya çalıştılar[957]. Kale muhafızları Rus müdahalesine karşı her an teyakkuzdaydılar (Eylül 1777)[958].

Kırımlıların Ruslara karşı kendilerine yardım edilmesi çağrısı ve 29 Ekim ayaklanması nedeniyle durum değerlendirmesi yapmak üzere toplanan umumî meclis, Kırıma askerî, siyasî ve ekonomik yardım kararı almıştı. Karar gereği ilkbaharda İsmail kasabasında toplanmak üzere Anadolu ve Rumeli'den asker toplanmaya başlandı[959]. Askerlere kumanda etmek üzere Rumeli Valisi Abdullah Paşa, İsmail ve havalisi muhafazasına atandı. Toplanan askerlerin İsmail'e taşınması için İsakçı Cisr Eminliği vasıtasıyla 50 tane tombaz yapılmasına karar verildi. Eflâk voyvodasından tombaz yapımı için kereste talep edilirken, amele ücreti olarak da hazineden 3342.5 kuruş para gönderildi (Aralık 1777)[960]. Asker ve zahire nakli için yeni gemiler yapımına başlandı.[961]. Yapılan gemiler hemen Özi Valisi Mehmed Paşa'ya teslim edilecekti[962]. Askerî hazırlıklar devam ederken diğer taraftan da 40 bin askerin tedarikine başlandı (Aralık 1777)[963]. Asker nakli sırasında askerî mühimmatın ve topların taşınması için beygir tedariki de ya-

[956] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr.174/166-1,Alaca Sancağı Mutasarrıfı İsmailzâde İbrahim'e hüküm (Zilka'de 1191).

[957] Osmanlı hükümetinin askerîn kalelere sevki esnasında güzergâh tayini üzerinde bu kadar durmasının sebebi, önceki haftalarda serhadlara geçen askerlerin sağa sola hücum ederek ahâliye ve ziraata zarar verdirilme endişesinden kaynaklanmaktaydı. BOA.*CA*, Nr. 3797, Kırım'a gidecek donanmaya başbuğ olan Mehmed'e buyruldu (Evâil-i Zilka'de 1191).

[958] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 174/134-1, Rumeli valisi ve Bender Muhafızı Abdullah Paşa'ya hüküm (1191); ; *CA. Nr.* 48007, Yanya Sancağı Mutasarrıfı Vezir Mehmed Paşa'ya buyruldu (Evâsıt-ı Şa'ban 1191).

[959] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 174/148-1, Selanik Sancağı Mutasarrıfı İbrahim Paşa'ya hüküm (Şa'ban 1191).

[960] BOA.*CH*, Nr. 5853, Sadaret'ten Başmuhasebe'ye tezkere (18 Zilka'de 1191).

[961] Geminin tanesi 22.000 guruşa mal oluyordu.BOA.*CA*, Nr. 45682, Sadaret'ten Başmuhasebe'ye tezkere (19 Zilka'de 1191).

[962] Eflâk ormanından kesilecek kerestelerin masrafları için ilk etapta 5 bin kuruş gönderildi.

[963] İsmail'de toplanmak üzere Rumeli kazalarından Pınarhisar 100, Aydos 350, Kızılhisar 120, Kırkkilise 100, Karinabad 150, Eskicuma 120, Osmanpazarı 150, Şumnu 500, Hazargrad 500, Selvi 350, Lofça 350, Plevne 300, Yanbolu 150, İslimye 350, Paravadi 350, Kozluca 50, Hacıoğlupazarı 300, Yeripazar 100, Tırnova 500, Eyuraca 350, İskofça 60, Berkofça 60 ve İzladi kazasından 300 nefer asker tedarikine başlandı BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 174/179-1, İsmail Muhafızı Abdullah Paşa'ya hüküm (Evâsıt-ı 1191).

pıldı[964]. İsmail'e gelecek askerlerin yüklerini nakletmek amacıyla İstanbul, Edirne, Filibe, Tatarbazarı, Ruscuk, Yanya, Yeni Zağra ve Silistre kazalarından toplam 150 araba kiralanması kararlaştırıldı (Aralık 1777)[965]. Rumeli'den, toplanan askerlerden başka her biri 120 askerden müteşekkil 14 adet serdengeçti bayrakları tertip edilmeye başlandı[966]. Yol boyu köprü yapımında kullanılmak üzere Varna, İsakçı, Ziştovi, Silistre ve Balçık'tan toplam 5.800 araba ağaç kesilmesi kararlaştırıldı[967].

Anadolu'dan Larende[968], Sivas[969], Kocaeli[970], Çorum[971] ve Niğde[972] gibi vilayet, kaza ve mutasarrıflıklardan nüfusun durumuna göre asker tespit edildi. Anadolu'nun sağ, sol ve orta kollarından toplanacak askerleri bir düzen içinde İsmail'e kadar götürmek için Dergâh-ı muallâ Yeniçerileri ocağında kul kethüdası ve Diyarbekir Ordusu Ağası Mustafa, asker sürücüsü olarak atandı[973].

Kırım'a serasker olarak atanan Canikli Ali Paşa, şiddetli kış sebebiyle gidişini bir müddet ertelemiş, Selim Giray da Tatarların davetlisi olarak Kırım'a gitmişti. İşte bu nedenlerle acilen üç-dört bin civarında askerin Özi'den Kırım'a gönderilmesine karar verildi. Özi'den gönderilen askerler Kırım'ın Sarıpulat, Gözleve ve Akmescid iskelelerin-

[964] Bunun için Rusçuk, Şumnu, Edirne, Hazargrad, Osmanpazarı, Yenipazar, Niğbolu, Ziştovu, Plevne, Silivri, Lofça ve Rahovae kazalarından toplam 600 beygir temin edildi BOA.*CH*, Nr. 4128, Özi Kadısı'na hüküm (25 Zilka'de 1191).

[965] Kiralanan arabaların ücretleri Arabacıbaşı tarafından verilmekteydi. BOA.*CA*, Nr. 45681, Sadaret'ten Başmuhasebe'ye tezkere (25 Zilka'de 1191).

[966] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 174/187-1, Rumeli'nin orta kol kaza kadılarına hüküm (Evâil-i zilhicce 1191).

[967] Bir arabaya 500 çubuk yüklenecek ve bir araba çubuk için 5 guruş para "*Csr Emini*" tarafından ödenecekti. BOA.*CA*, Nr. 29917, Balçık, Ziştovi, İsakçı ve Varna kadılarına ferman (3 Zilhicce 1191).

[968] BOA.*CH*, Nr. 5888, Sadaret'ten Başmuhasebe'ye tezkere (8 Zilka'de 1191). Sefere çağrılan her askere 12.5 kuruş bahşiş verilirken 2.5 kuruştan 6 aylık ücretleri de peşin ödeniyordu. *CH*, Nr. 8643, Sadaret'ten Başmuhasebe'ye tezkere (21 Zilka'de 1191).

[969] BOA.*CH*, Nr. 4128, Özi kadısına hüküm (3 Zilka'de 1191); *CA*, Nr. 14220, Sivas Sancağı'ndaki kaza kadılarına ferman (13 Zilhicce 1191); *Mühimme Defteri*, Nr. 174/213-1, Selanik Sancağı Mutasarrıfı'na hüküm (Evâil-i muharrem 1192).

[970] BOA.*Mühimme Defteri*, Nr. 174/194-1, Kocaeli Mutasarrıfı İbrahim'e hüküm (Evâil-i Zilhicce 1191).

[971] *Sivas ŞS*, I, s.38/1, (4 Safer 1192).

[972] BOA.*CA*, Nr. 39986, Niğde Mutasarrıfına ferman (4 Zilhicce 1191).

[973] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 174/204-1, Diyarbakır Ordu Ağası Mustafa Ağa'ya hüküm (Zilhicce 1191).

den birisine çıkacaktı[974]. Söz konusu kuvvetlerin yanı sıra İstanbul'dan 2 bin kantar peksimet, Varna'dan tertip olunan 30 kantar kurşun, 100 kantar siyah barut, araba ve 10 adet şahi top gönderildi. Gidecek askerlerin masrafları için hazineden 45 bin kuruş tahsis edildi[975]. Hazırlık bitince askerler ve mühimmatlar Hocabey, Akkerman ve Özi iskelelerinden tombazlara bindirilerek Kırım'a gönderildi (Ocak 1778)[976].

Anadolu ve Rumeli'den gelen askerlerin İsmail'de toplanması üzerine gerek Kırım'da ve gerek Lehistan topraklarında yığınak yapan Rus ordusunun Bender, Hotin, Özi, Bucak, Buğdan, Kili, Akkerman ve Tuna sahillerine saldırması ihtimali arttı. Böyle bir Rus saldırısına mukabele etmek için İsmail ve havalisi Muhafızı Abdullah Paşa yetkiliydi. Rusya'dan gelecek bir saldırıya anında karşılık verilecekti. Paşa'ya, askerlerin disiplininin bozulmaması için anında önlemler alması ve hatta idam etme yetkisi dahi verildi. Herhangi bir suç işleyen görevli idam edilecek, fakat vukuatların artmaması için göğsüne suçu yazıldıktan sonra teşhir edilecekti. Şayet Kırım'a veya Rus saldırısına karşı asker göndermek gerekirse, askerin şevk ve gayretini arttırmak için seçilen bahadırlara gizlice bahşişler verilecekti. Kırım ve Lehistan'da Rusların hal ve hareketlerini kontrol ve hazırlıklarını tespit etmek için Rusların dil ve ananelerinden anlayan casuslar gönderilecekti. Abdullah Paşa, serhatlarda huzur ve sükûnun sağlaması ve Ruslara karşı mücadelede tam başarı sağlayabilmesi için Eflâk ve Buğdan voyvodaları ile sürekli irtibat halinde olacak ve onlarla bilgi alışverişinde bulunacaktı. Kısacası, Abdullah Paşa sonsuz yetkilerle donatılarak bir Rus saldırısına karşı İsmail'de hazır bekletilmeye başlandı[977]. İsmail'den başka Rusların muhtemel hedefleri arasında bulunan İbrail ve Yergöğü Kalesi de takviye edildi (Ocak 1778)[978].

[974] Askerlerin tedariki için hazineden 60 bin kuruş gönderilmiştir. *Mühimme Defteri*, Nr. 174/198-1, Rumeli Valisi ve Bucak Seraskeri Abdullah Paşa'ya hüküm (Evâhır-ı zilhicce 1191).

[975] BOA. *CH*, Nr. 4115, Rumeli Valisi ve İsmail Seraskerî Abdullah Paşa'ya hüküm (26 Zilhicce 1191).

[976] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 174/218-3, Rumeli Valisi ve İsmail Seraskeri Abdullah Paşa'ya hüküm (Evâhır-ı muharrem 1192).

[977] BOA. *Cevdet Eyalet Mümtaze*, Nr. 147, Rumeli Valisi Abdullah Paşa'ya hüküm (Evâhır-ı Zilhicce 1191).

[978] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 174/213-2, Anadolu Valisi ve İbrail Muhafızı Seyyid Mehmed Paşa'ya hüküm (Evâil-i Muharrem 1192); *A.DVN.KRM*, Nr. 1/54, Biga Kadısı'na hüküm (21 Muharrem 1192).

Özi Kalesi, stratejik bir öneme sahip bulunuyordu. Fakat Osmanlı hükümeti, bir Rus hücumu karşısında veya Kırımlıların yardım çağrısı durumlarında Özi Valisi'ne gerekli yetkiyi vermemişti. Kırım'da olayların olduğu en kritik günlerde bile, Özi Valisi'nin Kırım olaylarına ve Kırımlılara karşı nasıl bir politika izleyeceği vali Yeğen Mehmed Paşa'ya bildirilmemişti. Mesela Kırım'dan Özi'ye gelebilecek Tatar kitleleri veya Bucak'tan Ruslara karşı savaşmak üzere Kırım'a geçmek isteyen halka karşı nasıl bir politika takip edilecekti ? Bunun yanında Özi Kalesi'nin kilidi sayılan Perezin Adası'na hiçbir askeri tahkimat veya takviye yapılmamıştı[979]. Osmanlı hükümeti Perezin Adası'nın önemini geç de olsa anlamış olacak ki, buraya ancak 30 Aralık 1783'te Akşehir mutasarrıfı İsmail Paşa, Kocaeli sancağı kendisine tevcih edilmek suretiyle muhafız olarak atanabildi[980]. Özi kalesinin tahkimine devam edildiği sıralarda Şahin Giray'ın buraya saldıracağı ve Buğdan tarafına geçeceği söylentileri dolaşmaya başladı, fakat bu gerçekleşmedi[981]. İsmail'den gönderilen askerler burayı güven altına aldı[982]. İlkbahar geldiğinde Anadolu ve Rumeli'den gelen askerler İsmail'de hazır bekletilmeye başlandı. Serhad kaleleri de herhangi bir Rus saldırısına karşı askerî ve ekonomik yönden tahkim edildi. Osmanlı Devleti'nin, saldırgan bir dış politika izleyen Rusya karşısında andlaşmayı korumak ve barışı muhafaza etmek amacıyla aldığı askerî önlemler bir nevi caydırıcı özellik taşıma amacını da gütmekteydi.

fb) Canikli Hacı Ali Paşa'nın Kırım Seraskerliği

Osmanlı hükümeti Lehistan'da toplanan Rus kuvvetlerine ve Özi tarafından serhadlere vaki olabilecek saldırılara karşı İsmail'de toplama kararı aldığı 45 bin askerden başka, donanma ile ilkbaharda Kırım'ın imdadına gitmesi için Sivas ve Trabzon valisi ve Canik Muhassılı Vezir Canikli Ali Paşa'yı Kırım seraskerliğine atadı. Kaptan-ı Derya

[979] Osmanlı hükümeti, stratejik öneme ait bu adaya, kale inşâ etmek amacıyla Selanik a'yanından Kapıcıbaşı Abdülvehhab Ağa'yı Bina Emini atamıştı. Fakat, bu kimse çok sahtekar ve dolandırıcıydı. Özi'ye geldikten sonra, ahâli kendisine bir an önce kaleyi yapması gerektiğini söylediği halde o, *"padişah bana ne verdi, yapacak takatim yok"* gibi maleyani sözlerle halk arasında fitne yaymaya başladı. Aslında Ağa'nın 7 tane çiftliği ve senelik 40-40 kese akçe geliri bulunmaktadır. BOA.*CH*, Nr. 6558, Sadare'' 'n Başmuhasebe'ye tezkere (27 Zilka'de 1191).

[980] *Osmanlı Tarihi*, Hüsrev Paşa, Nr.378., s. 4.

[981] BOA.*CD*, Nr. 15891, Özi valisine hüküm (10 Safer 1192).

[982] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr.174/239-2, Bosna Valisi Vezir Dağıstânî Ali Paşa'ya hüküm (Evâsıt-ı Safer 1192).

Gazi Hasan Paşa da Karadeniz'e açılacak gemide Ali Paşa ile beraber olacaktı[983].

Canikli Ali Paşa, iyi bir asker ve muktedir bir devlet adamıydı. Onun Kırım seraskerliği gibi büyük bir göreve atanması, Osmanlı devlet adamlarınca da takdir edildiğini göstermekteydi. Kendisi Osmanlı Devleti ile ilgili enteresan fikirlere sahip bulunuyordu. 1776 yılında kaleme aldığı risalesinde, Devletin Bağdad, Mısır ve Kırım'a karşı temkinli davranmasını tavsiye ederek, Bağdad'ın İran, Mısır'ın Arab ve Kırım'ın "*küffar*" ile komşu olduğunu belirtiyor ve bu üç vilâyete gayet akıllıca yaklaşmak gerektiğini söylüyordu[984]. Canikli Ali Paşa'ya görev tevcih edilirken Kastamonu vilâyeti de iltizam olarak kendisine verildi. İlkbaharda Kırım'ın imdadına gidecek olan Ali Paşa, Sivas, Kastamonu, Canik, Karahisar-ı Şarki ve Bolu sancaklarından 40 bin asker toplayacaktı. Askerlerin zahire, silah, top, mühimmat ve levazımatları da Ali Paşa tarafından tedarik edilecekti. Bunun için söz konusu eyaletlerin kazalarının kadıları, naipleri, zabitleri ve yeniçeri serdarlarına fermanlar gönderilerek eli kılıç tutan herkesin asker olmak üzere Canikli Ali Paşa'nın emrinde toplanması istendi (Aralık 1777)[985]. Ali Paşa'nın uhdesindeki kazalara gönderilen emirlerde toplanacak olan imdad-ı seferiyye bahasının da bir an önce kendisine verilmesi istendi[986]. Toplanacak 40 bin piyâdenin on bini Canik ve Karahisar-ı Şarki'den 30 bini ise diğer sancaklardan yazılacaktı[987]. Asker toplanması esnasında Canikli Ali Paşa'nın ilgili emrini kazalara ve nahiyelere ulaştırarak asker toplamaya memur ve sürücü olarak ilk önce Turna-

[983] Sadullah Enveri, *Tarih-i Enveri*. s. 125; Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, Ankara 2003, s. 56.

[984] Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa'nın Risalesi "Tedâbîrü'l-Gazavat" "*Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7 (12/13), (1969), s.139.

[985] BOA. *Mühimme Defteri*.174/178-1, Sivas eyaletindeki kazaların kadılarına hüküm (Evâsıt-ı Zilka'de 1191); Nr. 290-2, Rumeli Valisi ve İsmail Seraskeri Abdullah Paşa-'ya hüküm (Evâsıt-ı Zilka'de 1191); *Sivas ŞS*, 1,s.28/2. (Evâhir-i zilhicce 1191).

[986] Trabzon'dan toplanacak para 40 bin kuruş olarak tespit olunmuştu. Bunlardan Giresun 3 bin kuruş, Keşab 3 bin kuruş, Trebolu 5 bin kuruş, Görele 7.200 kuruş, Akçabad bin kuruş, Sürmene 4.500 kuruş, Of 6.500 kuruş, Rize 6 bin kuruş, Trabzon reayası bin kuruş, Yorçen nahiyesi bin kuruş, Yomra nahiyesi 800 kuruş ve Maçka nahiyesi de bin kuruş vermekle mükellef bulunuyordu. *Trabzon ŞS*,42-1934-73, (Evâhır-ı Zilhicce 1191).

[987] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 174/171-1, Kırım Seraskeri Ali Paşa'ya hüküm (Zilka'de 1191).

cıbaşı Hacı Numan beş çavuş ve bir yazıcı ile tayin edildi[988]. Fakat, Kırım askerinin acilen toplanması gerektiği için asker toplama işinin bir an önce gerçekleşmesi amacıyla Turnacıbaşı Seyyid Hasan da beş çavuş ve bir yazıcı ile asker sürmeye memur edildi (Aralık 1777)[989].

Bu sırada Kırım'dan üst üste yardım için mahzarlar gelmekteydi. İsmail'de toplanmasına karar verilen askerlerin hazırlanması uzun zaman alacaktı. Askerler toplansa bile oradan Kırım'a yardım etmek fevkalade güç görünüyordu. İlkbaharda gelecek askerin toplanması da bir kaç ayı alacaktı. Bu nedenle Kırım'a acilen beş gemi gönderilirken, Canikli Ali Paşa'nın da, 7-8 bin askerle hemen Kırım'a gönderilmesine karar verildi (Aralık 1777)[990]. Kırım'a gidecek olan Canikli Ali Paşa'yı götürecek donanmaya başbuğ olarak, Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'nın tavsiyesiyle Hacı Mehmed atandı[991]. Kırım'a gönderilmesi kararlaştırılan beş gemiden başka Ali Paşa'yı Kırım'a taşıyacak olan 8 gemiden 1 Ocak 1778'de beş tanesi ve 22 Ocak 1778'de de üç tanesinin hareket etmesine karar verildi. Sinop ve Bafra iskelelerinden kalkacak olan bu gemilere 18 adet şahi top ve çerha topları, 8 bin tüfek, 50'şer kantar barut, yeteri miktarda kurşun, çeşitli mühimmatlar, peksimet, topçu, cebeci ve arabacı tedariki yapıldı. Ocak ayı geldiğinde hava muhalefeti nedeniyle Ali Paşa'nın Kırım'a hareketi mümkün olmayınca, sefer Şubat ayına kadar ertelendi. Kırım'a acil asker lazım olduğu için İsmail Seraskeri Abdullah Paşa'ya Özi üzerinden 3-4 bin askeri Kırım'a göndermesi emri verildi (Ocak 1778)[992]. Aslında hava muhalefetinin yanında Ali Paşa da bir türlü hazırlanamıyordu.

[988] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr.174/173-1, Anadolu'nun sağ kol kaza kadılarına hüküm (Evâhır-ı Zilka'de 1191).

[989] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 174/192-1, Anadolu'nun sol ve ortakol kaza kadılarına hüküm (Zilka'de 1191).

[990] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 174/179-1, Rumeli Valisi ve İsmail Seraskeri Abdullah Paşa'ya hüküm (Evâsıt-ı Zilka'de 1191); Nr. 174/194-1, Kocaeli Mutasarrıfı İbrahim'e hüküm (Evâil-i Zilhicce 1191); *Trabzon ŞS*,42/1934-71, (Evâsıt-ı Zilka'de 1191); Sadullah Enverî, *Tarih*, s. 92a; Osmanlı hükümetinin gerek İsmail'e ve gerekse Canikli Ali Paşa seraskerliğinde Kırım'a donanma ile asker gönderme kararı bir çok tarihçi tarafından 1 Ocak 1778 tarihli umumi meclis toplantısı sonucu gösterilmektedir. Fakat bu konudaki belgelerde, Kasım 1777'de gelen Kırım mahzarcıları akabinde Aralık 1777'de bu kararların alındığını belirtilmektedir. Fakat 1 Ocak tarihi, bu dönem belgelerine göre, Ali Paşa'nın Kırım'a hareket etmesinin kararlaştırıldığı tarihtir.

[991] BOA.*CH*, Nr. 3977, Kırım'a gidecek donanmaya başbuğ tayin olunan Kaptan Mehmed'e hüküm (Zilka'de 1191).

[992] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 174/198-1, Rumeli Valisi ve İsmail Seraskeri Abdullah Paşa'ya hüküm (Evâhır-ı Zilhicce 1191).

Sefer için bütün levazımat ve mühimmatları kendisi tedarik edecekti. Hazırlanamayınca da gitmemesine bahane olarak bir çok özür beyan ediyordu[993].

Ali Paşa, hava muhalefeti nedeniyle Kırım'a gidemediğini sadarete bildirmesine rağmen Ocak ayı başlarında Arnavut Süleyman, Mehmed Ali, Abdi ve Kürt Mustafa adlarındaki kaptanlar, gemileri ile levazımat ve mühimmatları tedarik edilerek Kırım'a gönderilmişti[994]. Aslında Kırım'a gönderilen gemiler beş taneydi. Gemilerden birisi şiddetli kış nedeniyle içindeki 500 asker ile Sinop'a çekilmek zorunda kaldı[995]. Sadrazam Mehmed Paşa'nın acele etmesinin sebebi, Rusların faaliyetleri karşısında geç kalınması endişesinden kaynaklanmaktaydı. Kırım'a vararak, Kırım ahâlisi tarafından han seçilen Selim Giray da sadarete sürekli yardım çağrılarını içeren yazılar gönderiyordu[996]. Selim Giray, gönderilen dört kalyonluk yardıma rağmen Canikli Ali Paşa'nın ne pahasına olursa olsun bir an önce Kırım'a gelmesi ve halkı Rus zulmünden kurtarmasını istiyordu (Ocak 1778)[997].

Gönderilen dört geminin başbuğluğuna Kaptan Mehmed Ali tayin edildi. Ocak ayı sonlarında ilk önce Arnavut Süleyman ile Mehmed Ali'nin gemileri Avlita Limanı'na ulaşırken, Abdi Kaptan 25 Şubat'ta ve Kürd Mustafa'nın gemisi de 26 Şubat'ta aynı limanına ulaştı. Başbuğ Mehmed Ali, Avlita'ya vardıktan sonra Selim Giray, Bahtı Giray ve Kırım ileri gelenleri ile görüştü ve General Prozorovskii'ye mektupla bir mesaj gönderdi. Mehmed Ali, mesajında andlaşmaya rağmen Rusların savaş istemelerindeki amacın ne olduğunu sorduktan sonra savunmasız Tatar halkı üzerine ateş açmanın ve Şahin Giray'ı zorla Han yapmanın Küçük Kaynarca Andlaşması'nı resmen ihlâl olduğunu söyledi. Şer'an ve hukuken Şahin Giray'ın Han olmasının mümkün olmadığını bildirerek, Küçük Kaynarca Andlaşması ile ilgili Rusya'nın

[993] *Trabzon ŞS*, 42/1934-71, (Evâsıt-ı Zilka'de 1191).

[994] Kırım'a gönderilen bu gemilerin sayısı Cevdet Paşa tarafından 7 tane olarak zikredilmiştir. Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s.88.

[995] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 174/203, Kırım Seraskeri Hacı Ali Paşa'ya hüküm (Evâhır-ı Zilhicce 1191).

[996] Selim Giray Kırım'a çıktığında ahâli Canikli Hacı Ali Paşa'ya haber gönderek bunu haber verdi ve bir an önce gelmesini istedi. BOA.*CH*, Nr. 6558, Sadaret'ten Başmuhasebe'ye tezkere (1191).

[997] BOA.*A.DVN.KRM*, Nr. 1/26, Özi'den gelen Özbek Hoca'nın Sadaret'e takriri (25 Zilhicce 1191).

düşüncelerinin kendisine bildirilmesini talep etti.[998]. Zaten Kırım'ın her tarafında askerî birlikleri bulunan Ruslar, Osmanlı gemilerinin Avlita Limanı'na gelmesiyle endişelenmeye başlamışlardı. Zira onlar Canikli Ali Paşa ile Gazi Hasan Paşa'nın büyük bir donanma ile Kırım'a yardıma gelmelerinden korkuyorlardı. Rus gemileri Avlita etrafında dolaşmakla beraber burada bulunan gemilere bir saldırıda bulunmadılar (Şubat 1778)[999].

Kırım'a gönderilen gemilerden, cereyan eden olaylar ile ilgili İstanbul'a sağlıklı haberler gelmeyince Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa, tersane çavuşlarından Ali Çavuş adlı birisini menzil kayığı ile Kırım'a gönderdi. Ali Çavuş döndüğünde, Kırım'daki durumu rapor ettikten sonra Avlita Limanı'na tabyalar yapılarak tahkim edilmesini önerdi. Ona göre 200 tekne kapasiteli bu limanı beş bin asker ile zapt etmek mümkün değildi. Şartlar yerine getirilirse 40 bin askerle limanın ilkbaharda alınabileceğini söylüyordu[1000]. Bunun üzerine Canikli Ali Paşa'ya emrindeki 8 bin asker ile hemen yola çıkması emri verildi. Lâkin Ali Paşa, Kırım'a gönderdiği adamlarıyla oradaki gelişmelerden sürekli haberdar oluyordu. Kendisine az kuvvetle Kırım'a gitmenin bir anlam taşımayacağı yolunda raporlar geliyordu. En son haberci olan bir Nogaylı 19 Şubat'ta kendisine, Kırım'da çok sayıda Rus askeri olduğunu, her gün de takviye kuvvetler gelmekte olduğunu bildirmişti. Kırımlıların zahireleri kalmamıştı. Gemilerden aldıkları peksimetlerle geçiniyorlardı. Halkın morali bozuktu. Az sayıda askerle Kırım'ı kurtarmak mümkün değildi. Bu nedenle hazırlıkların yapılarak 30 gün sonra 40 bin kişilik donanma ile Kırım'a gidilmesinin daha uygun olacağı tavsiye ediliyordu[1001].

Canikli Ali Paşa, Rus savaş gemilerinin Osmanlı donanmasına taarruz etmeyerek sulhperver tavırlar takınmasının bir hileye dayandığına inanıyordu. Ona gelen istihbari bilgilere göre, Kırım'ı tahkim eden Ruslar, Avlita Limanı'na saldırmaları halinde Osmanlı donanmasını mahvedecek güçteydiler. Kendisine gelen bilgiler istikame-

[998] BOA.*A.AMD.KRM*, Nr. 1/7, Kırım'dan gelen Çukadar Mehmed Emin'in tahrîrâtı (8 Safer 1192).

[999] BOA.*A.DVN.KRM*, Nr. 1/58, Hacı Mehmed Ağa'dan Sadaret'e tahrîrât (Gurre-i Safer 1192).

[1000] Sadullah Enverî, *Tarih*, s. 96a; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s.89.

[1001] BOA. *A.DVN.KRM*, Nr. 1/55, Hacı Ali Paşa'dan Dîvân'a mektup (26 Muharrem 1192).

tinde sadarete yazdığı raporda, Tatarların perişan olmasından Osmanlı Devleti'ne bir zarar isabet etmeyeceğini, fakat asker ve donanmaya bir zarar gelirse telafisinin mümkün olmayacağını, bu nedenle donanmanın tehlikeye atılmamasını, Kırım'a çıkarma yapılması halinde gerekli deve ve arabaların acilen tedarik edilmesini teklif etti. Ali Paşa, bir kaç koldan saldırılması halinde Kırım'ın ancak kurtarılabileceğine inanıyordu. Fakat illa da Kırım'a saldırıya geçilmesi yönünde kendisine emirler gelirse 8 bin askerle Avlita Limanı'nı ele geçirmeye hazır olduğunu söylüyordu[1002]. Ona göre, ileride aleyhine çıkabilecek lafların önünü kesmek için az asker ile Kırım'a gitmesi Tatarlara ümitsizlik ve Ruslara ise şevk verecekti (Şubat 1778)[1003].

Canikli Ali Paşa'nın Kırım'a dair raporu, Özi Valisi Seyyid Mehmed Paşa'dan gelen Kırım haberleri ile birleştirilerek umumi mecliste müzakere edildi. Toplantıda, Ali Paşa'nın görüşleri nazar-ı dikkate alınarak Avlita'daki Türk kaptan ve başbuğlarına Ruslara karşı dost görünmeleri, saldırıya açık limanlarda durmamaları, ânî bir Rus baskını karşısında hemen Sinop limanına çekilmeleri konusunda talimatlar verildi. Ali Paşa'dan da toplamakla memur olduğu 40 bin askeri tedarik etmede acele etmesi istendi[1004].

Kırım'a asker tedariki için faaliyetlere başlayan Ali Paşa'nın uhdesine Canik Muhassıllığı ve Trabzon eyaletine bağlı olarak Erzurum valiliği de verildi. Kırım çıkarması sırasında Karadeniz sahillerinin güvenliği için isteği üzerine 18 yaşındaki oğlu Ahmed Mikdad Paşa'ya vezirlik rütbesi verildi ve sonra Sivas valiliği ve Soğucak muhafızlığına getirildi. Mikdad Paşa 15 bin asker toplayarak Soğucak'a hareket edecekti (10 Mayıs 1778)[1005]. Mikdad Paşa, babasının dediği gibi hareket ederek Kuban ve Taman taraflarına yerleşmiş sultanlar, Nogaylar, Müslüman Tatarlar, Çerkes ve Abaza beyleriyle ilişki kurup kendisine çekmeye başlayacak ve gerekirse Kırım üzerine hareket edecekti[1006]. Ali Paşa, Sivas ve Trabzon vilâyetleri dahilindeki kaza ve nahiyelerden 40 bin asker toplamak için geceli gündüzlü çalıştı. Söz konusu

[1002] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Kırım*, II, s. 89.

[1003] BOA. *A.DVN.KRM*, Nr. 1/55, Hacı Ali Paşa'dan Dîvân katibine mektup (26 Muharrem 1192).

[1004] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*,I,s.371.

[1005] BOA. *HH*, Nr. 873, Sadaret'ten Padişah'a tahrîrât (1192); *Sivas ŞS*, I, s. 48/3; 49/1.

[1006] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 92.

vilâyetlerden, askerlerden başka zahire ve ulaşım için beygir ve deve de temin etti. Masrafları için Sivas ve Trabzon vilâyetlerinin gelirleri Ali Paşa'ya tahsis edildi. Toplanan askerler, iâşe ve mühimmat maddeleri iç kesimlerden Samsun iskelesine taşındı[1007].

Canikli Ali Paşa'dan çok şeyler bekleniyordu. Bu nedenle ona devletin bütün imkânları verildi. Ali Paşa'nın Ocak ayında gitmesi gereken Kırım'a, asker toplayamama, hava muhalefeti gibi nedenlerden gidemeyişi Kırım ve İstanbul'da çok tenkit ediliyordu. Buna rağmen I. Abdülhamid'in ondan bir şeyler beklemesi, onun Kırım ahvalini iyi bilmesi olduğu kadar gerçekten dirâyetli ve liyakatli olmasından kaynaklanıyordu. Zaten, Kırım'ın tek kurtarılma şansı Canikli Ali Paşa'nın toplayacağı ordunun maharetine kalmıştı. İsmail'de Abdullah Paşa'nın serdarlığı altında toplanan ordu herhangi bir performans gösterecek kudrette değildi. Bu ordu, derme-çatma ve halk içinden toplanan askerlerden oluşuyordu. Dolayısıyla eğitim ve disiplin yoktu[1008]. Zaten ordunun İstanbul'da toplanmasından sonra firar olayları hemen başlamıştı. Her gün iki üç tane veya grublar halinde firarlar oluyordu. Abdullah Paşa firar olaylarının önüne geçmek için İsmail ve etrafını iyi bilen birisini Kır serdarı atayarak bunu engellemeye çalıştı[1009]. Fakat askerin cephede zorla tutulması mümkün olmuyordu. Bu nedenle firariler 23 Haziran 1778'de kendilerine ceza verdiren Ordu Ağası Seyyid Hasan Ağa'yı konağını basmak suretiyle öldürdüler[1010]. Ruslarla bir savaş çıkması durumunda bu ordunun başarılı olamayacağı ortadaydı. Kaldı ki Ruslar muhtemel bir savaş için Lehistan'da da yığınak yapmaya devam ediyordu. Gönderilen casuslar sınır boylarında Rus karargâhlarının sürekli takviye aldığını içeren raporlar veriyorlardı[1011].

Canikli Ali Paşa, 40 bin askerin Kırım'a gönderilmesi çerçevesinde, zor ve güç şartlar altında da olsa asker, beygir ve zahire tedariki işlemlerini tamamladıktan sonra Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa ile

[1007] *Sivas ŞS*, I, s. 28/2-30/1- 32/1-33/1-39/1-59/1-64/1-72/1-78/1; *Trabzon ŞS*, 42/1934, 72-73; Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 65.

[1008] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s.92.

[1009] BOA. *HH*, Nr. 126, Sadaret'tten padişaha tahrirât (26 Cemâziye'l-evvel 1192).

[1010] BOA. *HH*, Nr. 1271, İsmail'den gelen Mustafa'nın takriri (10 Cemâziye'l-âhir 1192).

[1011] BOA. *HH*, Nr. 1269, Sadaret'ten padişaha tahrirât (24 Cemâziye'l-evvel 1192).

hareket edeceği günü beklemeye başladı[1012]. Donanma denize açılmak için uygun havayı beklemek üzere Mayıs 1778'de Beşiktaş önüne demir attı. Beşiktaş önlerinde bekleyen donanma iki aya yakın uygun havanın çıkmasını bekledi. Bu sırada Medine halkı büyüklerinden Hafız Buhari Eb-üt Tayyib Efendi padişahın emriyle ordunun muzafferiyeti için Hırka-i Şerîf odasında Buhari-i Şerif okuyordu. Havanın uygun olması sebebiyle Gazi Hasan Paşa donanma ile Sinop'a geldi ve 9 Ağustos 1778'de Canikli Ali Paşa'yı da alarak askerlerle hareket ettiler[1013].

Lâkin bu sırada, Osmanlı hükümeti, Kırım'ın tek kurtuluş çaresinin savaş yoluyla Rusları oradan uzaklaştırmak olduğu yolundaki düşüncelerini gerek devletin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve sosyal durum ve gerekse uluslararası siyasi ve diplomatik temaslar neticesi değiştirmiş ve Kırım'daki Rus askerlerinin savaş yoluyla değil, müzakereler yoluyla çıkarılmasını düşünmeye başlamıştı. Bu nedenle Gazi Hasan Paşa ve Canikli Ali Paşa'ya anlaşmanın birer suretiyle bir de ruhsatname verildi. Osmanlı hükümetinin savaş taraftarı iken meselenin çözümünü diplomaside aramaya başlaması, 1768 savaşında Fransa'nın savaş kışkırtıcılığı yaparken şimdi savaş aleyhtarı bir politika izlemesi ve diğer devletlerin de Rusya ile tırmanan krizde Osmanlı Devleti'ne siyâsi destek vermemelerinden kaynaklanmaktaydı. Ayrıca buna sosyal ve ekonomik yönden savaşa kendisini hazır hissetmeyen Osmanlı Devlet erkânının Rusya ile savaşa girilip girilmemesi konusunda ihtilâf içinde olmalarını da eklemek gerekir. Bu yüzden Kırım'a, elinde andlaşma metinleri ve ruhsatnamelerle gidecek olan 40 bin kişilik donanmanın komutanı Canikli Ali Paşa, askerî kuvvet kullanmaktan çok Rusları andlaşmaya uymaya davet edecekti. Hükümetin Ruslar karşısında çekingen, cesaretsiz ve tereddütlü politikalar takip etmesi, bir nevi yeni bir savaşı göze alabilecek ekonomik gücü ve savaşı başarıyla bitirecek askerî hazırlığının yetersizliğinden kaynaklanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin ak-

[1012] Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa", *Belleten*, Ekim 1972, XXXVI/144, s.498 Ali Paşa'nın Kırım askerinin ihtiyacı için gerekli olan zahireyi Samsun ve Sivas köylerindeki çeşitli cemaatların isimleri ve toplanan miktarlar hakkında bakınız: BOA.*D.BŞM*, Nr. 4816/11, Canikli Ali Paşa'nın maiyetindeki askerlerin mühimmat miktarlarını gösterir defter (29 Receb 1192); *A.DVN.KRM*, Nr. 1/10, Canikli Ali Paşa ile ilgili talimât (1192).

[1013] Sadullah Enveri, *Tarih-i Enveri*, s. 103b; ; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 104.

tif politikadan kararsız bir ortama doğru çekilmesi Rusya'ya daha da cesaret verdi[1014].

Uluslararası hukuk kurallarına göre haklı konumda olmasına rağmen, ürkek dış politika takip eden Osmanlı Devleti'ne karşı Ruslar Kırım'da boş durmuyorlardı. Kırım'a gidecek donanmanın muhtemel çıkarma noktası olan Avlita Limanı tabyalar yapılmak suretiyle tahkim edildi. Ruslar iki tarafı da askerî birlikler ile doldurdular[1015]. Avlita Limanı'ndan başka Kefe ve Yalta limanları da tahkim edildi. Canikli Ali Paşa, Rus kumandanının Bahçesaray'daki ordusunu Avlita Limanı ağzına yerleştirdiğini öğrenince bunun andlaşma hükümlerine aykırı olduğunu ileri sürerek protesto etti. Donanma Sinop'tan ayrıldıktan sonra bir günde Soğucak Kalesi'ne ve Anapa sularına geldiğinde aldıkları talimat gereği Rus generaline mektup gönderdi. Ali Paşa mektupta, bağımsız Kırım Devletinde Rus askerinin varlığını neye dayandığını sormakta ve Kırımlıların Şahin Giray'ı Han olarak istemediklerini öne sürmekteydi. Buna delil olarak da Kırımlıların bu konuda İstanbul'a yazdıkları mektupları gösteriyordu. Avlita Limanı'na yanaşmaya çalışan Ali Paşa, Rus generaline gönderdiği haberde amacının hiçbir yere saldırmak olmadığı, limanlara yanaştıklarında kendilerine bir saldırı olursa bunun savaş sebebi sayılacağı haberini iletti. Paşaya göre Osmanlı askerinin Kırıma girmesi andlaşmayı ihlal edici bir durum sayılmamalıydı, çünkü Rus askerleri de Kırım'daydı. Fakat Rus generali bölgede 40 gün karantina uygulaması olduğu gerekçesiyle Osmanlı donanmasının limana yanaşmasına izin vermedi. Bu aslı olmayan bir bahaneydi. Su almak için dahi yanaşmaları halinde bir savaşın çıkması kaçınılmaz görünüyordu[1016].

Gazi Hasan Paşa ve Canikli Ali Paşa, bunun üzerine Rusların Kırım kalelerini tahkim ettiklerini, Avlita Limanı boğazının çok dar olduğunu, donanmanın bu durumda kendisini koruyamayacağını ve eğer karaya çıkılabilecek olsa dahi deve ve araba gibi ulaşım araçlarına ihtiyaç olduğunu ve bu nedenle ilerlemenin mümkün olmayacağı hususunda İstanbul'a rapor gönderdiler[1017]. Fransa'nın tavassut

[1014] *Sivas ŞS*, 1, 74/1; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 103.

[1015] BOA.*HH*, *Nr.* 797-E, Kırım'da donanma başbuğu Mehmed'in Tersane Kethüdalığına tahrîrâtı (1 Cemâziye'l-âhır 1192); Nr. 797-C, Avlita'daki kalyonlardan Said Çavuş'un tahrîrâtı (6 Rebî'u'l-âhır 1192).

[1016] Sadullah Enverî, *Tarih*, s. 108a.

[1017] Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa", s. 500.

girişimiyle Osmanlı-Rus ilişkilerinin savaşın eşiğinden döndüğü bir ortamda toplanan umûmî mecliste durum müzakere edildi[1018]. Osmanlı hükümeti savaşla barış arasında karar veremiyordu. Aslında II. Katerina da savaş istemiyordu. Fakat, Osmanlı Devleti'nin savaşa cesaret edemeyeceğini bildiği için şantaj yoluyla isteklerini elde etmek istiyor ve bu nedenle savaş taraftarı görünüyordu. Kırım'da savaşın eşiğine gelindiği bir sırada I. Abdülhamid, Canikli Ali Paşa ve Gazi Hasan Paşa'ya bekledikleri cevabı gönderdi.' Gönderilen cevap, Fransızların krizin barış yolu ile halledilmesi konusundaki girişimlerinin izlerini taşıyordu. Onlara, doğu Kırım ve Taman'a geçmelerini, Ruslar taarruz etmezse buralarda ordugâh kurmaları, eğer karşı koyarsa andlaşmayı bozacak taraf Rusya olacağından savaşa girmeleri istendi. Donanma Soğucak Kalesi eteklerinden hareket ederek Kırım bölgesine gelirken Kefe önlerinde Rus donanmasına tesadüf ettiler. Rus donanması dostça selam vererek yanlarından sessizce geçti. Osmanlı donanması Kefe önlerine geldiğinde asker çıkarılacak yer ararken, Ruslar veba hastalığını bahane edip, bunu kumandanlarına yazacaklarını ve gelen cevaba göre hareket edilmesini istediler. Canikli Ali Paşa ve Hasan Paşa generalden gelecek cevabı beklemeye başladılar. Lâkin bu sıralarda sefer vakti de geçmek üzereydi[1019].

Aslında I. Abdülhamid bu kadar büyük donanma ile Karadeniz'e çıkıldıktan sonra bir iş görmeden geri dönülmesinin Rusların cesaretini arttıracağını, ecnebî devletler karşısında prestij kaybı olacağını ve Osmanlı Devleti'ne bel bağlamış, yardım bekleyen Çerkes, Abaza ve sair Kafkas topluluklarının donanmanın dönüşünden ümitsizliğe düşeceklerini düşünüyordu. Padişah, Rusların istilâ girişiminde bulunacakları gerekçesiyle Soğucak'ın tahkim edilmesini, halka moral verilmesini, burada bulunan 20 bin kişilik kuvvetin arttırılmasını ve bazı gemilerin orada bırakılmasını istiyordu. Bu nedenle gelecek ilkbaharda aynı şekilde sefere çıkmak kaydıyla Gazi Hasan Paşa'nın İstanbul'a ve Canikli Ali Paşa'nın Samsun'a dönmesine izin verildi[1020]. Donanma Kırım'dan hareket ederek Sinop'a geldi. Oradan da gemilerin tersaneye konulması vakti geldiğinden 12 Ekim 1778'de boğaza girdi

[1018] Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleri ile Osmanlı Tarihi*, Sad. Neşet Çağatay, III-IV, Ankara 1987, s. 163.

[1019] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 106.

[1020] Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı 1772-1782", 13/78, s. 20;

ve Ekim sonunda tersaneye konuldu[1021]. Lâkin Soğucak taraflarına geçilmedi.

Canikli Ali Paşa'dan çok şey uman Osmanlı devlet adamları, donanmanın hiç bir şey yapamadan geri dönmesi üzerine hayal kırıklığına uğradılar. Hatta donanmanın Kırım'a çıkarma yapamaması ve geri döneceği haberleri Osmanlı Devleti ile ilgili bir başka haberle İstanbul'a ulaşmıştı. Bu haber Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı muhtemel bir savaş için İran ile ittifak yaptığı haberiydi. Hatta bir kısım kaynaklara göre devlet adamlarından bazıları donanmanın başarısızlığı ve süratle bir savaş ortamına girilmesi nedeniyle ağladıklarını belirtmektedirler. Aynı sıralarda sadaret değişikliği oldu. Sadrazam Darendeli Mehmed Paşa azledilerek yerine 1 Eylül 1778'de Kalafat Mehmed Paşa getirildi[1022].

Kırım seferindeki başarısızlığından sonra Canikli Ali Paşa çok tenkit edilmeye başlandı. Kendisine ve oğluna her türlü imkân verildiği halde Kırım'a asker sevki esnasında gerekli çalışmayı yapmadığı ve askerin donatılması için aldığı vergilerle kendi hazinesini doldurmakla suçlanıyordu. Suçlamalara karşı Ali Paşa, asker toplanırken devlet tarafından kendisine gerekli ulûfe ve bahşiş verilmediğini ileri sürüyordu. O, halktan gayr-ı kânûnî bir şey almadığını iddia etmesine rağmen, yapılan tahkikatlar sonucu epey miktar parayı zimmetine geçirdiği sabit oldu. Bozoklu Mustafa ile de arası bozulunca bu durum hükümetçe iyi karşılanmadı. Zaten ona kızgın olan hükümet, 1779 yılında Canikli Ali Paşa-Cebbarzade çatışmasını Canikli Ali Paşa'nın devlete karşı isyanı olarak değerlendirdi[1023]. Daha sonra Mustafa Paşa ile yaptığı mücadeleyi kaybetmesi üzerine devletin kendisini öldüreceği endişesiyle Kırım'a kaçtı[1024].

[1021] Sadullah Enveri, *Tarih*, s.108b; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 450.

[1022] Darendeli Mehmed Paşa, çalışkan birisi olmasına karşılık Silahtar Mehmed Paşa'nın sık sık işlerine karışması sebebiyle pek başarılı olamadı. Bozcaada'da da oturmaya memur edildi. Za'im-zâde Mehmed Sâdık, *Vak'a-i Hamidiyye*, s. 10-b; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, IV, s. 1057.

[1023] Sadullah Enverî, *Tarih*, s. 119a.

[1024] BOA.*D.BŞM*, Nr. 4932/11; Samsun 1988, s. 143-145; *Sivas ŞS*, I, s. 186/1-196/2-203/1-204/2-205/2-221/2-224/1; *Trabzon ŞS*, 1935, 60/2-63/2-64/2-65/2-66-2-73/1-79/2-82/2; Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa", s.502; " XVIII. Yüzyıl'da Trabzon'un Genel Durumu", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*; Ali Paşa'nın mal varlığının defteri için bakınız., Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s.130-148; Rıza

Bu sıralarda Şahin Giray'ın Rusların yardımıyla Kırım'a hâkim olmasından sonra aralarında sultanlar, mirzalar ve ulema olduğu halde halktan çok sayıda kişi deniz yoluyla Karadeniz sahillerine göç etmeye başlamıştı. Karadeniz sahilindeki iskele görevlilerine gönderilen emirlere göre göçmen suretiyle gelenlere ikamete tâbi tutuldukları kazanın kadısı boş evler tahsis edecek, onların isimlerini deftere kaydedip sadarete gönderecekti. Gelen Kırımlıların dağınık yerleştirilmemeleri ve tekrar memleketlerine dönünceye kadar toplu halde ikametlerine kolaylık gösterilmesi yöneticilere tembihleniyordu[1025]. Fakat hükümetin kararlılığına rağmen yine de göçmenler başta İstanbul olmak üzere iskâna kapalı yerlere göç ediyordu. Bu konuda İstanbul'a ihbarlar ulaşmasına rağmen hükümetin yapabildiği tek şey kaza kadılarını bir daha müsamaha göstermemeleri için ikaz etmesiydi[1026]. Gelenlerden sultanlar Rumeli'deki çiftliklerine, diğer göçmenler ise uygun olan yerleşim birimlerine gidiyorlardı[1027]. Osmanlı hükümeti, er veya geç Kırım'ın tekrar eski idârî şekline döneceğine inandığından göçmenlerin yakın bir zamanda geri dönecekleri varsayımını dikkate alarak gelenleri geçici iskana tâbi tutuyordu. Perişan bir halde gelen ailelerin Kırım'da boş bıraktıkları kasaba, köy ve topraklara Ruslar kısa zamanda 75 bin Rus ve Hristiyan getirip yerleştirdiler[1028].

fc) Avrupa Devletlerine Beyanname Gönderilmesi

Dîvân-ı hümâyûnda, İsmail'e 45 bin kişilik ve ayrıca Kırım'a da Canikli Hacı Ali Paşa komutasında 40 bin kişilik askerî birlik gönderilmesi kararının alınmasından sonra, uluslararası kamuoyunda Osmanlı Devleti'ni haksız duruma düşürmemek ve bu kararın Küçük Kaynarca Andlaşması'nı korumak amacıyla alındığını Avrupa devletlerine izah etmek için diplomatik girişimlerde bulunmak gerekiyordu. Bu nedenle, Kırım'a yönelik askerî hazırlıkların Rus saldırılarına karşı

Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 98; Özcan Mert, "Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi", *TDVİA*, VII, İstanbul 1993, s. 152.

[1025] *Trabzon ŞS*, 42/1934-65, (Evâsıt-ı Rebî'u'l-evvel 1191).

[1026] *Trabzon ŞS*, 42/1934-65, (Evâil-i Rebî'u'l-evvel 1191); Hükümetin bu konuda emir gönderdiği kaza ve nahiyelerin isimlerinin bazıları şunlardır: Trabzon, Giresun, Ünye, Samsun, Sinop, İnebolu, Bartın, Ereğli, Göl Pazarı, Alaplı, Şile, Akçaşar, Hamaka, Ağaçlı, Kaymas, Paros... *Trabzon ŞS*, 42/1934-70, (Evâsıt-ı Sevval 1191).

[1027] BOA.*A.DVN.KRM*, Nr. 1/62 ;Nr. 63, Terme Kadısı'ndan Sadarete tezkere (Evâil-i Rebî'u'l-evvel 1192 ; Nr. 67, Ünye kadısına hüküm (20 Rebî'u'l-evvel 1192); Nr. 71 (Rebî'u'l-evvel 1192).

[1028] Müstecib Ülküsal, *Kırım Türk Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)*, s. 111.

caydırıcı bir özellik taşıdığı, Rusya'nın bir saldırısı olmadıkça Osmanlı Devleti'nin savaş taraflısı olmayacağı ve Kırım meselesinin kronolojik gelişimini içeren bir beyanname hazırlanarak İstanbul'da bulunan Avrupa devletleri elçilerine verildi[1029].

B - AYNALIKAVAK TENKİHNAMESİ

Şahin Giray, halkın kendisine karşı olan isyanını Rus askerleri ile bastırdıktan sonra 1778 Şubat ayında bulunduğu Yenikale'den Bahçesaray'a gelerek tekrar tahta çıktı. "*Osmanlı kanına susamış köpek*", "*dinsiz*" ve "*batı hayranı bir züppe*" olarak nitelendirilen Şahin Giray'ın yeniden iktidara gelmesi ile Kırım tamamen Rus generallerinin eline geçti[1030]. Göreve başladığında halkı isyana teşvik eden unsurları tespit edip buna karşı politika geliştirmesi gerektiği yerde II. Katerina'nın nüfuzunu ve yardımını yanında hissettiğinden önceki çalışmalarına kaldığı yerden yeniden başladı. Uygulayacak olduğu reformları için Rus kuvvetlerinin kendisinin yanında olduğu kanaatini taşıyordu. Fakat, Kırım'da sükûnetin geçici de olsa silah zoruyla sağlanmasını müteakip II. Katerina, Kırım'daki olaylarda ilk kıvılcımın çıkmasına sebep olan ve Müslüman Tatarlara karşı büyük bir katliam hareketine girişen Arnavutları (Moralı) Kırım haricine yerleştirme plânları yapmaya başladı. Aslında bu plân General Romanzow tarafından kendisine açıldı ve o da bunu uygun buldu. Rusların öncelikle Arnavutları oradan tahliye etmeye önem vermelerinin nedeni Müslüman Tatarların Arnavutlara karşı bir intikam hareketi içerisine girişmeleri kaygısından kaynaklanıyordu. Bütün bu ihtimalleri değerlendiren Romanzow, Şahin Giray'ın buna şiddetle karşı çıkacağını bilmesine rağmen, kendilerine hizmet eden ve hatta mezhepdaşları olan bu insanların hayatlarını kurtarmak amacıyla General Prozorovskii'ye Arnavutları bir Güney Rus eyaletine yerleştirme çalışmalarına başlama emri verdi[1031].

Şahin Giray'ın Hristiyan Arnavutları Rusya'ya göç ettirme plânlarına karşı çıkmasının nedeni, bu kimselerin halkın tepkisine karşı sürekli kendi yanında olmasından başka tüccar, zanaatkâr ve esnaf ağırlıklı bir toplum olması nedeniyle devlete önemli miktarda vergi vermeleri ve batılı tarzda gerçekleştirilen reformları benimsemede ön-

[1029] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 87.
[1030] Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. IX, s.18.
[1031] Alan W. Fischer, "Rusların Kırım'ı İlhakı 1772-1782", 13/78, s.15.

derlik etmelerinden kaynaklanıyordu[1032]. Şahin Giray uğrayacak olduğu zararları öne sürdükçe, tahliye işleminde kararlı olan Rusya buna karşı güvenceler veriyordu. Han'ın uğrayacak olduğu maddi zararlara karşılık tazminat olarak General Potemkin aracılığı ile 100 bin ruble gönderildi. Ayrıca Rusya, Kırım'ın bağımsızlığını garanti ediyordu. Fakat Şahin Giray, Arnavutların gitmesi ile kendisine sâdık ve yardımcı büyük bir desteğinin azaldığını bildiğinden en azından bunlardan bir kısmının bırakılmasını gönderdiği heyetler vasıtasıyla II. Katerina'dan rica etti, fakat sözünü kabul ettiremedi. Neticede Rusya 18 Eylül 1778'e kadar 31 bin Hristiyanı Kırım'dan çıkardı[1033].

Osmanlı hükümeti Kırım'daki gelişmelerden, Kefe ve Bahçesaray'da bulunan Şahin Giray ve Rus generalinin faaliyetlerini öğrenmek üzere gönderdiği casuslar yoluyla haberdar oluyordu. Casuslar, Özi Valisi'nin bilgi ve direktifleri doğrultusunda hareket ediyorlardı[1034]. Şahin Giray da bazı Tatarları Özi ve yakınlarına göndermek suretiyle Osmanlı askerlerinin hareketlerini gözetliyordu[1035].

Rus ticaret gemilerinin boğazlardan Karadeniz ve Akdeniz'e serbestçe geçmeleri buna alışkın olmayan halkın infialine sebep oluyordu. Ruslar, Karadeniz'i tamamen istilâ etmiş gibi davranarak, boğazlardan serbestçe geçip denizlerde mekik dokuyorlardı. Bu duruma şiddetle öfkelenen kamuoyu Kırım'a gönderilen donanma ile Rusya'ya iyi bir ders verileceği ve intikam alınacağını ümit ediyordu. Hükümetin ve halkın beklentisi Kırım'ın kurtarılacağı yönünde iken donanmanın hiç bir şey yapamadan geri dönmesi ve tersaneye çekilmesi ilk önce halk üzerinde manevi çöküntüye sebep olurken, arkasından Ruslara karşı müthiş bir kin ve nefrete dönüştü. Halkın infialinin zirveye çıktığı bir anda iki kalyoncu Rus elçisi Stachiev'e saldırarak öldürmek istedi. Elçi suikasttan yara almadan kurtulurken, saldırgan kalyoncular Kaptan-ı Derya tarafından cezalandırıldılar[1036]. İşte tam bu sıralarda Eflâk-Buğdan meselesinin de önemli bir krize dönüşmesi Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaş rüzgârlarının esmesine sebep oldu. Rusya,

[1032] Müstecib Ülküsal, *Kırım Türk Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)*, s. 112.

[1033] Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı 1772-1782", 13/78, s.16.

[1034] Yakalanan casusların ifadeleri İsmail Seraskeri Abdullah Paşa tarafından alınıyor ve Sadaret'e bilgi olarak gönderiliyordu. BOA.*HH*, Nr. 781/A, İsmail Seraskeri Abdullah Paşa'nın tahrîrâtı (1 Safer 1193; Nr. B, İsmail Seraskeri Abdullah Paşa'nın tahrîrâtı (1 Safer 1193).

[1035] BOA.*HH*, Nr. 781, Sadrazam'ın Padişah'a tahrîrâtı (1193).

[1036] Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî*, s. 200.

Osmanlı Devleti ile arada olan münakaşalı meseleleri çoğaltmak için bu sefer de Eflâk ve Buğdan'ın istiklâllerine mukaddime olmak için voyvodaların sebepsiz yere azledilmemelerini istedi. Halkın infialinin had safhaya ulaştığı bir sırada Rusya'nın bir adım daha atarak, taciz hareketlerinde bulunması, savaş ihtimali belirtilerini arttırdığından Osmanlı hükümeti aldığı bir kararla limanlarda bulunan tüm Rus gemilerine el koydu[1037].

Osmanlı hükümetinin aldığı karar II. Katerina'yı son derece şaşırttı. Çünkü Rusya, Osmanlı Devleti'ni gerek diplomatik alanda ve gerekse siyasî ilişkilerinde her ne kadar sıkıştırmaya çalışsa ve andlaşmayı ihlâl edici saldırgan bir politika izlese de onun bir savaşı göze alamayacağını düşünüyordu. Kendisi de sürekli savaş tehditleri yapmasına rağmen savaşa girecek durumda değildi. II. Katerina, askerlerinin ve ekonomisinin muhtemel bir savaşı kazanacak güçte olmadığını düşünüyordu. Onun iki devlet ilişkilerinde aktif görünmesi politik manevralarla işi geçiştirmek ve nüfuzunu idare etmekten kaynaklanıyordu. Savaş rüzgârlarının estiği bir sırada Fransa, arabulucu olarak İstanbul'daki elçisi vasıtasıyla devreye girdi. Fransa'nın arabuluculuk önerisi politik menfaatleri gereğiydi. Rusya ile İngiltere arasında olan yakınlığı içine sindiremeyen Fransa bunu çekemiyordu. Bu ittifakı bozmaya çalıştığı bir sırada da İngiltere ile aralarında Amerika savaşı çıkmıştı[1038]. Şimdi, Rusya'yı İngiltere'den ayırıp kendi tarafına çekmeli veya en azından bu savaşta tarafsızlığını sağlamalıydı. İşte, bir savaşa doğru giden Osmanlı-Rus ilişkilerini barış ile neticelendirmek ve II. Katerina'yı istemediği bir savaştan kurtarmak Fransa'nın aradığı bir fırsattı. Bu nedenle Fransa, İstanbul'daki elçisine tavassut girişim-

[1037] Castera, *Katerina Tarihi*, s. 93.

[1038] İngiltere'nin Yeni dünya dedikleri Amerika'ya iskan ettirdiği 13 eyalet, bazı ticarî meselelerde isteklerine cevap verilmediği için metbuları olan İngilizlere karşı ayaklandılar. 1773 yılında başlayan bu isyana daha sonra Fransa top, tüfek, kereste ve yiyecek yardımı yapmaya başladı. İngiltere'nin bunu engellemeye çalışması üzerine de 1778 yılında İngiltere-Fransa savaşı çıktı. Savaş sırasında İngiltere, Rus limanlarından düşmanlarına yardım yapılıyor diye bazı Danimarka ve İsveç gemilerini tutuklayınca, 1780 yılında Rusya, Danimarka, İsveç Avusturya, Prusya ve Portekiz devletleri İngiltere'ye karşı silahlı tarafsızlık hususunda ittifak ettiler. Bu durum İngiltere'nin Amerika'nın bağımsızlığını tanıdığı 1783 yılına kadar devam etti. Castera, *Katerina Tarihi*, s. 97; Osmanlı Devleti bu savaşta tarafsız kalmayı yeğledi. Savaş sırasında İngiltere veya Fransa gemilerinin Akdeniz ve Ege sahillerindeki ada ve yerleşim birimlerindeki Müslümanlardan ve Hristiyanlardan ücretli asker yazmamaları için Sadaret'eten ilgili kaza ve adalara yazılar gönderildi. BOA.*CB*, Nr. 12571, Kapdan-ı Derya vezir Süleyman Paşa'ya buyruldu (Rebi'u'l-evvel 1193).

lerine başlaması hususunda emir verdi. Diğer bir husus da, bu sırada Bavyera hükümdarı çocuksuz vefat ettiğinden veraset meselesi yüzünden Avusturya ve Prusya devletleri savaşın eşiğine gelmişlerdi. Avrupa devletleri muhtemel bir savaşta Rusya'yı da taraf konumuna getirmek için Kırım meselesinin bir an önce halledilmesini istiyorlardı[1039]. Avusturya ise Fransa'nın aksine Osmanlı Devleti'ni savaşa tahrik ediyordu[1040]. İşte bütün bu gelişmeler Osmanlı-Rus ilişkilerini savaş ile barış arasında gidip gelen kritik bir sürece soktu.

Rusya, Osmanlı Devleti ile savaşı göze alamazken, gelişmelerin o tarafa seyretmesiyle tedbir olmak üzere İran Hükümdarı Zend Kerim Han ile bir ittifak andlaşması imzaladı. Andlaşmaya göre bir savaş vukuunda Rusya batıdan ve İran ise doğudan Osmanlı Devleti'ne saldıracaklar ve "*müşterek düşmanlarını*" ortadan kaldıracaklardı[1041]. Fakat, bu sırada Fransa'nın tavassut girişimi netice verdi. Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki meselelerin halledilmesi için görüşmelerin başlamasına karar verildi. Osmanlı Devleti, Rus baskılarına karşı hiç direnme göstermedi. Devletin her olanı biteni kabul etmesi kendisine karşı bir savaş açılması ihtimalini düşünmesinden kaynaklanıyordu. Halbuki, dış dünyadaki gelişmeler ve Rusya'daki iç durum buna müsait değildi. Gelişmelerden habersiz kalan veya dış dünyadaki gelişmeleri takip etmeyen Osmanlı devlet adamları Rusya ile müzakerelere oturmaya mecbur kaldılar. Daha önce donanmanın büyük miktarda asker ve mühimmat ile Kırım açıklarına gitmesi ve hiç bir şey yapamadan geri dönmesi Osmanlı Devleti açısından moral kaybı olduğu gibi, Rusya bakımından cesaret kaynağıydı. Bu şartlar altında girilen görüşmelerde Rusya'yı İstanbul'da bulunan elçileri Stachiev, Osmanlı Devleti'ni ise

[1039] Castera, *Katerina Tarihi*, II, s. 93.

[1040] Rusya, Bavyera veraseti yüzünden Avusturya ile Prusya arasında çıkan ihtilafta müttefiki Prusya'yı destekledi. Bu sırada Osmanlı Devleti ile arasında Aynalıkavak görüşmeleri yapıldığı için Lehistan'da bulundurduğu 40 bin mevcutlu üç ordusunu Avusturya sınırına doğru kaydırdı. Ayrıca Avusturya'ya bir beyanname vererek, barışa yanaşmadığı takdirde ordusu ile hareket etmek üzere olduğunu bildirdi. Avusturya, Osmanlı Devleti ile ihtilafını çözen Rusya'nın kararlı olduğunu görünce Ağustos 1779'da Teşen görüşmelerine hız verdi. Bu andlaşmanın görüşmeleri sırasında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Aynalıkavak Tenkihnamesi'nin imzalandığı haberi Teşen'e gelince Avusturya telaşlandı. Bunun üzerine bir çok talebinden vazgeçerek andlaşmayı imzalamak zorunda kaldı. Castera, *Katerina Tarihi*, s. 96; Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, s. 106.

[1041] Kerim Han'ın 2 Mart 1779'da vefat etmesi ile bu ittifak geçersiz kaldı. *Resimli Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, İstanbul 1971, s. 2617.

Abdürrezzak Bahir Efendi ve Mükâleme Kâtibi olarak da Seyyid Mehmed Hayri Efendi temsil etti. Görüşmelere başlamadan önce Osmanlı iskelelerinde tutuklu bulunan Rus ticaret gemileri serbest bırakıldı.

Aynalıkavak Sarayı'nda başlayan müzakerelerde anlaşmazlık konusu olan tüm maddeler tek tek ele alındı. Görüşmelerde asıl çekişme Şahin Giray'ın "*ölünceye kadar*" Han olması hususunda Rusların diretmeleriydi. Neticede, "*mahlûliyyet-i hakîkiyye*" tâbiriyle soruna çözüm getirilerek karara bağlandı. Birkaç aylık çalışmalar sonunda düzenlenen senet 28 Ocak 1779'da yapılan toplantıda değerlendirildi. Toplantıda hazır bulunanlar, senetin Küçük Kaynarca Andlaşması'nda bulunan maddelerin bazılarının yeniden düzenlenmiş şekli ve günün şartlarına uygun bulunduğu görüşleri üzerinde mutabık kaldılar[1042]. Hazırlanan tenkihname[1043] iki taraf murahhasları tarafından 21 Mart 1779'da imzalandı. Aynalıkavak Tenkihnamesi'nin Kırım ile ilgili maddeleri şunlardır[1044]:

1 - (Madde: 2) Kaynarca Andlaşması'nın üçüncü maddesini izah açısından yeni seçilen Kırım Hanlarına Müslümanların halifesi olan Osmanlı padişahı menşur gönderecek, fakat buna Rusya karışmayacaktır. Osmanlı Devleti de şu hükümleri taahhüt etmektedir:

a - Osmanlı Devleti Tatarların işlerine ve istiklâllerine müdahale etmeyecektir.

b - Kırım Hanlığı *vefat haliyle boşalınca* Tatarlar tarafından serbestçe seçilen Hana menşur gönderilecek, fakat bunu gönderirken hiç bir özür ve bahane gösterilmeyecektir.

c - Gönderilecek menşur şimdiye kadar nasıl yazılmışsa, bunun bir harfi ve kelimesi dahi değiştirilmeyecektir.

d - Osmanlı Devleti, Kaynarca andlaşmasında Tatarlar üzerindeki bütün hukûk-ı dünyevîden el çektiğini kabul etmişti. Bu madde ile de

[1042] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 118.

[1043] Tenkihname: Bir şeyin fazla ve lüzumsuz kısımlarını ayıklama ve düzeltme.

[1044] BOA. *Rusya Ahidname Defteri*, *Nr.* 183/156-163, Aynalıkavak Tenkihnamesi (20 Cemâziye'l-âhır 1193); *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/40, Aynalıkavak Tenkihnamesi (20 Cemâziye'l-âhır 1193); *HH.* 58511, Aynalıkavak Tenkihnamesi 20 Cemâziye'l-âhır 1193); *Aynalıkavak Tenkihnamesi*, TTK, Y/36, s. 1; *Mecmua*, TTK, Y/135, s. 13; Nihat Erim, *Devletler Arası Hukuk ve Siyasî Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, I, Ankara 1953, 151.

artık onlar üzerinde hiç bir hak iddiasında bulunmayacaktır. Kaynarca Andlaşması'nın üçüncü maddesinde Tatarları bağımsız bir hanlık olarak kabul etmişti. Bu nedenle söz konusu üçüncü madde, bu maddede aynen yazılmış kabul edilecektir.

e - Tatarlar hakkında bu andlaşmada hatıra getirilmeyen bir mesele cereyan ederse karşılıklı görüşme yapılmadan hiç bir tedbire başvurulmayacaktır.

2 - (Madde: 3) Yeni seçilecek Kırım Hanına murahhasların gelmesi ile menşur gönderilecektir. Andlaşmanın imzalanmasını müteakip Rusya, Kırım ve Taman'da bulunan askerlerini üç ay zarfında, uzak mesafe olması sebebiyle Kuban'dan da 3 ay 20 gün de geri çekecektir. Rusya, bir daha askerini Kırım'a sokmayacağını taahhüt etmektedir.

3 - (Madde: 4) Rus askerinin Or Kapısı'na ulaştığı haberi Osmanlı Devleti'ne iletildiğinde, Kırım Hanı Şahin Giray veya Tatarlardan Han seçimi dolayısıyla menşur isteyen heyet geldiğinde Osmanlı Devleti Şahin Giray'ın Hanlığını kabul ederek ona menşur gönderecektir.

4 - (Madde: 5) Rusya, Buğ nehri -Aksu ve Leh arası- ve Dinyester-Turla nehri ve Karadeniz arası- arasındaki Özi eyaletine tâbi arazinin Kaynarca Andlaşması'nda Tatarlara bırakılmasına rağmen, şimdi Osmanlı Devleti'ne terkine râzı olacaktır.

a - Ancak söz konusu arazi Kaynarca Andlaşması'nın üçüncü maddesi ile Tatarlara bırakıldığından bu konuda onların rızası alınacaktır. Rusya ise buna karışmayacaktır.

b - Osmanlı Devleti bu araziyi aldıktan sonra, etraf devletlerin asayişi için arazinin Özi'ye yakın olan kısmı kullanılacak, diğerlerinde ise yeni bina yapılmayacak, bağ ve bahçe işlenmeyecek ve yeni haneler iskân ettirilmeyecektir. Ayrıca, Osmanlı Devleti burayı aldıktan sonra, insan, bina ve arazinin envanterini gösteren bir defteri Rusya'ya verecektir.

c - İki devlet arasında her türlü meselenin defi için, Zaporov Kazaklarını Rusya afettiğinde bunlar kendi rızalarıyla geri dönerlerse Osmanlı Devleti buna engel olmayacaktır. Şayet gitmezlerse, Tuna'nın beri tarafında bulunan topraklara, fakat Karadeniz'e uzak bir mahalle iskân ettirilecektir.

5 - (Madde:9) Andlaşma Kaynarca Andlaşması'nın bir şerhi sayılmaktadır. Andlaşmanın bir cüzü olan bu andlaşma ebedi olarak yürürlükte kalacaktır.

Aynalıkavak Tenkihnamesi ile Osmanlı Padişahı "*Müslümanların halifesi*" olarak kabul ediliyordu. Müzakereleri yürüten Abdürrezzak Efendi, başarısından dolayı 27 Mart 1779'da Reisülküttaplığa getirildi. Şahin Giray'ın hanlığının tasdiki ile Kırım'ın Rusların müdahalesi altına düşmesine rağmen, Abdürrezzak Efendi, Osmanlı Devleti'nin Tatarlardan kurtulduğu görüşündeydi. İngiliz elçisi ile andlaşma hakkında bir konuşmasında, İngilizlerin Amerikalılardan kurtulduğu gibi Osmanlıların da Tatarlardan kurtulduğunu ve bu anlamda birbirlerini tebrik etmeleri gerektiği görüşündeydi[1045]. Osmanlı Devleti bu görüşte olmamakla beraber, Kırım yüzünden çekilen sıkıntıları yansıtması bakımından Abdürrezzak Efendi'nin fikirleri bir gerçeği ifade etmektedir.

Senetler imzalandıktan sonra Haziran 1779'da imzalanan Tenkihname'nin mübadelesi yapıldı. Sadrazam Kalafat Mehmed Paşa, andlaşmanın mübadele edildiğini içeren bir mektubu beraberinde elmas bir yüzük olduğu halde General Romanzow'a gönderdi[1046]. Mübadeleyi müteakip Osmanlı hükümeti andlaşmada emeği geçenlere adet olduğu üzere hediyeler verdi (13 Kasım 1779)[1047]. Rus Elçisi ve maiyeti için de çeşitli hediyeler takdim edildi[1048].

II. Katerina savaş yapmadan barış yoluyla emeline ulaştığı için çok memnun oldu. Hizmetine mukabil İstanbul'daki elçisine ve Fransa elçisine çeşitli hediyeler verdi. Rusya'nın, baştan beri mücadelesindeki amaç, Kırım'ı tamamen ilhak edebilmek için Şahin Giray'ı Hanlıkta muhafaza etmeye dayanıyordu[1049]. Yapılan andlaşma ile bu isteğine savaş yapmadan fazlasıyla kavuşmuş oldu ve imzalanan Tenkihname gereği askerlerini 1 Haziran 1779'da Kırım'dan tamamen çekti[1050]. And-

[1045] Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, s. 109.

[1046] BOA.*HH*, Nr. 450, Sadaret'ten Rus Generaline gönderilen mektup müsveddesi (15 Receb 1193).

[1047] BOA.*CH*, Nr. 8967, Andlaşma'yı akdeden memurlara verilen hediyelerin defteri (4 Zilka'de 1193).

[1048] BOA. *A.DVN. DVE*, Nr. 17/86, Andlaşma akdinde görevli Rus görevlilere verilen hediyelerin tutanağı (1193); Sadullah Enverî, *Tarih*, s. 113b; Virginia Aksan, *Ahmed Resmi Efendi 1770-1783)*, s. 174-175.

[1049] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 120.

[1050] Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı 1772-1782", 13/78, s. 22.

laşmanın mübadele edilmesini müteakip, Şahin Giray'ın İstanbul'a mahzar göndererek teşrifat istemesi gerekiyordu. Fakat, andlaşmanın tasdikinden itibaren epey bir zaman geçmesine rağmen Kırım'dan bu yönde bir hareket olmadı. Bu hususta İstanbul'da bulunan Rusya elçisi ile de görüşmeler oldu. Elçi, aldığı habere göre mahzar getiren heyetin yola çıktığını, fakat bir aydan beri şiddetli lodos rüzgârı olması hasebiyle gecikmiş olabileceklerini söyledi[1051]. Çok geçmeden Kapı ağalarından İsmail Ağa, Şirin ümerasından Can Timur mirza ve Mansur ümerasından Arslan mirzadan müteşekkil Kırım heyeti Karasu kadısı Seyyid Ahmed Efendi başkanlığında Şahin Giray'a teşrifat istemek amacıyla İstanbul'a geldi[1052]. Gelen heyete teşrifat verildi ve onu götürmek için Dîvân çavuşlarından Ruhi Süleyman Ağa'ya görevinden azl ile mirâhur-u evvel rütbesi verilerek Kırım'a gönderildi (Ağustos 1779)[1053]. Şahin Giray, kendisine gönderilen hilatin usule uygun olmadığını ileri sürerek, adet olduğu üzere gelen elçi ile padişaha hediye göndermeyeceğini bildirdi. Fakat Rusya'nın devreye girmesiyle gönderilmesi gereken hediyeler İstanbul'a gönderildi[1054].

Kırım'dan gelen mahzarcılar, Şahin Giray'dan getirdikleri bir kâğıtla da Bucak Tatarlarının, Abaza ve Çerkeslerin Kırım Hanı tarafına teslim edilmesini istiyorlardı. Gelen mahzara göre, Bucak'ta ikamet eden Tatar ahâlisi üç grubtur. Bunlar Orakoğlu, Or Mehmed oğlu ve köy ahâlileridir. Andlaşma gereği bunların Kırım'a nakledilmeleri gerekmektedir. Taman ve Kuban ancak Nogay ve diğer kabilelere yetmekte ve Bucak Tatarlarını yerleştirmeye yer bulunmamaktadır. Aralarında devamlı kargaşa çıkan Tatarlara bir kaymakam tayini gereklidir. Önceden Kırım Hanlarına bağlı bulunan Abaza ve Çerkes kabilelerinden Kusayoğlu, Altıkesek, Besni, Kömürköy, Nevruzoğlu, Paza-

[1051] BOA.*CH*, Nr. 9104, Rus ve Avusturya elçileri müzakere tutanakları (15 Receb 1193).

[1052] Sadullah Enveri, *Tarih*, s. 117a; Şahin Giray'ın Han seçildiği belirtilen mahzarda şu kimselerin isimleri bulunuyordu: Mehmed Şah Nureddin (Şirin), Selim Şah Mirza (Şirin), Emir Şah mirza (Mansur), Murad mirza (Şirin), Şahin Giray mirza (Şirin), Kubanlu Şah mirza (Mansur), Mehmed , Adil Şah (Ağa-yı hazret-i Han-ı sabık), Ebuekir, Mirza, Seyyid Abdülhalil, Muslihüddin Gazi, Adil Şah, Abdullah Mirza, Emir Şah Mirza, İsmail. BOA. *A.AMD. KRM*, Nr. 1/68, Şahin Giray'ın Han seçildiğine dair mahzar.

[1053] BOA.*Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/91, Şahin Giray'a, Kırım Hanlığının kabulüne dair teşrifât mektubu (18 Şa'ban 1193); Zaimzade Mehmed Sadık, *Osmanlı Tarihi*, s. 8-B.

[1054] Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı 1772-1782", 13/78, s. 22.

duğ, Hatugay, Zana, Şefayka, Çöçin, Hatuhaş, Şabsıh ve diğer kabilelerin hukûki statüleri andlaşmada zikredilmemektedir. Halbuki, bu kabileler Kuban'a yakındır ve oturdukları araziler Kırım Hanlığına dahil bulunmakta ve halk bu kabilelerin tekrar yönetim altına alınmasını istemektedir (Ağustos 1779)[1055].

Bunun üzerine 7 Eylül 1779'da Kethüda Bey, Defterdar Efendi, Reis Efendi, Defter Emini Recai Efendi, eski Reisülkütap Ömer Vahid Efendi, Resmî Ahmed Efendi ve Tersane-i Amire Emini Süleyman Efendi'den oluşan bir heyet yapılan toplantıda Kırım heyetinin teklifini müzakere ettiler. Toplantıda mahzarcıların getirdiği kâğıt ve Reisülküttap ile Rus Elçisi arasında geçen konuşma mazbataları okundu. Konuşmada elçi, Bucak Tatarlarının Kırım'a naklinin Osmanlı Devleti için güç olduğunu ve bunların Han tarafından Kırım'a davetlerini bildiren yarlığın yazılmasını Osmanlı Devleti'nin nasıl karşılayacağını soruyordu. Reisülküttap da Bucak Tatarlarının savaş zamanı Kuban ve Kırım'a göç ettiklerini ve Bucak ile bir alâkalarının kalmadığını, Bucak'ta olanların Osmanlı Devleti'ne itaati kabul edenler ile Tuna'dan doğuya geçenler olduğu cevabını veriyordu. Reisülküttap'a göre onlara vatanlarınızı terk edin demek mümkün değildir; Han'ın yarlığı Osmanlı Devleti sınırları içinde geçmemektedir; fakat isteyenin Kırım'a gitmesi mealinde bir yazı gönderilebilecektir. Bu teklif Rus elçisi tarafından kabul edildi. Fakat, ertesi gün Bucak Tatarlarından gelen bir mahzar, Osmanlı Devleti tâbiiyetinden başka bir yere gitmeyecekleri yönündeydi. Kırım heyetine Bucak halkının bu kararı bildirildi. Bucak meselesi pürüzsüz bir şekilde halledilmiş oldu. Toplantıda andlaşmaya göre Kırım Hanlarına bağlı olmayan fakat bulundukları bölgede sürekli olaylar da eksilmeyen Abazalar ve "*serkeş ve arbedeci bir mahlûk*" olarak zikredilen Çerkeslerin durumu ve konumu da müzakere konusu oldu. Fakat gelen heyet bu meseleleri konuşmaya yetkili değildi (7 Eylül 1799)[1056].

Rusya ile Aynalıkavak Tenkihnamesi'nin imzalanmasını müteakip, Kırım Seraskerliği uhdesinde bulunan Erzurum Valisi Canikli Ali Paşa ve Defterdarı Mustafa'ya gönderilen emirle, sefer için toplanan mal-

[1055] BOA.*A.AMD.KRM*. Nr. 1/4, Kırım'dan gelen mahzarcıların Sadaret'e takriri (1193).

[1056] BOA.*CH*. Nr. 6511, Devlet erkânının yaptığı toplantı tutanakları (25 Sa'ban 1193).

zemeleri İstanbul'a göndermeleri istendi (Nisan 1779)[1057]. Kırım işlerinin bir yoluna girmesini müteakip, pek başarılı sayılmayan, çıkan birçok yangınlarla hakkında dedikodular dolaşan sadrazam Kalafat Mehmed Paşa 22 Ağustos 1779'da görevinden azl edilerek yerine Karavezir lakaplı Seyyid Mehmed Paşa sadarete atandı[1058].

Yeni bir muahede mahiyetinde olan Aynalıkavak Tenkihnamesi ile Osmanlılar yeni mükellefiyetler yükleniyor, Ruslar da bazı vaatlerde bulunmakla iktifa ediyorlardı. Aynalıkavak Tenkihnamesi'nde Bâb-ı âliye kasdi olarak zayıf, ihtiyarlamış ve kendini savunmaktan aciz bir devlet muamelesi yapıldığı, bundan böyle yaşamasının kuvvetli komşusu tarafından gösterilecek iyi niyet ve merhamete bağlı bulunduğu telkini açıkça görünmektedir[1059].

C - OSMANLI DEVLETİ'NİN KAFKASYA'DAKİ FAALİYETLERİ

Küçük Kaynarca Andlaşması'na göre Kırım'ın Osmanlı Devleti'nin elinden alınarak bağımsız bir statüye kavuşturulması ve akabinde de Rus nüfuzunun Kırım üzerinde gittikçe artmaya başlaması ile Anadolu ile Orta Asya'nın irtibatını sağlayan Kafkasya ayrı bir önem kazandı. Osmanlı Devleti, Kırım'ı istilâ etmeye başlayan ve Gürcistan'ı da askerî ve siyasî üs olarak kullanan Rusya'ya karşı mücadele etmek ve kaybedilen değerli toprakları ve stratejik mevkileri tekrar geri almak için Soğucak merkezli olmak üzere siyasî ve askerî faaliyet göstermek üzere Kafkasya'yı idare edebilecek bir merkez kurmaya çalıştı. Rusların sıcak denizlere yayılma stratejileri göz önüne alındığında onlar açısından da Kafkasya'nın önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Bu nedenle, özellikle Kırım'ın işgalinden sonraki Osmanlı-Rus ilişkileri, Çerkes ve Abaza kabileleri üzerindeki Rus baskıları nedeniyle yarı Kafkasya eksenli cereyan ettiği için, Küçük Kaynarca Andlaşması'nın seyri açısından buradaki olaylar önem kazanmaktadır.

Bu nedenle Rusya bir yandan Kırım'ı istilâ etmek için faaliyetlerde bulunurken, diğer yandan da Gürcistan ve Dağıstan ile yakından ilgileniyordu. Aslında Rusya'yı Kafkasya'nın işgaline sevk eden en bü-

[1057] Gönderilmesi istenen maddeler şunlardır: Sinop ve Samsun iskelesinde bulunan toplam 78855 kile buğday, mısır ve un, 9481 kantar peksimet, 3 bin adet sim çelenk, 50 top, 37 bin kuruş nakit. BOA.*CA*, Nr. 53017, Erzurum valisi Hacı Ali Paşa'ya buyruldu (21 Rebî'u'l-âhır 1193).

[1058] Zaimzade Mehmed Sadık, *Osmanlı Tarihi*, s. 10-B; Mehmed Süreyye, *Sicill-i Osmânî*,IV,s. 1071.

[1059] Yorga, *Osmanlı Tarihi (1774-1912)*,V, Çev. B. Sıtkı Baykal, Ankara 1948.

yük âmil Büyük Petro'nun "*Güney'e yayılma*" siyaseti gereği İran ve Osmanlı istikametinde genişlemek idealinden kaynaklanmaktaydı. Çünkü bu dönemde hâkim olan anlayışa göre Kafkasya'ya sahip olan bir devlet Hazar Denizi havzasına da sahip olabilirdi. Rusya açısından Hazar denizine hâkim olmanın önemi Türkistan ve Hindistan siyaset ve ticaretinden kaynaklanmaktadır. Kafkasya, Asya ile Avrupa arasındaki münâsebeti temin ettiği için Ruslar tarafından Avrupa'nın İsviçre'sine benzetilmektedir.[1060] Bu ideallere sahip olan Rusların, Büyük ve Küçük Kabartay'ı 1776 yılında istilâ etmeye başlamasından sonra Kafkasya'nın en geniş topraklarına ve en kalabalık nüfusuna sahip olan Çerkesler, Kafkasya'daki siyasî gelişmelerden endişelenmeye başladı. Zira, bölge Osmanlı Devleti'nin kendi toprağı sayılmasına rağmen şimdiye kadar yeterince ilgilenilememişti. Şimdi de Kırım meselesi nedeniyle ilgilenilemiyordu. Kafkasyalılar ise her geçen gün yaklaşan Rus tehlikesi karşısında bir an önce önlem alınması gerektiğini düşünüyorlardı.

1 - Ferah Ali Paşa'nın Soğucak Muhafızlığına Atanması

Kafkasya'ya kendi menfaatleri açısından yardım etmeye mecbur iki devlet vardı: İran ve Osmanlı Devleti. Kafkasya'daki siyasî gelişmelere karşı Kafkaslılar 1779 yılında kendilerinden yardım istenilecek devleti seçme açısından iki gruba ayrılmışlardı. Bunlardan Zanikolar, "*Müslümanların halifesi*" olan Osmanlı Devleti'nin yardımını savunurken, Kalubatyıko'lar ise Osmanlıların yapacağı yardım akabinde Rusların taarruzlarını celp edeceği düşüncesiyle buna karşıydılar. Neticede Osmanlı Devleti'nin yardımını savunan Zanikolar galip geldiğinden Zaniko Muhammed'i Osmanlı Devleti ile bu konuda bir ittifak yaptı[1061]. Diğer yandan Osmanlı devlet adamları da Rusya'nın Kırım, Taman ve Kuban'a sürekli asker yığması, Dağıstan ve Gürcistan taraf-

[1060] Kafkasya'nın asıl yerlileri Çerkesler, Gürcüler, Dağıstanlılar, Asetinler ve bir derecede Ermenilerdir. Sonradan gelip yerleşenler ise Tatarlar, Türkler, Ruslar, Acemler, Almanlar ve Yahudilerdir. Kahraman ve cengâver bir millet olan Kafkasyalılardan Gürcüler ve Ermeniler tarih boyunca ilim, sanat ve ticarette büyük ilerlemeler kaydederek kadim bir millet durumuna yükselmişlerdir. Çerkesler ise ilim, sanat, resim ve heykeltıraşlıkta ilerlemeler sağlamışlardır. Osmanlılar Kafkasyalılardan askerî alanda yararlanmak için belli bir dönemde Fethiye adlı bir süvari alayı oluşturmaya çalışmışlarsa da bunda pek başarı sağlayamamışlardır. Fakat II. Abdülhamid döneminde teşkil edilen Hamidiye Hafif Süvari Alayları'nın askerî kıyafetleri ve atlarının eğer takımları Kafkas usûlüne göre düzenlenmiştir. Medçonatuka-İzzet, *Kafkas Tarihi*, İstanbul 1330, s. 8-11.

[1061] İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, s. 371.

larına sarkmaya başlaması üzerine Kafkasya'nın tamamen elden çıkacağı ve Anadolu'nun dahi tehlikeye düşeceği endişeleriyle Çerkezistan ile yakın irtibat kurulmasını düşünmeye başladılar. Hatta 1778 yılında bir donanma ile Kırım'a gönderilen Canikli Ali Paşa ve Gazi Hasan Paşa Soğucak'a uğradıklarında buranın tahkim edilmesi yönünde devlete bir rapor sunmuşlardı. Osmanlı vükelası 1780 yılı sonlarında konuyu görüşerek, Müslüman olmayan bu halkı alınacak köklü tedbirlerle devlete bağlayacak ve tehlikeli dağlarda görev ifa edecek bir kimsenin olup olmadığını tartıştı. Neticede Vezir Abdi Paşa'nın tavsiyesiyle derviş tâbiatlı ve sağlam karakterli Kocaeli Mutasarrıfı Ferah Ali Paşa'nın bu işe liyakatlı olduğu kanaatine varıldı. Ferah Ali Paşa padişahın isteği doğrultusunda İstanbul'a çağrıldı[1062].

Ferah Ali Paşa, kendisine tevdî edilmek istenilen görevin mahiyeti ve beklentiler anlatıldığında, ileri süreceği ön şartların kabul edilmesi halinde görevi başarıyla yapacağını bildirdi. Bu şartlar, bin askeri içine alacak bir kışla yapımı için malzeme, yiyecek ve içecek temini, top, kazma, kürek, neccar, duvarcı, amele, demirci tedarik edilmesi, Tokat, Gerze, Sinop, Amasya bölgelerinden bin asker gönderilmesi, Gürcü Süleyman'ın bina emini tayin edilmesi, Soğucak'a vardığında kendisine katılanların gönlünü almak için Çerkeslerin paraya değer vermemeleri nedeniyle bazı ismini saydığı hediyelik eşyalar verilmesi, hazineden 500 kese akçe verilmesi, asker toplamaya kolaylık olması için Ankara sancağının arpalık ve Tombasar voyvodalığının has olarak verilmesi ve sayılan eşya, mühimmat ve askerlerin yüklenmesi için büyük bir gemi talebinden ibaretti. Ferah Ali Paşa'nın isteği kabul edilerek 1781 yılı ortalarına doğru Rumeli beylerbeyliği pâyesiyle Soğucak muhafızlığına atandı. Ali Paşa'nın Soğucak'a gelmesine kadar bu sıralarda İstanbul'a gelmiş olan Mehmed Giray muhafız vekili olarak tayin edildi[1063].

Osmanlı Devleti, Kafkasya'yı kontrol altında tutmaya ve Ruslara karşı Soğucak'ı askerî ve siyasî bir üs olarak kullanmaya yönelik faaliyetlerde bulunurken Rusya gelişmeleri dikkatle izliyordu. Ferah Ali Paşa'nın Soğucak'a hareket etmekte olduğu bir sırada, Mayıs 1782'de Reisülküttap ile görüşen Rus elçisi Boulgakof, Kafkasya'da gelişen olaylarla ilgili bir dizi soru sorarak cevaplandırılmasını istedi. Elçi, ma-

[1062] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s.163.
[1063] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s.164.

iyetinde Sadrazam Çukadarı ve beş ticaret gemisi olduğu halde Soğucak'a gelen Mehmed Giray'ın Nogayları ve diğerlerini Bucak ve Akkerman'a taşıyıp taşımayacağını, Kabartayları da etrafına topladıktan sonra tüm Kafkas kabilelerinin başbuğu olup olmadığını ve Ferah Ali Paşa'nın bölgeye gidip gitmeyeceğini soruyordu. Reisülküttap, Rus elçisine ikna olabilecek cevaplar verdi. Buna göre, Kuban nehrinin beri tarafındaki topraklar ve insanlar Osmanlı Devleti'ne bağlıdır; Mehmed Giray Zan kabilesi beyidir ve 9 ay önce Abaza beylerinden Hasan Bey ve kabile ihtiyarlarıyla bazı işleri için İstanbul'a gelmiştir ve bunların istekleri üzerine bir kaç yüz bin kabile halkının "*başsız ve buğsuz*" olarak andlaşmaya muhalif hareketlerine engel olmak için Ankara sancağı mutasarrıfı Ferah Ali Paşa, Soğucak muhafızlığına atanmıştır ve baharda hareket edecektir. Paşanın varmasına kadar Nogaylılar içindeki bazı karışıkları önlemek için Mehmed Bey muhafız vekili olarak atanmıştır. Bu görüşmelerde Rus elçisi ikna oldu ve herhangi bir diretmede veya talepte bulunmadı (Mayıs 1782)[1064].

Daha sonra Kırım'da karışıklıkların olduğu sıralarda Rus elçisi, Mehmed Giray'ın Nogaylar içinde olaylar çıkardığını iddia etmekteydi. Reisülküttap, elçinin söz konusu ettiği olayların Mehmed Bey'in daha Soğucak'a varmasından önce cereyan ettiği görüşündeydi. Taman ve Kuban bölgesinde yerleşmiş Nogay ve diğer kabileler ile Şahin Giray'ın kardeşleri Bahadır Giray ve Arslan Giray Sultan, İstanbul'a gönderdikleri arzuhâllerde Şahin Giray'ın din ve şeriata muhalif hareketleri olduğundan sabır ve takatları kalmadığını bildirmişlerdi. "*Şeriat dışı hareketlere*" meydan verilmemesi Osmanlı Devleti'nin bilgisi dahilindeydi. Bu nedenle, Reisülküttap'a göre, Rus Elçisi'ne Yenikale Kumandanı tarafından gönderilen bilgiler gerçek değildi. Gerçek olmayan bilgiler dikkate alınmamalıydı ve iki devlet beraberce "*andlaşmayı korumak*" zorundaydılar. Rus elçisi Osmanlı Devleti'nin gösterdiği, "*alıde bağlılık*"ın güzel olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle diplomatik görüşmelerde ikna olmuş görünüyordu[1065].

Osmanlı Devleti'nin, Kafkasya'yı dış istilâlara karşı kontrol altında tutmak ve Rusya'nın Kırım'da olduğu gibi bu bölgede yayılmasının önüne set çekmek ve bölge halkını kendine bağlamak için Soğucak'ı

[1064] BOA. *A.DVN.DVE.* Nr. 18/35, Reisülküttap-Rus Elçisi görüşme tutanakları (Cemâziye'l-âhır 1196).

[1065] BOA. A.DVN.DVE.Nr.18/64, Reisülküttap-Rus Elçisi görüşme tutanakları (23 Cemâziye'l-âhır 1196).

askerî ve siyasî üs olarak kullanmaya karar vermesi, Rusya'nın Anadolu ve Orta Asya'ya yönelik emelleri dikkate alındığında son derece önemli bir karar mahiyetindeydi. Osmanlı Devleti, bu yöndeki politikasını coğrafyasının karmaşık ve demografik yapısının mütecanis olduğu Kafkasya'da yürütmek için seçtiği Ferah Ali Paşa'dan çok şeyler bekliyordu. Ferah Ali Paşa'nın Çerkesler merkez olmak üzere Kafkasya'da yürütecek olduğu faaliyetlerin, Çerkeslerin Müslüman olmaması nedeniyle ne kadar zor olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. İsteklerinin kabul edilmesi kaydıyla zorlu görevin üstesinden geleceğine inanan Ferah Ali Paşa, öne sürdüğü şartların hazırlanması sözü verilmesi üzerine, işlerini tâkip etmek amacıyla kapısı halkıyla İstanbul'a gelerek Beykoz'da İshak Paşa Sarayı'na yerleşti[1066]. Hazırlıklarını tamamladıktan sonra Soğucak'a gitmek üzere Beykoz'dan ayrılarak 15 Nisan 1782'de Sinop'a geldi[1067]. Sinop'ta 5 gün kaldıktan sonra 20 Nisan 1782'de ayrıldı ve aynı gün Soğucak'a vardı[1068]. Paşa Soğucak'a geldiğinde, kalenin harap ve insanların açlıktan bitâp düşmüş olduğunu gördü. Kabilelerin ileri gelenleri kendilerini korumak için gelen Osmanlılara "*Hosobsu Tağabsu-Hoşgeldiniz*" diyerek bundan memnûniyetlerini belirttiler[1069].

Ferah Ali Paşa, hemen faaliyetlerine başlayarak uzun süre Kırım ve Taman'da kalan ve Çerkesçeyi iyi bilen Taman yerlilerinden Serdengeçti Ağası Mehmed Ağa vasıtasıyla Taman ve Kırım'dan gelen muhacirleri Soğucak ve çevresine yerleştirme işlemlerine başladı. Mehmed Ağa, Abaza içlerine giderek Kırım'daki Rus istilâsı sebebiyle perişan bir şekilde gelen göçmenleri toplayarak Soğucak'a yerleştirdi. Gelen göçmenlere yiyecek ve giyecek dağıtıldı. Bunu duyan dağdaki diğer göçmenler Soğucak'a akın ettiler ve kısa zamanda Soğucak'ta yeni mahalleler oluştu. Getirilen bu göçmenler Ali Paşa'nın etrafında kenetlendiler. Ferah Ali Paşa, Çukadarlar, Derun ve Birun mektepleri, Enderun Ağaları, Deli, Tüfekçi, Kavaslar, Tatarlar ve Birun Ağaları ve Kethüdabey'den oluşan insanları "*Hazinedâr çeşmesi*" yanında toplayarak onlara Ruslara karşı din ve iman için savaşmanın faziletinden bahsederek bu yolda gerekirse can ve malın feda edilmesi gerektiğine

[1066] BOA. *Ali Emiri. I. Abdülhamid*, Nr. 1386, Sadrazamın tahrîrâtı.

[1067] BOA. *A. AMD. KRM*, Nr.1/30, Anapa İskelesi'nden gelen Süleyman'ın takriri (2 Cemâziye'l-evvel 1196).

[1068] BOA. *Ali Emiri. I. Abdülhamid*, Nr. 16587, Ferah Ali Paşa ile ilgili tahrîrât (7 Cemâziye'l-evvel 1196).

[1069] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 166.

dair bir konuşma yaptı. Sonunda hepsi Ruslara karşı savaşacaklarına dair kılıç ve Kur'an üzerine yemin ettiler[1070].

Ali Paşa, çevrede bulunan kabileleri Osmanlı Devleti'ne bağlamak ve Ruslara karşı onları teşkilâtlandırmak için evlilikler kurmak yoluyla ilişkilerin daha da kuvvetlendirmek gereğini düşünüyordu. Bunun için de Şabsıh kabilesi beyi Hasan Ağa'nın kızını alarak kabile halkına bol bol hediyeler dağıttı. Kabilenin içine yayılan Osmanlı memurları ve özellikle Serdengeçdi Ağası Mehmed Ağa İslam dinini halka benimsetmeye başladılar. Hediyeleri alan halk Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildiriyordu. Ali Paşa evlilik yoluyla kabileleri İslâm dinine olduğu kadar Osmanlı Devleti'ne yakınlaştırmanın mümkün olacağını gördüğünden emrindeki askerlere kabilelerin kızlarıyla evlenme emri verdi[1071]. Kısa zamanda Soğucak'ta bulunan Osmanlı karargâhı çevredeki bütün kabileler üzerinde siyasî ve sosyal nüfuz kurmaya başladı.

Soğucak'ta kısa zamanda cami, minare, medrese, han ve hamam yapılması buranın şenlenmesine sebep oldu. Osmanlı askerleriyle evlenen Çerkes kızlarının anne ve babaları Soğucak'a kızlarını görmek için geldiklerinde İslâmî mimarîye hayran kalıyorlar ve bu ana kadar hiç duymadıkları ezanın etkisi altına giriyorlardı. Ali Paşa'nın uyguladığı politika gereği bu insanlara Müslümanlığın mahiyeti anlatılıyor ve İslâm dinine girmeleri için çağrılar yapılıyordu. Kısa zamanda kabileler arasında İslâm dini yayıldı. Müslümanlığı kabul eden erkekler sünnet oldular ve onlara İslâm dininin esaslarını öğretmek için İstanbul'dan din bilginleri getirildi. Ferah Ali Paşa dinî propagandada da etkili oluyor ve halkı etrafında toplamayı başarıyordu. Kafkasya'nın "*İslâmlaşmasına*" vesile oluyordu[1072]. Artık Müslüman olan bu insanların Osmanlı Devleti'nden ayrılması mümkün değildi, çünkü Osmanlı padişahı bütün Müslümanların halifesi sayılıyordu. Ferah Ali Paşa, halkın gözünde dinî propaganda yapan bir şeyh, kendilerine şefkat kollarını açan bir baba ve Ruslara karşı kendilerini koruyan iyi bir kumandan olarak kabul ediliyordu.

Soğucak'ı imar faaliyetleri çerçevesinde halk ziraata teşvik edilerek Samsun'dan 2.500 kilo tohumluk buğday getirtildi ve buğday ekimi yaygınlaştırıldı. Bayındırlık hizmetlerinde kullanmak üzere

[1070] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s.169.
[1071] Cemal Gökçe, *Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, s. 54.
[1072] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s.176.

Kafkas ormanlarında bulunmayan kerestelik tahtalar getirtildi. Çalışmalar sonunda 1782 yılında büyük ve sağlam bir kule ile cephane ve paşa konağı yapımı sağlandı. Soğucak çevresinde korsanlık faaliyetleri yaparak asayişin bozulmasına sebep olan Haçapa kayıklarının yakılması kararlaştırıldı. Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'de Kili, Akkerman ve Sinop'tan başka limanı olmadığından gemilerin barınak yeri olarak Gelincik Limanı'nın yapılmasına karar verildi. Gelincik Limanı çevre limanların en iyisiydi ve Rusların burayı ele geçirmeleri halinde bütün Kafkasya'yı tehlike içine atacaklarından korkuluyordu. Ali Paşa bu işle Deli başısını görevlendirdi. Kalenin yapılması ile içine cephane doldurulduğu ve kaleye bırakılan askerlerin yetiştirilmesi ve bakımı Kırım Hanı Şahin Giray'ın kardeşi Narcu Mehmed Giray'ın uhdesine verildi[1073]. Fakat asıl önemli olan Çerkesistanı idare edebilecek bir mevki olan Anapa Kalesi'ydi. Kale, harap ve eski bina izleri silinmiş bir şekilde bulunuyordu. Kalenin olduğu yerde Cenevizlilerden kalma kalıntılar vardı. Bir dil şeklinde olan bölgenin Rusların eline geçmesi Soğucak, Gelincik ve Sohum'u tehlike altına sokabilirdi. Soğucak'tan getirilen bin kazma, bin kürek ve Nogay Tatarlarının her sınıfından toplanan ikişeryüz genç inşâata başladı. Kalenin inşâatı hummalı bir çalışma ile 1783 yılı ortalarında bitirilebildi. Ali Paşa, Kuban nehri boyunca da tabyalar inşâ etmeye başladı[1074].

Ferah Ali Paşa, Anapa Kalesi'ni inşâ etmekle uğraşırken, Rusya Kırım ve Taman'ı istilâ etmeye çalışıyordu. Ruslar, Kırım'ın istilâsı sırasında Taman'a da asker geçirince halk panik halinde Ferah Ali Paşa'nın yanına kaçtı. Ali Paşa, Rus askeri ile gelmekte olan Şahin Giray'a karşı kethüdasını gönderdi. Yapılan çarpışmada Şahin Giray'ın kuvvetleri dağıtıldı ve perişan olan ahâlinin bir kısmı Anapa'da iskân ettirildi. Şahin Giray, *"Taman'ı, Osmanlı Devleti Rusların himayesine bırakmıştır"* diye elçi gönderince, buna kızan Kethüda Hasan Ağa, gelen elçiyi öldürdü. Ruslar bunu bir fırsat addederek, Kırım, Kuban ve Taman'a kuvvet sevk ettiler ve bölgenin kendi toprakları olduğunu ilân ettiler[1075].

[1073] Cemal Gökçe, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, s. 58.
[1074] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 184.
[1075] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 185.

a - Nogayların Kafkasya'da İskânları

Küçük Kaynarca Andlaşması'ndan sonra Rusya'nın andlaşmayı ihlâl ederek Kırım'ı istilâ etmesiyle Kafkasya, Rus propagandasına açık hale gelmişti. Kafkasya'yı coğrâfî, sosyal ve demografik yapısı gereği kolayca ele geçiremeyen Rusya'nın izlediği politika, uzun vadede bu topraklar üzerinde yaşayan çeşitli kabile ve milletleri hediyelerle ve rüşvetlerle nüfuzu altına alma stratejisine dayanıyordu. Rusya'nın politikasına karşı Osmanlı Devleti, tebaası olan bu insanları dağınık olarak yaşadıkları mevkilerden daha emin beldelere yerleştirmeyi ve onları Rus tehlikesine karşı organize etmeyi amaçlıyordu. Bu nedenle Kafkas toprakları üzerinde yaşayan kabile veya toplulukların Ruslara karşı mücadele azmiyle birleşmelerinde Osmanlı Devleti'nin izlediği iskân siyasetinin önemi büyüktür. Kabileler üzerinde cereyan eden bu faaliyetler, andlaşmanın ihlâli ile ilgili tartışmaları da sürekli gündemde tutmuştur. Bu bakımdan Ferah Ali Paşa'nın izlediği iskan siyasetinde Nogayların iskânı ayrı bir öneme sahiptir. Ruslar, 1768 savaşı sırasında Osmanlı ordularını içerden yıkmak için 1770 yılında Kırım Hanı ile araları iyi olmayan dört Nogay urığu adına 6 Temmuz 1770 yılında Can Membet Bey ile bir dostluk andlaşması yapmışlardı. Ruslar, Kırımı ve Kafkasya'yı kontrol altında tutmak için kendilerine mûti olan Nogayları atalarının eski yurtlarına götürerek "*müstakil Nogay Hanlığı*" kurmayı tasarlıyorlardı. Neticede, Nogaylar 1771 yılında Kuban boyunda yerleştirildi[1076]. Fakat daha sonra yerleştirildikleri yerlerde Kabartaylar, Çerkesler ve Kasayvetler ile amansız bir mücadele içine girdiler. Bu mücadele devam ederken dıştan gelen büyük tehlikenin farkına vardıklarından 1777 yılında birbirleriyle savaşan bu kavimler bu kez Ruslara karşı ittifak içine girdiler. Fakat intizamlı Rus askerleri karşısında başarılı olamadılar[1077]. Daha sonra Rusların fitne ve fesat tohumları ekmesi üzerine Nogaylar ile Çerkesler birbirleriyle tekrar savaşmaya başladıklarından Nogayların gücü iyice kırıldı. General Potemkin kendilerini uğraştıran Nogayları ortadan kaldırmanın zamanı geldiğine hükmedip Genaral Suvarov'u görevlendirdi. Suvarov'un, Nogaylar ile uzun süre yaptığı mücadelede kanlı savaşlar oldu. Nogaylar kadınlarını kendi elleriyle öldürerek

[1076] Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1992, s. 286.

[1077] John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilâsı ve Şeyh Şâmil*. Terc. Sedat Özden, İstanbul 1989, s. 68.

Ruslar ile kanlarının son damlalarına kadar savaştılar. Böylece Nogayların güç ve kudretleri ortadan kaldırıldı[1078].

İşte Ruslar ile yaptıkları mücadelelerden sonra sağ kalan 40 bin civarındaki Nogay, Ferah Ali Paşa Soğucak'a geldikten sonra ona bir elçi göndererek, Çerkesistan'ın bir tarafında yerleştirilmelerini istediler. Eğer mümkün değilse Maveraünnehir'e gideceklerini bildirdiler. Ali Paşa, savaş sırasında devlete ihanet eden, şimdi de Rusya gibi güçlü bir devlete kafa tutan bu topluluğu değerlendirmek gerektiğini düşündü. Neticede Nogayların, Ruslarla düşmanlıkları olduğu ve Çerkesler ile aralarının iyi olmadıkları göz önüne alınarak iki taraf aleyhine de gerektiğinde kullanılabileceği kanaatine vardı. Bu değerlendirmelerden sonra Nogay reislerine haber göndermek suretiyle isteklerinin kabul edildiği bildirilerek 10 bini Hacılar Kalesi'nde, 10 bini Labe nehri önünde, 10 bini Hatırkay'da ve diğer 10 bini de Anapa Kalesi liman başında ve iki saat mesafede neft yağı çıkan bölgede yerleştirildi[1079]. Hareketli ve savaşçı bir kavim olan Nogayları dizginlemek ve medenî hayata uymalarını sağlamak için, Nogay mirzalarından 30 kişi ağa, 30 tanesi de kethüda ve alemdar nasp edildi. Ayrıca kendilerine Kuban Muhafızı adıyla kethüdalara 30'ar, alemdarlara 20'şer ve neferatına 7'şer akçe para ödenmek üzere İstanbul'dan beratlar getirtildi. Bunlardan bin kişinin her cuma günü Anapa'da hazır bulunmaları şart koşuldu ve yeni hayatlarından gayet memnun olarak uyum sağladılar[1080]. Nogayların Kuban bölgesinden alınarak Soğucak'a yerleştirilmesi ile Ferah Ali Paşa önemli bir askerî güce kavuşmuş oldu (Temmuz 1782)[1081].

Ferah Ali Paşa, Soğucak'a gelmesinden sonra kısa zaman içinde bulunduğu bölgeyi önemli siyasî ve askerî bir merkez hâline getirdi. Bu sırada Rusların Kırım'ı istilâ etmeleriyle Ali Paşa'nın faaliyetleri ve Soğucak'ın önemi daha da arttı.

[1078] John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilâsı ve Şeyh Şâmil*, s. 69,
[1079] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 182.
[1080] Akdes Nimet Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, s.288.
[1081] BOA.A.*AMD.KRM*, Nr. 1/40, Soğucak'a gidip gelen Tatar Hasan'ın takriri (22 Şaban 1196).

b - Kırım'ın İşgalinden Sonra Kafkas Kabilelerinin Osmanlı Devleti ile İlişkileri

Aynalıkavak Tenkihnamesi gereği Osmanlı Devleti'nin gönderdiği teşrifat ile meşrû Han olarak Rusların vesayeti altında Kırım tahtına çıkan Şahin Giray, göreve geldikten sonra, Soğucak sancağı dahilinde bulunan kabileleri (Kusayoğlu, Pazaduğ, Altıkesek, Şabsığ, Kömürköy, Hatukay, Jana, Çeçen, Natuhaş...) yönetimi altına almak için onlara baskı yapmaya başladı. Aslında Şahin Giray bu konudaki ilk teşebbüsünü Osmanlı hükümetinden teşrifat istemek için gönderdiği heyet vasıtasıyla yapmıştı. Gönderdiği yazıda Abaza ve Çerkeslerden bazı kabilelerin kendi yönetimi altına girmesi gerektiğini söylemiş, Osmanlı hükümeti de andlaşmaya göre bu kavimlerin Osmanlı Devleti'nin tebaası olduğunu söyleyerek talebini reddetmişti. Fakat baskılarını daha sonra söz konusu bu kabileler üzerinde artıran Şahin Giray, "*siz bana tâbisiniz, Devlet-i Aliyye de tasdik etti*" veya "*sizleri Devlet-i Aliyye bana verdi, beylerinizi hemen bana gönderin*" gibi yalan sözlerle aralarında fitne çıkarmaya başladı. Şahin Giray'ın baskısından bunalan kabileler Zanzâde Mehmed Giray, Hacı Ali, Mehmed Efendi ve Abaza beylerinden Hacı Hasan Bey'i İstanbul'a göndererek, Şahin Giray'ı şikâyet ettiler ve Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunduklarına ve oturdukları yerlerin kendilerine ait olduğuna dair senet istediler. Aksi taktirde ise yerlerini yurtlarını terk ederek Dağıstan'ın iç taraflarına doğru gitmeyi düşündüklerini söylediler. Bu sırada Soğucak'a muhafız atama çalışmaları yapan Osmanlı hükümeti, Zan Mehmed Giray Bey'i muhafız vekili olarak görevlendirirken, kabilelerin bulunduğu toprakların Küçük Kaynarca Andlaşması'nın üçüncü maddesine göre Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu, Rusya'ya veya Kırım'a ait bulunan toprakların andlaşmada tek tek yazılı bulunduğunu, fakat Kuban'dan 13,14 saat mesafede bulunan bu topraklar ve üzerinde yaşayan kavimlerle ilgili andlaşmada böyle bir ifadenin bulunmadığını, dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunduğunu bildirdi. Şayet Şahin Giray hukûken buralarda hak iddia ederse andlaşmının üçüncü maddesini delil olarak göstermeleri tembih edildi ve kabilelere hitaben bir de mektup yazıldı (Eylül 1781)[1082]. Kabilelere hitaben gönderilen mektupta, kendilerinin andlaşmanın üçüncü maddesine göre Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğu vurgulandıktan sonra, Tatarların ve Kuban'ın

[1082] BOA.*A.DVN.DVE*, Nr. 17/73, Reisülküttap'tan Sadaret'e takrir (12 Şevval 1195).

güneyinde olan kabilelerin işlerine karışmamaları ve andlaşmaya muhalif davranışlarda bulunmamaları tembihlendikten sonra Soğucak muhafızıyla ittifak içinde bulunmaları ve Soğucak Kalesi'nin kendilerine emanet edildiği yazıldı (Eylül 1781)[1083].

Şahin Giray, kabilelere gönderdiği adamlar vasıtasıyla onları kendi yönetimi altına dâvet ediyordu. Osmanlı Devleti'ne sadâkatle bağlı bulunan kabileler ise ona gönderdiği haberlerde "*Devlet-i Aliyye tarafına geçmesi halinde itaatte kusur etmeyeceklerini*" belirtiyorlardı. Kabilelerin Büyük Kabartay halkı ile de haberleşmeleri üzerine Rusya, bölgeye askerî kuvvetler göndermeye başladı[1084]. Kabartaylılar andlaşmaya rağmen neden kendilerine saldırıldığını sorunca, "*önceden Kabartaylılar koyunlarımızı almışlardı, şimdi onları almak için geldik*" diye alâkasız cevaplar veriyorlardı. Çevrelerindeki Rus baskınlarından bunalan ve Kafkas topraklarında müteferrik halde yaşayan kabilelerin en çok kendilerini siyasî birlik altında toplayacak bir otoriteye ve askerî mühimmata ihtiyaçları vardı. Kabile reisleri İstanbul'a gönderdikleri temsilcileri aracılığıyla kendilerine yardım yapılması halinde Rusya'ya karşı mücadelelerinde başarılı olacaklarını söylüyorlardı[1085]. İşte Ferah Ali Paşa'nın Soğucak muhafızlığına atanması bütün bu gelişmelerden sonra oldu.

Kırım'ın işgalinden sonra Ruslar, Kuzey Kafkasya boyuna asker yığmaya devam ettiler. Kırım, Kuban ve Taman'a askerî birlikler sevk ederlerken, bazen kabilelerin olduğu bölgelere askerî kuvvetler gönderiyorlar ve onları çeşitli vaatlerle kendi taraflarına çekmeye çalışıyorlardı. Bu çerçevede 1783 Temmuz'u sonlarında 500 Rus askeri Kuban Nehri'ni geçerek Laba'ya kadar geldi. Kabileler, bulundukları bölgenin Rus istilâsı altına girmesinden korkarak Ferah Ali Paşa'dan yardım istediler. Elinde yeterli gücü olmayan Ali Paşa, kabilelere, Ruslar saldırmadıkça karşılık vermemelerini söylerken, Rus Generaline gönderdiği mektupla da askerlerini geri çekmesini istedi. Ferah

[1083] BOA.*A.DVN.DVE*, Nr. 17/77, Zanoğlu Mehmed Giray başkanlığında İstanbul'da gelen heyetin Sadaret'e takriri (Evâhır-ı Şevval 1195).

[1084] Rus elçisine bu konuda, Rusların niçin Kabartaylara asker soktuğu ve derhal askerlerini geri çekmesi gerektiği ve Kabartay içinde bina yapmasının andlaşmaya aykırı olduğu söylendiğinde Elçi, Rusya'nın Kabartay'da askeri bulunmadığını iddia etmekteydi. BOA.*A.AMD.KRM*, Nr. 1/50, Sadrazam'dan Padişah'a tahrîrât, *A.DVN.KRM*, Nr. 1/14, Kırım ile ilgili Sadaret'e tahrîrât 1195).

[1085] BOA. *A.AMD.KRM*,Nr. 1/20, Çerkez kabilelerinden Sadaret'e şıkka (15 Şevval 1195).

Ali Paşa, Rusların baskısı ve hediyeleri ile kabilelerin içine fitne girmesinden korkuyordu. İstanbul'a gönderdiği haberle, Rusların tarafına meyletmelerini önlemek ve onlara moral takviye etmek için bazı kabile reislerine hediyeler gönderilmesini teklif etti. Ali Paşa'nın birer "*nan pare*" gönderilmesini istediği kişiler, Bahtgirayzâde Murad Giray Sultan, Timurköy Beyi Arslan Bey, Besni Beyi, eski Soğucak Beyi Kırım Giray Bey ve Çavuşoğlu Yusuf Ağa idi (Temmuz 1783)[1086]. Osmanlı hükümeti Ali Paşa gibi düşünmüyordu; kabilelerin hepsine hediye verilse buna hazinenin yetmeyeceği görüşündeydi. Bu nedenle önemli görülen bazı kimselere Anapa gümrük hâsılatından maaş bağlandığına dair beratlar gönderildi[1087]. Aynı zamanda Rusya'nın Kırım ve Kuban boylarında yaptığı askerî faaliyetler Ali Paşa tarafından izleniyor ve İstanbul'a rapor ediliyordu[1088].

Rus askerlerinin Kırım, Kuban ve Taman'ı işgal etmesi ve Kabartay'a sürekli askerî birlikler göndermesi, Osmanlı Devleti'ne itaat içinde olan kabileleri, kendilerinin de istilâ altına düşecekleri endişesiyle karşı karşıya bırakmıştı. Osmanlı Devleti, her ne kadar Küçük Kaynarca Andlaşması'na sâdık olduğunu belirterek bu yönde politikalar izlese de, Rusya pervasızca andlaşmayı ihlâl etmede bir beis görmüyordu. Küçük Kaynarca Andlaşması'na rağmen saldırgan bir politika izleyen Ruslara karşı kabileler, kendi güçleri oranında fakat Osmanlı Devleti'nin yönlendirmesiyle birlik oluşturma çalışmasına başladılar. Bu çerçevede Kafkasya'daki kabilelerin etkililerinden olan Jana ve Natukay kabileleri Ruslara karşı alınacak önlemlerin konuşulduğu toplantıya Ferah Ali Paşa'yı da davet ettiler. Ferah Ali Paşa, siyasî ve askerî kararların alınması beklenilen toplantıya katılmak üzere 8 Eylül 1783'te Soğucak'tan ayrıldı. Toplantıda, Ruslara karşı alınacak önlemler ve takip edilecek stratejiler konusunda uzun tartışmalar ol-

[1086] BOA. *HH*, Nr. 1302, Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşa'nın tahrîrâtı (13 Ramazan 1197).

[1087] Senelik toplam 3350 kuruşu bulan meblağ şu kimselere bağlandı: Besni Beyi Kızıl Bey (çerkes) 500 kuruş, eski Soğucak Beyi Kırım Giray Bey 500 kuruş, eski Soğucak Beyi Mehmed Giray Bey 500 kuruş, Gelincik limanına Beşli Ağası tayin edilen Çavuşoğlu Yusuf 300 kuruş, Cüre Yusuf 300 kuruş, Sultan Ace 150 kuruş, Ferzen Yusuf 150 kuruş, Koynuk Andare 100 kuruş, Toksakoğlu Merdane 100 kuruş, Kalapatoğlu İsmail 100 kuruş ve Zan Mehmed Bey'in büyük kardeşi Murteza Bey'e 350 kuruş. Yine hizmetlerine karşılık Murad Giray Sultan'a Anapa gümrüğü hâsılatından 100 bin akçelik salyâne verildi. BOA.*HH*, Nr. 1339, Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşa'nın Sadaret'e tahrîrâtı (29 Ramazan 1197).

[1088] BOA. *HH*, Nr. 1304, Sadaret'ten Padişah'a tahrîrât (17 Ramazan 1197).

duktan sonra, Rusların veya Şahin Giray'ın topraklarına girmeleri halinde saldırma kararı aldılar ve bu kararlarında sebat etmek üzere yemin ettiler[1089]. Bu sırada kabilelere göz dağı vermek isteyen Şahin Giray, Abaza topraklarına girdi. Daha önce kendisiyle irtibat kuran kimselere haber göndererek, Ruslar ile hareket etmeyeceğini ve kendileriyle beraber olmak istediğini söyledi. Kabilelerin ileri gelenleri *"bu işte Rusya'nın bir hilesi vardır"* diyerek Şahin Giray'ın istediği adamları onun tarafına koymadılar. Şahin Giray'ın sözüne güvenmediklerinden üzerlerine gelmesi halinde saldırı kararı aldılar. Ferah Ali Paşa, kabilelerin Şahin Giray ile bir savaş ortamına girmesini istemiyordu. Çünkü onu askerî birlikler ile Abaza içlerine gönderenin Ruslar olduğunu, bir çatışma çıkması halinde ise bunu fırsat kabul edecek olan Rusların büyük kuvvetlerle saldırıya geçeceğini düşünüyordu. Bu durum ise Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya yönelik plânlarının akâmete uğraması anlamına geliyordu. Fakat, Ferah Ali Paşa'nın korktuğu gerçekleşmedi ve Şahin Giray Taman'a geri döndü[1090]. Bu sefer de onun Taman'ı üs edinerek oraya tuz ihtiyaçlarını gidermek için gidip gelen kabileler arasına fitne sokmasından endişeleniliyordu[1091]. Ferah Ali Paşa'ya göre Kafkasya'da huzurun tesisi, Şahin Giray'ın Taman'dan uzaklaştırılmasına bağlıydı[1092].

Şahin Giray'dan sonra başka bir Rus birliği Taman Adası'ndan hareket ederek Kapulu'ya geldi. Natukay ve Jana üzerinde biraz asker bıraktıktan sonra bir kolu Hatukay üzerinden Kuban Nehrini' geçerek gece Nevruzoğulları, Yediçküloğulları ve Karamirzaoğulları kabilelerini bastılar. Kabilenin çok sayıda adamını öldürüp mallarını gasbettiler ve orada karargâh kurdular[1093]. Diğer bir Rus askerî birliği de Çerkeslerin yaşadığı bölgeden Çavkiçe Nehri'ne gelerek metrisler kazmaya başladı. Ahâli, Murat Giray vasıtasıyla Ferah Ali Paşa'dan yardım istedi. Ferah Ali Paşa'nın yanında Ruslarla mücadele edecek büyük bir kuvveti bulunmuyordu. Çaresiz kalan Paşa, İstanbul'a gönderdiği biraz

[1089] BOA. *HH*, Nr. 1345, Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşa'dan Sadaret'e tahrîrât (Muharrem 1198).

[1090] BOA. *HH*, Nr. 1347, Kırım meselesi ile ilgili Sadaret'e tahrîrât (12 Zilka'de 1197).

[1091] BOA. *HH*, Nr. Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşa'dan Sadaret'e tahrîrât 1345, (Muharrem 1198).

[1092] BOA. *HH*, Nr. 1346, Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşa'dan Sadaret'e tahrîrât (Muharrem 1198).

[1093] BOA. *HH*, Nr. 1282, Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşa'dan Sadaret'e tahrîrât (27 Zilka'de 1197).

da sitemkâr olan mektubunda "*elimdeki kuvvetlerle Anapa, Soğucak ve Gelincik'i mi muhafaza edeyim yoksa benden yardım isteyen kabilelere yardım mı göndereyim*" diye sorarak acil yardım talebinde bulundu[1094]. Fakat, Paşa'nın yardım talepleri karşılıksız kalıyordu. Ruslar ise kabilelere hoş görünmek için bir taraftan da onların gönüllerini almaya çalışıyordu[1095]. Rusya Kırım'ı istilâsı sırasında Taman'a 36 bin asker gönderirken bir o kadar askeri de Kabartay'a geçirmeye hazırlanıyordu. Bunun için Kabartay topraklarında dört tane toprak kale bina ettirdi. Kuban suyu boyunda da 2-3 saat ara ile toprak kaleler inşâ etmeye başladılar. Rusların Kabartay'da bu faaliyetlerine karşılık, kabileler Ferah Ali Paşa'ya müracaat ederek, kendilerinin de toprak kale yapmak istediklerini fakat güçleri yetmediğini söyleyerek yardımcı olunmasını talep ettiler. Paşa, kendilerine yardımcı olma sözü verdi. Zaten kendisinin Soğucak'ta bulunması bunun deliliydi. Bunun üzerine Anapa Kalesi acilen bitirildikten sonra Çerkesistan içlerinde bir kaç tane toprak kale yapılması kararlaştırıldı[1096].

Şahin Giray'ın para ve değerli eşyalarla ve Rusların da askerî güç ile kabileleri baskı altına almaya çalışması bunlara karşı koyacak yeterince gücü olmayan Ferah Ali Paşa'yı zor durumda bırakıyordu. Rusların bu sırada Kırım'da çok sayıda askeri bulunurken Şahin Giray da Taman'da ikamet ediyordu. Bunun üzerine Ferah Ali Paşa, Sadrazam Halil Hamid Paşa'ya bir mektup yazmak suretiyle, Soğucak'taki durumu özetledikten sonra, kabileleri Şahin Giray'a saldırmamak için ikna edemediğini, kabilelerin bulunduğu arazinin geniş, kendilerinin "*serserî*", "*geşt ü güzâr*" ve "*nizamsız*" olduklarını ileri sürerek, bunları idare etmek için Rumeli veya Anadolu valisi gibi muktedir bir valiye ihtiyaç olduğunu, kendisi gibi bir mir-i mirân parçasının 200 kişilik "*çürük*" adamıyla bunları idare etmenin güçlüklerinden bahsetti. Ferah Ali Paşa, gerçekten kabileleri siyasi bir birlik altında toplamak için geceli gündüzlü çalışıyordu. Onun en büyük korkusu, tacizlere dayanamayan kabilelerin Ruslara karşı saldırıya geçme ihtimaliydi. Kendisi bunu engellemeye çalışıyor ve kabilelerle irtibatı kesmiyordu. Emrinde yeteri kadar askeri bulunması halinde kabileleri siyasî birlik et-

[1094] BOA. *HH*, Nr. 1252, Ferah Ali Paşa'dan Sadaret'e tahrîrât (1198).

[1095] BOA. *HH*, Nr.1300, Ferah Ali Paşa'nın Sadaret'e takriri (1197).

[1096] Bunun için hazineden 5 bin kuruş gönderildi ve geri kalan masrafların da Anapa Gümrüğü hâsılatından karşılanması istendi. Kaleye konulmak için de 10 top, 100 kantar barut ve fitil gönderildi BOA.*HH* Nr. 326-C Akkerman Muhafızı İsmail Paşa'nın Anadolu Valisi ve İsmail Seraskeri İsmail Paşa'ya takriri (10 Şevval 1197).

rafında toplayacağına inanıyor ve bu birliğin de Şahin Giray ve Ruslara karşı caydırıcı bir unsur olacağını düşünüyordu (Eylül 1783)[1097]. Kabilelere, kendilerine saldırı olmadıkça Ruslara ve Şahin Giray'a saldırmamalarını tembihliyordu. Kabileler de genelde buna uyuyorlardı. Hatta bu konuda Kusayoğlu, Kaspulatoğlu, Besni, Timurköy ve Nevruzoğulları beyleri sadarete gönderdikleri arzuhâllerde Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını teyit ederek Ferah Ali Paşa'nın emrinden dışarı çıkmayacaklarını ifade ediyorlardı[1098].

Ferah Ali Paşa, bir taraftan Rusların ve Şahin Giray'ın saldırı ve hilelerine karşı mücadele ederken diğer taraftan da Anapa'nın imarı ve tanzimi işiyle uğraşıyordu. Rusların Taman'ı işgal etmeleriyle ahâli Anapa'ya göç etmişti. Onlar yerleştirildi ve kendilerine ev ve iş yerleri yapıldı. Şehrin imarının istikrarlı bir şekilde devam etmesi için Anapa'da ikamet eden herkesi vergi vermeye mecbur eyledi. Buna rağmen Çerkesler ve Abazalar vergi vermemek için her türlü bahaneyi ileri sürüyorlardı. Boş topraklar Nogayların ziraatına bırakıldı. Anapa'nın kısa zamanda imar olmasıyla çevre yerleşim birimlerinden oraya göç hareketleri başladı. Bunun üzerine Soğucak Kalesi'nin boşalmaması için buradan yapılan göçler yasaklandı[1099]. Kabileler, Anapa Kalesi'nin kendilerinden temin edilen para ile yapılması üzerine "*devlet bizden ilerde daha çok vergi alır*" diye telaşa düşerek bu konuda kendilerine yazılı bir belge verilmesini istediler. Ferah Ali Paşa'nın onlara verdiği belgeye göre aşar vergisini ödedikten sonra kendilerinden vergi istenmeyecek, kale haricinde bulunanların ellerindeki topraklar sahiplerine bırakılacak ve Nogayların ziraatlarına kabileler tarafından engel olunmayacaktı. Ayrıca Ruslar ne kadar para verirlerse versinler kendilerine kabilelerden kız verilmeyecekti[1100]. Osmanlı Devleti Ruslara karşı eski kaleleri yeniden tanzim etmek çerçevesinde Rus sınırına

[1097] BOA. *HH*, Nr. 1347, Kırım meselesi ile ilgili Sadaret'e tahrîrât (12 Zilka'de 1197); Rusların Kırım'ı istilâ edip Kafkasya'nın tehlike altına girmesi ile beraber Ferah Ali Paşa'ya Ağustos 1783'ten itibaren parça parça olmak üzere 200 kantar siyah barut, 15 büyük top, 30 kantar kurşun, 5 kantar fitil, 850 kantar peksimet, 300 kile şa'ir, 1000 kile erzen ve un yapmak için değirmen olmadığından Ekim 1783'te 15 çift değirmen, yüklü miktarda peksimet ve Trabzon ve Çıldır valilerince tertip edilen 1200 yamak gönderildi. *HH*, Nr. 1345, Ferah Ali Paşa'nın Sadaret'e tahrîrâtı (Gurre-i Muharrem 1198).

[1098] BOA. *A.DVN.KRM*, Nr. 3/30, Kafkas kabilelerinden Sadaret'e arzuhâl (1198).

[1099] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 200.

[1100] Cemal Gökçe, *Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*,s. 66.

en yakın kalelerden Hacılar kalesini de tanzim ve tahkim ederek askerî kuvvetler yığdı[1101].

Ferah Ali Paşa askerî ve siyasî faaliyetlerinin yanında halkın İslâm dinine yönelmesi için de faaliyetlerde bulunuyordu. Her ne kadar kabileler kitleler halinde İslâmiyet'i kabul ediyorsa da Müslüman olmayanlar yine hayli fazla bulunuyordu. Müslüman olanlar kendi arzularıyla bunu kabul ediyorlardı. Bölgedeki Osmanlı otoritelerinin bu konuda herhangi bir cebri davranışları olmuyordu[1102].

c - Bahadır Giray ve Şahin Giray'ın Kafkasya'daki Faaliyetleri

Bahadır Giray, Kırım'ın Rusya'ya ilhakında önemli rol oynadığı için kabileler arasında hiç sevilmiyor ve kendisine bu sebeple "*Bâtıl Giray*" deniliyordu. Aslında kendisi Ruslarla irtibat halinde bulunuyordu. Oğlu Rusya'da askerî eğitim görüyor ve oradan kendisine gelen paralar ile kabileler arasında hanlık makamını ele geçirmeye yönelik propaganda yapıyordu. Ayrıca Rusya'dan faaliyetlerini yürütmek için para alıyordu. Bir ara kabilelerden topladığı yedi bin kişilik kuvvetiyle Nogay kalesine saldırıya geçtiyse de saldırısı etkisiz kılınmıştı[1103].

Ferah Ali Paşa, Kırım'ın Rusya'ya ilhakında Şahin Giray kadar rol oynayan Bahadır Giray'ın bir an önce Kafkasya'dan uzaklaştırılması gerektiğine inanıyordu. O, bu konudaki fikirlerini İstanbul'a yazdıktan sonra Osmanlı hükümeti, Bahadır Giray'ı kardeşi Akgöz Sultan da beraberinde olmak kaydıyla ikamet etmesi amacıyla Rumeli'ye davet etti. Bahadır Giray, dâvete icâbet etmeyince Osmanlı hükümetinin kendisine her ay düzenli olarak ödediği tahsisatı kesildi.[1104]

Ferah Ali Paşa'dan sonra onun yerine tayin olunan Bicanzâde Ali Paşa da Bahadır Giray ile Akgöz Sultan'ın Rumeli'ye geçirilmesine çalıştı. İstanbul'a gönderdiği haberlerde Akgöz Sultan'ın yalnız başına Rumeli'ye geçirilmesi halinde Bahadır Giray'ın yalnız kalacağını ve kendiliğinden onun da gideceğini söylemekteydi. Çünkü bu sıralarda paşaya gelen haberlere göre geçimini sağlayacak kadar maaş bağlanması ve bir çiftlik tahsis edilmesi halinde Akgöz Sultan Rumeli'ye git-

[1101] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 205.

[1102] BOA. *HH*, Nr. 1011-C, Anapa'ya gidip gelen Tatar Mahmud'un Sadaret'e takriri (28 Şevval 1199).

[1103] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 200.

[1104] BOA. *HH*, Nr. 1011-C, Anapa'ya gidip gelen Tatar Mahmud'un takriri (28 Şevval 1199).

meye taraftar gözüküyordu (Eylül 1785)[1105]. Bahadır Giray ile Akgöz Sultanın Rumeli'ye geçirilme çalışmasına rağmen bunda muvaffak olunamadı. Rusya ile savaş arifesi olan Nisan 1787'de Soğucak Muhafızı Mustafa Paşa'ya tekrar bu yönde emirler gönderildiyse de Bahadır Giray ve kardeşi orada kalmayı tercih ettiler[1106]. Osmanlı makamlarının Giray ailesinin fertlerini kabileler arasından alarak Rumeli'ye geçirmeye çalışmasının nedeni, onların andlaşmanın ihlâlinin önüne geçerek, mümkün mertebe Küçük Kaynarca Andlaşması'nın ömrünü uzatmaya çalışmaktan kaynaklanıyordu.

Şahin Giray, Rusların Kırım hükümetini elinden alacağını bildiği için Kuban'ın beri tarafında, yani Kuzey Kafkasya'daki kabilelerin başına geçmek için çalışmalar yapıyordu. Ferah Ali Paşa, Şahin Giray'ın Osmanlı toprakları dahilindeki kabileler arasında bu yönde propaganda yaptığını öğrenince, kethüdasını Anapa'da bırakarak Habli ismindeki bir yerde bütün kabile reislerini ve ihtiyarlarını topladı. Toplantıda, herhangi bir tehlike anında birlik içinde olacaklarına dair yemin ettiler. Neticede 15 bin Nogay Tatarı ile de ittifak kuruldu. Kabilelerin birlik ve beraberlik sözü üzerine 4 bin kadar kabile reisi Murat Giray başkanlığında Anapa civarına gelerek Nogay ile Natuhaç kabilelerinin birleşmelerine yardımcı oldular[1107]. Şahin Giray da Ferah Ali Paşa'nın kabileleri kendisine karşı ittifak içine sokması üzerine Tamganoğullarını Taman'a çağırarak *"Beni içinize alınız, ben artık Ruslardan ayrıldım"* diye teklifte bulundu. Tamganoğlu onu kendi kabile toprakları içine götürmeye hazırlanırken Çerkes ve Abazalar Ferah Ali Paşa'ya müracaat ederek bunun önlenmesini aksi takdirde kabileyi vuracaklarını bildirdiler. Ali Paşa, 5-6 bin piyâde yamak ve 2 top ile Cemti boğazına varıp 4-5 gece bekledi. Fakat Rusya gelişmeleri takip ettiğinden Yenikale'deki Rus generali daha erken davranarak 3 Haziran 1785'de Şahin Giray'ı alıp Rusya içlerine doğru götürdü. Beraberinde Tamganoğlu da vardı, fakat o daha sonra geri döndü. Şahin Giray giderken, *"eğer sağ kalırsam iki üç ay içinde büyük sayıda askerle gelip Çerkes ve Abazayı hal ederim"* diye yaygara yapınca Kafkas kabileleri arasında kendisine karşı olan emniyetsizliği bir kat daha ar-

[1105] BOA. *HH*, Nr. 1011-B, Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşa'nın Sadaret'e tahriri (Selh Şevval 1199).

[1106] BOA. *A.DVN.DVE*, Nr. 29/66, Sadaret'tten Soğucak Muhafızı Mustafa Paşa'ya buyruldu (9 Receb 1201).

[1107] BOA. *HH*, Nr. 1250, Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşa'nın Sadaret'e tahrîrâtı (21 Receb 1198).

tırdı[1108]. Tamganoğulları, Şahin Giray'ın son davranışları karşısında kendisinden soğumuşlardı. Fakat önceki hareketleri sebebiyle kabileler arasında onlara pek iyi gözle bakılmamasına başlandı[1109].

Tamganoğulları, Şahin Giray'ın Rusya'ya götürülmesine rağmen devlete sadık kalacaklarına dair verdikleri söze aykırı hareket ediyorlardı. Kabile reisi Narço Mehmed Giray, sık sık Anapa köylerini yağmalamaktaydı. Ferah Ali Paşa bunun önünü almak için yiğitlik ve cesaretiyle ün salan Tamanlı Veli Can Ağa'yı kabilenin reisi Narço Mehmed Giray'ı yakalamakla görevlendirdi. Veli Can Ağa, uzun takipten sonra Mehmed Giray'ı Anapa'ya yakın Çerkes köylerinden birinde yakalamaya muvaffak oldu. Mehmed Giray, Anapa Kalesi'ne getirilerek idam edilmek istendiyse de paşanın emrinde olacağına dair yemin etmesi üzerine serbest bırakıldı[1110]. Ali Paşa, ayrıca Anapa'nın tanzimi çerçevesinde çeşitli din ve milliyetlere mensup insanları bir yere toplayarak bir cemaat ve cemiyet oluşturulmasını sağladı[1111]. Ferah Ali Paşa 1785'de vefat edince yerine Acaralı Bicanzâde Ali Paşa Soğucak ve Anapa Muhafızı olarak atandı[1112].

2 - İmam Mansur'un Ruslarla Mücadelesi

Ferah Ali Paşa'nın Soğucak muhafızlığına atanmasından sonra onun gayretleriyle İslâmiyet Kafkasya'da yayılmaya başladı. Artık Kafkasları birbirlerine kenetleyen millî ve coğrafî kimlikten başka bir de dini kimlik oluşmuştu. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'ne dinî bağlarla bağlanmışlardı. Bu tarihten sonra Kafkas milletlerinin Ruslara karşı yürüttükleri mücadelede din olgusu büyük önem kazandı. Yani Ruslar onların din düşmanıydılar. Ruslara karşı Kafkasyalıların yürüttüğü mücadelede temelini İslâm Dini'nin manevi deryasından alan milli

[1108] BOA. *HH*, Nr. 1250-B, Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşa'nın kethüdası Hasan'ın tahrîrâtı (23 Receb 1198).

[1109] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 201.

[1110] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 202.

[1111] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 203.

[1112] Ferah Ali Paşa, iyi bir komutan olduğu kadar muntazam bir teşkilatçı ve dinî bilgilere sahip birisi olarak halk üzerinde saygın bir kişiliğe sahip olmuştu. Kabileler ona bir mürşid gibi saygı göstererek "*Paşa Baba*" şeklinde hitap ederlerdi. Onun bu özellikleri sayesinde özellikle Çerkesler arasında İslâm dini yayılarak, büyük bir kitlenin Müslüman olmasına vesile olmuştur. Bu nedenle her ne kadar şimdiye kadar Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunsa da asıl Ferah Ali Paşa'nın Soğucak'a gelmesinden sonra Osmanlı kültür ve medeniyeti Kuzey Kafkasya kabileleri arasında yeşerme imkânı buldu. BOA. *A.DVN.DVE*, Nr. 23/10, Soğucak Muhafızı Bicanzâde Ali Paşa'ya hüküm (Zilhicce 1199).

kahramanlar türemeye başladı. Çeçenistan'da 1785 yılı ortalarında kendisinin Ruslara karşı mücadele için Allah tarafından gönderildiğini söyleyen İmam Mansur Kafkasya'da ortaya çıkan bu dinî ve millî kahramanların ilkidir.

Bu sıralarda Kafkasyalılar, Rusların hücumlarına birkaç koldan mukavemet gösteriyorlardı. Kabartaylar Rus saldırılarına karşı direniyordu. Çerkesler, Rus üstünlüğü karşısında Terek Havzası'nı tahliyeye mecbur olmuş, Dağıstan kuvvetleri Gürcistan'a yerleşmiş olan Rusları atmak için bütün güçleri ile saldırıyorlar ve Kuban boyundaki kabileler de baskınlarla Ruslara zayiatlar verdiriyorlardı[1113]. İşte bu durumda İmam Mansur, Kafkas milletlerini Ruslara karşı birleştirmek için tarikat teşkilatı ile ortaya çıktı.

Kendisinin Ruslara karşı savaşmak için Allah tarafından gönderildiğini ileri süren İmam Mansur, etrafındakilere "*kâfire karşı boyun eğmek haramdır. Müslüman olan kâfiri urup çoluğunu çocuğunu esir etmelidir*" gibi telkinlerde bulunuyordu. Öküz boynuzundan kazıdığı ve üzerinde "*Ene men İmamü'l-Mansur ve İnne Bismillahirrahmanirrahim*" yazılı mühürle etrafa bildiriler gönderiyordu. Ferah Ali Paşa Kafkasya'da kabileler arasında birlik ve beraberlik sağlamaya çalışırken onun ortaya çıkması Paşa ve Osmanlı hükümeti tarafından ilk önceleri kuşkuyla karşılanmaya başlandı[1114]. Ferah Ali Paşa, şöhreti günden güne yayılan İmam Mansur hakkında bilgi almak için Mehmed isimli bir adamını Çerkes bölgesine gönderdi. Mehmed'in gittiği yerlerden topladığı bilgilere göre İmam Mansur'u şimdiye kadar hiç kimse görmemişti. Söylentilere göre kabileler arasında şu ana kadar 10 bin "*kefere*" kırmıştı. Çokların Müslüman etmişti ve sesi üç günlük yola kadar gitmekteydi. Çerkesistan'dan gelen bir hacıya göre de "*çoban idi ,bir müddet gaib oldu, sonra İmam Mansur diye zuhur*" etmişti. Ortaya çıktığında ise *"şarap içmeyin, duhan içmeyin diye nasi-*

[1113] İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, s. 379.

[1114] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 210; İmam Mansur'un asıl adı Uşurma'dır. 1722 yılında Çeçenistan'ın Aldani köyünde doğdu. Onun Nogay olduğuna dair rivayetler varsa da Çeçen olduğu akla daha yatkın gelmektedir. Küçükken kaz çobanlığı, kuzu çobanlığı ve sonra da koyun çobanlığı yapmıştır. Yüksek tahsil görmüş olmamasına rağmen kuvvetli bir hatiptir. İmam Mansur, Rusya'nın Deli Petro'nun vasiyetleri arasında yer alan "*güneye doğru yayılma*" plânlarını tatbik edeceği sıralarda ortaya çıktı, 1783 yılında 61 yaşında bulunuyordu Cemal Gökçe, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, s.117; Cafer Barlas, *Kafkasya'nın Kurtuluş Mücadelesi*, İstanbul 1992, s. 26.

hat ediyor ve eyâlet mührü gibi bir mühür" taşıyordu[1115]. İlk önceleri pek tanınmayan İmam Mansur Ruslarla mücadeleye başlayınca ünü her tarafta, özellikle Anadolu'da yayılmaya başladı. Osmanlı Devleti Mansur'u görmek ve tanımak için önemli şahsiyetleri yanına gönderirken Anadolu'dan da çok sayıda kimseler onun mücadelesine katılmak üzere Çerkesistan'a gittiler. Çerkesistan'a giden Antep ulemasından Seyyid Halil Efendi'nin 200 talebesiyle ve dini-siyasî ilimleri ile şöhret bulmuş Sivaslı Mehmed Rıza Efendi'nin da maiyetiyle Kuzey Kafkasya'da Ruslara karşı yürütülen cihada katılmaları[1116] İmam Mansur'un ne derece ün saldığının işareti sayılmaktadır. Bunların yanında Tatarlar, Abazalar ve Çerkeslerden çokları Hristiyanlık'ı bırakarak onun etrafında toplanmaya başladılar[1117]. İmam Mansur'un şöhreti bu kadar artınca Osmanlı hükümeti Sohum muhafızı Keleş Bey'e, Mansur hakkında bilgi edinme görevi verdi. Keleş Bey'in İstanbul'a gönderdiği rapora göre, İmam Mansur'un ortaya çıkış hikayesi ilginçtir. Buna göre, İslam Peygamberi Hazreti Muhammed, İmam Mansur'a *"ya Mansur delaletlerle kaybolanları doğru yola çağır"* diye emir vermiş, o da *"ilmim ve ehliyetimle bu güzel emrin altından kalkamam"* diye mukabelede bulunmuştu. Hazreti Muhammet *"sen hemen davet ile meşgul ol ilim ve kudret hemen hâsıl olur"*[1118] dediğinde abdest alarak mücadeleye başlamıştır. Fakat bu durum Hazreti Muhammed'e ilk vahiy geldiğindeki konuşmalara benzediğinden, İmam Mansur'un ortaya çıkışını manevi sâiklere bağlamak için taraftarlarınca ortaya atılan sözler olduğu anlaşılmaktadır.

Tatarların bazı ileri gelenleri İmam Mansur'un adıyla beyannameler yazarak Anadolu, Hicaz ve kabileler arasında dağıtmaya başladılar. Kuban'ın beri tarafındaki kabileler, mücadelelerinin dinî temellere oturması üzerine Ruslar üzerine akın yapmaya başladılar. Ferah Ali Paşa, çok güçlükler altında kurduğu düzenin bozulması endişesiyle, Sadrazam Halil Hamid Paşa'ya yazdığı arzuhâlde, bunun önüne geçmek için en iyi yolun İmam Mansur'u yanına çağırmak olduğunu, fakat kabileleri itaat altında tutabilmek için onlara hediye vermek amacıyla meşin, kumaş, yay ve tüfek gönderilmesini istedi. Paşa'ya

[1115] BOA.*HH*, Nr. 1011-C, Anapa'ya gidip gelen Tatar Mahmud'un takriri (28 Şevval 1199).

[1116] Ahmed Vâsıf, *Mehâsinü'l-Asar ve Hakâikü'l-Ahbar*, s. 364.

[1117] Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 44.

[1118] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 211.

karşı olan bazı devlet yetkilileri onun istediği şeyleri göndermeme taraftarı iken, eşyalar alınıp gönderilmezse işin fena bir şekil alacağı korkusuyla istenilen eşyaları daha sonra gönderdiler[1119]. Ferah Ali Paşa gönderilen bu hediyeleri kabileler arasında dağıtarak onların Ruslar üzerine akın yapmalarını önledi.

İmam Mansur'un Kafkas halklarını din birliği etrafında ve tarikat disiplini içerisinde kendilerine karşı teşkilatlandırması Rusları rahatsız etmekteydi. Tarikatın müritleri aynı zamanda askerdiler. Kendilerine aşırı derecede Rus düşmanlığı aşılanarak "*Rus eseri olan her şey ve Rusun tavr-ı hareketine müşabih her vasıf haramdır. Hasta olursanız kendinizi Rus doktorlarına tedavi ettirmeyiniz, neticede belki o Rus ile dost olmak mümkündür*"[1120] gibi sözler telkin ediliyordu. Ruslar, kendilerini hedef alan tehlikeyi daha fazla büyümeden ortadan kaldırmak üzere Ağustos 1785'te Kumkale'de bulunan taburlarından Albay Piyer komutasındaki 7 bin kişilik bir Rus birliğini İmam Mansur üzerine gönderdi[1121]. Rus birliği Terek Nehri'ni geçerek Sünj Nehri'ne kadar geldi. Çerkes köyüne yaklaştıklarında Mansur bir müridini Rus birliğine elçi olarak gönderdi. Ruslara, Osmanlı Devleti ile barış içinde olduklarını, kendisinin de Bâb-ı âlinin izni olmadan savaşmaya memur olmadığını, geri dönüp sınırlarına çekilmelerini ve Allah'ın emrettiği saat kendileri ile savaşacağını ve o vakitte hazır olmalarını söyledi. Fakat Albay Piyer, İmam Mansur'u ortadan kaldırmadan geri gitme düşüncesinde değildi. Bu nedenle saldırıya geçti. Emrinde 12 bin askeri bulunan Mansur, Rusların saldırısı üzerine büyük kardeşini onlara mukâbele etmek için gönderdi. Kardeşi çarpışmalarda öldürüldü, ancak Rus askerleri de mağlup oldu[1122]. Ruslar, kaybettikleri ağırlıklarını İmam Mansur'dan rica ederek geri istediler. Fakat o "*Allah'ın kendisine zafer ihsan eylediği*" görüşündeydi ve topları Osmanlı Devleti'nin izni olmadan vermeme[1123] kararlılığındaydı. İmam'ın bu davranışları Osmanlı Devleti'ne sadâkat içinde olduğunu göstermektedir.

[1119] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 212.

[1120] İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*,s. 381.

[1121] BOA. *HH*, Nr. 801, Çerkes kabilelerinden Sadaret'e arzuhâl (1199).

[1122] BOA. *HH*, Nr. 1011-B, Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşa'nın Sadaret'e tahrîrâtı (Selh Şevval 1199).

[1123] BOA. *HH*, Nr. 1011-D, Soğucak Muhafızı Ali Paşa'nın Sadaret'e tahrîrâtı (Gurre-i Zilka'de 1199).

Ruslar, İmam Mansur karşısındaki mağlubiyetlerinden sonra topladıkları askerlerle General Tükeli komutasında tekrar saldırıya geçtiler (30 Ekim 1785). Mezdegü'ye kadar ilerledilerse de Çerkesistan içlerine sarkamadılar. Çerkesler bu muharebede çok zayiat verdiler. Neticede Rusları yine mağlup etmeyi başardılar. Ruslar, işin ciddiyetini anladıklarından küçük kalelerde bulunan asker ve mühimmatlarını büyük kalelere nakletmeye başladılar. Kabartaylılar, Ruslardan aldıkları ganimetleri Çerkes, Nogay ve Abaza kabileleri içlerine gidip "*mal-ı fütuhattır*" diye satmaya başladılar. Halk ise "*bad-ı heva maldır, varıp biz de hissedar olalım*" diye İmam Mansur'un yanına akın ettiler[1124]. İmam'ın üstüste kazandığı zaferler kabileler arasında memnuniyetle karşılandığı gibi, İmam'ın Allah tarafından gönderildiği inancı halk arasında yayılmaya başladı. Bu inanç ve moraldeki kabileler Kabartay eteklerinde bulunan Rus tabyalarına saldırmaya başladılar. İmam, kısa zamanda bütün Kafkaslarda halk üzerinde nüfuz kurdu. Osmanlı Devleti de başta kuşkulu yaklaşmasına rağmen İmam'ın devlete kafa tutacak birisi olmadığı kanaatine vardı. Onun Kafkas kabileleri arasındaki nüfuzunun etkisiyle olacak ki Ruslar, küçük birlikleri büyük kalelerde toplama çerçevesinde Hacılar kalesinin karşısında bulunan köprüdeki 500 askerini geri çekti. Yarısı Osmanlı Devleti'ne ait olan köprünün kendi hissesine düşen kısmını ise yıktı[1125].

Ferah Ali Paşa, Mansur'un faaliyetlerinin her geçen gün daha da artması ve kabileleri mektuplar göndermek suretiyle kendi tarafına çekmesi üzerine, kaymını bir mektupla beraber İmam Mansur'un yanına göndermişti. Giden kişi geri döndüğünde Ferah Ali Paşa ölmüş ve yerine Bicanzâde Ali Paşa Soğucak ve Anapa Muhafızı olarak göreve başlamıştı. Dolayısıyla İmam Mansur'un gönderdiği, biri İstanbul'a olmak üzere iki mektup Ali Paşa'ya verildi. Ferah Ali Paşa'nın kaymının izlenimlerine göre Mansur'un "*sahib-i hurûc*"[1126] gibi bir dava içinde olmadığı, bilakis Allah ve Resulü tarafından cihada memur birisi olmakla bazı sade-dil ve yağmaya meyilli insanları etrafında topladığı, herhangi bir kerametinin bulunmadığı ve kazandığı başarıların insanları etkilediği belirtilmektedir. Fakat ortaya çıktığı 1785 yılında

[1124] BOA. *HH, Nr.* 1011-D, Soğucak Muhafızı Ali Paşa'nın Sadaret'e tahrîrâtı (Gurre-i Zilka'de 1199).

[1125] BOA. *HH*, Nr. 1011-B, Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşa'nın Sadaret'e tahrîrâtı (Selh Şevval 1199).

[1126] Sahib-huruc: ayaklanarak idareyi ele geçirmiş kimse, ayaklanmış, asi.

kabilelere dağıttığı bildirilerindeki ifadeler Mansur'un gelişigüzel birisi olmadığını göstermektedir. Mansur bildirilerinde, halka hitap ederek, gaflet ve tembellik içinde olmamalarını, müskirât ve tütün içmekten kaçarak tövbe etmelerini, mücadeleden kaçınmamalarını, başkalarının aleyhine konuşmamalarını ve cihat etmelerini söylemekteydi[1127].

İmam Mansur'un yanında daha önce Rus ordusunda Osmanlılara karşı savaşmış, fakat daha sonra İslam'ı kabul edenler de bulunuyordu. Mansur, 1786 yılı başlarında askerleriyle Rusların bulunduğu Kızlar Kalesi üzerine geldiğinde Ruslar, daha önce ona katılan askerlere casuslar vasıtasıyla esası olmayan bir adama bağlanmamaları propagandasını yapıyordu. Fakat, askerler Müslüman olmuş ve tarikat kültürüyle ona sıkı bağlı olduklarından Rusların sözlerine itibar etmediler. İmam Mansur, daha sonra beraberindeki Çerkes ve Dağıstan askeriyle Ruslar üzerine saldırdıysa da mağlup olarak geri çekildi[1128].

Mansur, Ferah Ali Paşa'ya gönderdiği, fakat Bicanzâde Ali Paşa'nın eline geçen mektubunda, Kuban nehrine kadar olan arazinin Osmanlı Devleti'ne kalmasına sevindiğini, kendisine ihtiyaç olduğu anda Anapa'ya gelebileceğini ve Dağıstan askerinin cihat için kendi tarafına geldiğini söylemekteydi. Yine, kendisinin Allah tarafından cihada memur edildiğini, bunun için bir dakika bile rahatı olmadığını ve döşeğe yatıp rahat uyku uyumadığını söyleyerek, Osmanlı Devleti'nin efendisi olduğunu beyan edip padişahı dünya gözü ile görmesi için Allah'a dua ettiğini ifade ediyordu[1129]. Bu, onun halife olan Osmanlı padişahına bağlılığının işareti sayılmaktadır. Zaten o her tarafta, kerametleri olan büyük bir şeyh ve Ruslara karşı mücadele eden büyük bir kahraman olarak tanındığından başarıları İstanbul'a ulaşınca halk şenlikler yapmıştır. Mansur'un, Kafkas milletlerini temsil etmek maksadıyla kullandığı bayrağın rengi yeşil, sarı ve kırmızıdır. Bu alâmetler, Dağıstan bayrağının rengi olup askerler ise yeşil elbise giymekteydiler[1130].

[1127] BOA.*HH*, Nr. 1247, İmam Mansur'un Dağıstan halkına yazdığı beyanname (1200); Nr. 1248, İmam Mansur'un Dağıstan halkına yazdığı beyanname sureti (1200).

[1128] BOA. *HH*, Nr. 1305-A, Soğucak Muhafızı Bicanzâde Ali Paşa'nın Sadaret'e tahrîrâtı (12 Rebî'u'l-âhır 1200).

[1129] BOA.*HH*, Nr. 1305-A, Soğucak Muhafızı Bicanzâde Ali Paşa'nın Sadaret'e tahrîrâtı (12 Rebî'u'l-âhır 1200).

[1130] Cemal Gökçe, *Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, s.122.

İmam Mansur, 1786'da Kuban mıntıkasında şarka ve Kabartay mıntıkasında ise Mezdegü istikametine doğru harekete geçti[1131]. Kafkasya'daki bu mücadele devam ederken 1787 Osmanlı -Rus savaşı çıktı.

İmam Mansur'un Kafkasya'daki mücadelesinin en dikkate şayan tarafı Andlaşma'ya rağmen Kırım'ı ilhak eden ve yine andlaşmanın muhtelif hükümlerini hiçe sayan Rusya'nın Kafkasya'nın istilâsına kendi güç ve kudretiyle engel olmaya çalışmasıdır. Kafkasya'da yaşayan kabilelerin daha sonraki yıllarda ve asırlarda Ruslarla yaptığı savaşlar dikkate alındığında, mücadelenin yöntem ve metod olarak çekirdeğini oluşturan İmam Mansur'un hareketi ve bunun Osmanlı-Rus ilişkilerine tesirleri daha iyi anlaşılmaktadır.

3 - Ferah Ali Paşa'dan Sonra Soğucak'ta Durum

Ferah Ali Paşa'dan sonra Soğucak muhafızlığına atanan Acaralı Bicanoğlu Ali Paşa, 15 Kasım 1785'te Anapa'ya geldi. Anapa'ya geldiğinde Ferah Ali Paşa'nın adamlarına ilk önce iyi davranmışsa da daha sonra kethüdası Hasan Ağa'yı katletti ve diğerlerini de dağıttı. 25 Kasım 1785'de İstanbul'a gönderdiği yazıda Hasan Ağa'nın Ferah Ali Paşa'nın vefatından sonra Anapa'da taşkınlık yaptığını, kalede bulunan mühimmat ve topları alarak İmam Mansur tarafına kaçmak için hazırlandığını, bu suçları nedeniyle de onu idam ettiğini belirtmekteydi. Yeni muhafız, kabileleri itaat altında bulundurmak için onlara hediye vermek üzere İstanbul'dan eşyalar gönderilmesini, eğer gönderilmezse en ufak bir hizmette bulunamayacağını söylemekteydi[1132]. Ali Paşa, Hasan Ağa'yı öldürdüğünü onun taşkınlıklarına bağlamasına rağmen, bunun doğru olması imkânsız görünmekteydi. Çünkü Hasan Ağa, her şeyini kaybetmiş ve kendisini devlete adamış birisi olarak Ferah Ali Paşa'dan sonra Soğucak ve Anapa'nın ikinci mimarı sayılmaktaydı.

Bicanoğlu Ali Paşa, Hasan Ağa'nın katledilmesiyle başlayan davranışları ile halk arasında infial uyandırdığından kendi sonunu da hazırladığının farkında değildi. Neticede, yaptığı gayr-ı hukûkî işler nedeniyle halkın tepkisine daha fazla dayanamayarak Anapa'dan kaçmak zorunda kaldı. Aslında kendisi yaşam itibariyle kirli işler içerisinde bu-

[1131] İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, s. 386.

[1132] BOA. *HH*, Nr. 1349, Soğucak Muhafızı Bicanzâde Ali Paşa'nın Sadaret'e tahrîrâtı (25 Muharrem 1200).

lunmuştu. Faş muhafızını idam ederek rüşvet vermek suretiyle muhafız olmuş, fakat halkın kendisine karşı ayaklanması ile İstanbul'a kaçarak canını zor kurtarmıştı. Daha sonra da İstanbul'da esir ticareti ile uğraşmaktaydı. Bu arada bir yolunu bulup saraydan elde ettiği adamları vasıtasıyla Soğucak ve Anapa muhafızlığına tayin olmuştu[1133]. Ali Paşa, dokuz kişilik efradıyla Anapa'ya giderken esir ticaretine gelir gibi Anapa'ya gelmişti. Anapa'ya geldiğinde gemiden hemen dışarı çıkamamış, ancak sabaha yakın bir saatte gemiden çıkmıştı. Yine Ferah Ali Paşa'dan kalma görevlilerin aldığı üç ayda 25 kuruşu çok görerek "*25 kuruşa ben bir adamı bir sene kullanırım ve hem de hırsızlık ettirip de elinden yılda epeyce mal peyda eylerim*" deyince işin sonunun iyi gitmeyeceğini anlayan çok kimse Anapa'dan ayrılmaya başlamıştı[1134]. Kendisi böyle lüzumsuz işlerle uğraşırken Anapa'da önemli bir iş göremedi. Zaten esir ticaretine başlaması ve halkın elindeki esirleri zorla alması Anapalıların isyanına sebep oldu. Kendisini zorlukla kurtararak bir kabile reisinin evine sığındı[1135]. Ferah Ali Paşa'nın gece gündüz uyumadan, aç ve susuz Anapa'da kurduğu devlet otoritesi, basiretsiz, liyakatsiz ve yönetici vasfı olmayan birisinin bu göreve atanması ile zedelenmiş oldu. Devletin en kritik noktasına ve en hassas bölgeye Bicanoğlu gibi birisinin tayin edilmesi idarecilerin ne derece gaflet içinde olduğunu göstermektedir.

Bicanoğlu'nun kaçması üzerine yerine Çorum Sancağı mutasarrıfı İpekoğlu Mustafa Paşa atandı. Mustafa Paşa, Ferah Ali Paşa kadar dirayetli birisi olmamakla beraber onun kaldığı yerden Kafkasya'daki faaliyetlere devam etti. Bicanoğlu Ali Paşa'nın kısa zamanda bıraktığı olumsuz izleri silmeye çalıştı ve kendisini bir gemi ile Sinop'a gönderdi. Mustafa Paşa bu faaliyetleri sonucu kabilelerle 1828-29 Osmanlı-Rus savaşına kadar devam edecek 9 maddelik bir andlaşma imzaladı[1136].

[1133] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 231.

[1134] Ahmed Cevdet,*Tarih-i Cevdet*, III, s. 232.

[1135] Anapa'dan ayrıldıktan sonra Sinop'ta ikamete başladı. III. Selim zamanında Sinop valisi oldu. Orada da başarısız olduğundan vezareti kaldırıldı. 1796'da tekrar Faş mutasarrıfı oldu. 1797'de de öldü. Cemal Gökçe, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, s.130.

[1136] Cemal Gökçe, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Politikası*, s. 132.

IV. BÖLÜM

A - KIRIM'IN İSTİLÂSI VE İLHAKI

Rusya, Şahin Giray'ı tekrar hanlık makamına oturtmakla Kırım üzerinde büyük bir siyasî güce sahip olduğunu Osmanlı Devleti'ne kabul ettirirken, diğer taraftan da imzalanan andlaşma ile bunu bütün dünyaya duyurmuş oldu. II. Katerina elinde her türlü fırsat olmasına rağmen, Kırım'ı ilhak etmek için uluslararası siyasî konjonktürün henüz oluşmadığını düşünüyordu. Bu maksatla Şahin Giray, Rus emellerinin gerçekleşmesine zemin hazırlamak için bir müddet daha iktidarda kalacaktı. Şahin Giray da 1779 öncesi halkın kendisine karşı isyânının sebeplerini araştırmak ve aynı hatalara düşmemeye gayret sarf etmek yerine, eski uygulamalarını sürdürdü.

1 - Osmanlı Devleti'ni Paylaşmaya Yönelik Mohilof Görüşmesi

Avrupalı büyük devletlerin Lehistan'ı taksiminden sonra sıra artık Osmanlı Devleti'ne gelmişti. Bilindiği gibi Rusya, 1774 yılından beri Kırım'da dolaylı veya dolaysız olarak faaliyet göstermesine rağmen burayı hemen ilhak etmek niyetinde değildi. Aynalıkavak Tenkihnamesi'nin imzalanmasından sonra Genaral Potemkin, Rus Başvekili Panin'in aksine artık Kırım'ın ilhak edilmesini, fakat Avusturya İmparatoru Jozef'in onayının alınmasını II. Katerina'ya açtı. Aslında bu fikre sıcak bakan Katerina, Potemkin'in teklifini meclis-i şurada görüşmeye açtı. Görüşmede Panin, teklife şiddetle karşı gelerek, Prusya'nın dostluğunun temel siyasetleri olduğunu belirterek, Prusya'nın düşmanı olan Avusturya ile böyle bir ittifaka girmenin dostluklarını bozacağını ileri sürdü[1137].

Aslında Avusturya, Marie Therese'nin ölmesine kadar Rusya'nın güneye inmesini kendisi açısından tehlikeli görüyordu. Bu nedenle Marie Therese oğlu Joseph ve nazırlarına Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının tehlikelerin en büyüğü olduğunu ve bunun Lehistan'ın taksiminden daha nazik olduğunu söylüyor ve "*ümit ederimki torunlarım Türkleri Avrupa'da görmeye devam ederler*" temennisinde bulunuyordu. Buna rağmen Joseph ve adamları Rusların artık durduru-

[1137] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s.207.

lamayacağına inanıyorlar ve Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasının en kârlı yol olduğunu ve taksimden Avusturya'nın iyi bir hisse alması gerektiğini düşünüyorlardı. Bu fikirlere sahip olan Joseph, Marie Therese'nin 1780 yılında ölmesiyle İmparatorluk tahtına geçti ve böylece fikirlerini uygulama imkânına kavuşmuş oldu. Onun başa geçmesiyle Rus-Avusturya ilişkileri daha dostane bir döneme girmiş oldu ve Jozef, II. Katerina ile haberleşmeye başladı. Avusturya'da iktidar değişikliği olduğu sıralarda General Potemkin II. Katerina'yı Osmanlı Devleti'ne savaş açması ve Kırım'ı ilhak etmesi için kışkırtıyordu. II. Katerina, Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik plânlara sahip ise de zamanının henüz olgunlaşmadığı kanaatini taşımaktaydı.

Neticede Potemkin'in fikirlerini kabul eden II. Katerina, kendisi ile aynı düşünceleri paylaşmakta olan Avusturya İmparatoru Jozef ile Lehistan'ın kasabası olan Mohilof (Mehilof-Mohilow)'da plânını tatbikata koymak için görüş alışverişinde bulunmak üzere sözleşti. Rusya ile Avusturya aslında Şark meselesinin nihai hedefi olan Osmanlı Devleti'ni siyasî ve coğrafî arenadan silmek için ilk gizli mutabakata 1772 yılında varmışlardı. Bu plâna göre Buğdan, Eflâk, Bulgaristan, Rumeli, İstanbul, Kal'a-i Sultaniye Rusya'ya; Sırbistan, Bosna-Hersek, Arnavutluk ve Mora'ya kadar Makedonya'nın Avusturya'ya verilmesi kararlaştırılmıştı. İşte Mohilof'ta biraraya gelen iki hükümdar bu çerçevede yeni gelişmeleri de dikkate alarak plânlarına nihâi bir şekil verdiler ve hareket stratejisi belirlediler[1138]. Buna göre II. Katerina ve Jozef, Osmanlı Devleti'ni aralarında paylaşmak ve Bizans'ı yeniden canlandırmak hususunda mutabık kaldılar (1780)[1139]. Burada kararlaştırılan maddeler daha sonra Petersburg'da gizlice hazırlanan bir andlaşma haline getirildi ve iki devlet arasında imzalandı[1140]. Rusya ile Avusturya arasında imzalanan gizli andlaşmaya göre ilk fırsatta Ruslar Kırım ve Özi'yi alırken Avusturya da Bosna ve Sırp eyaletlerini topraklarına katmaya çalışacaktı[1141]. Gizli andlaşmanın alanı sadece bunlardan ibaret değildi. Eflâk-Buğdan ve Basarabya'dan mürekkep müstakil bir "*Ortodoks Devleti*" kurulacak, Venedik Devleti'ne taviz olarak Mora yarımadasıyla Girit ve Kıbrıs bağışlanacak, İstanbul zabtedildiğinde orası ta-

[1138] Edward Driuld, *Şark Meselesi, Bidayetten Zamanımıza Kadar*, Çev. Nafız, İstanbul 1328,s.86; Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, s.122.

[1139] Yorga, *Osmanlı Tarihi (1774-1912)*,V, s.25.

[1140] Castera, *Katerina Tarihi*, s. 99.

[1141] BOA.*HH*, Nr. 799, Prusya tercümanının Sadaret'e takrîrâtı; Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, s. 127.

mamıyla müstakil bir devlet şeklinde ihya edilip başına II. Katerina'nın Rum mürebbîler elinde Rumca öğrenerek yetiştirilen "*Kostantin*" adlı torunu geçirilecek ve Rusya'ya meyleden Fransa'ya da Suriye ve Mısır verilecekti. İngiltere ve İspanya'ya da tavizler verilmesi kararlaştırıldı[1112]. Artık Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı izleyeceği politika ittifaklara dayanarak ilkönce Kırım'ı almak ve akabinde, fırsat olduğu takdirde Osmanlı Devleti'ni paylaşmaya yönelik bulunuyordu. Nitekim Rusya, politikasını Osmanlı Devleti nezdinde takip etmek üzere elçileri Stachiev'i geri çağırarak onun yerine Boulgakof'u büyük elçi olarak atadı[1113]. Rusya ve Avusturya, plânlarını hemen devreye koyabilmek için Suriye ve Mısır'ı vermeyi vaad ettikleri Fransa'yı kendi taraflarına çekebilmek için Petersburg'daki elçisi Sakör'ü ikna etmeye çalıştılar. Ona "*barbar Müslümanları Asya'ya sürmek için Hıristiyan devletleri olarak büyük bir ittifak kurduklarını*" ve ittifaka Fransa'nın da katılarak destek vermesini istediler. Sakör, kendisine telkin edilen sözlere kolaylıkla kanarak hükümetini bundan haberdar etti ve görüşünü aldı. Fransa hükümeti, bu sıralarda izlediği politika gereği Osmanlı Devleti'nin toprak ve siyasî bütünlüğünden yana olduğu için Sakör vasıtasıyla gelen Rus ve Avusturya teklifini reddetti[1114]. Osmanlı hükümeti, Rusya ile Avusturya arasında cereyan eden bu gelişmeleri yakından takip ettiği gibi, Kırım ile Osmanlı Devleti arasında irtibatı sağlayan nokta olan Özi'yi tahkim etmeye başladı[1115]. Ayrıca, yukarda belirtildiği gibi, diğer yandan da Soğucak'ı bir üs haline getirerek Rusya'nın Kafkasya'ya yayılmasını engellemeye çalıştı.

2 - Rusların Kırım'ı İstilâsı

a - Bahadır Giray'ın Han Seçilmesi

Şahin Giray, Rusların askerî ve siyasî desteğiyle iktidarına kavuşmasına rağmen kendisine sadık Arnavutların II. Katerina tarafından Rusya'ya gönderilmeleri moralini bozmuştu. Çünkü, kendisine sâdık, reformlarına önderlik yapan ve hazinesine vergi veren büyük bir kitleden bu uygulamayla mahrum kalmıştı. Şahin Giray, diğer yandan da iktidara geldikten sonra Aynalıkavak Tenkihnamesi'yle Osmanlı Dev-

[1112] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolijisi*, IV, İstanbul 1972, s. 65.

[1113] BOA.*Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/117, II. Katerina'ya gönderilen mektup sureti (17 Şevval 1195).

[1114] Edward Driuld, *Şark Meselesi*, s.87.

[1115] BOA. *HH*, Nr. 803, Boğdan Voyvodası Aleksandr'ın Sadaret'e tahrîrâtı (1196).

leti'ne bırakılan ve aslında bir Osmanlı toprağı olan Buğ ve Dinyester nehirleri arasındaki arazide hak iddia etmeye başladı. Osmanlı Devleti, İstanbul'daki Rus elçisi ile giriştiği müzakereler sonucu Şahin Giray'ın isteklerini reddetti[1146]. Fakat o, Osmanlı Devleti'ni kendisine karşı mutlak düşman gördüğünden Rusya'nın kendisine verdiği paralarla bir yandan modern tarzda ordu kurarken diğer yandan da özellikle 1780 yılında Lehistan'dan silah temini yoluna gitti[1147]. Rusya ile Avusturya arasında 1780 yılında yapılan Mohilof görüşmesi sonucu Petersburg'da akdedilen Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma mutabakatı üzerine, Şahin Giray da eğer Avusturya, Osmanlı Devleti'ne karşı bir saldırıya geçerse kendisi de Özi ile Tuna arasındaki yerlerde hak iddia edeceğini belirtmekteydi[1148].

Şahin Giray, bu icraatlarının yanısıra davranışları ile de halkın nefretini çekmeye başladı. Halk, onun Bahçesaray gibi geleneksel kentlerinde oturmayıp da Kefe'de oturmasını yadırgıyordu. İslam geleneklerini hiçe sayarak Hıristiyan Avrupa'yı örnek alması hoş karşılanmıyordu. Üç yüz yıldan beri câmilere ait olan arazilere el koymuş ve genç kızların babalarının rızaları olmadan evlenmelerine müsaade etmişti. Kırım ordusunun askerlik derslerinin Rusça yapılmasını emretmiş ve Kırım'daki öğrencilere Rus dilini öğrenmelerini mecbûrî tutmuştu. Kendi darphanesinde paralar bastırarak Kırım'da o zamana kadar geçerli paranın değerini düşürmüştü[1149]. Halkın psikolojik durumundan habersiz çalışmalarını yürüten Şahin Giray bunlarla da kalmayıp, Rusların hile ve oyunlarından habersiz olduğu halde Frenk usül ve adetlerine göre Hanto araba kullanıyor, Frenk usulü sofrada yemek yiyip içki içiyordu. Askerlikten kaçanları hemen idam ediyor ve halka aşırı vergi yüklüyordu. II. Katerina'dan kendisine bir de rütbe istemiş ve bu maksatla Kefe'den Rusya'ya elçiler göndermişti (Mart 1782)[1150]. II. Katerina da ona Petersburg'da namlı bir alayın albaylığı payesini verdi ve bu rütbeye mahsus bir kat elbise ile bir de Rus devlet nişanı gönderdi[1151]. İşte bütün bunlar halkın gelenek ve hissiyatıyla te-

[1146] Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı 1772-1782", 14/79, s.7.

[1147] Alahn W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı 1772-1782", 14/79, s.10.

[1148] BOA. *Ali Emiri. I. Abdülhamid*, Nr. 1110, Rusya içerisinde olan Özbek Abdülhamid'in Özi Valisine mektubu (25 Cemâziye'l-âhır 1195).

[1149] Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı 1772-1782", 14/80, 8.

[1150] BOA. *A.DVN.DVE*, Nr. 18/28, Gazete hülâsaları (28 Rebî'u'l-evvel 1196).

[1151] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 203.

nakız teşkil ettiğinden her geçen gün Kırım'da muhalefet havası yükselmeye başladı.

Osmanlı Devleti, Kırım'daki gelişmelerden sağlıklı bir bilgi alamıyordu. Kırım'a gitmek isteyen Osmanlı gemileri veya kâfileleri veba salgını bahanesiyle Kırım'a sokulmuyordu. Devletin,tüccarlar ve gizli olarak gönderdiği casuslar vasıtasıyla öğrendiği bilgilere göre, Şahin Giray bir yandan da gemi inşâasına başlamıştı[1152]. Kırım'da kurduğu otoriteyi Kuban'ın öte tarafında ve Kabartay topraklarında bulunan kabileler üzerinde de kurmak istiyor ve onlar arasına gönderdiği casusları ve özel hediyeleri vasıtasıyla kabile halkı üzerinde siyasî nüfuz kurmaya çalışıyordu[1153]. Fakat bu hareketinde başarılı olamadı. Kendisi Kırım hanı sayılmasına rağmen, askerleri ile Kırım'ı çevirmiş olan Rusya, Kırım'ın gerçek hâkimi sayılıyordu. Kırım'ın bütün gelirleri Rusların kontrolüne girmişti. Han'ın Kırım'da attığı her adım General Romanzow'un bilgisi ve kontrolü dahilindeydi[1154]. Kırım'ı avuçlarının içine alan Ruslar, cereyan eden ve edecek olan her gelişmeyi yönlendirme güç ve imkânına sahip bulunuyorlardı.

II. Katerina, Kırım'da uyguladığı politikayı değiştirerek artık ilhak etmenin zamanının geldiğine hükmedip Şahin Giray ile ilişkilerini ona göre düzenlemeye başladı. Görünürde ona destek verirken, gerçekte Kırım'da bir kargaşa yaratmak ve kendisine müdahale imkânı hazırlamak için Şahin Giray'ın kardeşi Bahadır Giray'ı hanlık için kışkırtmaya başladı. Kışkırtma neticesinde Bahadır Giray, Şahin Giray'ı hanlıktan uzaklaştırmak için başta Abaza ve Çerkes kabileleri olmak üzere Kırım'da Şahin Giray'ın iktidarından memnun olmayan halk kitlelerinin desteğini aldı. Bahadır Giray 1782 yılı başlarında, bulunduğu Kuban'dan harekete başladı ve Mart 1782'de Taman'da bulunan Şahin Giray'ın askerlerinin ona katılmasıyla faaliyetleri önemli bir boyut kazandı[1155]. Bu sıralarda İzzet Mehmed Paşa hükümeti Kırım'daki olayların tehlikeli bir mecraya doğru sürüklendiğini gördüğünden bazı faaliyetlerde bulunmuştu. Kırım'ın savunması için önemli bir yer olan Özi kalesi muhafızlığına daha dinamik birisi olan Hüdavendigâr

[1152] BOA. *A.AMD.KRM*, Nr. 1/18, Özi Muhafızı İsmail Paşa'nın kaimesi (25 Muharrem 1195).

[1153] BOA. *A.AMD.KRM*, Nr. Özi Muhafızı İsmail Paşa'dan Sadaret'e tahrîrât 16 Rebî'u'l-evvel 1195).

[1154] BOA. *A.AMD.KRM*, Nr. 1/26, Kırım ile ilgili Sadaret'e tahrîrât (1195).

[1155] Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı 1772-1782", 14/79, 16.

ve Köstendil sancakları Mutasarrıfı Süleyman Paşa'yı tayin ederken, Soğucak'a da Ferah Ali Paşa'yı atamıştı[1156]. Fakat Ferah Ali Paşa, Kırım'da Bahadır Giray'ın Şahin Giray'a karşı harekâtı devam ederken henüz görev yerine gelmemişti. Soğucak'ta muhafız vekili olarak Mehmed Giray bulunuyordu. Bahadır Giray, Soğucak Muhafız Vekili Mehmed Giray Bey'e, Abaza ve Çerkeslere haber göndermek suretiyle toplanarak Taman'a gelmelerini istedi. Mehmed Giray, İstanbul'dan izinsiz böyle bir harekete kalkışmaya taraftar olmadı. Fakat, Bahadır Giray'ın Kırım'da giriştiği hareketi İstanbul'a bildirdi (Nisan 1782)[1157].

Bahadır Giray, yanında kardeşi Arslan Giray (Akgöz Sultan) ile birlikte hareket ediyordu[1158]. Kırım ve Kuban civarından gelen kabileler Bahadır Giray'ın önderliğinde Kefe yakınlarında toplanıp şikâyetlerini bildirmek maksadıyla Şahin Giray'ı yanlarına çağırdılar. Fakat Şahin Giray gelen heyeti Kefe yakınlarında Taşlık denen yere göndererek orada bir gemiye hapsetti[1159]. Daha sonra Kefe yakınlarında toplanan kalabalığın hedefinin kendisi olduğunu düşünüp Kırım'ın ileri gelenlerinden bir kaç kişiyle gemiye binerek Yenikale tarafına doğru kaçtı. Bahadır Giray, Kefe'de bulunan Rus elçisi Vasiloviç'e haber göndererek Osmanlı Devleti ile olan andlaşmaya sadık kaldığı takdirde kendisine ve Rus tüccarlarına bir şey yapılmayacağını söyleyerek olduğu yerde ikamet etmesini istedi. Fakat Elçi buna rağmen Şahin Giray'ın bindiği gemi ile Yenikale tarafına doğru gitti[1160]. Şahin Giray'ın heyet üyelerine yaptığı muamele halkın galeyana gelmesine sebep oldu. Osmanlı Devleti'ne bu konuda ilk gelen bilgiler Kırım'daki ihtilali Bahadır Giray veya Arslan Giray'dan hangisinin yaptığı konusunda çelişkiliydi[1161]. Çünkü Bahadır Giray, Taman'da başlayan ihtilale önderlik etmesi için kardeşi Arslan Giray'ı göndermişti. Kendisi daha sonra Kırım halkı tarafından davet edilmişti. Bahadır Giray geldikten sonra başta Kefe Kadısı Zahid Efendi olmak üzere halktan ileri gelen kimseler Kırım'da Şahin Giray'a karşı vuku bulan durumu İstanbul'a haber

[1156] BOA. *A.DVN.DVE*, Nr. 18/51, Özi Kalesi Muhafızı Süleyman Paşa'ya ferman (Cemâziye'levvel 1196).

[1157] BOA. *A.AMD.KRM*, Nr. 1/30, Anapa İskelesi'nden gelen Süleyman'ın takriri (2 Cemâziye'lâhır 1196).

[1158] Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s.31.

[1159] BOA. *A.DVN.KRM*, Nr. 2/49, Şikin mirzalarını Sadaret'e tahrîrâtı (1196).

[1160] BOA. *A.DVN.DVE*, Nr. 18/78, Reisülküttap-Rus Elçisi görüşme tutanakları (27 Recep 1196).

[1161] BOA. *A.DVN.DVE*, Nr. 18/74, Eflak Voyvodası'nın Sadaret'e takriri (8 Receb 1196).

verdiler[1162]. İstanbul'a gelen heyette Ahmed Şah Mirza, Kapı halkından Hacı Bahadır Şah Ağa, mansurlardan Uzmet Mirza ve Hacıocağı ulemasından Ömer Efendi bulunuyordu[1163]. Heyet, Şahin Giray'ın şeriata aykırı olarak Kırım'daki bütün evkafı kaldırdığını, eşleri uzak diyarlarda olan kadınları dilediği kimselere verdiğini, kız çocuklarının velilerinin izni olmadan nikahlanmalarına müsaade ettiğini, fukaranın hayvanlarından koyun başı 3 para ve bir beygirden de 2 altın vergi aldığını, sekban adı altında yazdığı askerlere Frenk usulü elbiseler giydirdiğini ve giymeyenleri idam ettiğini ve şeriata aykırı davranışlarda bulunduğu yönünde şikâyetlerde bulunarak Kırım halkının bu nedenlerle onu hanlıktan uzaklaştırdığını söyledi[1164].

Şahin Giray, Kefe'den ayrıldıktan sonra Yenikale ile Kerç arasında Bataklar denen yerde çadırını kurdu[1165]. Buradan kendisinin iktidardan uzaklaştırıldığını bir Rus zabiti ile II. Katerina'ya bildirdi. Onun Kırım'dan kaçması ile Kırım'ın gümrük ve tuzlarını iltizam ile işleten Ruslar da her şeylerini bırakarak alelacele kaçtılar. Rus saldırısı olabileceği endişesiyle halk panik içindeydi. Arslan Giray, Yenikale'de bulunan Rus Generali ile irtibata geçerek, ortamı yatıştırmaya çalıştı. Ona göre Kırım halkının meselesi Şahin Giray ileydi, Ruslar ile dostluk devam ediyordu ve andlaşmaya aykırı olarak elçi ve Ruslar ile bir problemleri yoktu. Bu nedenle herkes sükûnetle yerinde oturmalıydı. Fakat Rus Generali onunla aynı fikirleri paylaşmıyordu. Kırımda gelişen olaylardan ülkesini haberdar etmişti. Bu nedenle cevap gelinceye kadar elçilerini Kefe'ye göndermeme kararı aldı. Elçinin Kefe'deki eşyalarını da Yenikale'ye nakletti. Şahin Giray'ın Ruslar tarafından misafir edilmesi, henüz Kırım'a gelmeyen fakat halk tarafından davet edilen Bahadır Giray'ı endişeye sevk etti. Kardeşi Arslan Giray çok önceden Kefe'ye geldiği halde o bazı gâileler ileri sürerek hanlığı kabul etmek istemiyordu. Neticede kardeşinin ve Kırım halkının ısrarları üzerine

[1162] BOA. *A.DVN.KRM*, Nr. 2/45, Özi Muhafızı Süleyman Paşa'nın Sadaret'e tahrîrâtı (1196).

[1163] BOA. *A.DVN.KRM*, Nr. 2/50, Şeyh Abdürrezzak Mehmed Ağa'dan Sadaret'e takrir (1196).

[1164] BOA. *A.DVN.DVE*, Nr. 18/78, Reisülküttap-Rus Elçisi görüşme tutanakları (27 Recep 1196); A.AMD. KRM, Nr. 1/57; Sadaret'ten Padişaha telhis.

[1165] BOA. *A.AMD.KRM*, Nr. 1/38, Gözleve'den gelen Osman Reis'in Sadaret'e takriri (15 Şa'ban 1196).

ancak 30 Haziran 1782'de Kefe'ye geldi ve Han seçildi. Seçim sonucu, Rusya ve Osmanlı Devleti'ne bildirildi[1166].

Kırım'dan bu şekilde haberler gelmesi üzerine 7 Temmuz 1782'de Reisülküttap Mehmed Hayri Efendi başkanlığında Kethüda Bey, Defterdar Efendi, Defter Emini Hacı Mustafa Efendi, onun selefi Hacı Mustafa Efendi, eski Kethüda Hacı Mustafa Efendi, Tersâne-i Amire Emini Halil Hamid Efendi ve Resmî Ahmed Efendi'den oluşan heyet Kefe Kadısı Zahid Efendi ve diğerlerinden gelen mahzarları müzakere ettiler. Toplantı sonucunda mahzarın içeriğinin Rus elçisine bildirilmesi ve onun da görüşünün alınmasına karar verildi[1167]. Reisülküttap Mehmed Hayri Efendi, Rus Elçisi Boulgakof ile konuyu görüşmek üzere bir araya geldiler (8 Temmuz 1782)[1168]. Boulgakof, Kırımda olan gelişmelerden habersiz görünüyordu. Mahzarda beyan edilen türde olayların olması halinde müracaat merciinin andlaşma maddeleri olduğunu ileri sürüyordu. Lâkin Rus elçisinin sakin ve öncekilere göre tepkisiz tavrı Mehmed Hayri Efendi'yi Rusların bir oyun ve hile peşinde olduklarını düşündürmeye sevk etti[1169]. Padişah I. Abdülhamid de Rusya'nın Şahin Giray'dan vazgeçmeyeceğini düşünüyor ve onu tekrar Han olarak ataması durumunda andlaşmayı bozan tarafın Ruslar olacağını ileri sürüyordu[1170].

Çok geçmeden Kırım halkı Bahadır Giray'ı Han yaptıklarına dair İstanbul'a mahzarcılar göndererek kendisine teşrifat istediler. Bahadır Giray, kalgaylığına Arslan Giray'ı ve Nureddinliğe ise Gazi Giray'ı atamıştı. Osmanlı Devleti, teşrifat isteyen heyetin İstanbul'a gelmesiyle aynı zamanda diplomatik açıdan bunalımlı bir döneme girdi. Çünkü, gelen heyete olumlu cevap vererek Bahadır Giray'a hanlık teşrifatı göndermiş olsa, Rusya bunu andlaşmanın ihlâli sayacağından savaş kaçınılmaz olacaktı. Osmanlı Devleti, andlaşmayı bozan taraf olarak görünmek istemiyordu. Mahzarcılara olumsuz cevap verilecek olursa, Kırımlılar ile Osmanlı Devleti arasına soğukluk girecekti ki, Rusların

[1166] BOA. *A.AMD.KRM*, Nr. 1/33, Kırım ile ilgili Sadaret'e takrir (6 Şa'ban 1196).

[1167] BOA. *Ali Emiri I. Abdülhamid*, Nr. 893, Sadaret'e tahrîrât (26 Recep 1196).

[1168] Enverî Sadullah, *Tarih-i Enveri*, s.210; Rusya önceki elçileri Stachiev yerine 1781 yılında büyük elçi olarak Jakov İvanoviç Bulgakov'u (1781-1787) atadı. BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/117, (17 Şevval 1197); *A.DVN.DVE*, 18/24, Rus Elçisi ile görüşme tutanakları, (1197).

[1169] BOA. *A.DVN.DVE*, Nr. 18/78, Reisülküttap-Rus Elçisi görüşme tutanakları (27 Receb 1196); Enverî Sadullah, *Tarih-i Enmveri*, s. 163a.

[1170] BOA. *Ali Amiri I.Abdülhamid*, Nr. 1455, Sadaret'ten Padişah'a telhis (1196).

aradığı da zaten buydu. Bu nedenle konu hükümet erkânınca tartışılmaya başlandı. I. Abdülhamid gelişmeleri çok yakından takip ediyordu[1171]. 1 Ağustos 1782 Çarşamba günü başlayan müzakerelere Defterdar Efendi, Reis Efendi, Çavuşbaşı Ağa, eski Defter Emini Mustafa Efendi, Lahiki Hacı Mustafa Efendi, eski Kethüda Mustafa Efendi, Tersane-i Amire Emini Halil Hamid Efendi ve Resmî Ahmed Efendi katıldılar. Toplantıda andlaşma maddeleri, gelen şikâyetler ve mahzarlar tek tek tetkik edildi. Bahadır Giray'a hanlık teşrifatı gönderilmesi ve Rusya'ya haber verilerek konunun müzakere edilmesi şıkları tartışılmaya başlandı. Teşrifat gönderilse, Rusya'nın da Şahin Giray'ın hanlığında ısrar edeceği hesap edilerek, halkın zor duruma düşeceği kanaatine varıldı. Elçiye haber verilse o da, Rusya'dan bilgi isteyeceğinden uzun zamanı alacaktı[1172]. Neticede, andlaşma şartlarına dayanılarak teşrifatın hazırlanmasına, Rus elçisine "*hükümet andlaşma şartlarına göre Bahadır Giray'a hanlık teşrifatı gönderiyor*" denilmesine ve onun tepkisinin ölçülmesine karar verildi. Padişah I. Abdülhamid de Bahadır Giray'ın Han atanmasının uygun olacağı görüşündeydi[1173].

Osmanlı Devleti için bu aşamada olayları sürüncemede bırakmak en kârlı yoldu. Bu amaçla Kırım heyetine mahzarın andlaşmaya uygun olduğu, lâkin böyle durumların Rusya'ya haber verildiği, bunun da uzun bir zamanı alacağı ve bu nedenle Kırım'a mektup yazılarak halkın endişe etmemesi söylendi[1174]. Kırım halkı, vatanlarının kurtuluşu için İstanbul'dan gelecek haberi bekliyordu. Bu nedenle gelişmeleri haber vermek için Kefe Kadısı Zahid Efendi'yi Kırım'a gönderdiler[1175]. Rus Elçisi'ne bildirmek için alınan karar da bir takrir haline getirilerek 19 Ağustos'ta Boulgakof'a verildi. Takrirde, Kırım'da olan gelişmeler özetlendikten sonra, Kırım halkının oy birliği ile Bahadır Giray'ı han nasbettiği, Osmanlı Devleti'nin ve Rusya'nın amacının Şahin Giray'ın veya Bahadır Giray'ın hanlığını istemek değil, halkın seçtiği kimselere itibar etmek olduğu ifade ediliyor ve Bahadır Giray'a gönderilmek üzere teşrifat kaleme alındığı yazılı bulunuyordu[1176].

[1171] BOA. *Ali Emiri I. Abdülhamid*, Nr. 673, Sadaret'ten Padişah'a telhis.

[1172] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 206.

[1173] BOA. *HH*. 58520, Nr. Sadaret'ten Padişah'a telhis (1196).

[1174] BOA. *Ali Emiri I. Abdülhamid*, Nr. 847, Sadaret'ten Padişaha telhis; A.DVN. KRM, 3/25, Kırım mahzarcılarına verilecek cevap.

[1175] BOA. *Ali Emiri I.Abdülhamid*, Nr. 825, Sadaret'ten Padişah'a telhis.

[1176] BOA. *A.DVN.DVE*, Nr. 18/85, Kırım meselesi ile ilgili Rus Elçisi'ne verilen takrir (Ramazan 1196).

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Bahadır Giray'ın han tayin edilmesi halinde bir savaş çıkmasından endişe eden ve Aynalıkavak Tenkihnamesi'nde tavassut görevi üstlenen Fransa, İstanbul'da bulunan elçisi Falton vasıtasıyla yine devreye girerek ortamı yumuşatmaya çalıştı. Falton, Bahadır Giray'a Hanlık teşrifatının gönderilmemesini tavsiye ediyordu. Ona göre, Rusya Kırım'a girmek için 60 bin asker hazırlamış ve General Repnin bu iş için görevlendirilmişti. Osmanlı Devleti'nin verdiği takrire Rusya bahar sonuna kadar cevap vermeyecek, bahar sonunda savaş ilan edecek ve Şahin Giray'ı tekrar Hanlık makamına oturtacaktı. Falton, Rusya Kırım'a müdahale ederse gelişmelerin değişik mecralara sürüklenebileceği öngörüsünde bulunuyor ve fırsat elde iken buna meydan verilmemesini öneriyordu[1177]. Osmanlı hükümeti de Rus elçisi nezdinde yaptığı girişimle, Rusya'nın tepkisini ölçmek istediğinden Bahadır Giray'a teşrifat göndermekten vazgeçti.

b - Kırım'ın İstilâsı

Şahin Giray, Yenikale tarafına çekildikten sonra görevine dönebilmesine yardımcı olması hususunda Rus generali ile görüşmelere başladı. Zaten ortamı hazırlayan Ruslar olduğundan olayları istedikleri şekilde yönlendiriyorlardı. Halkın galeyanını daha da artırmak için her yola başvuruyorlardı. Onlarca gemiye doldurulan kiralık kimseler ve Rus askerleri Kırım sahillerinde "*Şahin Giray'ı Han isteriz*" yollu taşkınlıklar yapıyorlar ve onu Han kabul ettiklerine dair halktan zorla "*senet*"ler alıyorlardı[1178]. Sahillerde dolaşan bu gemiler kıyıdaki kasabaları topa tutarak hasara sebebiyet veriyorlardı[1179]. Halkın Şahin Giray'ı han olarak kabul etmemesi ve Kırım sahillerinde dolaşan Rus gemilerinin ticarî gemilere saldırması, meselenin ehemmiyetini daha da artırdı. Bahadır Giray, Kırım sahillerinde dolaşan gemi kaptanlarına, yaptıkları kargaşanın sulha uymadığını söylüyordu. Gemi kaptanları, 50 bin asker ile Or Kalesi yakınlarında bekleyen Şahin Giray'ın Hanlık makamına oturmasına kadar davranışlarını sürdüreceklerini öne sürüyorlardı. Gerçekten, bu sıralarda 50 bin asker General Potemkin, 20 bin asker Şahin Giray ve dört bin asker de Şahin Giray'ın hazinedarı Mehmed Ağa'nın yanında hazırdı. Bahadır Giray,

[1177] BOA. *HH*, Nr. 58531, Reisülküttap'tan Sadaret'e takrir (1196).

[1178] BOA. *A.DVN.KRM*, Nr. 2/46, Kırım'den gelen Kefevî Ahmed'in Sadaret'e takriri (29 Ramazan 1196).

[1179] BOA. *A.AMD.KRM*, Nr. 1/43, Kırım ile ilgili casusluk yapan Ahmed'in Sadaret'e takriri (15 Şevval 1196).

gelişmeler üzerine eli silâh tutan Kırımlıları asker tayin ederek Rusların mukabil taarruzlarına hazırlanmaya başladı[1180].

Bu arada Kırım'daki durum ile ilgili olarak General Potemkin'in daha önce Rusya'ya gönderdiği yazıya cevap geldi. Rusya'ya göre, Şahin Giray ölünce ancak hanlıktan düşebilirdi. Kırım halkı kendi reayasıydı ve Osmanlı Devleti Bahadır Giray'a yardım ederse kendileri de Şahin Giray'ı himaye edeceklerdi. Rus hükümetinin bu tavrı üzerine General, Bahadır Giray'dan Kırım'ı terk etmesini istedi. Rusya, Şahin Giray'ı tekrar hanlık makamına oturtmak için girişecek olduğu hareketi meşrû bir zemine dayandırmak istiyordu. Kırım'a askerî müdahale için aradıkları bahaneyi yine kendileri icat ettiler. Buna göre, Kırım'daki Rus temsilcisi Veltskii, ulemaya ve Kırım'ın ileri gelenlerine gönderdiği yazıda "*hana karşı girişilen isyânını yüksek sınıflardan da destek görmesi ile Kur'an'a karşı gelindiğini*" iddia ediyordu. Yani Kırım'a şayet müdahale kararı alınırsa, bunu Müslüman Kırımlılara izah ederken, "*Kırım'ı istilâ için geldik*" denmeyecek, işgalin sebebini dini sâiklere bağlamak amacıyla "*Kur'ana karşı yapılan saldırıyı önlemek için geldik*" denecekti. Bu davranışla Müslüman Kırımlıların nezdinde sempati kazanma amaçlamıyordu[1181]. Halkın müteaddit defalar davetleri sonucu Kırım'a gelen Bahadır Giray, İstanbul'un tavrına göre hareket etmeyi düşünüyordu[1182].

Osmanlı hükümeti, Rusya'nın Kırım'a müdahale edeceğini anlamasına rağmen hukûken veya fiilen hiç bir şey yapamıyordu. Zaten Devletin Kırım meselesinde aktif bir tutum takınamaması Rusların gittikçe saldırgan bir politika izlemesine sebep oluyordu. Padişah, Ruslar Şahin Giray'a gemi ve asker yardım yaptığı halde andlaşma bozulmadığına göre, Osmanlı Devleti'nin de Bahadır Giray'a yardım etmesi gerektiği görüşündeydi. Lâkin padişahın fikirleri, izlenen sulhperver politika gereği fantezi olmaktan ileri geçemiyordu[1183]. Bu arada hazırlıklarını tamamlayan Rusya, Ağustos ayında başladığı müdahale sonucu Ekim 1782'de bütün Kırım'ı kontrol altına aldı. Şahin Giray

[1180] BOA. *A.AMD.KRM*, Nr. 1/47, Kefe'den gelen Seyyid İbrahim'in Sadaret'e takriri, (1196); *A.DVN. DVE*, Nr. 18/47, Boğdan Voyvodası'nın Sadaret'e takriri ((1196).

[1181] Alan W.Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı 1772-1782", 14/80, s.9.

[1182] BOA. *A.AMD.KRM*, Nr. 1/40, Kırım ile ilgili Sadaret'e takrîrât (22 Şa'ban 1196).

[1183] BOA. *A.AMD.KRM*, Nr. 1/60, I. Abdülhamid'in hatt-ı hümâyûnu.

hanlık makamına oturduktan sonra Bahadır Giray, Arslan Giray ve Selim Giray'ı hapsetti[1184].

Osmanlı hükümeti Rusların Kırım'a asker sokarak Şahin Giray'ı silah zoruyla tekrar han ilân etmelerini protesto etti. Ortaya çıkan durumu çözmek için de İstanbul'da Rus elçisi ile diplomatik görüşmelere devam edildi. 21 Ekim 1782'de yapılan toplantıda Şahin Giray'a Rusların yardımının ne anlama geldiği elçiden soruldu. Rus elçisine göre Şahin Giray iki devletin ortak kararıyla atanmıştı, bu nedenle ona karşı çıkanlar asilerdi. Merak edilecek bir şey yoktu. Zaten Şahin Giray, andlaşmaya göre meşru Han'dı. Rusya'nın Kırım'daki davranışı ise andlaşmanın korunması içindi. Bu uğurda Rusya savaşı bile göze alabilecekti[1185]. Böylece Rusya, tüm davranışlarını andlaşmaya göre yaptığını ileri sürüyordu. Osmanlılara göre ise Şahin Giray'ın İslâm'a aykırı olarak askerlere Rus kıyafetleri giydirmesi ve uygunsuz harekeleri bile hanlıktan el çektirilmesi için önemli sebeplerdi. Gelişmeler savaşa doğru sürüklendiği için Osmanlılar Kırım'a yakın stratejik önemi olan Özi'yi takviye etmeye başladı[1186]. Hazır bekletilmek üzere Sinop'a gemiler gönderildi. Kırım meselesini sulh mecrasına çekebilmek için Rusya'ya bir öneri daha götürüldü. Buna göre iki devletten Kırım'a heyetler gönderilecek, Kırımlılar Bahadır ve Şahin Giray'dan hangisini seçerse o Han olarak atanacaktı[1187]. Ruslar bunu da kabul etmediler. Çünkü Kırım halkının Bahadır Giray'ı Han olarak seçeceklerini biliyorlardı. Şahin Giray için Hanlığının sona ermesi ancak ölmesi ile mümkündü, bu da Aynalıkavak Tenkihnamesi'nde açıktı. Osmanlı devlet adamları, "*bir hastalığa müptelâ olarak boşalma olsa bunlar için seçim maddesi*"nin öne sürülebileceğini, bu nedenle ortaya çıkan gelişmelerin zaruretler göz önüne alınarak değerlendirilmesini istedi[1188]. Fakat Ruslar yine kendi bildikleri gibi hareket ettiler. Kırım ve

[1184] Bunlar Kefe'de 7 ay tutuklu kaldıktan sonra Ruslar tarafından serbest bırakıldılar ve bir gemi ile Kerson'a getirildiler. Fakat bu sefer de göz hapsine alındılar. Buradan Osmanlı Devleti'ne mahzarlar göndererek kendilerinin serbest bırakılmalarını istediler. Rusların onları serbest bırakmamalarının sebebi, ilhak etmeye hazırlandıkları Kırım'a bir engel teşkil etmelerinden kaynaklanıyordu. BOA.*HH, Nr.* 449-B-C, Kırım'da hapsedilen Giray ailesinden Sadaret'e arzuhâl (1197); Fakat daha sonra Rusya, Kırım'ı ilhak ettiğini ilân edince hapis bulunan sultanları serbest bıraktı. BOA. *Cevdet Eyâlet Mümtaze*, Nr. 37, Kefeli Çobanoğlu İbrahim'in Sadaret'e takriri (26 Cemâziye'l-âhır 1197).

[1185] Ahmed Vâsıf, *Mehâsinü'l-Asar ve Hakâikü'l-Alıbar*, s.21.

[1186] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, s.63.

[1187] BOA. *Ali Emiri I. Abdülhamid*, Nr. 867, Sadaret'ten Padişah'a telhis.

[1188] Ahmed Vâsıf, *Mehâsinü'l-Asar ve Hakâikü'l-Alıbar*, s.22.

Bucak ahalilerini Osmanlı Devleti'nden soğutup kendi taraflarına çekmek için, Osmanlıların bu bölgeleri kendilerine bıraktığı propagandasını yaptılar[1189].

c - Rusya ve Avusturya Ültimatomu

Kırım'da Şahin Giray'ın halk tarafından kovulup Bahadır Giray'ın davet edilerek Han seçilmesi ile meydana gelen olaylarla ilgili olarak bir taraftan İstanbul'daki Rus elçisi ile müzakereler yapılıyor ve diğer yandan da Petersburg'a gönderilen takrire cevap bekleniyordu. Rusya ise, Kırım'da askerî yığmağını tamamlamakla meşguldü. Bundan sonra Mohilof ittifakı gereği Avusturya ile beraber Osmanlı Devleti'ne karşı ilk teşebbüsünü gerçekleştirmek için harekete geçti. Rusya ve Avusturya aralarındaki andlaşmaya göre hazırlıkların tamam olmasına rağmen Avrupa'nın meşgul olduğu Amerika savaşları bitinceye kadar Osmanlı Devleti'ne savaş açmayacaklarını kararlaştırmışlardı[1190]. Fakat bu kararlara rağmen iki müttefik devlet Osmanlı hükümetine birer nota vererek, ticaret, Eflâk ve Buğdan ve Kırım meseleleri ile ilgili derhal görüşmelere başlanmasını istediler (14 Kasım 1782)[1191]. Artık Kırım meselesi araya Avusturya'nın da girmesi ile uluslararası bir zemine kayıyordu.

Avusturya, Rusya ile ittifak içerisine girdikten sonra Osmanlı Devleti ile muhtemel bir karşılaşma için askerî hazırlıklara başlamıştı. Bu hazırlık Rusya ile koordineli olarak yürüyordu. Kış içerisinde bir miktar Rus askeri baharda muhtemel bir savaş için beraber hareket etmek üzere Avusturya tarafına geçti. Rus ve Avusturya murahhasları Leh boyarlarını da Osmanlılar ile ilkbaharda yapılacak muhtemel savaşa davet ettiler, fakat onlar "*Osmanlılar bizim kiliselerimize ve ayinlerimize karışmıyor*" diye bu teklifi reddettiler[1192]. İşte bu hazırlıklar sonucudur ki, Osmanlı Devleti'ne üç maddelik nota verildi. Osmanlı hükümeti, hiç beklemediği bir şekilde kendisine verilen nota ile karşılaşınca bunu 14 Aralık 1782'te istişare meclisinde tartışmaya başladı. Toplantıda, Osmanlı Devleti'nin olan bir hakkı üstünlüklerine güvenerek

[1189] BOA. *HH*, Nr. 1099, Rumeli Valisi Koca Abdi Paşa'dan Sadaret'e tahrîrât (5 Muharrem 1197).

[1190] BOA. *CH*, Nr. 996, Sadaretten Eflâk ve Boğdan voyvodalarına tahrîrât (15 Rebî'u'l-âhır 1196).

[1191] Ahmed Vâsıf, *Mehâsinü'l-Asar ve Hakâikü'l-Ahbar*,s.12.

[1192] BOA. *CH*, Nr. 4950, Lehçe'den tercüme edilen Avrupa ahvali ile ilgili bilgiler (26 Muharrem 1197).

almak isteyen bu devletlere eğer bir cevap verilmezse bunların andlaşmayı bozarak Osmanlı Devleti'ne taarruz edecekleri, halkı kılıçtan geçirebilecekleri ve andlaşmayı bozma suçunu da Osmanlı Devleti'ne yükleyecekleri ihtimalleri üzerinde duruldu. Bunun için, "*üç madde*" ile ilgili andlaşma çerçevesinde konuşulabileceğinin Rusya ve Avusturya'ya bildirilmesine karar verildi[1193]. I. Abdülhamid de istişare heyetinin aldığı kararla aynı fikirdeydi[1194]. Buna göre Rusya ve Avusturya elçilerine, ortaklaşa verdikleri notada belirtilen konuları andlaşmalar çerçevesinde müzakere etmek üzere Osmanlı Devleti'nin hazır olduğu bildirildi (29 Aralık 1782)[1195]. Avrupa devletleri, Rusya ve Avusturya'nın verdiği notanın içeriğini öğrenince, bekledikleri gelişmelerin olmadığını gördüler ve Osmanlı Devleti'nin verecek olduğu cevabı dikkatle izlemeye başladılar. Çünkü, bu devletler söz konusu devletlerin bir nota vereceklerini biliyor, fakat Osmanlı Devleti'nden bir çok yerlerin terkini talep edeceklerini bekliyorlardı[1196].

Rusya'nın Lehistan içlerinde hazır bekleyen taburları da teyakkuz halinde bulunuyordu. Bunlardan birisi Kırım, diğeri, Kerson Kalesi ve üçüncü tabur da Özi Kalesi üzerine saldırmak için hazır bekliyordu. Rusya, Avrupa'da, Tatarların kavgacı ve sebatsız bir kavim olmaları hasebiyle Osmanlı Devleti'nin onlardan vazgeçtiği propagandasını yayıyordu. Bu hareketle istilâ edeceği Kırım'ı ilhak etmeye bir zemin hazırlamayı amaçlıyordu[1197]. Rusya, Buğdan hududuna da yığmak yaparken, bir yandan da Kırım'ı askerî müdahale ile ilhak etmeye kararlı göründüğünden Osmanlı topraklarına taarruz etmek için askerlerini Avusturya askerleri ile birleştirerek Macaristan taraflarına doğru geçirmeye başladı. Avusturya, bir savaş durumunda Rus ordusuna katılmak üzere 20 bin asker tedarik etti, fakat bu sayıyı baharda 60 bine çıkaracaktı[1198]. Kale ve palangalarını kış boyu onarım ve tahkime başladı. Tuna Nehri üzerinde çeşitli nehir gemileri inşâ etmeye, ordusunu

[1193] Ahmed Vâsıf, *Mehâsinü'l-Asar ve Hakâikü'l-Ahbar*, s.14.

[1194] BOA. *Ali Emiri. I. Abdülhamid*, Nr. 391, I. Abdülhamid'in hatt-ı hümâyûnu.

[1195] BOA. *A.DVN.KRM*, Nr. 3/5, Sadaret'ten Padişah'a telhis (9 Cemâziye'l-âhır 1197); *A.AMD*, Nr. 25/76, Rus ve Avusturya elçilerine verilecek takrir sureti; Nr. 29/4, Rus ve Avusturya elçilerine verilecek takrir sureti.

[1196] BOA. *HH*, Nr. 58521, Sadaret'ten Padişah'a telhis (21 Rebî'u'l-evvel 1197).

[1197] BOA.*Cevdet Eyâlet Mümtaze*, Nr. 877, Eflâk Voyvodası Karaca Yanko'dan Sadaret'e tahrîrât (24 Muharrem 1197); *A.DVN.KRM*, Nr. 3/1, Gazete hulasası (5 Safer 1197); Rusya, Özi kalesini almaya yönelik hazırlık çerçevesinde Kerson'da gemiler inşâ ediyordu. *CH*, Nr. 3453, Sadaret'ten Padişah'a tahrirat (21 Rebî'u'l-evvel 1197).

[1198] BOA. *HH*, Nr. 799-A, Gazete hulasası (27 Muharrem 1197).

Rusya'ya gönderdiği teknik elemanlar vasıtasıyla modern bir şekilde tertip etmeye başladı ve askerliğe kadir olan herkesin 10 sene hizmette bulunması şartını getirdi[1199]. Osmanlı Devleti, Avrupa ahvali ve özellikle Avusturya'nın hareketlerini Eflâk Voyvodası vasıtasıyla izliyordu. Voyvoda Aleksandr, Ocak 1783'de sadarete gönderdiği takrirlerinden birinde Avusturya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı tedarikatının tamamen Rusya'nın kışkırtması ile olduğunu, bunu önlemenin tek yolunun İstanbul'da bulunan Rus Elçisi ile müzakereler yaparak meseleyi suhûletle halletmekten geçtiğini söylüyordu[1200]. Fakat daha önce de belirtildiği gibi Rusya, Osmanlı Devleti'nin hiç bir isteğini kaale almıyordu. Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve Rusya'nın kendisine verdiği üç maddelik ültimatomu kabul etmesiyle Kırım tamamen Rusya'nın inisiyatifine terk edilmiş oldu. Çünkü Avusturya ve Rusya ittifakına göre ilk merhalede Kırım'ın ilhak edilmesi gerekiyordu.

3 - Rusların Kırım'ı İlhakı

Şahin Giray, Tatar gençlerini zorla asker yazarak modern bir ordu kurmaya çalışıyordu. Kırım'da belirli noktalarda çok sayıda Rus askeri de vardı. Balıklova, Gözleve Avlita, Kefe, Kerç, Sarıpulat ve Yenikale liman ve iskelelerinde çok sayıda Rus askerleri bulunuyor ve bu askerler hiç kimsenin izinsiz sağa sola gitmelerine müsaade etmiyordu. Balıklova'da 4 ve Avlita'da 2 zahire ve levâzımât yüklü gemi emre hazır olduğu halde bekliyordu. Şahin Giray'ın yanında ise iki Rus generalinden başka Petroviç adlı Rus balyozu onun hareketlerini kontrol ediyor ve kendisini yönlendiriyordu. Kırım'ın Rusların eline geçmesinde büyük rolü olan ve Şahin Giray'ın danışmanlığını yapan Yakup Ağa, 1783 yılı başlarında Rusya'ya giderek II. Katerina'dan Şahin Giray'a büyük meblağlarda para ve hediyeler getirdi. Kardeşi Bahadır Giray ve diğer 6 sultan kendi oturduğu Kadirşah Sarayı'na yakın olan Bahçeilin'de aç ve susuz olarak hapis yatıyorlardı. Şahin Giray 1783 Şubat'ına kadar Kırım'ın ulema, ümerâ ve mirzalarından müteşekkil 15 kişiyi katlederek insanlar üzerinde korku yaratmaya başlamıştı[1201].

[1199] BOA. *CH*, Nr. 3557, Eflâk Voyvodası Karaca Nikola'dan Sadaret'e tahrîrât (24 Muharrem 1197).

[1200] BOA. *Cevdet Eyâlet Mümtaze*, Nr. 800, Eflâk Voyvodası Karaca Nikola'dan Sadaret'e tahrirat (23 Safer 1197).

[1201] BOA. *Ali Emiri I. Abdülhamid*, Nr. 149, Özi Muhafızı'ndan Sadaret'e tahrîrât (24 Rebi'u'l-evvel 1197).

Ruslar Şahin Giray'ı halk üzerinde bu tür baskılara zorlayarak, Kırımlıların kendisinden iyice soğumalarına zemin hazırlıyorlardı.

Kırım'da bulunan Rus Generali Potemkin, Kırım'ın bir an önce Rusya'ya ilhakından yana bir politika izliyordu. Zaten, Rusların Kırım'ı istilâsına zemin hazırlayan olayları tezgâhlayan, Şahin Giray'ı halka baskı yapması konusunda kışkırtan ve hatta Bahadır Giray'ı, Şahin Giray'a karşı ayaklandırarak Rus müdahalesine zemin hazırlayan General Potemkin'di. O, Rusların Kırım'ı ilhak için izlediği siyasetin en müessir yönlendiricisiydi[1202]. Çünkü kendisi de bazı siyasî hesaplar peşinde koşuyordu. II. Katerina'nın ilhak işini zamanın akışına bırakması üzerine, bu işi halletmek için harekete geçen Potemkin, Karaağaç'ta bulunan Rus generaline, Şahin Giray'ın kahrının daima çekilemeyeceğini, bunun için han yapmak üzere uygun birisinin aranmasını ve 5-10 sene sonra olacak murada şimdiden kavuşulmasını önerdi. Rus generali de o civarda bulunan kabile beslemesi dedikleri Leam adlı birisini yüklü miktarda para vererek bu maksatla Kırım'a gönderdi. Fakat o, Taman'a geldiğinde belirsiz bir nedenle öldü[1203]. Potemkin'in girişimi dolayısıyla neticesiz kaldı.

Bu sıralarda hiç beklenmeyen bir hadise ile yetkileri zaten Rus generallerince elinden alınmış olan Şahin Giray'ın Mart 1783'te istifa etmesi, Ruslara daha fazla hareket serbestisi kazandırdı. İstifa eden Şahin Giray, Kuban'da inşâ ettiği Eke Kalesi'nde oturmaya başladı[1204]. Ruslar şimdiye kadar olan hizmetlerine mükafat olarak ona aylık 800 bin Ruble maaş bağladılar[1205]. İstifası Kırım halkı arasında tedirginlikle karşılandı. Çünkü Tatarlar, Kırım'a tamamen Rusların hâkim olacağından endişe ediyorlardı. Kırım ileri gelenleri, istifa etmemesi ve tekrar hanlığa intihap etmesi için Şahin Giray'a müracaat ettiler. Müstafi Han, inzivaya çekileceğini ve dinleneceğini söylüyordu. Zaten onu yönlendiren Ruslardı. Kırım'ın ilhakına zemin hazırlamak için olayları ona göre yönlendiriyorlardı. Rus generali, istifa eden Hanın yerine halktan yeni bir Han seçmesini istedi. Kırım ileri gelenleri kendilerine yapılan dayatmayı reddettiler. Onlara göre Hanı serbest iradeleriyle seçecekler ve "*hadim-ü haremeyni'ş-şerifeyn*" şimşir ve

[1202] Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 28.

[1203] BOA. *A.AMD.KRM*, Nr. 1/64, Sadaret'e tahrîrât (1198).

[1204] BOA. A.DVN.KRM, 3/15, Kırım havadisi ile ilgili tahrîrât (1198); Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 245.

[1205] Castera, *Katerina Tarihi*, s.101.

hilat göndereceketi[1206]. Fakat Rusların müdahalesine maruz kalmamak için, beğenmeseler de Şahin Giray'ın görevinde kalması gerektiğine inanıyorlardı. Bu nedenle Eke'de oturacağını söyleyen Şahin Giray'a "*bizi küffar elinde bırakma ve içimizden gitme*" diye teklif götürüldü. Bu ortamda yapılan teklif bir bakıma yalvarmaydı. Şahin Giray'ın Ruslardan izinsiz bir karar verme yetkisi yoktu. İstesede makamında oturamazdı. Çünkü Ruslar onu gözden tamamen çıkarmışlardı. Bu bakımdan "*herifler siz ne eşşek adamlarmışsınız, yedi ceddime lanet olsun bir daha size han olursam*" türü verdiği cevaplarla güya kararı kendi iradesiyle aldığını gösteriyordu. Ruslar, Bahçeili'nde hapiste bulunan Bahadır Giray'ı Bahçesaray'a götürerek kendi kontrollerinde Han yapmak istediler. Onun Hanlığı kabul etmeyeceğini biliyorlardı. Bahadır Giray, beklendiği gibi Osmanlı Devleti'nin izni olmadan hanlığı kabul etmeyeceğini söyleyerek teklifi reddetti ve Akmescid'te tekrar göz hapsine alındı. Kırım ileri gelenleri, Bahadır Giray'ın Han olması ve kendilerinin Ruslar karşısında öndersiz bırakılmaması görüşündeydiler. Bu nedenle Bahadır Giray, yeni Han gelinceye kadar Kaymakam olarak görevi kabul edebileceğini söyledi[1207]. Hatta kendisine gelenlere Han olarak Selim Giray'ın atanmasını teklif etti[1208]. Aslında Rusya'nın bu hareketleri göstermelikti. Vesâyetleri altında bir kimsenin hanlığı kabul etmeyeceklerini bildikleri için Kırım'ı kendi idareleri altına almaya zemin hazırlıyorlardı. Şahin Giray'ın, Kefe'den ayrıldıktan sonra yine Rusların vesayeti altında Buğdan veya Kuban taraflarına gideceği şayiası da dolaşıyordu. Söylentilere göre Rusya, Kırım meselesini yoluna koyduktan sonra Şahin Giray Bucak'ta hak iddia edecek, Rusya ise bu karışıklıkta Bender, Hotin ve Özi'ye asker sevk edecekti[1209]. Fakat söylentiler doğrulanmamakla beraber gerçek olan tek şey, Rusların Kırım'a, andlaşmaya rağmen çok miktarda askerî yığınak yaptığıydı[1210]. Kırım'ın bütün iskele ve limanlarını

[1206] BOA. *HH*, Nr. 327-F, Eflâk Voyvodası Aleksandr'ın Sadaret'e tahriratı (1198).

[1207] BOA. *Cevdet Eyâlet Mümtâze*, Nr. 37, Kefeli Çobanoğlu İbrahim'in Sadaret'e takriri (26 Cemâziye'l-âhır 1197).

[1208] BOA. *CH*, Nr. 3995, Eflâk Voyvodası Aleksandr'dan Sadaret'e tahrîrât (14 Şa'ban 1197).

[1209] BOA. *HH*, Nr. 440-B, Bender muhafızı Ebu Bekir Paşa'dan Sadaret'e takrir (Ramazan 1197).

[1210] BOA. *A.AMD.KRM*, Nr. 1/52, Sefini Reisi Mudanyalı Abdi Ağa'dan Sadaret'e tahrirat (29 Receb 1197); Ruslar Kerson'dan başka Kılburun kalesi etrafına da yığınak yapmışlardı. BOA.*CH*, Nr. 8992, Özi'den gelen Mudanyalı Abdi Ağa'nın Sadaret'e takriri (Şa'ban 1197).

kontrol altında tutuyorlardı. İstanbul'la tek haberleşme noktası olan Gözleve iskelesinin tamamen zapt edilmesi ihtimali Kırımlıların en büyük korkularıydı[1211].

Ruslar, Kırım'a iyice yerleşirken, General Potemkin, Kırım'ın tamamen ilhak edilmesi zamanının geldiği hususunda II. Katerina'yı ikna etmeyi başarmıştı. Kerson'a döndüğünde Rusya'nın savaşa hazır olduğunu, Avusturya'nın Rusya'nın yanında olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin savaşı göze alamayacağını söylüyordu. Bu nedenle Şahin Giray'ın istifasından sonra Kırım'ı tamamen ilhak etmek için bir bahane aranmaya başladı. Bu sebep ise çok geçmeden oluştu. Soğucak muhafızı Ferah Ali Paşa'nın kethüdası Hasan Ağa, Taman yakasında bulunduğu sıralarda, burada hak iddia eden Şahin Giray'ın bir adamını öldürmüştü. Rusya, olayın intikamını almak bahanesiyle Kırım, Taman ve Kuban'a çok sayıda asker yığarak buraları işgal etti[1212].

General Potemkin, Kırım'ın istilâsını tamamladıktan sonra, ulemalar, kumandanlar ve Tatarların ileri gelenlerini Karasu'da biraraya getirdi ve onlara II. Katerina'nın 8 Nisan 1783'te Kırım halkına yayınladığı beyannameyi okudu. II. Katarina beyannamesinde, herkesin dinî inancında ve yaşantısında hür olacağını, tapınakların ve kutsal mekânların eskisi gibi faaliyetlerine devam edeceğini söylüyor ve Tatarların koruyucusu olacağını belirtiyordu[1213]. Fakat, II. Katarina'nın verdiği güvencelere rağmen, Rusların Kırım'da işlediği katliam ve zulümler, Rus istilâsını içine sindiremeyen halkı yer yer mukavemete sevk ettiğinden, General Potemkin aldığı talimatlar üzerine Kırım'da izlediği politikayı sertleştirmeye başladı. Kırım'da, Rus işgaline direnişin artması üzerine II. Katerina yayınladığı beyannamelerle halkı sindirme ve korkutma yöntemleri izlemeye başladı[1214]. Katerina, Kırım'ın artık bir Rus toprağı olduğunu söylüyor ve burada Rus idaresini beğenmeyenlerin istedikleri yerlere gidebileceğini ilan ediyordu. Ona göre, Tatarlar, fesat ve karıştırıcı bir kavimdi. Üç yüz senedir Ruslara rahatlık göstermemişlerdi; Osmanlı Devleti ile aralarının bozulmasına sebeptiler. Rusya bu nedenle bu ana kadar öldürülen asker ve sivil tebaası ve sarf ettiği paralar karşılığında Kırım, Taman ve Kuban'ı kendi

[1211] BOA. *A.DVN.KRM*, Nr. 3/7, Bağdad Kadısı'nın Kırım'dan gelen adamının Sadaret'e takriri (24 Şa'ban 1197).

[1212] BOA. *HH*, Nr. 1069, Prusya maslahatgüzarının Reisülküttap'a tahrîrâtı.

[1213] Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s.30.

[1214] BOA.*HH*, Nr. 1109, Sadaret'e tahrîrât (11 Rebî'u'l-âhır 1197).

topraklarına katılmıştı. Kırım'da yaşayanlar artık Rus tebaasıydı. Herkes dini yaşantısında serbestti. (21 Temmuz 1783)[1215]. Rus işgali ve işgalle kendilerine duyurulan yeni durum halkı şaşkına ve dehşete düşürdü. Mukavemet gösterecek güçleri yoktu. Yapacakları tek şey, Kırım'da kalmak veya göçmek arasında tercih yapmaktı. Kırım'daki başka bir Rus generali Gabreyu da Tatarlara, Osmanlı Devleti'nin "*kulluğun-dan*" çıkıp kraliçeye tâbiiyette bulunmalarını öneriyordu. Kırım halkı ise kendilerini Osmanlı Devleti'ne tabi olarak hissediyordu. Ruslara tabi olma konusunda gelebilecek bir diretmeye bütün güçleriyle karşı koyma kararlılığındaydı. Bu nedenle generalin tavsiyelerine itibar edilmedi.[1216]. Rusya, Kırım'a vali olarak General Dibalbin'i atadı. Kırım'a dışardan reaya yerleştirme kararı alındı. Câmilerde, cuma hutbelerinde padişahın isminin okunması yasaklandı. Halktan on sene vergi alınmayacaktı[1217].

II. Katerina, Kırım'ı istilâsı akabinde yayınladığı beyannamede halkın dinî inançlarına karışmayacağını, isteyenin serbestçe câmilerde ibadet edeceğini söylemesine rağmen, Kırım'a hakim olunca bunun tersi uygulamalara başladı. Tedrîcî olarak Kırım'daki camiler kiliseye çevrildi. İlk olarak Kırım'ın ilhakını müteakip 1783 yılında Sudak merkez camiini Ortodoks kilisesi haline getirdiler. Arkasından Taman Camii de kiliseye tahvil edildi. 1783'te başlayan camileri Ortodoks kilisesine çevirme uygulaması bu tarihten sonra artarak devam etti. Câmilerin kiliseye çevrilmesi yanında, Kırım'da yeni camii yapımı da yasaklanarak özel izne bağlandı. Eski ibadet yerlerinin onarımı ve din adamlarının faaliyetleri de bu yasaklar kapsamındaydı[1218]. Ruslar, göç

[1215] BOA. *HH*, Nr. 1104, Nr. Özi Muhafızı Ali Paşa'dan Sadaret'e tahrîrât (7 Muharrem 1183).

[1216] BOA. *A.DVN.KRM*, Nr. 3/7, Bağdad Kadısı'nın Kırım'dan gelen adamının tahrîri (24 Şa'ban 1197).

[1217] BOA. *HH*, Nr. 440-C, Anadolu Valisi Abdi Paşa'dan Sadaret'e tahrir (26 Ramazan 1197); Hatta bu çerçevede General Potemkin 1784 yılında Kırım'da ticarî hayatın zenginleşmesi ve gelişmesi için Frudnik adlı bir Ermeni vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ndeki basmacı ve tüccar Ermenileri Kırım'da iskana tâbi tutmak için çalışmalar yapmıştır. *Cevdet Eyâlet Mümtâze*, Nr. 287, Eflâk Voyvodası'ndan Sadaret'e tahrîrât (11 Ramazan 1198.); Ruslar Kırım'ı ilhak ettikten sonra askerleri arasında taun hastalığı yayılmaya başladı. Öyle ki bu hastalık 1783 yılı yaz aylarında daha da artış göstermiş, ölen Rus askerleri arabalarla derelere atılmaya başlanmıştır. HH, Nr. 440-B, Bender Muhafızı Ebu Bekir Paşa'dan Sadaret'e tahrir (Ramazan 1197).

[1218] Kırım'da 1805 yılı bilgilerine göre 1556 cami ve 5139 imam bulunuyordu. Fakat Rusların Kırım'ın ilhakıyla başladığı dinî yerleri kapatarak kiliseye çevirme uygulaması nedeniyle 1914'e gelindiğinde ancak 729 cami ve 942 din adamı mevcut

etmeyerek Kırım'da kalan Tatarları Ortodoks kiliselerinin rehberliğinde Hıristiyanlaştırma faaliyetlerine başladılar. Bu çerçevede 75 bin Rus köylüsü tedrîcen Kırım'a yerleştirildi. Rusya'da arâzi sahibi olma hakkına sahip olmayan köylülere, Türklere ait çok sayıda arâzi ve emlâk dağıtıldı. Bu iskân programı ağır gidince Korsika'dan, Livorna'dan, Cenova'dan ve özellikle Almanya'nın pek çok yerinden özel statülü göçmenler getirildi[1219].

II. Katerina, uluslarası ortamın uygunluğundan da istifade ederek Kırım'ı topraklarına kattığını îlân etmesinden sonra, bunu yayınladığı bir beyanname ile Avrupa devletlerine duyurdu. Eflâk Voyvodası, Kırım'da olan gelişmeleri sürekli İstanbul'a haber veriyordu. O, Kırım'ın ilhakını müteakip muhtemel bir savaş için Leh ve Ukrayna içlerinde hazır bekleyen çok sayıda Rus askerleri olduğunu söylüyordu[1220]. Avrupa gazetelerinde çıkan havadislere göre de Mayıs ayı sonunda çıkan ve 3333 akçe hasara çıkan Petersburg tersanesi yangınına rağmen hazırlıklı olan Rusya'nın muhtemel bir savaşı kazanacak güçte olduğu yorumları yapılıyordu[1221].

Fransa, Aynalıkavak Tenhkihnamesi'nde mutavassıt devlet olarak Kırım ile ilgili haberler kendisine ulaştığında, kendi aracılığı ile meselenin çözülmesi için Osmanlı Devleti ve Rusya'ya birer nota verdi[1222]. Buna iki taraftan da cevap verilmedi. Rusya, Osmanlı Devleti ile muhtemelen Kırım yüzünden girişecek olduğu bir savaşta İsveç Devleti'nin kendisini arkadan vurmaması için onunla andlaşmaya çalıştı. Bu maksatla II. Katerina, İsveç kralı ile sınırda buluşmaya çalıştı. Lâkin İsveç kralı Osmanlı Devleti'ne karşı herhangi bir hareket içine girmek istemediğinden bazı bahaneler öne sürüp bunu kabul etmedi. Fakat II.

---

bulunuyordu. M. S. Anderson, *The Eastern Question (1774-1923)*, New York 1996, s. 40.

[1219] Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1984, s. 2.

[1220] BOA. *HH*, Nr. 326-E, Boğdan Voyvodası Aleksandr'dan Sadaret'e tahrirat; Nr. 443, Boğdan Voyvodası Aleksanrdr'dan Sadaret'e tahrîrât (29 Ramazan 1197); Nr. 443-A, Boğdan Voyvodası Aleksndr'dan Sadaret'e tahrîrât (29 Şevval 1197); Nr. 326-C, Akkerman Muhafızı İsmail Paşa'dan Anadolu Valisi ve İsmail Muhafızı Abdi Paşa'ya tahrîrât (9 Şevval 1197); Nr. 446-F, Anadolu Valisi ve İsmail Muhafızı Abdi Paşa'dan Sadaret'e tahrîrât (10 Zilka'de 1197); *A.AMD.*, Nr. 25/43, Rusya'dan gelen Özbek Hoca'nın tahrîrâtı (18 Receb 1198).

[1221] BOA. *CH*, Nr. 8871, Sadaret'e tahrîrât (18 Şa'ban 1197).

[1222] BOA. *Cevdet Eyalet Mümtaze*, Nr. Eflâk Voyvodası Karaca Yanko'dan Sadaret'e tahrîrât 728, (17 Şa'ban 1197).

Katerina ısrar edince Stokolm'da bir araya geldiler[1223]. Burada yapılan görüşme sonucu İsveç'in muhtemel bir savaşta tarafsız kalması karşılığında Norveç'in zabtı için Rusya'nın yardım etmesi üzerinde gizli bir mukâvele imzaladılar. Ayrıca mülâkata geldiği için İsveç kralına 200 bin ruble hediye verildi[1224]. Avusturya, Rusya ile zaten müttefikti. İngiltere de Amerika savaşlarının yükü altında eski gücünü yitirmişti. İşte uluslararası ortamın uygunluğunu iyi gözetleyerek Kırım'ı ilhak eden Rusya'nın beyannamesine karşı cevap yazılıp yazılmaması konusu tartışılmaya başlandı. Şeyhülislâm konağında yapılan toplantıda Gazi Hasan Paşa, Sadrazam Halil Hamid Paşa'yı gaflet ile suçlamaktaydı. Ona göre Rusya'nın protesto edilmesi geç bile kalmıştı. Sadrazama göre ise, Rus ilhakına karşı beyanname yayınlamak karşı tarafı savaşa davet edecekti. Bu durumda askerî hazırlığı tamam olan Ruslar hemen hücuma kalkacaklardı. Bu nedenle savaşa davetiye çıkaracağı gerekçesiyle karşı bir beyanname yayınlanmasından vazgeçildi[1225].

İleriki tarihlerde yapılan müzakerelerde bir beyanname yayınlanması kararlaştırılmış, hatta beyanname metni dahi hazırlanmıştı. Fakat bunda bir fayda mülahaza edilmemiş ve Fransa elçisinin yapılacak hareketin Rusya'ya meydan okuma olacağını belirtmesiyle bu girişimden vazgeçildi[1226]. Fransa, Osmanlı Devleti'ni beyanname yayınlamamaya teşvik ederken bununla Ruslara karşı hoş görünmek istiyordu. Hudut boylarındaki muhafızlar, Eflâk ve Buğdan voyvodaları Osmanlı Devleti karşı beyanname yayınlayarak Kırım'ın ilhakını protesto ettiği takdirde, Rusya ve Avusturya'nın savaş açmak için hazır beklediğini haber veriyorlardı. Hatta Rusya ve Avusturya, Osmanlı

[1223] BOA, *HH*, Nr. 1066-B, İsveç Elçiliği tercümanının Reisülküttap'a beyanatı (21 Ramazan 1197).

[1224] Castera, *Katerina Tarihi*,s.103.

[1225] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sadrazam Halil Hamid Paşa",*Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1935, V, s.228.

[1226] Kâmil Paşa, *Tarih-i siyasî*,s,214; Ruslar, beyanname yayınladıktan sonra Osmanlı Devleti'nin Kırım'dan başka Bucak, Abaza ve Çerkes'i kendilerine bıraktığı şâyiasını yaydıklarından Bucak ahalisi bu habere tepki göstererek İstanbul'a bunun doğruluğunu öğrenmek için bir heyet gönderdiler. Bazı belgelerde Osmanlı Devleti'nin karşı beyanname yayınladığı belirtiliyorsa da bu doğru değildir. Sadaretteki uzun tartışmalardan sona bir beyanname hazırlanmış, fakat yayınlanmamıştır. BOA, *HH*, Nr. 1115, Anadolu Valisi ve İsmail Seraskeri Abdi Paşa'nın tahrîrâtı (8 Zilka'de 1197); Nr. 1103, Tombasar Voyvodası Mehmed'in Sadaret'e tahrîrâtı (19 Zilka'de 1197). Cevdet Tarihi'nde belirtildiğine göre bu konuda bir İngiliz tüccarı tarafından, Rus tüccarlarından birisine bir mektup yazılmıştı. Muhtemelen bu mektup Rus iddialarını çürüttüğü için Osmanlı beyannamesi olarak gösterilmektedir. Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 266.

Devleti hakkında çok iyi istihbarat edindiklerinden cesaretli davranışlarını biraz da buna göre sergiliyorlardı. Rus Elçisi, Osmanlı hükümetinin Özi Kalesi'nde 10 bin yeniçeri askeri olduğu yönündeki beyanatını yalanlayarak bu sayının 2 binli rakamlarda olduğunu iddia ediyordu. Avusturya elçisi de Belgrad Kalesi'nde 2.500 yeniçerinin ancak olduğunu ve Osmanlı paşalarının ise savaş bıkkını olduklarını söylüyordu[1227]. Bu durum, söz konusu devletlerin Osmanlı Devleti hakkında çok özel bilgilere sahip olduklarını gösteriyordu.

Osmanlı Devleti, Kırım meselesi yüzünden bir savaşa doğru gidildiğinin farkındaydı. Sadaret'e gelen bütün bilgiler Avusturya ve Rusya'nın her an savaşa hazır olduğu yönündeydi. Rusya ve Avusturya çok sayıda askerlerini Osmanlı sınırlarında yığarak birbirleriyle irtibat halindeydi[1228]. Ayrıca donanmalarını da hazır bekletiyorlardı. Avrupa devletleri savaş rüzgârlarının estiği bir ortamda tüccar gemilerini korumak amacıyla Akdeniz'e donanma çıkarmaya başladılar. İngiltere, kendi gemilerini korumak amacıyla Akdeniz'e 8 gemilik bir donanma gönderirken, Fransa, Akdeniz'e göndereceği donanmaya İngiltere'nin saldırıda bulunacağı endişesiyle donanma göndermeyince İspanya'yı buna teşvik etti. İspanya, bu teşvikler sonucu 14 gemiden müteşekkil bir donanmayı Akdeniz'e gönderdi[1229].

Rus ilhakını müteakip Kırım'dan göçler başladı. Kırım'ın istilâ edilmesiyle beraber 10 binden fazla Tatar, Özi ve Kılburun taraflarına geçerek büyük perişanlıklar çektiler. Kırım'da kalmaya çalışanlar ise Ruslar tarafından ibret verici bir şekilde öldürülüyorlardı. Hatta, Şahin Giray'ın etrafındaki adamları bile aynı muameleye tabi tutuluyorlardı[1230]. General Potemkin'in isteyen herkesin gitmesine müsaade etmesinden sonra Kırım'dan ayrılmaya çalışan 30 bin kadın, erkek ve çocuk bizzat general tarafından katledildi. Ruslar, Kırımlıların bu kadar reaksiyon göstereceklerini beklemiyorlardı. Tatarların göçleri ile de Kırım'ın birden boşalmasını, ekonomik ve zirâi yönden çöküntüye uğrayacağı gerekçeleriyle iyi karşılamıyorlardı[1231]. Lâkin Kırımlılar kü-

[1227] BOA. *HH*, Nr. 1066-D, İsveç Elçisi tarafından Sadaret'e tahrîrât (28 Şevval 1197).

[1228] BOA. *HH*., Nr. 337-B, Avlonya'da bulunan İsmail'in Sadaret'e tahrîrâtı (22 Zilka'de 1197); *A.AMD*, Nr. 25/43, Kırım ile ilgili Sadaret'e tahrîrât.

[1229] BOA. *HH*, Nr. 1066, İsveç Elçisi'nden Sadaret'e tahrîrât (25 Zilka'de 1197).

[1230] M.S. Anderson, *The Eastern Question (1774-1923)*, s.38.

[1231] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 247.

çük gruplar halinde de olsa, Kırım'dan ayrılarak Osmanlı Devleti'ne tek geçiş noktası olan Özi'ye akın ediyorlardı. Gelen göçmenler oradan gemiler ve tombazlar ile Anadolu sahillerine gidiyorlardı. Göç sırasında, kaçak insan taşıyan kayıklar da bulunuyordu. Göçmenler, ellerinde ne kadar paraları varsa kayık sahiplerine verip kendilerini bir an önce selâmete kavuşturmaya çalışıyorlardı. Göçmenleri taşımak için hükümetçe tahsis edilen gemilerden başka bu şekilde insan taşıyan çok sayıda kayık Karadeniz'de dolâşıyordu[1232]. Hatta Kırım'dan Özi tarafına geçişte Osmanlı Devleti'nin tayin ettiği tombazlar yeterli gelmeyince, Ruslardan ücret karşılığı kayıklar bile kiralanıyordu. Göçmenlerin geçişleri ile ilgili Özi Valisi ile Kılburun'daki Rus Generali sürekli irtibat halinde idiler. Rusya, göçmenleri Osmanlı Devleti'nin kabul etmemesi ve Tatarlara da "*Osmanlı Devleti sizi kabul etmiyor*" demek için Özi Valisi'ne sürekli, çok sayıda daha göçmenin gelmek üzere olduğunu söylüyordu. Amaçları, Osmanlı Devleti'nin kapıları kapatmasını sağlamaktı. Osmanlı Devleti'nin bu konudaki politikası, gelen göçmenleri kabul etmek ve onları rahat edebilecekleri yerlere iskan etmekti[1233].

Kırım meselesi yüzünden harbe doğru giden Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki durumun halli için Fransa'dan sonra İngiltere de tavassutta bulunmak istedi. İngiliz elçisi "*Devletim tarafından bazı söyleyecek şeylerim var*" diyerek 22 Ekim 1783'te Ayazma'daki sahilhanesinde Reisülküttapla görüştü. Elçi, Avusturya ve Rusya'nın ittifakından söz ederek, bu iki devletle savaşmanın Osmanlılar için iyi olmayacağı görüşündeydi. Çünkü hem Avusturya ve hem de Rusya sınırlara yığınak yapmışlardı. Barış ortamının oluşması için, Osmanlı Devleti'nin Kırım'dan vazgeçip bazı maddelerin Aynalıkavak Tenkihnamesi'ne göre düzenlenmesine İngiltere'nin aracı olabileceğini teklif etti. Osmanlı Devleti, Küçük Kaynarca Andlaşması ve Aynalıkavak Tenkihnamesi'nin korunması şartı ile İngiliz tavassutunu kabul edebileceğini

[1232] Tatarlar genellikle sığır ve koyunlarıyla geliyorlardı. Kaçak olarak bindikleri kayıklardan sığır başına Kırım ile Özi arasında 10 kuruş ve koyun başına ise 4 kuruş para ödüyorlardı. BOA. *HH*, Nr. 1113, Özi Muhafızı Hazinedar Ali Paşa'dan Sadaret'e tahrîrât (27 Zilka'de 1197).

[1233] 1782 yılı sonunda Kırım tarafında biriken 10 bin Tatarın beri geçirilmesi için Ruslardan 50 kayık kiralanmıştır. BOA. *HH*, Nr. 1104, Özi Muhafızı Ali Paşa'dan Sadaret'e tahrîrât (7 Muharrem 1198); 1780-1800 yılları arasında Kırım, Kafkasya, Kazan, Özi havalisi ve diğer Türk ülkelerinden Türkiye'ye gelen göçmenlerin sayısı 300 bin ile 500 bin arasında olduğu tahmin edilmektedir. Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, s. 2.

elçiye bildirdi (30 Ekim 1783). İngiliz elçisi tavassut konusundaki temaslarını Londra'ya bildirerek, harekete geçme konusunda cevap beklemeye başladı[1234].

Bu sıralarda Ruslara karşı beyanname yayınlanıp yayınlanmaması konusu Osmanlı devlet adamları arasında hala tartışılıyordu. Sadrazam Halil Hamid Paşa ve bir gurup bürokrat, beyanname yayınlamama taraftarı iken, Şeyhülislâm'ın başını çektiği bir gurup da susmanın bir işe yaramayacağını öne sürüp beyanname yayınlanmasını savunuyordu[1235]. Neticede gerçekten bir beyanname hazırlandı, fakat ordunun savaşı göze almak için yeteri kadar hazır olmaması ve Fransa'nın da baskısıyla teşebbüs sonuçsuz kaldı[1236].

a - İlhakın Osmanlı Devleti Tarafından Tasdik Edilmesi

Osmanlı Devleti, Rusya'nın Küçük Kaynarca Andlaşması ve Aynalıkavak Tenkihnamesi'ni ihlâl ederek Kırım'a asker sokması ve arkasından ilhak ettiğini îlân etmesi üzerine askerî hazırlıklarını sürdürürken camilerde ve bazı mukaddes mekanlarda Buhari-i şerif ve Şifa-i şerif okutturuyor ve Osmanlı askerinin galibiyet ve muzafferiyeti için her tarafta dualar yapılıyordu[1237]. Rusya ise andlaşmayı ihlâli karşısında Osmanlı Devleti'nin kayda değer bir tepki vermemesinin ve hatta Kırım'ı ilhakı karşısında bunu protesto dahi edememesinin rehaveti ile daha önce Avusturya Devleti ile verdiği üç maddelik nota gereği ticaret andlaşması ve Eflâk-Buğdan'da bazı düzenlemeler yapılması ile ilgili meseleleri hallettikten sonra Kırım'ın ilhakının resmen kabul edilmesini talep etmeye hazırlanıyordu. Kırım meselesini Osmanlı Devleti nezdinde diplomatik görüşmelerde takip etmek için görevlendirilen İstanbul'daki Rus Elçisi Boulgakof, Reisülküttap ile görüşme talebinde bulundu (14 Ekim 1783)[1238]. Hükümet, Rus elçisi ile görüşmelere memur olarak Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa, Anadolu Kazaskeri payesiyle eski İstanbul Kadısı Müftüzâde Ahmed ve Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi'yi tayin etti[1239].

[1234] Ahmed Vâsıf, *Mehâsinü'l-Asar ve Hakâikü'l-Ahbar* , s. 31.

[1235] Ahmed Vâsıf, *Mehâsinü'l-Asar ve Hakâikü'l-Ahbar*, s. 32.

[1236] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, II, s. 275.

[1237] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 2.

[1238] BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*, 9/138, Nr. Rus Elçisi'nin ruhsatname tercümesi (4 Teşrin-i evvel 1783).

[1239] BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/139, Osmanlı murahhaslarına hüküm (Evâsıtı-ı Safer 1198).

Ayıalıkavak Sarayı'nda görüşmeler için biraraya gelindiğinde, Kırım meselesinde "*işin aslını*" konuşmak gerektiğini söyleyen Boulgakof, daha önce hazırlanan bir evrak dosyasını Reisülküttap Mustafa Efendi'ye verdi. Mustafa Efendi'ye verilen kâğıtlarda Kırım, Kuban ve Taman'ın Rus hakimiyetine geçtiği belirtiliyor ve Osmanlı Devleti'nden bunun resmen tasdiki isteniyordu. Hatta "*senet*" tabir edilen imzalı ve mühürlü bir kâğıt talep ediliyordu. Mustafa Efendi, bu önemli meselenin Osmanlı devlet adamlarıyla yapılacak görüşmelere göre kararlaştırılması görüşündeydi. Tavassutları talep edilen İngiltere ve Fransa devletlerinden de bir cevap gelmemişti. Reisülküttap'ın bu mütalaaları karşısında Boulgakof çok kararlı duruyordu. Ona göre İngiltere ve Fransa'nın tavassutuna gerek yoktu. Osmanlı Devleti, ilhakı kabul ettiğine dair resmî bir belgeyi Rusya'ya vermeye mecburdu[1240]. Bu görüşme akabinde Rusya'nın ilhak ettiği yerler ile ilgili resmî belge istediğini öğrenen Prusya, Osmanlı Devleti'ne uyarı niteliğinde bir nota verdi. Prusya verdiği notada, Osmanlı Devleti'nin bazı devletlerle ittifak ederek Ruslarla savaşa girmesini ve kesinlikle ilhakı kabul ettiğine dair Rusya'ya resmî vesîka vermemesini istedi[1241].

İngiltere, Rusya'nın talebine Osmanlı Devleti'nin olumlu cevap vermesini tavsiye ediyordu. İngiliz Elçisi, ülkesinin bu konudaki görüşlerini Kalyoncu gurubuna mahsus inşâ edilen kışlanın açılış töreninde Kaptan-ı Derya Gazi Hasan paşaya iletti. İngiltere'ye göre Rusya'nın hudut başlarında 100 bin askeri ve denizlerde donanması hazır bekliyordu. Rusya ve Avusturya'nın kuvvetleri karşısında Osmanlı Devleti mukavemet edemezdi. Osmanlı Devleti şayet mutavassıt bir devlet kabul ederse İngiltere, Şahin Giray'ın Kuban'ın beri tarafındaki Çerkes ve Abazalar üzerinde hak iddia etmelerine engel olacağı gibi Avusturya'nın yaptığı hazırlıklar için de tazminat talebinde bulunabilecekti. Elçiye göre İngiltere'nin amacı Osmanlı Devleti'ne iyilik etmekti. Eğer Rusların isteği kabul edilmezse, bundan sonra daha başka tekliflerle Osmanlı Devleti'nin karşısına çıkacaklardı. Kabul edilmesi halinde ileride Osmanlı Devleti'nin hazırlığını yapıp, aynı Mora'da olduğu gibi tekrar kaybedilen yerleri geri alma imkânı olacaktı[1242]. İngiltere,

[1240] Ahmed Vâsıf, Mehâsinü'l-Asar ve Hakâikü'l-Ahbar, s. 58.

[1241] Ahmed Vâsıf, *Mehâsinü'l-Asar ve Hakâikü'l-Ahbar*, s. 59; Kemal Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı*, s. 30.

[1242] BOA. *A.AMD.KRM*, Nr. 1/68, Kapdan-ı Derya'nın İngiliz Elçisi ile mülâkatının tutanakları (11 Muharrem 1198); *A.DVN.DVE*, 24/92, Eflâk Voyvodası'nın tahrîrâtı (1198).

kendisinin masdariyye hususunda diğer devletlerle eşit tutulmadığı halde bu tavsiyeleri Osmanlı Devletini dost olarak bildiği için yaptığını iddia ediyordu (14 Aralık 1783)[1243]. Osmanlı makamlarınca hile ve kurnazlık olarak yorumlandığından bu önerilere itibar edilmedi.[1244].

Rusya'nın Kırım, Kuban ve Taman'ın ilhakının kabul edilişiyle ilgili Osmanlı Devleti'nden resmî belge istemesi ve Prusya'nın da bu konuda istenilen belgenin kesinlikle verilmemesi yönünde nota vermesi üzerine konuyu görüşmek üzere 10 Aralık 1783'de Şeyhülislâm konağında Sadrazam Halil Hamid Paşa, Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa, sadaret mensupları, ileri gelen kimseler, ulema, Yeniçeri Ağası ve yüksek dereceli memurların oluşturduğu büyük bir şura toplandı. Toplantıda söz alanlardan bir kısmı, Rusya'nın isteklerinin andlaşmaya dayanmadığını, bu nedenle konunun askerî cihetleri olması hasebiyle askerleri ilgilendirdiğini, diğer kısmı da Prusya'nın verdiği notayı destekleyerek kesinlikle olumlu cevap verilmemesi ve gerekirse bu uğurda savaşın dahi göze alınması taraftarıydı. Fakat, Sadrazam Halil Hamid Paşa ne pahasına olursa olsun savaş aleyhtarı bir politika takip etmenin devletin yararına olacağını düşünüyordu. Ona göre, verilecek kabul cevabında Ruslar bahara kadar oyalanacak, şayet ret cevabı verilirse Akdeniz ve Karadeniz'deki mükemmel donanmalarına karşı koyacak güçte donanma yoktu. Sadrazamın toplantıda belirttiği diğer önemli bir nokta da, Rusya'nın müttefiki Avusturya'nın İsmail'den Bosna'ya kadar uzun bir sınıra sahip olduğu, bu nedenle buraya muntazam askerî birlikler yerleştirilmesi gerektiğiydi[1245]. Sadrazam, devletin askerî ve ekonomik durumu hakkında ve uygulayacak olduğu stratejiler hakkında bilgiler verdikten sonra, diğer devlet erkânı görüşlerini açıkladılar. Konuşmalar sonunda ortaya iki görüş çıktı. Müftüzade Ahmed Efendi'nin önderliğindeki bir gurup, askerî hazırlıkların acilen tamamlanarak Rusya üzerine savaş açılması görüşünü dile getirirlerken, Sadrazam'ın önderliğindeki diğer bir gurup ise her şeye rağmen barışın biraz daha devam ettirilmesi taraftarıydı. Sonunda eski Reisülküttap Süleyman Feyzi Efendi'nin görüşlerinde mutabık kalınarak toplantı dağıldı. Buna göre, Kırım, Osmanlı Devleti'nin mülkü

[1243] Masdariyye resmi daha sonra İngiliz Elçisi'nin müracaatı ile İngiltere, Avusturya ve Rusya tüccarı gibi af edilmiştir. Bu durum Nisan 1783'te İstanbul kadısına, Galata Mollası'na ve gümrük amirine bildirilmiştir. BOA. *HH*, Nr. 1074, Kapdan-ı Derya'nın İngiliz Elçisi ile görüşme tutanakları (26 Muharrem 1198).

[1244] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 26.

[1245] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 16-17.

olmadığı için ilhakın kabulünü içeren belgenin verilmesi mümkün değildi. Tavassut için Fransa ve İngiltere'den gelecek cevaplar beklenilmeliydi. Cephelerdeki Osmanlı askerlerine herhangi bir saldırı olmadıkça mukâbelede bulunulmamalıydı[1246].

Rus elçisinin verdiği takrire cevap olarak, Süleyman Feyzi Efendi'nin fikirleri üzerinde ittifakla alınan karar 26 Aralık 1783'te Aynalıkavak sarayında Cezayirli Gazi Hasan Paşa, Müftizade Ahmed Efendi ve Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi'nin katıldığı bir toplantıda Boulgakof'a bildirildi. Reisülküttap'a göre, Osmanlı Devleti savaş niyetinde değildi ve Kırım meselesi İngiltere ve Fransa'nın tavassutuyla bir sonuca bağlanacaktı. Fakat Boulgakof, İngiltere ve Fransa'nın tavassutlarını kabul etmiyordu. Ona göre, daha önceki müracaatları reddedildiği için bu devletler zaten aracı olmak istemeyeceklerdi. Verilen takrire somut bir şekilde evet veya hayır cevabı istiyordu. Görüşmelerde sıkça "*güzel bir şekilde*" ve "*taahhüd*" kelimeleri geçince Boulgakof, bunların diplomatik izahını sordu. Reisülküttap'a göre, "*güzel bir şekilde*" deyiminden amaç, Kırım meselesini Fransa ve İngiltere elçilerinin aracılığı ile iyi bir şekle bağlamak, "*taahhüd*" deyiminden amaç ise düzene konulacak Kırım meselesinin güvenilir değerde olmasıydı. Rus elçisi 2-3 gün içinde mutlaka evet veya hayır cevabı istiyordu. Takririne cevap alamaz ise İstanbul'u terk etme tehdidinde bulunuyordu[1247]. Osmanlı hükümetinin görüşmeleri uzatmaya çalışmasının nedeni, müzakerelerle Rusların isteklerinin mevcut andlaşmalara aykırı olduğunu vurgulamak ve meseleyi bahara kadar sürüncemede bırakmaktı. Rusların bu kadar ısrarla meselenin üzerine gitmeleri ise Osmanlı hükümetinin kararlı bir tepki ortaya koyamamasından kaynaklanıyordu. Kırım'ın ilhakının protesto dahi edilememesi Ruslara, ilhakın kabul edilmesinin resmî belgesini isteme ve verilmediği takdirde savaş tehditleri savurma cesaret ve fırsatını vermekteydi.

Rus elçisi ile yapılan görüşmeden sonra bu konuda tekrar devlet erkânından fikirleri soruldu. Kırım'ın ilhakı karşısında verilecek cevap konusunda iki görüş etrafında toplanan Osmanlı yöneticileri hâlâ bu fikirlerini muhafaza ediyorlardı. Birinci gurup, Ruslara hayır cevabı vermeyi ve saldırıda bulunacak Rusya ve Avusturya'ya karşı mukavemette bulunmayı savunurken, ikinci gurup ise daha temkinli hare-

[1246] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 18.
[1247] Ahmed Vâsıf, *Mehâsinü'l-Asar ve Hakâikü'l-Ahbar*, s. 79.

ket ediyordu. Bunlara göre, devletin bir savaş yükünü kaldırması mümkün değildi. Savaşa hazırlık için Rusları oyalamak maksadıyla istekleri karşısında susulmalı veya askerî hazırlıkların tamamlanmasına kadar isteklerine olumlu cevap verilmeli, daha sonra ise verilen yerler savaşılarak geri alınmalıydı. Bu görüşte olanlar devletin muhtemel bir savaşa hazırlık için en az üç aylık bir zamana ve külliyetli miktarda paraya ihtiyacı olduğunu, oysa karşı tarafın bütün askerlerini sınır boylarına yığdığını, donanmalarının denizlerde hazır beklediğini ileri sürerek, savaş kapısını açmayı tiryakinin kendini bilmezliğine uyup öldürücü zehir içmesine benzetiyorlardı[1248]. Osmanlı devlet erkânı arasında Kırım meselesi ile ilgili fikir teatisi devam ederken, Rus elçisi çeşitli yollarla Osmanlı Devleti'nin bu konudaki görüşlerini öğreniyordu. Elçi, devletin bir savaşa hazır olmadığını meclise katılan bazı devlet görevlilerinden öğrendiğinden bir an önce evet veya hayır cevabı almak için baskılarını artıyordu. Görüşmelerin Rus elçisine sızdırılması üzerine I. Abdülhamid, "*olur olmaz kimselerin*" meşveret meclisine alınmamasını tembihliyordu. Osmanlı hükümetinin meseleyi sürüncemede bırakma girişimleri nedeniyle kendisine kesin cevap verilmeyeceğini öğrenen Boulgakof, sadarete tercümanını göndererek Kırım meselesi ile ilgili cevabın derhal verilmesini talep etti[1249].

Kırım meselesinde nihâî kararın verilmesi için 29 Aralık 1783'te Şeyhülislâm, Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa, Seyyid Mustafa Paşa, sadaret ileri gelenleri, ilim adamları, ocak ağaları ve kâtiplerinden oluşan umumi bir meclis toplandı. Toplantıda sadrazam Halil Hamid Paşa, Kırım meselesinde bu zamana kadarki gelişmeleri özetledikten sonra herkesin Ruslara nasıl cevap verilmesi gerektiği hakkında görüş bildirmesini istedi. Paşa, askerî hazırlığın ve ekonomik durumun yetersiz olması nedeniyle Ruslara ilhakın kabûlünü içeren belgenin verilmesi taraftarıydı. Defterdar Efendi, devletin masrafının gelirinden fazla olduğunu, Darphane emini, hazinede mevcut 7 bin kese akçenin sadece donanmanın masraflarının yarısını bile göremeyeceğini, Sadrazam'ın da düşmanın iki tane değil, Venedik ve Gürcistan'ın Ruslar ile andlaşma yapmasıyla dörde çıktığını ve kötü bir sulhün iyi bir savaştan üstün olduğunu belirtmesiyle meclisteki ortak kanaat, istedikleri belgenin Ruslara verilmesi yönünde belirdi. Halil Hamid Paşa, "*kapalı kapılar ardında dedikodu yapılması*"nın önüne geçmek için

[1248] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 28.
[1249] Ahmed Vâsıf, *Mehâsinü'l-Asar ve Hakâikü'l-Ahbar*, s. 89.

herkesin görüşünü aldı. Neticede, Ruslara Kırım, Taman ve Kuban'ın ilhakının kabûlüne dair istedikleri resmî belgenin verilmesine karar verildi. Fakat karar elçiye bildirilinceye kadar dışarıya sızdırılmayacaktı[1250].

Rus elçisinin verdiği takrir kabul edilmekle beraber, bu durumda Küçük Kaynarca Andlaşması'nın üçüncü maddesi ve Aynalıkavak Tenkihname'sinin iki, üç ve dördüncü maddeleri yürürlükten kalkıyordu. Küçük Kaynarca Andlaşması'nın üçüncü maddesi sadece Kırım meselesi ile ilgili olmayıp bu madde içinde Özi ile ilgili "*Özi kalesi kadimi ülkesiyle ke'l-evvel Devlet-i Aliyye'nin yedinde kala*" diye yazılı ibare de bulunmaktaydı. Bu durumda, üçüncü maddenin yürürlükten kalkacağı ve Rusların buna dayanarak ileride Özi'de hak iddia edecekleri akla geldiğinden, Rus Elçisi'nden bu ibarenin andlaşma şartı olarak baki kalması ve düzenlenecek belgeye derç edilmesi istendi. Boulgakof, ilhakın kabulüyle ilgili düzenlenen belgenin bir harfinin bile değiştirilmesine yetkisi olmadığını söylediyse de, yapılan müzakereler sonucu bu durum söz konusu belgeye eklenerek kabul edildi[1251].

aa) İlhak Karşısında Avrupa Devletlerinin İzlediği Politikalar

Rusların Kırım'ı ilhak ettiği sıralarda Avrupa'daki siyasî durum Rusya'nın lehine bulunuyordu. Zira, İngiltere ve Fransa arasında devam eden Amerika savaşları yüzünden bu iki devlet ekonomik ve askerî güçlerini iyice yitirmişlerdi. Fransa, savaş çığırtkanlığı yapmasına rağmen aslında savaşa istekli olmayan Rusya'ya bir jest daha yapmak için Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak ve Rus isteklerini kabul ettirmek için elçisi vasıtasıyla hükümet nezdinde telkinlerde bulunuyordu. Aslında Fransa 1780 Mohilof görüşmesini duyduğunda doğudaki ticarî menfaatlerini aksatacağı için hemen bu teşebbüse karşı çıkmıştı. Onun karşı çıkması ile Avusturya bir ara Rusya ile ittifakını sürüncemeye almıştı. Rusya da daha önce yapılan plân gereği Kırım'ın ilhakı ile yetinmek zorunda kaldı. Bu sürede Fransa ikna edildiğinden onun Kırım'ın ilhakına sessiz kalması sağlanmış oldu[1252]. Fransa bu amaçla İstanbul'daki elçisi vasıtasıyla Osmanlı hükümetini Rusya'nın lehine

[1250] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 37.

[1251] BOA. *A.DVN.KRM*, Nr. 1/49-2, Kethüda Bey odasında yapılan toplantı tutanakları (1198).

[1252] İsmail Soysal, *Fransız İhtilali...*, s. 39.

kararlar almaya kışkırtıyordu[1253]. İngiltere ise Amerika savaşları sırasında diğer devletler ile kendisine tarafsızlık politikası uygulayan Rusya'ya kızgın olduğundan Osmanlı Devleti'ni savaşa teşvik ediyordu[1254]. Fakat o da daha sonra Rusya'yı tutmanın kârlı olacağını düşündüğünden Kırım'ın ilhakının kabul edilmesi şartıyla diğer pürüzlü meselelerin görüşülmesine aracılık edeceğini bildirdi[1255]. Zaten Ruslar hiç bir devletin tavassut teklifini kabul etmiyordu. Prusya ise Rusya ile daha önce ittifak andlaşması imzalamasına rağmen, Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki meselede tarafsız bir politika takip ediyordu. Özellikle Gazi Hasan Paşa, Prusya'yı Rusya ittifakından ayırmaya ve Osmanlı Devleti'yle ittifak yapmaya çok gayret sarf etmiş, fakat olumlu cevap alamamıştı. Daha sonra Fransa'nın Avusturya ile aralarında akdedilen 1756 ittifakını yıkıp Prusya ve Osmanlı Devleti'nin de katılacağı üçlü bir ittifak kurulması çalışmaları da başarısızlıkla sonuçlandı. Rusya ile Avusturya arasında Mohilof'ta varılan ittifakı 1783 yılında öğrenen Prusya, Rusya'ya Kırım'ın ilhakının tasdiki ile ilgili belge verilmesi halinde doğması muhtemel saldırılara karşı Osmanlı Devleti'ni uyarmış ve buna direnmeye çağırmıştı[1256]. Aslında, 3 Eylül 1783'te Amerika savaşlarını sona erdiren Paris andlaşmasının imzalanmasına en fazla üzülen II. Katerina ve en fazla sevinen de Osmanlı Devleti'ydi. Osmanlı Devleti, Avrupa'daki bir savaşın yükünden başını kaldıran bu devletlerin Rusya ve Avusturya'nın aşırı ihtiraslarına karşı çıkacaklarını ümit ediyordu[1257]. Fakat görüldüğü gibi bu devletler, kendi dertleri ile ve aralarındaki problemler ile uğraşmaktan Kırım meselesinde sessiz kalmayı tercih etmişlerdir.

Denizlerde belirli bir güce sahip olan Venedik, Ruslar ile dostluk içinde bulunmasına rağmen, Osmanlı-Rus ihtilafında herhangi bir fa-

[1253] BOA. *HH*, Nr. 1068, Prusya Tercümanı'nın tahrîrâtı (1198); Rusların Kırım'ın ilhakının tasdiki ile ilgili belgeleri istediği sıralarda tavassutta bulunmaları için İngiltere ve Fransa'ya gönderdiği takrirler gereği bu konuda görevli bir Fransız elçisinin Avusturya'ya geçtiği şayiası geldiyse de daha sonra bu konuda herhangi bir gelişme olmadı. *HH*, Nr. 337-D, Eflâk Voyvodası'nın Sadaret'e tahrîrâtı (18 Zilhicce 1197).

[1254] Castera, *Katerina Tarihi*, s.103.

[1255] BOA. *HH*, Nr. 1074, Kapdan-ı Derya'nın İngiliz Elçisi ile görüşme tutanakları (26 Muharrem 1198).

[1256] Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, s.131.

[1257] Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, s.129.

aliyette bulunmuyordu[1258]. İspanya ise 14 Eylül 1783'te Osmanlı Devleti ile bir barış andlaşması imzaladı. Fakat Osmanlı Devleti'nin İspanya ile askerî bir ittifakı söz konusu değildi. Bu sıralarda dolaşan dedikoduya göre, bir savaş vukuunda İspanya'nın Cebelitarık Boğazı'nı Rus gemilerine kapatacağı şeklinde gizli bir andlaşmanın varlığından söz edilmişse[1259] de daha sonra bunu doğrulayan hiç bir gelişme olmadı. II. Katerina da İsveç ile bir savaş sırasında Norveç'in kendisine verilmesi şartıyla bir tarafsızlık andlaşması imzaladı[1260]. Fakat Kırım'ın ilhakının tasdiki ile ilgili belgenin verilip verilmemesi müzakerelerinin yapıldığı sıralarda İsveç, Rusya ile aralarındaki andlaşma hilafına onların emelleri ile ilgili gizli bilgileri sadarete verdi. Buna göre II. Katerina, oğlu ve veliahdı Granduka'nın ve ileri derecedeki devlet adamlarının kendisine karşı tutumlarından şüphelendiği için bir an önce Kırım'ı zaptetmek için Avusturya ile ittifak yapmıştır. Kırım'ı aldıktan sonra donanmasını ve askerî teşkilâtını düzeltip bir kaç sene sonra İstanbul'a saldıracaktır. II. Katerina, Osmanlı Devleti'nin Avrupa yakasındaki tüm yerlerini aldıktan sonra İstanbul'da tahta çıkacak, oğlu Kostantin'i İstanbul'da veliahdı yapacak ve diğer oğlu Granduka'yı da Rusya'da kendi yerine bırakacaktır. İsveç'in verdiği bu bilgiler Mohilof görüşmesinde, Rusya ve Avusturya arasında ittifakla kabul edilen konulardı ve Osmanlı Devleti de bu bilgilere zaten vakıftı. İsveç kralı, Rusya'nın taleplerine siyasî gelişmelerin dikkate alınarak cevap verilmesini istiyordu. Ona göre muhtemel bir savaşta Fransa, Avusturya ile bozuşarak Akdeniz'e donanma gönderecek, İngiltere de buna misillemede bulunacaktı. Bu takdirde iki devlet arasındaki muhtemel savaşta Fransa sulh yapılması taraftarı bir politika izleyecekti. İsveç'e göre, mevcut siyasî ortamda Osmanlı Devleti diplomasiye ağırlık verirse mesele barışçı bir şekilde çözümlenecekti (Aralık 1783)[1261].

Osmanlı hükümeti, özellikle Prusya ve Fransa'nın da katılacağı bir ittifaka güvenmek istiyordu. Prusya kralı II. Friedrich'e göre, Osmanlı Devleti'nin önerdiği üçlü ittifakın oluşmasına engel, Fransa'nın Avusturya ile devam etmekte olan 1756 ittifak andlaşmasıydı. Çünkü

[1258] BOA. *HH*, Nr. 447-D, Bir casusun Mora Muhassılı İsmail'e takriri (1197); Nr. 1066-A, İsveç Elçisi'nin Sadaret'e tahrîrâtı (1197).

[1259] Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, s.130.

[1260] BOA. *HH*, Nr. 1066-A, İsveç Elçisi'nin Sadaret'e tahrîrâtı (1197); *A.DVN. KRM*, Nr. 1/49-2, Kethüda Bey odasında yapılan toplantı tutanakları (1197).

[1261] BOA. *A.AMD.KRM*, Nr. 25/27, İsveç Tercümanı'nın Sadaret'e tahrîrâtı (26 Muharrem 1783).

başka devletlerin katılımı olmadan Prusya'nın tek başına böyle bir ittifaka girmesinin imkânsız olduğu görüşündeydi[1262]. Fransa günlük hesaplar peşinde koştuğundan buna yanaşmıyordu. İstanbul'daki Fransa elçisi Sadrazam Halil Hamid Paşa'yı ne olursa olsun Rusya ve Avusturya ile savaşmamaya kışkırtmakta[1263] ve bu hareketiyle savaşsız Kırım'a sahip çıkan Rusya'ya büyük hizmet etmekteydi. Rusya'ya yapılan hizmetlerin mükafatını ilerde almayı düşünüyordu. Dünyadaki siyasî hava Rusya'nın istediği şekilde hareket etmesine uygun bulunuyordu. Prusya ve gizli olarak da İsveç'in, Rusya'ya hemen istedikleri tasdikli belgenin verilmemesi ve gerekirse karşı koyulması önerileri muhtemel savaşa davetiye çıkaracağı, bunun ise devleti çok önemli badirelere sokacağı gerekçesi ile Osmanlı devlet adamlarınca pek dikkate alınmamaktaydı. Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın başını çektiği bazı devlet adamları Avrupa devletlerinin meseleye bakış açıları ile, Devletin askerî ve ekonomik durumunu dikkate alarak, Rusya'nın teklifinin şimdilik kabul edilmesini ve en geç bir yıla kadar askerî hazırlıkların tamamlanmasından sonra Kırım'ı Ruslardan kurtarmayı düşünüyorlardı. Fakat, özellikle ilmiye mensuplarından oluşan bir başka grub, Rusya'nın tekliflerini reddederek kadere boyun eğmek kaydıyla gerekirse savaşa girme taraftarı gözüküyordu. İktidarı ellerinde bulunduran birinci gurup ki, I. Abdülhamid de bu fikirdeydi; bu şartları dikkate alarak, yeni bir savaşı bu şartlarda göze alamadığından Rusların Kırım, Kuban ve Taman'ın ilhakının tasdik edildiğine dair resmi belge isteklerine olumlu cevap verdiler[1264].

Son şekli verilerek hazır hale getirilen belge üzerinde Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'nın makamında bir toplantı daha yapıldı. Bu toplantıya Defterdar Feyzi Paşa, Başmuhasebeci Süleyman Feyzi Efendi, Matbah-ı Amire Emini Süleyman Penah Efendi ve Çavuşbaşı

[1262] Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, s. 132.

[1263] Fransa, Kırım'ın istilâsını müteakip şarktaki menfaatlerinin tehlikeye girdiğini görüp Osmanlı Devleti'ni kuvvetlendirmek suretiyle II. Katerina'nın ihtirasına mukavemet edecekti. Eğer bu siyasetinde başarılı olamazsa Rusya'ya güler yüz gösterip Katerina'ya faydalı olacak bitaraflıkla Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz'de bulunan bazı yerlerini elde eyleyecekti. Bunun için Osmanlı Devleti'ni hazırlamak ve hem de Mora, Rumeli, Girit ve sahillerinde tedkikat yapmak üzere iki heyet göndererek her iki plânı için de hazırlıklı bulunmaya çalıştı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Halil Hamid Paşa",s.228-234, Fransa'nın uluslararası bir krizde, Rusya'ya iyi niyet olarak takip ettiği tarafsızlık politikası ve Osmanlı hükümeti üzerinde manevi nüfuz kullanarak barışa yönlendirme çabaları bu politikasının bir neticesidir.

[1264] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 62.

Ağa davet edildiler. Toplantıda Süleyman Feyzi Efendi, Kırım, Kuban ve Taman'daki Müslüman nüfusu dikkate alarak ve ilerideki muhtemel siyasî gelişmeleri göz önünde bulundurarak göç etmek isteyenlere engel olunmamasının verilecek belgeye eklenmesini önerdi. Bu öneri, Rus elçisiyle yapılan önceki toplantılarda da gündeme gelmiş ve kabul edilmemişti. Elçiye göre Kırım'ın istilâsını müteakip yayınlanan bir beyanname ile isteyenlerin bir ay içinde göç edebilecekleri ilan edilmiş ve çok sayıda insan göç etmişti. Göçmenlerden bir çokları da bu müddet zarfında geri dönmüştü. Bu nedenle Rus Elçisi, Kırım'ın ilhakının tasdiki ile ilgili belgenin bir harfinin bile değiştirilmesine yetkisi olmadığını öne sürerek bu isteği reddetmişti. Bu nedenle Süleyman Feyzi Efendi'nin teklifi kabul edilmedi. Fakat yine de o, Kırım, Kuban ve Taman'dan hicret edenlerin durumlarının istenildiğinde müzakere edilmesinin hazırlanan belgeye eklenmesi taraftarıydı. Toplantıda olanlar bu önerinin de Ruslarca kabul edilmeyeceğini ve bu nedenle zaman kaybetmeye gerek olmadığını kararlaştırdılar. Çünkü Elçi, acele cevap verilmesi için her gün haber gönderiyordu ve bir yandan da savaş tehditleri savuruyordu. Elçiye göre hudut boylarında Rusya ve müttefikinin günlük 200 bin kuruş masrafı olmaktaydı ve Osmanlı Devleti böyle önemli bir meseleyi geciktirdiğinden pişmanlık duyacaktı. Özellikle Süleyman Penah Efendi, istenilen belgenin hemen verilmesi taraftarıydı. Çünkü devletin savaşmaya gücü yoktu. Toplantıdakilerin belgenin olduğu gibi verilmesi taraftarı olduğunu gören Süleyman Feyzi Efendi, son olarak *"bu kadar Müslüman'ın reaya olmasına evet dediler"* şeklinde dedikodu olmaması için meselenin şer'i yönünün araştırılmasını önerdi[1265]. Fakat Sadrazam Halil Hamid Paşa mevcut siyasi durum dikkate alınarak müzakerelerin yürütülmesini tavsiye ediyordu. Sadrazam'a göre, bu ana kadar Kırımlıların istedikleri yardımlar yapılamamıştı ve yapılsa dahi buradaki gelişmelerin önüne geçilememişti. Süleyman Feyzi Efendi, amacının yardım konusu olmadığı görüşündeydi. Ona göre Tatarlar garip bir millet idi. Rumeli, Bucak ve değişik yerlerde çok sayıda Han, sultan Tatar ve göçmen vardı. Bunların, *"bu kadar Müslüman'ı reaya ettiler"* diye gö-

[1265] Kırım meselesi müzakere edilirken, ilerde dedikoduya mahal vermemek için konuşulması gereken her şeyin müzakeresine dikkat ediliyordu. I. Abdülhamid'de bu görüşmeleri titizlikle takip ediyordu. Sadrazama gönderidği hatt-ı hümâyûnda *"ilerde bir şey zuhur ettiğinde tôlumetten berî olmak için"* Kırım maddesinin etraflıca müzakeresini istiyordu. BOA.*A.DVN.KRM*, Nr. 1/49-2, Kethüda Bey odasında yapılan toplantı tutanakları (1197).

revliler hakkında dedikodu çıkarmalarının önünü almak ve Ruslara bu meseleyi bir kaç defa söyledik ama söz geçiremedik diyebilmek için hiç olmazsa teklifinin görüşme tutanağına eklenmesi görüşündeydi. Neticede sözü edilen teklifin, belgeye kırmızı kalemle kaydedilerek elçiye iletilmesine, elçi kabul etmediği takdirde ise olduğu gibi kabulüne karar verildi[1266].

Kaptan-ı Derya'nın konağında alınan kararlar, tercüman vasıtasıyla elçiye gönderildi. Fakat elçi söz konusu belgeye kırmızı kalemle iliştirilen teklifi kabul etmeyince Kırım'ın ilhakının tasdiki ile ilgili belgenin önceki haliyle verilmesi kararlaştırıldı. Hazırlanan belgenin değiştirilmesine Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa, Müftüzâde Ahmed Efendi ve Reisülküttap görevlendirilmişlerdi[1267]. Fakat Kaptan Paşa rahatsız olduğu için, belgenin tasdik edilmesi ile ilgili Aynalıkavak'taki merâsime gelemedi[1268]. Neticede, 9 Ocak 1784'te "*Kırım'ın seneti*" olarak da bilinen Kırım, Kuban ve Taman'ın Rusya'ya verilmesi ile ilgili belge 4 ay içinde tasdiknameleri İstanbul'da mübadele edilmek üzere resmen Rusya'ya verildi[1269]. Kırım, Kuban ve Taman'ın Rusya'ya bırakılması ile ilgili söz konusu belgede bulunan maddeler şunlardır:

1 - 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması, 1775 hudutnamesi, 1779 Aynalıkavak Tenkihnamesi ve 1783 Ticaret Andlaşmasının tüm maddeleri iki devlet tarafından da geçerli sayılmaktadır. Lâkin, 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması'nın üçüncü maddesi ve 1779 Aynalıkavak Tenkihnamesi'nin iki, üç ve dördüncü maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır. Lâkin Küçük Kaynarca Andlaşması'nın üçüncü maddesindeki "*Özi kal'ası kadimi ülkesiyle ke'l-evvel Devlet-i 'Aliyyenin taht-ı tasarrufunda bâki kala*" ibaresi andlaşma maddesi olarak geçerli sayılacaktır.

[1266] BOA. *A.DVN.KRM*, Nr. 1/49-1, Kethüda Bey odasında yapılan toplantı tutanakları (1197).

[1267] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III .s. 57.

[1268] BOA. *A.AMD.KRM*, Nr. 1/24, Sadrazam'dan Padişah'a telhis.

[1269] BOA. *Rusya Ahidname Defteri*, Nr. 183/158-164, Rusya'ya terk edilen Kırım, Kuban ve Taman'ın ilhakının tasdiki ile ilgili belge sureti (15 Safer 1198); *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/140-141, Rusya'ya terk edilen Kırım, Kuban ve Taman'ın ilhakının tasdiki ile ilgili belge sureti (15 Safer 1198); *CH*, Nr. 7357, Rusya'ya terk edilen Kırım, Kuban ve Taman'ın ilhakının tasdiki ile ilgili belge sureti (15 Safer 1198); *A.DVN.DVE*, Nr. 24/20, Rusya'ya terk edilen Kırım, Kuban ve Taman'ın ilhakının tasdiki ile ilgili belge sureti (15 Safer 1198); Ahmed Vâsıf, *Mehâsinü'l-Asar ve Hakâiku'l-Ahbar*, s.105.

2 - Rusya, Soğucak Kalesi'nin Osmanlı Devleti'nin mülkü olduğunu kabul edecektir

3 - Kuban Nehri Rusya ile sınır sayılacaktır. Rusya, Kuban Nehri ile Karadeniz arasında bulunan Tatarlar üzerinde hak iddia etmeyecektir.

Rusya'ya verilen bu belge özellikle Gazi Hasan Paşa tarafından gönülsüzce imzalandı[1270]. Aynalıkavak'ta mühürlenerek imzalanan belgeler, 12 Şubat 1784'te II. Katerina[1271] ve daha sonra da I. Abdülhamid tarafından imzalandıktan sonra sıra İstanbul'da mübadeleye geldi. Rus Elçisi Aynalıkavak Tenkihnamesi'ne kıyasla belgenin mübadelesi sırasında tören yapılmasını teklif etti. Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi, mübadelenin murahhaslar arasında yapılacağında ısrar etmesi üzerine Rus Elçisi bunu kabul etmek zorunda kaldı. Neticede Gazi Hasan Paşa, Müftüzâde Ahmed Efendi ve Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi, Rus Elçisi ile 22 Temmuz 1784'te Aynalıkavak Sarayı'nda bir araya gelerek ilhakın tasdiki ile ilgili belgeleri mübadele ettiler[1272].

Belgelerin değiştirilmesi sırasında hediye vermek gelenek haline geldiğinden Rus Elçisi Boulgakof, 23 Temmuz'da Sadrazam, Kaptan Paşa, Kethüda, Reisülküttap, eski İstanbul Kadısı Müftüzâde Ahmed Efendi, Beylikçi Efendi ve Dîvân-ı hümâyûn tercümanlarına sır katibiyle hediyeler gönderdi[1273]. Rus Elçisi'nin hediyesinin kabul olunmaması yönünde görüşler belirmesine rağmen, belgenin mübadelesi için tören de yapılmadığı dikkate alınarak, siyasi bir krize meydan vermemek için hediyeler kabul edildi[1274]. Rus Elçisi'ne ise Dîvân'ı hümâyûn tercümanı ile mukabil hediyeler gönderildi. Hatta elçiye verilmesi kararlaştırılan mücevher elmasın mevcut olmaması nedeniyle I. Abdülhamid'in emriyle hemen tedarik edildi[1275]. Kırım'ın ilhakı karşısında

[1270] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 57.

[1271] BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/146, Rusya'ya terk edilen Kırım, Kuban ve Taman'ın II. Katerina tarafından tasdik edilen belge suretleri (12 Şubat 1783).

[1272] BOA. *Name-i Hümâyûn Defteri*, Nr. 9/144, Rusya'ya terk edilen Kırım, Kuban ve Taman'ın padişah tarafından tasdik edilen belge sureti (13 Cemâziye'l-evvel 1198).

[1273] BOA. *A.AMD*, Nr. 25/34, Sadaret'ten Padişah'a telhis (1198); Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Asar ve Hakâikü'l-Ahbar*, s.144; *Osmanlı Tarihi*, Hüsrev Paşa Nr. 347, s. 34-A-B.

[1274] *Osmanlı Tarihi*, Hüsrev Paşa, Nr. 347, s.33-B.

[1275] BOA. *A.AMD*., Nr. 25/34, Sadaret'ten Padişah'a telhis (1198); Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Asar ve Hakâikü'l-Ahbar*, s.146; *Osmanlı Tarihi*, Hüsrev Paşa, Nr. 347, s. 35-A-B.

protesto beyannamesi yayınlayamayan ve Kırım'ın tasdiki ile ilgili belgeyi Ruslara veren hükümet, verilen hediyeleri kabul etmeme cesaretini dahi gösteremedi. Hükümetin takip ettiği bu politikanın sebebi, bir savaşı çağrıştıracak fiil ve davranışlardan şiddetle kaçınmaya çalışmaktan kaynaklanıyordu.

Avrupa devletleri, Kırım ile ilgili belgenin Rusya'ya verilmesi ve Kırım'a yerleşen II. Katerina'nın Osmanlı Devleti'ni ve Kafkasya'yı rahatça göz hapsine almasından sonra işin farkına varmaya başladılarsa da aralarında bir ittifak kurmak mümkün olmadı. Rusya ve Avusturya arasındaki bu ittifakın tehlikelerini ilk fark eden Fransa'nın, İngiltere ile Amerika savaşları yüzünden araları açıktı ve bu nedenle ittifak içinde bir araya gelmeleri mümkün görülmüyordu. Prusya, Avusturya ile ittifak içinde olduğunu öne sürdüğü Fransa ile bir araya gelmeye yanaşmıyordu[1276]. İttifak oluşamayınca da Kırım ve üzerinde yaşayan 1.500 bin civarında halk kitlesi Rusların himayesi altına girdi.

Sadrazam Halil Hamid Paşa, Kırım'ın elden çıkmasından sonra er geç savaşın kaçınılmaz olduğunu bildiği için kalelerin tamiri ve teçhizi, askerî teşkilatın yeni usullere göre düzenlenmesi çalışmalarına ağırlık verdi. Bunun için Fransa'dan mühendisler getirtti. Gelen bu teknik elemanlar ile Humbaracı, Lağımcı ocakları, donanma ve tersane işlerinde ıslah hareketlerine girişti. Coğrafya ve hendese bilen subayların yetiştirilmesi için Haliç'te "*Mühendishane-i Bahr-i Hümâyûn*" adıyla bilinen okulu hizmete açtı[1277]. Yeniçeriocağına da el atarak askerlikle alakası olmayan kişilerin ilişiğini kesti[1278]. Halil Hamid Paşa'nın askerî ve ekonomik alandaki çalışmaları Küçük Kaynarca Andlaşması'ndan sonra devletin bünyesinde yapılan ilk ve en önemli icraat-

[1276] BOA. *A.AMD*, Nr. 25/46, Eflâk Voyvodası'nın Sadaret'e kâimesi (11 Ramazan 1198).

[1277] Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826)*, İstanbul 1995, s. 24; Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Mühendishânenin Kuruluşu, *Toplumsal Tarih*, 54, (Haziran 1998), s. 9. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1993, s. 29; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, s. 79.

[1278] İsmail Hakkı Uzurçarşılı, "Halil Hamid Paşa",s.235-236; Halil Hamid Paşa, Kırım'ın Ruslar tarafından alınmasından sorumlu tutulduğu için aleyhinde dedikodular eksik olmuyordu. Kendisini istemeyenlerin ve özellikle de kendisini sevmeyen Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın I. Abdülhamid üzerindeki tesirleri sonucu Nisan 1785'te görevinden azledildi ve 27 Nisan 1785'te Bozcaada'da başı kesilerek öldürüldü ve kesik başı İstanbul'a getirildi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Halil Hamid Paşa", s. 244.

lardır. Öte yandan Osmanlı hükümeti, Kırım'ın işgal ve ilhakından sonra, 1785 yılında Giray sülalesinden birisini Bucak ve Tombasar boyları üzerine serasker tayin ederek onları tekrar siyaset sahnesine çekmeyi düşündüyse de bunu ancak 1787'de Ruslar ile savaş yeniden başlayınca uygulayabildi[1279].

b - Şahin Giray'ın İdamı

Ruslar, Kırım'ı ilhak ettikten sonra bir takım idarî ve askerî düzenlemelere gittiler. Kırım'ın, yeni adıyla "*Tavricheskaia Oblast*"ın hükümet merkezi, Şirin aşiretinin eski vatanı olan Karasubazar'a nakledildi. Hanlık zamanından kalma kaymakamlıklar muhafaza edilerek, her eyalet bir Kaymakam ve Kadı'nın idaresine verildi. Bu memurlar Rudzevic (Yakup Ağa) tarafından tayin edilerek görevlendiriliyordu. Bunun yanında bir de askerî idare kurularak başına Baron İgelstrom getirilerek, sivil idare doğrudan doğruya bu askerî idareye bağlandı[1280]. Şubat 1784'te de Kırım yedi bölgeye ayrıldı. Bunlar: Simferepol (Akmescit), Levkopol, Evpatoria (Gözleve), Perekop (Orkapısı), Dneprovsk (Kerson) ve Fanagoriia (Taman)[1281]. Ruslar, Kırım'da savaş sırasında ve savaş sonrası toprakların boşalmasını da dikkate alarak, boş arazilere Rusya'dan getirdiği Hıristiyanları yerleştirmeye başladı[1282]. Özellikle Kırım'ın ilhakından sonra Tatarlar büyük gruplar halinde göç etmeye başlamışlar ve evlerini yarı fiyatına Ruslara satmaya çalışıyorlardı. Göç edenlerin fazlalığından olacak ki, göçmenler evlerinin ve arazilerinin paralarının tamamını alamadıklarından Kırım'daki Ruslardan aldıkları belgelerle İstanbul'daki Rus elçiliğinden arta kalan borçlarını tahsil etmeye çalışıyorlardı. Fakat, onların boşalttığı ve yok bahasına sattığı ev ve arazilere Ruslar serbestçe yerleştiler. Bu suretle Kırım dışına büyük çapta Tatar göçü ve Rusya'dan da bilinçli ve programlı bir şekilde muhtelif noktalara Hıristiyan Rusların yerleşti-

[1279] Savaş başlayınca Ağustos 1787'de Şahbaz Giray Kuban Hanı adıyla Kuban Nehri etrafındaki Türk kabilelerinin başına han tayin edildi. Bir müddet sonra Şubat 1789'da bu göreve Bahtı Giray tayin edilmişse de Yaş Andlaşması'ndan sonra hükümet onu İstanbul'a getirerek hanlığı ihya fikrini tamamıyla terk etti. Halil İnalcık, "Giray". *İA*, İstanbul 1940, IV, s.788; *TDVİA*, XIV, (İstanbul 1996), s. 78.

[1280] Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı 1772-1782", 14/81, s. 7.

[1281] Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı 1772-1782", 14/81, s. 9.

[1282] Kırım'a yerleşen Hıristiyanların sayısı yüzyılın sonuna kadar 35 bini geçmiş bulunuyordu. Hatta 1796 nüfus sayımında Kırım Hanlığı'nın tümü içinde 100 bin kadar Rus'un yerleştirilmiş olduğu tespit edildi. Alan W. Fischer, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı 1772-1782", 14/81, s.13.

rilmesi demografik ve sosyal yapıda köklü değişiklikler yapıyordu. Rusya'dan getirtilen göçmenler büyük kentlere yerleştirilerek ticaret ve sanatla uğraşmaları teşvik ediliyordu[1283].

Kırım'da bu düzenlemeler olurken Şahin Giray için de yeni bir dönem başladı. Taman civarında faaliyetlerine devam eden Şahin Giray, yöredeki kabilelere haberler göndererek Ruslardan yüz çevirdiğini ve kendisini içlerine almalarını istemekteydi[1281]. Onun Taman'daki faaliyetlerinden rahatsız olan Abaza ve Çerkesler, Ferah Ali Paşa'ya baş vurarak şikâyette bulundular[1285]. Ferah Ali Paşa, onun Tamganoğlu ile irtibat kurduğunu ve onlarla Kuban'ın beri tarafına geçeceğini istihbar ettiğinden beraberine aldığı bir miktar asker ile onu alıp Anapa'ya götürmek için Cemti boğazında beklemeye başladı. Fakat Şahin Giray'ın Taman'daki faaliyetleri II. Katerina tarafından iyi karşılanmadığından ve onun Kuban'ın öte tarafındaki kabilelerin yanına gideceğinin öğrenilmesi sebebiyle Ruslar daha erken davranarak onu Baron Igelström vasıtasıyla Rusya'ya götürdüler (3 Haziran 1785). Petersburg'da II. Katerina ile görüştükten sonra kendisine General Mayor payesi ve 20 bin ruble tahsis edilerek Ten Nehri üzerinde bulunan Varonej Kasabası'na gönderildi[1286]. Şahin Giray, Kırım'da bir daha han olamayacağını anlayınca Çerkes ve Abazalar ile haberleşiyor ve Kuban bölgesinde bulunan kabilelerin başına geçmeyi düşünüyordu. Rusya da ona verdiği tayinatı azaltmış ve II. Katerina'nın kendisine itimadı kalmamıştı. Bir nevi Şahin Giray misyonunu tamamladığından artık Rusya için fazlalık olmaya başlamıştı. Şahin Giray'da bunun farkında olmaya başladığında bir taraftan Osmanlı Devleti'ne iltica etmek için haberler gönderirken diğer taraftan da II. Katerina'dan bu kararı için izin istemeye başladı. II. Katerina onun Osmanlı

[1283] BOA. *Cevdet Eyâlet Mümtaze*, Nr. 305, Selim Giray'dan Sadaret'e tahrîrât (Rebî'u'l-âhır 1199).

[1281] BOA. *A.DVN.KRM*, Nr. 3/22, Şahin Giray'a tahrîrât (Evâsıt-ı Muharrem 1198).

[1285] Feridun M. Emecen, "Şahin Giray'ın İdamı Meselesi", *İ.Ü. Tarih Dergisi*, 1983-84, 34, s. 319.

[1286] BOA. *CH*, Nr. 1254-C, Rusya'ya gönderilen casusun Sadaret'e tahrîrâtı (27 Receb 1198); *HH*, Nr. 1254, Bender Muhafızı Vezir Seyyid Mehmed Paşa'nın Sadaret'e tahrîrâtı (18 Şa'ban 1198); *A.AMD*, Nr. 25/45, Eflâk Voyvodası'nın Sadaret'e tahrîrâtı (7 Zilka'de 1198); Osmanlı hükümeti Taman'dan Ruslar tarafından ansızın alıp götürülen Şahin Giray'ın nereye götürüldüğünü öğrenememişti. Osmanlı devlet adamlarının korkusu Şahin Giray'ın yeni bir oyun peşinde koştuğu endişesinden kaynaklanıyordu. Bu nedenle Şahin Giray'ın nereye ve ne amaçla götürüldüğünü öğrenmek için Rusya içlerine casuslar gönderildi. *HH*, Nr. 1254-B, Bender Muhafızı Vezir Seyyid Mehmed Paşa'nın Sadareti (1198).

Devleti'ne sığınmasının kendileri için bir takım siyasî menfaatler de sağlayacağını düşündüğünden tereddütsüz kendisine izin verdi[1287]. Bu maksatla 1786 yılı sonlarında çukadarını Sadrazam Koca Yusuf Paşa'ya göndererek ona hediyeler takdim etti ve hayatının tehlikede olduğunu ileri sürerek kendisinin kabul edilmesini istedi. Akabinde Hotin'den Osmanlı topraklarına girmek üzere sınıra doğru hareket etti. Bu gelişme, Kırım'ın Ruslar tarafından ilhakına vesile olan Şahin Giray'dan bunun hesabını sormak isteyen I. Abdülhamid'i harekete geçirdi. Padişah, onu şüphelendirmemek için temkinli hareket ederek Aralık 1783'te kendisine bir itimatname gönderdi. İtimatnamede, Taman'dan gemiye binmek suretiyle İstanbul'a gelmek veya Rumeli'de kardeşi Sahib Giray yanında ikamet etmek şıklarından birisini kabul ederek dilediği gibi hareket etmesi tavsiye ediliyordu. İtimatnâmenin kendisine ulaşmasıyla da Osmanlı topraklarına girerek Hotin civarında bir yere konakladı (Ocak 1787)[1288].

Aslında, Şahin Giray'dan Osmanlı Devleti'ne iyi niyet mesajları yollayan ilk haber Kırım'a kaçan Canikli Ali Paşa'nın af edilmesiyle ilgili İstanbul'a gönderdiği çukadarı Ahmed vasıtasıyla gelmişti. Şahin Giray çukadarına gizlice, Padişah, Şeyhülislâm ve Kethüda Efendi'ye söylemesini istediği habere göre, kendisinin Osmanlı Devleti'ne hizmet etmek istediğini, fakat Rusya'nın bunu duyduğu an kendisini idam edeceğini ve Kırım halkını ayaklar altına alacağını söyleyerek, şayet Rusya'nın başka bir düşmanı daha çıkarsa o vakit bütün gücüyle ona karşı koymaya çalışacağını söyledi. Ona göre, kendisi aleyhindeki bütün kanaatlerin yalan olduğunu gösterecekti. Zanoğlu Mehmed Giray'ın sınırda kargaşa yarattığı gerekçesi ile cezalandırılmasını istiyordu. Osmanlı hükümeti Şahin Giray'dan gelen bu gizli haberi Rusların yeni bir oyununa hamlederek kaale almamıştı[1289]. Fakat Zanoğlu Mehmed Bey'in devlete sadık birisi olduğu dikkate alınırsa, Şahin Giray'ın bölgedeki kabilelerin Osmanlı Devleti'ne cephe almasını sağlamak için bu hareketlere giriştiği anlaşılmaktadır.

Şahin Giray'ı muhafaza için mîr-i mîrandan İsmail Paşa ve kendisine mihmandar olarak da Dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılarından İsmail Ağa tayin edildi. Hotin Muhafızı Osman Paşa, Muhafız İsmail Paşa ve

[1287] Feridun M. Emecen, "Şahin Giray'ın İdamı Meselesi", s. 321.

[1288] Feridun M. Emecen, "Şahin Giray'ın İdamı Meselesi", s. 322.

[1289] BOA. *A.DVN.KRM*,Nr. 3/20, Şahin Giray'ın çuhadarı Ahmed'in Sadaret'e getirdiği mektuplar (1198).

mihmandar İsmail paşalara gönderilen emirle onun Hotin'de bekletilmesine izin verilmeden derhal hareket ettirilmesi istendi. Fakat Şahin Giray çeşitli bahaneler ileri sürerek bir türlü Hotin'den hareket etmiyordu. 1787 yılı Mart ayı başlarında Hotin Muhafızı Osman Paşa'ya gönderilen emirde onun Hotin'de üç günden fazla durmasının bölge için son derece sakıncalı olduğuna dikkat çekilerek ağırlıkları geriden gelmek kaydıyla hemen Hotin'den kaldırılması emredildi (Mart 1787)[1290]. Fakat Şahin Giray gitmemekte direniyor ve türlü bahaneler ileri sürüyordu[1291]. Mart sonlarında İstanbul'dan gelen emirde Osman Paşa ve İsmail Paşalar görevi yerine getirmemek ve gevşeklik ile suçlanarak Hotin'den acilen hareket etmesi gerektiğinin münasip bir dille Şahin Giray'a anlatılması istendi[1292]. Osmanlı hükümeti, emirlere uymaması halinde İsmail Seraskeri Ali Paşa'nın göndereceği kuvvetlerin yardımıyla Şahin Giray'ı idam etmeyi düşünüyordu[1293].

Şahin Giray'ın Hotin'de çeşitli bahaneler ileri sürerek beklemesinin sebebi, Bucak Tatarları ile irtibat kurarak Buğdan taraflarına gitmek düşüncesinden kaynaklanıyordu. Hatta, Rusların yardımıyla Özi'yi zaptetmek istediği dahi söyleniyordu[1294]. Buğdan tarafına geçerek Yaş'a dört beş saat uzaklıkta olan bir yerleşim yerinde İstanbul'a gönderdiği adamının gelmesine kadar konaklayacağı şayiası İstanbul'da iyice kızgınlığa sebep oldu[1295]. Gerçekten, 13 Nisan 1787 gecesi Hotin'den Yaş tarafına doğru hareket ederek Hotin'e altı saat mesafede bir yerde konakladı[1296]. Muhafız İsmail Paşa ile Mihmandar, onun Hotin'den hareketinden bir gün sonra haberdar oldular ve arkasından yetişerek bu fikrinden kendisini caydırmak ve önceden kararlaştırılan güzergâh istikametinde seyahat ettirmek istedilerse de o, Yaş ka-

[1290] BOA .*Mühimme Defteri*, Nr. 178/331, Hotin Muhafızı Vezir Osman Paşa'ya hüküm (Evâhır-ı Cemâziye'l-evvel 1201).

[1291] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 178/331-2, Hotin Muafızı Osman Paşa'ya hüküm (Evâil-i Cemâziye'l-âhır 1201).

[1292] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 178/332-3, Hotin Muhafızı Osman Paşa'ya hüküm (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhır 1201).

[1293] BOA. *Ali Emiri. I. Abdülhamid*, Nr. 3240, Hotin Muhafızı Osman Paşa'ya buyruldu (1201); *Mühimme Defteri*, Nr. 178/341-4, Hotin Muhafızı Osman Paşa'ya hüküm (Evâsıt-ı Şevval 1201).

[1294] BOA. *A.DVN.DVE*, Nr. 29/33, Sadaret'e tahrîrât (13 Receb 1201); Feridun M. Emecen, "Şahin Giray'ın İdamı Meselesi, s. 324.

[1295] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 178/333-2, Mihmandar İsmail'e hüküm (Evâil-i Receb 1201).

[1296] Feridun M. Emecen, "Şahin Giray'ın İdamı Meselesi", s. 326.

sabasına iki üç saat bir yerde konaklamak istediğini bildirerek bunu reddetti[1297].

Konakladığı yerde yanına etraftan Tatarlar gelmesi ve etrafının gittikçe çoğalması üzerine işin ciddiyet kazanacağını anlayan hükümet, İsmail Paşa ile mihmandarın bu işin üstesinden gelemeyeceğine hükmedip, civarları gayet iyi bilen Dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılarından Çadırcızâde Mehmed'i onu Edirne'ye getirtmekle görevlendirdi. Buna göre Çadırcızade, Şahin Giray'ı Edirne'ye getirerek Bostancıbaşı'ya teslim edecekti (Nisan 1787)[1298]. Çadırcızade askerî yardımı Özi Valisi'nden alacaktı. Bunun için Özi Valisi ve İsmail Seraskeri Ali Paşa, hazırladığı asker ile ne tarafa gideceğini hiç kimseye söylemeden gece hareket edecek ve Şahin Giray'ın muhafızı ve mihmandarı ile ittifak içinde bulunarak onun Edirne'ye getirilmesine yardımcı olacaktı[1299]. Şahin Giray'ın yanında 150 kadar adamı ile etrafında toplanan çok sayıda Tatar, kimseyi onun yanına yanaştırmıyordu. Fakat Çadırcızâde Mehmed, onu ikamet ettiği yerden kaldırmayı başararak Edirne'ye doğru hareket ettiler.

Çadırcızâde ve Özi Valisi Ali Paşa, fırsatını bulduklarında Şahin Giray'ı idam etmek için emir aldılarsa da muhafızları yanından hiç eksik olmadığı için bunu yol boyunca başaramadılar. Edirne'ye getirilirken, Yergöğü ve Rusçuk yol güzergahında seyahat etmek mahzurlu görüldüğünden Silistre üzerinden hareket edildi. Balkanları aşıncaya kadar Silistre Muhafızı Ebubekir Paşa muhafız tayin edildi[1300]. Böylece 30 Haziran 1787'de Ziştovi ve Tırnovi yönünden Edirne'ye getirildi[1301] Edirne'de Şahin Giray'ın bütün mal varlığı ve adamları bir deftere kaydolunarak maiyetindeki insanların ve mal varlığının miktarı öğrenildi. Eşyaları bir depoya saklanarak muhafaza altına alındı[1302]. Kendisi

[1297] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 178/337-3, Mihmandar İsmail'e hüküm (Evâsıt-ı Receb 1201).

[1298] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 178/334-1, Çadırcızâde Mehmed Paşa'ya hüküm (Receb 1201).

[1299] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 178/342-1, Özi Valisi ve İsmail Seraskeri Ali Paşa'ya hüküm (Evâil-i Şa'ban 1201).

[1300] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 178/336-1, Silistre Muhafızı Ebu Bekir Paşa'ya hüküm (Evâlur-ı Şa'ban 1201).

[1301] Feridun M. Emecen, "Şahin Giray'ın İdamı Meselesi" ,s. 328.

[1302] BOA. *HH*, Nr. 999/B, Sadaret'e tahrîrât (10 Şevval 1787); Şahin Giray'ın Edirne'de Vefa ahırında bulunan mallarının sayımı sonucu 57 adet büyük ve küçük sandık, 54 adet at, 23 araba ve 143 tanede maiyeti olduğu tesbit edildi. Nr. 994/A, Edirne Kadı-

Edirne'de bir hafta ikamet ettirilerek eski Kıbrıs Muhassılı kapıcıbaşılardan Ali Ağa yanına mübâşir tayin edilmek suretiyle 7 Temmuz 1787'de yanında 20-30 kadar adamı olduğu halde Rodos'a gönderildi. Edirne'den hareket etmeden önce Şahin Giray'ın Gelibolu'ya veya Rodos'a varıncaya kadar karada veya denizde idam edilmesi için Edirne Bostancıbaşısı'na, mübâşir tayin olunan Ali Ağa'ya ve Kırlangıç kaptanına gizli emirler verildi. Deniz seyahatinde öldürülmesi plânlanan Han, yol boyunca öldürülemeyince Ali Ağa bu konudaki emri Rodos Kadısı bulunan şair Sünbül-zâde Vehbi Efendi'ye verdi[1303]. Ali Ağa İstanbul'a döndüğünde görevini yapmama sebebini Şahin Giray'ın adamlarının yanından hiç ayrılmamasına ve odasının kapısında yol boyu nöbet tutmalarına bağlıyordu. Mübâşir Ali Ağa'nın hiç bir şey yapamadan İstanbul'a döndüğünü öğrenen I. Abdülhamid, "*Şahin Giray'ın def-i vücudu haberine müterakkıb iken mübâşirin avdeti nasıl haldir. Rodos gibi bir cezîrede bu kadar bin adam mücteme' iken bir adamın hakkından gelmek bir şey midir. Kapıcıbaşılar ve gayrı neye yarar. Hayf Devlet-i Aliyye'ye ki bir iş erbabı kimesnemiz kalmamıştır. Ben ref'i izalesi hususu nizam verilmiştir deyu bakarken mübâşirin bî-perva gelmesi ne demektir. Bunun izalesi elbette kat'i hümâyûnumdur*"[1304] diye tepkisini gösterdi ve Sadrazam'a gönderdiği başka bir hattında da "*bu dinsizi Edirne'de öldürmek gerekti. Rodos'tan firar ederse Moskovlu'dan ziyâde Devletin üzerine bir musallat olacağı zahirdir. İdam elbette matlubumdur. 30-40 adamın kemali nedir*" diyerek meseleyi mübâşirin rehavetine bağladı[1305]. Rodos adasında hazırlıklar yapıldı[1306]. Şahin Giray, Rodos'a vardığında kale içinde oturmayı reddederek kale dışında bir bağ evinde oturmaya başladı. Fakat İstan-

---

sı'na ferman (13 Şevval 1201); Nr. 994, Edirne Bostancıbaşısı Hacı Ali Bey'in evrak hulasası (20 Şevval 1201).

[1303] Feridun M. Emecen, "Şahin Giray'ın İdamı Meselesi, s. 330.

[1304] BOA. *Ali Emiri.I.Abdülhamid*, Nr. 7, I. Abdülhamid'in hatt-ı hümâyûnu.

[1305] Ali Ağa, görevini yerine getirmediği sebebiyle idam edilmek istenmişse de bunu Şahin Giray'ın duyarak şüpheleneceğinden endişelenerek sonraya bırakılmıştır. BOA. *Ali Emiri. I. Abdülhamid*, Nr. 1127, Sadaret'ten Padişah'a telhis. Sadrazam'ın Padişah'a gönderdiği Ali Paşa'nın idam edilmesi teklifi ile ilgili takrirde, onun suçu özetlenirken Kıbrıs Muhassıllığı sırasında da ahaliye zulmettiği dile getirilerek eğer bu suçundan da aleme ibret için idam edilmezse başkalarına kötü sirâyet edeceği ifade edilmekteydi. *Ali Emiri. I. Abdülhamid*, Nr. 837, Sadaret'ten Padişah'a telhis. Fakat, Ali Ağa daha sonra korkusundan vefat etti. Feridun M. Emecen, "Şahin Giray'ın İdamı Meselesi", s. 331.

[1306] BOA. *Mühimme Defteri*, Nr. 178/341-3, Rodos Kadısı'na hüküm (Evâsıt-ı Şevval 1201).

bul, onun kale içinde uygun bir yerde ikamet etmesini istiyordu. Çünkü ancak burada gözetim altında tutulabilirdi[1307].

Sünbül-zâde Vehbi Efendi, Rodos Müteselliimi ve diğer görevliler Şahin Giray'ın bulunduğu bağ evine gelerek onu zorla iç kaleye naklettiler. Fakat o, son bir gayretle Fransız konsolosluğuna sığınınca, 1 Ağustos 1787'de bin asker ile konsolosluka kuşatılarak Şahin Giray oradan alınıp tekrar iç kaleye getirildi. Ağustos'un ikinci haftası ise boğularak idam edildi ve kesik başı İstanbul'a getirildi. Adamlarından ise sadece Hacı Mekki idam olunurken diğerleri serbest bırakıldı[1308]. Şahin Giray idam edilmekle, Rusların Kırım'a yerleşmelerine sebebiyet vermesini canı ile ödemiş oldu.

Rumeli'de ikamet eden diğer sultanların bazılarından da İstanbul'a sürekli şikâyetler gelmekteydi. Hakkında şikâyet gelen sultanlardan İslam Giray, Mehmed Giray ve Gazi Giray, halktan borç para alıp vermemek ve fakir fukaraya eza ve cefa etmekle suçlanıyorlardı. Hükümet, Ruslar ile ilişkilerinde zaten başı ağrımışken, Giraylardan gelen şikâyetleri yerinde hal' etmeye çalıştıysa da bu şikâyetlerin arkası hiç kesilmedi[1309].

B - KIRIM'IN İLHAKINDAN SONRAKİ DURUM VE OSMANLI-RUS SAVAŞININ ÇIKMASI

1 - Osmanlı Devleti ve Rusya'nın Askerî Hazırlıkları ve İhtilafların Çözümü İçin İstanbul'da Görüşmeler Yapılması

Rusya, Kırım'ı ilhakından sonra Osmanlı Devleti ile savaşın kaçınılmaz olduğunu bildiğinden hızla savaş hazırlıklarına başladı. Lehistan içlerinde ve Özi'ye yakın topraklarında çok sayıda askerî birlikler

[1307] BOA. *CH*, Nr. 4607, Rodos Kadısı'na buyruldu (Evâsıt-ı Şevval 1201).

[1308] Feridun M. Emecen, "Şahin Giray'ın İdamı Meselesi", s. 333.

[1309] Çatak Köyü'nde ikamet eden İslam Giray halka zulüm etmek ve borç para alıp vermemeye başlayınca ahalinin şikâyeti üzerine, kendisine bir daha Çatak Köyü'ne girmeme yasağı kondu. Ayrıca, burada oturan Selim Giray, orada olup biteni gözetlemekle görevlendirildi. İslam Giray'ın almış olduğu borç paralar kendisinden tahsil edilmeye başlandı. BOA.*A.DVN. KRM*,Nr.3/21, Sadaret'ten Padişah'a telhis (1198); Nr. 3/28, Selim Giray'a buyruldu (Evâhır-ı Zilka'de 1199); Fakat İslam Giray'ın fesatları devam ettiği için en sonunda çiftliğinin yıkılarak ahalinin kendisinde olan paralarının zorla alınması yoluna gidildi. *A.DVN.KRM*, Nr. 3/32, Sahib Giray'a buyruldu (Evâhır-ı Zilka'de 1200); Çorlu Kazası'nın Türkmenili köyünde oturan Gazi Giray ise aynı suçlar ile suçlandığından Bozcaada'ya sürgüne mahkum edildi. *A.DVN.KRM*, Nr. 3/31, Sahib Giray'a buyruldu (Evâil-i Şa'ban 1200).

yerleştirmesinden başka Karadeniz'de donanma üstünlüğüne sahip olmak için Kerson'da kurduğu büyük gemi tezgahlarında gemi inşâ etmeye başladı. Kerson'daki tersanelere bir suikast girişimi olmaması için görevlilerden başka herhangi birinin tersanelerin bulunduğu yerlere yaklaşması yasaklandı. Bu çalışmanın ürünü olarak 1784 yılı yaz ayları sonunda 66 pare top çeker iki gemi denize indirilerek birisi Balıklova İskelesi'ne gönderildi[1310].

Osmanlı Devleti'nin Kırım'a muhtemel saldırısında Rusya, Lehistan'da bulunan askerlerinin bir bölüğünü Kırım'a ve bir bölüğünü de Ukrayna üzerinden Yaş Kalesi üzerine gönderecekti. Asker sevkıyatının rahatça yapılabilmesi için Kiev ve havalilerindeki yolların ve köprülerin onarım ve yapımına hız verildi. II. Katerina, General Potemkin'i de 50-60 bin asker ile Özi Kalesi yakınlarında hudut boylarına tayin eyledi[1311]. Rusya'nın müttefiki Avusturya da boş durmayıp sınırlarda karakollar inşâ etmeye ve buralara askerler yerleştirmeye başladı (Ağustos 1785)[1312]. Gönderdiği casuslar vasıtasıyla Avusturya'nın hazırlıklarını yakından takip eden Osmanlı hükümeti Rumeli Valisi, Belgrad, Özi, Bender, Hotin, Vidin muhafızları, Bosna Valisi, İsmail ve Silistre seraskerlerine gönderdiği yazıda "*su uyur düşman uyumaz*" atasözünü hatırlatarak sınırlarda yapılan askerî tedarikatlara karşı dikkatli olmalarını istedi[1313].

[1310] BOA. *HH*, Nr. 1254-A, Bender Muhafızı Seyyid Mehmed Paşa'nın Sadaret'e tahrîrâtı; *A.DVN.KRM*, Nr. 3/26, Sadaret'ten Padişah'a telhis (13 Muharrem 1199).

[1311] BOA. *CH*, Nr. 4008, Özi Valisi ve İsmail Seraskeri Ali Paşa'ya buyruldu (Evâil-i Rebî'u'l-âhır 1201); *A.DVN.DVE*, Nr. 29/13, Özi Valisi'ne hüküm (20 Cemâziye'l-âhır 1201).

[1312] BOA. *HH*, Nr. 903, Hotin Muhafızı İsmail Paşa'nın tahrîrâtı (16 Şevval 1199).

[1313] BOA. *HH*, Nr. 829, Sadaret'ten Padişah'a telhis (1200); Sınırlarda bulunan kale muhafızları ve valiler gerek Rusya ve gerek Avusturya askerlerinin faaliyetleri ile ilgili bilgiler almak için etrafa sık sık casuslar gönderiyorlardı. Bazen de söz konusu devletlerin gönderdiği casuslar yakalanmak suretiyle karşı tarafın askerî hazırlıkları hakkında bilgiler öğreniliyordu. *HH*. Nr.1343, Rusya adına casusluk yapan bir Yahudi'nin ifade tutanakları (28 Ekim 1786); Söz konusu faaliyetler sonucu 1785 yılına ait Rus askerî teşkilatı ile bir defter Osmanlı askerleri tarafından ele geçirildi. Bu bilgilere göre, Rus askerî kuvvetleri arasında 2510 Havan topçusu, 1059 mühendis, 541 lağımcı, 3823 Top arabacısı, 21.124 topçu, 51.147 süvari, 133.027 piyâde ve 89.638 diğer askerî sınıflardan olmak üzere toplam 322.868 asker bulunuyordu. Ayrıca Rusya'nın bunlardan başka Don kazağı, Kalmuk, Karakalpak ve diğer milletlerden gayr-ı müretteb 53.689 askeri daha bulunuyordu. Rus askerleri arasında çok sayıda Müslüman vardı. 1785 yılı itibariyle Rusya'nın vergi gelirleri 9.150.248 kuruş kendi halkından, 1.555.693 guruş Büyük Petro'nun İsveç'ten aldığı yerlerden, 1.666.666 kuruş, Rusya Ukrayna'sından, 500 bin kuruş Acem memleketlerinden istilâ ettiği yerlerden, İthalat ve ihracattan 5.833.333

Sadrazam Halil Hamid Paşa, Kırım'ın Ruslar tarafından ilhakından sonra er geç Rusya ile savaş olacağını hesapladığından devleti askerî ve ekonomik yönlerden kuvvetlendirmek için hazırlıklar yapmakla uğraşıyordu. Fakat Kırım'ın Ruslara verilmesi onu çekemeyenlerin aleyhine çalışmalarına sebebiyet vermişti. Bunların başında Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa bulunuyordu. Halk arasında da Sadrazam hakkında dedikodular dolaşıyordu. Padişah I. Abdülhamid, Halil Hamid Paşa'ya olan güvenini zamanla yitirmeye başladı. Bu dedikodular sonucu Sadrazam 31 Mart 1785'te azledilerek yerine Şahin Ali Paşa getirildi[1314]. Fakat onun, bazı gizli işleri açığa vurması ve okur-yazar olmamasından merkezî işlere vukufiyeti yetersiz olması sebebiyle 24 Ocak 1786'da azledildi ve yerine Yusuf Paşa sadarete atandı[1315].

Rusya'nın Avusturya ile ittifak yaparak Kırım'ı ele geçirmesinden sonra Avrupa devletleri geç de olsa işin vahâmetini anladılar. Çünkü aralarındaki gizli andlaşma gereği Rusya'nın Kırım'ı ele geçirmesinden sonra sıra Avusturya'nın alacağı yerlere gelmişti. Prusya ve İngiltere 1785 yılı ortalarında, Rusya ve Avusturya'nın kendi menfaatleri aleyhine yayılmalarını önlemek amacıyla Berlin'de bir ittifak senedi imzaladılar. Bu ittifaka tepki duyan II. Katerina bu sıralarda süresi bitmekte olan İngiltere ticaret andlaşmasını yenilemedi[1316]. İşte bundan sonra Rusya ve Avusturya'nın genişlemelerinden rahatsız olan

---

kuruş, ena-ı örf mukataasından 8.333.333 kuruş, çeşitli yerlerdeki tuz mukataalarından 2.333.333 kuruş, demir ve bakır mukataasından 333.333 kuruş, sikke ayarından 416.666 kuruş, menzil mukataasından 96.666 kuruş ve madenlerden 4.146.666 kuruş olmak üzere toplam 39 milyon kuruş buluyordu. Bu gelire karşılık Rusya'nın masrafları ise şu şekilde sıralanıyordu: Askerî masraf 8.621.666 kuruş, Tersane masrafı 20.449.98 kuruş, çariçe sarayının masrafı 2.648.911 kuruş, Komedya masrafı 300 bin kuruş, Çariçe'ye mahsus hediyeler masrafı 98.333 kuruş, diğer devletlerde bulunan elçilerin masrafları 100 bin kuruş, ilmî faaliyetler 121.333 kuruş, sanayi tâlimhânesine 100 bin kuruş, imdâdiye masrafı 183.333 kuruş, askerî öğretmenlerin masrafları 275 bin kuruş, donanma öğretmenlerinin masrafları 83.333 kuruş, yetim çocukların maaşları, eğitim ve bakım masrafları 116.666 kuruş, soylu kimselerin ve sanatkârların, düşkün kızlarının masrafları 166.666 kuruş ve mahkeme görevlilerin masrafları 282.381 kuruş olmak üzere toplam 152 milyon kuruş civarındaydı. Rusya'nın gelirinden gideri çıkarıldığı zaman 19223985 kuruş fazla para bütçeye gelir fazlası olmak üzere kalmaktadır. *A.DVN.DVE*, Nr. 23/109, Rus askerî teşkilatı hakkında defter (1199).

[1314] Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî*, s.218; Mehmed Süreyye, *Sicill-i Osmanî*,II,578; V, s. 1560.

[1315] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*,V, s. 1698.

[1316] Bunu fırsat bilen Fransa, İngiltere'nin boşalttığı ticarî imtiyâza konabilmek için Petersburg'ta bulunan elçileri Sakör vasıtasıyla 1787 yılı başlarında Rusya-Fransa ticaret andlaşmasını imzaladı. Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 286.

Prusya ve İngiltere'nin İstanbul'da bulunan elçileri Osmanlı Devleti'ni savaşa kışkırtmaya başladılar. Özellike Kırım'ın kaybedilmesiyle beraber, İstanbul'da muharebe taraftarları çoğalmaya başladı. Yeni Sadrazam Yusuf Paşa da savaş taraftarı bir politika takip ediyordu. 1787 yılı başlarında Osmanlı Devleti'ndeki genel hava I. Abdülhamid'in de dahil olduğu bir gurup sulh taraftarı, Sadrazam Yusuf Paşa'nın önderliğindeki geniş bir kitle de Ruslara karşı savaş îlân edilmesi taraftarı şeklindeydi. İstanbul'daki Rus Elçisi ise, II. Katerina'nın savaş yapmama taraftarı olmasına rağmen General Potemkin'in muhtemel bir savaşta Kırım'ı emaret haline getirerek onun başına geçme plânları sebebiyle savaşı körükleyen davranışlarda bulunuyordu[1317].

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında çoğu Küçük Kaynarca Andlaşması'ndan beri süre gelen ve haleften selefe devredilen meseleler, sınır boylarında ve İstanbul'da Rus Elçisi ve Reisülküttap arasında defalarca müzakere edilip çözümlenemeyen vukuatlardandı. Bunlar, Eflâk-Buğdan çekişmesi, Gürcistan meselesi, sınırlardaki bazı kabilelerin Kuban'ı geçip Rus topraklarına akın etmesi, Rus ticaretinden masdariyye vergisinin af edilip kaldırılması, Cezayirlilerin iki Rus gemisini ele geçirmesi, Rusya'dan Osmanlı sınırına kaçanların iade edilmesi, Tuna kenarındaki Kazakların talanlarına engel olunması ve konsolos tayini meselesiydi. Aralıklı olarak görüşülmekte olan bu konuların kesin bir hal çaresine bakılması için yapılan toplantılardan biri de Boulgakof'un 1 Ocak 787'de Reisülkütttap Ataullah Efendi ile yaptığı görüşmedir. Boulgakof bu görüşmede Osmanlı hükümetine sınırda güvenin kalmadığını ve asayişin sağlanması için General Potemkin'in tayin edildiğini iletti. Rusya, iki ülke arasında çoğalan sorunların çözümü için müzakerelere başlanmasını öneriyordu[1318].

Rusya'nın bu önerisi 24 Ocak 1787'de Şeyhülislâm konağında Sadrazam Yusuf Paşa, sadaret ileri gelenleri, Kethüda Bey, Defterdar Efendi, Reis Efendi, Tevkii Süleyman Feyzi Efendi ve başka ilgililerin katıldığı toplantıda görüşüldü. Toplantının gündemindeki diğer iki madde ise Rusya'nın yaptığı savaş hazırlıkları karşısında Karadeniz'e donanma çıkarılması ve İsmail tarafında askerî hazırlıklara başlanmasıydı. Toplantı sonunda sorunların iki devlet arasında müzakere ile aşılabileceği Boulgakof'a iletildi. Osmanlı Devleti arada mutavassıt

[1317] Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî*, II, s. 220.
[1318] Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî*, s. 221.

devlet olarak Rusya'nın istediği ülkeleri kabul etmede mahzur görmeyecekti. Reisülküttaplığa 1 Şubat 1787'de Süleyman Feyzi Efendi'nin atanmasından sonra Boulgakof ile müzakereler başladı. Müzakerelerde iki ülke arasındaki sorunlu meseleler tek tek tetkik edildi. Süleyman Feyzi Efendi'ye göre, Özi'deki tuz meselesi ancak sınır görevliler tarafından yerinde hal edilebilirdi. Hırsızlar ve Kazaklar Tuna'nın beri tarafına geçirilmeyecekti. Kuban meselesi iki taraftan atanacak mübâşirlerce çözüme kavuşturulacaktı. Masdariyye resmi İngiliz ve Avusturya'ya uygulanan prosedüre benzer şekilde çözülecekti. Eflâk Voyvodası hakkında tahkikat yapılacak ve sonucuna göre karar verilecekti. Cezayir korsanlarının zaptettiği gemileri kurtarmak için girişimlere başlanmıştı. Varna konsolosluğu meselesinde yapılan çözüm önerisine Rusya'dan cevap bekleniyordu. Tiflis hanı meselesi de çözüm aşamasındaydı[1319]. Boulgakof, Tiflis konusunda Çıldır Valisi'ne gönderilen fermanda sözü geçen "*mahmî*" kelimesine itiraz etti. Fakat Osmanlı Devleti, savaş sırasında Eflâk, Buğdan ve Adalar reayası Rusya'nın yanında sefere katılmış ve savaş sonrası da Osmanlı Devleti'nin tebaası olması kabul edilerek "*himaye*" altına alınmışsa, aynı şekilde, İrakli Han da Osmanlı Devleti'ne sığınarak kendisine menşur ve hilat gönderildiği görüşündeydi. Buna göre İrakli Han, Osmanlı Devleti'ne tâbi olmaktan iftihar ediyordu. İstanbul'da müzakerelerin devam ettiği sıralarda İskenderiye Konsolusu Baren Konus'un Mısır ümerasını kışkırtarak karışıklıklara sebebiyet vermesi soğuk savaş rüzgârlarının esmesine sebep oldu[1320].

Osmanlı hükümeti, Rusya'nın Özi yakınlarına tahkimât yapması ve II. Katerina'nın 1787 ilkbaharında Kırım'a geleceği haberlerinin ulaşması ve iki devlet arasındaki meselelerin çözümü için İstanbul'da yürütülen müzakerelerin yeni meseleler çıkmasıyla sonuçsuz kalması üzerine tavrını birden bire değiştirerek harp hazırlıklarına başladı. Özi Valisi Ali Paşa, İsmail ve etrafına serasker olarak tayin edildi[1321]. Ali

[1319] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 288.

[1320] İskenderiye Rus Konsolosu Baren Konus, İbrahim ve Murad beyleri aldatıp kargaşalığa sürükledikten sonra İsmail Bey'i de aldatmaya kalkmıştı. Osmanlı Devleti'ne sadık olan İsmail Bey, Mısır'daki kargaşanın müsebbibi olan konsolusu yakalayıp Mısır'da bulunan Osmanlı valisine teslim etti. Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 290.

[1321] BOA. *CH*, Nr. 4008, Özi Valisi ve İsmail Seraskeri Ali Paşa'ya buyruldu (Evâil-i Rebî'u'l-âhır 1201); Özi tarafındaki Rus hududu sürekli hareketli günler yaşıyordu. Osmanlı sınırına yakın Rus köylerinden hırsızlık ve adam öldürme yoluyla suç işleyen Rus reayası kimseler Osmanlı topraklarına geçmekteydiler. Ayrıca Rusya'dan Osmanlı Devleti'ne sürekli Kazakların iltica eden oluyordu. Sınırlarda bulunan Rus görevliler söz konusu

Paşa, maiyetinde 50 bin asker olduğu halde Özi'de Ruslara karşı mukavemet edecekti[1322]. Ali Paşa'nın Özi seraskerliğine atanması Potemkin'in 50-60 bin asker ile Özi yakınlarına tayin olmasından sonra gerçekleşmiştir[1323]. Karadeniz'e dört kapak ve bir kaç firkateynden oluşan bir donanma gönderildi. Bu gemiler, II. Katerina Kerson'da iken Özi açıklarına demirlediler. Serhatlardaki kaleler takviye edilerek bilahare sahillerin muhafazası amacıyla büyük ve küçük 40-50 kadar savaş gemisi daha Karadeniz'e çıkarıldı[1324]. Gürcistan taraflarının muhafazasına Erzurum Valisi Seyyid Mustafa Paşa atandı[1325]. Kafkasya'daki kabileleri Osmanlı Devleti'nin yanında Rusya'ya karşı savaşta tutabilmek için hükümet Soğucak Muhafızı Mustafa Paşa vasıtasıyla buradaki Abaza ve Çerkes kabilelerine aynî ve nakdî hediyeler dağıtmaya başladı. Zaten, Küçük Kaynarca Andlaşması'nı müteakip kabilelerin gönlünü almak için sık sık onlara böyle hediyeler dağıtılıyordu[1326].

İstanbul'daki görüşmelerin soğuk bir havaya girmesi ve bu sırada II. Katerina'nın da Kerson'a gelmek üzere olması nedeniyle İstanbul'da bulunan Rusya ve Avusturya elçileri onunla buluşmak üzere Kırım'a gittiler.

a - Kerson Mülâkatı

Küçük Kaynarca Andlaşması'nın fiilen sona ermesi ve bir savaş dönemine doğru hızla gidilmesi bakımından bu sürece hız kazandıran Rusya ve Avusturya arasında vuku bulan Kerson mülakatının önemi büyüktür.

Rus İmparatoriçesi II. Katerina, devletinin sınırlarını genişletmek, Asya, Avrupa ve Afrika topraklarında yayılmış ve eski Bizans'ın

---

Rus reayalarının kesin olarak geri iade edilmelerini ve Kazakların ise Rusya'ya geri dönmek istemiyorlarsa Tuna nehrinin beri tarafında ve Karadeniz'den uzak bir yere yerleştirilmesini talep ediyor ve bu merkezde sınırlarda sürekli müzakereler yapılıyordu. *CH*, Nr. 7462, Özi Muhafızı İsmail Paşa'ya buyruldu (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1201); Özi Kalesi'nin asker ile takviye edilmesinden sonra buraya daha sonra cephane ve bilahare çadır ve mühimmat gönderildi. *CA*, Nr. 9069, Sadaret'ten Başmuhasebe'ye tezkere (4 Şa'ban 1201).

[1322] BOA. *Ali Emiri.I.Abdülhamid*, Nr. 315, I. Abdülhamid'in hatt-ı hümâyûnu.

[1323] BOA. *Ali Emiri.I Abdülhamid*, Nr.157,I. Abdülhamid'in hatt-ı hümâyûnu; Nr. 389, I. Abdülhamid'in hatt-ı hümâyûnu.

[1324] Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî*, s. 225.

[1325] BOA.*CA*, Nr. 52265, Erzurum Valisi Mustafa Paşa'ya buyruldu (Evâhır-ı Cemâziye'l-âhır 1201).

[1326] BOA. *HH*, Nr. 53103, Sadaret'ten Padişah'a telhis (Gurre-i Receb 1201).

merkezine hâkim olan Osmanlı Devleti'ni yıkmak için büyük hayaller kuruyordu. Kendisi bir müddetten beri "*Kırım krallığı tacını*" giymek ve Avusturya İmparatoru ile görüşmek için İstanbul'un kapısı olarak gördüğü Kırım'a gideceğinden torunu Kostantin'i beraberinde götürmeyi amaçlıyordu[1327]. İmparatoriçe hazırlıklarını yaptıktan sonra 19 Ocak 1787'de Petersburg'dan ayrılarak yazlık sarayına gitti. Petersburg'da yerine vekil olarak oğlu Pavlo'yu bıraktı ve torunu Kostantin hastalandığı için onu beraberinde getiremedi. Bu nedenle beraberinde bazı devlet ileri gelenleri, Fransa, İngiltere ve Avusturya elçileri bulunuyordu. Kendisiyle beraber seyahate katılanların toplamı 3 bin kişiye tekâbül etmekteydi [1328].

Osmanlı Devleti, Rus İmparatoriçesi II. Katerina'nın Kerson ve Kırım'a geleceğini Rusya'ya gönderdiği casuslar vasıtasıyla öğrenmişti. Osmanlı hükümetine gelen bilgilere göre, II. Katerina'nın Kırım seyahati ile ilgili hazırlıklar 1784 yılının kış aylarında başlamıştı. Onun 1785 yılı bahar ayında bu seyahati gerçekleştirme ihtimaline karşı, Özi Suyu'nda ve sahillerde maiyeti ile gezebilmek için 70 tane kayık yapımına başlandı. Ayrıca Kerson'da yapımına başlanan iki savaş gemisinin yapımı o zamana kadar biterse imparatoriçe bunları törenle denize indirecekti[1329]. Nitekim, imparatoriçenin hazırlıklarını ancak 1787 yılı başlarında yapmasıyla Petersburg'dan Kırım'a doğru hareket ettiğini Eflâk voyvodası Osmanlı hükümetine bildirdi[1330].

İstanbul'da bulunan Avusturya Elçisi de tercümanını Reisülküttap'a göndererek, II. Katerina'nın Kerson'a geleceğini, -Jozef'in de oraya gitmesi nedeniyle- Osmanlı hükümetine bildirdi. Sadrazam Yusuf Paşa, kendisine gelen istihbari bilgilere ve Avusturya elçisi vasıtasıyla ulaşan bu haberlere pek inanmak istemiyordu. Çünkü bu sıralarda Rusya ile arada münazaa meselesi olan maddeler elçileri Boulgakof ile halledilmek üzere müzakere ediliyordu. Sadrazam, II. Katerina'nın Kırım'a gelişini padişaha haber verirken Avusturya'nın davranışına, farklı yorumlar getiriyordu. Ona göre Şayet Avusturya Elçi-

[1327] Henry Jean Castera, *Katerina Tarihi*, Mısır 1246,s.116.

[1328] BOA. *Cevdet Eyâlet Mümtaze*, Nr. 887, Eflâk Voyvodası'nın takriri (21 Rebî' u'l-âhır 1201).

[1329] BOA. *A.DVN.KRM*, Nr. Sadaret'e tahrir 3/26, (13 Muharrem 1199); *A.DVN. DVE*, Nr. 24/33, Sadaret'e tahrir (17 Safer 1199).

[1330] BOA. *CH*, Nr. 3984, Eflâk Voyvodası tarafından Sadaret'e tahrîrât (16 Cemâizeye'l-âhır 1201); *A.DVN.DVE*, Nr. 29/2, Eflâk Voyvodası tarafından Sadaret'e tahrîrât (10 Cemâziye'l-âhır 1201).

si'nin ihbarı doğru değilse onun bu hareketi, Rusya'ya "*kavlen olsun*" yardım sayılmaktaydı. Rusya'ya, "*Devlet-i Ayliyye'ye imparatoriçenin Kerson'a geleceğini haber verdik ki Rusya ile ittifak içinde olduğumuzu bilsin*" diyeceklerdir. Bu bilgilerin doğru olması halinde Osmanlı Devleti "*el-küfrü milletün vahidetün = küfür tek millettir*" sözü gereği endişe duyuyordu. Yusuf Paşa, Hıristiyan devletlerinin tek bir millet ve hepsinin de İslâm'a düşman olduklarını düşünüyordu. Ona göre Allah, Müslümanları Hıristiyanlar, Mecusîler, Râfızîler ve delalet içindeki tüm fırkalara mukabil tutmuştu ve sonunda da galip getirmişti. Aynı şekilde padişah da bütün Müslümanların imamı olması hasebiyle Osmanlı Devleti bunlar karşısında galip gelecekti. Sadrazama göre, Rusya'nın Kırım ve sınır boylarındaki askerî hazırlıklarına karşılık Osmanlı Devleti'nin tedarikatını Avrupa devletleri anlayışla karşılayacaklardı.

II. Katerina, 22 Şubat 1787'de Kiev'e geldi. Bu sıralarda ortaya çıkan veba hastalığı onun Kerson'a gelmesini geciktirdi. Bir müddet sonra da Krimençof'a geldi[1331]. Katerina'nın Kiev'de olduğu sıralarda onunla buluşacak olan Avusturya İmparatoru Jozef, 2 Mart 1787'de Beç şehrinden hareket etti. Katerina, İsveç ve Prusya krallarını da davet ettiyse de onlar yoğun işlerini bahane göstererek gelmediler. Fakat Katerina'nın eski gözdesi Leh kralı, Krimençof'a gelerek onunla görüştü. Buradaki görüşmenin içeriği açıklanmamakla beraber, Osmanlı hükümeti bu konuda bazı istihbârî bilgilere sahip oldu. Buna göre, Avusturya imparatoru, Lehistan'da hissesine düşen Galiçya eyaletinde Karakova Kalesi'ne yakın bir nahiyeyi Lehistan'a geri vermeyi teklif etti. Rusya ise bırakacağı stratejik konumu olmayan bir Rus eyaletine karşılık Kiev'den Turla Nehri'ne kadar uzanan Aşağı Ukrayna'yı talep etti. Bu şekilde Avusturya ve Rusya ortak hududa sahip oluyorlardı[1332].

II. Katerina, Leh kralı ile görüşmesinden sonra kendisi için özenle hazırlanmış çektirilere binerek Kerson'a doğru hareket etti. Nehrin kenarlarına o geçmeden önce yeni köyler bina edilerek çok sayıda insan ve tüccar yerleştirildi. Bütün evler yeniden boyandı. Hatta harap olan yerlerde hafif duvarlı ve boyalı kerestelerle sahte beldeler oluşturuldu. Etraflardan hayvan sürüleri getirtilerek nehir kenarla-

[1331] BOA. *Ali Emiri. I. Abdülhamid*, Nr. 6668, Sadaret'ten Padişah'a telhis (3 Cemâziye'l-âhır 1201).

[1332] BOA.*CH*, Nr. Leh içlerine giden casusun takriri 4001, (29 Cemâziye'l-âhır 1201).

rında toplattırıldı ve İmparatoriçe'ye selam duran halka yeni elbiseler giydirildi. İmparatoriçe önlerinden geçtikten sonra aynı kişiler ve hayvan sürüleri belirli belirsiz kısa yollardan onun bir sonraki durağına geçirtildi ve aynı hareketler burada da tekrarlatıldı[1333]. Yol boyu yapılan bu işlemleri plânlayan ve İmparatoriçe'ye konakladığı yerlerde eğlenceler tertip eden General Potemkin'in amacı, emri altındaki yerleri kısa zamanda nasıl mâmur birer belde haline getirdiğini II. Katerina'ya göstermekti. Bu sırada 150 bin asker de Kırım tarafına doğru hareket etti. Bu hal ile Kerson'a varan imparatoriçe bindiği arabalarla şehirde tur attıktan sonra Avusturya imparatoru ile gizli bir görüşme yaptı. Görüşmede Osmanlı Devleti'nin mukâsemenamesi tekrar müzakere edilerek durum değerlendirilmesi yapıldı. Rusya ve Avusturya mevcut durumu bir daha gözden geçirme imkânı buldular[1334]. İki hükümdar Osmanlı Devleti'ne karşı müşterek bir sefer için Avrupa'daki siyasî durumun müsait olduğunu müşahede ettiler. Fransa'nın bazı iç sorunları olduğu ve Prusya'dan başka mânî kalmadığı tespiti yapılıp, Balkanları aralarında bölüşmek üzere müşterek bir harbe karar verdiler[1335].

Katerina'nın Kerson'a gelmesi münâsebetiyle Tatarlar ile Ruslar arasındaki münâferet iyice artmış idi. Jozef'in gelmesinden sonra Avusturya'ya bağlı Hollanda halkının da isyân haberi geldiğinden gezi programının hızla tatbikine geçildi. Kerson'da bulunan mühimmat ambarları ve tersane gezildi ve denize indirilen iki parça gemi ile şehrin üzerinde Rumca "*Kostantiniye'ye varılacak kapıdır*" ibaresi seyredildikten sonra Kırım'a hareket edildi[1336]. Katerina, halkın ileri gelenlerine ve mirzalara bolca paralar dağıttı. Onun Kırım'a gelmesi ve yaşadığı debdebe ve ihtişam Dağıstan ve Gürcistan halkı üzerinde bir hoşnutluk ve hayranlık uyandırması beklenirken, bilakis bunlar Ruslara karşı mücadele etmek için aralarında andlaşmalar yaptılar[1337].

İstanbul'da bulunan Rusya ve Avusturya elçileri de Katerina ile Kırım'da görüştüler. İmpaparatoriçe'ye Osmanlı Devleti'nin karada ve denizde savaşa yönelik hazırlıklar yaptığını söylediler. Katerina'nın

[1333] Diran Kelekyan, *Onsekizinci Asırda Tarih-i Siyasî Umumi*, İstanbul 1329, s. 292.

[1334] Castera, *Katerina Tarihi*, s. 112.

[1335] İsmail Soysal, *Fransız İhtilali...*, s. 39.

[1336] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolijisi*, s. 65.

[1337] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 292.

yanında seyahatte bulunan Fransa'nın Petersburg Elçisi Sakör, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana olduklarını, bu nedenle bir savaş açılması halinde Devleti'nin Prusya ile ittifak kurabileceğini söylemişti. Savaşa şimdilik kendisini hazır hissetmeyen Katerina ve Avusturya imparatoru Jozef, bu nedenle elçilerine Osmanlı Devleti ile aralarındaki andlaşmanın devam etmesi görüşünde olduklarını ve bu yönde politika izlemeleri konusunda tembihlerde bulunarak Kırım'dan ülkelerine hareket ettiler[1338].

Kerson buluşmasında Katerina, seyahati için çok miktarda para harcamasına rağmen krallık tacını giyemedi. Fakat, Avusturya ile daha önce akdettiği Osmanlı Devleti'nin paylaşılma plânlarını karşılıklı yeniden değerlendirme imkânı buldu [1339].

b - Rusya'ya Savaş İlânı

Osmanlı Devleti, II. Katerina'nın Kerson ve Kırım'a yapacağı seyahati düşmanlığı ilân kabilinden telakki ederken, İngiltere ve Prusya elçileri bunu fırsat bilerek Osmanlı Devleti'ni savaşa kışkırtmaya çalıştılar. II. Katerina Kerson'a gelmek üzere iken Sadrazam Yusuf Paşa, İngiltere elçisini Aynalıkavak Sarayı'na davet ederek Rusya'nın faaliyetleri ile ilgili bilgi istedi. İngiliz elçisi, II. Katerina'nın kazandığı galibiyetten dolayı çok gururlandığı görüşündeydi. Ona göre Rusya *"Avrupa devletlerine, bütün Hıristiyanları kılıçları ile titreten Osmanlı Devleti'ne galip geldik, Kırım'ı ellerinden aldık, şimdi neyi teklif edersek onu kabul ederler"* diye şayia yaymaktaydı. Osmanlı Devleti bir meselede direndiğinde Ruslar hemen sınırlarda yığınak yapmaktaydı. Bu nedenle II. Katerina çok sayıda askerle isteklerini elde etmek amacıyla Kırım ve Kerson'a seyahat yapmaktadır. Şayet isteklerine olumlu cevap verilmezse II. Katerina bu askerlerle gösteriş yapacaktı. İngiliz Elçisi'ne göre, Osmanlı Devleti, hazırladığı donanmasını ilkbaharda denize çıkarır, Özi, Bender ve Hotin serhatlerine askerî yığınak yaparsa, Rusya andlaşmanın bozulmaması için çalışacaktır. Çünkü, Çariçe, oğlu ve veliahdı Pavlo daima korku ve endişe içindedir. Bu sebeple iki oğlu ve Petersburg'daki bütün devlet ricâlini oğlu ile ittifak yapmamaları için beraberine almıştır İngiliz elçisi bir iddiada da bulunarak Rusya'nın asıl amacının İran'ı istilâ etmek oldu-

[1338] Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî*, s.225.

[1339] BOA. *HH*, Nr. 59218, Sadaret'ten Padişah'a telhis (1201); Nr. 59252, Sadaret'ten Padişah'a telhis 1201.

ğunu söylüyordu. Buna göre, Rusların bu amacına Lezgiler engel olmaktadır. Bu nedenle Ruslar bütün kuvvetleri ile Lezgilerin üzerine yürüyecekler ve tekliflerinin Osmanlı Devleti'nce kabul edildiğini propaganda edeceklerdir. Lezgiler de Osmanlı Devleti'nin çöktüğünü düşünerek savaştan el çekeceklerdir. Bundan sonra Ruslar, İran ve daha sonra da Osmanlı Devletine saldıracaklardır[1340].

İngiliz Elçisi, Sadrazam Yusuf Paşa ile görüşmesinde Avusturya ile ilgili görüşlerini de açıkladı. Ona göre, Avusturya'dan korkmaya gerek yoktu. Çünkü bu ülke dahilinde yer yer ihtilaller olmaktaydı. Venedik de Avusturya'ya güvenerek Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girişemeyecekti. Elçi, sadrazama bir de öneride bulunuyordu. Rusya ve Avusturya'nın Osmanlı Devleti ile savaşmayacakları ortadaydı. Bu nedenle, geceyi gündüze katarak masraflara bakmaksızın savaş gemileri iki katına çıkarılmalıdır. Hotin, Bender ve Özi kalelerine iyi eğitilmiş 30-40 bin asker yığılmalıdır. Elçi, Rusya'nın menfaatlerine uygun teklifler yapması hâlinde bunun reddedilmesini öneriyordu. O, Rusların Osmanlı kuvvetlerini gördüklerinde barış istemekten başka çareleri olmayacağı fikrindeydi. Şayet askerî hazırlığa başlarlarsa İngiltere, Fransa elçisi ile devreye girerek Osmanlı Devleti'ni bu gaileden kurtaracaktı. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Dağıstan halkına hediyeler göndermesini de takdirle karşılıyordu. Çünkü bu hareketle Rusların beli kırılıyordu[1341]. İngiliz ve Prusya elçilerinin bu teşvikleri ile Karadeniz'e dört kapak ve bir kaç parça firkateynden oluşan donanma çıkarıldı. Katerina, Kerson'da iken bu donanma Özi Boğazı'nda demirledi. Sınırlar da takviye edilerek sahillerin muhafazası için 40-50 parça gemi Karadeniz'e gönderildi.

Kırım'a giderek hükümdarları ile görüşen Rus ve Avusturya elçileri, İstanbul'a dönünce Osmanlı Devleti'ne savaş olmayacağı yolunda teminat vermişlerse de, Rus Elçisi savaş taraftarı olan Potemkin'e iyi görünmek için el altından bunun aksi davranışlarda bulunuyordu. Fransa Elçisi, Rus Elçisi'nin savaş kışkırtıcılığı yapmasından rahatsızdı. Bu nedenle Petersburg'taki Fransız Elçisi ile irtibata geçerek İstanbul'daki Rus Elçisi'nin harbi kışkırtıcı davranışlarda bulunduğunu Rus makamlarına iletmesini istedi. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir savaş çıkacak olursa Fransa bunun suçunu Rusya'ya hamledecekti. II.

[1340] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 333.
[1341] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 334.

Katerina Fransa'nın dostluğunun yitirilmemesini istiyordu. Bu yüzden İstanbul'daki elçilerine Fransa elçisi ile irtibat hâlinde olmasını tembihledi [1342].

Rus Elçisi, II. Katerina'nın tavsiyesinin aksine Potemkin'in emirleri doğrultusunda Osmanlı Devleti'ni sürekli taciz ediyordu. İngiltere ve Prusya elçileri de, Osmanlı Devleti'nin cephelerde askerî yığınak yapmaya devam etmesini, aksi takdirde cephelerin boş kalması halinde Rusya'nın ansızın saldırıda bulunabileceğini söylemekteydiler. Sadrazam Yusuf Paşa, İngiltere ve Prusya elçilerinin telkinlerinde kalmış olacak ki, vakit kaybedilmeden Rusya'ya savaş açılması fikrini savunmaya başlamıştı. Bu nedenle Reisülküttap Süleyman Feyzi Efendi 27 Temmuz 1787'de Boulgakof'u Bebek bahçesine çağırarak şimdiye kadar yaptığı görüşmelerdeki üslubun aksine kendisine 7 maddeyi içeren bir ültimatom verdi. Bunlar[1343]:

1 - Buğdan Voyvodası Aleksandr Mavrokordato'nun geri verilmesi.

2 - Gürcistan'da iki yıldır devam eden karışıklıklara İmparatoriçe'nin İrakli Han'ı himaye etmesi sebep olduğundan, bundan vazgeçilerek Rus kuvvetlerinin Tiflis'den çekilmesi.

3 - Yasak eşya naklettikleri anlaşılan Rus gemilerinin boğazlardan geçerken yoklanması.

4 - Eflâk ve Buğdan'da bulunan Rus konsolos vekilinin azl ve değiştirilmesi.

5 - Kılburun göllerinden Özi halkına yetecek kadar tuz verilmesi.

6 - İki taraf tüccarlarına eşit muamele yapılması.

7 - Rusya'da ticaret yapan Osmanlı tüccarlarının haklarının korunması için uygun yerlerde memurlar görevlendirilmesi ve ilk olarak Kırım'a böyle bir memur gönderilmesine müsaade edilmesi.

Boulgakof, Osmanlı hükümetinin tavrını değiştirmesi karşısında şaşkınlığa düştü. Fakat Osmanlı hükümetinin Rusya'ya yönelik suçlamalarını ve taleplerini reddetti. Bu suçlamaların hepsine cevaplar verdi. Boulgakof'a göre iki ülke arasında ortaya çıkan sorunlarda Rusya haklı taraftı; Osmanlı Devleti haksızdı ve kavgacıydı. Eflâk ve

[1342] Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî*, s. 262.
[1343] Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî*, s.262.

Buğdan memleketleri hakkında üç defa şartname yapıldığı halde Osmanlı Devleti hiç birine riayet etmemişti. Eflak ve Buğdan beyleri şartnâmeye aykırı olarak azl ve nasp edilmekteydi. Buğdan voyvodası Ligor'un sebepsiz yere katline teşebbüs edilmesi andlaşmaya aykırıydı. Osmanlı Devleti andlaşma şartlarının hiç birine riayet etmediği için kaçan bu voyvodayı Rusya geri vermeyecekti. Zaten geri iade etmesi şanına yakışmazdı. Eflâk ve Buğdan'da bulunan konsolos vekilinin suçu yoktu ve suçu ispat edilmedikçe de azledilemeyecekti. Kılburun'daki tuz gölleri ise Rusya'nındı. Özi ahalisine 100 bin kişiye yetecek kadar tuz veriliyordu. Kırım'a memur atamak ise andlaşmaya aykırıydı. Tiflis'teki karışıklığın sebebi Çıldır Valisi'ydi. Ereğli Han'ın Rusya'ya tâbi olduğunu herkes biliyordu. Bu nedenle Rusya'nın ondan vazgeçmesi imkânsızdı. 31 Temmuz 1787'de Süleyman Feyzi Efendi ve Boulgakof Levend Çiftliği'nde tekrar biraraya geldiler. Reisülküttap daha önceki tekliflerinin ısrarla üzerinde durdu. Görüşmelerde meseleleri çözüme yönelik bir ilerleme kaydedilemeyince Boulgakof, Osmanlı isteklerini ülkesine bildirmek için süre istedi[1344].

Rusya'dan bu konuda cevap beklenirken son gelişmeleri görüşmek üzere Sadrazam Yusuf Paşa başkanlığında meşveret meclisi toplandı (14 Ağustos 1787). Toplantıda Rusya Elçisi'ne verilen ültimatom ve elçinin verdiği cevaplar değerlendirildi. Yusuf Paşa, bu tekliflerin kati olduğunu, elçinin buna cevap vermeyerek devletine yazdığını söyleyerek, boşuna zaman kaybedilmemesini söyledi. Yapılan uzun müzakerelerden sonra kendisi gibi savaş taraftarı olan Şeyhülislâm Müftüzâde Ahmed Efendi'nin verdiği fetva ile Rusya'ya savaş îlân edilmesine, bunun üç gün sonra Rus Elçisi'ne bildirilmesine ve mecliste alınan kararların kesinlikle dışarıya sızdırılmamasına karar verildi. Bunun üzerine 17 Ağustos 1787 perşembe günü Boulgakof, Babı âliye çağrıldı. Sadrazam'ın başkanlığında meclis toplandıktan sonra bazen aracılarla ve bazen meclise çağrılarak elçi ile konuşmalar da yapıldı. Sadrazam ile Şeyhülislâm, Boulgakof'a hitaben bu ana kadar beyhude görüşmeler ile zaman harcandığını ve andlaşmaya muhalif ele geçirilen Kırım'ı geri iade edip etmeyeceklerini sordu. Beklemediği bir soru ile karşılaşan Boulgakof bunu Rusya'ya yazıp ona göre cevap verme teklifinde bulundu. Akabinde mecliste savaş açılmasının veya sulhun muhafazasının olup olmayacağı konusunda müzakereler başladı. Sadrazam, mecliste oluşan savaş lehindeki havanın bozulacağı

[1344] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 337.

endişesi ile "*işte kâfirin hali budur*" diyerek, Boulgakof ve tercümanı Pizani'yi tevkif ettirerek Yedikule'ye gönderdi. Osmanlı Devleti dahilindeki Rus gemilerine ele konulması için ilgili birimlere talimatlar verildi. Boulgakof'un hapisten çıkarılması için Avusturya ve Fransa elçileri müracaat etmelerine rağmen girişimleri neticesiz kaldı. Savaşın ilanı kararı I. Abdülhamid tarafından aynı gün onayladı (19 Ağustos 1787). Akabinde gönderilen fermanlarla vilâyetlere bildirildi.[1345].

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1774 yılında başlayan barış dönemi çeşitli badirelerden geçerek on üç yıl sürmüş oldu. Başta padişah olmak üzere devlet ileri gelenlerinin bir kısmı sulhun devamından yanaydı. Sadrazam Yusuf Paşa, çok sayıda devlet erkânı ve halk ise kaybedilen yerleri geri almak için bir an önce savaş açılması taraftarıydılar. Fakat bir savaş için yeterli hazırlık bulunmuyordu. Sadrazamı Rusya ile savaşa sürükleyen en büyük âmil İstanbul'da bulunan İngiliz ve Prusya elçilerinin telkinleriydi. Aynı şekilde II. Katerina da şimdilik savaş taraftarı değilken General Potemkin'in hile ve desiseleri ile bir savaş ortamına girmiş bulunuyordu. Böylece, Rusya'nın taciz ve ihlâlleri karşısında, Osmanlı Devleti'nin bozulmaması için bütün fedâkârlıkları gösterdiği Küçük Kaynarca Anlaşması sona ermiş oldu. Osmanlı-Rus ilişkileri de daha farklı bir döneme girdi.

[1345] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 338.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, 1700 yılında yapılan İstanbul Andlaşması'ndan itibaren Rusya ile çok yoğun siyasî, askerî ve ekonomik ilişkilere girmiştir. İki devletin bu ilişkileri coğrafya, tarih ve siyasî şartların zorlamasının doğal sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönem, Doğu ve Batı Avrupa'da siyasî ve askerî güce sahip devletlerin ortaya çıktığı, Osmanlı Devleti açısından ise buhranlı ve sıkıntılı bir devrenin başlangıcını oluşturduğu zamanlardır. Bu nedenle, Osmanlı Devleti dışardan gelebilecek siyasî ve askerî baskılara, daha önceki asırlardaki gibi karşı koyacak, en azından tehditle bu saldırıları geri püskürtecek konumda değildir. Fakat, Osmanlı Devleti'nin kuzeydeki komşusu Rusya için durum daha farklıdır. Rusya, Batı'daki askerî yeniliklere kısa zamanda vakıf olmuş ve ekonomik yönden sanayiini ve ticaretini geliştirmeye başlamıştır. Sıcak denizlere inmeyi ve özellikle de Osmanlı Devleti'nin hakim olduğu coğrafyayı her ne pahasına olursa olsun fırsatını bulduğunda zaptetmeyi kendisine dış politikasının ana düsturu edinmiştir. Tarih boyunca bütün plânlarını, stratejilerini, ekonomisini ve askerî teşkilatını hep buna göre düzenlemiştir. Bu nedenle, XVIII. yüzyılın son çeyreği, güçlü ve müstevlî emellere sahip komşuları bulunan Osmanlı Devleti için gelişmenin durduğu ve kendisini dış saldırılardan koruyacak kudretten yoksun olduğu dönemin başlangıcını oluştururken, Rusya için her yönüyle kudretli bir devlet olarak tarih sahnesine çıkmaya başladığı bir zaman dilimi olmuştur.

Bu şartlar altında özellikle 1739 Belgrad Andlaşması'ndan sonraki uzun barış döneminde Rusya, batıdaki askerî ve ticarî yenilikleri almayı başarmıştır. Rus askerleri Batı tarzı savaş tekniklerini almış ve Rus sanâyii, Avrupa ölçülerine ulaşmak için yoğun bir gayretin içine girmiştir. Bunun sonucu olarak, kısa zamanda Rusya'nın her tarafında silah, askerî malzeme ve mühimmatlar üreten atölyeler açılmış, savaş ve ticaret gemileri îmal eden tersaneler inşa edilmiştir. Rus çarlığına II. Katerina'nın geçmesi ile bu çalışmalara daha da hız verilmiştir. Zira II. Katerina, varlığı tartışılsa bile tarihte "*Deli Petro vasiyetnamesi*" olarak bilinen Rusya'nın dışarıya açılma plânlarının amansız takipçisi olmuştur. Onun Rus tahtına geçmesi ile Osmanlı Devleti'ne yönelik Rus tehditleri her geçen gün artmaya başlamıştır. Askerî ve ekonomik faaliyetlerini sürdüren II. Katerina idaresindeki Rusya, Osmanlı Dev-

leti'ne hemen saldırıya geçmemiştir. İlkönce Lehistan'ın iç işlerine el atmıştır. Lehistan'a uluslararası hukûka aykırı olarak asker sokmuş ve Lehistan'ı işgale yönelik faaliyetlere girişmiştir. Rus faaliyetlerini ve en son olarak Lehistan'daki Rusların fiili hareketlerini kendi varlığına tecavüz olarak algılayan Osmanlı Devleti, dıştan gelen bu tehlikeyi büyümeden bertaraf etmek amacıyla Rusya'ya savaş ilan etmiştir.

Osmanlı Devleti, Belgrad Andlaşması'ndan itibaren hiçbir devletle savaş içine girmediği için, askerlerde savaş tecrübesi bulunmuyordu. Ekonomik göstergelerin iyi olmasına rağmen sanayiin ve ticaretin iç açıcı olduğu söylenemezdi. Fakat, uzun yıllar savaş yapılmaması nedeniyle hazinede yeteri miktarda para bulunuyordu. Bu paralar üretime dönüştürülemediği için, herhangi bir askerî harcamada hazinenin boş kalması mukadder gözüküyordu. Hazinenin dolu olması üretimin ve ticaretin gelişmesinden değil, uzun yıllar savaş yapılmadığından ve askerî harcamaların fazla olmamasından kaynaklanmaktaydı. Ayrıca buna III. Mustafa'nın hazineyi dolu tutmak için özel gayretlerini eklemek gerekir. Lâkin bu dönemde, Avrupa ülkeleri ticaret ve sanayîde yeni atılımlar yaparken veya en azından yeni savaş teknikleri ve askerî teknolojiler geliştirmeye çalışırken, Osmanlı Devleti bu gelişmelere kayıtsız kalmıştır. Devletin, dış dünyadaki gelişmelere kayıtsız kalmasının nedeni hiç şüphesiz kendine aşırı güven duygusundan başka, dışarıya açılmama ve *"Türk toplumu dışında cereyan eden yeniliklere kapalı"* olma felsefesinin hâlâ devam ediyor olmasından kaynaklanmaktadır. İşte, dış dünyadan habersiz, uzun yıllar savaş tecrübesinden uzak kalmış ve liyakatsiz devlet adamlarının idaresindeki Osmanlı Devleti, batıdaki askerî teknikleri, oradan getirdikleri teknisyenler vasıtasıyla almaya çalışan ve sıcak denizlere açılmayı dış politika ideolojisi haline getiren Rusya ile karşı karşıya gelmiştir.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında beş yılı aşkın devam eden savaşta görülen en dikkate şayan nokta, Osmanlı askerlerindeki disiplinsizlik, başıboşluk ve kayıtsızlığın zirveye çıkmış olmasıdır. Askeri teşkilâttaki bu bozulma Osmanlı tarihinin hiçbir devresinde bu kadar ayyuka çıkmamıştır. Cephelerde kaybedilen savaşlar, hatta az sayıdaki Rus askerlerine yenilen kalabalık sayıdaki Osmanlı askerlerinin bu duruma düşmesinin nedenlerinden en önemlisi, Osmanlı askerleri arasındaki sebatsızlık ve disiplin denen meflumun kalmamış olmasıdır. Askerî kıyafetleri giyerek cepheye savaşmak için gelen bu insanlar, fırsatını bulduklarında kaçmak için her yola başvurmakta beis gör-

memekteydiler. Savaşın ilk yılından sonra çoğalan firar olayları, özellikle Balkanlarda ve kısmen de Anadolu'da yöresel ve kısmî eşkıyalık hareketlerine sebebiyet vermişlerdir. Yani vatan savunması için cepheye gidenler, vatan savunmasından kaçarak, savunmasını yapmak zorunda olduğu insanları soymaya ve öldürmeye başlamışlardır. Klasik dönemdeki, vatan için canı pahasına ölümü göze alan asker portresi, artık bu dönemde az sayıda bulunmaktadır. Serkeş ve isyankâr karakterli bu kimseler, görevlerini hakkıyla yapan askerler üzerinde de zaman zaman etkili olmuşlardır. Şüphesiz Osmanlı askerî teşkilatının kısa zamanda Ruslar karşısında bu duruma düşmesinin ilk nedeni, devletin âyanlardan asker istemesi üzerine, bunların askerlikle ilgisi olmayan kimseleri cephelere getirmesinden kaynaklanmaktadır. Askerlikle alakası olmayan ve çapulculuğa meyyal bu kimseler, daha cepheye gelmeden kaçma plânları yapıyorlardı. Diğer bir neden ise, savaşa karar verilirken devlet adamlarının veya Osmanlı paşalarının, askerî teşkilatın yapısı ve mevcut durumundan haberdar olmamaları ve daha savaşın ilk günlerinde çözülecek derecede hantal yapıya sahip olan bir askeri organizasyonun, Rusya gibi önemli bir devletle savaşa giremeyeceğini tahmin edemeyişleridir. Rusya'ya savaş ilân eden Osmanlı Devleti, savaşın alt yapısını oluşturan, önemli stratejik noktaların tahkîmi ve serhat kalelerine askerî mühimmat ve iâşe tedariki gibi aslî unsurları hazırlıksız yapmış olması gerekiyordu. Fakat, bunların hiç birisi savaş öncesi hazır olmadığı gibi, cephelerdeki sıkıntıların kaynağını da büyük çapta bu eksiklikler oluşturmuştur. Bunları tedarik etmekle yükümlü görevliler, vazifelerini ihmal etmişler ve işin daha da korkunç tarafı, savaş döneminin verdiği kargaşa içinde haksız kazanç temini yoluyla zenginleşen görevliler türemeye başlamıştır.

Aslında, Rusya da Osmanlı Devleti'nin savaş ilânı karşısında hazırlıksız yakalanmıştır. Rusya askeri teşkilatı Deli Petro döneminden beri Avrupa usulü askeri gelişmeleri yakından takip etmesine rağmen bu savaşa yeterince hazırlıklı değildi. Osmanlı Devleti, savaş ilân ettikten sonra, sekiz ay gibi uzun bir zaman askerî hazırlıklarını yapmak için oyalanınca, onun bu tavrı Rusya'ya hazırlanma imkânı vermiştir. Rusya'ya verilen bu fırsat savaşın Osmanlı Devleti'nin büyük kaybıyla sonuçlanmasının diğer önemli bir nedenidir. Bu savaş aynı zamanda, Osmanlı Devleti'nde yetişmiş insan sayısının da son derece kıt olduğunu göstermiştir. Cephelerde askerleri idare edecek liyâkatli ve dirâyetli komutanlar çoğu zaman bulunamamıştır.

Osmanlı Devleti, en azından Lehistan'dan Rusları atmak ve tekrar oradaki "*Türk nüfuzunu tesis etmek*" için Rusya'ya savaş ilân ettiği halde, savaşın seyri bunu değiştirmiş ve cephelerden üs üste gelen yenilgi haberleri ile başta Kırım olmak üzere, Eflak ve Buğdan gibi önemli eyâletler ve sınır kaleleri Rusların eline geçmiştir. Kaybedilen toprakları geri almak için uğraşılmış, fakat uzun seneler süren savaş, Osmanlı askerlerinin sebatsızlığı ve orduda vukû bulan büyük çapta olaylar kaybedilen toprakları geri almaya fırsat vermemiştir. Bilâkis, Osmanlı ordusu cephelerde başarısız oldukça ve Rusların toprak kazançları arttıkça, Rus askerlerinin moralleri yükselmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti, Küçük Kaynarca barış görüşmelerine kesin mağlup olmuş, askerî teşkilâtı firarlar ve serkeşliklerle dağılma noktasına gelmiş, ekonomisi felce uğramış, halkının morali çökmüş ve bunun doğal sonucu olarak da ülkenin her tarafında eşkıyalık ve sosyal rahatsızlıklar nüksetmiş bir halde girmiştir. Bu hâleti ruhiye içindeki Osmanlı Devleti, Rusya karşısında pazarlık gücünü baştan kaybetmiş olarak önüne sürülen andlaşma metnini imzalamak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti, şayet Bükreş görüşmelerinde müzakere edilen maddeleri imzalamış olsaydı, Kaynarca Andlaşması'na göre daha hafif zararla yetinilmiş olunacaktı. Rusya'nın Bükreş görüşmelerinde dikte ettiği şartlarla, Kaynarca Andlaşması arasında sonuç itibariyle bir fark olmamakla beraber, Bükreş görüşmelerinden sonraki zaman diliminde, devletin aldığı önemli yenilgiler Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik azmini, çabasını ve mesaisini daha çok artırmıştır. Bir nevi, Bükreş görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanması, savaşın yeniden başlamış olması dolayısıyla moral çöküntüsüne giren Osmanlı ordusunu kesin mağlubiyete, bu mağlubiyet de Osmanlı Devleti'ni çöküntünün, acziyetin ve güçsüzlüğün resmi belgesi olan Küçük Kaynarca Andlaşması'na götürmüştür.

Rusya, Osmanlı Devleti'nin bu kadar kolay bir şekilde çöküntüye uğrayacağını tahmin edememekteydi. Hatta, Avrupa devletleri dahi, Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında direnememesine bir yorum getirememişler ve Osmanlı Devleti ile ilgili plânlarını yeniden gözden geçirme ihtiyaçlarını duymuşlardır. Bu nedenle Küçük Kaynarca barışından sonra, Rusya başta olmak üzere Avrupa Devletleri Osmanlı coğrafyası üzerinde müstevlî emelleri için planlar, toplantılar yapmaya ve ittifaklar kurmaya başlamışlardır. Tarihte "*şark meselesi*" olarak ifade edilen bu çalışmaların ortak hedefi, Müslümanları kademeli olarak Avrupa'dan, Balkanlardan, "*Kostantinapolis*"'den ve nihayet Ana-

dolu'dan atmayı amaçlıyordu. Osmanlıların yenilgisiyle bu fırsatı yakalayan Rusya, Küçük Kaynarca Andlaşması'ndan sonra, daha önceki silik konumundan sıyrılarak, dünya siyâsetine yön veren, devletler arası münâsebetlerde sözünü dinleten ve faal bir dış politika izleyen konuma girmiştir. Bir nevi bu andlaşmadan sonraki sulh dönemi Rusya açısından, Osmanlı Devleti hakkındaki taksim plânlarını fiiliyata geçirebilmek için bir dinlenme, hazırlanma ve yeni stratejiler geliştirme dönemidir.

Küçük Kaynarca Andlaşması'yla beraber, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında ihtilaflı noktalar savaş öncesi dönemine nisbetle daha da artmıştır. Çünkü, andlaşmanın kendisi bütün problemlerin, ihtilâfların ve huzursuzlukların kaynağı olmuştur. Bu maddeler içerisinde en dikkate şayan ise Kırım'ın bağımsızlığı ve daha sonra da Ruslar tarafından ilhak edilmesidir. Rusya, andlaşmanın tasdikinden itibaren Kırım'a asker sevk etmekle daha sulh döneminin başlangıcında andlaşmayı ihlâl etmiştir. Kırım'da Şahin Giray'ı kolayca elde ederek bu toprakları Osmanlı Devleti'nden koparmayı hedeflemiş ve bunda da kısa bir zaman içinde başarılı olmuştur. Onun Kırım'ı andlaşmaya rağmen işgale ve ilhaka teşebbüs etmesi karşısında, Osmanlı Devleti kayda değer bir faaliyet gösterememiştir. Onun faaliyet gösterememesinin nedeni, olaylara kayıtsız kaldığından değil, Rusya ile tekrar savaşı göze alabilecek sağlam bir ekonomiye ve savaşın üstesinden gelebilecek eğitilmiş ve disiplinli askerî organizasyona sahip olamayışından kaynaklanmaktadır. Rusya, Osmanlı Devleti'ndeki bu zafiyetleri bildiği için, kendisi de bazı nedenlerle savaşı göze alabilecek durumda olmamasına rağmen, Osmanlı Devleti'ni her yönüyle zorlayarak tavizler almaya kalkışmıştır. Onun uluslararası siyasî havadan aldığı cesaretle takındığı cüretkâr tutum, siyasî ve askerî müttefiki bulunmayan ve kendisini parçalamaya yönelik oluşumlar karşısında yalnız başına savunma politikası izlemeye çalışan Osmanlı Devleti'nin azmini ve cesaretini kırmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu kadar hassas bir dönemden geçmesine ve karşı devletlerin kendisi aleyhinde bazı hesapları fiiliyata geçirme çalışmaları içinde olmasına rağmen en büyük eksikliği yetişmiş, liyâkatli, deneyimli ve işbilir yöneticilerden yoksun olmasıdır. Rusya, barış dönemine girilmesiyle askerî ve ekonomik organizasyonlarında bazı düzenlemelere ve hazırlıklara girerken, Osmanlı Devleti bu yönde bir faaliyette bulunmamıştır. Sulh döneminde yapılan bazı ıslahatlar ve yenilikler ise münferit gelişmeler olarak gözükmektedir. Bunlardan Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın askerî ve ekonomik alanda

yapmaya çalıştığı hizmetler onun şahsi gayretlerinin ürünüdür. Fakat, onun da bu hizmetlerine mukâbil saray entrikalarının ve siyasî satranç ustalarının oyunlarına kurban gitmesi, XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nde bu tür kimselerin ne derece takdir edildiğinin göstergesidir.

Küçük Kaynarca Andlaşması'ndan sonra Rusya, andlaşma ile elde edemediği çok önemli bazı şeyleri barış döneminde askerî zorlama ve onun sonucu olarak da diplomatik arenada elde etmiştir. Rusya ile imzalanan 81 maddeden müteşekkil Ticaret Andlaşması Rusya için hayatî önem taşımaktadır. Bu andlaşma ile beraber Rusya, Osmanlı Devleti'nde ayrıcalıklı bir devlet konumuna yükselmiştir. Rus gemileri ve tüccarları andlaşmanın hukûki şartlarının kendilerine tanıdığı haklarla Osmanlı Devleti'nin her tarafında cirit atmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti sınırları dahilinde konsolosluklar açılması ve Akdeniz adaları reayaları ve Eflâk-Buğdan'da Rusların faaliyet göstermeleri bazı sosyal huzursuzlukları da beraberinde getirmiştir. Küçük Kaynarca Andlaşması'na dayanan Ruslar, Osmanlı Devleti'nin her köşesinde, en mahrem yerlerde dahi faaliyetler içerisine girmişler ve bunun hesabı kendilerinden sorulduğunda ise yaptıkları filiyatı hukûki zemine dayandıracak bir gerekçeye de sahip olmuşlardır. Onların sahip oldukları hukûki dayanak Küçük Kaynarca Andlaşması, Aynalıkavak Tenkihnamesi, Ticaret Andlaşması, sınır protokolleri ve Rusya'ya verilen Kırım'ın ilhakının tasdiki ile ilgili protokollerdir. İşte Uluslararası hukukun mûteber saydığı bu hukûki mukâveleler, Osmanlı Devleti'nde yıkıcı faaliyetler gösteren Rusların dayanak noktaları olmuştur.

Osmanlı-Rus ilişkilerinde Rusya'nın Kırım meselesi başta olmak üzere Osmanlı Devleti'ni sıkıştırmaya başladığı, hatta savaşla tehdit edip isteklerini elde etmeye çalıştığı dönemlerde dünyadaki siyasî hava da onun mütecâviz ve müstevlî emeller içeren politikalar takip etmesine müsait bulunuyordu. Çünkü, Osmanlı Devleti'nin birden bire acziyet içine girmesi Avrupa devletlerinin Rus tehlikesini dikkate alıp buna göre politikalar geliştirmesine fırsat vermemiştir. Söz konusu bu devletler günün şartlarına göre ve kısa vadeli politikalar takip etmişlerdir. Sıcak denizlere inebilme için uzun vâdeli plânlar hazırlayan Ruslar, uluslararası arenada kendisine yardımcı olmak için bazı devletlerle iyi ilişkiler içine girmiştir. Mesela Avusturya, savaş sırasında Osmanlı Devleti ile gizli bir andlaşma imzalamasına rağmen bu tarih-

ten sonra Rusya'nın en önemli müttefiki olmuştur. Bu birlikteliğin sonucu olanak 1780 yılında Mohilof ve 1787'de Kerson'da Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik raporlar hazırlamışlar, tartışmışlar ve bir eylem plânı yapmışlardır. Kırım'ın ilhakı bu eylem planının bir parçasıdır. Avrupa'nın diğer söz sahibi devletlerinden İngiltere, Fransa ve Prusya, Rusya'ya yanaşmamakla beraber fiilî olarak Osmanlı Devleti'ne de destek vermemişlerdir. Osmanlı Devleti, söz konusu devletlerin desteğine güvenemediğinden ve kendi ekonomik ve askerî mevcudiyetinin yeterli ölçüde sağlam bir yapıya sahip olmaması nedeniyle olayların gidişatına göre kürek çekmekten başka bir şey yapamamıştır. İşin en garip tarafı ise, 1768 yılı savaşına Lehistan'ın Rus nüfuzundan kurtarılması için girildiği halde, bu devlet tamamen batılı devletlerin insafına terkedilmiştir.

Genel hatlarıyla bakıldığında, 1768-74 savaşının yorgunluğu 1787 savaşına gelindiğinde hala Osmanlı Devleti'nin ve devlet erkânının üzerinden gitmemiştir. Onun, bu halini iyi değerlendiren, gelişmekte olan ve daha dinç bir yapıya sahip bulunan Rusya, bütün isteklerini tek tek elde etmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti, Rusya'nın bir dediğini ikinci defa tekrarlatmadan yerine getiren güçsüz ve zayıf bir devlet hüviyetine bürünmüştür. 1768 savaşına kadar uluslararası siyasette güçlü ve sözü dinlenen bir devlet olarak bilinen Osmanlı Devleti'nin birden bire bu görüntüyü vermesi, Avrupa devletlerini hayrete düşürdüğü kadar Osmanlı yöneticilerini ve toplumunu da derinden sarsmıştır. Yöneticiler ve halk Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu durumun izahını yapmakta güçlük çekmişlerdir. Bir gelenek haline gelen ve halk arasında da bir inanç olarak varlığını sürdüren "*devlet-i ebet-müddet*" kavramı dikkate alındığında, Osmanlıların gelişmeler karşısında duydukları şaşkınlığın anlamı daha iyi anlaşılmaktadır. 400 yılık Osmanlı tarihinde Küçük Kaynarca barışı ile gelinen nokta, Osmanlı Devleti'nin olduğu kadar Avrupa devletlerinin de uzun süren şaşkınlıklarına sebep olmuştur.

İşte, önceki savaş döneminin kalıntılarını daha toparlama fırsatını bulamayan, yeterli askerî ve ekonomik hazırlık yapmayan Osmanlı Devleti, olayların kendisini sürüklemesi sonucu Rusya ile on üç yıl sonra tekrar bir savaş ortamına girmiştir. Yine on sekiz yıl önce olduğu gibi, bu savaşa da yeterli hazırlık ve tedârikatla girilememiştir.

BİBLİYOGRAFYA

I - ARŞİV VESİKALARI

A - Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1 - Ali Emîrî Tasnifi.
- a - III. Mustafa.
- b - I. Abdülhamid

2 - Defterhâne Defterleri.
- a - Başmuhasebe Kalemi.

3 - Dîvân-ı Hümâyûn ve Bâb-ı Asafî Belgeleri
- a - Dîvân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi (A.DVN.MHM).
- b - Dîvân-ı Hümâyûn Düvel-i Ecnebiye Kalemi (A.DVN.DVE).
- c - Dîvân-ı Hümâyûn Kırım Hanlığı Kalemi (A.DVN.KRM).
- d - Amedî Kalemi (A.AMD).
- e - Amedî Kalemi Kırım Hanlığı Belgeleri (A.AMD.KRM).

4 - Dîvân-ı Hümâyûn Defterleri.
- a - Dîvan veya Beylikçi Kalemi Defterleri.
  - aa) Mühimme Defterleri.
  - ab Name-i Hümâyûn Defterleri.
- b - Divân-ı Hümâyûn Amedi Kalemi Defterleri
  - aa) Ecnebî Defterleri
    - Rusya Ahkâm Defteri
    - Rusya Ahidname Defteri
    - Rusya Nişan Defteri.

5 - Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi Belgeleri.

6 - Muallim Cevdet Tasnifi
- a - Askeriye
- b - Bahriye.
- c - Dahiliye.
- d - Eyâlet Mümtâze.
- e - Hâriciye.

B - Şer'iyye Sicilleri

1 - Trabzon Şer'iyye Sicili.
2 - Sivas Şer'iyye Sicili.

II -YAYINLANMIŞ ARŞİV VESİKALARI

ANAFARTA, Nigâr, *Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan (Polonya) Arasındaki Münasebetlerle İlgili Tarihi Belgeler*, İstanbul 1979.

ERİM, Nihat, *Devletler Arası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*,I, Ankara 1953.

Muahedat mecmuası, III, İstanbul 1298.

Muahedât-ı Atîka ve Cedîde Risâlesi, İst.1258.

Osmanlı Devleti ile Azerbaycan, Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, I, Ankara 1992.

Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, Ankara 1992.

Ticaret Muahedeleri (1698-1844), Avusturya 1846.

III - KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER

A - Yazma Eserler

Aynalıkavak Tenkihnamesi, TTK, Y/36.

Enveri Sadullah, *Tarih-i Enveri*, Süleymaniye Ktp. Ali Emiri-Tarih. Nr.67.

Mecmua, TTK, Y/135.

Mehmet Emin, *Rus Muharebelerine Dair Reisülküttap Recai el-Hac Mehmet Efendi'nin Tarihi ve Siyasi Muharrerat Müsveddeleri*, Millet Ktp. Ali Emiri-Tarih, Nr. 304

*Osmanlı Tarihi (1188-*1198), Süleymaniye Ktp,Hüsrev Paşa, Nr. 378.

Pir Mehmet, *Bender Muhasarası ve İstilâsı*, TTK. Ktp, Y. 208.

Zaimzâde Mehmet Sadık, *Vak'a-i Hamidiyye*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2171.

B - Matbu Eserler-İncelemeler

"On Sekizinci Asırda Boğdan'a Voyvoda Tayini", *İ.Ü.E.F. Tarih Semineri*, I, İstanbul 1983.

"I. Petro'nun 1725 yılında Yazdığı Vasiyetnamesi, (Dirilik Dergisi 1916, sayfa 42'den iktibas), *Türk Kültürü*, 323, Ankara 1990, s. 160-163.

AFYONCU, Erhan, *Necati Efendi Tarih-i Kırım (Rusya Sefaretnamesi)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1990.

Ahmed Cevdet, *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*, İstanbul 1308.

Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*,I-II, İstanbul 1309.

Ahmed Mithat, *Kâinat, Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1298.

Ahmed Refik, "Onuncu Asırda Açık Deniz Meselesi ve Azak Muhasarası" *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, İstanbul 1341, XVII/94, 261-275.

Ahmed Resmî, *Hulâsâtü'l-İ'tibar*, İstanbul 1286.

Ahmed Vâsıf, *Mehasinü'l-Asâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, Yay. Haz. Mücteba İlgürel, Ankara 1994.

_____, *Tarih (Mehasinü'l-Asâr ve Hakâikü'l-Ahbar)*, I-II, Mısır 1243.

AKÇURA, Yusuf, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)*, Ankara 1988.

AKDAĞ, Mustafa, "Osmanlı Tarihi'nde Ayanlık Düzeni Devri (1730-1839), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIV/23, 1975, s. 51-61.

AKSAN, Virginia, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı devlet Adamı Ahmed Resmi Efendi (1770-1783)*, İstanbul 1997.

AKTEPE, Münir, "Abdülhamid I",*TDVİA*,I, İstanbul 1989, s.213-216.

Ali Rıza Seyfi (Çev.), *Çeşme Deniz Muharebesi Faciası ve Akdeniz'de İlk Rus Donanması Faciası*, İstanbul 1943.

ANDERSON, Matthew Smith, *Doğu Sorunu (1774-1923) Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, (İng: *The Eastern Question (1774-1923)*, New York 1996) Çev. İdil Eser İstanbul 2000

ARIKAN, Zeki, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğluna Armağan*, İstanbul 1991, s. 279-306.

AYDIN, Mahir, "Faş Kalesi", *Osmanlı Araştırmaları*, VI, İstanbul 1986, s.67-138.

BADDELEY, John F., *Rusların Kafkasya'yı İstilâsı ve Şeyh Şamil*, Terc. Sedat Özden, İstanbul 1989.

BAĞIŞ, Ali İhsan, "Rusların Karadeniz'de Yayılması Karşısında İngiltere'nin Ticari Endişeleri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Ta-*

rihi (1071-1920), Yay. O. Okyar-H. İnalcık, Ankara 1980, s. 211-214.

BALA, Mirza, "Gürcistan", *İA*, IV, İstanbul 1988, s. 837-845.

BARLAS, Cafer, *Kafkasya'nın Kurtuluş Mücadelesi*, İstanbul 1992.

BAYSUN, M.Cavid, "Abdülhamid I", *İA*, I, İstanbul 1988, s. 73-80.

_____, "Azak", *İA* , II, İstanbul 1989, s. 85-89.

BERKER, Aziz, "Mora İhtilali Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası", *Tarih Vesikaları Dergisi*, II/VII, s. 63-80, II/VIII, s. 153-160, II/IX, s. 228-240, II/X, s. 309-320, II/XI,s. 385-400, II/XII, s. 473-480.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978.

BERKOK, İsmail, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul 1958.

BEYDİLLİ, Kemal, "Avusturya", *TDVİA*, IV, İstanbul 1991, s. 172-182.

_____, "Boğazlar Meselesi", *TDVİA*, VI, İstanbul 1992, s. 266-268.

_____, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı*, İstanbul 1984.

_____, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar (XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri)*, İstanbul 1985.

_____, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826)*, İstanbul 1995.

_____, "Karadenizin Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve "Miri Ticaret" Teşebbüsü", *Belleten*, LV/214, Ankara 1991, s. 687-747.

_____, "Virginia Aksan'ın Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı: Ahmed Resmî Efendi (1700-1783) (adlı bir kitabı üzerine)", *Toplumsal Tarih Dergisi*, 9/52, (Nisan 1998), İstanbul, s. 56-64.

BOSTAN, İdris, "İzn-i Sefîne Defterleri ve Karadeniz'de Rusya ile Ticaret Yapan Devlet-i Aliyye Tüccarları 1780-1846", *M.Ü.F.E.F Türklük Araştırmaları Dergisi*, VI, İstanbul 1991, s. 22-43.

BOZKURT, Gülnihâl, *Alman İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukûki Durumu (1839-1914)*, Ankara 1989.

CABAĞI, Wassan Giray, *Kafkas-Rus Mücadelesi*, İstanbul 1969,

CASTERA, Henry Jean, *İkinci Katerina Tarihi*, Terc. Yakovaki, Mısır 1276.

CEZZAR, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul 1986.

DANİŞMEND, İsmail Hami, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, İstanbul 1992.

DAVID, Geza, "Baron de Tott, François", *TDVİA*, V, İstanbul 1990, s. 83-84.

DAVISON, Roderic H., "Küçük Kaynarca Andlaşması'nın Yeniden Tenkidi", Çev. Erol Aköğretmen, *İÜEF. Tarih Enstitüsü Dergisi, X-XI*,1979-80.

_____, "Küçük Kaynarca Andlaşması'nda "Dosografa" Kilisesi", Çev. Durdu Mehmed Burak, *Belleten*, LXIV/239, (Nisan 2000), s. 343-368.

_____, "The Treaty of Kuchuk Kaynardja: A Note on Its Italian Text", *The International History Review*, X/4, 1988

DECEL, Aurel, "Boğdan",*İA*, II, İstanbul 1986, s. 697-705.

_____, "Eflak",*İA*, IV, İstanbul 1986, s. 178-189.

DEMİRCAN, Yasemin, "1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve Bazı Ege Adalarına Tesiri", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 4, (Ekim 1997).

DRIULD, Edward, *Şark Meselesi Bidayetten Zamanımıza Kadar*, Çev. Nafız, İstanbul 1328.

DRUZHININ E.İ., Kyuchuk Kaynardzhiyskiy mir 1774 goda (yego podgotovka i zaklyucheniye), Moskova 1955.

DURAN, Tülay, "Türk-Rus Münasebetlerinin Başlaması", *BTTD*, III/20, s.40-43,III/21, s. 41-45.

EMECEN, Feridun M.,"Şahin Giray'ın İdamı Meseselis", *İ.Ü. Tarih Dergisi*,34, 1983-1984, s. 314-346.

_____, "Cezzar Ahmet Paşa", *TDVİA*., VII, İstanbul 1988, s. 516-518.

_____, "Zahir Ömer", *İA*., XIII, İstanbul 1988, s. 455-456.

_____, Ali Bey, Bulutkapan", *TDVİA*, II, İstanbul 1989, s. 383-384.

ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı Devleti'nde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi*, İstanbul 1990.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Sad. Tevfik Temelkuran-Necati Aktaş, I-II, İstanbul 1992.

Ferâizî-zâde Mehmed Sâid, *Tarih-i Gülşen-i Maarif (neşr. Mehmed Esad)*, II, İstanbul 1252.

FISCHER, Alan W., "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı (1772-1782)", Çev.Refhan Dedeoğlu, *Emel*, XIII/74; s. 11-28, XIII/75; s. 13-25, XIII/76; s. 16-30, XIII/77; s. 14-28, XIII/78; s. 8-22, XIII/79; s. 6-18, XIII/80; s. 8-15, XIII/81, s. 6-15.

GENÇ, Mehmet,"XIII.Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş",*Yapıt*, Nisan-Mayıs 1984, 52-61.

_____, "17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret merkezi Olarak Tokat", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3, İstanbul 1988, s. 35-56.

GESSİNOVİÇ, A., *Pugaçev Ayaklanması*, Çev. Enver Gökçe, İstanbul 1960.

GORİAİNOV, Serge, *Devlet-i Osmaniye-Rusya Siyaseti*, Mütc. Macar İskender-Ali Reşad, İstanbul 1331.

GÖKÇE, Cemal, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul 1979.

Halim Giray , *Gülbün-i Hânân*, İstanbul 1332.

HAMMER, Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*,VI-IX-X, İstanbul 1990.

ITZKOWITZ, Norman- Mote Max, *Mubadele-An Ottoman-Russian Exchange of Ambassadors*, Chicago 1970.

İLGÜREL, Mücteba, "Türkler (Osmanlılar)",*İA*, XII/II, İstanbul 1988, s. 142-660.

İNALCIK, Halil, "Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Giray Döneminde Kırım Hanlığı", *Emel*, 135,İstanbul 1983, s. 51-73.

_____, "Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Himayesi Altına Girmesi Meselesi", *III. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara 1948, s. 478-489.

_____, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Belleten*, VII/46, Ankara 1948, s. 350-401.

İPEK Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1994.

KAÇAR, Mustafa, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Mühendishânenin Kuruluşu", *Toplumsal Tarih*, 9/54 (Haziran 1988), s. 4-10.

Kâmil Paşa, *Siyasi Tarih Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, II, İstanbul 1325,

KARAGÖZ, Rıza, *Canikli Ali Paşa*, Ankara 2003.

KARAMANLI, Hüsamettin M., "Gürcistan",*TDVİA*, XIV, İstanbul 1993, s. 311-316.

KARPAT, Kemal, "Eflak", *TDVİA*, X, İstanbul 1994, s. 466-469.

KELEKYAN, Diran, *XVIII. Asırda Tarih-i Siyasi Umumi*, İstanbul 1329.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1490-1590)*, Ankara 1976,

KODAMAN, Bayram, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, XII, İstanbul 1989, s. 19-21.

KOENIG, N. A., "Ali Bey", İA, I, İstanbul 1988, s. 316-318.

KÖSE, Osman, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-Rus Münasebetleri (84/2 Nolu Rusya Ahkam Defterine Göre)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1993.

_____, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Rusya Siyaseti", *Merzifonlu Kara Mustafa*

Paşa Uluslar arası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000), Ankara 2001, s. 107-116.

_____, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Rus Esir Mübadelesi", (XIII. Uluslar arası Türk Tarih

Kongresi 4-8 Ekim 1999) Ankara 2002, s. 349-360.

KURAT, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1992.

_____, *Prut Savaşı ve Barışı*, Ankara 1953.

_____, *Rusya Tarihi*, Ankara 1987.

_____, *Türkiye ve İdil Boyu*, Ankara 1946.

_____, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990.

KURTOĞLU, Fevzi, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekatı ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa*, İstanbul 1942.

KÜTÜKOĞLU, S. Mübahat, "XIX, Yüzyılda Trbabzon Ticareti", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1988, s. 97-137.

MANTRAN, Robert, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorliğu'nda Ticaretin Değişmesi", *E.Ü.E.F., Tarih İncelemeleri Dergisi*, III, 1987, s. 159-174.

_____, "XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti: Avrupa Baskısı", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*,Yay. Yön. R. Mantran, Çev. Server Tanilli, I, İstanbul 1995, s. 325-352.

Mehdi Fraşerli, *İmtiyazât-ı Ecnebiye'nin Tatbikat-ı Hazırası*, Samsun, 1315.

Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*, Yay. Haz. Nuri Akbayar; Eski Yazıdan Aktaran: Seyid Ali Kahraman, I,II, III, IV, V, İstanbul 1996.

Mehmet Emin Nahifi, *Sefaretname-i Abdülkerim Paşa*, İstanbul 1316.

MERT, Özcan, "Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi", *TDVİA*, VII, İstanbul 1993, s. 151-154.

METÇUNATUKA-İzzet, *Kafkas Tarihi*, İstanbul 1330.

MORDTMANN, J.H., "Hasan Paşa, Şerif", *İA, V/I*, İstanbul 1988, s. 329-330.

Mufassal Osmanlı Tarihi, Haz. Heyet, V, İstanbul 1963.

Mustafa Kâmil, *Şark Meselesi*, Kahire 1323.

Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleri ile Osmanlı Tarihi*, Sad.Neşet Çağatay,III-IV, Ankara 1987.

_____, *Netâyic'ü-l Vukuat*, III, İstanbul 1294.

NAGATA, Yuzo, *Mulsinzâde Mehmed Paşa ve A'yanlık Müessesesi*, Tokyo 1976.

ÖĞRETEN, Ahmet, *Mustafa Kesbî İbretnümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, Ankara 2002.

ÖZ, Tahsin, "Yerköy Mükâlemelerinde Murahhaslar için Gönderilen Büyüler", *Tarih Vesikaları Dergisi*, II/10, Ağustos 1942, s. 101-103.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Boğdan",*TDVİA*, VI, İstanbul 1992, s. 269-271.

ÖZKAYA, Yücel, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Genel Durumu", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1988, s. 133-145.

_____, "Canikli Ali Paşa'nın Risalesi "Tedâbîrü'l-Gazavat" "*Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7 (12/13), 1969, s. 119-173.

_____, "Canikli Ali Paşa", XXXVI/144, *Belleten*, Ekim 1972, s. 503-517.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Ankara 1994.

PAKALIN, M.Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-II-III, İstanbul 1983.

PALMER, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, İstanbul 1992.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, "Rusya'nın Mikenos Adasında Konsoloslık Kurma Teşebbüsü ve Bununla İlgili Vesikalar", *Belleten*, 41/161, s. 125-135.

_____, İsmet,"Karlofça", *İA*, VI, İstanbul 1988, s. 346-350.

PEÇEVİ İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, Haz. B.Sıtkı Baykal, I, Ankara 1992.

PITON, Rene, *Karadeniz ve Boğazlar Meselesi* ,Terc. Hüseyin Nuri, İstanbul 1325.

PUŞKİN, *Pugaçev İsyanı'nın Tarihi*, Çev. Rana Çakıröz, İstanbul 1949.

SARAY, Mehmet, "Rusya'nın Asya'da Yayılması", *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10-11, (1979-1980), s. 279-302.

SARICAOĞLU, Fikret, *Kendi kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, 1st. 2001.

SEMİRNOF, Vasili, *Devleti Aliyye ile Rusya Devleti ve Kırım hakkında Bazı Ma'lumat-ı Mühimme ve Tahrirat-ı Resmîyeyi Hâvi Mecmua*, Terc. Bağdadlı Vehbi, Petersburg 1298.

SOREL, Albert, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, Çev.Yusuf Ziya, İstanbul 1911.

SOYSAL, Abdulllah, "Kırım Hanlığında Asilzâdeler", *Emel*,135, 1983, s. 14-23.

ŞAHİN, M. Süreyya, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul 1980.

Şemdanizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Tarih-i Mü'ni't-Tevârih*, II-A, Çev. M.Münir Aktepe, İstanbul 1976.

Tahsin Efendi, *Fezleke-i Tarih-i Osmânî*.

TANSEL, Selahattin, "1768 Seferi Hakkında Bir Araştırma", *AÜDTCFD*, VIII/IV, Ankara 1950.

_____, "Osmanlı-Leh münasebetleri (1764-1768)", *AÜDTCFD*, Ankara 1945, s 477-536.

_____, "Büyük Friedrich Devrinde Osmanlı-Prusya Münasebetleri Hakkında", *Belleten*, (Ocak 1946), X/37, s. 69-84.

_____, "Osmanlı-Prusya Münasebetleri Hakkında", *Belleten*, X/38, Nisan 1946, s. 271-292.

TEKELİ, İlhan-İLKİN, Selim, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1993.

TEKİNDAĞ, M.C. Şehabeddin, "Cezzar'ın Mısır'daki Hayatı Hakkında Bir Araştırma", *İÜ. Tarih Dergisi*, XVI,1772, s. 123-130.

TOTT, Baron De, *Türkler ve Tatarlara Dair Hâtıralar*, Terc. Mehmet R. Uzman, İstanbul.

TUGAY, Esat Fuat, *Rusya Tarihi*, İstanbul 1948.

TUKİN, Cemal, "Küçük-Kaynarca", *İA*, VI, İstanbul 1988, s. 1064-1071.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Boğazlar Meselesi*, İstanbul 1947.

TURGAY, A.Üner, "Trabzon", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 1994, s. 45-74.

UNAT, Faik Reşit, "Kırım Tarihi veya Necati Efendi'nin Rusya Sefâretnamesi", *Tarih Vesikaları Dergisi, III*/13, Ağustos 1944, s. 60-68.

_____, "Kırım'ın Osmanlı İdaresinden Çıktığı Günlere Ait Bir Vesika: Necati efendi Sefâretnamesi veya Sergüzeştnamesi", *III. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara 1948, s. 367-374.

_____, "Kapıcıbaşı Nişli Mehmet Ağa'nın Moskova Sefaretnamesi", *Tarih Vesikaları Dergisi*,II/10, 1942, s. 284-299; II/11, s. 352-371; II/12, s. 462-472.

———, *Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnameleri*, Ankara 1987.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Hasan Paşa, Cezayirli", *İA*.,V/I, İstanbul 1988, s. 319-323.

_____, "Kaynarca Muâhedesinden Sonraki Durum İcâbı Karadeniz Boğazının Tahkîmi", *Belleten*, XLIV/175, Temmuz 1980, s. 511-534.

_____, "Sadrazam Halil Hamid Paşa", *Türkiyat Mecmuası*, III/11, IV/1, İstanbul 1935.

_____, *Osmanlı Tarihi*, III/I, Ankara 1988, s. 119-173.

ÜLKÜSAL, Müstecib, *Kırım Türk Tatarları (Dünü,Bugünü,Yarını)*, İstanbul 1980.

ÜREKLİ, Muzaffer, "Rus Yayılması Karşısında Kırım Hanlığı ve Kafkasya", *Kafkas Araştırmaları* I, s. 12-44.

_____, "Hacı Giray'ın Ataları", *Emel*, 135, İstanbul 1983.

_____, *Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinden Yükselişi* (1441-1569), Ankara 1989.

YORGA, *Osmanlı Tarihi*, Çev. Bekir Sıtkı Baykal, V, İstanbul 1948.

DİZİN

A

Abaza : 217, 237, 254, 262, 274, 278, 288, 289, 290, 293, 294, 299, 302, 304, 306, 309, 311, 319, 320, 321, 335, 339, 362.
Abaza Mehmed Paşa : 23, 24, 26, 31, 38, 68, 96, 223.
Abdi : 272.
Abdi Paşa : 28, 32, 34, 35, 36, 37, 59, 62, 63, 94, 95, 239, 292.
Abdullah Paşa : 60, 103, 154, 155, 265, 266, 268, 271, 275.
Abdülhamid : 100, 101, 120, 122, 125, 173, 183, 197, 217, 218, 224, 236, 240, 244, 275, 278, 291, 322, 323, 328, 342, 346, 349, 353, 356, 359, 360, 370.
Abdülkerim Efendi : 71, 72, 120, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 140, 198, 199, 200, 207.
Abdülveli Paşa : 257.
Abdürrezzak Bahir Efendi : 33, 37, 82, 83, 84, 85, 86, 91, 92, 98, 99, 103, 104, 108, 137, 177, 247, 251, 284, 287.
Ab-ı Islah : 222.
Acara : 222, 223, 307, 313.
Acemler : 291.
Açe : 116.
Açıkbaş : 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228.
Addamopulo : 41.
Adrian İvanoviç Abreskov : 2.
Ağaçlı : 280.
Ağcalı : 146.
Ağriboz : 48.
Ahılkelek : 230.
Ahmed Ağa : 58.
Ahmed Emin Efendi : 22.
Ahmed Mikdad Paşa : 274.
Ahmed Paşa : 29.
Ahmed Sultan : 69.
Ahmed Şah Mirza : 321.
Ahyolu : 31.
Akçakele : 16.
Akçakızanlık : 31, 91.
Akçasar : 280.
Akdeniz : 19, 41, 42, 43, 44, 47, 49, 51, 52, 53, 55, 71, 72, 73, 74, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 97, 99, 114, 116, 117, 118, 119, 121, 137, 139,140, 142, 157, 170, 171, 172, 173, 174, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 186, 188, 192, 193, 201, 203, 208, 282, 283, 336, 340, 345, 346, 376.
Akgöz Sultan : 305, 306, 320.
Akka : 87, 88, 89, 258.
Akkaya : 258.
Akkerman : 34, 35, 36, 37, 115, 117, 142, 144, 151, 155, 156, 203, 268, 293, 296.
Akmescit : 249, 252, 256, 258, 259, 260, 267, 331, 351.
Aksu : 23, 112, 116, 117, 142, 145, 146, 147, 243, 286.
Akşehir : 269.
Akuşa : 217, 218, 230.
Akyar (Avlita) : 243, 259, 261, 272, 273, 274, 277, 329.
Alacahisar : 265.
Alaplı : 280.
Alexander : 15.
Alexandr İpsilanti : 161, 169.
Alexandr Mavrokordato : 171, 368.
Alexander Mihayloviç : 18
Alexander Stachieviç Stachiev : 247, 248, 282, 284, 317, 322.
Alexsey Andreviç Vesnyakof : 2.
Aleksi Orlof : 42, 43, 46, 47, 48, 49, 51, 75, 76, 77, 78, 79, 87, 88, 250.
Ali Ağa : 356.
Ali Murat Han : 228.
Ali Paşa : 44, 75, 216, 354, 355, 361, 362.
Ali Paşa (Rusçuk Muhafızı) : 144.
Ali Paşa (Buğdan Seraskeri): 15, 32.
Ali Paşa (İsakçı seraskeri) : 38.
Ali Paşa (seddülbahir muhafızı) : 50.
Ali Sultan : 230, 231.
Alman : 13, 113, 291, 334.
Altıkesek : 288.
Altıkulaçzâde Hacı Hüseyin : 194.
Altınordu Devleti: 1.
Amasya : 91, 92, 292.

Amerika : 121, 131, 164, 176, 242, 283, 287, 327, 335, 343, 344, 350.
Amir Manşur : 89.
Anadolu : 14, 15, 16, 24, 27, 29, 34, 35, 37, 56, 57, 67, 68, 69,72, 73, 74, 92, 93, 98, 99, 102, 105, 164, 171, 172, 200, 201, 202, 205, 226, 262, 265, 266, 267, 268, 269, 290, 292, 294, 303, 309, 337, 338, 373, 375.
Ananur : 218, 221, 225.
Anapa : 277, 296, 298, 301, 303, 304, 306, 307, 311, 312, 313, 314, 352.
Anapoli : 46, 47.
Andoralı Benaki : 44.
Ankara : 93, 292, 293.
Arkadya : 45, 46.
Arnavut : 35, 44, 45, 155, 157, 158, 159, 189, 251, 254, 258, 265, 272, 281, 282, 316, 317,
Arslan Bey : 301.
Arslan Giray : 293, 320, 321, 322, 326.
Arslan Mirza : 288.
Arslan şah : 256.
Asetinler : 291.
Astrahan : 1, 165, 191.
Ataullah Efendi : 82, 85, 86, 232, 360.
Atıf Mehmed Efendi : 56.
Atina : 48.
August III : 6.
Avar : 230.
Avlonya : 265, 336.
Avusturya : 3, 5, 6, 7, 19, 20, 53, 54, 56, 57, 63, 70, 71, 76, 80, 82, 101, 110, 120, 121, 129, 130, 134, 135, 142, 159, 163, 166, 169, 184, 185, 187, 209, 211, 283, 284, 315, 316, 317, 318, 327, 328, 329, 332, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 343, 344, 345, 346, 350, 358, 359, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 370, 376.
Ayastefanos : 128.
Aydos : 31, 91, 266.
Aydosi Mehmed Paşa : 156.
Aynalıkavak : 147, 152, 158, 164, 165, 176, 177, 178, 181, 190, 248, 284, 287, 289, 290, 299, 315, 317, 324, 326, 334, 337, 338, 339, 341, 343, 348, 349, 366, 376.
Aynaroz : 180.
Azak Denizi : 18, 116.
Azak Kalesi : 1, 2, 3, 17, 18, 53, 55, 66, 116, 141, 241.
Azerbaycan : 214, 215, 216, 218, 229.

B

Babadağı : 14, 15, 23, 26, 27, 31, 32, 38, 39, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 67, 72, 94, 95, 97, 98, 99, 143.
Bağdadcık : 116, 144, 172, 213, 223.
Bahaddin Giray : 69.
Bahadır Giray : 293, 305, 306, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 329, 330, 331.
Bahçeili : 329, 331.
Bahçesaray : 64, 65, 68, 243, 245,248, 249, 252, 258, 260, 261,262, 277, 281, 282, 318, 331.
Bahçesaray Andlaşması : 2.
Bahr-ı Sefid Mütarekesi : 73, 74.
Baht Giray : 103, 251, 252, 261, 272.
Balçık : 15, 37, 38, 97, 267.
Balıklova : 255, 256, 329, 358.
Balkanlar : 5, 9, 10, 39, 40, 51, 61, 129, 164, 170, 192, 355, 365, 373, 374.
Balta: 8, 11, 250.
Baltacı Mehmed Paşa : 3, 119.
Baltık : 3, 41, 42, 90, 184.
Balya : 94, 95,96, 108.
Balyabadra : 45, 46.
Bar : 8, 18, 52.
Baren Konus : 361.
Baron de Drazof : 190.
Baron de Tott : 19, 50.
Baron İgelstrom : 351, 352.
Bartın : 280.
Basarabya : 55, 72, 77, 165, 316.
Basra : 242.
Başkurtlar : 101.
Batum : 222, 223, 224, 232.
Bavyera : 130, 284.
Bayezid : 222.
Bayezid II: 1, 213.
Bebek : 368.
Belgrad : 358 ;Andlaşması : 3, 5, 18, 116, 125, 164, 371, 372, ; - kalesi : 336 ; Arnavud Belgradi : 44.
Benaki : 41, 44, 46.
Bender : 7, 13, 16, , 20, 21, 22, 23, 26, 30, 32, 35, 36, 37, 52, 64, 109, 117, 142, 143, 145, 146, 147, 153, 154, 164, 200, 203, 265, 268, 331, 358, 366, 367.
Beni Şihaboğulları : 89.
Berda : 112, 155, 234.
Bergos : 31, 201.

Berlin : 108, 110, 359.
Berkofça : 91, 92, 266.
Berzen : 151.
Bertof Ayad : 190.
Besni : 288, 301, 304.
Beştepe : 60.
Beydeğirmeni : 68.
Beykoz : 294.
Beyoğlu : 114, 127, 140, 199, 206, 207.
Beyrut : 88, 89.
Beyzade Yusuf : 42, 45.
Bicanzâde Ali Paşa : 305, 307, 311, 312.
Bizans : 6, 171, 316, 362.
Boğazlar : 42, 74, 114, 139, 170, 171, 172, 174, 178, 179, 184, 186, 190, 282, 368.
Bodrum : 86, 90.
Boğazhisarları : 189.
Bolu : 93, 158, 240, 270.
Bosna : 57, 81, 90, 91, 97, 154, 316, 340, 358.
Boulgakof : 149, 150, 185, 186, 187, 194, 195, 196, 230, 292, 317, 322, 323, 338, 339, 341, 342, 343, 349, 360, 361, 363, 368, 369, 370.
Bozcaada : 190, 279, 350, 357.
Bozoklu Mustafa : 279.
Branski : 8.
Bucak : 31, 61, 65, 73, 112, 115, 117, 154, 191, 192, 234, 244, 268, 269, 288, 289, 293, 327, 331, 35, 347, 351, 354.
Buğ : 11, 318.
Buğdan : 8, 11, 12, 14, 15, 20, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 40, 54, 55, 57, 60, 71, 73, 75, 84, 85, 91, 95, 102, 107, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 129, 130, 137, 140, 142, 143, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 176, 178, 185, 189, 190, 191, 192, 201, 203, 204, , 206, 208, 210, 212, 265, 268, 269, 282, 283, 316, 327, 328, 331, 338, 354, 360, 361, 369, 374, 376, :-beyi : 7, 27, 369, ; -voyvodası : 15, 85, 123, 124, 161, 162, 178, 192, 266, 268, 335, 368, 369.
Bulgaristan : 108, 316.
Bulanık : 96.
Bulutkapan Ali Bey : 87, 88, 89.
Bukovina : 129, 130.
Bükreş : 29, 30, 32, 58, 59, 60, 61, 82, 83, 86, 91, 101, 109, 110, 111, 133, 137, 138, 166, 269, 192, 207, 247, 374.

C

Cafer bey. 43, 47, 49, 50, 61.
Cafer Han : 228.
Cagnini : 3.
Can Membet Bey : 65, 241, 297.
Can Timur Mirza : 288.
Canboyluk : 65, 112, 234.
Canım Hocaoğlu Mustafa Bey : 73, 74, 75.
Canik : 16, 92, 93, 224, 269, 270, 274.
Canikli Ali Paşa : 16, 23, 70, 92, 93, 224, 225, 237, 238, 259, 260, 262, 265, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 289, 292, 353.
Canikli Süleyman Paşa : 37, 38.
Cebbarzade : 279.
Cebelitarık : 345.
Cenova : 41, 334.
Cevdet Paşa : 111.
Cezayir : 56, 73, 114, 188, 361.
Cemti : 306, 352.
Cernauti : 129.
Cezayirli Hasan Paşa : 47, 48, 50, 52, 75, 89, 91, 99, 158, 168, 172, 194, 262, 270, 271, 273, 275, 276, 277, 278, 292, 293, 296, 335, 338, 339, 340, 341, 342, 344, 346, 348, 349, 359.
Cezzar Ahmed Paşa : 89.
Charles XII : 2.
Cimpulung : 129.
Confederation de Bar : 8.
Congetay : 230.
Cuvani : 192, 194.
Czartoriskiler : 6.

Ç

Çadırcıoğlu Mehmed Ağa : 100.
Çaku : 223.
Çalıkavak : 81.
Çamurlu : 96.
Çanakkale : 19, 43, 48, 50, 51, 87.
Çankırı : 93, 102.
Çarkür : 222.
Çatak : 357.
Çatalca : 42, 238.
Çatalcalı Ali Paşa : 46.
Çavkiçe : 302.
Çavuşoğlu Yusuf Ağa : 301.
Çay : 81.
Çehrin kalesi : 1.
Çelebizade Seyyid Mehmed : 102.

Çelebi Mehmed Efendi : 226.
Çelebi Süleyman Ağa : 144.
Çerkez : 197, 218, 237, 239, 254, 262, 274, 278, 288, 289, 290, 291, 292, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 302, 304, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 319, 320, 335, 339, 352, 362.
Çerkez Hasan Paşa : 94, 104, 149.
Çerkesistan : 217, 218, 221, 222, 298, 303, 309, 311.
Çerloz : 99.
Çernoviçe : 20.
Çeşme : 19, 47, 48, 49, 50, 51, 86.
Çıldır : 78, 92, 117, 144, 214, 215, 216, 218, 221, 222, 223, 225, 226, 227, 229, 230, 231, 232, 304, 361, 369.
Çırpan : 27.
Çiftlik-i Nişli : 46.
Çonkar : 257.
Çorlu : 357.
Çorum : 31, 267, 314.
Çöçin : 288.
Çömlekçi : 16.
Çuka : 74.

D

Dağıstan : 214, 215, 216, 217, 218, 221, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 254, 290, 291, 299, 308, 312, 365, 367.
Dağıstânî Ali Paşa : 31, 37, 59, 63, 79, 81, 91, 92, 94, 95, 98, 102, 104, 120, 154.
Danimarka : 11, 187, 188, 283.
Darendeli Mehmed Paşa : 246, 252, 265, 272, 279.
Daryal : 228, 228.
Davit : 225, 226.
Davut Bey : 215.
Davutpaşa sahrası : 14.
Değirmenboğazı : 59.
Deligöl : 151.
Devline : 265.
Derviş Mehmed Paşa : 242.
Devlet Giray : 30, 65, 69, 70, 92, 93, 153, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 247, 248, 249, 251, 253, 260.
Dibalbin : 333.
Dimetoka : 24, 102.
Dinyeper : 18.
Dinyester : 147, 286, 318.
Diyarbekir : 93, 224, 267.
Diyet Meclisi : 7, 8, 70.
Dobruca : 97, 108.
Dolgoruki : 65, 67, 94, 98.
Don kazaklari : 60, 101.
Dubrovnik : 85.
Dukakin : 22, 43.
Dürrî Efendi : 71.
Dürzi : 89.

E

Ebubekir Halife : 146.
Ebubekir Paşa : 355.
Ebuzzeheb Mehmed Bey : 87, 89.
Eçmiazin : 231.
Edirne : 13, 14, 24, 31, 62, 98, 120, 123, 125, 143, 267, 355, 356, ; - andlaşması : 3.
Edremit : 174.
Eflâk : 15, 26, 29, 31, 54, 57, 58, 60, 63, 75, 84, 91, 102, 107, 115, 117, 120, 121, 124, 137, 142, 143, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 176, 185, 187, 189, 190, 191, 192, 201, 203, 204, 206, 210, 212, 265, 282, 283, 316, 327, 338, 360, 368, 369, 376, -beyi : 7 ; - voyvodası : 15, 20, 29, 161, 163, 168, 169, 192, 219, 266, 268, 329, 334, 335, 361, 363.
Ege : 51, 87, 89, 173, 283.
Eğriboz : 189.
Eke : 320, 331.
Ekmekçi Süleyman : 194.
Elfinston : 17, 42, 46, 47, 48, 49, 51.
Elizabeth : 5.
Elmanof : 90.
Elmas Mirza : 215.
Emin Bey : 67.
Emir Hamza : 218.
Enduruse : 46.
Erçiloğlu : 226.
Erdebil : 227.
Ereğli : 280.
Errmeniler : 206, 291, 333.
Erzurum : 16, 18, 78, 92, 224, 226, 227, 231, 274, 289, 362.
Esfakiye : 44, 196.
Eskicuma : 15, 27, 63, 94, 95, 266.
Eskiroz : 74.
Esma Sultan : 120.
Eyuraca : 266.

F

Falton : 324.
Faş : 218, 221, 222, 223, 224, 227, 232, 314.
Felemenk : 3.
Fener : 45, 46.
Ferah Ali Paşa : 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 320, 322, 352.
Feyzi Efendi : 143.
Feyzullah Efendi : 240.
Feyzullah Paşa : 96.
Fındıklı : 12.
Filibe : 27, 28, 92, 144, 267.
Fokşan : 32, 37, 75, 76, 77, 78, 82, 83, 133, 207.
Fransa : 3, 6, 7, 14, 19, 42, 53, 114, 121, 131, 135, 164, 165, 169, 170, 173, 176, 177180, 184, 187, 191, 232, 242, 276, 277, 283, 284, 317, 324, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 341, 343, 344, 345, 346, 350, 359, 363, 365, 366, 367, 368, 377 ; Fransız : 13, 20, 50, 75, 108, 121, 132, 179, 183, 184, 186, 195, 196, 210, 211, 212, 245, 278, 357, 367.
Freşelizade Mehmed Paşa : 59.
Friedrrich II : 5, 19, 53, 55, 121, 132, 345.

G

Gabreyu : 333.
Galata : 128, 181, 184, 206.
Galiçya : 70, 129, 364.
Garibce : 172.
Garpocakları : 114, 170, 184, 188, 193.
Gastun : 45, 46.
Gazze : 88.
Gazi Giray : 322, 357.
Gelincik : 296, 301, 303.
Gelmerye : 180.
Gence : 214, 215, 217.
Georg Friedrich von Martens : 132.
George II : 18.
Giresun : 16, 270, 280.
Girit : 9, 44, 46, 73, 74, 195, 196, 316, 346.
Golitsin (Alexander Mihayloviç) : 18, 22, 23, 26.
Gori : 18.
Gölpazarı : 280.
Gönye : 224.
Gördös : 45.
Görele : 270.
Gözleve : 69, 244, 245, 267, 329, 332, 351.
Granduka : 345.
Greig : 42.
Grek : 85, 114, 127, 206, 207, 208.
Gümüşhane : 230, 233.
Gürcistan : 9, 55, 73, 76, 83, 84, 92, 137, 141, 143, 144, 171, 208, 209, 212, 213, 214, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 262, 264, 290, 291, 308, 342, 360, 362, 368 ; -Gürcü : 11, 18, 116, 117, 118, 122, 127, 140, 165, 191, 199, 207, 221, 224, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 291, 292.

H

Habli : 306.
Hacı Giray : 254.
Hacı Ahmed Paşa : 29, 58, 59.
Hacı Ali : 42, 195.
Hacı Bahadır Ağa : 321.
Hacı İbrahim Ağa : 158.
Hacı Mehmed Paşa : 61.
Hacı Mekki : 357.
Hacı Murad (Rum) : 41.
Hacı Mustafa Efendi : 185.
Hacı Numan : 271.
Hacılar : 298, 305, 311.
Hacıoğlupazarı : 15, 27, 37, 38, 39, 63, 90, 94,95, 97, 102, 266.
Hafız Ebuttayyib Efendi : 276.
Halil Ağa : 59, 154.
Halil Hamid Paşa : 166, 178, 190, 191, 193, 229, 303, 309, 322, 323, 335, 338, 340, 342, 346, 347, 350, 359, 375.
Halim Giray : 255, 256.
Hamaka : 280.
Hammer : 42.
Hamsioğlu Abdullah : 222
Hantepesi : 21, 24, 26, 32.
Hanya : 195, 196, 197.
Hasan Ağa : 313, 332.
Hasan Paşa : 22, 116, 143.
Hatırkay : 298.
Hatugay : 288.
Hatuhaş : 288.
Haydamak : 8.
Hayfa : 88.

Hayim veled-i Salamon : 190.
Hazar : 291.
Hazargrad : 15, 20, 27, 37, 63, 81, 94, 266, 267.
Henri : 55.
Hırsova : 15, 27, 37, 38, 57, 72, 94, 97, 98, 102, 117, 130, 143.
Hicaz : 87, 309.
Hidra : 47.
Hocabey : 109, 152, 268.
Hollanda : 17, 366.
Hopa : 222.
Hotin : 13, 16, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 65, 81, 92, 115, 117, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 142, 143, 145, 146, 147, 153, 154, 164, 192, 265, 266, 268, 331, 353, 354, 358, 366, 367.
Hoy : 228.
Hristo Griva : 41.
Hull : 42.
Hüdavendigâr : 319.
Hüsamettin Paşa : 46, 47, 49, 50.
Hüseyin Ağa : 146.
Hüseyin Alemdar : 175.
Hüseyin Paşa : 44.

I

Isparta : 41, 48, 171.

İ

İbrahim : 30.
İbrahim Bey : 197.
İbrahim Efendi : 33.
İbrahim Han : 216, 217.
İbrahim Münib Efendi : 82, 104, 111, 118.
İbrahim Paşa (Çarhacı) : 95, 98, 95.
İbrahim Paşa (Erzurum valisi) : 16.
Ibrahim Paşa : 30, 66, 67, 68, 69.
İbrail : 14, 28, 30, 32, 37, 38, 115, 117, 142, 143, 152, 154, 164, 178, 203, 268.
İhtiman : 27, 92.
İlbasan : 104, 265.
İlsavat : 23.
İmam Mansur : 308, 309, 310, 311, 312, 313, 364.
İmeret : 18, 213.
İncil : 41.
İndal : 257, 258.
İnebahtı : 43, 46.
İnebolu : 91, 280.
İngiltere : 11, 18, 41, 42, 52, 53, 54, 114, 120, 121, 131, 135, 164, 165, 169, 170, 173, 176, 177, 184, 187, 191, 206, 211, 242, 283, 317, 335, 336, 337, 339, 340, 341, 343, 344, 345, 350, 359, 360, 363, 366, 367, 368, 377, İngiliz : 3, 13, 17, 42, 42, 46, 55, 56, 184, 206, 283, 287, 335, 337, 338, 339, 361, 366, 367, 370.
İrakli : 213, 214, 216, 217, 218, 219, 221, 222, 224; 225, 361.
İran : 3, 54, 164, 171.
İrva : 172.
İsakçı : 21, 24, 30, 31, 34, 37, 38, 39, 57, 58, 59, 60, 72, 97, 123, 152, 267.
İshak Paşa : 222.
İshak Paşa Sarayı : 294.
İskenderiye : 35, 43, 88, 186, 189, 197, 265, 361.
İskerlet Efendi : 71, 82.
İskerletzade Konstantin Mürüzi : 162.
İskofça : 57, 266.
İskorejak boğazı : 42.
İslam Giray : 357.
İslatin : 20.
İslimye : 27, 31, 91, 266.
İsmail: 34, 35, 36, 37, 45, 54, 56, 60, 96, 115, 144, 152, 155, 178, 246, 261, 262, 265, 266, 267, 268, 269, 271, 275, 280, 340, 354, 355, 358, 360, 361.
İsmail Ağa : 67, 130, 146, 288.
İsmail bey : 197.
İsmail Hami Danişmend : 111.
İsmail Raif Efendi : 54, 56, 122, 130, 236.
İsmail Paşa : 100, 269, 353, 354, 355.
İsmet İbrahim Efendi : 33.
İspanya : 187, 188, 317, 336, 345.
İspir Ağa : 97, 98.
İsporad : 90.
İstanbul : 2, 7, 10, 13, 14, 19, 21, 22, 23, 24, 39, 40, 43, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 71, 72, 75, 76, 83, 85, 89, 91, 92, 98, 101, 103, 108, 113, 114, 120, 121, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 132, 133, 137, 138, 139, 140, 147, 148, 153, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 170, 171, 172, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 190, 191, 192, 193, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 210, 216, 218, 221, 222, 224, 225, 227, 231, 232, 235,

239, 241, 243, 245, 246, 247, 251, 253, 261, 263, 264, 267, 268, 273, 275, 277, 278, 279, 280, 281, 283, 284, 287, 288, 290, 292, 294, 298, 299, 300, 301, 302, 305, 309, 311, 312, 313, 316, 318, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 329, 332, 334, 335, 338, 340, 345, 346, 348, 349,+ 350, 351, 354, 356, 357, 360, 361, 362, 363, 365, 367, 368, 370 ; İstanbul Andlaşması: 2, 141; İstanbul Limanı : 176.
İstanköy : 73, 90, 97.
İsveç : 6, 11, 151, 283, 334, 335, 345, 346, 358, 364, İsveç elçiliği : 335.
İtalya : 41.
İvan Kohyus : 145, 146, 147.
İvaz Mehmed Paşa (Sadrazam) : 3.
İvazzade Halil Paşa (sadrazam) : 28, 31, 34, 33, 38.
İzdin : 42.
İzke : 222.
İzmir : 48, 50, 157, 174, 181, 186, 189.
İzvançe : 126.
İzvornik : 94.
İzzet Mehmed Paşa : 58, 60, 92, 240, 319.

J

Jana : 299, 301, 302.
Jean Palatino : 41.
Jozef II : 53, 315, 316, 363, 364, 365, 366.

K

Kabartay : 9, 11,18, 55, 84, 116, 214, 217, 254, 291, 293, 297, 300, 301, 303, 308, 311, 313, 319.
Kadir Giray : 254.
Kafkasya : 3, 11, 148, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 228, 230, 231, 232, 264, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 300, 301, 302, , 304, 305, 306, 307, 308, 309, 313, 314, 317, 350, 362.
Kahraman Paşa : 22, 38.
Kalafat : 60.
Kalafat Mehmed Paşa : 274, 287, 290.
Kalamata : 46.
Kalas : 27, 28, 29, 123, 178.
Kalavita : 46.
Kale-i Sultaniye : 316.
Kalmuk : 18, 358.
Kalubatyıko : 291.
Kaminski : 103.
Kandiye : 44.
Kantakuzen : 27.
Kanuni Süleyman : 213.
Kapıbahçesi : 257.
Kapıkıran Mehmed Paşa : 32.
Kaplan Giray : 30, 32, 34, 65, 66, 67, 260, 261.
Kara Ahmed Paşa : 125.
Karağaç : 330.
Karabağ : 216, 217, 218, 227, 231.
Karadağ : 9, 11, 17, 40, 68, 206.
Karadeniz : 1, 6, 55, 73, 85, 87, 97, 105, 109, 111, 114, 116, 118, 121, 131, 137, 138, 139, 169, 170, 171, 172, 177, 178, 179, 181, 184, 186, 187, 188, 223, 270, 274, 278, 280, 282, 286, 296, 337, 340, 349, 358, 360, 361, 362, 367.
Karaharman : 15, 97.
Karahisar : 89, 93.
Karahisar,ı Sahib : 81.
Karahisar-ı Şarkî : 270.
Karahisarîzâde Ahmed Ağa : 123, 125.
Karamirzaoğlu : 302.
Karasu : 15, 27, 63, 66, 68, 69, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 249, 257, 258, 288, 332, 351.
Karasubazar : 351.
Karav : 221.
Karavar : 98.
Karavinoğlu Benaki : 44.
Karinabad : 31, 91, 120, 266, 120.
Karitayna: 45, 46.
Karlofça Andlaşması : 2, 63.
Kars : 216, 226, 231.
Kartal : 32, 33, 34, 35, 36, 39.
Kartli : 18, 213, 214.
Kasayvetler : 297.
Kaspulatoğlu : 304.
Kastamonu : 93, 195, 270.
Katerina II : 4, 5, 6, 7, 10, 17, 20, 22, 25, 26, 39, 40, 41, 42, 48, 51, 55, 57, 64, 65, 67, 69, 71, 75, 76, 88, 90, 96, 101, 102, 107, 120, 121, 123, 125, 126, 127, 132, 133, 137, 153, 164, 176, 185, 186, 198, 210, 217, 221, 223, 225, 242, 245, 249, 251, 255, 264, 278, 281, 282, 283, 287, 315, 316, 317, 318, 319, 321, 329, 330, 332, 333, 334, 335, 344, 345, 346,

349, 350, 352, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 370, 371.
Katolik : 7, 8, 160, 206.
Kaunitz : 70, 121, 129.
Kavşan : 20, 64, 66, 154, 256.
Kaymas : 280.
Kaynarca : 96, 97, 108, 109, 127, 137, 182.
Kazdağı : 174.
Kazaklar: 1, 2, 60, 107, 146, 151, 152, 153, 187, 360, 361.
Kazan hanlığı 1, 101.
Kefe : 64, 66, 68, 69, 234, 237, 258, 259, 277, 278, 282, 308, 318, 320, 321, 322, 323, 326, 331.
Keleş Bey : 309.
Kerç : 69, 70, 84, 85, 86, 91, 109, 110, 111, 112, 116, 120, 121, 137, 139, 175, 234, 237, 238, 239, 240, 244, 245, 251, 254, 264, 321, 329.
Kerim han : 164, 242, 284.
Kerson : 149, 150, 197, 328, 331, 351, 358, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 377.
Keşap : 16, 270.
Kıbrıs : 189, 316, 356.
Kılburun : 69, 70, 72, 78, 85, 86, 109, 110, 111, 116, 117, 118, 121, 137, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 237, 238, 239, 240, 254, 336, 337, 368, 369.
Kıptî : 91.
Kırım : 2, 9, 13, 15, 16, 19, 31, 36, 37, 38, 39, 40, 53-56, 57, 63-73, 77, 83- 85, 91-93, 102, 106, 107, 112, 113, 116, 118, 120-122, 129, 131, 137-139, 141, 148-151, 153-156, 162-167, 169, 176, 184-187, 199, 209, 216, 218, 219, 221, 223, 226, 227, 230, 231-248, , 250-282, 284-294, 296-301, 303- 306, 313, 315-339, 341-353, 357-369, 374-377.
Kırım Giray : 12, 16, 20, 21, 65, 252, 301.
Kırkkilise : 31, 266.
Kısık : 221.
Kızanlık : 27.
Kızılelma : 12.
Kızılhisar : 266.
Kili : 15, 34, 35, 36, 37, 115, 142, 143, 144, 154, 156, 268, 296.
Kilise : 39, 40, 83, 85, 113, 114, 115, 116, 117, 127, 140, 160, 164, 199, 206, 207, 208, 210, 211, 327, 333, 334.
Kilyos : 172.
Kişenev : 32.
Kiyef : 64, 79, 126, 358, 364.
Kobkobu : 146.
Koca Yusuf Paşa : 353, 359, 360, 363, 364, 366, 367, 368, 369, 370.
Kocabaşı : 41, 44.
Kocaeli : 267, 269, 292.
Kolezko Destorsaral Onolgi : 195.
Komuk : 218.
Konskivodi : 112, 155, 234.
Konsolos : 19, 41, 64, 114, 141, 152, 165, 166, 169, 186, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 204, 357, 360, 361, 368, 369, 376.
Koron : 42, 45, 46.
Korsika : 334.
Kostantin : 317, 345, 363.
Kostantiniyye : 205, 365, 374.
Koyunadaları : 48, 49, 50, 156, 167.
Kozluca : 15, 27, 91, 99, 102, 103, 104, 266.
Kömürkö : 288.
Köstence : 27, 37, 38.
Köstendil : 57, 265, 320.
Kraşova : 30, 57, 59.
Krimençof : 364.
Kronstad : 42.
Kuban : 18, 70, 73, 112, 113, 116, 155, 217, 234, 239, 241, 244, 251, 252, 254, 256, 258, 259, 260, 274, 286, 288, 289, 291, 293, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 306, 308, 309, 312, 313, 319, 320, 330, 331, 332, 339, 340, 343, 346, 347, 348, 349, 351, 352, 360, 361.
Kudüs : 88, 113, 207, 212.
Kul Ahmad Paşazade Ali Paşa : 36.
Kule : 58, 59, 61.
Kumkale : 310.
Kuma : 216.
Kurşunlu : 146.
Kusay Mirza : 255, 256.
Kusayoğlu : 288, 304.
Kutayis : 116, 144, 213.
Küçük İbrahim Efendi : 75.
Küçükçekmece : 120, 128.
Kürkçüoğlu Abdullah : 194.
Kütahya : 99.

L

Labe : 298, 300.
Lahiki Hacı Mustafa Efendi : 323.

Laleli Mustafa Paşa : 108.
Larende : 267.
Leontev : 64.
Levkopol : 351.
Lezgi : 221, 227, 229, 230, 231, 367.
Liani Keyhüsrev : 224, 225, 227.
Ligor : 15, 23, 29, 75, 85, 161, 162, 369.
Ligor Orlof : 75.
Limni : 51, 52.
Litvanya : 7, -dükalığı : 70.
Livadya : 42.
Livarno : 41, 334.
Leh : 10, 20, 25, 112, 118, 126, 151, 286, 327, 334.
Lehistan : 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 17, 19, 21, 22, 25, 37, 54, 55,56, 57, 70, 71, 101, 110, 121, 129, 142, 157, 166, 169, 203, 264, 265, 268, 269, 275, 284, 315, 316, 318, 328, 357, 358, 364, 372, 374, 377.
Ligor Alexandr Ghika : 161, 162.
Lofça : 266, 267.
Londar : 45, 46.
Lori : 230.

M

Macaristan : 8, 19, 160, 328.
Maçin : 37, 38, 57, 72.
Mahir Hamza Paşa : 9, 11, 12.
Maksut Giray : 12, 38, 69, 92, 93.
Manastır : 175.
Mansur : 242, 243, 244, 249, 260, 288.
Manya : 42, 43, 45, -Manyalı : 41, 43, 44, 45.
Manyotlar : 41.
Maraş : 15, 224.
Mareşal Münich : 40, 64.
Marie Therese : 316.
Marsilya : 188.
Martens : 132, 133.
Martin : 93, 99, 100.
Maruni : 89.
Maveraünnehir : 298.
Mavroeni : 65.
Maydos : 52.
Medem : 18.
Medine : 87, 276.
Mefak : 99.
Mehmed IV : 115.
Mehmed Ağa : 35.
Mehmed Ali Kaptan : 260.
Mehmed bey : 43.
Mehmed Emin Nahifi : 108, 120.
Mehmed Giray : 67, 292, 293, 296, 320, 357.
Mehmed Giray (zanzâde) : 299, 307, 353.
Mehmed Han : 218.
Mehmed Hasan : 214.
Mehmed paşa (Kefe valisi) : 69.
Mehmed Paşa (Rumeli valisi) : 20.
Mehmed Paşa (Buğdan seraskeri) : 27, 32.
Mehmed Paşa (Vidin valisi) : 30, 163.
Mehmed paşa (Mısır Valisi) : 87.
Mehmed paşa : 266, 274.
Mehmed Rıza Efendi : 309.
Mehmed Sadık Paşa : 38, 178.
Mekke : 87.
Mekril : 116, 117, 141.
Melek Mehmed Paşa : 123, 125, 126.
Melisa Mirza : 65.
Memeleketeyn : 159, 160, 161, 163, 165, 166, 167, 169.
Menekşe 47, : ; -muharebesi : 46.
Mevkufati Şerif Hasan : 145, 146.
Mezdegü : 311, 313.
Mezistre : 45, 46.
Mısır : 29, 87, 88, 89, 101, 197, 198, 225, 270, 317, 361.
Midilli : 43, 52, 75, 87, 174.
Mihail (Draçhi) suçu : 168.
Mikailzade Yorgaki : 108.
Mikenos : 190, 192, 193, 194.
Milli Katolik Partisi : 8.
Mingrel : 18, 208, 223.
Minorka: 42.
Mir Ahmed : 154.
Miralem Mehmed Bey : 236, 237.
Mir battal Hüseyin : 175.
Mirhorad : 23.
Mirza Gôrgün : 216.
Mirza Mehmed : 228.
Misuri : 31.
Modon : 46, 47.
Moğol : 250.
Mohilof : 316, 318, 327, 343, 344, 345, 377.
Moldovancı Ali Paşa : 23, 24, 25, 26, 28, 30, 50.
Moldovya : 159.

Molla Mehmed Efendi : 98.
Mora : 9, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, , 51, 52, 57, 60, 62, 87, 90, 157, 158, 159, 189, 201, 203, 254, 259, 273, 278, 271, 284, 301, 311, 316, 339, 346.
Moravi Ahmed : 60.
Moraci : 41.
Moskova: 3, 126, 127, 199, 200, ; -knezliği : 1.
Mozdak : 9.
Muhsinzâde Mehmed Paşa : 8, 9, 10, 11, 13, 42, 43, 45, 46, 47, 57, 60, 61, 62, 63, 71, 75, 79, 81, 82, 83, 85, 86, 91, 93, 95, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 108, 111, 119, 120, 126, 144.
Murat Bey : 197.
Murat III : 213.
Murat Giray : 301, 302, 306.
Murray : 54 , 56.
Mustafa III : 16, 18, 23, 31, 39, 58, 63, 86, 91, 93, 95, 98, 100, 101, 110.
Mustafa Ağa : 146, 251.
Mustafa Efendi : 323, 338, 339, 341, 342, 349.
Mustafa Paşa (Faş muhafızı) : 224.
Mustafa Paşa (Sadrazam) : 8.
Mustafa Paşa (soğucak muhafızı) : 306, 362.
Mustafa paşa : 362.
Mustafa Paşa (Kili muhafızı) : 35.
Mübarek Giray : 65, 239.
Müftizâde Ahmed Efendi : 108, 247.
Münkalya : 15, 37, 97.

N

Nablus : 88.
Nakşa : 189, 190.
Napolyon Bonapart : 89.
Natuhaç : 306.
Natukay : 301, 302.
Navarin : 46, 48.
Nederland : 113.
Neustadd : 53.
Nevruzoğlu : 288, 302, 304.
Neystad Andlaşması : 3.
Niğbolu : 27, 28, 33, 37, 57, 58, 59, 90, 92, 93, 97, 102, 267.
Niğde : 267.
Nikita Panin : 65.
Nikola Mavroyani : 168, 169.
Nimetullah Ağa : 42.
Nimetullah Efendi : 33.
Nkiforov : 64.
Nogaylar : 65, 66, 67, 237, 238, 239, 241, 242, 243, 244, 252, 254, 262, 273, 274, 288, 293, 297, 298, 304, 305, 306, 308, 311.
Norveç : 335, 345.
Numan Paşa : 95, 96, 97.

O

Obreskow : 11, 54, 55, 56, 75, 76, 78, 82, 83, 84, 85, 86, 126.
Ohri : 265.
Olta : 151.
Oltu: 30.
Or geçidi : 64.
Orakoğlu : 288.
Or Mehmedoğlu : 288.
Orhangrad : 23.
Ortodoks : 8, 132, 133, 140, 141, 160, 162, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 316, ; -kilisesi : 83, 210, 333, 334.
Ose : 73.
Osman Efendi : 69, 78, 80, 85.
Osman Paşa : 88, 89, 95, 102, 354.
Osmanpazarı : 15, 27, 63, 266, 267.
Oşen 218.

Ö

Ömer paşa : 98.
Öküzoğlu Ali : 190.
Ömer Vahid Efendi : 289.
Ömer Efendi : 321.
Özi : 2, 9, 11, 13, 18, 25, 26, 34, 36, 57, 69, 72, 78, 85, 92, 97, 102, 109, 112, 116, 117, 118, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 174, 192, 234, 251, 252, 256, 258, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 271, 274, 282, 286, 316, 317, 318, 319, 326, 328, 331, 336, 337, 343, 348, 354, 355, 357, 358, 361, 362, 363, 366, 367, 368, 369.
Özikırı : 147, 155.

P

Panin : 31, 65, 315.
Papasoğlu Mavromihali (Yorgi) : 40, 41, 44, 46.

Papaz : 29, 30, 39, 40, 41, 115, 140, 159, 160, 199, 200, 206.
Paros : 48, 52, 86, 168.
Pasaros : 90.
Pavlo : 366.
Pazaduğ : 288.
Pazarcık : 62, 63, 94, 96, 98, 99, 102, 103.
Perezin : 269.
Peter Andreviç Tolstoy : 2.
Petersburg : 17, 40, 41, 51, 69, 70, 77, 78, 120, 123, 126, 127, 132, 153, 191, 210, 244, 245, 249, 316, 317, 318, 327, 334, 352, 359, 363, 366, 367.
Petro I : 2, 3, 4, 9, 33, 119, 171, 186, 291, 308, 358, 371, 373 ; Petro III : 5, 40, 101.
Petroviç : 329.
Pire : 48.
Pirinç : 44.
Piyer : 310.
Podolya : 10, 17, 18.
Poltova : 244 ; Poltova muharebesi : 2.
Port Mahon : 42.
Portmouts : 42.
Potemkin : 216, 219, 264, 282, 297, 315, 316, 324, 325, 330, 332, 333, 336, 358, 360, 362, 365, 367, 368, 370.
Potkalı kazakları : 146, 147, 151, 152.
Potockiler : 6.
Povraz : 172.
Prozorovskii : 241, 242, 243, 244, 246, 247, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 272, 281.
Pravadi : 15, 27, 91, 103, 266.
Prekop : 64.
Prusya : 5, 6, 7, 8, 17, 19, 20, 53, 54, 55, 56, 57, 70, 71, 75, 76, 77, 82, 101, 110, 120, 121, 122, 129, 130, 135, 142, 283, 284, 315, 339, 340, 344, 345, 346, 350, 359, 360, 364, 365, 366, 367, 368, 370, 377.
Prut: 26, 32, 123 ; -Andlaşması : 3, 110, 119, ;-bozgunu : 3, 32, ; -nehri : 3, 27, 32, 125, ; -savaşı : 33.
Pugaçev : 70, 101, 107, 127, 242.

R

Radzwill : 7.
Ridhovae : 267.
Râmi Mehmed Efendi Reisülküttap : 2.
Raschov : 8.
Recai Efendi : 289.
Remle : 88.
Repnin : 35, 94, 109, 118, 119, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 324.
Resmî Ahmed Efendi : 12, 13, 33, 58, 78, 79, 108, 109, 110, 111, 113, 118, 124, 126, 129, 131, 136, 175, 185, 210, 211, 212, 289, 322, 323.
Reşit Efendi : 186.
Revan : 214, 217, 223, 228, 231.
Revancık : 172.
Ribat : 260.
Riga : 41.
Rişo : 89.
Rize : 16, 270.
Rodos : 43, 47, 50, 52, 73, 87, 90, 189, 246, 356, 357.
Romanya : 159.
Romanzow : 18, 26, 32, 33, 35, 52, 55, 56, 65, 71, 72, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 94, 95, 96, 98, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 117, 118, 119, 122, 123, 125, 127, 137, 157, 174, 191, 236, 244, 257, 262, 264, 281, 287, 319.
Rumlar : 17, 39, 40, 43, 48, 51, 74, 85, 90, 157, 160, 168, 170, 171, 174, 206, 207, 251.
Rumeli : 14, 15, 16, 20, 22, 29, 31, 45, 61, 68, 72, 73, 74, 89, 92, 93, 94, 95, 102, 105, 154, 155, 171, 172, 175, 193, 200, 201, 202, 205, 238, 243, 252, 265, 266, 267, 268, 269, 280, 292, 303, 305, 306, 316, 346, 347, 353, 357, 358.
Rusçuk : 15, 27, 30, 37, 58, 60, 61, 62, 63, 72, 75, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 86, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 99, 100, 101, 102, 128, 143, 144, 145, 267, 355.
Ruskasrı : 31.

S

Safed : 87.
Sahip Giray : 68, 69, 122, 235, 236, 237, 238, 239, 244, 248, 353.
Sahlal Gaziye : 88.
Saint Priest : 121.
Sait Han : 215.
Sakız : 43, 50, 74, 75, 90, 189, 197.
Sakör : 317, 359, 366.
Salamon : 222, 223, 224, 225, 226, 227.

Salip : 41.
Samakshe Saatabago : 213.
Samsun : 92, 175, 275, 276, 290.
Sancakburnu : 50.
Santeron : 189.
Sardinya : 188, 187.
Sarı Mustafa : 214.
Sarıpulat : 256, 260, 329.
Sayda : 88, 189.
Seddülbahir : 50.
Selamet Ağa : 263.
Selamet Giray : 261.
Selanik : 16, 29, 43, 144, 174, 180, 189, 204, 205, 269.
Selim I : 213.
Selim Giray : 39, 65, 67, 68, 69, 235, 247, 251, 252, 253, 257, 259, 260, 261, 262, 267, 272, 326, 331.
Sergius Laşkareş : 165, 191, 192.
Sertsuyu : 37.
Seyyid Eyüb : 143.
Seyyid Ahmed Efendi : 156, 159, 288.
Seyyid Halil Efendi : 309.
Seyyid Hasan ; 271.
Seyyid Hasan Paşa : 99, 102, 275.
Seyyid İbrahim Efendi : 33.
Seyyid Mehmed Hayri : 82, 185, 186, 261, 285, 322.
Seyyid Mehmed Paşa : 149, 290
Seyyid Molla Ahmed : 255.
Seyyid Osman Efendi : 56.
Seyyid Süleyman Paşa : 28.
Seyyid Veli Şah : 253, 255, 256, 263.
Sırbistan : 206, 316.
Sibirya : 40.
Silahdar Mehmed Paşa: 38, 196.
Silahtar İbrahim Paşa : 66, 67, 68, 69.
Silezya : 6.
Silistre : 15, 27, 38, 57, 62, 80, 91, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 102, 108, 143, 144, 152, 165, 168, 191, 192, 267, 355, 358.
Simferepol : 351.
Simolin : 71, 72.
Sinop : 16, 38, 52, 68, 93, 190, 194, 195, 271, 272, 274, 276, 277, 278, 280, 290, 292, 294, 296, 314, 326.
Sisam : 90, 189.
Sivas : 93, 102, 267, 269, 270, 274, 275, 276, 309.
Slatina : 30.
Sofya : 27, 57.
Soğucak : 222, 274, 277, 278, 279, 290, 292, 293, 294, 295, 296, 298, 299, 300, 301, 303, 304, 306, 307, 311, 313, 314, 317, 320, 332, 349, 362.
Sohum : 218, 221, 222, 227, 296, 309.
Spiridof : 42, 43, 49, 51, 73, 74, 75, 87, 90.
Stanislas-Auguste Poniatowski : 6.
Stephan Moriç : 41.
Stokolm : 335.
Suceava : 129.
Sudak : 69, 333.
Suluca : 46.
Sunt boğazı : 42.
Surhay : 215.
Suriye : 87, 88, 89, 317.
Susa : 73.
Susam : 74.
Suvarov : 101, 103, 297.
Süleyman Feyzi Efendi : 191, 340, 341, 346, 347, 360, 361, 368, 369.
Süleyman Kaptan : 260.
Süleymanşah : 256.
Süleyman paşa : 28, 196, 215, 218, 221, 230, 231, 232, 265, 320.
Sürmene : 16270.
Sürmenezade Süleyman Haseki : 222.
Penah Efendi: 45, 82, 346, 347.
Sünbülzade Vehbi Efendi : 356, 357.
Sünne : 36, 57, 178.

Ş

Şabsıh : 288.
Şafayka : 288.
Şahbaz Giray : 65, 239.
Şahin Ali Paşa : 359.
Şahin Giray : 66, 67, 68, 69, 153, 154, 155, 235, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 264, 269, 277, 280, 281, 282, 285, 286, 287, 288, 293, 296, 299, 300, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 315, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 329, 330, 331, 332, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 375.
Şam : 88, 89.
Şamih : 223.
Şehdi Osman Efendi : 22.
Şeherban : 116, 144, 213.

Şemseddin : 215.
Şerif Hasan Paşa : 143, 144, 147.
Şeyh Salih Efendi : 145, 146.
Şile : 280.
Şirin : 20, 65, 238, 240, 242, 243, 244, 249, 259, 288, 351.
Şirvan : 214, 217.
Şumnu : 15, 20, 27, 38, 62, 63, 75, 82, 85, 90, 91, 94, 95, 96, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 107, 108, 110, 119, 123, 144, 266, 267.

T

Taganrog : 18.
Taman : 68, 69, 86, 93, 113, 120, 166, 234, 244, 258, 274, 278, 286, 288, 291, 293, 294, 296, 300, 301, 302, 303, 304, 306, 307, 319, 320, 330, 332, 333, 339, 340, 343, 346, 347, 348, 349, 351, 352, 353.
Tamganoğulları : 306, 307.
Taş : 254.
Taşlık : 320.
Taşoz : 73, 74, 90.
Tatarlar : 19, 20, 30, 36, 55, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 77, 112, 154, 155, 234, 235, 239, 240, 242, 246, 247, 250, 252, 255, 256, 260, 262, 263, 267, 274, 281, 282, 285, 286, 287, 288, 289, 291, 294, 296, 299, 309, 328, 330, 332, 333, 334, 336, 337, 347, 349, 351, 354, 355, 365.
Tatarpazarı: 27, 128.
Tavricheskaia : 351.
Taygan : 17.
Teke : 23.
Tekfurdağı : 27.
Temür Sultan : 239.
Ten : 352.
Teodor Orlof : 42, 51.
Trekos : 175.
Temriye : 47.
Terek : 216, 217, 308, 310.
Terme : 92.
Teselya : 9.
Thugut : 54, 56, 75, 130, 134, 209, 211.
Tımarabad : 123.
Tırhala: 43, 95, 265.
Tırnovi : 37, 355.
Tiflis : 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 361, 368, 369.
Timurköy : 301, 304.
Toktamış : 241.
Toktamış Giray : 254.
Tolçı : 15, 35, 36, 39, 57, 58, 59, 60, 61, 72, 94, 152.
Tolstoy : 116.
Tokat : 93, 292.
Tombasar : 151, 153, 154, 155, 156, 250, 292, 335, 351.
Totleben : 18, 213.
Trablusgarp : 114, 188.
Trablusşam : 189.
Trabzon : 16, 18, 92, 175, 222, 224, 269, 270, 274, 275, 280, 304.
Trebolu : 16, 270.
Tropoliçe : 45, 46, 158.
Tsarskce Selo : 249.
Tuna : 9, 15, 20, 21, 22, 24, 27, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 52, 53, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 71, 72, 74, 76, 81, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 98, 99, 102, 107, 114, 117, 142, 143, 144, 152, 153, 154, 155, 163, 167, 177, 178, 187, 203, 265, 268, 286, 289, 318, 328, 360, 361.
Tunus : 73, 114, 188.
Turla nehri : 23, 28,36, 112, 125, 126, 128, 156, 234, 286, 364.
Tutrakan : 59, 92, 96, 97, 99.
Tuzla : 68.
Tükeli : 311.
Türkmenili : 357.

U

Ukrayna : 26, 334, 358, 364.
Ukrayınçov : 2.
Ulah : 56.
Ummu Han : 230, 231.
Usta : 222.
Uzmet Ağa : 154, 321.
Uzun Abdullah Paşa : 99, 100, 103.

Ü

ülgün : 43, 52, 73.
üngern : 94, 98, 99.
ünye : 16, 175, 280.
üsküdar : 103, 246.
üsküp : 265.
üşenli : 103.

V

Van : 227.
Varna : 15, 90, 95, 97, 98, 99, 190, 197, 198, 267, 268, 361.
Varnalızade Hacı İbrahim : 102.
Varonej : 352.
Vasıf Efendi : 71, 79, 80, 81, 82, 85, 86, 98, 111.
Vasiloviç : 320.
Vatanperver Partisi : 6.
Veba : 33, 36, 38, 71, 129, 319, 364.
Veli Can Ağa : 307.
Velilitskii : 239, 244, 325.
Venedik : 41, 48, 88, 113, 132, 133, 245, 316, 342, 344, 367.
Vestice : 46.
Vidin : 29, 30, 57, 60, 61, 90, 92, 163, 358.
Vito limanı : 42.
Viyana : 57, 110.
Vize : 222, 243, 251, 261.
Vladimir : 1.
Voltaire : 48, 76, 245.

W

Warşova : 7, 70.
Waymars : 18.
Weismann : 96, 97, 108, 119.

Y

Yafa : 88, 89.
Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa : 12, 13, 21, 23, 24.
Yahudi : 13, 88, 205, 206, 291, 358.
Yalı : 153, 154, 155.
Yasinciade Osman Efendi : 75.
Yaksa : 156.
Yekob : 216.
Yakub Ağa (Rudzeviç) : 243, 351.
Yanbolu : 31, 91, 266.
Yatla : 277.
Yanya : 265, 267.
Yassıtepe : 21, 24.
Yaş : 26, 27, 32, 79, 80, 81, 166, 169, 192, 192, 354, 358, -andlaşması : 351.
Yayik kazakları: 101.
Yeğen Mehmed Paşa : 103, 120, 256, 258, 263, 269.
Yediçkül : 65 , 112, 234, 252.
Yedikule : 11, 75, 202, 370.
Yedisan : 20, 36, 37, 65, 112, 234, 242.
Yekataringrata : 216.
Yenikale : 68, 69, 70, 84, 85, 86, 91, 109, 110, 111, 112, 116, 120, 121, 137, 139, 234, 237, 238, 239, 240, 244, 245, 251, 254, 256, 264, 281, 293, 306, 320, 321, 324, 329.
Yenişehirli Osman Efendi : 75, 77, 78, 79, 80, 81.
Yergöğü : 26, 30, 58, 60, 61, 71, 72, 79, 80, 83, 86, 89, 95, 99, 101, 117, 142, 143, 144, 154, 268, 355.
Yeri Göğü Farketmez Tahir Ağa : 13.
Yorçen : 270.
Yorma : 270.
Yusuf Paşa : 360, 364, 366, 367, 368, 369, 370.
Yuvan : 52.
Yuvan Bekratyon Garson : 219.
Yuzan : 37.
Yunanistan : 40.

Z

Zağra : 27, 31, 204, 267.
Zahid Efendi : 320, 322, 323.
Zahir Ömer : 87, 88, 89.
Zana : 288.
Zaniko : 291.
Zaniko Muhammed : 288.
Zaporov kazakları : 152, 286.
Zefre : 16.
Zegelin (Prusya elçisi) : 19, 54, 71, 75.
Zend Kerim Han : 284.
Zips : 70.
Ziştovi : 15, 27, 37, 90, 92, 97, 102, 144, 267, 355.